

Ostravská univerzita v Ostravě
Filozofická fakulta

Universitas Ostraviensis
Facultas Philosophica

SLAVICA IUVENUM XIII

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS
Facultas Philosophica

Mezinárodní setkání mladých slavistů

Ostrava
27. a 28. 3. 2012

SLAVICA IUVENUM XIII
Mezinárodní setkání mladých slavistů
Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

Redakční rada:

Mgr. Igor Jelínek, Ph.D.
PhDr. Jiří Muryc, Ph.D.
Mgr. Vítězslav Vilímek, DiS., PhD.
PhDr. Jan Vorel, Ph.D.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Slavica iuvenum (13. : 2012 : Ostrava, Česko)

Slavica iuvenum XIII : [mezinárodní setkání mladých slavistů :
[Ostrava 27. a 28.3.2012, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v
Ostravě / editoři Jan Vorel ... et al.]. -- Vyd. 1. -- Ostrava :
Ostravská univerzita v Ostravě Filozofická fakulta, Ostrava, 2012. – 376 s.
Část. polský, slovenský a ruský text, anglická resumé
ISBN 978-80-7464-188-6

80(=16)+908(4) * 81'1 * 82,0 * 81'25

- slavistika
- lingvistika
- literární věda
- teorie překladu
- sborníky konferencí

80 - Filologie [11]

© Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012

ISBN 978-80-7464-188-6

Obsah

LUDMILA ADAMOVIÁ	
<i>Slang v preklade</i>	7
АВЕРЬЯНОВА ЮЛИЯ ЮРЬЕВНА	
<i>Иноязычный неологизм: от вкрапления к заимствованию</i>	17
AGNIESZKA BARAN	
<i>Dlaczego Adama Ważyka nazywa się poetą niespójności?</i>	22
PIOTR BARAN	
<i>Szymon Budny jako teoretyk i krytyk przekładu</i>	30
MALWINA BEDNAREK	
<i>Ceremonia zaślubin i wesela w XIX wiecznej wiejskiej społeczności bułgarskiej</i>	37
BEATA BEDNÁŘOVÁ	
<i>Językowy obraz istot nadprzyrodzonych płci żeńskiej</i>	44
MARTINA BENČEKOVÁ	
<i>Frazeológia odborného textu</i>	50
PETRA BUJÁČKOVÁ	
<i>D. S. Merežkovskij a jeho románová trilogie „Kristus a Antikrist”</i>	57
MARIA DŁUGOŁĘCKA-PIETRZAK	
<i>„Kiedy expilem na inście dropnął mi taki item, że mojemu rogalowi wszystkie skile podskoczyły” – czyli o socjolekcie graczy MMORPG słów kilka</i>	61
МЫХАЙЛО ФЭСЭНКО	
<i>Информация о языках в сети. Попытка анализа (по отношению к чешскому, русскому и украинскому языку)</i>	69
LUCIE FIURÁŠKOVÁ	
<i>Expresionismus v ruské literatuře: Satanův deník (1919)</i>	76
DOMINIKA GAPSKA	
<i>Mądrość nocnego cienia. O poezji Vladislava Petkovića-Disa</i>	81
ŁUKASZ GEMZIAK	
<i>Между Востоком и Западом. Образ Польши в публицистике Виктора Ерофеева</i>	87
IVANA GIBOVÁ	
<i>Premeny slovenskej prózy šest’desiatych rokov</i>	94
WERONIKA HRUBÁ	
<i>Temat maltretowania i molestowania w polskiej literaturze dla dzieci na perzełomie XX i XXI w.</i>	101

KATARZYNA KNAPIK-GAWIN <i>Czy językiem słowiańskim coś zagraża? Rozważania nad zapożyczeniami z języka angielskiego w języku serbskim i chorwackim.....</i>	107
КОЧЕТОВА ТАТЬЯНА СЕРГЕЕВНА <i>Лексические особенности поэтических текстов Владимира Высоцкого.....</i>	112
URSZULA KOWALSKA <i>S vráskami rytými dobou... W poszukiwaniu pokolenia „68”.....</i>	116
VIERA KREŠÁKOVÁ <i>Lexikálne germanizmy a ich miesto v stratifikácii slovenského národného jazyka.....</i>	124
PAULINA KUDZIN <i>Na tropie kobiecego kryminału w literaturze chorwackiej.....</i>	132
DANIELA KURUCOVÁ <i>Autobiografické prvky v dielach Pavla Pavličiča „Lađa od vode“ (1972) / „Bilo pa prošlo“ (2011)</i>	139
KATARZYNA KVPILÍKOVÁ <i>Wybrane tabuizowane leksemy w słownictwie języka polskiego na przestrzeni stu lat.....</i>	146
СТАНИСЛАВ МАРИНЧЕНКО <i>Социолингвистические особенности социолекта «олбанцкий язык»</i>	151
LUCIA MOLNÁROVÁ <i>Úloha metafory v ekonomických textoch.....</i>	156
MARIA MOSKWA <i>Fenomen językowego obrazu świata w kontekście lingwistyki feministycznej.....</i>	163
ЕЛЕНА НЕВЗОРОВА-КМЕЧ <i>Нищий без гроша, но с богатой фразеологией (фразеологизмы семантического поля «бедный» в русском языке и польском языке)</i>	168
TEREZA ONDRUSZOVÁ <i>Język w życiu religijnym duchowieństwa na Zaolziu.....</i>	176
DANA PALECKOVÁ <i>Zmeny intencie slovenského deja.....</i>	180
NATALIA PALICH <i>Intertekstualne wariacje na temat „Księgi tysiąca i jednej nocy“ we współczesnej powieści czeskiej.....</i>	189
KRISTINA POCHOBRADSKÁ <i>Biblické frazeologické jednotky a jejich klasifikace.....</i>	197

MICHAŁ PRZYWARA <i>„Słowiańskie“ kontakty Stanisława Przybyszewskiego.....</i>	207
VLASTIMIL PULČÁR <i>Reklamný slogan ako komunikát.....</i>	213
KRISTÝNA RAIČEVIČOVÁ <i>Psychoanalytický rozbor povídky Valerije Brjusova.....</i>	217
TOMÁŠ RŮŽANSKÝ <i>Модальные слова в русских публицистических текстах и возможности их перевода на чешский язык.....</i>	222
PRISKA SEKEROVÁ <i>Angličtina a polština v kontakte – o troch nových syntaktických výpožičkách v polštine.....</i>	229
ROZA ŞƏFIYEVƏ ŞAKIR QIZI <i>Konfrontační výzkum přirovnání založených na obrazech přírodních jevů (na materiálu českého a ázerbájdžánského jazyka)</i>	237
TAMARA SOKOLOVA <i>Формальная и словообразовательная ассимиляция прямых заимствований в русском языке.....</i>	243
ALEKSANDRA STARZYŃSKA <i>«Muszę iść do Wujka Czeška», t.e. o передаче сленгизмов в польских переводах фильма В. Тодоровского «Стягу».....</i>	249
KATARZYNA STĘPIŃSKA <i>Lilia w językowym obrazie świata w polszczyźnie i serbszczyźnie.....</i>	257
PETRA STRNÁDOVÁ <i>Idiómy v kontexte diskurznej analýzy.....</i>	265
PIOTR SZAŁAŚNY <i>Orzeł w etymologii, frazeologii i kulturze krajów słowiańskich.....</i>	273
IZABELA SZULC <i>Rozhovor s nepřítomným. Autobiografizm w twórczości Jakuba Demla.....</i>	277
MARTA ŚLIWIŃSKA <i>Ile angielszczyzny w polszczyźnie?.....</i>	283
MONIKA ŠEVEČKOVÁ <i>Problematické momenty při překladu dětského folkloru (na materiálu ruských říkadel).....</i>	290
DAGMAR ŠKVARENINOVÁ <i>Viacslovné pomenovania vo funkcii štýlém v texte komentára hospodárskych novin.....</i>	298

DANIELA TIMÁROVÁ <i>Špecifika prekladu vedecko-technických textov</i>	308
ADELA TKÁČOVÁ <i>K in/variantnosti slovenskej novely v 20. storočí</i>	314
MARCIN TRENDOWICZ <i>Прецендентное имя «Штирлиц» в русской лингвокультуре: дискурсивная составляющая</i>	320
ŠTĚPÁNKA VELČOVSKÁ <i>Dobro a zlo v české a polské frazeologii</i>	327
OLENA VŘEŤONKO <i>Interpretace povídky Tolstého „Smrt Ivana Iljiče“</i>	332
ROBERT WILGOCKI <i>Slovenské jazykové poradenstvo ako súčasť slovenskej jazykovej politiky a kultúry jazyka</i> ..	340
JOANNA WOLSKA <i>Jak Milena Jesenská Julius Fučík přyczynili się do rozwoju czeskiego dziennikarstwa? Fakty i mity</i>	346
MARCIN WĄGIEL <i>Ciało w twórczości poetyckiej Józefa Baki</i>	354
MAGDALENA ZAKRZEWSKA <i>Slang a przekład literacki (o tłumaczeniu powieści Sławomira Shutego Zwał na j. rosyjski)</i>	363
IRENA ŻUKOWSKA <i>„Czułe słówka“ – czym naprawdę są?</i>	370

— — —

Slang v preklade

Ľudmila Adamová

Translation of Slang

Abstract: *The aim of the article is to conduct research into translation of slang by means of analysis of the trilogy Rivers of Babylon written by the Slovak writer Peter Pišťanek and translated into English by Peter Petro. It includes the analysis of the theory dealing with translation of slang from historic as well as from current perspective. The results of the research have revealed that due to the translator's effort to preserve the communicative function of the text, which had been set as his primary aim, substitution was dominant in the process of translation.*

Key words: *translation, literature, Slovak language, English language, slang*

Contact: *Department of Translation Studies, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovakia; ludmila.adamova@gmail.com*

Úvod

„Slang is a language that rolls up its sleeves, spits on its hands and goes to work.“ Uvedený citát, ktorý prezentoval americký básnik Carl Sandburg v roku 1959 v periodiku *The New York Times*, pomerne výstižne zachytáva podstatu slangu ako osobitého jazykového fenoménu. Slang predstavuje pestrý súbor jazykových prostriedkov, o čom svedčia nielen rozličné definície tohto pojmu, ale aj rozdielne názory na to, ktoré jazykové prostriedky doň patria a ktoré nie. Známy je výrok Greenougha a Kittredga z diela *Words and their Ways in English Speech* (1901), ktorý znie: „Slang is easy enough to use, but very hard to write about with the facile convincingness that a subject apparently so simple would, at first sight, seem to demand. But the simplest things are the hardest to define, certainly the hardest to discuss, for it is usually at first sight only that their simplicity is what strikes one the most forcibly“ (Greenough – Kittredge, 1901, citované v: Dalzell – Victor, 2008, s. xv). Ako naznačujú slová uvedených autorov, ide skutočne o zaujímavý jazykový fenomén, ktorý si vyžaduje osobitnú pozornosť. To je dôvodom, prečo ponúkame aspoň stručný prehľad a porovnanie chápania a definovania tohto pojmu v skúmaných jazykoch.

Charakteristika slangu a jeho vymedzenie v rámci jazyka

V slovenčine je známa definícia slangu od Jozef Mistríka (1997), ktorý ho charakterizuje ako súbor nespisovných pomenovaní používaných ľuďmi istej pracovnej alebo záujmovej sféry pri vzájomnom bežnom dorozumívaní. Braňo Hochel (1993) navyše dodáva, že slang tvoria nespisovné jazykové prostriedky rozličnej proveniencie (teritoriálno-nárečovej, argotickej, žargonickéj, sociolektickej), ktoré sú v národnom kolektíve všeobecne používané alebo všeobecne zrozumiteľné a ktoré celkom alebo do značnej miery stratili príznak svojho pôvodu. Mistrík však poukazuje práve na dôležitosť odlišenia slangu od iných jazykových vrstiev. Podľa neho slang nemožno vyčleniť ako samostatný jazyk, ani ako sociálne nárečie. Nejde ani o súbor utajovaných výrazových prostriedkov, ako je to v prípade argotu a hoci slang sa neraz stotožňuje so žargónom, aj tu možno nájsť isté odlišnosti. Vo

všeobecnosti totiž neslúži ako prostriedok zámernej diferenciacie jednej spoločenskej skupiny od druhej. Na druhej strane Findra (2004) v súvislosti so slangom hovorí o výrazovej a významovej výlučnosti a exkluzívnosti. Používanie slangových výrazových prostriedkov teda možno do istej miery chápať ako prejav odlišnosti a dištancovania sa od všetkého oficiálneho vrátane jazyka: „Používa sa predovšetkým v neoficiálnej komunikácii a jeho prirodzeným prostredím je hovorený a nepripravený jazykový prejav“ (Ondrejovič, citované v: Jaslovský, 2008). V tomto smere má Ondrejovičove chápanie slangu blízko k Ericovi Partridgeovi, ktorý ho v reedícii diela *Slang To-Day and Yesterday* (2007) označuje ako verbálnu rebeliu proti normám a hierarchii, ktorá je neraz vyjadrená prostredníctvom humoru (Partridge, 2007, citované v: Stolt, 2010, s. 3). Názory anglických či amerických lingvistov na problematiku slangu nie sú jednotné. Niektorí ho označujú ako *register*, či „anti-jazyk“ (v angličtine *antilanguage*), iní o ňom uvažujú ako o *sociálnom dialekte*, alebo dokonca ako o osobitnom *štýle*. Známy a často citovaný je pokus spomenutého Erica Partridga o opísanie funkcií a charakteru slangu, ktorý vytvoril zoznam obsahujúci pätnásť dôvodov jeho používania, napríklad: iba pre zábavu; s cieľom odlišiť sa; pre obohatenie jazyka a podobne (Dalzell – Victor, 2006, s. xvi). Andersson a Trudgill, ktorí dovtedajšie definície slangu nepovažovali za dostatočné, mu v diele s názvom *Bad Language* (1990) prisúdili štyri základné črty, ku ktorým patrí skupinová viazanosť a vedomé používanie, najmä v ústnych rečových prejavoch, pričom autori zdôrazňujú, že aj napriek existencii regionálnych rozdielov nejde o dialekt (Andersson – Trudgill, 1990, citované v: Malmkjær, 2010, s. 491).

V oboch skúmaných jazykoch však bez rozdielu platí, že existencia slangu je dôkazom, že jazyk je živý organizmus: „...slangy predstavujú neopakovateľné ozvláštnenie i významné obohatenie celého národného jazyka“ (Ondrejovič, citované v: Jaslovský, 2008). Slangové slová majú neraz veľmi krátku životnosť, pričom repertoár týchto lexém sa mení pomerne rýchlo v tesnej nadväznosti na mimotextovú skutočnosť. Mnohé z nich sa buď postupom času stanú súčasťou neutrálnej slovnej zásoby, alebo v priebehu jazykového i kultúrnospoločenského vývoja zaniknú (Andersson – Trudgill, 1990, citované v: Stolt, 2010, s. 6). Z hľadiska výrazových kategórií a štylistických vlastností sa slang vyznačuje subštandardným charakterom, neformálnosťou, invenčnosťou, arbitrárnosťou, subjektívnosťou, obraznosťou a rýchlym vznikom a tvorbou nových slov, prípadne novotvarov. Z ďalších znakov nemožno opomenúť humor, dôvtipnosť, hravosť, expresívnosť, figuratívnosť, imaginatívnosť, kreativitu, spontánnosť a neraz aj pejoratívnosť či vulgárnosť, pričom všetky uvedené vlastnosti rovnako platia pre slovenský i anglický slang. Slangové výrazy sú neraz tvorené a založené na metaforickom princípe, zveličovaní, metonymii a irónii (Stolt, 2010).

Slangové slová – vznik a pôvod

Slangové slová v slovenčine vznikajú rôzne. Niektoré k nám prenikajú preberaním z cudzích jazykov, v súčasnosti najmä z angličtiny, napr. *čekni to* (skontroluj to), ale objavujú sa aj lexémy prebraté z rómčiny, napr. *lôve* (peniaze). Ako konštatuje Miššiková: „Slang mladých, ktorí majú zvyčajne blízko k angličtine, ponúka mnoho príkladov originálneho kombinovania slovenských a anglických prvkov pri využívaní všetkých typov okrajových slovotvorných postupov. Typické je napríklad tvorenie lexém splývaním (blending) typu *supiš* (< super + perfiš) alebo esemeskové výrazy typu *cmukiss* (cmuk + kiss)“ (Miššiková, 2009, s. 141). Mnohé lexémy sa zaraďujú k slangu nadobudnutím nového významu pôvodne neutrálnych a štylisticky bezpríznakových slov, pri tvorbe ktorých sa uplatňuje zmysel pre metaforické pomenúvanie, ktoré je zároveň jedným z najsilnejších činiteľov pôsobiacich na rozvoj slangu (Mistrík, 1997), napr.: *bukvica* (homosexuál), *vážny* (znamenitý), *haluz* (niečo absurdné), *nahodiť sa* (spoločensky sa obliecť), *zbalit'* (získať, nahovoriť si dievča/chlapca),

oxidovať (otravovať), *džemovať* (tancovať). Do skupiny slangových slov zaradujeme aj novotvary, napr.: *ty kokso* (oslovenie vo chvíľach údivu), *vygooglovať* (nájsť prostredníctvom vyhľadávača Google). Jeho súčasťou sú aj lexémy vznikajúce deformáciou alebo skrátením v rámci „ergonómie jazyka,“ pričom sa pri ich vzniku výrazne uplatňuje zmysel pre hravosť (Mistrík, 1997), napr.: *samoška* (samoobsluha), *telka* (televízia), *hod'ka* (hodina), *depka* (depresia), *focik* (futbal). V tejto súvislosti možno hovoriť o mutilácii (spotvorení) slov, ktorá súvisí so zmyslom pre skratku a zvyšovaním rýchlosti komunikácie, napr.: *dovi* (dovidenia), *kupko* (kúpalisko), *učka* (učiteľka), *štipko* (štipendium), *konfera* (konferencia), *intrák* (internát). Zaujímavým prípadom je aj významová protikladnosť; napríklad anglické slovo *cool* znamená *skvelý*, aj keď v pôvodnom význame je to *chladný, vychladnutý*. V slovenčine máme podobné slovo *strašný*, ktoré sa môže použiť ako absolútny superlatív, napr. to je *strašne dobrý* spevák (Jaslovský, 2008). Mistrík (1997) v tejto súvislosti poukazuje na zmysel pre recesiu pri tvorbe nových slangových výrazov, ktorý sa manifestuje hyperbolizovaním sémantického komponenta menšej alebo väčšej pejoratívnosti vo výraze, napr.: *konsky* (veľmi), *zhovadiť* (pokaziť, strápnit'), *kamoš* (kamarát), *ucho* (nováčik), *trapas* (trápna situácia), *cvakať* (platiť peniazmi). V ostatných rokoch stúpajúci trend zaznamenáva aj využívanie skratkových slov, pričom tento postup sa využíva najmä v internetovej komunikácii, kde je primárna jednak snaha zaujať vizuálne, ale aj úmysel vyjadriť sa efektívne a ekonomicky. Z angličtiny pochádza medzinárodne využívaný bohatý inventár akronymov, ktoré počítajú s efektom hláskovania jednotlivých písmen a výslovnosti čísel, napr. *CU, 4U, 2night* (Miššiková, 2009, s. 139).

V angličtine sa najviac slangových výrazov spája s konzumáciou alkoholu, stavom opitosti, peniazmi, pohlavnými orgánmi a pohlavným aktom. Mnoho je odvodených aj zo športu, spoločenských hier a iných druhov zábavy, a preto sa slang zvykol nazývať „language on a picnic“ (Dalzell – Victor, 2008, s. xvi). Jeho súčasťou sú aj prezývky, kliatby, okridlené výrazy, rôzne druhy žargónov (z oblasti odbornej terminológie, techniky, zábavných žánrov, záľub), ako aj frázy a skratky používané pri internetovej komunikácii alebo posielaní SMS správ. Tvoria ho aj jazykové prostriedky z afro-amerického dialektu, haitskej kreolčiny, tzv. Hinglish (juhoázijského variantu angličtiny), hovorové výrazy typické pre britských černochoch, či výrazy pochádzajúce z tzv. spätného slangu (*back slang*), napr. *yob* (boy), *emit* (time) a podobne (Malmkjær, 2010, s. 490). Z hľadiska slovotvorných procesov má na vzniku slangu významný podiel *skladanie slov* (*compounding*), napr. *pie-hole* (namiesto neutrálneho výrazu *mouth*). Ďalším spôsobom tvorenia slangových výrazov je *blending*, výsledkom ktorého je slovo vytvorené splynutím častí dvoch slov, napr. *chillax* (*chill out + relax*). Okrem toho patrí k produktívnym spôsobom obohacovania slangu aj afixácia či preberanie slov z cudzích jazykov, pričom vzácnym príkladom kombinácie oboch je anglický výraz *über-nerd* (niekedy sa objavuje aj podoba *übernerd* alebo *über nerd*). Podobne ako v slovenčine sa využíva aj skracovanie slov (anglicky nazývané *clipping*), napr. *za* namiesto *pizza*, *bab* namiesto *kebab*. Neraz používatelia slangu siahajú aj po skratkách a akronymách, napr. *FOFFOF* (fair of figure, foul of face). Typickým znakom slangu je aj využívanie slovných hračiek, napr. *married alive*, ale aj vkladanie slova alebo jeho časti do iného slova (v angličtine sa tento slovotvorný proces nazýva *infixing*), napr. *fanfreakingtastic* (Malmkjær, 2010, s. 492). Súčasný anglický slang sa veľmi rýchlo vyvíja a mení a to najmä vďaka prostriedkom a produktom masovej komunikácie vrátane televízie a internetu. Mnohé anglické slangové slová boli spočiatku používané v súkromnej konverzácii v rámci špecifickej sociálnej alebo vekovej skupiny používateľov a až neskôr sa ich používanie rozšírilo. Niektoré z nich v dôsledku častého opakovania, všeobecného rozšírenia a akceptovania postupne stratili svoju štylistickú príznakovosť a stali sa súčasťou neutrálnej slovnej zásoby, napr. *donkey, fun, snob, teenager, jazz* (Kvetko, s. 66). Ďalšiu skupinu tvoria slangové výrazy,

ktoré si aj napriek svojmu rozšírenému používaniu stále zachovávajú príznak neformálnosti, napr. *cool* (Malmkjær, 2010, s. 489). Kým v minulosti sa používanie slangu spájalo s podsvetím a neskôr s armádou, v súčasnosti sú za najplodnejších inovátorov jazyka považovaní tinedžeri a mladí ľudia, ktorých živý záujem o slang potvrdzuje aj existencia internetového slangového slovníka s názvom *The Urban Dictionary*. Za jednu z najvýraznejších črt slangu mladých je považovaná lexikálna inovatívnosť, ktorej cieľom je tvorba neologizmov alebo zmena už existujúceho významu s cieľom „vyplniť prázdne miesta“ v slovnej zásobe. Ďalším znakom je hľadanie nových lexém, ktoré nahrádzajú už existujúce slová, ako aj vznik nových synonymných výrazov. Ako príklad môžu slúžiť slangové synonymá označujúce stav intoxikácie v dôsledku požitia alkoholických nápojov alebo drog: *carnaged, wazzed, trolleyed* (Malmkjær, 2010). Z hľadiska klasifikácie Chapman v diele s názvom *New Dictionary of American Slang* (1986) vyčleňuje primárny a sekundárny slang, pričom prvú skupinu tvoria výrazy používané vo svojom originálnom a vyhradenom kontexte. Druhá obsahuje výrazy, ktoré prekročili svoje sociálne, regionálne a generačné hranice (Chapman, 1986, citované v: Malmkjær, 2010, s. 489). Kvetko (1996) rozlišuje tri druhy slangu v angličtine: *special slang, general slang* a *rhyming slang*, ktorého najznámejšou podobou je tzv. *Cockney rhyming slang*, napr. *Plates of Meat* (feet); *Trouble and Strife* (wife) (Perkins, 2006).

Slang v umeleckej literatúre

Slang ako osobitný jazykový fenomén je známy už približne dvesto rokov, no v slovenskej jazykovede mu v minulosti nebola venovaná takmer žiadna pozornosť: „V ideologickom prostredí, v ktorom sme žili, nepredstavoval slang hodnotu, skôr niečo poklesnuté“ (Jaslovský, 2008). Aj napriek nepopierateľnej existencii bola slangová vrstva jazyka prehladaná: „Prehliadanie hovorenej reči zrejme súviselo s psychológiou obdobia, v ktorom bola dôležitá jednota a „ľudovosť“, čo sa odrazilo v prisudzovaní hodnoty spisovnému jazyku na jednej a nárečiam na druhej strane, pre prax a výrobu bol dôležitý aj odborný jazyk – terminológia. To sa skúmalo najviac. Pre vývin jazyka je však dôležité poznať všetky jeho vrstvy, aj slang. No ani v súčasnosti, keď sa slang v jednotlivých komunitách spontánne rozvíja a všeobecne akceptuje, nepredstavuje hodnotu pre každého. Mnohí ho odmietajú z estetických dôvodov ako hrubší, ledaboly jazyk“ (Hrubaničová, citované v: Jaslovský, 2008). V angličtine sa slang začal skúmať v období raného novoveku (historický slang sa zvykne v angličtine označovať archaickým termínom *cant* alebo termínom *argot* pochádzajúcim z francúzštiny), v súčasnosti však možno konštatovať, že tejto problematike je v anglicky hovoriacich krajinách venovaná omnoho väčšia pozornosť odborníkov z oblasti jazykovedy, translatológie, ale aj literárnej vedy ako na Slovensku. Dôkazom väčšieho záujmu je množstvo publikácií, ktoré značne prevyšujú domáce zdroje. Doposiaľ v slovenčine existuje len jediný slovník zaoberajúci sa slovenským slangom, ktorého autorom je Braňo Hochel (1993). Ako uvádza publikácia s názvom *The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English* v angličtine je termín slang, označujúci „nelegitímu“ hovorovú reč, používaný približne od roku 1850 (Dalzell – Victor, 2008, s. xv). Z historického pohľadu vynikajú práce Erica Partridga, ktorý významne prispel k štúdiu a poznaniu anglického slangu. Známy je jeho slovník *The Dictionary of Slang*, ktorý bol opakovane aktualizovaný a vydávaný takmer polstoročie, konkrétne od roku 1937 až do roku 1984 (Dalzell – Victor, 2008, s. ix). No už pred jeho prvým vydaním vznikali rozličné glosáre výrazov používaných kriminálnikmi, ktoré boli publikované v novinách ako varovanie pre „ctených čitateľov“ (Malmkjær, 2010, s. 491).

Do slovenskej literatúry slang preniká približne v šesťdesiatych rokoch minulého storočia: „Počiatkom šesťdesiatych rokov sa začína objavovať takmer odrazu v literatúre pôvodnej i preloženej veľkomestský slang (teda jav, o ktorom sa dovtedy suverénne vyhlasovalo, že neexistuje), a postupne sa vypracúva konvencia jeho literárneho zobrazenia“ (Vilikovský, 1984, s. 165). Aj napriek hovorovosti, neformálnosti a aktuálnosti ako primárnym znakom tejto vrstvy jazyka našiel slang svoje uplatnenie aj v umeleckej literatúre: „...ako frapantný charakterizačný prostriedok: dobre sa ním charakterizujú postavy, prostredia i situácie. Slangový výraz evidentne lokalizuje výpoveď do istého prostredia a doby rovnako, ako napríklad rekvizita na javisku“ (Mistrík, 1989, s. 104). Pravdou však zostáva, že slovenský slang preniká do umeleckej literatúry, filmov či seriálov veľmi pomaly: „Slovenčina je určite konzervatívnejšia, pokiaľ ide o mieru používania slangu, než napríklad čeština alebo aj nemčina“ (Kaclík, citované v: Jaslovský, 2008). Spisovateľ, publicista, editor a scenárista Dušan Taragel vidí príčinu v samotných slovenských autoroch: „Myslím si, že nemôžeme tvrdiť, že slovenský slang neexistuje. Existuje, i keď to nie je slang, na aký sme zvyknutí z českej literatúry a filmov. Problém je v inom – či ho poznajú tí, ktorí by ho mali sprostredkovať širšej verejnosti – teda spisovatelia, scenáristi či prekladatelia. Slang je totiž jazykom nejakej sociálnej skupiny či vrstvy. Najväčším, producentom slangu sú študenti a potom rôzne komunity – napríklad zločinecké. Takže ak autor nepozná slang sociálnej skupiny, ak nepozná jazyk, akým sa vyjadrujú študenti, mafiáni, športovci či muzikanti, logicky ho nemôže použiť a dostať do svojich textov. Číže problém nie je v Jazykovednom ústave ani v korektoroch, ale v samotných autoroch. Záleží na ich vzdelaní, schopnosti počúvať ľudí, ako hovoria medzi sebou a možno aj odvahe ísť do prostredia, kde sa slang používa a naučiť sa ho“ (Taragel, citované v: Jaslovský, 2008). Zo slovenskej literatúry je známy román Kláry Jarunkovej *Jediná*, ktorý práve v dôsledku v tej dobe netradičného používania slovníka dospelujúcej mládeže vyvolal rozporuplné reakcie medzi literárnymi kritikmi (Findra, 2008). V anglickej i americkej literatúre sa slang uplatňuje nielen v románoch, ale nájdeme ho aj v kratších prozaických útvaroch. Z americkej literatúry možno za všetky ako príklad spomenúť dielo spisovateľa Jamesa Jonesa (1921 – 1977) s názvom *From Here to Eternity* (1951), ktoré vyniká množstvom použitých slangových prostriedkov. Z anglickej literatúry sa veľmi nápaditým typom jazyka vyznačuje napríklad román Anthonyho Burgessa *A Clockwork Orange* (1962), pozostávajúci z kombinácie angličtiny, slovanských jazykov a rýmujúceho sa slangu. Z novších diel možno spomenúť kultový trojdielny tínedžerský román o Nickovi Twispovi *Youth in Revolt: The Journals of Nick Twisp* (1995), ktorého autorom je C. D. Payne.

Slang v preklade

V trilógii *Rivers of Babylon* sa objavuje veľmi rozmanitá škála postáv z oblasti podsvetia, pri identifikácii ktorých autor kládol veľký dôraz na charakterizačnú funkciu prehovorov. Pišťankovou snahou bolo štylizovať jazyk týchto románov ako spôsob vyjadrovania sa určitej špecifickej spoločenskej vrstvy – členov bratislavského podsvetia. V súvislosti s prvou časťou Ján Horecký konštatuje, že spisovateľ prostredníctvom jazyka výstižne zachytil atmosféru bratislavského podsvetia. Ide o tzv. hovorenú podobu bratislavskej slovenčiny (Horecký, 1993, s. 122). Na základe uvedených skutočností možno konštatovať, že originál oplýva črtami, ktoré ho definujú jazykovo i spoločensky, ide v ňom o reč slovenského podsvetia, ktorú možno charakterizovať ako živú, hovorovú, slangovú, expresívnu i vulgárnu. Jednoznačne sa tu ukazuje úzka prepojenosť jazyka postáv a prostredia, v ktorom sa pohybujú. Na tomto mieste sa núka otázka, akú úlohu táto skutočnosť zohráva pri preklade. Na margo tohto problému Ján Vilikovský konštatuje: „Z funkčného hľadiska by teda bolo žiaduce reprodukovat' štylistickú hodnotu takýchto

prvkov čo naj dôslednejšie. Proti tomu však stojí fakt, že formálne sú takéto prvky bezprostredne zviazané s domácim jazykom a ich štylistické a emocionálne konotácie možno vnímať iba na jeho pozadí“ (Vilikovský, 1984, s. 156). Zároveň si však treba uvedomiť, že subštandardné jazykové prostriedky, teritoriálne nárečia či slang neimitujú hovorový štýl, oni plnia v literárnom diele estetickú funkciu, pričom majú hovorovosť len evokovať (Hochel, 1990, s. 75). Preklad subštandardných jazykových prostriedkov, ktoré sa vyskytujú v beletristických textoch, predstavuje jeden z najnáročnejších problémov prekladateľskej praxe. V súčasnosti, keď translológia odmieta preklad slova za slovo, nie je žiaduce prekladať ho slangom cieľového jazyka. Odchýlky od spisovnej normy jazyka originálu však nemožno ignorovať. Pre preklad subštandardných jazykových prvkov, vrátane slangu, je teda prvoradým kritériom adekvátnosť použitých jazykových prostriedkov (Hochel, 1990, s. 77). Náročnosť prekladu súvisí aj so skutočnosťou, že používanie slangových výrazov sa takmer nikdy nezakladá na ich prvotnom, denotačnom význame, pretože mnohé slangové slová vznikli prebratím zo štandardnej slovnej zásoby, pričom nadobudli nový význam a nové konotácie. To je jednou z príčin, prečo ich preklad vyžaduje nielen dôkladnú znalosť slovnej zásoby a kultúry oboch jazykov, ale aj životného štýlu používateľov slangu (Stolt, 2010, s. 9). V tejto súvislosti možno z hľadiska translačného procesu konštatovať, že dôraz sa kladie na interkultúrnu kompetenciu prekladateľa, ako kultúrneho mediátora, ktorého úlohou je narúšať nielen jazykové, ale aj kultúrne bariéry (Gromová – Múgllová, 2005, s. 57). Slangovosť vyjadrovania sa v trilógii viaže prevažne na lexikálnu rovinu textu, pričom Horecký v tejto súvislosti konštatuje: „Život v hoteli Ambassador a v jeho okolí sa výrazne zachycuje aj v slovnej zásobe Pišťankovho románu. Rozprávanie je vcelku vedené v spisovnom slovníku, ale práve na tomto neutrálnom pozadí sa zreteľne odrážajú jednotlivé vrstvy a akoby tematické skupiny slov“ (Horecký, 1993, s. 121).

Ako slangové možno označiť mnohé substantíva a slovesá použité v textoch, pri preklade ktorých bolo primárnou prekladateľovou snahou zachovať základné črty originálneho textu, ku ktorým patrí predovšetkým hovorový a výrazný emocionálno-expresívny náboj použitých výrazových prostriedkov:

Originál: *Záťah*, napadne mu. A on, Urban, má pri sebe tisícdvestomariiek! (Pišťanek, 2003, s. 25).

Preklad: *A raid*, he realises. And he has twelve hundred marks on him! (Pišťanek, 2007, s. 20).

Originál: *Ale Urban je flagáč, to je. Štricák!* (Pišťanek, 2003, s. 47).

Preklad: *But Urban's a layabout, a loser.* (Pišťanek, 2007, s. 39).

Originál: *Mladý kšeftár a čierny taxikár sa cíti byť umelcom* (Pišťanek, 2003, s. 110).

Preklad: *The young hustler and unlicensed taxi driver thinks he is an artist* (Pišťanek, 2007, s. 87).

Originál: *Rácž však nečaká, kým sa fízli spamätajú* (Pišťanek, 2003, s. 208).

Preklad: *Rácž doesn't wait for the cops to come round* (Pišťanek, 2007, s. 163).

Originál: *Mrznúć čakajú na nových kunčaftov* (Pišťanek, 2003, s. 129).

Preklad: *They freeze and wait for new punters* (Pišťanek, 2007, s. 103).

Originál: *Ja tie prachy nechcem! štítivo zvolá Vanda-Tiráčka* (Pišťanek, 2003, s. 241).

Preklad: *„I don't want the dough!“ says Wanda, feeling disgusted* (Pišťanek, 2007, s. 189).

Originál: *Vy tu ešte obsmrdate, hlupák? osopí sa na riaditeľa hlavný kuchár a zapáli si cigaretu* (Pišťanek, 2003, s. 127).

Preklad: *„What are you hanging around for, you dolt?“ the chef says to the manager, and lights up* (Pišťanek, 2007, s. 102).

Originál: *Šolíć (Žifčák) a Tupý (Mác) bez slova, v poníženom haptáku a s upätými tvárami vypočujú sprdung opitého Mozoňa (Mlívveho)* (Pišťanek, 2003, s. 212).

Preklad: *Standing to attention, with drawn faces, Šolik and Tupý endure a dressing-down from a drunken Mozoň* (Pišťanek, 2007, s. 167).

Zatiaľ čo v poslednej vete došlo k adekvátnemu nahradeniu slangového výrazu *sprdung*, ďalšie slovo *hapták*, patriace do vojenského slangu a znamenajúce v slovenčine predpísaný vojenský postoj na povel „pozor“ (Hochel, 1993, s. 84), bolo do angličtiny preložené neutrálnym ekvivalentom, ktorý síce je používaný vo vojenskej terminológii, no nie je slangového charakteru. Z tohto hľadiska by danému slovenskému jazykovému prostriedku viac zodpovedal anglický výraz *standing ten-hut*. Uvedená ukážka svedčí o tom, že neraz v preklade došlo k utlmeniu expresívneho zafarbenia výrazu. Platí to aj pri preklade substandardného výrazu *prachy*, ktorý popri hovorovej podobe *the dough*, nahradil aj neutrálnejšími tvarmi *the money* a *the cash*:

Originál: *Život to nie sú len prachy. Život, to je život.* (Pišťanek, 2003, s. 132)

Preklad: *There's more to life than making money: life's for living.* (Pišťanek, 2007, s. 104)

Originál: *Kedy budú prachy? spýta sa Urban.* (Pišťanek, 2003, s. 244)

Preklad: *„When do I get the cash?“ asks Urban.* (Pišťanek, 2007, s. 191)

V súvislosti s týmito prípadmi možno spomenúť tvrdenie Braňa Hochela: „Niekdedy je nevyhnutné expresivitu koncentrovanú v pôvodine v jedinom jazykovom prostriedku rozložiť do niekoľkých prostriedkov (napr. nahradenie obscénneho slova...). Iným prípadom podobného typu, ktorý je podmienený tým, že „dobrý štýl“ sa v cieľovom jazyku vyhýba recidíve výrazu, je nahradenie jedného často opakovaného prostriedku niekoľkými synonymami“ (Hochel, 1990, s. 76). Aj napriek tomu, že čiastočne je možné považovať nahrádzanie slangových výrazov neutrálnymi ekvivalentmi za prekladateľovu snahu vyhnúť sa recidíve výrazu, je však nepopierateľné, že vo všetkých citovaných úryvkoch dochádza k nežiaducim stylistickým stratám. Uvedené príklady sú tiež dôkazom, že prekladateľ sa ani len v náznakoch nepokúsil kompenzovať túto stratu využitím stylisticky príznakového slova na iných miestach v texte. Obdobne sa expresivita výrazov neraz vytráca aj v prípade slangu použitom v druhom a treťom pokračovaní románov. Vzhľadom na to, že mnohé lexémy sa opakovali, uvádzame pre ilustráciu len jeden príklad z každej časti:

Originál: *Čo zo mňa budú mať, keď kvôli vám skončím v lochu?* (Pišťanek, 2004, s. 46).

Preklad: *„What use will I be if I end up in prison because of you?“* (Pišťanek, 2008 a, s. 36).

Originál: – *A pritom to nie je tak dávno, – pokračuje Rác, – keď sme obaja, Rác i vy, robili nímandov* (Pišťanek, 2010, s. 215).

Preklad: *„And at the same time, it's not so long ago,“ Rác continues, „that both of us, Rác and you, were just nobodies“* (Pišťanek, 2008 b, s. 162).

Neformálny charakter pôvodiny dokresľujú aj hovorové frazémy, pričom názorné príklady z textu dokazujú, že pri preklade sa Peter Petro usiloval v maximálnej možnej miere zachovať ich hovorový a expresívny charakter:

Originál: *Má tu kamarátov, v škole môže sekať formu, akého má otca* (Pišťanek, 2010, s. 9).

Preklad: *His friends are here, and he can brag in school about his father* (Pišťanek, 2008 b, s. 10).

Originál: *Už má Rácza plné zuby* (Pišťanek, 2003, s. 251).

Preklad: *She's sick and tired of Rác* (Pišťanek, 2007, s. 197).

Originál: *Paničke iste preskočilo v debne a prišla sem na toto parkovisko* (Pišťanek, 2004, s. 95).

Preklad: *„Lady lost her marbles and came to this car park“* (Pišťanek, 2008 a, s. 72).

Originál: *Mám to na háku ako na placatý kameň, povie Fredy* (Pišťanek, 2004, s. 113).

Preklad: *„I don't give a toss about it,“ says Fredy* (Pišťanek, 2008 a, s. 87).

Originál: *Rác ho kúpil za facku a všetci si mysleli, že ho vytuneluje* (Pišťanek, 2010, s. 7).

Preklad: *Rác* bought it for peanuts and everybody thought that he was going to asset-strip it (Pišťanek, 2008 b, s. 9).

Osobitnú skupinu v rámci nášho výskumu predstavujú slová prebraté z cudzích jazykov. V prípade originálneho diela je ich úlohou dokresľovať hovorový, expresívny a subštandardný charakter rozprávania. Z tohto pohľadu je veľmi zaujímavé, ako prekladateľ postupoval pri preklade slov pochádzajúcich z angličtiny. Ide o pomerne málopočetný okruh pomenovaní, ktorých výskyt v originálnom texte súvisí so skutočnosťou, že v čase, v ktorom diela vznikli a do ktorého je dej príbehov situovaný, išlo o slová módne či dokonca dodávajúce textu nádych exotickosti. Dôkazom toho je aj použitie výrazu *párty*, ktorý bol v preklade nahradený jeho originálnym anglickým ekvivalentom:

Originál: *A toto je jeho oslava. Jeho večierok. Párty, ako sa hovorí u nich v meste* (Pišťanek, 2003, s. 174).

Preklad: *...and it's his celebration. It's his party, as they say in the city* (Pišťanek, 2007, s. 138).

Podobný postup Peter Petro zvolil aj pri preklade iných pôvodne anglických výrazov:

Originál: *Začne sa čendžovanie* (Pišťanek, 2003, s. 133).

Preklad: *Money-changing starts* (Pišťanek, 2007, s. 105).

Originál: *Posledný Zdravkov džob bolo čistenie kanálových žlabov u súkromného majiteľa bitúniku na predmestí Viedne* (Pišťanek, 2003, s. 64).

Originál: *Zdravko's last job was cleaning the ditch of a slaughterhouse owner in a Vienna suburb* (Pišťanek, 2007, s. 53).

Originál: *Každému, kto sa čo len trochu vyzná v pomeroch panujúcich v centre mesta, musí byť jasná, že toto bude Ráčzova one-man show* (Pišťanek, 2003, s. 320).

Preklad: *Anyone who knows something about the functioning of the city centre is aware that this will be Rác's one-man show* (Pišťanek, 2007, s. 250).

Originál: *Snajper strieľal napoludnie zo strechy Manderláku* (Pišťanek, 2010, s. 63).

Preklad: *The sniper fired around noon from the rooftop of the Manderla Building* (Pišťanek b), 2008, s. 50).

Originál: *Deň nato ktosi brokovnicou zastrelil Sürgünnovho syna, známeho bratislavského plejboja, práve vo chvíli, keď vystupoval zo svojho Porsche 911* (Pišťanek, 2010, s. 64).

Preklad: *A day later, somebody used a shotgun to kill Sürgünn's son, a well-known Bratislava playboy, just as he was getting out of his Porsche 911* (Pišťanek, 2008 b), s. 50).

V prvom príklade prekladateľ expresivitu výrazu naznačil použitím iného typu písma – kurzívy, no vo všetkých uvedených prípadoch však dochádza k istej stylistickej strate na úrovni hovorovo-expresívneho zafarbenia prehovorov. Výnimku predstavuje subštandardné slovo *biznis*, ktoré bolo pri preklade nahradené slangovým výrazom *racket*:

Originál: *Vyznáva zásadu, že nikomu nebude kaziť jeho biznis, pokiaľ to dotýčný robí decentne.* (Pišťanek, 2003, s. 154)

Preklad: *His motto is not to spoil somebody's racket as long as that person does it decently.* (Pišťanek, 2007, s. 121)

Záver

V našom príspevku sme sa zaoberali problematikou prekladu slangu. Súčasťou výskumu bol pohľad na tento osobitý jazykový fenomén z diachrónneho i synchrónneho pohľadu. Na

základe teoretických východísk sme analyzovali konkrétne prekladateľské postupy pri preklade slovenskej trilógie *Rivers of Babylon*, ktorej autorom je Peter Pišťanek a ktorú do angličtiny preložil Peter Petro. Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že slangový charakter textu sa v diele koncentruje na lexikálnej rovine, čoho dôkazom sú slová a frázy hovorového a emocionálno-expresívneho, miestami až pejoratívneho charakteru. Z nášho výskumu vyplýva, že pri preklade slangu v dielach sa prekladateľ usiloval zachovať hovorovosť a expresívnosť výrazov, no aj napriek tomu sa neraz objavovali štylistické straty zapríčinené nahradením expresívneho výrazu neutrálnejším ekvivalentom cieľového jazyka, ktoré len zriedka kompenzoval použitím slova s expresívnejším či hovorovejším nábojom v iných častiach textu. Vzhľadom na skutočnosť, že v origináloch sa viaže slangovosť predovšetkým na lexikálnu rovinu textu, zachoval tento prvok Peter Petro aj v preklade. V zásade ide teda o kreolizáciu, t.j. o výrazové miešanie cieľového jazyka a štýlotvorných fenoménov z východiskového jazyka (Miko, 1976, s. 76). Výsledky výskumu potvrdili, že text prekladu vykazuje príznak hovorovosti, expresívnosti, subjektívnosti a slangovosti, ktoré dominovali v origináli.

Summary

The author of the article is interested not only in the historic, but predominantly in the current situation in translation of slang. The books written by the Slovak writer, Peter Pišťanek, called *Rivers of Babylon*, *The Wooden Village (Rivers of Babylon 2)* and *Freddy's End (Rivers of Babylon 3)*, which were translated into English by Peter Petro, were analysed. František Miko's system of expression served as a tool for the comparative analysis and interpretation of the Slovak originals and their English translations by means of which the preservation of the expressive qualities of the original texts was measured on the lexical language level. The results of the research have revealed that due to the translator's effort to preserve the communicative function of the text, which had been set as his primary aim, substitution was dominant in the process of translation.

Bibliografia

1. DALZELL, T. – VICTOR, T. 2008. *The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English*. New York: Routledge, 2008. 721 s. ISBN10: 0-415-212-59-6.
2. FINDRA, J. 2008. Mikroparadigma slangu a elipsa nemusím. In *Kultúra slova*. ISSN 0023-5202, 2008, roč. 42, č. 1, s. 7 – 13.
3. FINDRA, J. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5.
4. GROMOVÁ, E. – MŮGLOVÁ, D. 2005. *Kultúra – Interkulturalita – Translácia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2005. 102 s. ISBN 80-8050-946-8.
5. HOCHÉL, B. 1990. *Preklad ako komunikácia*. Bratislava: Asociácia organizácií spisovateľov Slovenska, 1990. 148 s. ISBN 80-220-0003-5.
6. HOCHÉL, B. 1993. *Slovník slovenského slangu*. Bratislava: HEVI, 1993. 185 s. ISBN 80-85518-05-8.
7. HORECKÝ, J. 1993. Jazykový obraz bratislavského polosveta. In *Kultúra slova*. ISSN 0023-5202, 1993, roč. 27, č. 4, s. 119 – 122.
8. JASLOVSKÝ, M. 2008. Slang náš každodenný. In *SME*. [online]. 12. 7. 2008 [cit. 2012 – 14-01]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/3972133/slang-nas-kazdodenny.html#ixzz10MJJaZKRI>.
9. KVETKO, P. 1996. *English Lexicology*. 2. vyd. Bratislava: Pedagogická fakulta, 1996. 73 s. ISBN 80-88868-13-0.

10. MALMKJÆR, K.(ed.) 2010. *The Linguistics Encyclopedia*. (Third Edition). Abingdon: Routledge, 2010. 724 s. ISBN 0-203-87495-1.
11. MIKO, F. 1976. *Štylové konfrontácie: Kapitoly z porovnávacej štylistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1976. 347 s.
12. MISTRÍK, J. 1989. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 586 s.
13. MISTRÍK, J. 1997. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 598 s. ISBN 80-08-02529-8.
14. MIŠŠÍKOVÁ, G. 2009. Využitie okrajových slovotvorných postupov v slovenčine. In *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej: zborník z vedeckej konferencie Modra 11.-12. 03. 2009*. Bratislava: Veda, 2009. ISBN 978-80-224-1107-3, s. 136 – 142.
15. PETRO, P. 2004. Špecifiká prekladu Rivers of Babylon P. Pišťanka a Matkinovho Polnočného denníka do angličtiny. In *Slovo a svet*. [online]. Bratislava: Literárne Informačné centrum, 2004. 139 s. [cit. 2010 – 14-04]. Dostupné na internete: <http://www.litcentrum.sk/36170>. ISBN 80-88878-93-4.
16. POPOVIČ, A. a kol. 1983. *Originál-preklad*. Bratislava: Tatran, 1983. 368 s.
17. ROT, S. 1991. *Non-Standard English*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991. 292 s. ISBN 963-18-3321-6.
18. STOLT, R. 2010. *The Translation of slang: Within the Bounds of Possibility?* GRIN Verlag, 2010. 26 s. ISBN 3-64-063186-2.
19. VILIKOVSKÝ, J. 1984. *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984. 240 s.

Pramene

1. PIŠŤANEK, P. 2003. *Rivers of Babylon*. 3. vyd. Levice: Koloman Kertész Bagala, člen L.C.A. Publishers Group, 2003. 330 s. ISBN 80-89129-16-1.
2. PIŠŤANEK, P. 2007. *Rivers of Babylon*. London: Garnett Press, 2007. 259 s. ISBN 978-0-9535878-4-1.
3. PIŠŤANEK, P. 2004. *Rivers of Babylon 2 alebo Drevená dedina*. 2. vyd. Levice: Koloman Kertész Bagala, člen L. C. A. Publishers Group, 2004. 260 s. ISBN 80-89129-17-X.
4. PIŠŤANEK, P. 2008 a). *The Wooden Village (Rivers of Babylon 2)*. London: Garnett Press, 2008 a). 205 s. ISBN 978-0-9535878-5-8.
5. PIŠŤANEK, P. 2010. *Rivers of Babylon 3 alebo Fredyho koniec*. Bratislava: SLOVART, 2010. 429 s. ISBN 978-80-8085-315-0.
6. PIŠŤANEK, P. 2008 b). *The End of Freddy (Rivers of Babylon 3)*. London: Garnett Press, 2008 b). 319 s. ISBN 978-0-9535878-6-5.

Иноязычный неологизм: от вкрапления к заимствованию

Аверьянова Юлия Юрьевна

Foreign Neologism: from Interspersion to Borrowing

Abstract: *This article is devoted to the notion of foreign interspersion and its functions in the regional newspaper and magazine texts. The usage of these units has increased at the turn of the century and, therefore, the problem of their reasonableness in journalist's speech has appeared. Some neologisms seem to remain in the status of interspersion due to their occasional usage whereas others tend to become full-fledged usual loan words in the Russian language due to their important function in the speech.*

Key words: *assimilated/non-assimilated borrowing, graphical/grammatical adaptation, foreign interspersion, occasional/usual word, cognate, spelling in Cyrillic/Latin alphabet*

Contact: *Филологический факультет ННГУ им. Лобачевского, Н. Новгород, пр.Гагарина, 23, к.6, yulia.0204@yandex.ru.*

На рубеже XX – XXI веков в письменной публицистической русской речи вновь актуализировался процесс графического заимствования – воспроизведения заимствуемого слова в графике языка-источника. В соответствии с общепринятой терминологией подобные единицы, т.е. слова или отрезки текста, неассимилированные графически и грамматически, называются **иноязычными вкраплениями**. В современных российских СМИ наиболее частотны заимствования из английского языка, а следовательно, написания в латинской графике.

Активное употребление иноязычных вкраплений в СМИ закономерно, т. к. газеты и журналы часто выступают в роли «популяризаторов» новейших технологий и современных тенденций. Такое положение обязывает их использовать иноязычные наименования, отражая новизну денотатов для нашей действительности и показывая их оценку автором речи как положительных или отрицательных.

Иноязычные вкрапления различаются по своему объему: это может быть отдельное слово (*air* «воздух», *small* «маленький»), словосочетание (*casual Friday* «повседневная пятница», *self made women* «женщины, достигшие всего сами») или целая фраза (*Everything is visible* «Все исполнимо»; *This is what life is all about, the sun and the rain* «Солнце и дождь и есть наша жизнь»). Нужно отметить, что некоторые выступают только в качестве окказионализмов – одноразово употребленных средств (пр.: *night-life* «ночная жизнь», *old school* «старая школа»), в то время как другие входят в узуальный состав языка (пр.: *total look* «внешний вид целиком», *prêt-a-porte* «готовый, чтобы носить»). Одним из определяющих факторов статуса вкрапления в языке становится его функция в тексте.

Цель нашего исследования – выяснить, какие из современных иноязычных вкраплений со временем могут стать полноценными лексическими единицами русского языка, т.е. изменят свой статус, а какие иноязычия сохранят графику языка-источника или вовсе уйдут из языка. Особое внимание мы уделили иноязычным неологизмам, употребление которых стало частотным для печатных СМИ последних пяти лет.

Так, некоторые иноязычные вкрапления могут не входить в основной словарный состав языка, но быть широко распространенными в какой-либо профессиональной сфере, в первую очередь, в силу владения людьми, работающими в этой сфере, английским языком и его использовании как средства межнациональной коммуникации. В качестве примера такого неологизма обратимся к словосочетанию *smokey eyes* (букв. «дымчатые глаза»), особенно часто употребляющемуся в модных глянцевах журналах, начиная с 2009 года: *Также на показах мы рисовали много [...] smokey eyes: форма глаз подчеркивается четкими линиями теней с мягкой растушевкой на внешних уголках век (Psychologies, октябрь 2010)*. Первоначально иноязычие имело при себе пояснение автора, но постепенно за словосочетанием закрепилось вполне конкретное, близкое к терминологическому значение – «техника макияжа глаз с сильной растушевкой подводки и темных теней». В этом значении вкрапление стало употребляться уже «свободно», без перевода, что повлекло за собой появление кириллического варианта его написания, то есть максимально приблизило вкрапление к полноценному заимствованию: *Давно доказано, что днем парни обожают видеть на девушке естественный мейк, а вечером не смогут пройти мимо соблазнительной красоты со «смоки айз» (Oops, №2 февраль 2012, с.96)*. Необходимо заметить, что в данном случае автор статьи еще чувствует новизну неологизма для русской речи и, вероятно, по этой причине заключает словосочетание в кавычки.

Однако не всегда иноязычные вкрапления, даже при частотном их употреблении, получают кириллический вариант написания. Так, если название явления заимствуется из культуры-источника вместе с самим денотатом, то в условиях современной мировой глобализации графическая адаптация иноязычия, т.е. переход с латиницы на кириллицу, маловероятна. Это касается, например, номинаций новых для русской действительности объектов, таких как: *wi-fi*-роутер, *IP*-телефония, сеть *wi-max*, технология *LTE*.

Кириллическое написание также вряд ли появится у иноязычных неологизмов, по своей семантике очень близких к терминам, многие из которых находятся на пути к интернационализации. Такие иноязычия обычно имеют при себе пояснение или русский эквивалент, что делает их понятными для широкого круга читателей. Например: *После отправки товара продавец получает на руки так называемый tracking number – идентификационный номер, который присваивается посылке или На аукционах, как правило, существует система рейтингов и отзывов. На eBay она называется feedback rating system (Время жить, декабрь – январь №6 2011 – 2012, с. 11)*.

Шанса войти в словарный состав языка практически лишены иноязычные вкрапления, использованные автором текста в комической функции, или употребляемые как более престижные по сравнению с русскими эквивалентами слова. Так, с комической целью применяются иноязычные словосочетания в следующем примере: *Покупают же у нас в «гурманских» супермаркетах французскую минеральную воду Evian или Perrier. Потому что это не просто вода и даже не просто drinking water – бери выше eau naturelle (Авторевю, №2' 2012, с. 57)*. Читатель, владеющий двумя языками, понимает, что *drinking water* в переводе с английского означает «питьевая вода», а *eau naturelle* с французского переводится как «вода натуральная». Иноязычия выполняют в данном контексте экспрессивную функцию, в результате чего воспринимаются как употребляющиеся с оттенком иронии по отношению к изображаемому. В другом аналогичном примере иноязычное вкрапление своим латинским написанием также подчеркивает инородность данного явления для русской культуры: *На диване по соседству беззаботно воркуют две прелестные*

молодые женщины – типичное порождение калифорнийского гламура и культа тотального «*fine*» (*Psychologies*, октябрь 2010), где *fine* – «отлично, прекрасно».

Очень часто иноязычное вкрапление употребляется автором, поскольку осознается как более престижное, модное, чем соответствующий ему русский эквивалент. Такие случаи являются наиболее яркими примерами некорректного использования иноязычных единиц, когда они могут быть отнесены к числу варваризмов. Например: *Нежный массаж головы в кресле с air-массажем* (вместо «Нежный массаж головы в кресле для «воздушного» массажа») (*Л'Этуаль*, ноябрь 2011, с. 66); *Foot-массаж* (вместо «массаж ног») *активизирует все жизненные каналы организма путем точечного воздействия* (*Я покупаю*, апрель 2010). Написание кириллицей в таких случаях невозможно, так как оно противоречит самой функции употребления вкраплений в этих примерах.

В некоторых случаях решить вопрос о дальнейшей судьбе иноязычного вкрапления пока не представляется возможным. Иноязычный неологизм может быть очень частотным в СМИ, вводиться автором без пояснений, но при этом устойчиво сохранять латинское написание. Такое явление хорошо прослеживается, например, в употреблении выражения *must have* в значении «то, что обязательно нужно иметь». Крайне важно заметить, что данное словосочетание с трудом атрибутируется как принадлежащее к какой-либо конкретной предметной области. Так, например, оно возникает в контексте разговора об актуальных тенденциях в моде: *В этом сезоне пуховик определенно занимает почетное место в списке самых важных трендов. Если говорить на языке модных изданий, то пуховик или стеганая куртка – настоящий must-have зимой* (*Эс-Журнал от Саваж*, № 3, осень – зима – 2011/12, с. 68); *Вязаные вещи и аксессуары – must-have февраля!* (*Oops!*, № 2 февраль 2012, с. 92); *Черные лодочки подружатся с любым нарядом – джинсами, костюмом или вечерним платьем. Это must have!* (*Cosmopolitan*, февраль 2012, с. 161) Это же словосочетание свободно используется и в статье об автомобильных новинках: *Ну и must have для автомобилей представительского класса – высокотехнологичные системы управления [...]* (*Belissimo*, ноябрь 2011, с. 109). Причина активного и широкого употребления этого словосочетания, вероятно, в том, что в русском языке оно не имеет односложного эквивалента и его семантика может быть дана только описательно. Получается, что в таком случае мы сталкиваемся с общеязыковой тенденцией к экономии языковых средств.

В современных глянцевого журналов функционируют и такие иноязычные вкрапления, которые имеют в русском языке эквиваленты, но обращают на себя внимание благодаря неограниченности своей лексической сочетаемости. Например, в тематической группе «Мода» такими единицами безусловно можно считать слова *fashion* («мода») и *beauty* («красота»), которые в анализируемых нами контекстах выступают как в качестве самостоятельных лексем (причем в составе словосочетаний со вторым русским или также иноязычным компонентом), так и в роли компонентов сложных слов:

fashion: *fashion nights* («ночи»), *fashion boutique* («бутик, магазин»), *fashion-эксперт*, *fashion-парад*, *fashion* и *персональная фотография*, *fashion-мастерство*, *fashion-разведка*, *fashion-журналист*, *fashion-директор*;

beauty: *beauty-редактор*, *beauty-фанатизм*, *beauty-бары*, *beauty хиты*, *beauty кадр*, *beauty выбор*, *beauty новости*, *beauty lab* («лаборатория»).

Интересно, что, пусть гораздо реже, но иногда эти иноязычия встречаются и в кириллическом написании.

Подводя итог нашим рассуждениям о статусе иноязычных неологизмов в русском языке, нельзя не признать, что латинская графика препятствует их

полноценному освоению и вхождению в состав заимствованной лексики в ее традиционном понимании. Однако мы придерживаемся точки зрения, в соответствии с которой неадаптированные графически слова могут употребляться не только окказионально, но и входить в узуальный состав языка. Главным условием вхождения иноязычия в узус языка становится его частотное употребление в одном постоянном значении (при возможной полисемантическойности слова в языке-источнике), которое способствует беспрепятственному адекватному восприятию вкрапления русским читателем даже при отсутствии при нем перевода и авторского комментария. Стоит отметить, что четкого критерия разграничения узуальных и окказиональных слов среди неологизмов нет, т.к. во многом оно зависит от субъективного восприятия лексем говорящим и его личного языкового опыта. С нашей точки зрения, среди функционирующих в современных СМИ иноязычных вкраплений узуальными можно считать такие единицы, как: *fashion, hi-tech, love story, haute couture, smokey eyes, must have, iPad, après-ski, wi-fi, prêt-à-porte, duty free, beauty, look* и другие. Некоторые из них претендуют стать заимствованиями, т.к. устойчиво употребляются и в написании кириллицей, а именно: фешн/фэшн, хай-тек, от-кутюр, айпад, прет-а-порте, дьюти фри, бьюти, лук.

Таким образом, иноязычные вкрапления в русских текстах новейшего периода имеют неодинаковые возможности с точки зрения их дальнейшего заимствования. Во-первых, некоторые из них обречены на окказиональные – одноразовые – употребления. Во-вторых, другие иноязычные вкрапления периодически воспроизводятся в текстах (употребляются более или менее регулярно), что ведет к тому, что среди них есть вкрапления, относительно быстро получающие кириллический вариант. Это и есть первый шаг на пути к заимствованию. Следующий шаг таких потенциальных заимствований – деривация новых слов на их базе, развитие полисемии и т. д. В-третьих, выделяется особая группа узуальных иноязычных вкраплений, которые вряд ли перейдут на кириллический вариант написания, а скорее, пополнят состав узуальных вкраплений типа *statusquo, alterego* международного хождения. В качестве примера таких единиц можно назвать *wi-fi, VJ (video jockey – «ведущий»), la femme fatale, fuzzy logic* («непостижимая, иррациональная логика»), *game over* («конец игры»), *must have*.

Summary

The author of the article has paid attention to foreign neologisms in Russian magazines and newspapers. About 150 cases of their usage in different contexts are analyzed. Those units are divided into occasional and usual words on the basis of their status in the Russian language. The classification is given according to the functional aspect and the reasonableness of usage. The author has made a conclusion about the destiny of analyzed units in the language bearing in mind their spelling, processes of their adaptation and assimilation as well as the necessity of their usage for native speakers.

Библиография

1. Дьяков, А. И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке / А. И. Дьяков // Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 35 – 43
2. Копрева, Л. Г. Иноязычные вкрапления в региональной пресс-рекламе/ Л. Г. Копрева // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2006. – № 22. – С. 314 – 321.

3. Листрова-Правда, Ю. Т. Иноязычные вкрапления-библейзмы в русской литературной речи XIX-XX вв. / Ю. Т. Листрова-Правда // Вестник Воронежского государственного университета – 2001. – № 1 – С. 119 – 140.
4. Лупачева, Т. А. Функционирование китайских вкраплений в произведениях американской писательницы ЭМИ ТЭН: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Т. А. Лупачева. – Владивосток, 2005 – 192 с.
5. Маринова, Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования / Е.В. Маринова. – Москва, 2008. – 495 с.
6. Маринова, Е. В. Латиница в русском письме: проблема графического заимствования / Е. В. Маринова // Жизнь языка: Памяти М. В. Панова / Отв. ред. Е. А. Земская, М. Л. Каленчук – Москва, 2007 – С. 323 – 334.
7. Мозовая, И. Н. Иноязычное вкрапление как элемент языка рекламы / И. Н. Мозовая. – Днепрпетровск, 2011 – С. 238 – 240.
8. Нарочная, Е. Б., Шевцова, Г. В. Иноязычные слова в современной российской публицистике/ Е. Б. Нарочная, Г. В. Шевцова // Язык и культура – 2009 – № 4(8) – С. 84 – 97.
9. Немонезная, В. Ю. Иноязычные вкрапления в художественном тексте как переводческая проблема: на материале русских переводов произведений А. Конан Дойла на историческую тематику: дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / В. Ю. Немонезная – Москва, 2003 – 155 с.
10. Новикова, Т. В. Англо-американские заимствования-варваризмы в современном русском языке: 1990-е годы: дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. В. Новикова – Санкт-Петербург, 2003 – 191 с.
11. Скребов, Г. Н. Иноязычные вкрапления в послевоенной художественной литературе: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Г. Н. Скребов – Воронеж, 1997 – 21 с.

Dlaczego Adama Ważyka nazywa się poetą niespójności?

Agnieszka Baran

Why is Adam Ważyk called „a poet of an inconsistency”?

Abstract: *The paper deals with a problem of inconsistent perception of reality in Adam Ważyk's poetry. After indicating causes of such perception, there are some examples of discontinuous perception in poet's work and poetics analysed.*

Key words: *Adam Ważyk, Polish avant-garde, poetics, inconsistent perception of reality*

Contact: *Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Katedra českého jazyka a literatury, Reální 5, 701 03 Ostrava, e-mail: a.baran@ath.bielsko.pl*

1. Wstęp

Adam Ważyk nazywany jest często poetą niespójności, autorzy dwóch najważniejszych monografii dzieła poety, Wiesław Krzysztozek oraz Tadeusz Brzozowski podkreślają jego zafascynowanie niespójnością (monografia Wiesława Krzysztozka nosi nawet tytuł *Mit niespójności*),¹ oraz podkreślają rolę indywidualnej i bardzo osobistej percepcji świata i ludzkiej egzystencji. W niniejszym tekście pragnę zestawić kilka spojrzeń badaczy na owo zafascynowanie niespójnością. Zagadnienie to jest jednak na tyle szerokie, że ze względu na objętość artykułu egzemplifikację twórczości poetyckiej Ważyka ograniczam do minimum.

Poeta sam wyraża swoje zafascynowanie tym tematem w autobiograficznym eseju *Kwestia gustu*:

Kiedy się zastanawiam nad tym co się najbardziej uporczywie przewija przez sztukę naszego stulecia, co ją różni tak bardzo od sztuki dziewiętnastowiecznej, wydaje mi się, że to kwestia spójności, spójności świata, w którym żyjemy, historii, życia indywidualnego, przeszłości własnej, psychicznej spójności jednostki. (...) Wydaje mi się, że kwestia spójności nurtowała mnie stale (...) wiersze, które pisałem we wczesnej młodości często wkraczały w „świat rozprężony”, stopień niespójności był w nich odmierzany dwójście, doznaniem lirycznym i humorem niespodzianki.²

Widzimy więc, że Ważykowa niespójność ma dla niego charakter mimetyczny (próba odzwierciedlenia rzeczywistości), a decyzja o zastosowaniu technik, które ją podkreślają nie jest przypadkowa (podyktowana modą, wpływem lub fascynacją twórczością innych poetów, eksperymentem).

Oprócz wspomnianych przez siebie wczesnych tekstów poetyckich Ważyk poświęcił zagadnieniu niespójności sporo miejsca w swoich tekstach eseistycznych, poszukując śladów niespójnej odbioru rzeczywistości i „aformii życia psychicznego” (sformułowanie Wiesława Krzysztozka) u innych, awangardowych autorów, szczególnie należących do kręgu literatury francuskiej (literatura polska nie wyeksploatowała, jego zdaniem, tego tematu). Zasadę niespójności, którą obserwował w świecie zewnętrznym, starał się przekładać na własną poetykę (zarówno w poezji jak i prozie), jak sam pisał „w doznaniu lirycznym i humorze

¹ Krzysztozek W., *Mit niespójności. Twórczość Adama Ważyka w okresie międzywojennym*. PWN, Warszawa, Poznań, Toruń, 1985.

² Ważyk A., *Kwestia gustu* in: *Idem Eseje literackie*, PIW, Warszawa 1982, ss. 153-154 et passim. [Pierwszą część cytatu przytacza również w *Micie niespójności* Wiesław Krzysztozek].

niespodzianki”, między innymi poprzez zastosowanie jukstapozycji, techniki strumienia myśli, montażu czy poetyckiej techniki kubistycznej. Dotyczyć to będzie w szczególności awangardowego okresu twórczości poety, ponieważ w jego późniejszej twórczości nastąpił zwrot (również światopoglądowy), który zasadniczo odsunął go od tej tematyki na dłuższy czas.

Należy jednak pamiętać, że jeśli mowa o esejach Ważyka, chodzi tu teksty pisane przez niego po około 30 latach od powstania jego twórczości związanej z ruchem awangardowym. W młodości Ważyk nie tworzył programów, więc te doświadczenia są przefiltrowane przez pamięć oraz zrewidowane. Późniejszy (auto)komentarz Ważyka jest już swego rodzaju wyrazem poglądów twórczych. (o pewnym dojrzewaniu poglądów poetyckich może też świadczyć gruntowne przededagowywanie późniejszych wydań wierszy z tomów *Oczy i usta* oraz *Semafory*) – wskazuje na ten fakt Pavol Winczer.³

Fascynacja niespójnością świata, którą Ważyk tak skwapliwie dokumentował w swoich tekstach jest również związana ze szczególnego rodzaju percepcją, cechującą się dużą wrażliwością wizualną. O orientacji wizualno-plastycznej pisał w swojej monografii Tadeusz Brzozowski (por. *Orientacja wizualno-plastyczna...*),⁴ a stosowane przez poetę techniki poetyckie uwypuklające niespójność są często bardzo ściśle związane z technikami malarskimi. Ważyk nazywany jest często najważniejszym polskim poetą kubistycznym. Jak postaram się wykazać dalej, te dwa fakty są ze sobą ściśle powiązane i są wynikiem reakcji na podobne wydarzenia i prądy myślowe.

2. Skąd wynika niespójność?

Jak już zostało powiedziane powyżej, wyrażenie niespójności w utworach Ważyka zdaje się być efektem obserwacji i próbą wyrażenia zmian w otaczającej poetę rzeczywistości, czym wpisywał się on w szerszy, awangardowy nurt poetycki.

Niespójności, jako jednej z głównych cech poezji Ważyka należy upatrywać w kilku różnych przyczynach, ściśle związanych z przemianami rzeczywistości sięgającymi daleko wcześniej, a które mógł zaobserwować poeta. Poszczególne zaś przyczyny, które postaram się wskazać poniżej powiązane są ze sobą dwoma wspólnymi elementami, których percepcja na początku wieku XX zmieniła się znacząco. Elementami tymi są przestrzeń i czas.

a) Adkrycia naukowe i koncepcje filozoficzne – przestrzeń

Podważenie dotychczasowych kategorii czasu i przestrzeni nastąpiło na przełomie XIX i XX wieku na wielu płaszczyznach. Było w dużej mierze wyrazem sceptycyzmu wobec pozytywistycznego racjonalizmu, mocnej wiary w naukowo wyjaśniony model świata, jak materialnego (przyroda), tak duchowego (psychologia). Mark Antilf⁵ jako najważniejszych kontestatorów tego podejścia do rzeczywistości wskazuje matematyka Henri Poincarégo, filozofów Henri Bergsona, Friedricha Nietzschego oraz Williama Jamesa. Zachwianie dotychczasowymi teoriami naukowymi owocowało postawą relatywizmu i podważeniem koncepcji jednej prawdy, jednej perspektywy. Była to myśl, która odegrała później szczególną rolę w środowisku kubistów owocując odrzuceniem geometrii euklidesowej oraz miar przestrzeni – a w efekcie od renesansowych zasad stosowanych w malarstwie

³ Winczer P., *Súvislosti v čase a priestore. Básnická avantgarda, jej prekonávanie a dedičstvo* (Čechy, Slovensko, Poľsko), Veda, Bratislava 2000, s. 72.

⁴ Brzozowski T., *Orientacja wizualno-plastyczna w twórczości poetyckiej Adama Ważyka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1994.

⁵ Antilf M., Leghten P. *Philosophies of Space and Time in: Cubism and Culture*, Thames&Hudson World of Art, London 2001, s. 68 *et passim*.

akademickim.⁶ Pojęcie przestrzeni ewoluowało nie tylko dzięki koncepcjom Poincarégo, który twierdził, że zasady geometryczne sformułowane przez Euklidesa są jedynie jedną z wielu możliwych konwencji, ale także przez Georga Friedricha Reinmanna twierdzącego, że poza trzema wymiarami istnieje ich nieskończenie wiele. Według Poincarégo percepcja przestrzeni jest ściśle indywidualna i związana z bodźcami otrzymywanymi przez ciało (wyróżnia dodatkowo przestrzeń wizualną, dotykową oraz motoryczną), stąd przestrzeń euklidesowa nie może być traktowana jako „prawdziwa” i jednakowa dla wszystkich (jest relatywna) oraz dana *a priori* (odrzućenie kantowskiej przestrzeni apriorycznej).⁷

Jednak ani poezja ani malarstwo kubistyczne nie miały ambicji przedstawiania przestrzeni nieeuklidesowych, używały więc jedynie aluzje do teorii,⁸ ponieważ język, środki wyrazu, którymi się posługiwały nie dają takiej możliwości. W sztuce kubistycznej chodziło zatem nie o opisanie rzeczywistości (takiej, jaka jawiła się w świetle nowych teorii), ale o wyrażenie jej za pomocą zapisu, czy też opisu, który byłby analogiczny do zasad fizyki kwantowej. Malarstwo i poezja próbują przedstawić przestrzenie nieeuklidesowe poprzez „chwyt uniezwyklenia” w opisie przestrzeni. Dwa najbardziej sztandarowe przykłady w poezji Ważyka to fragmenty utworów *Boruta* i *Hiramis*.

widzę na jawie, oglądam w snach

przestrzeń zgniecioną jak srebro blach⁹

lub inny fragment

przed nami przestrzeń miłośnie klęka

niech wchłonie mię w swe jądro wibrująca przestrzeń:

ja wiem, że mieszkam w kuli, jakiej nie śnił Euklides¹⁰

b) Odkrycia naukowe i koncepcje filozoficzne – czas

Jak wielu innych intelektualistów tej doby, również Ważyk odnosił się do koncepcji filozoficznej czasu Bergsona,¹¹ związanej silnie z jego teorią poznania. Według filozofa jedną z cech poznania intelektualnego było m. in. unieruchomienie obiektu poznawanego, ponieważ intelekt nie jest w stanie ogarnąć tego co płynne, ruchome. Intelekt ma również tendencje do rozkładania na części tego, co złożone, aby następnie złożyć to na nowo. Bergson porównuje ten mechanizm do działania filmu złożonego z poszczególnych klatek. Przede wszystkim zaś filozof postuluje rozdzielenie kategorii czasu i przestrzeni.¹² Czasowość wyraża według niego najgłębiej rzeczywistość, podczas gdy przestrzenność ma tendencję do ukazywania w sposób zdeformowany. O ile czas tzw. fizyczny jest do zmierzenia, to czas w ujęciu subiektywnym (w rozumieniu trwania, a więc tym, które filozofa najbardziej interesowało) nie jest mierzalny w sposób intelektualny, ale w sposób intuicyjny.¹³ Powiązanie czasu i pamięci, podkreślenie indywidualnego wymiaru czasu – te myśli filozofa wpłynęły na całe pokolenie polskiej awangardy (w szczególności kręgu „Almanachu Młodej Sztuki”, z którym Ważyk był związany). Poeta jednak polemizował z Bergsonem:

Bergson przedstawiał dwa rodzaje poznania jako komplementarne, ale poznanie intuicyjne, spontaniczne uważał za ważniejsze od analitycznego, rozumowego. Poznanie artystyczne jest bez porównania bliższe intuicji niż analizie, poeci mieli najmniej powodów do wybrzydzenia się na Bergsona, ale należałem do formacji, która żywo reagowała na przewrót

⁶ Ibidem, s. 68.

⁷ Ibidem, s. 73.

⁸ Krzysztozek W., op. cit. s. 82.

⁹ Ważyk A., *Boruta* in: Idem *Wiersze wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1982, s. 12.

¹⁰ Idem, *Hiramis*, s. 57.

¹¹ Rzecz jasna, nie bez znaczenia była również teoria względności Einsteina, którą nie będę się w niniejszym tekście zajmować szerzej.

¹² Por. Tatariewicz W., *Historia filozofii* 3, PWN, Warszawa 2002, ss. 205-212 *et passim*.

¹³ Por. Heller M., *Filozofia i wszechświat. Wybór pism*, Universitas, Kraków 2006, ss. 277-288.

w fizyce i rozwój techniki, szukała zgody z wiedzą, chętnie dopatrywała się analogii pomiędzy nauką i sztuką i nie zależało jej na wskazywaniu różnic.¹⁴

Krzysztosek nazywa jego postawę „bergsonizmem á rebours”. Wraz z teoretykami „Almanachu...” Ważyk akceptował fragmentaryczne, nieciągle postrzeganie, przypominające pracę kinematografu, które to postrzeganie determinowane jest przez intelekt. Dla Bergsona rzeczywistość sama w sobie była nieuchwytna intelektualnie, ponieważ była w ruchu, była ciągła. Ważyk godził się na nieciągłość i starał się ją podkreślić, między innymi poprzez chwyt spacji czasu zastosowane we własnej poetyce.¹⁵

c) Inspiracje filozoficzno-teoretyczne

Nie bez znaczenia okazały się również odkrycia naukowe w dziedzinie psychologii (freudowska tektoniczna koncepcja osobowości) oraz nauk ścisłych odkrycia Maxa Plancka w dziedzinie mechaniki kwantowej. Wraz z wymienionymi powyżej teoriami przyczyniły się do zburzenia dotychczasowego wyobrażenia o świecie, pokazały go jako względny i zmusiły do nowych poszukiwań w sztuce. Ważyk miał bezpośrednią styczność z najnowszymi teoriami nauk ścisłych, jako że studiował matematykę. Wspomina on wielokrotnie swoje zainteresowanie nowymi koncepcjami naukowymi, z których rodzi się wizja świata względnego, nieciągłego.

*Nie trzeba się było stykać bezpośrednio z dyscyplinami wiedzy ścisłej aby wyczuć, że dzieje się coś, co nie przemawia za zdrowym rozsądkiem. Nie przemawiała za nim ani matematyka aktualnych nieskończoności, ani kwanty światła sprzeczne z falami światła, ani względność w świecie euklidesowym i zanosilo się na wiele zadziwiających rzeczy, które dzisiaj należą do wykształcenia średniego. Najważniejsze może było to, że po stuleciu, które dawało pewność, że jest tak a tak, następował wiek hipotez roboczych.*¹⁶

Bardziej bezpośredni wpływ mają prace Stefana Kordiana Gackiego (a to ze względu na osobiste powiązanie Ważyka z „Almanachem Nowej Sztuki”) o filmowym charakterze postrzegania czasu i przestrzeni. Ważyk był również zaznajomiony z pracami teoretycznymi Karola Irzykowskiego dotyczącymi kina (*X Muza*), tekstami Jeana Epsteina (*Poezja współczesna, nowy stan inteligencji*) oraz z pracami Leona Trystana dotyczącymi kina, publikowanymi na łamach „Almanachu Nowej Sztuki” – czasopisma, z którym związany był poeta.

Dla Ważyka ważne będą również myśli Romana Jakobsona. Wiesław Krzysztosek zauważa, że odnosząc się do modelu komunikacyjnego R. Jakobsona, można stwierdzić, że w ważykowej poezji spełniającej zasady niespójności dominuje funkcja referencjalna (kontekstowa, sytuacyjna).¹⁷ Ważyk odkrywa w stosowanej przez siebie technice poetyckiej jakobsonowską zasadę metonimizacji, która dodatkowo podkreśla nieciągłość percepcji (jak pamiętamy, percepcji podobnej do postrzegania „filmowego”).

*W znanej teorii przyległości i podobieństwa, metonimii i metafory, Roman Jakobson wskazuje, że w filmie, zwłaszcza w filmie niemym, montaż, zmiana planów, najazdy na szczegół podlegają prawu przyległości, a przenikanie zdjęć (lap dissolves) nieczęsto zresztą stosowane – prawu podobieństwa. Porównując swoje ówczesne wiersze z techniką filmu, znajdują szerokie zastosowanie pierwszej zasady aż do niespodziewanych styków zdań wewnątrz wersu, co przy zniesieniu interpunkcji sugeruje czytanie płynne z usankcjonowaniem skoku myślowego. Nie znajdują natomiast płynnego przenikania zdań.*¹⁸

¹⁴ Ważyk A., *Kwestia gustu*, in: Idem *Eseje literackie*, PIW, Warszawa s. 77.

¹⁵ Krzysztosek W., op. cit. ss. 72-73.

¹⁶ Ważyk A., *Surrealizm, teoria i praktyka literacka* cyt. za: Krzysztosek W., op.cit. s. 81.

¹⁷ Krzysztosek W., op.cit., s. 90.

¹⁸ Ważyk A., *Dziwna historia awangardy*, in: Idem, *Eseje literackie*, PIW, Warszawa 1982, s. 366.

d) Inspiracje apollinairowskie

Na wyrastanie Ważyka z nurtu apollinairowskiego zwrócił uwagę Pavol Winczer.¹⁹ Wylicza kilka płaszczyzn, na których objawia się zainteresowanie poety twórczością autora *Alkoholi*. Oprócz twórczości Ważyka z lat młodzieńczych (chodzi tu o tomy *Semafory* oraz *Oczy i usta*) Winczer przypomina przekład *Strefy* wydany przez Ważyka w roku 1925 oraz artykuł analityczny poświęcony temu poecie (1928), a także jego studia pisane w latach powojennych. Podkreśla przy tym, że środowisko „Almanachu Nowej Sztuki” ciążyło ku myśli apollinairowskiej, a duchowa atmosfera tego czasopisma mogła zaważyć na formacji poetyckiej Ważyka. Wskazuje również na fakt, że Ważyk, był niemal jedynym poetą z pokolenia polskiej awangardy, który pozostał wierny nurtowi apollinairowskiemu również w latach powojennych.²⁰

Z punktu widzenia motywów i tematów, cechy wspólne twórczości Ważyka oraz Apollinaire’a, które wymienia Winczer to przede wszystkim wysunięcie na pierwszy plan codziennego życia, pozbawionego wzniosłości i patosu, wrażliwość na pluralizm i różnorodność świata, w szczególności cywilizacji nowoczesnej, ograniczenie, czy też rezygnacja z przedstawienia dramatycznych momentów (Winczer przedstawia niezwykle ciekawe zestawienie pejzaży, które można znaleźć u obu poetów, a w których nie pojawia się nigdy pejzaż dramatyczny np. burza, a u Ważyka nie pojawia się nawet pejzaż zimowy. Mowa tu, rzecz jasna o tomach *Semafory*, oraz *Oczy i usta*, które najpełniej reprezentują apollinairowskie fascynacje poety).

Pod względem podobieństwa poetyki i uporządkowania materiału lirycznego wymienia dalej Winczer luźne przedstawianie niepowiązanych, dalekich tematycznie motywów, wrażenie, że utwór został napisany bez wcześniejszego planu. Na poziomie poszczególnych zdań przejawia się to, m. in. w rezygnacji z interpunkcji. Zasadą poetyki jest metonimia,²¹ a cechą charakterystyczną zniesienie granicy między tym co obiektywne, a subiektywnym życiem psychicznym, między „życiem a poezją”.²²

Sam Ważyk nie ukrywał swoich inspiracji twórczością autora *Kaliagramów*.

*Apollinaire zdynamizował temat, rozbił go w krańcowych wypadkach dochodząc do beztematyczności. Liryka luźnych zestawień, nieciągłości, skoków, nie była wymysłem jednego poety, ale zjawiskiem najbardziej znamienym dla przeobrażeń poezji w naszym stuleciu. Biorąc pod uwagę zasady komunikacji, można w tym dojrzeć największy przewrót, największą herezję, która pozbawiła odbiorcę panowania nad tematem. [...] nieciągłość tematu zwiększała autonomię poszczególnego zdania i obrazu.*²³

Inspiracje twórczością Apollinaire’a mają wpływ na poetykę „nieciągłą” – wśród niektórych technik stosowanych przez poetę znajdują się enumeracja i zestawienie następujących po sobie obrazów, przy zachowaniu jednak w całym utworze struktury otwartej, w zasadzie spiętej tylko wspólną przestrzenią, szeregowanie obrazów pod względem należności do pewnej przestrzeni,²⁴ tzw. apollinairowski symultaneizm.²⁵

3. W czym przejawia się niespójność?

¹⁹ Winczer P., *Súvislosti v čase a priestore. Básnická avantgarda, jej prekonávanie a dedičstvo (Čechy, Slovensko, Poľsko)*, Veda, Bratislava 2000.

²⁰ Ibidem, s. 73-75.

²¹ Ważyk definiuje ją w *Abecadle Rimbauda* jako *Taki porządek wypowiedzi, w którym dominuje zasada przyległości, w przeciwieństwie do metafory, gdzie przeważa zasada podobieństwa i porządek struktury*.

²² Winczer P., op. cit. ss. 76-80 et passim.

²³ Ważyk A., *Guillame Apollinaire*, cyt. in. Krzysztożek W., op. cit., s. 85.

²⁴ Krzysztożek W., op. cit., s. 85-87.

²⁵ Do Apollinairowskich inspiracji należy zaliczyć również przelotne zainteresowanie Ważyka formą Kaliagamu (*Szachy, Batalia*).

Fascynacja niespójnością u poety przejawiała się na kilku płaszczyznach, które czasami ciężko jest od siebie bardzo wyraźnie rozgraniczyć, ponieważ się na siebie nakładają. Przytoczone przeze mnie poniżej przykłady nie wyczerpują tematu przejawów zainteresowania poety niespójnością, jednak ze względu na ich obszerność wybieram tylko kilka z nich.

Słownik terminów literackich jaką jedną z cech wyróżniających kubizm literacki podaje *eliminację z obrazu poetyckiego związków przyczynowo-skutkowych, zastąpienie ich luźnymi zestawieniami elementów odległych (czasowo, przestrzennie lub pojęciowo).*²⁶ – implicité można by rzec, że luźne zestawienia dążą do obalenia granicy pomiędzy czasem i przestrzenią.

Próby niwelowania różnic między czasem i przestrzenią prowadzą do bezpośredniego upodobnienia formy poetyckiej do formy dzieła malarstwa kubistycznego (spacjalizacja, nagromadzenie bardzo wielu małych elementów. symultaneizm)²⁷ podobnie, jak w malarstwie ten sam obiekt ukazany jest z wielu perspektyw czasowych i przestrzennych:

*Po ulicy spacerują cztery kwiaciarki
w rogu przed rozstaniem podają sobie wargi
W południe idzie również jakiś handlarz uliczny
wieczorem stoi w bramie sklepikarz symetryczny
(Przechodzień)*

Niezwykle ciekawa jest interpretacja tego fragmentu dokonana przez Krzysztozszka. We fragmencie tym występuje czas symultaniczny, jedno teraz (podkreślone dodatkowo przez zastosowanie wyłącznie form czasu teraźniejszego), natomiast wyznaczone zostają ramy przestrzenne – jest to jedna ulica. Krzysztozszek twierdzi, że dzięki takiemu montażowi (spacjalizacja czasu) czas staje się atrybutem przestrzeni²⁸ i u odbiorcy dzieła wymusza to inną niż dotychczas percepcję²⁹ – taką jak dzieła malarskiego (postrzeganie wizualne), a interpretując po bergsonowsku, można by powiedzieć, że chodzi tu o postrzeganie, czy też poznanie intelektualne (bo naznaczone mechanizmem intelektu, który dokonuje uproszczenia rzeczywistości poprzez jej spacjalizację), a nie intuicyjne.

Warto też zwrócić uwagę na inny fakt. W postrzeganiu takim zaciera się klasyczny podział Lessinga na sztuki czasowe (np. muzyka, ale i literatura) i przestrzenne (np. malarstwo),³⁰ ponieważ również w poezji można przedstawiać wiele planów jednocześnie, a w obrazie pokazać ten sam obiekt w różnym czasie i z różnych perspektyw. W efekcie więc można by pójść dalej i zaliczyć kubistyczną wrażliwość artystyczną poniekąd do nurtu horacjańskiego, głoszącego jedność sztuk – nośniki dzieła artystycznego byłyby co prawda różne, ale dające twórcom podobne możliwości wyrazu artystycznego.

Dla kwestii postrzegania Ważyka pojęciem kluczowym będzie również film. Był zafascynowany kinem. Kino jest dla poety symbolem nowego ładu i wzorem formy artystycznej.

Sam Ważyk komentuje swoje fascynacje kinem następująco:

Wiązaliśmy wielkie nadzieje artystyczne z filmem niemym. Każdy z nas po swojemu prznosił w jakiejś mierze poetykę filmu niemego do wierszy. To, co się w technice filmowej

²⁶ Słownik terminów literackich red. Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 2002, hasło „kubizm poetycki”, s. 267.

²⁷ por. Krzysztozszek W., op. cit. ss. 92-93.

²⁸ Pamiętajmy, że o takim postrzeganiu właśnie mówił Bergson. Jedną z cech percepcji intelektualnej była wg niego kwalifikacja i spacjalizacja rzeczywistości.

²⁹ por. Krzysztozszek W., op. cit. s. 92.

³⁰ por. Wysłouch S., *Ut pictura poesis – stara forma, nowe problemy* in: *Ut pictura poesis* red. Skwara M., Wysłouch S., Słowo, obraz terytoria, Gdańsk 2006.

nazywa montażem, zestawienie obrazów, zbiegało się wręcz z moją skłonnością do upatrywania głównej wartości, głównego źródła emocji poetyckiej w jukstapozycji.³¹

We wczesnej twórczości Ważyka pojawia się wielokrotnie stematyzowane kino, na przykład w wierszu *Dyscyplina* (z tomu *Oczy i usta*),³² czy *Batalia* (z tomu *Semafory*).

Wiesław Krzysztozek doliczył się aż trzynastokrotnego występowania w tomach *Oczy i usta* oraz *Semafory* rzeczowników związanych z kinem i fotografią („kino”, „fotograf”, „fotografia”, „film”, „ekran”), a kinu i filmowi poświęcił pisarz opowiadanie *Triumwirat*.

Rzecz jasna, kino i film nie interesowały poety wyłącznie jako temat, dużo bardziej zajmowała go technika filmu, oparta na metonimii, ukazująca oderwane fragmenty rzeczywistości. Jak już wspomniałam powyżej, Ważyk starał się zastosować elementy techniki filmowej (metonimia, montaż, zestawienia obrazów) we własnej poezji, czego rezultatem było podkreślenie niespójnego i nieciągłego charakteru rzeczywistości.³³

4. Zakończenie

Większość badaczy zajmujących się twórczością Adama Ważyka podkreśla fascynację niespójnością i nieciągłą percepcją rzeczywistości, których wyraz dawał poeta w swoich utworach przede wszystkim poprzez zastosowanie technik poetyckich. Rzecz jasna, z perspektywy niemal wieku techniki te nie wywierają już na dzisiejszym czytelniku wrażenia aż takiej niespójności, jaką musiały wywierać wówczas na publiczności nieoswojonej jeszcze z tego typu środkami wyrazu. Śledząc przejawy niespójnej percepcji rzeczywistości z punktu widzenia współczesnego czytelnika można się jednak natknąć na pewien rodzaj wewnętrznej sprzeczności, czy też swoistego porządku w celowym braku uporządkowania. Nawet utwory o otwartej konstrukcji, spełniające w największym stopniu stosowaną przez Ważyka zasadę metonimii, posiadają jednak ramę, która spina pozornie luźno zestawione elementy w całość. W *Przechodniu* będzie to rama spacjalna (jedna ulica – jak wspomina w swojej analizie Krzysztozek), w *Ślubie Krzysztofa* ramą będzie streficzne uporządkowanie poszczególnych części poematu, dalszych przykładów znalazłoby się na pewno wiele. Szczegółową analizą owych momentów spinających, momentów spójnych – wbrew wyrażanej niespójności należałoby się jednak zająć w osobnym tekście.

Summary

Researchers of Adam Ważyk's poetry notice, that he tends to emphasize some kind of fascination with discontinuous, broken and inconsistent reality – that means reality modified through modern scientific discoveries and new philosophical currents in the beginning of the 20th century. This fascination is reflected, for instance, by the use of juxtaposition, metonymy and techniques of literary cubism. In the paper several causes of such perception are indicated (mainly new scientific discoveries and philosophical theories of space and time) as well as several examples of influence of “inconsistency” on Adam Ważyk's poetry.

Bibliografia

1. Antilf M., Leghten P. *Philosophies of Space and Time* in: *Cubism and Culture*, Thames&Hudson World of Art, London 2001.

³¹ Ważyk A., *Kwestia gustu*, in: Idem *Eseje literackie*, PIW, Warszawa s. 59.

³² W pierwszym wydaniu wiersz ten nosił tytuł *Podniesienie*.

³³ Szerzej na temat zainteresowań poety filmem pisze S. Brzozowski w *Orientacji wizualno-plastycznej w twórczości poetyckiej Adama Ważyka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1994.

2. Brzozowski T., *Orientacja wizualno-plastyczna w twórczości poetyckiej Adama Ważyka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1994.
3. Heller M., *Filozofia i wszechświat. Wybór pism*, Universitas, Kraków 2006.
4. Krzysztozek W., *Mit niespójności. Twórczość Adama Ważyka w okresie międzywojennym*. PWN, Warszawa, Poznań, Toruń, 1985.
5. *Słownik terminów literackich* red. Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 2002.
6. Tatarkiewicz W., *Historia filozofii 3*, PWN, Warszawa 2002.
7. Ważyk A., *Dziwna historia awangardy*, in: Idem, *Eseje literackie*, PIW, Warszawa 1982.
8. Ważyk A., *Kwestia gustu*, in: Idem *Eseje literackie*, PIW, Warszawa 1982.
9. Ważyk A., *Wiersze wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1982.
10. Winczer P., *Súvislosti v čase a priestore. Básnická avantgarda, jej prekonávanie a dedičstvo (Čechy, Slovensko, Poľsko)*, Veda, Bratislava 2000.
11. Wysłouch S., *Ut pictura poesis – stara forma, nowe problemy* in: *Ut pictura poesis* red. Skwara M., Wysłouch S., Słowo, obraz terytoria, Gdańsk 2006.

Szymon Budny jako teoretyk i krytyk przekładu

Piotr Baran

Szymon Budny as a theoretician and critic of translations

Abstract: *The paper deals with two aspects of the biblical work of Szymon Budny. It describes the critical notes on Polish translations of the Bible given by Budny in his prefaces. It also discusses translation theory described by the Polish translator.*

Key words: *Szymon Budny, Polish biblical translations, translation theory*

Contact: *Katedra Literatury i Kultury Polskiej, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Willowa 2, 43-309 Bielsko-Biała, p.baran@ath.bielsko.pl*

Szymon Budny, jeden z najwybitniejszych polskich tłumaczy Biblii, może być nazwany teoretykiem czy krytykiem przekładu tylko na prawach metafory. XVI-wieczny filolog, humanista i reformator nie stworzył, podobnie jak i jemu współcześni, żadnego dzieła, które mogłoby być uznane za wykład teorii translatorskiej¹. Jak zauważa Andrzej Borowski, świadomość teoretyczną XVI-wiecznych tłumaczy możemy rekonstruować na podstawie licznych pism, tworzonych jak gdyby na marginesie przekładowej praktyki:

Teoria ta [teoria przekładu – PB], lub raczej przyczynki służące do jej zrekonstruowania, została sformułowana, często doraźnie i przypadkowo, w niezliczonych wstępach czy przedmowach wydawniczych, w odautorskich listach dedykacyjnych albo w dygresjach wyjaśniających powody przystąpienia do pracy tłumacza.²

Nie inaczej jest z autorem przekładu Biblii, wydanego w Nieświeżu w 1572 r.³ oraz dwóch wersji Nowego Testamentu z lat 1574⁴ i 1589.⁵ Każde z tych dzieł zawiera przedmowę, skierowaną do czytelnika, w której tłumacz wyklada swoje poglądy na temat sztuki tłumaczenia, założenia, jakie przyjął w swojej pracy, trudności, na jakie napotkał oraz krytykę poprzednich przekładów Biblii, od których próbuje w swej pracy być lepszym. W dotychczasowych opracowaniach zwracano uwagę przede wszystkim na leksykalny aspekt

¹ Na temat życia i twórczości Szymona Budnego zob. S. Kot, *Szymon Budny*, [hasło w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, 1937, ss. 96-99.

² A. Borowski, *Powrót Europy*, Kraków 1999, s.150.

³ *Biblia. To jest, księgi starego y nowego przymierza, z nowu z ięzyka Ebreyskiego, Grecskiego y Łacińskiego, na Polski przełożone*, Nieśwież 1572. Por. reprint wydany w serii *Biblia Slavica*, Serie 2, Bd3, Munchen 1994.

⁴ *Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyszciony, y krotkiemi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniwsze przypiski, które każdey iak miarz odmiany przyczyny ukazują*, Łosk 1574. Por. Szymon Budny, *Przedmowa do Nowego Testamentu*, [w:] *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVI w.*, oprac. L. Szczucki, Warszawa 1978, ss. 466-489.

⁵ Na temat tego wydania zob. D.A. Frick, *Polish Sacred Philology In the Reformation and the Counter-Reformation*, Berkeley 1989, ss. 98-101.

koncepcji ariańskiego tłumacza,⁶ a także na doktrynalne ukierunkowanie jego przekładów. W niniejszym artykule Budny zostanie pokazany jako autor nowoczesnej teorii przekładu Biblii, opartej między innymi o wnikliwą lekturę i krytykę polskich przekładów Starego i Nowego Testamentu w XVI wieku.

Jako genezę swojej wersji przekładu, Szymon Budny przedstawia niedostatki, jakie znalazł w Biblii wydanej w Brześciu, której poprawioną wersję miał wydać na potrzeby antytrynitarzy, już po rozłamie w zborze kalwińskim.⁷ Wylicza we wstępie do swojego dzieła translatologicznego problemu, jakie Biblia brzeska sprawiała ze względu na rozmiary egzemplarzy,⁸ ale przede wszystkim zarzuca jej autorom błędy w tłumaczeniu i odbieganie od oryginału

„[...] tedy się wnet znacznie pokazało, iż brzescy tłumacze swej obietnicy dosyć nie czynili. Bo na przodku, abo w tytule iych napisali, że te księgi z Hebrajskiego, abo jako oni zową Żydowskiego, a z Greckiego przełożyli, ale się jawnie (jakom rzekł) pokazało, że i Greckiego i Hebrajskiego na wielu miejscach chybili, a mało się iych dokładali, znać iż tylko z Łacińskiego, a ktemu z Francuskiego przekładali, jako wnet na oko pokażę. Tak to znać, że o chędożną polszczyznę na więcej się starali, zaniedbawszy własności rzeczy Greckiej w nowym testamencie, i w tych księgach, które Apokryfami zowiemy (Bo i te po Grecku mało niewszytkie pisane), Zaniechawszy też i Hebrajskiej w starym testamencie.” (Budny 1572, bv)

Nie tylko przekład brzeski został poddany krytyce,⁹ ale i Biblii Leopoldy przyglądał się Budny z uwagą, nie szczędząc zarzutów pod kierunkiem katolickiego przekładu:

Naprzód tedy wiedz czytelniku o krakowskiem przekładzie, iż jest z łacińskiego dawnego uczynion. O którym też to pewna, iż on którykolwiek był tłumacz (bo na Jeronima niesłusznie to złożyli) tedy nie ze źródła języka ebrejskiego, ale z przekładu greckiego księgi Starego Przymierza przetłumaczył. (Budny 1572, b2)

Tłumaczenie za pośrednictwem trzeciego języka, do którego przyznaje się autor krakowskiego wydania, dyskwalifikuje przekład Leopoldy w oczach ariańskiego tłumacza. Wiarygodny przekład Biblii musi sięgać do oryginalnych źródeł, aby najstaranniej jak to tylko możliwe unikać zafałszowań nieścistości.¹⁰

Zastrzeżenia te zostają poparte przykładami z Pierwszej Księgi Królewskiej, w których Budny dokonuje analizy porównawczej tekstu hebrajskiego, łacińskiego i dwóch polskich przekładów. Przykłady te, jak twierdzi, są owocem „znoszenia”, czyli porównywania

⁶ Zob. np. L. Moszyński, *Biblia Szymona Budnego. Charakterystyka przekładu*, [w:] *Biblie staropolskie*, Poznań 2003, por. także prace J. Kamienieckiego.

⁷ Budny pisze w swoim wstępie, że początkowo miał dokonać redakcji *Biblii brzeskiej* na zlecenie Macieja Kawieczynskiego.

⁸ Na temat dwóch tomów *in folio*, które składały się na wydanie Biblii brzeskiej, Szymon Budny pisze: „[...] tedy acz jej prawie wszytcy (jako było czemu) radzi byli, wszakże wiele się ich na wielkość a na ciężar jej uskarżała, powiedając że się z nią trudno wozić, a jeszcze trudniej nosić”. Sz. Budny, *Pobożnemu czytelnikowi, Szymon Budny tych ksiąg tłumacz [...]*, [w:] Budny 1572, s. 9.

⁹ Na temat miejsca krytyki przekładu we współczesnej refleksji teoretycznej zob. J. Brzozowski, *Stanąć po stronie tłumacza*, Kraków 2011, s. 14.

¹⁰ „Zaiste sam Jeronim pisze, iż jako picie utracą smak by najlepsze było, gdy je z jednego naczynia do drugiego, a z drugiego do trzeciego i do czwartego przelewają, także i przekład, gdy ji nie zarazem z onego języka czynią, w którym one księgi napisano, ale przez drugi język bywa przepuszczany, nie może być szczery ani doskonały.” (Budny 1572, b2)

przekładu brzeskiego z językami oryginału, którego ariański tłumacz dokonywał na polecenie synodu. Poważne zarzuty, jakie stawia autor swoim poprzednikom, wykluczyły plany wydania ponownie dzieła brzeskiego w nowej redakcji i w mniejszym formacie. Dlatego Budny postanawia jeszcze raz od nowa przełożyć całość Pisma.

Jeszcze więcej uwag związanych z krytyką przekładu zawiera przedmowa do Nowego Testamentu z 1574 roku. Znaczna jej część poświęcona jest problematyce źródeł biblijnych,¹¹ jednakże Szymon Budny omawia w niej także problem błędów w translacji. Dzieli omyłki tłumaczy na przypadkowe, wynikające z niewiedzy, bądź niedopatrzenia oraz na intencjonalne przeinaczanie przekładanego tekstu. Do tych pierwszych zalicza łaciński przekład prologu Ewangelii Świętego Jana, w którym wyrażenie „*kai ho logos sarx egeneto*” jest tłumaczone jako „słowo ciałem stało się”. Budny uznaje takie tłumaczenie za błąd, którego konsekwencją jest wiara w to, że Jezus, będąc słowem, stał się człowiekiem. Dla poparcia swoich wywodów przytacza przykłady, w których *egeneto* jest tłumaczone jako *fuit*, a nie *factus est*. Chociaż tego typu błędy mają duże znaczenie dla rozumienia Pisma Świętego i Budny, jako arianin, nie może ich zaakceptować, podchodzi do nich nad wyraz wyrozumiale:

Ine omyłki tych zacnych tłumaczy mijam, którym się jednak nie dziwię, że się na kilku miejscach spotkneli, gdyż przyzwoita ludziom omylać się. (Budny 1574, s. 478)

Nie jest natomiast Budny wyrozumiałą dla tych, którzy „nie z nieobaczenia, ale umyślnie Pismo święte przekładając fałszują”. Zdaniem ariańskiego tłumacza najbardziej czytelnym przykładem takiego postępowania jest działalność Teodora Bezy, autora łacińskiego przekładu Nowego Testamentu. Budny, z szacunku dla kalwińskiego tłumacza, nie wierzy by ten mógł pomylić się w tłumaczeniu kluczowych z punktu widzenia doktryny fragmentów Biblii, tym surowiej więc ocenia postępowanie mające na celu znalezienie potwierdzenia dla „trójczackich”¹² błędów.

W polskich przekładach Biblii Szymon Budny dostrzega jeden zasadniczy błąd: „wiele słów (acz dla wyrozumienia zda się dobrze) przydawamy”. Problem ten przyjdzie nam omówić jeszcze poniżej, przy okazji refleksji nad teorią translatorską ariańskiego tłumacza, Warto jeszcze odnotować, że w przedmowie z roku 1574, Budny omawia dwa polskie przekłady: Stanisława Murzynowskiego oraz Biblię Leopolity. O pierwszym z nich wypowiada się Budny dosyć pochlebnie:

Królewiecki by Testament między wszemi miał przodek, gdyby ji był jego tłumacz, Stanisław Murzynowski, mógł drugi raz przepatrzyć a wydać. Bo był młodzieniec nie Leda jako w języku greckim uczony, acz po polsku grubo mówił i pisał, aleby to był czas wypolerował, gdyby była wola Boża z śmiercią nie uprzedziła. (Leopolita 1574, s. 478)

Natomiast przekład Leopolity został potraktowany dosyć surowo, zwłaszcza ze względu na nieadekwatne, zdaniem ariańskiego tłumacza, przekładanie terminów związanych z kultem. Budny pisze, że Jan Leopolita „znać, że i z łacińskiego języka niewiele umiał”, ponieważ tłumaczy np.: *pharisaeus* jako „lice miernik” *ecclesia* i *templum* jako kościół czy też *adorare*

¹¹ Problem krytyki źródeł biblijnych, bardzo istotny dla humanistów, którzy badali tekst Biblii za pomocą narzędzi filologicznych, mógłby stanowić temat osobnej rozprawy. Na temat krytyki źródeł dokonanej przez Budnego zob. D. A. Frick, *op. cit.*, s. 83 *et passim*.

¹² W ten sposób nazywa Budny wierzących w Trójcę Świętą.

i *laudare* jako „chwalić”. Terminy te, zdaniem krytyka, domagają się precyzyjnego rozgraniczenia w przekładzie. Tego typu pomyłki nazwane są „tak szpetnymi, a prawie dziecinnymi”. Krytykę Biblii Leopolity podsumowuje ariański tłumacz słowami:

Lecz naszymi mili księża koleijaci wołają Leda co, na swoją wieczną hańbę, na papier mazać, niż się czego dobrego od kacerków (tak oni wierne zowią) nauczyć. (Leopolita 1574, s. 479)

Można więc zauważyć, że krytyka przekładów, choć odbywała się głównie na gruncie filologii biblijnej i dotyczyła problematyki translatorskiej, była jednak mocno osadzona w realiach sporów wyznaniowych.

Zaskakującym w tym kontekście jest twierdzenie Budnego, zamieszczone tuż pod krytyką wcześniejszych przekładów, że nie tylko nie próbuje on ganić swoich poprzedników, ale uznaje wręcz wagę i potrzebę istnienia wielu przekładów Biblii. Ariański tłumacz pisze:

Ano różni tłumacze różny pożytek chwale Bożej czynią, gdy jeden to lepiej, a drugi ono obaczył i wypisał. Różne są dary Ducha Ś., jednemu to, drugiemu owo Bóg objawia. (Budny 1572, b3)

Parafrazując fragment 14. rozdziału 1 Listu do Koryntian, Budny głosi niespotykaną w tamtym czasie tolerancję dla przekładów biblijnych. Większość tłumaczy, nie wyłączając tutaj omawianego, ostro krytkowała swoich poprzedników, niejednokrotnie odradzając czytanie ich przekładów jako szkodliwych dla prawidłowego rozumienia tekstu Pisma Świętego. Budny zdaje się pozostawiać na uboczu spory doktrynalne, głosząc równość wszystkich przekładów dla jak najpełniejszego zrozumienia oryginału.

Chęć wnikięcia jak najgłębiej w oryginalny tekst Biblii motywowała Budnego nie tylko do wnikliwej lektury polskich przekładów Pisma Świętego, ale skłoniła go także do podjęcia własnych prób translatorskich oraz do zmuszenia do refleksji nad teoretycznymi aspektami tłumaczenia. Jak wspomniano na samym początku, Budny nie miał raczej do czynienia z tym, co można by nazwać współcześnie teorią przekładu, a jego refleksje nie miały charakteru całościowej teorii. Mimo to potrafił na podstawie własnych doświadczeń praktycznych dokonać refleksji, która może dać obraz świadomości teoretycznej XVI-wiecznego tłumacza.

Wywodzący się z antycznych, zwłaszcza rzymskich, poetyk i traktatów literackich, zawierających refleksje translologiczne, najbardziej ogólny podział koncepcji przekładowych wyróżnia typy przekładów: *ad sensum*, nazywany często swobodnym¹³ i *verbum verbo*, nazywany dosłownym.¹⁴ Szymon Budny jednoznacznie twierdzi, że tekst Biblii nie może być przekładany inaczej, jak tylko metodą *verbum verbo*:

¹³ Za taki typ przekładu uznawano Biblię brzeską. Irena Kwilecka nazywa przekład brzeski „przekładem literackim” (I. Kwilecka, *Die Brester Bibel: Kulturgeschichtliche und sprachliche Fragen der Übersetzung* [w:] *Biblia święta to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu, Biblia Slavica*, Hrsg. von H. Rothe und F. Scholz unter Mitarbeit von Ch. Chanick und L. Udolph, Serie II: *Polnische Bibeln*, Band 2, *Brester Bibel 1563*, Teil 2: *Księgi Nowego Testamentu. Kommentare*, Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2001, s. 1576), a ks. Eugeniusz Dąbrowski „przekładem eksperymentalnym”, mając na myśli raczej pozytywne znaczenie tego wyrażenia (E. Dąbrowski, *Nowy polski przekład Pisma Św. z języków oryginalnych. Krytyczna ocena tzw. Biblii Tysiąclecia*, Londyn 1967, s. 53.)

¹⁴ Na temat różnic pomiędzy tymi dwoma koncepcjami przekładu zob. J. Domański, *O teorii i praktyce przekładaniu w łacińskim obszarze językowym*, [w:] *O poprawnym przekładaniu*, pod red. W. Seńki, Kęty 2006, s. 46 *et passim*.

Naprzód wiedz o tym, żeśmy o to usiłowali, abychmy nic nie przyczyniali ani umniejszali, ale żebyśmy słowo słowem wyrazili. Bo acz takie tłumaczenie pospolicie superstycja lub zbytnim do słów przywieszowaniem zową, wszakże nas sam Bóg takowej superstycyi uczy, gdzie tak mówi: <Nie przyczynisz k niemu ani ubawisz od niego> (Budny 1572, b3v)

Koronnym argumentem za taką metodą jest szacunek należny tekstowi Biblii. Przywołany cytat pochodzi z Księgi Powtórzonego Prawa (13, 1)¹⁵ i w pierwotnym kontekście odnosił się do tekstu Prawa, czyli żydowskiej Tory. Budny natomiast rozszerza kontekst tego polecenia na przekład tekstu świętego. Czyni to z całą świadomością, że w przypadku tłumaczenia z języka hebrajskiego, zbytnia dosłowność zaciemniałaby sens i nie tylko nie pomagała, ale wręcz przeszkadzała w rozumieniu Pisma.¹⁶ Argumentując za takim sposobem przekładania, Budny, wykorzystując topos skromności, napisze nawet:

Przeto każdy stąd baczyć może, iż choćby inszego pożytku z tego naszego przekładu nie było, tedyby przedsię i tym jednym nie trzeba gardzić. To jest, iż z niego prawie a dostatecznie może każdy wiedzieć, którym porządkiem słowa w Hywrejskich Bibilach idą. (Budny 1572, b4)

Nie można oczywiście traktować tego stwierdzenia z całą powagą, zapominając o funkcji, jaką pełni topos skromności, nasuwa ono jednak skojarzenie z przekładem interlinearnym, stosowanym współcześnie, służącym nie tyle do lektury, co jako pomoc w zrozumieniu tekstu oryginalnego. Można zatem przypuszczać, że przekład Budnego ma służyć nie tyle do samodzielnej lektury, ile właśnie jako pomoc w dotarciu do oryginału.

Mimo tak jednoznacznego nacisku, jaki Szymon Budny kładzie na dosłowność przekładu Biblii, ariański tłumacz ma świadomość istnienia innego podejścia do tłumaczenia tekstu, co więcej, wyraźnie zaleca stosowanie go przy pracy z innymi tekstami:

A tak gdyby mi co innego przyszło tłumaczyć, nie samego Boga słowo, tedyby mógł nie słowo słowem, ale rzecz rzeczą wyrażać, ale tak straszne powieści tłumacząc ochędóstwa mowy szukać, niebezpieczna rzecz jest. (Budny 1572, b3v)

Tłumacz Biblii Nieświeskiej, mający w swoim dorobku także przekłady innych tekstów,¹⁷ podkreśla wyraźnie, że metoda *verbum verbo*, powszechnie odradzana przez teoretyków przekładu, jest odpowiednia dla tłumaczenia Biblii. „Samego Boga słowo” wymaga od tłumacza szczególnej uwagi. Istotne jest zachowanie nie tylko odpowiedniości ekwiwalentów użytych w tłumaczeniu, ale nawet, w miarę możliwości, pozostawienie takiej samej liczby i kolejności słów.

Konsekwencją tłumaczenia dosłownego była dbałość o dokładne oddawanie hebrajskich pojęć, a także o używanie za każdym razem tych samych odpowiedników. Pisze Budny:

¹⁵ David Frick podaje błędną lokalizację Lev. 12, 32.

¹⁶ „przeto musiałem nigdzie rzecz rzeczą, nie licząc słów wyrażać, a przedsię na kraju znaczyłem, jako właśnie ona rzecz brzmi w ebrejskim języku” (Budny 1572, 14)

¹⁷ Por. przekład dialogu św. Justyna Męczennika: *Świętego Justyna filozofa i męczennika rozmowa z Tryfonem Żydem*, Niezawiesz 1564.

Nadto i tegośmy (ile z nas być mogło) przestrzegali, żebychmy słowa hywrejskie wszędzie jednako tłumaczyli. Co jeśli gdzie znajdziesz różnice, tedy tego nie może być wiele. (Budny 1572, biv)

To nie tekst docelowy decyduje o użyciu takiego, czy innego słowa, ale za każdym razem oryginał, który ma dla Budnego znaczenie nadrzędne. Tekst przekładu, podkreślmy jeszcze raz, ma za zadanie przede wszystkim wskazywać na oryginał.

Inwencja słowotwórcza Szymona Budnego była już wcześniej przedmiotem badań, warto jednakże zwrócić uwagę na przywiązanie, jakie okazywał tłumacz Biblii nieświeskiej czystości języka polskiego. Zaleca on, aby w przekładzie posługiwać się, gdzie tylko to możliwe, polskimi ekwiwalentami, unikając słów pochodzenia obcego.

Aza lepiej inszy czynią, którzy swoją rzeczą wżgardziwszy, u Niemców, albo u Włochów słów pożyczają. Jako na oko widzimy, iż niektórzy wolą świecznik zwać lichtarzem, tło pawimentem, miłosierdzie jałmużną [etc.]. Za czym nasz język on przed laty tak zacny, że go sam Papież zganić nie śmiał, barzo zchodzi, a Łacina lub Włoszczyzna z Niemczyzną moc u nas biorą [...] (Budny 1572, bivv)

Na marginesie tych uwag Szymon Budny zamieszcza wyjaśnienie:

O tem masz w Kronice,¹⁸ iż Papież samym Słowianom dopuścił ceremonie sprawować językiem jich własnym, to jest naszym. (Budny 1572, bivv)

Budny ma tu zapewne na myśli zgodę Papieża Hadriana II na sprawowanie obrzędów w języku słowiańskim, udzieloną Cyrylowi i Metodemu. Sięgnięcie do korzeni języków słowiańskich używanych w liturgii i w przekładzie Biblii jest jeszcze jednym, bardzo charakterystycznym aspektem refleksji teoretycznych ariańskiego tłumacza. Czerpie on nie tylko z dorobku humanistów zachodnioeuropejskich, należących do łacińskiego obszaru językowego, ale przypomina także o korzeniach słowiańskich.

Z omówionych powyżej tekstów, przedmów, w których Szymon Budny zwraca się do czytelnika swoich przekładów Pisma Świętego, wyłaniają się dwa istotne obszary, interesujące z punktu widzenia historii przekładu. Autor Biblii nieświeskiej okazuje się być wnikliwym czytelnikiem przekładów Starego i Nowego Testamentu, poddającym krytyce zarówno ogólne koncepcje przyświecające tłumaczom jak i szczegółowe rozwiązania translatorskie. Ponadto ariański tłumacz, poprzez refleksje teoretyczne nad swoją pracą, staje się jednym z filarów konstrukcji teorii przekładu Biblii na język polski w XVI-wieku. Jego koncepcje są istotne ze względu na specyficzne rozumienie metody *verbum verbo*, mającej, zdaniem Budnego, zastosowanie w przekładzie tekstów świętych. Jego zdaniem tekst przekładu przede wszystkim służy pomocą w zrozumieniu oryginału, nie roszcząc sobie szczególnego prawa do własnej autonomii, dzięki czemu wielość i różnorodność przekładów Biblii zostaje uznana za potrzebną w oświetlaniu oryginalnego tekstu z wielu perspektyw. Przy okazji pracy nad przekładem i omawiania tłumaczeń, upomina się także Budny o status

¹⁸ Budny ma tu na myśli być może *Żywoty Konstancyntyna i Metodego*. Por polskie wydanie w przekł. Tadeusza Lehra-Splawińskiego, Warszawa 2000.

języka polskiego, przypominając o jego słowiańskich korzeniach i zachęcając, żeby dbać o jego czystość i odrębność na tle innych języków europejskich.¹⁹

Summary

The article deals with the works of the 16th century translator Szymon Budny. Two prefaces to his biblical translation are being analyzed. Both texts contain reflections on the theory of translation and critical remarks on the other Polish translations of the Bible. The paper brings a summary of theoretical and critical notions of the Radical Reformer, who appears to be deeply concerned in the proper comprehension of the Bible.

Bibliografia

1. *Biblia. To iest, księgi starego y nowego przymierza, z nowu z ięzyka Ebreyskiego, Grecskiego y Łacińskiego, na Polski przełożone*, Nieśwież 1572.
2. *Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyszćiony, y krotkimi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniwsze przypiski, ktore kaźdey iak miarz odmiany przyczyny ukazują*, Łosk 1574.
3. *Nowy Testament*, Łosk 1589.
4. A. Borowski, *Powrót Europy*, Kraków 1999.
5. J. Brzozowski, *Stanąć po stronie tłumacza*, Kraków 2011.
6. J. Kamieniecki, Szymon Budny – zapomniana postać polskiej reformacji, Wrocław 2002.
7. S. Kot, Szymon Budny, [hasło w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, 1937, ss. 96 – 99.
8. D.A. Frick, *Polish Sacred Philology In the Reformation and the Counter-Reformation*, Berkeley 1989.
9. H. Merczyng, *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych*, Kraków 1913.
10. H. Merczyng, *Zbory i senatorowie protestanczy w dawnej Polsce. Przyczynki do dziejów terytorialnego i chronologicznego rozwoju i upadku reformacji w Rzeczypospolitej*, Warszawa 1905.
11. L. Moszyński, *Biblia Szymona Budnego. Charakterystyka przekładu*, [w:] *Biblie staropolskie*, Poznań 2003.
12. L. Moszyński, *Zur Sprache der Bibelubersetzung Szymon Budnys von 1572*, [w:] *Biblia Slavica*, Serie 2, Bd3: *Biblia to jest księgi Starego i Nowego Przymierza*, Munchen 1994.
13. A.E. Naumow, *Najstarsze słowiańskie rozważania o sztuce tłumaczenia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, *Prace Historycznoliterackie* 1975, z. 33.
14. W. Smereka., *Biblijstka polska (wiek XVI – XVII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lublin 1974, t. 2.

¹⁹ Tekst przygotowany w ramach grantu badawczego *Corpus Paulinum w Biblii brzeskiej jako świadectwo XVI-wiecznej kultury retorycznej i humanizmu biblijnego*, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC2-2011/01/N/HS2/05365.

Ceremonia zaślubin i wesela w XIX wiecznej wiejskiej społeczności bułgarskiej

Malwina Bednarek

The wedding ceremony and feast in XIXth century country folk in Bulgaria

Abstract: *The paper presents briefly customs connected with the marriage ceremony and wedding party in Bulgarian rural area in XIX and XX century. Interfamiliar relations between spouses and parent-child, as well as the place of the newly wed in zadruga and the village society are also presented. There were surveys conducted by Dimitr Marinov among the oldest generation of Bulgarian village dwellers used as research material. Also Bulgarian custom law by D. Marinov and The ethnography of Bulgaria by Ch. Vakarelski were used in this publication.*

Key words: *wedding, wedding feast, customs, family, woman, Bulgaria*

Contact: *Uniwersytet Łódzki, Katedra Sławistyki Południowej, Lipowa 81, 90 568 Łódź, malwinabednarek@vp.pl*

Zwyczaje i obrzędy związane z małżeństwem i weselem różnią się znacząco w zależności od epoki i kręgu kulturowego. Są to obrzędy, które znajdują się w centrum wydarzeń całej ziemskiej wędrówki – pomiędzy narodzinami a śmiercią i są tak samo nieuniknione. Stare bułgarskie przysłowie mówi: *Čovek vednyž se rada, vednyž se ženi i vednyž umira* – człowiek raz się rodzi, raz żeni i raz umiera. Tak samo, jak nadanie imienia wprowadza dziecko do społeczności rodowej, tak ślub zapewnia człowiekowi pozycję pełnoprawnego członka społeczeństwa, obrzędy pogrzebowe zaś wyprowadzają go ze świata żywych i wprowadzają w świat przodków.¹ W artykule pragnę przybliżyć czytelnikowi sposób percepcji instytucji małżeństwa u wiejskiej społeczności w Bułgarii końca XIX wieku. Jako podstawowe teksty źródłowe wykorzystałam monografię D. Marina *Bułgarskie prawo obyczajowe*² i Ch. Vakarelskiego *Etnografia Bułgarii*.³

Dla właściwego spojrzenia na obrzędy i zwyczaje związane z ceremonią zawarcia małżeństwa, jak również na podział obowiązków małżeńskich oraz sytuację majątkową małżonków konieczne jest krótkie opisanie panujących w owych czasach w Bułgarii stosunków społecznych. W odróżnieniu od sytuacji w Polsce, gdzie podstawową jednostkę stanowi najczęściej rodzina złożona z męża, żony i ewentualnie dzieci, na wsi bułgarskiej do 1 poł. XX wieku taką jednostką była *zadruga*. Bobczew⁴ twierdził, że jest ona formą rodzinnego i rodowego współżycia, ponieważ u jej podstaw leży pokrewieństwo rodowe, pochodzące od jednego przodka – założyciela rodu. Zadruga miała swoje terytorium osadnicze tzw. *dvoriszte*, ród zaś miał je znacznie większe, w wielu przypadkach zajmujące

¹ M. Walczak – Mikołajczakowa, *Balkański rytm życia*, Gniezno, 2001, s. 79.

² Д. Маринов, *Българско обичайно право*, София 1995.

³ Ch. Vakarelski, *Etnografia Bułgarii. Kultura duchowa*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1965.

⁴ Бобчев, *Българската челядна задруга*, СБНУ, т. XXII-XXIII, С. 1906 г.

przestrzeń całej wsi, która nosiła imię założyciela rodu.⁵ W swojej pracy Bobczew stara się zdefiniować instytucję zadrugi, nazywając ją zespołem krewniczym pełnoletnich ludzi i ich następców. Zespół ten posiadał ogólny, niepodzielny majątek, na który wszyscy pracowali.

Zadrugą kierował *domakin*, *domovladika*, *starec* albo *starija*⁶ – najstarszy mężczyzna w zadrudze, najczęściej dziadek lub ojciec, rzadziej – najstarszy z braci. Kobieta rolę *domakina* mogła pełnić jedynie sporadycznie, w sytuacji, gdy w zadrudze nie było żadnego pełnoletniego mężczyzny. Najniżej w hierarchii rodzinnej w zadrudze były synowe, w szczególności te najmłodsze.

To *domakin* decydował o przydziale mieszkań, narzędzi oraz sprzętu domowego, które były wspólne, jak również o sprawiedliwym podziale pożywienia, odzieży i opału. Również do kierującego zadrugą należały wszelkie decyzje związane z kwestią zawierania małżeństw. Według zwyczajów ludu, chłopiec był zdolny do zawarcia związku i założenia rodziny, gdy był już zdolny do samodzielnej pracy w polu. Dla kobiet takim wyznacznikiem była umiejętność przygotowania chlebowego ciasta i wypieczenie chleba. Zewnętrznym przejawem gotowości do żeniactwa czy zamążpójścia był udział w tradycyjnych obrzędach – dziewczęta manifestowały swoją dorosłość, uczestnicząc w wiosennych korowodach związanych z dniem św. Łazarza (*lazaruvane*),⁷ chłopcy zaś chodząc po wsi jako kołędnicy.⁸ Kobiecie niełatwo było wyjść za mąż, gdyż musiała odczekać, aż starsze siostry założą rodziny. Za starą panną (*stara moma*) uważano już dziewczynę w wieku 22 – 23 lat, mężczyzna zaś zostawał starym kawalerem po 25 roku życia.

*„Ergen se ženi, koga poiska, moma se myži, koga ja poiskat – Kawaler się żeni wtedy, kiedy chce, panna wychodzi za mąż, kiedy ją zechcą. Użycie liczby mnogiej w stosunku do panny młodej („...kiedy ją zechcą”) jest ze wszech miar uzasadnione. Wydaje się bowiem, że na małżeństwie najbardziej zależało rodzicom chłopaka – wszak poprzez małżeństwo ich syn stawał się nie tylko pełnoprawnym członkiem społeczności, ale też oni sami, przyjmując do swego domu młodą synową, zyskiwali kolejną parę rąk do pracy.”*⁹

Jednym z podstawowych przyczyn zawierania małżeństw było wprowadzenie do rodziny nowej siły do pracy, tzn. nowego członka. Dlatego chłopcy czasem żenili się bardzo młodo, w wieku 13 – 14 lat. W wielu regionach Bułgarii było tradycją, iż chłopcy żenili się ze starszymi od siebie dziewczętami. I tak w zachodniej i północnej Bułgarii istniał zwyczaj zawierania małżeństw mimo wielkiej różnicy wieku. Najniższa granica wieku dla chłopców to 12 lat, najwyższa dla dziewcząt 25 – 30 lat. Powodem tego były dwie przyczyny: po pierwsze ojciec dziewczyny nie chciał tracić dobrej robotnicy, zanim jeszcze nie spłaciła ona swoich długów względem rodziny, po drugie, ojciec kawalera szukał synowej silnej i przyzwyczajonej do ciężkiej pracy. Zawieranie małżeństw odbywało się nie tylko za pozwoleniem rodziców, ale często wyłącznie na podstawie ich życzenia.

Ślub poprzedzony był stanem narzeczeństwa czyli *godeż*. Tradycja nakazywała, aby do domu dziewczyny przybył posłaniec z wizytą, który zasiadał przy ogniu i grzebał w nim, co było znakiem celu wizyty. Jako wyraz aprobaty rodzina dziewczyny odpowiadała *pomyślimy*, natomiast gdy odmawiali, tłumaczyli, że dziewczyna nie jest jeszcze gotowa.

⁵ Biernacka, *Rodzina na tle społeczności lokalnej bułgarskiej wsi Gromada* [w:] *Współczesne przemiany w kulturze chłopskiej Bułgarii w świetle badań etnograficznych we wsi Gromada*, pod. red. W. Dynowski, [w:] *Etnografia Polski*, Tom XV, 1968, s. 192.

⁶ Д. Маринов, *Семейния живот на българите – Жива старина* – т. III.

⁷ Więcej: *Българска митология енциклопедичен речник*, Стойнев А., Попов Д., Василева М., Попов Р., Захарий Стоянов, 2006.

⁸ M. Walczak – Mikołajczakowa, *Balkański rytm życia*, s. 80.

⁹ *Ibidem*, s. 80.

Zaręczyny w wielu przypadkach nie dochodzą do skutku po jednym spotkaniu. Wyróżniano *malúk godež* i *goljam godež*. Ustalało się na nich warunki na jakich zostanie zawarte małżeństwo i wymieniano darami – ozdobami dla narzeczonej i prezentami dla narzeczonego. Spotkania te były otwarte, przy muzyce i poczęstunku. Strona chłopca obciążona była obowiązkiem zapłaty tzw. *prid* albo *baba haky*, w gotówce albo w postaci prezentów (odzieży, butów), w zależności od majątkowego stanu rodziny. Dziewczyna otrzymywała w okresie narzeczeństwa pewną ilość odzieży i różnych rzeczy potrzebnych do domu (pościel, dywany, poduszki, naczynia itp.). Wszystko to nazywało się *priklja, zestra, prid, veno* czyli posag. Często otrzymywała też majątek nieruchomy czyli łąkę, winnicę, kawałek lasu albo majątek ruchomy czyli cielę, krowę czy owce. Wszystkie te prezenty były jej osobistą własnością w nowym domu. Majątek ten jako spadek należał się jedynie jej dzieciom, przeważnie córkom.

Zaręczyny miały charakter magiczny – bukiet narzeczonej musiał być ozdobiony nieparzystą ilością złotych monet. Również w trakcie ślubu i wesela, za pomocą magii słownej wypowiedzianej przez rodzinę i znajomych pary młodej, starano się nie tylko zapobiec ewentualnym nieszczęściom, ale też zapewnić powodzenie, zdrowie i potomstwo:

- *Godina 'va venčane, v godina krystene! – Tego roku ślub, w przyszłym roku chrzest!*
- *Da doživejat i po-čestiti dni! – Niech dożyją jeszcze szczęśliwszych dni!*
- *Da kitite, da cyfite! Što fanete, zeleno da stane! – Obyście pięknieli, obyście rozkwitali! Wszystko, czego dotkniecie, niech się zazieleni!*
- *Da ostarejat, da pobelejat kato Rila i Stara Planina! – Niech się zestarzeją, niech posiwieją jak Rila i Stara Planina! (tj. niech przeżyją w zdrowiu wiele lat).*
- *Da doživees vnuki da vidiš! – Obyś mógł swoje wnuki oglądać!¹⁰*

Jeśli dziewczyna nie lubiła chłopca albo gdy rodzice nie chcieli ożenić swojego syna z ukochaną przez niego dziewczyną, wtedy wykonywano *pristavane, pristanka, prisledvane* co oznaczało, że dziewczyna sama uciekała do domu ukochanego chłopca. Taką dziewczynę nazywano *pristanusza, begalka*. Rodzice chłopca, do którego uciekała dziewczyna, nie sprzeciwiali się takim poczynaniom, gdyż w tym wypadku nie musieli oni płacić *agarlyk* czyli nie musieli jej wykupywać oraz dawać prezentów rodzicom dziewczyny.

Kiedy dziewczyna nie miała odwagi ani chęci uciekać od swoich rodziców, wtedy zazwyczaj urządzano *grabež, odliczane, vlačene* czyli kradzież lub przez ukochanego. W tym celu chłopak organizował uzbrojoną drużynę składającą się z spokrewnionych mu męskich członków rodziny czyli *pobratimow*, którzy pomagali mu w porwaniu ukochanej.

Sama ceremonia zaślubin wymagała odpowiednich przygotowań i obrzędów. Rodzice przyszłej panny młodej przy zaręczynach otrzymywali symboliczne prezenty oraz wiano, którego wysokość była uzależniona od zamożności kandydata na męża i wahała się najczęściej między 100 a 600 groszy, płaconych przez całą *zadrugę*. Pieniądze z wiana trafiały nie do wspólnego majątku *zadrugi* dziewczyny, lecz do jej rodziców, jako swoisty ekwiwalent za jej wychowanie. Sytuacja taka powodowała, że dziewczyny rzadko wychodziły za mąż za biedniejszego od nich chłopca. Według ludu zwyczaj ten nie był dobry, albowiem powodował, iż w przypadku nieporozumień w życiu małżeńskim, dziewczyna spotykała się z zarzutem, że *została kupiona, a pieniądze zmarnowane*. Gdyby zaś zaręczyny zostały zerwane, co było rzadkością, wiano musiało być zwrócone – w przeciwieństwie do darów, jakie narzeczone wręczyła rodzinie przyszłego męża.

W organizacji samej ceremonii zaślubin oraz wesela uczestniczyli, oprócz członków obu rodzin również druźbowie, swatki, oraz, jeśli dziewczyna pochodziła z innej wsi niż pan młody, swaci. Druźbami byli najczęściej bracia pana młodego, rzadziej dalsi krewni. Z reguły

¹⁰ Ibidem, s. 81.

było ich dwóch lub trzech. Za swój trud włożony w organizację wesela nie dostawali pieniędzy, jedynie drobne podarki od panny młodej (koszule, fartuchy itp.). Swatkami były albo niezamężne krewne pana młodego, albo, również niezamężne, sąsiadki. Do ich obowiązków należało głównie przygotowanie potraw weselnych. Rola swatów zaś, którymi byli zarówno chłopcy, jak i już żonaci mężczyźni, polegała na towarzyszeniu panu młodemu w drodze do domu wybranki.

W ceremonii brały udział również osoby spoza *zadrug* państwa młodych. Ślubu udzielał pop. Opłata za ślub uzależniona była od zamożności pana młodego – w przypadku, gdy młodzieniec był człowiekiem biednym, miał możliwość odpracowania wymaganej opłaty jako robotnik w polu. Dodatkowo pop otrzymywał również prezenty – skarpety, wino, oraz pieczoną gęś czy też karpia. Prezenty te najczęściej były potem sprzedawane przez popa i stanowiły dodatkowe źródło jego dochodu.

Kapłan mógł również odmówić udzielenia ślubu w następujących przypadkach – gdy młodzi byli zbyt blisko spokrewnieni (prawo cerkiewne zabraniało małżeństwa parom spokrewnionym bliżej niż w dziewiątym pokoleniu, zaś obyczaj ludowy głosił, iż w przypadku małżeństwa osób spokrewnionych, niezależnie od stopnia pokrewieństwa, nieszczęścia grożą nie tylko małżonkom i ich krewnym, ale całej wsi), gdy domagał się tego chrzestny, któremu odmówiono zaproszenia na wesele, lub też na żądanie starszego krewnego jednego z młodych – starszy brat pana młodego i starsza siostra panny młodej mieli prawo nie dopuścić do ślubu młodszego rodzeństwa, jeśli miałyby on się odbyć przed ich własnym – o kolejności ślubów i wesel decydowało starszeństwo.

W przeddzień ślubu towarzyszy panny młodej rozplątały jej włosy, czesały ją i znów zaplatały. Obrzędowi temu towarzyszyło śpiewanie pieśni ludowych. Rzadko na weselu bułgarskim miał miejsce turecki zwyczaj farbowania paznokci na czerwono.

Analogicznie do splatania włosów panny młodej, istniał zwyczaj golenia pana młodego – golił go kawaler lub szwagier, a zwyczaj ten odbywał się na podwórku przy muzyce. Włosy z brody chowano, aby nie zabrał ich złodziej. Obyczaj ten oznaczał koniec stanu kawalerskiego. Rzadko urządzano pożegnalny wieczór kawalerski. Podczas tego spotkania kawalerowie gnietli ciasto na pitki, które później piekli na ognisku. Podobny wieczór urządzano też w domu panny młodej, wówczas jej towarzyszyki krążyły wokół niej i śpiewały smutne pieśni.

Ubieranie panny młodej i zakładanie zasłony zakrywającej twarz to ostatnia troska o nią przed opuszczeniem domu. Ubierano ją w najnowszy strój wraz ze wszystkimi ozdobami. W niektórych rejonach Bułgarii zakładano jej wieniec, który przypominał wysoką koronę lub miał formę aureoli. Najważniejszym rytuałem było przykrycie panny młodej czerwonym płótnem tak, by nic nie widziała i by zabezpieczyć ją przed spojrzeciami obcych ludzi. Zasłonę nakładała ceremonialnie kuma, przed przybyciem gości weselnych i zabraniem panny młodej przez nich. Obecnie zasłonę zastępuje się tiulowym welonem, ale jeszcze do początku XX wieku w okolicach Sofii twarz panny młodej pokrywały cienkie warkoczyki ze srebrnymi monetami. Kiedy zabierano pannę młodą i zakładano jej zasłonę, lub kiedy zegnała się ona ze swoją rodziną zazwyczaj płakano, co w niektórych regionach Bułgarii należało nawet do obowiązku.

Ów tradycyjny ślub to nie tylko cerkiewny sakrament. Zawarcie małżeństwa w świątyni było tylko jednym, z czasem obowiązkowym wprawdzie, ale nie jedynym elementem skomplikowanego, wielodniowego rytuału. Niemal do naszych czasów przetrwały jeszcze gdzieś obyczaje niechrześcijańskie polegające na tym, że nowożeńcy, stojąc pod drzewem zwróceni twarzami w kierunku wschodu słońca, oczekując, aż ojciec przykryje ich białym płótnem i poleje winem.¹¹

¹¹ Ibidem, s. 79.

Nieodłącznym elementem wesela, trwającego najczęściej od piątku do wtorku, była orkiestra. W jej skład wchodziło od 4 do 8 muzyków, wśród nich: 1 – 3 grających na oboju, 1 na bębnie, 2 – 3 skrzypków i 1 dudarz, będący kierownikiem orkiestry, a zarazem jedynym Bułgarem – pozostali muzycy z pochodzenia byli Romami. Wynagrodzenie dla orkiestry wynosiło najczęściej 200 – 300 groszy dzielonych po równo między wszystkich, oraz indywidualne napiwki i prezenty, podobne jak w przypadku drużbów. Dodatkowo członkowie orkiestry mogli bezpłatnie korzystać z jedzenia i picia, uważając jednak, by nie przesadzić z konsumpcją alkoholu – w takim przypadku nie dostawali żadnego wynagrodzenia.

Kulminacyjnym punktem ceremonii weselnej było *wieńczenie*. Dokonywał tego chrzestny pana młodego. Złoty wieniec, który zdobił głowę panny młodej najczęściej był wykorzystywany w wielu weselach i był udostępniany poszczególnym rodzinom za darmo. Obrzęd wieńczenia z reguły odbywał się w domu pana młodego, w niedzielę wieczorem. Następowala po nim noc poślubna (w przypadku, gdy w niedzielę przypadało święto cerkiewne, przenoszona na noc poniedziałkową), zakończona sprawdzeniem czystości panny młodej. Prawo do kontroli dziewictwa panny młodej mieli: matka, jej siostra, oraz siostra ojca, jak również dudarz – w przypadku odmówienia mu tego prawa, orkiestra miała prawo opuścić wesele. Jeśli wynik był niepomyślny dla panny młodej, orkiestra przestawała grać (wierzone, że gdyby grała dalej, nieszczęście przeszłoby na członków orkiestry), zaś pan młody miał prawo odesłać małżonkę na stałe do domu rodziców, jednak najczęściej takie odesłanie, połączone z pobiciem, było tylko pokazowe, a winna po pewnym czasie była ponownie przyjmowana do domu męża. Jednak wiązało się to nieodłącznie z koniecznością zwrotu zarówno wiana, jak i wydatków poniesionych przez rodzinę pana młodego.

Obyczaje ślubne w poszczególnych regionach Bułgarii były bardzo różnicowane, mają jednak niektóre wspólne elementy, np. *zasevki* tj. uroczyste przesiewanie mąki na specjalny obrzędowy chleb, przygotowanie chorągwi i drzewka ślubnego, tzw. *otbulvane*, czyli oczepiny i wizyta w rodzinnym domu panny młodej.¹²

„Niezwykle istotnym momentem zaślubin jest przygotowanie ślubnego drzewka i chorągwi. Naukowcy są zgodni co do tego, że ich symbolika wywodzi się z mitologicznego pojmowania tzw. drzewa kosmicznego, znanego wszystkim kulturom indoeuropejskim. Tradycja kulturowa wiąże drzewo m.in. z płodnością, siłą życiową i rocznym cyklem natury, a wiosenne „odrodzenie się” drzew przywodzi na myśl zwycięstwo życia nad śmiercią. Użycie symbolu drzewa w „obrzędach początku”, jakimi są zaślubiny i wymiana drzewek między dwoma spokrewnionymi odtąd rodzinami, są więc głęboko uzasadnione.”¹³

Po ceremonii weselnej para małżeńska stawiała się z reguły częścią *zadrugi* pana młodego, jedynie w wyjątkowych przypadkach przenosił się on do domu swej żony. Kobieta była uważana za mężatkę po wprowadzeniu jej do domu teściów. Po przekroczeniu progu swego nowego domu stawiała się żoną, nawet jeśli cerkiewny obrzęd nie został dokonany.¹⁴

Mąż, jako głowa rodziny, miał decydujący głos we wszystkich sprawach, a pozostali członkowie rodziny byli mu winni posłuszeństwo. Miał prawo dysponować majątkiem bez ograniczeń i przeprowadzać transakcje handlowe bez konsultacji. Miał prawo karcić, zwracać uwagę, czy wreszcie bić żonę i dzieci bez ponoszenia odpowiedzialności. On decydował, czy posłać syna do szkoły, na naukę zawodu, czy też do pracy w polu. Mógł go pozbawić spadku, a nawet, jeśli syn był kłótniwy, leniwy i nadużywał alkoholu, wypędzić go z domu. Powstrzymać go mógł jedynie strach przed opinią społeczną, bał się tego, „co ludzie powiedzą”. Dlatego najczęściej rzadko działał bez porozumienia z żoną. W gospodarstwie do niego należały prace polowe (orka i zasiew), koszenie łąki, zaopatrzenie gospodarstwa

¹² Ibidem, s. 83.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, s. 79.

w opał, pilnowanie bydła na pastwisku, jak również wyprawa do młyna. On ogradzał podwórze, naprawiał zepsute przedmioty, oraz zabijał hodowane zwierzęta.

Prawa kobiety w małżeństwie były bardzo ograniczone, lud przyznawał jej wyłącznie prawo do płaczu. Na jej głowie spoczywała cała praca domowa – gotowanie, pranie, tkanie, opieka nad dziećmi, jak również prace polowe – kopanie, żęcie, pomoc w przewożeniu snopów. Jednak pomimo relatywnie trudnej sytuacji, żona miała dość czasu by „obmyślać chytryści”, dzięki czemu uzyskiwała wpływ, często znaczny, na męża i podejmowane przez niego decyzje.

Oboje rodzice mieli obowiązek troszczyć się o dzieci, karmić je, ubierać i doglądać dopóki nie podrosną. W zamian za to syn, szczególnie najmłodszy, miał obowiązek troszczyć się o ojca na starość. Córka nie miała obowiązku opieki nad ojcem, ponieważ po ślubie przechodziła do innej *zadrugi* i zrywała więzi łączące ją z rodzicami. W wypadku nieposłuszeństwa rodzice mogli dzieci przekląć aż do dziesiątego pokolenia, przy czym lud uważał klątwy matczyne za potężniejsze od ojcowskich. Nie mogli jednak dziecka zabić, gdyż taki postępek był uważany za ciężki grzech. Lud rozgrzeszał go jedynie w trzech przypadkach – gdy dziecko zmarło w wyniku obrażeń, będących skutkiem zbyt intensywnej kary cielesnej (uważano, że żal po stracie dziecka będzie dla rodziców wystarczającą karą), gdy dziecko rodziło się zdeformowane, z wadami budowy (było wtedy uważane za wcielenie złego ducha, istotę nadprzyrodzoną, którą trzeba natychmiast zlikwidować), oraz, za czasów panowania tureckiego, gdy istniało realne zagrożenie, że płacz dziecka może naprowadzić Turków na kryjówkę, w której skryli się mieszkańcy wsi.

Osobnym przypadkiem były dzieci nieślubne. Sytuacje takie zdarzały się niezwykle rzadko i nie były akceptowane przez społeczeństwo. Takie dzieci nie tylko były uważane za hańbę dla całej wsi, lecz obciążano je również odpowiedzialnością za klęski żywiołowe takie jak susza, gradobicie, głód i zaraza.

W dawniejszych czasach, według opowieści mieszkańców wsi, kobiety, które miały nieślubne dziecko, zaszywano w worku i topiono, zaś w analizowanym okresie wypędzano ze wsi wraz z dzieckiem. Dla sytuacji kobiety nie miało znaczenia, czy dziecko było poczęte za jej zgodą, czy też było wynikiem gwałtu – w świadomości ludu panowało przeświadczenie, iż kobiety nie można zgwałcić, jeśli sama tego nie chce.

Rozwody wśród Bułgarów w XIX wieku zdarzały się bardzo rzadko, lud dopuszczał je wyłącznie w trzech przypadkach – gdy mężczyzna okazywał się impotentem, gdy któreś z małżonków było ciężko chore, lub gdy jedno z małżonków cierpiało na przykry zapach z ust, zaś drugie nie wiedziało o tym przed ślubem. Cerkiew dopuszczała również rozwody w przypadku zdrady małżeńskiej, przemocy domowej lub choroby umysłowej jednego z małżonków. W sytuacji, gdy jedno z małżonków owdowiało, miało prawo wyjść za mąż ponownie, maksymalnie trzykrotnie. Jeśli zaś mąż porzucił żonę lub ona odchodziła od niego – stawała się nietykalna i traciła szansę na ponowne małżeństwo. Gdy rozłąka następowała wbrew woli męża, w wyniku naruszenia przez niego prawa, sytuacja wyglądała inaczej. Żona uzyskiwała prawo do ponownego małżeństwa, jeśli małżonek uciekł za granicę i przez 7 lat nie dawał znaku życia. Jeśli zaś było wiadomo, że żyje, możliwość taka była dla niej niedostępna, nawet jeśli mąż przebywał na emigracji przez kilkadziesiąt lat. Podobnie rzecz się miała, jeśli małżonek został skazany na pobyt w więzieniu.

Na zakończenie chciałbym jeszcze wspomnieć o możliwości odłączenia się pojedynczej pary małżeńskiej od *zadrugi*. Takie zdarzenie było możliwe w trzech przypadkach. Pierwszy z nich był efektem rozpadu całej *zadrugi*, gdy rolę starca pełnił najstarszy z braci, a jego młodszy bracia mieli już synów i wnuków, nierzadko żonatych. Duża ilość synowych pochodzących z obcych *zadrug* doprowadzała do sprzeczek i częstych kłótni. Wtedy starzec podejmował decyzję o rozwiązaniu *zadrugi* i każdy z braci wraz ze swoimi potomkami i ich rodzinami tworzył własną *zadrugę*. W takiej sytuacji każda z rodzin

otrzymywała przypadającą jej część majątku. Jeśli zaś odłączała się tylko jedna rodzina, mogło się to odbyć za zgodą (lub nawet na polecenie) starca lub bez niej. Jeśli odbywało się to na jego polecenie (najczęściej w sytuacji, gdy żona była kłótniwa, a mąż nie potrafił nad nią w żaden sposób zapanować), rodzina dostawała swoją część majątku i rozpoczynała samodzielne życie. W większości przypadków po kilku latach dochodzili do wniosku, że życie w *zadrudze* jest łatwiejsze i wracali, nie stwarzając już żadnych problemów. Jeśli zaś kłótniwa żona była w stanie nakłonić męża do opuszczenia *zadrugi* wbrew woli jej starca i zamieszkania u jej rodziców, wówczas starzec miał prawo odmówić wydzielenia przypadającej im części majątku. Takie sytuacje były niezmiernie rzadkie i najczęściej nie kończyły się wybaczeniem, lecz wydzieleniem jedynie odpowiedniej ilości bydła w zamian.

W swojej rozbudowanej formie zaślubiny przetrwały mniej więcej do lat trzydziestych minionego stulecia i dopiero po drugiej wojnie światowej, wraz ze zmianą stosunków społecznych, uległy znacznemu zubożeniu form i symbolicznych treści. Dzisiaj nawet wiejski ślub i wesele w niewielkim stopniu przypominają te dawne, rozbudowane, niemal teatralne obrzędy. Warto jednak o nich pamiętać, gdyż zawierała się w nich cząstka mentalności bułgarskiej.

Summary

Customs and celebrations connected with wedding and wedding party differ significantly depending on the period and cultural background. This paper presents the way of perception of marriage in rural society in Bulgaria in the end of XIXth century. The wedding was preceded by engagement (*godeż*) which often did not come into effect after one meeting. There was a difference between *malúk godeż* i *goljam godeż* where conditions of marriage were settled. There were various people involved in the organisation of the wedding ceremony and feast such as families of both parties, bestmen, brides of honour and matchmakers. The feast lasted usually from Friday till Tuesday with the whole society participating. Rights of a married woman were very limited. She was responsible for all of the housework: cooking, washing, weaving, childcare as well as farming: digging, reaping, helping men in carrying sheams.

Bibliografia

1. Biernacka, M. *Rodzina na tle społeczności lokalnej bułgarskiej wsi Gromada* [w:] *Współczesne przemiany w kulturze chłopskiej Bułgarii w świetle badań etnograficznych we wsi Gromada*, pod. red. W. Dynowski, [w:] *Etnografia Polski*, Tom XV, 1968.
2. Vakarelski, Ch. *Etnografia Bułgarii. Kultura duchowa*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1965.
3. Walczak, B. – Mikołajczykowa, M. *Balkański rytm życia*, Gniezno, 2001.
4. Бобчев, *Българската челядна задруга*, СБНУ, т. XXII – XXIII, София, 1906.
5. Маринов, Д. *Българско обичайно право*, София 1995.
6. Маринов, Д. *Семейния живот на българите – Жива старина* – т. III.

Językowy obraz istot nadprzyrodzonych płci żeńskiej

Beata Bednářová

The linguistic view of the supernatural creatures of feminine gender

***Abstract:** The contribution deals with the linguistic view of the supernatural creatures of feminine gender. Lexical units, their significance and the response of society are analysed based on folk legends which were collected and adjusted by Józef Ondrusz.*

***Key words:** supernatural creatures, Józef Ondrusz, folk legends, stereotype, linguistic view of the world*

***Contact:** University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Reální 5, 701 03 Ostrava, bednarovabeata@gmail.com*

Obraz rzeczy, zjawisk w umyśle człowieka, ale też całego społeczeństwa, jest kreowany na podstawie własnego, indywidualnego doświadczenia, jak również wzorów i stereotypów tworzonych w danej kulturze, przenoszonych z rodziców na dzieci i istniejących przez wieki w tej kulturze. Doświadczenie zbiorowe jest utrwalane przez zwyczaje, sztukę, religię, a co nie pozostaje bez znaczenia też literaturę. Przykłady tego, jakie sądy o kobietach są żywe w danym społeczeństwie i jego języku, możemy odnaleźć w literaturze pięknej, czasopiśmie i gazetach, przysłowia, aforyzmach, anegdotach, piosenkach, cytatach, folklorze. To, w jaki sposób była i jest postrzegana kobieta, odbija się wyraźnie w leksyce i frazeologii danego języka.

Niniejszy referat oparty jest o opowieści ludowe z Zaolzia zebrane przez Józefa Ondrusza. Źródłem są zatem opowiadania ludności zaolziańskiej przenoszone z generacji na generację. Opowiadane były one przez matki, babki czy też sąsiadki dzieciom. A każdy gawędziarz mógł wносить do nich własne elementy, by sprawić je bardziej interesującymi, bądź mógł pewne pierwiastki opuścić. Józef Ondrusz zebrał je wszystkie i literacko przetworzył. W jego książkach znaleziono wielką ilość leksemów określających kobiety. Wyrazy te zostały podzielone do pięciu grup. W pierwszej grupie zamieszczono leksemy, które używane są do zaszeregowania osoby do płci żeńskiej, w drugiej występują wyrazy oznaczające kobiety, które znajdują się w jakiejś relacji w stosunku do innego członka rodziny. Następną grupę tworzą imiona i nazwiska kobiece znalezione w tekstach. Biorąc pod uwagę leksemy oznaczające relacje społeczne, gdzie zaszeregowane zostały też zajęcia i zawody, jakie wykonywały kobiety, została utworzona grupa czwarta. W ostatniej grupie zostały umieszczone wszystkie wyrazy nazywające istoty nadprzyrodzone płci żeńskiej, które występowały w tekstach. Dzisiaj chciałabym zwrócić uwagę właśnie na tę ostatnią kategorię, czyli na językowy obraz istot nadprzyrodzonych płci żeńskiej.

Chcąc analizować językowy obraz kobiety (w tym też istot nadprzyrodzonych) trzeba zwrócić uwagę na pojęcie stereotyp. Stereotyp powstaje przez przyjmowanie opinii, które są szerzone w pewnym środowisku. Polega on na pojmowaniu świata w szablonowy sposób, często jest zabarwiony dodatnio lub ujemnie. Stereotypy pomagają ludziom klasyfikować świat, porządkować poszczególne zjawiska. Człowiek zagubiłby się w świecie przepełnionym informacjami, gdyby nie mógł się kierować istniejącymi szablonami myślowymi.

W dziełach literackich autor pracuje bardzo często ze stereotypami. Kiedy chce opisać postać, pomija on pewne cechy albo wygląd postaci, które zgadzają się z powszechnie

przyjmowanym stereotypem. Pisarz podkreśla jednak takie cechy, które są ważne dla charakterystyki postaci i nie zgadzają się ze stereotypem albo te cechy, które są istotne do interpretacji konkretnego zjawiska. Może on zatem pominąć zupełnie opis zewnętrzny albo nieważne cechy charakteru. Człowiek żyjący w danej kulturze językowej i znający stereotypy, potrafi sobie wyobrazić, jakie cechy są charakterystyczne dla czarownicy, jakie dla matki albo babci, inne są znowu typowe dla młodych wiejskich dziewczyn, a znowu inne dla księżniczek i królewien. Używając jedno z tych pojęć, pisarz sprawia, że czytelnik zaraz skojarzy sobie daną postać ze znanym mu stereotypem i będzie oczekiwać, że osoba ta będzie posiadać cechy i będzie się zachowywać zgodnie z tym stereotypem.¹

Jakie zatem istoty nadprzyrodzone pojawiły się w dziełach Ondrusza? I jak zostały one przedstawione, jakie cechy są przypisywane poszczególnym postaciom? Zgadza się użycie poszczególnych leksemów ze stereotypowym wyobrażeniem?

Istoty nadprzyrodzone

W analizowanych opowiadaniach występuje duża ilość postaci nadprzyrodzonych, magicznych. Tradycyjną reprezentantką baśni jest **królowna**. Typowe jest to, że królowny są zawsze młode, piękne i delikatne, cechy te jednak nie zapewniają tego, że są osobami dobrymi i uczciwymi. Dla motywów baśniowych jest charakterystyczny pewien ustalony przebieg i pierwiastki, które są tradycyjne w baśniach i orzekają o tym, że chodzi właśnie o gatunek baśni. Pierwszym przykładem motywu związanego z królowną jest pokazanie dobrej królowny w trudnej sytuacji, co związane jest również z walką ze złem. Zazwyczaj królownę spotyka coś niedobrego, zostaje np. porwana przez potwora, zjawia się młodzieniec, który ją wyzwoli, w nagrodę bierze królownę za żonę i zostaje królem.

*[...] żyła ze swymi rodzicami piękna **królowna**. (OPZ, s. 20)²*

*Teraz owdowiała **królowa** i córka pójdą do niewoli, zdane na łaskę i nielaskę wrogiego zwycięzcy. (s. 406)³*

*– Potwór zniknął! Królewicza nie ma! Potwór go porwał! Z komnat przybiegła przerażona **królowna** [...]. (s. 393)*

*Od razu też dała **królowa** Jurkowi królownę za żonę [...]. (s. 406)*

*Król i **królowa** szykowali wspaniałe weselisko. (s. 427)*

*Wiwat! Niech żyje para młoda! – krzyknęli rycerze, a młodzieniec podał rękę promieniejącej ze szczęścia **królownie** [...]. (s. 401)*

*Od razu też dała **królowa** Jurkowi **królownę** za żonę [...]. (s. 406)*

*Zapodobali się dzielni wybawcy **królownom**. (s. 435)*

*W zamku odbyło się huczne wesele Jasia z **królewską** córką. (s. 375)*

*[...] **królowna** otworzyła oczy i usiadła na posłaniu. Potem wstała, podeszła do Janka, objęła go, ucałowała i rzekła: – Ty jesteś moim wybawcą, ty będziesz moim mężem. (s. 415)*

***Królowa** i **królowna** ze łzami w oczach dziękowały Jurkowi i staruszkowi za ocalenia. (s. 406)*

*[...] uwięzione **królowny** cierpią i płaczą z tęsknoty za rodzicami i wolnością. (s. 435)*

***Królowna** uścisnęła ojca [...]. (s. 397)*

Dalszym typowym motywem jest zła królowna, która jest wybredna, o zmiennych nastrojach, chciwa i leniwa. Wysztydza innych ludzi i wywyższa się nad nimi, a jej bogactwo i pozycja społeczna sprawia, że jest osobą bardzo pyszną i zarozumiałą. Przyzwyczajona jest

¹ BALOWSKI, M. *Obraz mężczyzny i kobiety w utworach K. K. Baczyńskiego*, s. 133 – 135.

² OPZ – ONDRUSZ, J. *O ptaszku Złotodziobku i inne bajki* Warszawa: Nasza Księgarnia, 1986.

³ tylko strona – ONDRUSZ, J. *Cudowny chleb i inne godki śląskie*, Karviná, 1996.

do tego, że ludzie spełniają każde jej życzenie, jest rozpieszczona, a dojście do celu wywalcza często łzami albo namawianiem **dam** dworu, żeby wypełniły jej zachcianki. Szuka ona wszystkich możliwych dróg dojścia do celu, np. schlebia osobie, którą przedtem skrzywdziła. Królowa musi przejść przez trudną drogę inicjacji, kiedy uczy się obcowania z ludźmi, dobrego zachowania i kiedy uczy się też pracować. W momencie, kiedy zyska szacunek do ludzi i pracy, zostaje wynagrodzona powrotem do rodzinnego zamku i mężem-królewiczem, staje się z niej wtedy mądra i dobra królowa.

*Tóż poszeł, kaj ty **damy** siedziały, przeprosił jednóm, żeby se chciol zatańcować, ale lóna, jak nie spuści: – Na, dyć ty ani tam nie śmiesz stanyć, kaj jo spluwnym na zym, nietoboże mnie jeszcze brać do tańca, ty podły człowieku!* (SOL, s. 32)⁴

*Tóż powiedziała tej jednej **damie**: – Ty, wiesz co? Idź tam do tego łogrodnika, co to mo za muzyke? A spytej sie go, jeśli by mi ji nie doł?* (SOL, s. 34)

*A o pracy nie miała **królowa** ani odrobineczki pojęcia.* (s. 438)

*Strasznie sie zapodobała tej **królewski cerze**, [...].* (SOL, s. 34)

*Ale ta **królewsko cera** sie z niego wyśmiała.* (SOL, s. 34)

*Tymczasem **królowa**, co wcale diamentu nie zgubiła, tylko chciała się pozbyć niewygodnego męża [...].* (s. 377)

***Królownie** aż dech zaparło, kiedy zobaczyła diamenty.* (s. 376)

***Królownie**, [...], zpachniały rumiane jabłka i od razu wszystkie kupiła.* (s. 377)

***Królowa** płakała ze złości.* (s. 443)

Tam rzuciła się na posłanie i rozplakała się głośno, bo wiedziała, że ojciec słów swoich nie cofnie. (s. 438)

*Nie pomogły rzęsiste łzy **królowny** [...].* (s. 439)

*Teraz już **królowa** nie wydzierżała, bo strasznie chciała te muzyke mieć, i poszła do tej wilki.* (SOL, s. 34)

Ale i tym razem kręciła tylko nosem nad wszystkimi, grymasiła, kpiła z każdego [...]. (s. 438)

*[...] i zaś chciol z tóim **królewskóm ceróm** tańcować, ale lóna zaś nim zgardziła. Wyśmiała sie z niego i zbyte.* (SOL, s. 34)

Za wszelką cenę chciała jednak poznać owego nieznanego rycerza [...]. (s. 398)

Ponieważ jednak koniecznie chciała poznać owego nieznanego rycerza [...]. (s. 399)

*[...], ale **królowa** była pyszna i zarozumiała. Lekceważyła każdego, ktokolwiek przybył w zaloty do królewskiego zamku.* (s. 441)

*– Zapraszam cię do tańca, śliczna **królowno**. Wykrzywiła tylko lekceważąco usta i zaprzeczyła głową.* (s. 441)

*Ale oswobodzona **królowa** była okropnie niewdzięczną królowną.* (s. 417)

*W tych objazdach towarzyszyła często Emilowi piękna **królowa**, która szczerze pokochała młodego lekarza.* (s. 426)

*Na zamku odbyły się zaręczyny Emila z młodą **królowną**.* (s. 427)

Ostatnim typem jest królowa-sierota, która nie różni się zbytnio od innych ubogich sierot. Wypędzona z zamku, musi tułać się po świecie. Kocha żywe istoty, jest pracowita, lecz jest stale smutna, ponieważ tęskni całymi dniami do ojca. Jednak i ona za swą dobroć i pracowitość zostaje w końcu wynagrodzona.

*Wkrótce potem **królowa** zmarła. **Królowa** była odtąd smutna.* (OPZ, s. 20)

*Macocho coraz gorzej obchodziła się z **królowną**.* (OPZ, s. 20)

*Nazajutrz **królowa** haftowała piękny obrus [...].* (OPZ, s. 21)

*W jaskini niedźwiedzia **królowa** czuła się bezpiecznie.* (OPZ, s. 21)

⁴ SOL – ONDRUSZ, J. *Śląskie opowieści ludowe*, Ostrava: Wydawnictwo okręgowe w Ostrawie, 1963.

– Zabiorę cię z sobą, mój kochany misiu!! – odpowiedziała królowna, objęła niedźwiedzia za szyję i ucałowała. (OPZ, s. 22)

– Smutno mi tutaj, bo nie mogę haftować, a wszystko, czego mi do tej pracy potrzeba, pozostało w ojcowskim zamku. (OPZ, s. 21)

Królowna stawiała się coraz bardziej smutna. (OPZ, s. 22)

– Tak mi tu z wami dobrze! Smutno mi jednak bez ojca. Gdybym chociaż wiedziała, że powrócił już z wojny? (OPZ, s. 22)

– Kiedy zobaczę ojca, będę najszczęśliwszą na świecie! – zawołała **królowna**. (OPZ, s. 22)

Ludzie od dawien dawna wierzyli w czarownice, rusalki i inne istoty nadprzyrodzone. Opowiadania o nich przekazywały babcie swym wnukom, rodziny zbierały się razem wieczorami przy ognisku albo podczas pracy, np. na szkubaczkach kobiety opowiadały przeróżne historie. Podania te przekazywano z generacji na generację. Istoty nadprzyrodzone występujące w wierzeniach ludzi, były często związane z żywiołami. **Meluzyna** jest spokrewniona z wiatrem, **królowa ryb**, **panny wodne** i **rusalki** z wodą. Istoty nadprzyrodzone mogą zachowywać się jak ludzie, mogą mieć takie same cechy jak oni, jednakże zawsze występuje u nich jakaś cecha w takim natężeniu, że niemożliwe jest, żeby istota ta była człowiekiem. Dysponują też często zdolnościami, które człowiekowi nie są dane. Bliżej scharakteryzowana została królowna rusalek, która jest na początku opowiadania dobra, zakochuje się w myśliwym i jest mu wierna. Pod wpływem zdarzeń zabija jednak księżniczkę i sama karze się za swój czyn, zamieniając się w jeziorko. Ogólnie przedstawiona jest jako postać mająca swój honor i potrafiąca nieść konsekwencje swego czynu.

Meluzyna wyla przeraźliwie, tarosiła przydrożne lipy i obszarpywała z nich ostatnie liście. (s. 225)

Meluzyna przeraźliwie wyla [...]. (SOL, s. 69)

Tylko **meluzyna** wyla przeraźliwie za oknami [...]. (s. 226)

Jestem **królową** wszystkich **ryb** w tym morzu. (s. 373)

Był to śpiew dziewczęcy, ale wiejskim dziewczętom daleko do takiego śpiewu [...]. Na łęce obok źródła siedziała **panna wodna** i śpiewała. (s. 45)

[...] usłyszał jakiś prześliczny śpiew [...] **rusalki**. W srebrnej poświacie księżycy tańczyły jakiś fantastyczny taniec. (s. 61)

Królowna rusalek przychodziła do niego na groblę i rozmawiała z nim jak z bardzo bliską osobą. Wkrótce pokochali się wzajemnie. (s. 61)

Jako dowód swej wierności pokazał sznur pereł otrzymany od **rusalki**. (s. 62)

Postaciami negatywnymi w baśniach są **czarownice**, **wiedźmy**, **baby-jagi** i **jędze**. Już w opisie zewnętrznym można zauważyć ich role i przeznaczenie, są stare i mają szponiaste ręce albo twarz z pęcherzami. Ludzie wierzyli, że były one złe i okrutne, szkodziły ludziom i zwierzętom. Czarownice były w zmowie z nieczystymi siłami. **Czarownica Luca** potrafiła pokochać, ale za swoją nieodwzajemnioną miłość do Ondraszka mściła się na nim i jego ukochanej Dorocie, starając się przeszkodzić im w szczęściu. Czarownice miały też ogromną wiedzę, wykorzystywaną jednak raczej w sprawach negatywnych. Przychodzili do nich po radę na przykład chciwi ludzie, żeby dowiedzieć się, gdzie znaleźć bogactwo.

[...] **czarownica Luca**, która zakochała się w Ondraszku i postanowiła zdobyć dla siebie jego serce. (s. 298)

– Przed północą puszczą dziewczuchy na Olzę swoje sobótkowe wianki. [...] Ty, czarcie musisz przeszkodzić temu, żeby wianek Doroty dostał się do rąk Ondraszka! Za nic w świecie nie oże się spełnić czar nocy świętojańskiej, Dorota nie śmie dostać Ondraszka! (s. 299)

Zacierala już **Luca** swoje szponiaste ręce, zadowolona, że nie spełni się czar dzisiejszej nocy świętojańskiej [...]. (s. 299)

A ta myrcha, ta **czarownica**, przisła na drugi dzień do mnie i prawi: – Coście chcieli po mnie? (SOL, s. 88)

[...], a ta myrcha, ta **czarownica**, miała cały łep splynskirzóny. (SOL, s. 88)

[...], że to isto **czarownia** sie w te ropuche przemiyniła. (SOL, s. 79)

Mama moja, jagech była dzieckym, też o tych **czarownicach** opowiadali, ale już mi to z głowy wszystko wyleciało. Joch tam w czarownice nigdy nie wierzyła, ani nie wierzym. Jak gospodynie nie dały krowóm co sie im patrzy, a krowy potym mlyko straciły, to wine zwały na czarownice, że to óny krowóm mlyko odcióngaly. (SOL, s. 79)

A diabeł za karę, musiał pójść na Girową, żeby służyć mieszkającym tam **babom-jagom, jędzom, wiedźmom i czarownicom**. (s. 298)

Okrutna **wiedźma**, która tam dotąd grasowała i ludzi zaklinała w nieruchome glazy, poleciała na czarodziejskiej miotle, gdzie pieprz rośnie. (s. 346)

[...] postanowili pójść po radę do pewnej **czarownicy**, kramarzącej z nieczystymi siłami. Stara jak świat **wiedźma** mieszkała na odludziu, w rozwalonej chalupie za wsią. [...] I powiedziała im jeszcze, że podczas kopania nie wolno im przemówić ani jednego słóweczka. (s. 212)

Dalszymi istotami nadprzyrodzonymi, które starały się wyrządzić ludziom krzywdę, były **nocznice** i **sotóny**. Sotóny dusiły ludzi, kiedy spali, a nocznice starały się znaleźć kawałek gołego ciała ludzkiego, żeby zaszkodzić jego właścicielowi.

Nocznice poskakały po nim, a potem uciekły gdzieś precz. Nie mogły parobkowi wyrządzić żadnej krzywdy, ponieważ nie znalazły na nim ani skraweczka gołego ciała. (s. 309)

Dycki sie lutowała, że jóm chodzi dusić **sotóna**. (SOL, s. 82)

O północy **sotóna** podusiła i tóm drugóm dziywke. (SOL, s. 82)

Śmierć, jak widzieliśmy już w wielu poprzednich przykładach, była normalnym składnikiem życia ludzkiego. Chyba nie można by znaleźć domu, gdzie nikt nie zmarł w przeciągu ostatnich paru lat. Ludzie umierali w domu, a krewni przygotowali dla nich pogrzeb, by ich dostojnie pochować. Nie jest zatem rzeczą dziwną, że postać **śmierci** została spersonifikowana. Charakterystycznym atrybutem są kościste ręce albo białe prześcieradło. Ze śmiercią związane są też osoby martwe, które przed śmiercią czymś się przewiniły i musiały pokutować na tym świecie, dopóki ktoś ich nie wyzwolił z ich wiecznego błędzenia. W opowiadaniach taką postacią była **zjawa** Czarnej Księżny, opisana też jako **czarno ubrana pani**. Zjawy, które pokazywały się ludziom i napawały ich strachem nazywane były też **zmorami**.

[...] cztery **śmierci**, odziane w długie, białe prześcieradła. [...] A te śmierci śpiewały. [...] Tańcowały długo, a potem domawiały, w którą stronę która pójdzie. (s. 309)

Nagle spoza ołtarza wyszła **czarno ubrana pani**. [...] **Zjawa** zatrzymała się przed nim, uporczywie patrzyła mu w oczy i gestem prawej ręki wskazywała na pęk kluczy w pyszczku czarnego pieska. (s. 226)

[...] stanęła przed nim jakaś straszna **zmora** w białym prześcieradle, kościste ręce wyciągnęła nad leżącymi i rzekła: – Jak już tu chodzę tysiąc roków po tym lesie, toch jeszcze nie widziała [...]. (s. 305)

Jak widać z powyższych przykładów w opowiadaniach zaolziańskich są zawarte wierzenia i przesady ludowe. Człowiek wieków minionych wierzył w istoty nadprzyrodzone. Istoty te przedstawione w dziełach Ondrusza posiadają cechy podobne do cech ludzkich. Na podstawie stereotypu wiążącego się z poszczególnymi leksemami, zostały

rozwijane poszczególne charakterystyki postaci, tworząc niejako obraz świata realnego odbity w świecie magicznym. Tak samo jak cechy, zachowanie i czyny ludzi są rozmieszczone na skali od w różnym stopniu dobrych aż po złe, również istoty świata nadprzyrodzonego cechują się zachowaniem i cechami od złych po dobre. Jak w świecie magicznym, tak w świecie realnym postacie dobre są wynagrodzone, a postacie złe ukarane. Leksemy oznaczające poszczególne istoty odpowiadają ogólnemu stereotypowemu wyobrażeniu jakie i dzisiejszy człowiek uczy się poznawać i przyswaja je sobie od kołyski poprzez różne bajki, historyjki i opowiadania.⁵

Summary

In this paper, called *The linguistic view of the supernatural creatures of feminine gender*, the lexical units determining female supernatural creatures (e.g. witch, death, princess...) were analysed (they were represented in folk legends by Zaolzie and collected by Józef Ondrusz). Lexemes were divided into several groups. The finding of the paper was that those supernatural creatures have similar qualities like people, their acts are good or bad and they are appreciated or punished. The existence of those creatures in folk legends is used as an example to be followed or not. We can say that the real world is reflected in that imaginary world.

Bibliografia

1. BALOWSKI, M. *Obraz mężczyzny i kobiety w utworach K. K. Baczyńskiego*. In *Język a kultura*, tom 9, Wrocław, 1994.
2. BEDNÁŘOVÁ, B. *Językowy obraz kobiety w opowieściach ludowych z Zaolzia (na podstawie zbiorów Józefa Ondrusza)*, praca magisterska, Ostrava, 2011.
3. ONDRUSZ, J. *Cudowny chleb i inne godki śląskie*, Karviná, 1996.
4. ONDRUSZ, J. *O ptaszku Złotodziobku i inne bajki*, Warszawa: Nasza Księgarnia, 1986.
5. ONDRUSZ, J. *Śląskie opowieści ludowe*, Ostrava: Wydawnictwo okręgowe w Ostrawie, 1963.

⁵ Niniejszy artykuł tworzy część składową pracy magisterskiej pt. „Językowy obraz kobiety w opowieściach ludowych z Zaolzia (na podstawie zbiorów Józefa Ondrusza)”.

Frazeológia odborného textu

Martina Benčeková

The Idioms of an Academic Text

Abstract: *The paper deals with the analysis of the academic texts from the linguistic point of view. The topic of our interest is the issue of idiomacity which is not a prominent part of the specialized texts, but it is really interesting for the analysis. The introduction deals with the basic terms of the phraseology, the core of the paper deals with a comparison of the basic features of the terms and the idioms. The conclusion offers the examples of the academic texts idioms, selected from the texts of political science.*

Key words: *idioms, specialized text, terms, political science*

Contact: *Katedra cudzích jazykov a medzinárodnej komunikácia, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela, Kuzmányho 1, 97401 Banská Bystrica, Slovensko, martina.bencekova@umb.sk*

I. Úvod

Frazeologický fond slovnej zásoby predstavuje v každom jazyku stručný, obrazne účinný a pritom zrozumiteľný spôsob vyjadrovania. Je významnou súčasťou spisovného jazyka a spoluvytvára obraz o používateľoch daného jazykového spoločenstva, stáva sa zdrojom informácií o živote etnika, svetonázore, životnej filozofii. Jeho štruktúra, bohatstvo a variabilita vyplýva z prírodných podmienok, historických súvislostí a každodenných javov spoločnosti. Frazeologický fond každého jazyka pomáha rozpoznať jeho charakter a špecifiká, preto sa fondy jednotlivých jazykových skupín od seba odlišujú na základe svojského jazykového, historického, náboženského, kultúrneho vývoja. Spoločnou črtou nepochybne zostáva výskyt frazeologických jednotiek, ich expresivita a predávanie z generácie na generáciu. Napriek tomu, že svojimi charakteristickými vlastnosťami sú frazeologické jednotky predurčené predovšetkým na používanie v hovorenej sfére, svoje miesto si našli i v umeleckej, publicistickej a čiastočne aj odbornej literatúre. Napriek istej protikladnosti charakteristických vlastností frazém a odborných termínov, náučná literatúra disponuje zaujímavým potenciálom zastúpenia frazeologických jednotiek, ako ukazujú posledné výskumné aktivity, ktoré sa snažíme nasledovať a podrobne rozpracovať v našej dizertačnej práci.

II. Teoretické a metodologické východiská skúmaného problému

V posledných dekádach sa stretávame s novými autormi, venujúcimi pozornosť rôznym aspektom frazeológie. Mnohí z nich sa zaoberajú viacjazyčným komparatívnym výskumom, napríklad J. Skladaná sa venuje paralelným i neparalelným frazémam vo viacerých jazykoch, či výskytom internacionálnych frazém z diachrónneho hľadiska. J. Mlacek sa dlhodobo zaoberá okrem iných aspektov aj tvarovými zvláštnosťami frazém, predmetom výskumu P. Ďurča je textotvorný potenciál frazém, ich uplatňovanie v texte. Z mnohých diel posledného obdobia vyberáme najvýznamnejšie: Buffa, F.: O polskej

a slovenskej frazeológii 1993, Dobříková M.: Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcií 2008, Ďurčo P.: Metodologické problémy všeobecnej frazeológie 1996, Gramatické vlastnosti frazém z porovnávacieho hľadiska 1997, Glovňa J.: Dynamika kódu a reči 2002, Jankovičová M.: Nové frazémy ako prejav dynamiky slovenskej frazeológie 2010, Košková M.: Z bulharsko-slovenskej frazeológie 1998, Krošláková E. Slovenské frazémy so somatickým komponentom v slovanskom kontexte 1998, Skladaná J.: Problém identity frazém z diachrónneho hľadiska 1990, Frazeologické internacionalizmy 2002, Baláková D. Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie 2011, Mlacek J.: Slovenská frazeológia 1977, Tvary a tváre frazém v slovenčine 2007, Štúdie a state o frazeológii 2011. Frazeologické štúdie vydali i viacerí známi slovenskí jazykovedci v rámci väčších diel – Dolník (1997, 1999, 2007), Furdík (1994), Horecký (1997, 2000).

V odbornej literatúre modernej frazeológie od čias Vinogradova sa základná jednotka frazeológie zvykne označovať viacerými rovnocennými pojmami – frazeologická jednotka, prípadne synonymické univverbizované pomenovanie frazéma, frazeologizmus. Vzhľadom na fakt, že ide o jednotku osobitého druhu, ukazuje sa ako prakticky nemožné presné vymedzenie definície frazeologickej jednotky, ktorá by v sebe zahrňovala všetky vlastnosti, faktory vzniku aj okolnosti používania. Najčastejšie je chápaná ako špecifický spôsob pomenovania, ktoré je považované za osobitný druh lexikálnej jednotky, čo ju posúva do rámca lexikológie. Výsledkom jazykovednej diskusie sú definície jednotlivých autorov a lingvistických škôl, ktoré odzrkadľujú ich jazykovedný postoj k danej oblasti skúmania. Nasledujúce vymedzenie poskytuje široký pohľad na problematiku vymedzenia obsahu pojmu frazeologická jednotka: J. Mlacek: „Ustálené slovné spojenie vyznačujúce sa obraznosťou a nepreložiteľnosťou svojho významu, ako aj expresívnosťou“ (Mlacek, 1984, s. 46) Z uvedenej definície vyplýva, že frazeologické jednotky vznikajú predovšetkým prehodnotením už existujúceho voľného spojenia, ktoré nadobúda nové formálne i významové kvality – frazeologizácia slovného spojenia (Mlacek, 1984, s. 25). Nový význam celé spojenie ustáľuje. Frazémy majú pevnú vnútornú štruktúru, danú kombináciou určitého druhu a množstva zložiek, ktoré disponujú stálou pozíciou. Špecifikom frazeologických jednotiek je fakt, že jednotlivé komponenty nie je možné nahrádzať inými: „Idioms are indivisible units whose components cannot be varied or varied only within definable limits. No other words can be substituted for those comprising, for example, smell a rat or seize/grasp the nettle, which take either of these two verbs but no others: thus grab is unacceptable. Nor are the words of an idiom usually recombining“ (Fernando, 1996, s. 30)

III. Frazeológia v odbornom jazyku

Odborný jazyk sa zvyčajne chápe ako spoločensky zakorenená rámcová podmienka odbornej komunikácie. V staršom období slovenského jazykovedného výskumu sa všetky jazykové a predovšetkým lexikálne jednotky posudzovali cez prizmu funkčnej štylistiky. V tomto chápaní sa i odborný jazyk považoval za primárnu dominantu žánrov náučného (v starších dielach odborného) štýlu, v iných žánroch sa vyčleňoval ako štylisticky príznakový. Náučný štýl, ktorý J. Findra v súlade s teóriou modelových štruktúr nazýva náučná formálna modelová štruktúra (Findra, 2004, s. 181 – 186), popisujú viacerí autori (Mistrík, Findra, Jelínek, Hořká) ako najvyhranenejší knižný štýl. Medzi jeho charakteristické vlastnosti sa zaraďujú prísne logické členenie, pevná výstavba textu, nocionálnosť (s okazionálnym uplatňovaním aktívnych prvkov frazeologických jednotiek), zrozumiteľnosť a presnosť, verejnosť, písomnosť, monologickosť, oficiálnosť, neprítomnosť adresáta, využívanie nejazykových prostriedkov – tabuľky, mapy, diagramy, grafy. J. Findra umiestňuje náučnú modelovú štruktúru na priesečník opisnej a výkladovej, niekedy i úvahovej (obsahovej)

modelovej štruktúry (Findra, 2004, s. 182). Výsledkom tohto priesečníka je koexistencia niektorých diferencných príznakov v rámci jedného komunikátu. Podľa P. Adamka je náučný text kohézny (súdržný), sukcesívny (myšlienково nadväzný), explikačný (výkladový), ale súčasne i enumeratívny, aktualizovaná aj všeobecný (gnómický), relatívne objektívny aj subjektívny (Adamka, 2005, s. 8). Ako zdôrazňujeme v ďalšej časti jeho presnosť, jednoznačnosť a ostatné charakteristické vlastnosti sú dosahované používaním odbornej terminológie a úplných syntaktických konštrukcií. V súčasnosti, v procese prebiehajúcej dynamizácie náučného štýlu dochádza k zmenám v používaní jednotlivých jazykových prostriedkov a k potieraniu presne definovaných hraníc medzi štýlmi, žánrami a slohovými postupmi. Pre náš výskum je smerodajné porovnanie viacslovných termínov a frazém, pretože z charakteristiky uvedenej v tabuľke jednoznačne vyplýva, že obe jednotky sú zložené z viacerých lexém (sú polylexikálne). Použité lexémy môžu v iných slovných spojeniach vystupovať ako samostatné slová, ktoré však v tomto prípade prešli procesom ustálenia¹⁶. Ostatné vlastnosti sa prejavujú ako značne odlišné, v niektorých prípadoch takmer opozitné: jednoznačnosť a presnosť – nejednoznačnosť, sémantická priehľadnosť – sémantická nepriehľadnosť, významová neprenesenosť – prenesenosť, pravidelnosť – nepravidelnosť tvorenia. Napriek svojej protikladnosti sa niektoré vlastnosti môžu oslabovať a približovať sa k svojmu protikladu, čo výstižne popísal J. Mlacek ako „prenikanie javov jednej kategórie do druhej a naopak“ (Mlacek, 1980, s. 186). Hovoríme o navrstvovaní procesov terminologizácie a frazeologizácie, čo znamená, že terminologické spojenie môže frazeologizovať a recipročne frazeologická jednotka môže terminologizovať. Výsledkom spojenia termínu a frazémy je slovné spojenie typické pre odborné texty – frazeologizované termíny.¹ Charakterizujeme ich ako terminologické spojenia, u ktorých jedna zo zložiek prešla frazeologizáciou, najčastejšie procesom metaforizácie. Týmto procesom termín nadobúda špecifické vlastnosti frazémy, predovšetkým obraznosť a expresívnosť, na druhej strane stráca svoje typické vlastnosti ako sú presnosť, jednoznačnosť, pravidelnosť tvorenia, preložiteľnosť. V tomto procese termín stráca svoje významovú jednoznačnosť a vďaka svojej frazeologizovanej zložke sa stáva čiastočne sémanticky nepriehľadným. Z uvedeného vyplýva, že medzi typické vlastnosti frazeologizovaných termínov nepatrí nerozložiteľnosť významu.² Často sa vyskytujú i anomálie na úrovni syntagmy a paradigmy. Vzhľadom na fakt, že frazeologizované termíny sú často nositeľmi kultúrneho, historického i sociálneho kontextu danej jazykovej oblasti, často sú ekvivalentne nepreložiteľné a je nutné použiť opisné prostriedky, prípadne synonymický výraz (*Uncle Sam, white elephant*). Ďalší rozdiel medzi termínom a frazémou je štruktúrny – frazéma je vždy viaczložková, zatiaľ čo termín môže byť aj jednoslovný. Termín môže zmeniť formu, frazéma dovoľuje len jej variácie. V rámci slovnodruhovej klasifikácie sú frazeologizované termíny najčastejšie menné syntagmy, zložené zo substantíva a adjektíva (*red tape, hollow shell*), prípadne z dvoch substantív (*alfa a omega*). Z funkčného hľadiska sú termín a frazéma tiež odlišné. Primárnou funkciou termínu je presné definovanie a pomenovanie pojmov, primárnou funkciou frazémy je jej druhotná nominácia s vyjadrením konotácie (druhotnej nominácie). Pri charakteristike frazeologických jednotiek vyskytujúcich sa v odbornom texte z hľadiska stylistickej klasifikácie sa dopracujeme predovšetkým k termínu knižné frazémy. Stylistická kategória knižnosti sa podľa Jozefa Mistríka v jeho *Štylistike* chápe veľmi široko a vágne (Mistrík, 1985, s. 74). Podľa tohto autora sa v staršej literatúre vychádzalo predovšetkým zo základnej opozície knižnosť – ústnosť, podľa ktorej

¹ V prácach jednotlivých jazykovedcov, zaoberajúcich sa danou problematikou sú tieto slovné spojenia pomenované rôzne – frazeologické termíny, frazeotermíny (G. Grécianová, 1993, 1997, 1999), multitermíny (S. Pavelová, 1993), kvázifrazémy/kváziidiómy (F. Čermák, 2000), odborné frazémy (Mlacek, Baláková, L. Mešková, M. Olejárová, 2004).

² Na rozdiel od vlastných frazém.

všetko čo nie je ústne, je knižné. Súčasné teórie preferujú opozíciu hovorovosť – knižnosť.³ Mistrík ďalej tvrdí, že napriek existencii pojmov ako knižné výrazy, alebo knižné prostriedky, knižný štýl ako osobitný druh štýlu neexistuje. Napriek tomu, J. Mlacek považuje za opodstatnené a produktívne hovoriť o knižných štýloch, za ktoré považuje všetky funkčné štýly, ktoré sú v protiklade s hovorovým štýlom (Mlacek, 2007). Takéto uplatňovanie pojmu knižný štýl podľa Mlaceka korešponduje so širokým chápaním knižnosti ako nadštýlovej vlastnosti. Špecifické príznaky knižnosti, charakteristickej pre knižné slová podľa Mistríka sú:

- nadnesenosť,
- patetickosť,
- exkluzívnosť
- spisovnosť.

Mlacek vo svojom najnovšom diele Štúdie a state o frazeológii (2007) ďalej rozširuje základné príznaky knižnosti o tieto:

- viacslovnosť, ktorá umožňuje ku knižným frazémam zaradiť aj jednotky s knižnými komponentmi, vrátane inojazyčných (frazéma s knižným komponentom nebude nikdy hovorová, môže byť iba knižná, alebo neutrálna)
- prítomnosť abstraktných slov v zložení frazémy (s abstraktnou zložkou sa v knižných frazémach spája ďalšia zložka, ktorá musí byť neutrálna, resp. štylisticky nevýrazná)

oslabená pragmatická stránka knižných frazém (podľa J. Oravca ústupom klasického vzdelania sa knižné frazémy dostávajú do úzadia, F. Miko dokonca hovorí o defrazeologizácii súčasného vyjadrovania).

- pôvod knižných frazém, pretože ide o FJ, ktoré vznikli v oblasti knižných štýlov a znaky príslušnosti k danej sfére si do istej miery ponechávajú. Tento príznak je osobitne dôležitý u jednotiek, ktoré nemajú nijaké výrazné formálne ukazovatele svojej knižnosti (skladajú sa iba z bežných slov a neobsahujú knižné, alebo abstraktné slová) – *studená vojna, modrá armáda*. V týchto prípadoch je možné považovať tieto spojenia za frazeologické jednotky poznaním ich pôvodu – publicistického, biblického, historického.

Podľa uvedených kritérií môžeme uviesť príklady knižných frazém, vyskytujúcich sa v politologických textoch, ako napríklad *Damoklov meč, gordický uzol*, zatiaľ čo frazémy *jablko sporu/sváru*, čo *skok do neznáma* sú jednotkami s výrazne oslabenou knižnosťou. Oslabením knižnosti (resp. hovorovosti) niektorých frazém sa vydeľuje tzv. medzištýlová frazeológia. Do knižnej frazeológie sa zaradiť môžu najmä frazémy cudzieho pôvodu (napr. citátové frazémy – *in medias res*), ale v politologických textoch zriedkavo nájdeme aj frazémy domáceho pôvodu (napr. *pracovať na roli národa dedičnej*).

J. Mlacek rozlišuje tieto základné druhy knižných frazém:

1. Citátové frazémy a okridlené výrazy (*status quo, in medias res, tabula rasa, ad hoc, de iure, z anglických výrazov all right, time is money*). Obidva druhy frazém zaradila medzi knižné frazémy už E. Smiešková v štúdiu *Okrídlené výrazy a tzv. citátové frazémy v slovenčine* (In: Slovenská reč, 1982, s.83). V tejto súvislosti treba podotknúť, že cudzojazyčné predložkové výrazy (*ad hoc, ex offio*) sa po uplatnení v inom jazyku prestávajú klasifikovať podľa svojho morfológického zloženia a považujú za minimálne frazémy. E. Smiešková okrem iného ďalej konštatuje, že pri existencii citátovej aj preloženej formy okridleného výrazu sa jeho cudzia forma vyznačuje vyššou mierou knižnosti (tamže, s.80). Ďalšou dôležitou charakteristikou je nemenné zapájanie týchto frazém do textu, pretože sa nevyznačujú prakticky žiadnou

³ Napríklad J. Chloupek tvrdí, že v tejto kategórii sa odráža nadštýlová opozícia písaných a ústnych jazykových prejavov (1978). F. Miko danú opozíciu pomenúva v diele *Frazeológia v škole* pojmi expresívnosť – kultúrnosť (1989).

variantnosťou. J. Mistrík medzi výrazy, ktoré strácajú štylistickú (knižnú) príznakovosť zaraďuje výrazy *happy end*, *fair play* a iné.

2. Druhú skupinu predstavuje jadro frazeológie, teda FJ historickým, literárnym a kultúrnym pôvodom (*alfa a omega*, *kategorický imperatív*, *Achillova päta/päť*, *labutia pieseň*, *dvíhať hlas proti niečomu*, *lahnúť popolom*, *sivá eminencia*, *vojsť do dejín*). Používanie takýchto frazém vyžaduje určitý stupeň vzdelania a kultúry, charakterizuje ich určitá zjemnosť výrazu, odstup, nadhľad požívateľa, nadnesenosť až patetickosť výrazu.
3. Ďalšia vydelená skupina zahŕňa frazémy príznačné pre jednotlivé knižné štýly a sféry knižnej komunikácie. Ich množstvo je nevelké, pretože väčšina knižných frazém prestupuje z jednej štýlovej oblasti do ďalších, takže sa stávajú všeobecnými knižnými frazémami v procese kontaminácie štýlov a vzniku sekundárnych štýlov. Medzi jednoznačné príklady môžeme zaradiť: *modrá armáda*, *studená vojna*, *uhorková sezóna*, *siedma veľmoc*, *piata kolónia* – publicistické frazémy, *papierová vojna*, *vyjsť z konceptu*, *mať niečo v evidencii* – administratívne frazémy.
4. Frazémy s oslabenou knižnosťou a s ambivalentnou štylistickou platnosťou, ktoré sa najviac približujú k neutrálnej sfére (*kameň úrazu*, *ôsmy div sveta*, *hra osudu*, *nepísaný zákon/pravidlo*, *šiesty zmysel*, *ísť na koreň veci*).
5. Frazémy, ktoré sa vyznačujú posunmi svojej štylistickej platnosti, s dvoma podtypmi posunov
 - a. Posun na osi výrazná knižnosť – oslabená knižnosť (jablko sváru – jablko sporu), alebo na osi knižnosť – neutralnosť, až hovorovosť (rozťat' gordický uzol – rozťat' uzol)
 - b. Štylistické rozdiely, ktoré sa navonok neprejavujú a vyplývajú z viacvýznamovosti istých frazém (chudobný duchom = frazéma pôvodom v náboženskej oblasti/ chudobný duchom = nahlúply, primitívny)

V našom výskume sa primárne zaoberáme odbornými publikáciami, sekundárne sa však zaoberáme i vedeckými štúdiami publikovanými v odborných časopisoch, v ktorých nachádzame výrazne vyšší počet frazeologických jednotiek i keď ich počet stále nedosahuje kvantitu frazeologického fondu používaného v populárnej publicistike. Niektoré z príkladov publicistickej frazeológie môžu byť notoricky známe výrazy *modrá armáda*, *studená vojna*, *železná opona*.

IV. Príklady ekvivalentov frazeologických jednotiek v politologických textoch

Cold war – studená vojna

grey eminence – sivá eminencia

blood and iron – politika z pozície sily; mečom a krvou

red tape – úradný šimel

iron curtain – železná opona

blue book – zoznam prominentov; modrá knižka

black market – čierny trh

the last straw – posledná kvapka

point of view – stanovisko, názor, zorný uhol

hollow shell – prázdna nádoba

for good – nadobro, načisto

here and there – tu a tam

from time to time – z času na čas

after all – napokon; koniec koncov

in fact – vlastne; pravdou zostáva

as soon as – čo najskôr; pri najbližšej príležitosti
be in the air – visieť vo vzduchu; byť vo hviezdach
go like a bomb – letieť ako strela; zapôsobiť ako bomba
a closed book – hotová vec; španielska dedina
raise one's voice – zvýšiť hlas; pozdvihnúť svoj hlas proti niečomu
lose ground – stratiť pozíciu; stratiť pôdu pod nohami
on the other hand – na druhej strane; jednako však

V. Záver

Postavenie politických vied v rámci súčasného akademického systému je veľmi aktuálne. Tento odbor, spolu so svojimi subsystemami zastáva post dominantnej vedeckej i akademickej oblasti vo sfére sociálnych vied. Tento záujem je daný nielen popularitou politiky, politického diania a politickej kultúry v porevolučnom období, ale i dynamikou rozvoja tejto relatívne mladej vedeckej disciplíny. V súlade s dnešným trendom interdisciplinarity dochádza k prelínaniu, politických vied, sociológie, psychológie a lingvistiky. Výsledkom je vznik nových vedných disciplín ako napríklad politickej lingvistiky, ktoré sa odrážajú vo vedeckých prácach významných slovenských, britských a amerických autorov a ich používaní terminológii. Analýza frazeologického fondu odborných textov v oblasti politických vied je obohacujúcim prvkom, ktorý prinesie ďalšie dimenzie v poznaní politickej kultúry, politickej komunikácie i politického diskurzu.

Summary

The main issue of this paper is the analysis of the academic texts from a linguistic point of view, mostly specific the issue of their idiomacity. The idioms are not the most prominent part of the academic texts, but their rare and unexpected appearance makes them to be really interesting items for a further analysis. We deal with the basic terms of the phraseology at the very beginning to introduce into the topic; the core of the paper offers a comparison of the basic features of the terms and the idioms. As a conclusion, the examples of the academic text idioms are offered, selected from the texts of political science. We focused on this kind of specialized texts because it is the sphere of our teaching and doctoral processes.

Bibliografia

1. ADAMKA, P. 2005 *Odborný jazyk versus náučný štýl*. In: *Moderní přístupy k výuce cizích jazyků na vysoké škole*. Ústí nad Labem: FSE UJEP, 2005, s. 7 – 9.
2. CLOSE, R.A. 1965. *The English We Use for Science*. London: Longmans 1965.
3. COWIE, A.P., MACKIN, R. 1975. *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English*. Vol. 1. Oxford: Oxford University Press, 1975.
4. FERNANDO, Ch. *Idioms and idiomacity*. New York: Oxford University Press 1997.
5. FINDRA, J. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta, 2004. 232 s.
6. KVETKO, P. 1996. *Anglická frazeológia v teórii a praxi*. Bratislava: Univerzita Komenského 1996.
7. LAKOFF, G., JOHNSON, M. 1983. *Metaphors We Live By*. In: JČ, roč. 34, č. 2, 1983.
8. MIKO, F. 1987. *Frazeológia, semiotika, kultúra*. In: *Frazeológia v teórii a praxi*. Nitra: Zborník Pedagogickej fakulty 1987, s. 13 – 31.
9. MISTRÍK, J. 1985. *Štylistika*. Bratislava: SPN 1985.
10. MLACEK, J. 1979. *O štylistickej klasifikácii frazeologizmov*. Jazykovedný časopis, 30, č.6, s. 134-143, 1979.

11. MLACEK, J. 1976. *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN 1976
12. MLACEK, J. 2007. *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. 2. vydanie. Bratislava: Stimul 2007.
13. MLACEK, J. 2007. *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku 2007.
14. SMIEŠKOVÁ, E. 1982. *Okrídlené výrazy a tzv. citátové frazémy v slovenčine*. In: Slovenská reč 47, č. 2, Bratislava: SAV, 1982, s. 76 – 84.

D. S. Merežkovskij a jeho románová trilogie „Kristus a Antikrist“

Petra Bujáčková

D. S. Merezhkovsky and his trilogy „*Christ and Antichrist*“

Abstract: *The article named D. S. Merezhkovsky and his trilogy Christ and Antichrist is aimed at the famous historical trilogy of novels which was written by a Russian writer D. S. Merezhkovsky. His works appeared in the epoch of Russian decadence and symbolism at the turn of 19th and 20th century. I will attempt to describe the influence of various philosophical conceptions on the trilogy, the psychological and the historical aspects of its individual parts.*

Keywords: *Trilogy, psychological, historical, philosophical conception, Merezhkovsky, Plato, Hegel, Nietzsche, Tolstoy and Dostoyevsky*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Reální 5, 701 03 Ostrava, bujca@seznam.cz*

Ve svém příspěvku se budu zabývat rozborem románové trilogie Kristus a Antikrist, jejíž autorem je slavný ruský básník, prozaik, publicista, překladatel a literární kritik, Dmitrij Sergejevič Merežkovskij. Tento spisovatel je jedním z nejvýznamnějších představitelů ruské dekadentně-symbolistické literatury.¹ Vývoj prózy právě tohoto období je předmětem mé bakalářské práce. Jedná se tedy o úryvek z ní.

Trilogie Kristus a Antikrist je vrcholem literární tvorby Merežkovského. Jedná se o tři jako by samostatné historické romány zasazené do přelomových epoch historického vývoje civilizace. První z nich „Julián Odpadlík“ (1896) se odehrává v době antiky, druhá část, román „Leonardo da Vinci“ (1901), v době evropské renesance a třetí díl, „Petr a Alexej“ (1905), je zasazen do éry tzv. ruské renesance, tedy do doby vlády Petra I.² Celá trilogie je provázána ideou věčného boje duše a těla, zde znázorněna také střetem Krista s Antikristem. Merežkovskij si tato období nevybral náhodně. Byly zvoleny z toho důvodu, že zejména v těchto epochách byl střet 2 různých kultur, tedy křesťanství a pohanství, nejvýraznější.

Toto dílo je velmi zajímavé především tím, že v nás vzbuzuje přesvědčení o tom, že autor zachytil průběh událostí přesně tak, jak se odehrávaly tehdy. Svou výbornou přípravou k budoucímu dílu, svou znalostí životních osudů hrdinů, jejich tvorby a názorů, a také dokonalou znalostí míst, která popisoval (mnohá z nich skutečně navštívil), působí román více než reálným dojmem. Avšak opak je pravdou. Merežkovskij volil právě ta díla, právě ty názory a právě ty dějinné momenty, které zapadaly do jeho vlastních představ o nutném průběhu událostí. Koncipuje román tak, aby odpovídal jeho představám o chodu dějin.³

Tato jeho tendence se odráží především v tom, že si charakterové rysy jeho postav někdy protirečí. Merežkovskij chce totiž poukázat na to, že principy duše a těla se střetávají nejen v průběhu dějin, ale také uvnitř člověka samotného. A tak je například milánský vévoda Lodovico Moro vyobrazen nejprve jako něžný manžel až za hrob milující svou ženu, a poté se dovídáme o jeho neřestných vztazích s milenkami. Také úryvky z díla politického činitele Nicolla Makiavelliho jsou vkládány do románu tak, že při souvislém čtení textu jsou některé

¹ J. Bečka a kol., Slovník spisovatelů národů SSSR, s. 301.

² А. Г. Соколов, История русской литературы конца XIX – начала XX века, с. 147.

³ А. Г. Соколов, История русской литературы конца XIX – начала XX века, с. 148.

pasáže přímo protikladného znění. Nejkontrastnější postavou je však sám Leonardo da Vinci. Jednou zobrazen jako citlivý a vnímavý umělec, podruhé jako bezcitný Antikrist sestrojující vynálezy smrti.

Přestože by bylo chybou považovat toto dílo za pravdivý odraz historického dění vybraných epoch, jedná se o výjimečné dílo, převyšující počáteční ambice svého tvůrce.

Co se týče psychologické propracovanosti nitra hlavních hrdinů, bývá toto dílo souzeno spíše kriticky. V trilogii totiž chybí jakýkoli hlubinný ponor do duše postav, tak typický například pro Dostojevského. Chování hrdinů se zdá být pouze nahodilou potřebou autora potvrdit si své stanovisko, navíc často neodpovídá jak biologickému věku, tak nastíněnému charakteru postavy.⁴ Tento nedostatek je nejzřetelnější v intimních vztazích hrdinů, například u jednoho ze žáků Leodnarda da Vinci, u Giovanniho Beltraffia. Když se scházel s čarodějnici Kasandrou v noci při měsíčku na hrázi, jediným o čem byla řeč, byla filosofická a náboženská témata, v nichž si vyměňovali své názory na svět. „Jak řekl jeden z jemu blízkých emigrantských kritiků, duše hrdinů je pro něj pytel, do kterého sesype všechno, co potřebuje k dokázání svých filosofických tezí.“⁵

Jedinou motivační silou, jež žene hrdiny stále vpřed, je touha po poznání. Hlavní hrdinové se snaží dopídit toho, co je smyslem našeho bytí, co je opravdová pravda a jakou cestou se k ní mohou dostat. Tyto myšlenky jsou zde vyjádřeny prostřednictvím různých filosofických úvah a náboženských analýz Písma, či zjevení. To bylo také autorovým cílem, předat nám svůj pohled na danou problematiku a prostřednictvím románu se také utvrdit ve svých názorech. Proto bývá toto dílo označováno za „román myslí“⁶ (роман мысли).

Jak jsem již naznačila, tyto romány na sebe úplně nenavazují. Jsou však vzájemně propojeny jednotnou myšlenkou možnosti velké syntézy dvou protichůdných principů, principu duše a principu těla. V době rané antiky tvořily tyto propasti ještě jednotu. Cílem výchovy starověkého Řeka bylo dosažení kalokagathie, tedy jednoty krásy duše a těla. Proto se pečlivě starali o obě strany jednoho člověka. Narušení této rovnováhy zavinil známý antický filosof Platon. Právě on nám zprostředkoval učení Sokrata o tom, že tělo je vězením naší nesmrtelné duše a degradoval ho tak na pouhou neživou materii.

Merežkovskij také vnímá onu propast mezi tělem a duší, Krásou a Dobrem. Sám ji zvýrazňuje ještě střetnutím dvou kultur, pohanství s křesťanstvím, které zde také zastupují ony dva principy. Přestože došlo k tomuto roztržení, člověka neustále souží touha po jejich sjednocení. Toho se snaží využít obě kultury, a tak vytvářejí tzv. „lživé syntézy“,⁷ aby ukázaly, že právě ony dosáhly tohoto sjednocení, a proto by je měl člověk následovat. Snahou o lživou syntézu se však proviňují sami na sobě. Na úkor jednoho, ztrácí druhé. Křesťanství svou snahou ovlivňovat chod věcí světských opouští samo sebe a své prvotní čisté ideály. Církevní hodnostáře kazí touha po moci, intrikaři a hřeší daleko víc než sami vládcí. Pohanství však také utrpělo škody. Tím, že se pokoušelo stát se mravním učením, upustilo od své velikosti.⁸ Navíc, zasaženo křesťanskou lítostí, nebylo už ani schopno zůstat tvrdým a vznešeným.

Příchod poslední syntézy, onoho sjednocení nejen ducha s tělem, ale také náboženství s kulturou, vidí Merežkovskij až v konci světa. Odkazuje se na Zjevení svatého Jana. Tento proces však značně připomíná Hegelovu triádu. Ze střetnutí teze s antitezí vzniká něco nového, vyššího a lepšího, ona syntéza. Pro Merežkovského je touto syntézou příchod království třetího zákona, v němž bude vládnout Duch svatý.⁹

⁴ tamtéž.

⁵ А. Г. Соколов, История русской литературы конца XIX – начала XX века, с. 148 [přeložila P. Bujáčková].

⁶ З. Г. Минц, Поэтика русского символизма, с. 227.

⁷ З. Г. Минц, Поэтика русского символизма, с. 231.

⁸ З. Г. Минц, Поэтика русского символизма, с. 231-232.

⁹ А. Г. Соколов, История русской литературы конца XIX – начала XX века, с. 148.

To, že k této syntéze jednoho dne opravdu dojde, je v knize zachyceno hned v několika momentech. Například, v poslední kapitole, románu Julián Odpadlík, kde se církevní molitba nádherně prolíná s hymnem bohu Panu, kterou hraje na píšťale bosý chlapec pasoucí stádo ovcí. Výsledný dojem lahodí sluchu a všem účastníkům vlévá do srdce naději, že onen den přeci jen nastane. Nebo ve velkých plátnech Leonarda da Vinci, především v jeho posledním obraze znázorňujícím Jana Křtitele. Svou podobou nápadně připomíná pohanského boha Bakcha, avšak v jeho trpkém úsměvu je zachycena veškerá bolest poznání Ježíšova budoucího utrpení.

Tvorba Merežkovského byla ovlivněna učením různých filosofů. Krásným důkazem je vliv Hegelovy filosofie na autorovu představu o chodu světa. K jeho koncepci se však Merežkovskij dostal s největší pravděpodobností přes prostředníka, známého ruského filosofa Vladimíra Sergejeviče Solovjova, jenž se odkazuje k hegelovské tradici. Stejně jako Hegel, vidí i Solovjov vývoj dějin jako evoluci od čistého principu Ducha, Pravdy a Krásy, přes materiální svět se všemi jeho nedostatky, v němž se nacházíme nyní, až ke ztělesnění Ducha, Pravdy a Krásy v materiálním světě. U Hegela vše probíhá prostřednictvím vývoje „Absolutního ducha“. Pro Solovjova a Merežkovského je tímto duchem trojjediný Bůh. Svět tedy prochází od království Boha Otce, přes království Boha Syna až k vrcholu dosaženého v království Boha Ducha svatého, v němž se ono duchovní a tělesné opět sjednotí.¹⁰

V trilogii je také velmi jasný vliv filosofie Friedricha Nietzscheho. V Merežkovského pojetí Antikrista se odráží Nietzscheho pojetí nadčlověka. Jedná se totiž o silnou bytost nesvázanou křesťanskou morálkou. Ta totiž podle filosofa udělala z vlků obětní beránky, tím, že jim zakázala využívat svou sílu, která z člověka dělala pána tvorstva. Křesťanství je berlička pomáhajícím slabým, neboť by ve světě nadčlověka nebyli schopni přežít. Úkolem nadčlověka je rozbít okovy, které na nás uvalilo křesťanství a nastolit nové desky hodnot, tzv. panskou morálku, jež je založena na principu prosazení vlastní vůle, síly a Krásy. Proto bývá nadčlověk označován za antikřesťanského, za Antikrista.

Podobný ideál je také cílem Merežkovského. Nejblíže k němu má Mistr Leonardo da Vinci, který se ve svém životě jako by oprostil od všeho pozemského, od morálních principů, od mocenských bojů, od vlády církevních, či světských hodnostářů a žije jenom pro své umění, které vnímá jako něco bytostně čistého, něco vyššího. No přesto všechno i Leonardo umírá jako každý jiný smrtelník, starý a bojící se smrti hledíc jí tváří v tvář.

Také v onom střetu principů duše a těla se odráží Nietzscheho vliv na tuto dobu. V jeho díle „Zrození tragédie z ducha hudby“ jde však o střetnutí apollonského – rozumářského, logického principu s principem dionýským – živelným a emocionálním principem. Ten druhý byl bohužel antickým dramatikem Euripidem a filosofem Sokratem zadupán do země a tím byla celá kultura odsouzena k postupnému a neodvratnému zániku. Jedinou možnou záchranou je opětovné znovusjednocení těchto dvou principů. Takže se opět dostáváme k věčné touze po poslední syntéze, která je celoživotním snem nejen Merežkovského.

Dalšími tendencemi je například vliv Platóna a jeho koncepce androgyna na trilogii. Tuto koncepci se pokouší Merežkovskij realizovat v postavě Leonarda, či sochařky Arsinoi. Merežkovskij se snaží snoubit v hrdinech onen ženský princip s mužským a vytvořit tak dokonale kompletního člověka. Tedy opětovná snaha syntézy uvnitř člověka. Neboť jak všichni víme díky učení C. G. Junga, každý muž má v sobě archetyp ženy a každá žena má v sobě také archetyp muže.

Merežkovského dále ovlivnila i napjatá atmosféra ruského kulturního prostředí, které bylo rozděleno do dvou filosofických proudů, z nichž jeden směřoval k odkazu F. M. Dostojevského a druhý k odkazu L. N. Tolstého. Avšak pro Merežkovského také tyto

¹⁰ З. Г. Минц, Поэтика русского символизма, с. 228.

dvě tendence představovaly pouze další dvě propasti, které je třeba sjednotit a vytvořit z nich syntézu, tedy něco lepšího a skutečnému poznání bližšího.¹¹

Ve své práci jsem došla k závěru, že tato trilogie je opravdu typickým zástupcem žánru historiosofického románu. Merežkovskij se snaží vnést do prózy filosofické a religiózní otázky po smyslu našeho bytí, touhu odhalení konečného účelu. Zkrátka si odpovědět na tu nejzákladnější a zároveň nejzáhadnější otázku „ПРОЧ?“.

Summary

In the present article I described the psychological and historical aspects of the trilogy of novels written by a Russian writer – D. S. Merezhkovsky. Merezhkovsky wrote about real historical people, but most of their opinions are actually the ideas of the author himself. The influence of philosophical conceptions of various original thinkers on the trilogy is immensely important. In the given prose work I found the conceptions of Plato, Hegel, Nietzsche, Tolstoy and Dostoyevsky. The originality of the trilogy can be seen in an attempt to make a synthesis of all the above-mentioned conceptions.

Bibliografie

1. J. Večka a kol., Slovník spisovatelů národů SSSR, Praha, Svět sovětů, 1966.
2. А. Г. Соколов, История русской литературы конца XIX – начала XX века, Москва, издательство «Высшая школа», 1988, ISBN 5-06-001127-5.
3. З. Г. Минц, Поэтика русского символизма, Санкт-Петербург, ИСКУССТВО-СПБ, 2004, ISBN 5-210-01533-5.

¹¹ З. Г. Минц, Поэтика русского символизма, Санкт-Петербург, ИСКУССТВО-СПБ, 2004, ISBN 5-210-01533-5, с. 229.

„Kiedy expilem na inście dropnął mi taki item, że mojemu rogalowi wszystkie skile podskoczyły” – czyli o socjolekcie graczy MMORPG słów kilka

Maria Długołęcka-Pietrzak

„Kiedy expilem na inście dropnął mi taki item, że mojemu rogalowi wszystkie skile podskoczyły” – a few words of sociolect MMORPG players

Abstract: *This article is a short meditation on the idea of creation, design, and functions of language network player RPG (role-playing). Analysis have been the cause and circumstances of the formation of the sociolect, its specification and application, as well as its relationship with communication and sociological aspects of MMO games. The study also included selected vocabulary, its significance, an adaptation of expressions borrowed from English into Polish and their variations, as well as the impact of using with sociolect on the expression of the players. Work also includes exemplification of vocabulary, arranged alphabetically, with an indication of the variety of some units.*

Key words: *players; vocabulary; sociolect; language; communication*

Contact: *Uniwersytet Przyrodniczo – Humanistyczny w Siedlcach, Konarskiego 2, 08-110 Siedlce, Polska; marychetka@o2.pl*

Język graczy komputerowych jest zjawiskiem dosyć młodym. W Polsce zaczął wytwarzać się w latach 80. ubiegłego stulecia, natomiast prawdziwą rewolucję przyniósł mu rozwój Internetu i wprowadzenie na rynek gier społecznościowych. Gry MMO, a konkretniej MMORPG (skrót od angielskiego Massively Multiplayer Online Role Playing Game – masowe wieloosobowe sieciowe gry fabularne) wymusiły na graczach uformowanie swojego prywatnego języka, który umożliwiałby im pełną komunikację w czasie rzeczywistym – i to za pomocą jedynie werbalnych środków. Fakt posiadania przez wszystkie gry MMO funkcji czatów,¹ wiadomości i rozbudowanej struktury porozumiewania się, przyczynił się do stworzenia specyficznego socjolektu, czyniąc z graczy MMO pełnoprawną, zindywidualizowaną grupę społeczną z własnym językiem.

Język graczy sieciowych gier fabularnych spełnia przede wszystkim wyznaczniki dotyczące socjolektów, opracowane przez Stanisława Grabiasa:² jest on zawodowy – pozwala na wykorzystanie środków językowych w profesjonalnej działalności grupy (gdyż dla wielu graczy świat wirtualny staje się sposobem na życie), tajny – gdyż jest niekoniecznie dostępny dla wszystkich, a w jego poznanie należy włożyć nieco wysiłku, i ekspresywny, co pozwala graczom na informowanie się za pomocą środków językowych o rzeczywistości.

Struktura tego języka jest dosyć specyficzna – w dużej mierze jego składnikami są nieco nieudolnie spolonizowane anglicyzmy, poddane rodzimej odmianie, co niejednokrotnie tworzy karkołomne konstrukcje wyrazowe. Wynika to z faktu, iż na początku lat 90. gry do Polski trafiały jedynie w języku angielskim, bądź serwery tych gier osadzone były poza granicami kraju – zatem gracze z Polski, chcący grać, i zaistnieć w danym świecie, musieli przyporządkować zarówno sobie językowi – jak i język do swoich potrzeb. Taki stan rzeczy

1 Wg Jana Grzeni nazywanych „pogawędkami”, co wskazuje na ich dialogowy charakter. Za: Jan Grzenia. *Komunikacja językowa w internecie*. Rozdz. 3.5, 3.6.

2 W: Stanisław Grabias. *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*. s. 223 – 240.

pozostał aż do chwili obecnej, i pomimo spolszczenia wielu gier, język ich użytkowników pozostaje nadal uzależniony w dużej mierze od języka angielskiego. Stąd też takie pojęcia jak *expić* (zdobywać doświadczenie) czy *sellnąć* (sprzedać) – obydwie rdzennie pochodzące od ich angielskich odpowiedników, ale przystosowane do konstrukcji językowych, którymi polski gracz posługuje się na co dzień.

Przykładowo: odmiana czasownika *sellnąć* jest równoznaczna z polską V koniugacją: w liczbie pojedynczej *sellnę*, *~niesz*, *~nie*, w liczbie mnogiej *~niemy*, *~niecie*, *~ną*, natomiast formą bezosobową czasu przeszłego będzie *sellnięto*, a liczbą pojedynczą trybu rozkazującego – *sellnij*.

Podobnie jest z czasownikiem *expić* – nasi rodzimi gracze „dorobili” temu czasownikami schemat VI koniugacji: ja *expię*, ty *expisz*, on *expi*, my *expimy*, wy *expicie*, oni *expią*... I identycznie dalej: *expiono*, *exp!* *expmy!* itd.

Takie konstrukcje świadczą o sporej językowej elastyczności graczy i umiejętnościach (wynikających z potrzeb czysto użytkowych) przekształcania na potrzeby własne pojęć, które byłyby obce, lub wymagałyby od graczy opanowania innego języka. Do każdego z zaadaptowanych pojęć intuicyjnie dopasowany został polski schemat odmian, co ułatwiło rozumienie, a przede wszystkim płynne porozumiewanie się pomiędzy graczami.

Zasadniczym celem wytworzenia takiego socjolektu była bowiem funkcja komunikacyjna – i to dosyć nietypowa, bo wymagająca i od odbiorcy, i od nadawcy ścisłego, zwięzłego komunikatu, umożliwiającego jego odbiór w ułamku sekundy. Ma to związek z ekspresją gry, z jej spontanicznością, z nieustannym przepływem wiadomości na czacie – gracz musi tak skonstruować komunikat, że będzie on wyłapany spośród natłoku informacji w grze (walka z potworami, kontrolowanie punktów, ekwipunku, i jednocześnie rozmowy na czacie i „szeptach”) – i, rzecz jasna – przede wszystkim czytelny.

Skróceniu komunikatu sprzyjają także wszelakie skróty, popularne zresztą i na forach internetowych, czy w zwięzłych informacjach typu sms – polscy gracze chętnie przyjęli takie angielskie skróty jak *LOL* (*laugh of loud*) – śmiech na sali, kupa śmiechu, *BTW* (*by the way*) – swoją drogą, czy też *IMHO* (*in my humble opinion*) – moim skromnym zdaniem, lub *CU* (*see you*) – do zobaczenia. O dziwo nie są stosowane skróty polskich wyrażen – jednym z niewielu jest *NTG* – nie ta grupa, stosowany na forach dyskusyjnych o danej grze, a sugerujący przeniesienie danego tematu do działu mu poświęconego. Skracane są też nazwy samych gier – *WOW* (*World of Warcraft*), *ROM* (*Runes of Magic*), czy nazwy instancji i przedmiotów, występujących w danej grze. Często są to skróty generowane od nazw angielskich, co jest niemalże paradoksalne przy grach występujących w polskiej wersji językowej, i opierających się na rodzimych serwerach. Przykładem jest chociażby przedmiot z gry *Metin 2*, nazywany przez graczy skrótem *FMS* – gdzie w grze występował oficjalnie jako *Miecz Pełni Księżyca*. Skąd zatem taki skrót? Otóż gracze poszukujący informacji na temat gry na zagranicznych (angielskich) forach, które nie były dostępne jeszcze wówczas w języku polskim, dopatrzyli się jego angielskiej nazwy, zresztą dosłownie przetłumaczonej na polski – *Full Moon Sword*, i zaadaptowali ją na potrzeby gry, tworząc od niej skrót.

Przedmiot ten staje się doskonałym przykładem pewnej hermetyczności języka, który, dla mniej wtajemniczonych, początkujących graczy, może stanowić niemały problem. Dlatego też producenci, świadomi, że takie zamknięcie językowe może powodować spadek liczby osób zainteresowanych grą, zarówno w „pudełkowych” instrukcjach, jak i na forach dotyczących danej gry zamieszczają z reguły podręczny słowniczek najistotniejszych pojęć, umożliwiając pobieżne zapoznanie się ze słownictwem używanym podczas rozgrywki. Dzięki temu podstawy tego wewnętrznego języka stają się ogólnodostępne – a jego zaawansowanie staje się równomierne z zaawansowaniem podczas gry. Gracz siłą rzeczy musi przyswajać sobie pojęcia występujące podczas gry, gdyż ich brak powodowałby zachwianie jego dynamiki gry, opóźnienia w stosunku do innych współgraczy, zarówno

w poziomie rozwoju postaci, jak i jej wyposażeniu – cóż z tego, że zabijałby potwory, jeżeli nie umiałby kupić przedmiotu, ogłosić chęci sprzedaży surowców, bądź skompletować drużyny, potrzebnej do wykonania jakiegoś zadania.

Faktycznie, biorąc pod uwagę tempo gry, ciężko byłoby sobie wyobrazić graczy dyskutujących na czacie w formie:

1. *Czy idziemy zdobywać doświadczenie w (tu nazwa) miejscu?*
2. *Kupa śmiechu, tam nie wypadają z potworów ciekawe przedmioty, a i doświadczenie słabo przybywa. (153 znaki).*

O wiele szybciej – i przejrzyściej – jest zatem napisać:

- *Idziemy expić na instę?*
- *LOL, tam nic nie dropi i exp słabo leci. (65 znaków).*

Dialogi powyższe mają jednakowe znaczenie merytoryczne, ale w przypadku natłoku informacji w grze ta druga wypowiedź zostanie niewątpliwie przez osoby wtajemniczone odczytana – i przyswojona szybciej. Podobnie jest w przypadku wypowiedzi o charakterze informacyjnym – na czatach gier non stop przepływają oferty handlowe, wymienne, „nawoływania” się do wspólnego wykonania jakiejś misji – i muszą być one wyjątkowo skondensowane, aby mogły dotrzeć do jak największej liczby graczy:

- *Sell rękawice Yawaki³ z loota, szept!*
- *Kapeć na Hos,⁴ fastem!*
- *Rogal/mag szuka gildii, DPS, 15k⁵ hapsów, aktywny.*

Środkiem równie popularnym jak wszelkie skróty, są oczywiście także emotikony – informacyjne symbole złożone z liter oraz innych znaków (kropek, przecinków, myślników). Służą do wyrażania nastrojów, uczuć, emocji występujących w danej chwili, co w przypadku komunikacji czatowej nie istniejącej „twarzą w twarz” daje obraz gracza będącego „po przeciwnej stronie”. I tak odbierając komunikat – *Buu, nic mi nie dropnęło T-T*: (wiemy, że gracz jest smutny, jako, że nie otrzymał żadnego przedmiotu, i zalewa się łzami (symbol T-T wizualizuje twarz, konkretnie oczy – z łzami na policzkach). Emotikony również rozładują wiele nieporozumień – można napisać zdanie bez emotikonów, które zostanie potraktowane przez współgraczy jako obelga, pretensja, ale już po dodaniu na końcu popularnego „uśmiešku” zmienia się jego wydźwięk – a co za tym idzie – i odbiór.

Oczywiście, język stosowany w grze podlega dosyć surowym wyznacznikom „netykiety” – internetowego schematu kulturalnego wyrażania się. Sami gracze starają się dbać, aby na publicznym, ogólnowidocznym czacie gry nie występowały wulgaryzmy, niestosowne jest też pisanie dużymi literami, z użyciem klawisza Caps Lock – w świecie internetowym jest to równoznaczne z krzykiem. Unika się również spamu, czyli uporczywego powtarzania jakichś kwestii, co może być dla niektórych graczy irytujące – i przede wszystkim „zaśmieca” czat, utrudniając dostęp do informacji.

A jak funkcjonuje socjolekt graczy poza światem wirtualnym? Rzecz jasna, osoby posługujące się nim przez jakiś czas siłą rzeczy przyswajają niektóre wyrażenia, używając ich również w „realu”. Gracze podczas rozmów bezpośrednich (często w przypadku, gdy razem

3 Nazwa własna przedmiotu z gry *Runes of Magic*.

4 Nazwa własna instancji z *ww*.

5 K – tysiąc. Skrócone określenie ilości w grach, często zwielokrotniane, np. 15k = 15.000, 15kk = 15.000.000.

grają grupy ludzi, znających się ze szkoły, pracy, a także gdy organizowane są zjazdy integrujące, na które przybywają gracze z całego kraju), dyskutują na temat gry, porównują swoje postaci, dywagują, jak rozwiązać niektóre misje – i podczas takich kontaktów rozmawiają językiem absolutnie równoważnym z językiem stosowanym podczas pisania na czacie. Nie świadczy to oczywiście, że takim językiem posługują się non stop – dużym plusem graczy posługujących się danym socjolektem jest ich świadomość językowa, umiejętność rozróżnienia języka zawodowego⁶ (tu: rozrywkowego) od języka oficjalnego i ich odgraniczenie w zależności od sytuacji.

Socjolekt graczy MMORPG jest językiem ciągle rozwijającym się – w związku z bezustannym publikowaniem na rynku nowych gier, przechodzi on kolejne metamorfozy, dostosowane do społeczności zajmującej się danym, konkretnym tytułem. Nieco innym słownictwem posługują się bowiem gracze *WOW – a*, *ROM – a*, gracze *Metina* czy *Tibiarze*. Jednak różnice pomiędzy nimi ograniczają się głównie do nazw własnych: przedmiotów, wirtualnych krain, postaci z misji – rdzeń języka, oparty na schemacie adaptacji angielskich wyrażen i ich dostosowaniu do polskich konstrukcji koniugacyjnych i deklinacyjnych, pozostaje już od wielu lat niemalże identyczny dla wszystkich wyżej wymienionych tytułów – i wielu innych dostępnych w Internecie.

Słowniczek/Exemplification of vocabulary:

Słowniczek zawiera najpopularniejsze (najbardziej ujednolicone dla wszystkich tytułów gier MMORPG) jednostki leksykalne, i w niektórych wypadkach konteksty ich zastosowania w wyrażeniach pochodzących z czatów gier *Runes of Magic* i *Metin 2*. W przypadkach wymagających objaśnienia zamieszczony został przykład odmiany.

Skróty literowe:

ang. – angielski

dosł. – dosłownie

kon. – koniugacja

ndm. – nieodmienny

A

Aggro – ndm; uwaga potwora skierowana na konkretną postać, agresja; *Mob miał takie aggro, że jednym majknięciem mnie ubił*;

AH – ang. Auction House, skrót; dosł. dom aukcyjny; miejsce, gdzie sprzedaje się uzyskane podczas gry przedmioty; *Zajrzałem do AH, ale: Sprzedałem na AH* (jak na Allegro);

Alt, Alter – postać alternatywna, inna, kolejna postać (poza główną) danego gracza w grze;

B

Bind – klawisz o przypisanym znaczeniu, np. klawisz „3” pozwala na rzucenie jakiegoś czaru, przypisanie klawiszy do czynności jest dowolne, i zależy jedynie od wygody gracza;

Bindować – IV kon.; przypisywać poszczególne klawisze danym czynnościom;

Boss – najsilniejszy z potworów występujących w grze;

Buff – czar wzmacniający (np. żywotność);

⁶ Socjolekt graczy można porównać w tym przypadku do licznych profesjolektów – socjolektów ludzi związanych z konkretną profesją. Jeżeli potraktujemy gracza jako osobę wykonującą pewien zawód, profesję (grę), to jego język można będzie postawić na równoległym miejscu z profesjolektami np. prawników czy lekarzy.

Buffek – postać posiadająca zdolność rzucania czarów wzmacniających; *Szukam buffka na Opactwo*;
Buffnąć – Va kon.; rzucić na kogoś czar wzmacniający; *Buffnij mnie, idę na instę*;
Bug – błąd w grze;
Bugować – IV kon.; osiągać profity, wykorzystując błędy w grze → Bugi;

C

Camper, Campi – również: Kamper, Kampi; osoba blokująca innych graczy (np. na polu walki);
Campić, Campować – również: Kampiść, Kampować; VIa kon./IV kon.; blokować innych graczy tak, żeby nie mogli zdobywać doświadczenia, pośrednio eliminując ich w danej chwili z gry; *Ej, no weź nie kamp!!*;
Craft – od ang. *Craft* (siła, moc); zdolność pozwalająca na wytworzenie jakiegoś przedmiotu;
Crafcień, Craftować – VIa kon./IV kon.; wytwarzać przedmioty;
Cziter – oszust;
Czitować, Cheatować – IV kon.; oszukiwać podczas gry;

D

ded – śmierć postaci;
dednąć – Vc kon.; zginać; *Wczoraj ze trzy razy dedłem na pustyni*;
depeesić, depeesować – VIa kon./IV kon.; podczas walki zadawać jak najwięcej obrażeń na sekundę (czasownik utworzony od skrótu → DPS);
DPS – ang. *Damage per second*, skrót; dosł. obrażenia na sekundę, ilość zadawanych obrażeń w ciągu sekundy, również jako określenie dominującej umiejętności danej klasy;
Drop – zdobycz, łup, który wypadł z potwora;
Dropnąć – Vc kon.; wypadać z potwora (o przedmiocie); *Zobacz, jaka laska mi dropnęła! (dropla!)*;

E

Eks, Ex, Eksp, Exp – skrót od ang. *Experience*; dosł. doświadczenie; *Nie idę z wami na KT, tam słabo exp leci*.
Ekspić, Expić – VIa kon.; zdobywać doświadczenie (najczęściej poprzez zabijanie wrogów); *Dzisiaj będę expił maga*;
Elite – jeden ze stopni (średni) siły potworów;
Elitar, Elitek – przedmiot dostępny od jakiegoś konkretnego poziomu, dla określonej klasy postaci;
Event – sezonowe lub okazjonalne wydarzenie w grze, podczas którego można zdobyć specjalne przedmioty bądź dodatkowe doświadczenie;

F

Fast!, Fastem! – szybko!
Farmić – VIa kon.; zbierać, gromadzić;
Flame, Flejm – klótnia, wypowiedź na czacie o nieprzyjemnym wydźwięku; *Szkoda, że cię nie było, wiesz jakie flejmy leciały?*;
Flamować, Flejmić – IV kon./VIa kon.; niekulturalnie dyskutować na czacie, klócić się, pyskować;

G

Gildia – instytucja w grze, zrzeszająca wybranych graczy;
Gold – złoto, pieniądze, waluta danej gry;

Grinder – osoba zabijająca potwory w jednym i tym samym miejscu przez dłuższy czas, najczęściej w celu zdobycia doświadczenia → Expienia;
Grindować, Grindzić – IV kon./ VIa kon.; zabijać potwory w jednym miejscu;

H

Hapsy, HP – skrót od ang. *Health Point*, dosł. punkty życia;
Heal, Healer – od ang. *Heal* (zdrowie), lecząca klasa postaci (np. kapłan, druid);
Healać, Healować – VIa kon./ IV kon.; leczyć rany, anulować obrażenia zadane przez wrogów; *Weź mnie healnij bo ledwo żyję*;

I

Insta, Instancja – specjalnie wydzielona część obszaru gry, zaludniona odpowiednio silnymi wrogami, w której można zdobyć odpowiednio więcej doświadczenia, bądź unikalne przedmioty; *Na jaką instę dziś rajd?*;
Item, Itemki, Itemy – przedmiot, rzeczy materialne w grze; *Zobacz, ale mam itemki!*;

K

Kapeć – pieśczośliwa nazwa Kapłana (jednej z klas postaci); *Kapeć poszukiwany na HOS!*;
Koks – postać posiadająca maksymalne atrybuty i najwyższy poziom dostępny w grze;
Koksić, Koxić, Koksować, Koxować – VIa kon./IV kon.; zdobywać maksymalny poziom w grze, również → Maksić;

L

Lama, Lamer, Lamus – osoba nie znająca się na zasadach gry;
Lamcia – pieśczośliwy od → Lama – do osoby, która popełniła jakiś spektakularny błąd, ale powszechnie wiadomo, że jest dobrym graczem; *Oj lamciu...!*
Loot – to, co wypadło z potwora;
Lootować – IV kon; podnosić to, co wypadło;
Lur, Lurek, Lurer – gracz, który za opłatą nagania potwory do innego gracza;
Lurać – I kon.; naganiać potwory innemu graczowi; *Poluram za itemki!:*);
Lvl – skrót od ang. Level – poziom; *Wczoraj wbilem 70 lvl!*

M

Maksić, Maxić, Maksować, Maxować – VIa kon./IV kon.; zdobywać maksymalny poziom w grze, → Koksić;
Mana – energia magiczna, pozwalająca na rzucanie czarów;
Matsy – materiały, surowce, potrzebne do wykonania jakiegoś przedmiotu (drewno, rudy metali);
Mob, Mobilek, Mobile – od ang. *Mobile* (ruchomy) – potwór, wróg, sterowany przez komputer;

N

Newbie – od ang. *newborn* (nowonarodzony, noworodek), osoba zaczynająca grę, próbująca dowiedzieć się o niej jak najwięcej (nie mylić z → Noobem).
Ninja, Nindza – oszust, który kradnie przedmioty podczas ich podziału w drużynie;
Ninjować, Nindzować – IV kon.; kraść przedmioty podczas podziału;
Noob, Nubek – określenie amatora w grze, o nacechowaniu wyjątkowo negatywnym, najbardziej obraźliwe określenie gracza, który nie mając pojęcia o danej grze próbuje pouczać innych; wyrażenie często zapisywane przez graczy – celem podkreślenia wymowy – przez dwa zera: *N00b; Ty noobie!!*;

P

Party, Pt – drużyna, ekipa z którą wyrusza się do jakiegoś miejsca, bądź wykonuje misję; *Szukam pt na rośliny, szept!*;

Pet – zwierzątko należące do gracza;

Podekspić, Podexpić – VIa kon.; pomóc graczowi z niższym poziomem zdobywać doświadczenie; *Ej, podexpi mnie ktoś?*;

Potek, Potix – od ang. *Potion* (porcja) – mikstura, odnawiająca żywotność lub punkty energii magicznej; *Muszę do miasta, nie mam potków.*;

Q

Quest – misja, zadanie do wykonania;

R

Rajd – grupowa (drużynowa) wyprawa, mająca na celu splądrowanie jakiejś → Instancji; *Dziś nie kładę się spać, mamy rajd na Zankę || Rajdujesz dziś z nami?*;

Raszer, Rusher – osoba atakująca dużo silniejszych wrogów, nierzadko samobójczo;

Raszować, Rushować – IV kon.; atakować wrogów dużo mocniejszych od siebie;

Resp, Respawn – od ang. *Respawn* (odrodzenie), odrodzić się na planszy po śmierci (w przypadku gracza) *Ale dedłem, respnę się w mieście*; lub pojawić się na planszy ponownie (w przypadku potworów) *Moby się respnęły, idę expić*;

Ressować, Ressnąć – IV kon./Va kon.; wskrzesić kogoś za pomocą czaru wskrzeszającego;

Rogal – od ang. *Rogue* (łotrzyk, zbójca) – pieszczotliwa nazwa Łotra (jednej z klas postaci);

S

Skil, Skill, Skille – od ang. *Skill* (zdolność) – umiejętności, zdolności, przynależne do danej klasy; *Zobacz jak podkreciłem skille.*;

Spam – powtarzające się zachowanie w grze, wyrażanie się, komentowanie na forum, irytujące innych graczy;

Spamer – ktoś, kto używa → Spamu;

Spamić – VIa kon.; robić/mówić to samo celem zdenerwowania innych graczy;

Sura, Surka – surowiec, materiał potrzebny do wykonania przedmiotu;

Szept – prywatna wiadomość pomiędzy graczami, poza czatem gry;

T

Tank – (in. *czołg, rudy 102*), gracz posiadający dużo więcej punktów życia, i większe atrybuty od innych, co pozwala mu wziąć na siebie obrażenia zadawane przez potwory i odciągnięcie ich uwagi od pozostałych graczy;

Tankować – IV kon.; podczas walki przyjmować na siebie większość obrażeń zadawanych przez potwory; *E tam, możemy iść, spokojnie utankuję.*;

W

Wydropić – *coś* Wydropić z czegoś, IV kon.; tak długo zabijać potwory, aż uzyska się planowany przedmiot;

Z

Zdropić – *coś*, IV kon.; zebrać łupy po walce z potworami;

Zrespić – *się*, VIa kon.; odrodzić; *Zrespię się w mieście jak coś.*

Summary

The article concerns the origin and circumstances of the formation of the phenomenon of language MMORPG game players, its development and communication functions. Are presented with examples from selected chat games, an analysis of language structure, selected from his vocabulary and use it during the game. These were also the communication between this language when he is used, how it functions at a time, and what benefits arise from its use. Were subjected to a separate study, in turn borrowed from a variety of English words and their adaptation to the Polish communications, abbreviations of words and their functions (such as *lol*, *omg*) and propositional structures of expression, subject to the chat games. Was quoted at the end of the vocabulary, which players use most often, along with relevant comments.

Bibliografia

1. Jan Grzenia, *Komunikacja językowa w internecie*, rozdz. 3.5, 3.6.
2. Stanisław Grabias, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, s. 223 – 240.
3. Język mnie zachwyca: *Wymaksic rogala na poziom epika*. Blog:
<http://jezykmniezachwyca.blogspot.com/2011/02/wymaksic-rogala-na-poziom-epika.html>.
4. Radosław Wandzel, *MMORPG – głos w dyskusji na temat istoty gier komputerowych*, *Jama*, nr 7, 2008, s. 28 – 29.
5. *Jak się wyrażać? Jak tłumaczyć?* <http://runesofmagic-online.pl/forum/index.php?topic=2977.0>.

Информация о языках в сети. Попытка анализа (по отношению к чешскому, русскому и украинскому языкам)

Мыхайло Фэсэнко

Information about the languages in the Internet. The attempt analysis (towards the Czech, Russian and Ukrainian languages)

Abstract: *As is generally known, the Internet is nowadays the most popular and dynamic resource, the new media. That is why this paper focuses on the presence, or absence, as the case may be, of information regarding the Czech, Russian and Ukrainian languages in the World Wide Web. Content is analyzed in terms of stability, availability and reliability.*

Key words: *information society, mass media, project, content, network, standard language, standard norm*

Contact: *Institute of Czech language and Theory of Communication, Faculty of Arts Charles university in Prague, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, michfes@gmail.com*

„...Považuješ média za důležitý?

– No, já tomu říkám dezinformační exploze. Informaci je čím dál tím víc, jejich zdroje jsou čím dál tím nejasnější a skoro ke každé informaci najdeš informaci opačného významu. Nevím jak tohleto řešit...“.

Knoflíkáři (režie Petr Zelenka), 1997¹

В феврале 2012 г. в Чешской республике отмечалось двадцатилетие появления Интернета. С тех пор контент Всемирной сети значительно увеличился, Интернет превратился в очень мощный информационный ресурс, количество пользователей которого постоянно растёт. На сегодняшний день мы стали свидетелями того, что на его базе уже появились и появляются новые технологии коммуникации, ускоряется её темп, меняются правила. Информационная структура становится основой функционирования общественной жизни, в контексте которой общество постепенно вырабатывает новые приоритеты. Растущую роль информатизации учёные-социологи заметили ещё во второй половине XX-го века.² Сегодня можно с уверенностью утверждать, что мы были (стали, есть) свидетелями формирования нового типа общества, а сам термин «информационное общество» уже давно употребляется без кавычек.

Глобализация и мобильность в наше время приобретают всё большие масштабы. Таким образом, для обеспечения полноценной языковой коммуникации, знания только

¹ «...Ты считаешь, что медиа важны?

- Ну, я это называю дезинформационным взрывом. Информации чем дальше, тем больше, её источники чем дальше, тем туманнее и почти к каждой новости можно найти новость с противоположным смыслом. Я не знаю, что с этим делать...». «Пуговичники» (реж. Пётр Зелэнка), 1997. (перевод собственный – М. Ф.)

² Например: Lyon, D. (1988): The Information society: Issues and Illusions. Blackwell Publishing.

одного, родного, языка недостаточно. В то же время рост давления каналов информации, темпа изменений в общем, а языковых норм в частности, очень часто вызывает недовольство носителей того или иного языка. С другой стороны, мы можем наблюдать общий упадок уровня культуры речи (владение строем языка) и ограниченное использование красноречия (владение искусством речи).

Общеизвестно, что на сегодняшний день Интернет является самым динамичным, популярным и в то же время свободным и удобным в пользовании массмедиа. Мы считаем, что предоставление «информации о языках»³ с помощью Всемирной сети – это, в наше время, необходимый шаг для поддержания и культивирования литературной нормы у носителей определённого языка. Наличие и доступность таких данных, в онлайн-режиме в частности, имеет все предпосылки стать незаменимым помощником и для изучающих какой-либо язык как иностранный. Поэтому мы решили определить наличие / отсутствие такой информации в сети, а также её доступность и точность (достоверность).

Анализ методом сплошной выборки позволил установить неоднородный характер и высокое количество информации о языках. Вспомним тут, к примеру, многочисленные переводческие онлайн-словари⁴ или различные печатные академические издания в электронной форме на файлообменниках. К тому же, существуют и частные проекты отдельных словарей,⁵ авторы которых, зачастую, не имеют соответствующего образования. Потому качество предоставленной информации может быть неудовлетворительным. Здесь необходимо уточнить, что свойства Интернета как информационного ресурса позволяют разместить в сети самую разнообразную информацию, которая может иметь и различную, меняющуюся степень доступности. В результате, для рядового пользователя ориентация в подобном информационном массиве чрезвычайно тяжела.

Именно поэтому мы попытались сосредоточить наше внимание на анализе общедоступных (в онлайн-режиме) сайтов уже известных центров научных языковых исследований, коими в частности, по нашему мнению, прежде всего являются Институт чешского языка Академии наук Чешской республики, Институт русского языка им. В. В. Виноградова Российской Академии наук и Институт языкознания им. А. А. Потебни Национальной академии наук Украины, языковые кафедры и центры при университетах.

На страницах Института чешского языка размещены ссылки сразу на несколько онлайн-ресурсов для разных групп пользователей. Рассмотрим их подробнее.

Деятельность Справочной службы института частично заменил Интернет-учебник.⁶ Данный учебник предоставляет возможность бесплатно и самостоятельно найти ответы на интересующие языковые вопросы. Любому пользователю предлагается множество конкретных примеров склонения и спряжения (методом поиска конкретных слов), орфографические и пунктуационные объяснения (правила чешского правописания изложены в 161 главе). Отсутствуют, к сожалению, пояснения и образцы по употреблению делового и научного стилей, что, на наш взгляд, требует дальнейшего обращения к печатным источникам.⁷ Однако авторы приводят требования

³ В данной статье мы используем обозначение «информация о языках» в более узком смысле и подразумеваем под этим словарь того или иного языка или учебник по орфографии и пунктуации и т.д., которые доступны в онлайн-режиме.

⁴ <http://translate.google.com/>

⁵ Например 1-ый моравско чешский интернет-словарь <http://morce.slovníky.org/index1.htm> или Словарь иностранных слов (украинского языка – М. Ф.) <http://www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml>.

⁶ <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

⁷ Например: Šmejrková, S., Daneš, F., Světlá, J. (1999): *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda., Kraus J., Hoffmannová, J. (2005): *Písemnosti v našem životě*. Praha: Fortuna., и др.

Чешских государственных норм (ČSN), что всё-таки гарантирует общее представление о форме документов.

Настольный словарь чешского языка⁸ (Příruční slovník jazyka českého), книжная публикация которого состоялась в 1935 – 1957 гг., содержит 207 тысяч 987 словарных статей и предоставляет возможность найти толкование и примеры употребления отдельных лексем.

Такую же возможность предоставляет и Словарь литературного чешского языка⁹ (Slovník spisovného jazyka českého), который был опубликован в 1960 – 1971 гг. и содержит 192 тысячи 908 словарных статей. Этот словарь, в отличие от упомянутого выше, подчёркивает системное качество лексического состава языка, имеет кодификационный характер и предлагает подробную стилистическую характеристику лексем.

База данных Неомат¹⁰ (Neomat), на основании которой созданы словари Новые слова в чешском языке. Словарь неологизмов 1, 1998 г. (Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1) и Новые слова в чешском языке. Словарь неологизмов 2, 2004 г. (Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2), открывает доступ к примерам употребления 46 тысяч 226 лексических единиц современного чешского языка.

Диахронный аспект чешского языка представлен в Интернете Веб-вокабуляром¹¹ (Vokabulář webový) – проектом, который знакомит как с лексическим составом древнечешского языка (stará čeština), так и с старинными грамматиками XVI – XIX вв. Поиск слов здесь имеет свои особенности, о чём информирует подробная инструкция. Составной частью проекта является также Банк текстов древнечешского языка (Staročeská textová banka), содержащий тексты древнечешской литературы.

Также на страницах Института чешского языка присутствует Библиографический указатель чешской лингвистики¹² (Bibliografie české lingvistiky), академическая трёхтомная «Грамматика чешского языка»¹³ (Mluvnice češtiny 1 – 3) в форме электронной книги и первая, в чешском языкознании знаковая, работа по количественной лингвистике «Частота слов, частей речи и форм в чешском языке»¹⁴ (Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce) тоже в форме электронной книги, которые возможно «скачать».

Специалистам предназначены: Корпус «Диалог»¹⁵ (Korpus DIALOG) – речевой корпус диалогов разговорного чешского языка, Чешский национальный корпус¹⁶ (Český národní korpus), Центр обработки речи¹⁷ (Centrum zpracování přirozeného jazyka) при Факультете информатики Масарикова университета в Брно. Работа с этими ресурсами возможна после регистрации, подробную информацию о которой можно найти на страницах.

Достоин внимания, на наш взгляд, и совместный проект нескольких университетов с реализацией в Центре чешского знакового языка в Университете Масарика – Онлайн-словарь чешского знакового языка¹⁸ (Slovník českého znakového

⁸ <http://psjc.ujc.cas.cz/>

⁹ <http://ssjc.ujc.cas.cz/>

¹⁰ <http://www.neologismy.cz>

¹¹ <http://vokabular.ujc.cas.cz/default.aspx>

¹² <http://bibliografie.ujc.cas.cz/>

¹³ <http://www.ujc.cas.cz/sys/galerie-obrazky/mluvnice-cestiny/index.html>

¹⁴ <http://www.ujc.cas.cz/infosz/>

¹⁵ <http://ujc.dialogy.cz/>

¹⁶ <http://ucnk.ff.cuni.cz/>

¹⁷ <http://nlp.fi.muni.cz/cs/>

¹⁸ <http://www2.teiresias.muni.cz/comin/klicove-aktivita-en/slovník-ceskeho-znakoveho-jazyka-online-en>

jazyka online) для общения людей с дефектами слуха, который пока находится в стадии разработки.

Страницы Института русского языка им. В. В. Виноградова Российской академии наук также содержат ряд полезных и «открытых» ресурсов. Самым ценным, на наш взгляд, является проект «Словари.Ру»,¹⁹ предоставляющий возможность поиска сразу во многих словарях. Отметим здесь хотя бы Словарь Даля (под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ), позволяющий для поиска использовать слова в современном написании, который не переиздавался при советском режиме, и Новый словарь иностранных слов (авторы Захаренко Е. Н., Комарова Л. Н. и Нечаева И. В.). В разделе «Грамматика» данного проекта помещён ряд ссылок на специальные издания, например Библиографический указатель литературы по русскому языкознанию с 1825 по 1880 год. Следует обратить внимание, что расширенный поиск тут возможен только после онлайн-регистрации.

Вместе с тем рубрика «Ресурсы» открывает свободный доступ к словарям, созданным на основе Национального корпуса русского языка,²⁰ Общеславянскому лингвистическому атласу,²¹ ресурсу Этимология и история слов русского языка,²² Машинному фонду русского языка,²³ Киевской²⁴ и Галицко-Волынской²⁵ летописи с полным морфологическим разбором и др. Отдельно пользователю доступны академическая грамматика русского языка²⁶ и академические словари в электронном или печатном виде (электронная книга).

Справочно-информационный портал «Грамота.Ру – русский язык для всех»²⁷ предлагает онлайн-проверку слов и языковую справку, информацию о конференциях и журналах, краткий обзор учебных пособий и новостей, целый ряд игр и конкурсов. Отдельно, по нашему мнению, следует упомянуть раздел «Письмовник», где можно узнать о культуре письменной речи, а именно: что такое деловой и научный стили, как правильно написать автобиографию, заявление, рецензию, отзыв, как составить резюме, характеристику и план к тексту. Новым наполнением проекта является аудио-словарь «Русский устный», который озвучивает Ю. Сафонова, член редакционного совета «Грамоты.Ру», информирующий, кроме значения слов, о широком спектре русской культуры.

В открытом доступе находится и Национальный корпус русского языка²⁸ объёмом более 300 миллионов слов.

Институт языкознания им. А. А. Потебни Национальной академии наук Украины²⁹ предлагает ряд общих ссылок: на Институт украинского языка Национальной академии наук Украины, Украинский языково-информационный фонд Национальной академии наук Украины, уникальный в своём роде Лингвистический музей Киевского национального университета им. Т. Шевченко,³⁰ информационно-справочный портал «СловоUA» и др. На некоторых из них мы остановимся подробнее.

¹⁹ <http://slovari.ru/start.aspx?s=0&p=3050>

²⁰ <http://dict.ruslang.ru/>

²¹ <http://www.slavatlas.org/>

²² <http://etymolog.ruslang.ru/>

²³ <http://cfirl.ru/>

²⁴ http://www.lrc-lib.ru/rus_letopisi/Kiev/index.php

²⁵ http://www.lrc-lib.ru/rus_letopisi/gvl/index.php

²⁶ <http://www.rusgram.narod.ru/>

²⁷ <http://gramota.ru/>

²⁸ <http://www.ruscorpora.ru/>

²⁹ <http://www.inmo.org.ua/>

³⁰ <http://www.langs.com.ua/index.htm>

Страницы Института украинского языка носят строго общий информационный характер и презентацию каких-либо онлайн-проектов или ссылок на них мы не обнаружили.

Украинский языково-информационный фонд Национальной академии наук Украины содержит ссылку на Онлайн-словари Украины³¹ – проект объёмом 256 тысяч 618 слов, где можно найти грамматическое описание лексической единицы, её склонение и спряжение. У некоторых доступны синонимические, фразеологические и антонимические ряды. Здесь же есть возможность установить Украинский национальный лингвистический корпус (версия 5.1.0.95).³² Подробная информация о программе, однако, отсутствует. Следующая ссылка, сайт онлайн-информационно-лингвистической системы «Украинский лингвистический портал», недоступна.

Информационно-справочный портал «СловоUA»³³ создан с целью расширения грамотности среди носителей украинского языка путём предоставления справочных услуг. Его разработчиком является И. А. Кравчук, а главным редактором – В. О. Кравчук. Судя по личной информации, предоставленной на сайте, ни один из них не имеет филологического образования. На страницах проекта действует целый ряд активных ссылок на онлайн-тексты авторитетных академических изданий о украинском языке, а также ссылка на интерактивный текст «Украинского правописания» (Український правопис). Основой сайта является толковый онлайн-словарь украинского языка (автор или разработчик не указан) и онлайн-справка.

Веб-проект «Mova.Info»³⁴ – обширный проект Кафедры современного украинского языка и Лаборатории компьютерной лингвистики Филологического института Киевского национального университета им. Т. Шевченко, на страницах которого можно использовать автоматизированную систему обучения украинскому языку (электронный учебник), небольшой корпус украинского языка, информационно-поисковую систему «Украинское правописание», академический толковый словарь украинского языка (на основе печатного издания «Словарь украинского языка в одиннадцати томах»), справочную службу и др. К сожалению, не все разделы проекта находятся в рабочем состоянии.

Ещё один сайт «Деловой язык»³⁵ (Ділова мова) является собранием различных данных, касающихся общих положений и конкретного употребления делового и научного стилей украинского языка. К сожалению, отсутствует какая-либо информация о создателях сайта и источниках, из которых позаимствовано его содержание.

Мы осознаём факт, что были проанализированы не все источники информации о языках. На наш взгляд, в рамках данной статьи это не представляется возможным.

Несмотря на это, наш анализ интернет-контента на наличие доступной достоверной информации о вышеупомянутых языках показывает высокую степень присутствия таковой. Это свидетельствует о её востребованности. Что касается характера источников, можно выделить следующие типы: «неофициальные» непостоянные, «неофициальные» постоянные, «официальные» непостоянные и «официальные» постоянные. Также большинство языковых институтов активно осваивают новое СМИ – Интернет. Таким образом, проекты, представленные на их страницах, вносят в интернет-контент академический уровень подачи информации.

³¹ <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

³² http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/

³³ <http://slovoua.com/>

³⁴ <http://www.mova.info/default.aspx>

³⁵ <http://www.dilovamova.com/>

О достоверности содержания таких источников не приходится сомневаться. Обнаруженная нами информация о чешском и русском языках систематизирована и доступна не только обычным пользователям, но и специалистам. Стремятся к этому и институты украинские. Следует однако заметить, что частная инициатива самих пользователей Интернета в этом случае пока несколько сильнее. Ввиду особенностей самой сети и недостаточной информации о профессиональной компетентности авторов того или иного проекта, такой подход, на наш взгляд, в некоторой степени снижает уверенность в точности, надёжности контента у рядовых пользователей. Установлено, что, напротив, откровенно дискуссионный характер содержания носят частные инициативы отдельных пользователей, а также различные онлайн-переводчики.

Summary

The analysis showed the presence of the multitude sources of information concerning respective Slavic languages. The information regarding the Czech and Russian languages submitted to a wide range of recipients. As for the Ukrainian language such attempts are only being made.

I assume that rendering the information about the languages accessible over the Internet is exactly the necessary step that would help maintain and cultivate the standard norms of the native speakers and that would also be the valuable material for foreign students.

At the same time, the results are able to satisfy the interest of specialists in a particular language. In this case, we are talking about information, the availability of which is partially restricted.

Библиография

1. Lyon, D. (1988): The Information society: Issues and Illusions. Blackwell Publishing
2. <http://prirucka.ujc.cas.cz/>
3. Čmejrková, S., Daneš, F., Světlá, J. (1999): Jak napsat odborný text. Praha: Leda., Kraus J., Hoffmannová, J. (2005): Písemnosti v našem životě. Praha: Fortuna., и др.
4. <http://psjc.ujc.cas.cz/>
5. <http://ssjc.ujc.cas.cz/>
6. <http://www.neologismy.cz>
7. <http://vokabular.ujc.cas.cz/default.aspx>
8. <http://bibliografie.ujc.cas.cz/>
9. <http://www.ujc.cas.cz/sys/galerie-obrazky/mluvnice-cestiny/index.html>
10. <http://www.ujc.cas.cz/infoz/>
11. <http://ujc.dialogy.cz/>
12. <http://ucnk.ff.cuni.cz/>
13. <http://nlp.fi.muni.cz/cs/>
14. <http://www2.teiresias.muni.cz/comin/klicove-aktivita-en/slovník-českého-znakového-jazyka-online-en>
15. <http://slovari.ru/start.aspx?s=0&p=3050>
16. <http://dict.ruslang.ru/>
17. <http://www.slavatlas.org/>
18. <http://etymolog.ruslang.ru/>
19. <http://cfrl.ru/>
20. http://www.lrc-lib.ru/rus_letopisi/Kiev/index.php
21. http://www.lrc-lib.ru/rus_letopisi/gvl/index.php

22. <http://www.rusgram.narod.ru/>
23. <http://gramota.ru/>
24. <http://www.ruscorpora.ru/>
25. <http://www.inmo.org.ua/>
26. <http://www.langs.com.ua/index.htm>
27. <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
28. http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/
29. <http://slovoua.com/>
30. <http://www.mova.info/default.aspx>
31. <http://www.dilovamova.com/>

Expresionismus v ruské literatuře: Satanův deník (1919)

Lucie Fiurášková

Russian literary expressionism: Satan's diary (1919)

Abstract: *Topic of this paper is expressionism, its history and a short characteristic. However, article focuses primarily on the literary expressionism in a novel Satan's diary by Leonid Andreyev. It is concentrate to finding signs of expressionism in this novel and proves these signs with extracts from the text.*

Key words: *Expressionism, Russian literature, Leonid Andreyev, Satan*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Reální 5, 701 03 Ostrava, lfiuraskova@gmail.com*

Expresionismus je umělecký směr první třetiny 20. století, vznikl jako odezva na První světovou válku a následující revoluce, vyjadřoval protest proti současné civilizaci. Termín expresionismus pochází z latinského „exprimere,“ což znamená „výraz“ (Mičko, 1969). Slovo expresionismus poprvé použil Herwarth Walden, který se stal zakladatelem expresionistického časopisu Der Sturm. Expresionismus se chtěl odlišit od ostatních avantgardních směrů, na rozdíl od těchto směrů se expresionismus projevuje zevnitř ven, z lidského nitra.

Ruský expresionismus je svázán s německým a rakouským expresionismem. V roce 1919 vznikla expresionistická skupina v čele s Ipolitem Sokolovem, skupina „Московский Парнас,“ petrohradští emocionalisté a spolek fuistů (Николаевна, 2006).

V dílech tohoto období můžeme najít motivy jako: konflikt otce a syna, motiv velkoměsta, erotiky, bláznovství, labyrintu, který zde vystupuje jako symbol uvěznění lidského bytí a neustálého chaotického, bezcílného pohybu v kruhu. V expresionistických textech se také objevuje estetika hnusu, která zobrazuje zohavené a zostuzené lidské tělo. Čtenář se často dívá na svět očima blázna, dalšími postavami, vyskytujícími se v těchto textech bývají: chudáci, prostitutky, maloměšťáci, poutníci, tanečníci, mytologické postavy a další (Fialová – Fürstová, 2000).

Autorem románu Satanův deník je Leonid Nikolajevič Andrejev (21. 8. 1871 – 12. 9. 1919), který byl průkopníkem ruského expresionismu.

Již v raných dílech se projevovala Andrejevova skepse i sklon k psychologizaci, soustředění se na vnitřní svět jednotlivce, na pocit ztracenosti lidského individua v nepřátelském prostředí. Zazněl zde protest proti odlidštění života v soudobé civilizaci, většinou však jeho hrdinové byli pasivními oběťmi okolností, jimž se nedokázali vzepřít. Později ve zralé Andrejevově tvorbě převládly prvky jako – nevíra v rozum, přeceňování síly slepých pudů a živočišných instinktů, snaha o filozofické zobecnění a alegorizaci (Wikipedie, 2012).

Andrejev ještě před Zamjatinem a druhými utopisty 20. století poskytuje možnost shlédnout a pochopit tu strašnou perspektivu lidstva. Téma boje dobra se zlem zneklidňovalo Andrejeva celý jeho život, je ho možno vysledovat v mnoha jeho dílech, například v rané romantické pohádce Oro, v povídkách Ben-Tovit, Eleazar, Jidáš Iškariotský, v novele Život Vasilije Fivejského i v románu Satanův deník (Русский язык и литература, 2011).

Satanův deník (Дневник Сатаны – 1919), píše ve Finsku, krátce před smrtí, a zachytil v něm válečné šílenství a předvídal brzký zánik lidské civilizace. Andrejev jej zcela nedokončil, chybí v něm autorovy revize a škrty tak, aby byl román zbaven nadbytečných zdlouhavých pasáží. Je napsán ve formě deníkových zápisků. Temný autorův humor a filozofické pasáže Deníku, způsobují, že dílo se stává živým a aktuálním.

V románu je vedle sebe postaveno zlo d'ábelské a zlo lidské, kdy člověk se jeví v tomto srovnání hůře než d'ábel, který je schopen i lásky. Poprvé v ruské literatuře je zde zobrazena touha diktátora po celosvětové nadvládě za pomoci jakési nevídané výbušné síly (Zahrádka, 2003). Andrejev předpovídá vynalezení atomové bomby, varuje lidstvo před hrozícím nebezpečím.

Děsivým dojmem působí to, že lidé nezosobňují zlo, ale čas od času jsou permanentní zlo a čas od času se schovávají za masku lhostejnosti nebo čistoty.

Postava Satana je jako zrcadlo, od kterého se odráží myšlenky, pocity i skutky člověka. Ctnostní lidé jsou v tomto zrcadle vidět bez jakéhokoli pokroucení, ale podlí, hanební a nečestní lidé, jsou zmrzačení, popisováni s kousavou ironií.

Satan chtěl poznat, co to znamená být člověkem, žít jako člověk, cítit jako člověk. Vše si promyslel a dokonce si začal psát deník, aby mohl plně rozebrat lidské city. Nebere v úvahu jen jedno, veškeré jeho d'ábelské činy blednou ve srovnání s tím, čeho jsou schopni lidé (Русский язык и литература, 2011).

Myšlenky na konec světa dlouho znepokojují lidskou mysl. Jedním ze základních pramenů, popisujících tyto události, je Zjevení svatého Jana, což je spojeno s konečným bojem mezi Bohem a Dáblem.

Takovéto myšlenky se objevují především v časech války a velkých katastrof. V tvorbě Leonida Andrejeva, lze také najít motivy Apokalypsy. Jejich výskyt je důsledkem toho, že autor žil v jedné z těchto přelomových epoch světové historie, a také toho, že tato událost, se odehrává na rozhraní dvou století, koncem 19. a začátkem 20. Přičemž 20. století se ukázalo jako krvavé a strašné, prohloubila se globální ekonomická krize, a války, jedna za druhou otrásly Evropou.

Vznikla potřeba přehodnotit, co se děje, vytvořit nový pohled na realitu, to vše se odráží v literatuře, která zrcadlí okolní realitu. Na události tohoto období, odkazují všichni ruští spisovatelé, tvořící v tuto dobu. Stranou nezůstal ani Leonid Andrejev.

Tragédie podle Andrejeva spočívá v tom, že svět se utápí v hříchu, následoval a zdokonalil se ve věcech zločinných a temných, až do té míry, že předstihl samého otce veškerého zla, Dábla a právě tato myšlenka se odráží v posledním díle spisovatele (Русский язык и литература, 2011).

S použitím Zjevení svatého Jana Andrejev rozpracovává námět o příchodu Dábla na zem. Aby Satan mohl sestoupit na zem, musí se polidštit, upustit od své metafyzické podstaty, kterou nemůže vysvětlit ani lidskou logikou ani jazykem, říká: „Znáš jen dva druhy bytí: život a smrt. Jak ti mám objasnit ten třetí? Tvé bytí je tak nesmyslné právě proto, že neznáš to třetí, a kde Já proto mám vzít slova? Teď jsem člověk jako ty, v hlavě mám tvůj mozek a v ústech se Mi líně převalují a dloubají do sebe ostrými rohy tvá hranatá slova, takže ti nic o ničem Nevšedním nepovím“ (Andrejev, 1979, str. 384).

Aby tohoto polidštění dosáhl, musí využít lidské tělo, které mu poslouží jako obal pro jeho nesmrtelnou duši. Přičemž zmocnění se těla plně odpovídá jeho d'ábelské přirozenosti. Člověka, kterého si vybral, musí nejprve zabít. Jeho obětí se stal 38letý americký miliardář Henry Vandergut, neboť právě jeho miliardy chtěl využít při své cestě po lidském světě.

Nalezneme zde snadno dešifrovatelný vztah mezi fikcí a skutečností, prototypem Vanderguta byl americký multimilionář Vanderbilt, který zahynul při katastrofě transoceánského parníku Lusitania, který byl potopen německým torpédem. Děj románu je

situován přesně na den o rok zpět před tuto událost a promítá tak historickou skutečnost do románu (Žák, 1979).

Vandergut, je bývalý pasák prasat, který neskutečně zbohatl, jako Satan se vydává přes Atlantický oceán, a přijíždí do Říma, aby obdaroval lidi Starého světa a obnovil evropskou civilizaci s pomocí ideálů americké demokracie. Rozruch okolo tří miliard Vanderguta, se stává námětem pro román Andrejeva (Соколов, 1988).

Satan přišel na zem proto, aby si udělal legraci z důvěřivých lidí, jak sám říká: „proč jsem přišel na zem a rozhodl se k tak nevýhodnému převtělení – ze Satana, „všemocného, nesmrtelného pána a vládce“ ... v tebe? ...začalo mě to v pekle ... nudit, a tak jsem přišel na zem, abych lhal a hrál. Prostě chci hrát. A moje skromná role pro začátek: muž, který se tak zamiluje do lidí, že jim chce darovat vše – svou duši i své peníze. Nezapomněl jsi snad, že jsem miliardář? Mám tři miliardy. To by mohlo stačit na jedno efektní představení, že?“ (Andrejev, 1979, str. 386).

V tomto románu vytváří ďábel souhrnný obraz sociálního zla, toto zlo ovšem není v osobě Vanderguta, ale v jeho penězích. Proto Vandergut s jejich pomocí nemůže lidem přinést dobro, tyto peníze nemohou pomoci, podle spisovatele, je zlo jejich přirozeností, probouzejí v lidech nízké pudy, chamtivé ruce se k těmto miliardám natahují ze všech stran.

Nalezneme zde satirické obrazy současné městské civilizace, tohoto nového Babylonu. V boji o tyto miliardy nám spisovatel představuje různé třídy sociálních vrstev, ať už je to katolické duchovenstvo, národem svržený panovník nebo inteligence sloužící pytlí peněz (Соколов, 1988).

Tak například kardinál X., jeden ze zájemců o tyto miliardy, Satanovi připomíná různá zvířata: „Někoho mi připomíná, ale koho? A kde se ve mně vůbec vzal ten podivný zvyk, že Mi něco či někdo, něco či někoho připomíná? Nejspíš to bude nějaký svatý, co taky?“

Kardinál se na okamžik zamyslel a já si náhle uvědomil naprosto přesně: vždyť je to prostě stará oholená opice! Ano, je to její bezedná a ve svém smutku majestátní zádumčivost, je to její zlý plamínek v úzké zorničce! Měl krátké a vůbec ne opičí ručičky, a když jimi mával, podobal se spíše tučňákovi, zatímco jeho hlas připomínal mluvícího papouška; kdo tedy vlastně jseš? ... Díval jsem se na tu starou opici, jak se veselila a veselost začala přecházet i na Mne. Pozoroval jsem ten slepenec opice, mluvícího papouška, tučňáka, lišky, vlka – a kdovíco tam ještě bylo – a sám jsem se musel dát do smíchu: mám rád veselé sebevrahy“ (Andrejev, 1979, str. 421) Tento kardinál mění masky v závislosti na situaci a slouží jedinému Bohu, následně uzavírá dohodu s temným dobrodruhem Tomášem Magnem o rozdělení si peněz Američana.

Dále tvrdí, že svět chce být klamán, říká, že ubozí lidé potřebují „nesmrtelnosti“ a „jiný svět,“ a proto je církev nepostradatelná, kdo jiný by jim pak tuto víru v nesmrtelnost dal? Nemiluje lidi, protože láska je slabost, zde si můžeme povšimnout vazby na Legendu o Velkém Inkvizitorovi F. M. Dostojevského (Andrejev, 1979).

Jako výsměch církvi může být chápáno i zařazení čerta Topyho mezi svaté, tento čert už se kdysi polidštil a zemřel pod jménem bratra Vincenta, jehož prach se stal objektem uctívání věřících.

Objevuje se Marie, milenka Magna, o které on ovšem tvrdí, že je jeho dcera. A do této Madony, se Satan zamiloval, ona Madona se ale stává symbolem univerzálního zla. Magnus ji charakterizuje: „Při vší podobnosti s Madonou, jíž sednou na lep a i jiní znalci náboženství, než jsme my dva, při vší své nadpozemské kráse, čistotě a dokonalosti je to od hlavy k patě prodejná, zvrácená a naprosto nestoudná děvka...“ (Andrejev, 1979, str. 518).

Dalším ze zájemců o peníze je exkrál E., kterého svrhl vlastní lid, teď mu píší, aby se vrátil, ale on se samozřejmě nemůže vrátit jen tak, zvláště když mu nepíší všichni, a proto se rozhodl obstarat si peníze a pár těchto odpůrců postřílet: „Ostatní jednoduše zalezou.“ Tento

mladý exkrál si je nesmírně jistý sám sebou, podle Magnových slov chápe sám sebe jako symbol, dokonce se chystá za svůj lid zodpovídat Bohu.

Poté co Tomáš Magnus získal od Vanderguta veškeré jeho peníze, řekl mu co má vlastně v plánu, vyrobil jakousi výbušninu, která vypadá jako kus mýdla, a je i tak neškodná, ovšem stačí malý impuls vysokého napětí a půl kostky tohoto mýdla smaže chrám svatého Petra z povrchu zemského. Ve chvíli, kdy Magnus vypráví o tomto svém plánu Vandergutovi, jakoby si se Satanem vyměnil roli. Magnus v sobě nese nenávist za zničený ideál (za tváří Madony objevil Babylonskou děvku), slibuje vyhodit do vzduchu člověka, chce ho pochopit, neslibuje nesmrtelnost jako kardinál, chce uskutečnit pozemský zázrak a tvrdě se na tento experiment na člověku připravuje. Na celém světě uznává jen sám sebe a svou vůli. Říká, že mezi lidmi se objevilo příliš mnoho dvounohé spodiny, která se množí jako králíci v králíkárně a smrt nedělá svou práci. Aby jí pomohl snížit stavy lidského plemene, potřebuje pouze „slíbit králíkům, že z nich udělá lvy“, slíbit „nesmrtelnost za malý poplatek,“ jako to udělal kardinál X., nebo pozemský ráj (Русский язык и литература, 2011). Magnus prorokuje: „Uvidíš, k jaké energii, k jaké neohroženosti a tak dál se vybičuje můj králík, až mu nakreslím na zeď klenbu nebeskou a rajské zahrady!“ (Andrejev, 1979, str. 511).

Pořád zřetelnější se stává odporná podstata lidského života a ideálů, všechno tady je falešné. V tomto světě vítězí holá vypočítavost a brutální instinkt ničení a korupce, nezůstaly zde žádné skutečně lidské hodnoty.

Pouze kopce na Kampánii, připomínají krásu života, svým štědrým sluncem, přírodou a jednoduchými rolníky, kteří obdělávají půdu pod sluncem.

Polidštěný Satan tento současný Babylón uviděl, když vstoupil do věčného města – Říma. Toto město tvoří celkový obraz tehdejší Evropy, představující hrozbu pro celé lidstvo i jeho kulturu. Tento svět už nic nezachrání, ani síla humanistické vlny, ani krása a ani umělec nevnímá jeho sociální a duchovní uzdravení.

Mezi lidmi se Satan vyvíjí, v jistém smyslu chce sloužit dobru, lásce, humánnosti, kdežto ďábelskou funkci přebírá v románu Magnus, který touží po svedení a zničení miliónů s pomocí vězení, popravišť a válek (Русский язык и литература, 2011).

Satanova hra se stává fraškou, končí okradený Magnem, kardinál se mu vysmívá, posel podsvětí, který kdysi vyvolával, až mystický strach se teď jeví naivním a ubohým. Satan si nevšiml, že obyčejně podsvětí, už se uhnízdily mezi lidmi, Magnus zostuzenému a bezmocnému Dáblu říká: „Jestliže jseš Satan, tak si přišel pozdě. Chápeš? Proč jsi vůbec přišel? Hrát, jak prohlašuješ? Pokoušet nás? Smát se nám, lidským červům? Vymyslet nějakou novou hru, abychom zase tancovali, jak ty pískáš? V tom případě jsi zmeškal svůj čas. Měls přijít dřív, svět je teď dospělý a tvůj talent už mu není k ničemu. Nemluvím o sobě, který tě tak snadno oklamal a vzal ti peníze: já jsem Magnus Ergo. Nemluvím o Marii. Pohleď však na mé skromné malé přátele a zastyd' se: kde najdeš v tom svém pekle tak nádherné, neohrožené a ke všemu odhodlané červy? A přitom nevstoupí ani do dějin, tak jsou malí.“ (Andrejev, 1979, str. 530).

Těžký pesimismus, nedůvěra ve světlo v člověku, nenávist revolučních trendů, bolestivé zklamání samotných základů morálky – takto je možno popsat Satanův deník. Co se ukazovalo nečisté, bylo horší než samo peklo. Tak nízko padl člověk. A tak ubohý, bohužel, je náš hříšný život, se všemi jeho nesmyslnými trápeními a boji za právo ukrást kus od druhého (Русский язык и литература, 2011).

Summary

Expressionism is a little known art direction, originate in Germany, expanded in the early 19th century. Leonid Andreyev is the main representative of expressionism in Russia, in his novel Satan's diary Andreyev shows a world in which evil reigns and people who are worse than the

devil himself. Heavy pessimism, distrust in the light in man, hatred of revolutionary trends, disappointment basis of morality – like this it is possible to describe Satan's diary.

Bibliografie

1. Andrejev, L. *Satanův deník*. Praha: ODEON, 1979.
2. Fialová-Fürstová, I. *Expresionismus*. Olomouc: Votobia, 2000. ISBN 80-7198-456-6.
3. Mičko, M. *Expresionismus*. Praha: OBELISK, 1969.
4. *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Leonid Nikolajevič Andrejev* [online]. [cit. 25. 3. 2012]. Dostupný z WWW: http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=eonid_Nikolajevi%C4%BD_Andrejev&oldid=8309534.
5. Zahrádka, M. *Ruská literatura XX. století*. Olomouc: Periplum, 2003. ISBN 80-86624-08-0.
6. Žák, J. *Satanův deník: Svědectví o nerozumné skutečnosti*. Praha: Odeon, 1979.
7. Николаева, Т. В. referun.com. *Реферун*. [online]. 2006. [cit. 25. 3. 2012]. <http://www.referun.com/n/ekspressionizm-v-russkoy-literature-pervoy-treti-xx-veka-genezis-istoriko-kulturnyy-kontekst-poetika>.
8. Русский язык и литература. Soshinenie.ru. *Школьный Отличник – сочинения по русскому языку и литературе*. [online]. 2011. [cit. 20. 3. 2012]. <http://soshinenie.ru/motivu-romana-dnevnik-satany/>.
9. Соколов, А. Г. *История русской литературы конца XIX – начала XX века*. Москва: Издательство «Высшая школа», 1988. ISBN 5-06-001127-5.

Mądrość nocnego cienia. O poezji Vladislava Petkovića-Disa

Dominika Gapska

A wisdom of a night shadow. A poetry of Vladislav Petković-Dis

Abstract: *The article focuses on the poetic works of Vladislav Petković-Dis, one of the Serbian symbolists. The aim of a work is to show the connections of his thought with Plato's philosophy and Buddhism.*

Key words: *Serbian modern poetry; Serbian symbolists; symbolism; Plato; Buddhism*

Contact: *Adam Mickiewicz University in Poznań, Faculty of Polish and Classical Philology, Institute of Slavonic Philology, Fredry 10, 67-701 Poznań, dgapska@amu.edu.pl*

Inne stworzenia wzrok spuszczaają w ziemię,
Człowiek jedynie otrzymał postać wyniosłą,
Miał nakaz patrzenia w niebo,
Twarz zwracać ku gwiazdom.

Owidiusz (43-17 r.)

Vladislav Petković-Dis (1880 – 1917) to niewątpliwie najbardziej niezwykła osobowość serbskiego modernizmu. „Poeta przeklęty”, członek belgradzkiej cyganerii, stał się częścią serbskiej legendy modernistycznej. Twórczość Disa z jednej strony należy sytuować w ramach charakterystycznej dla modernistów poetyki, zwłaszcza ze względu na więź z tradycją poezji ludowej, manifestację elitaryzmu oraz czerpanie z osiągnięć symbolizmu, z drugiej jednak, jego poezja wyłamuje się z tych zasad „(...) poprzez oryginalne podjęcie problematyki egzystencjalnej, prekursorskie sięgnięcie do sfer poznania intuicyjnego i podświadomości oraz rozszerzenie normy swego języka o liczne elementy leksykalne i składniowe mowy potocznej, przyjmowane w odczuciu językowym okresu jako wręcz prozaizmy, dla których nie powinno być miejsca w »mowie wiązanej«”.¹ „Poezja przeczuć” połączona z tragicznym losem poety do dnia dzisiejszego owiewa twórcę mgłą tajemniczości. O pierwszym tomiku poetyckim Petkovicia-Disa, któremu nadał tytuł *Utopljene duše* (*Utopione dusze*, 1911), mówi się, że stanowi prefigurację jego własnej śmierci w roku 1915.² Wiersze z tego tomu stanowią zbiór irracjonalnych przeczuć, niepokoi, wizji, są wyrazem odczuwania pozarozumowej rzeczywistości i świadomości istnienia innego, metafizycznego świata. To poezja, która szczególnym kultem otacza śmierć i nierzadko prezentuje apokaliptyczne wizje.

Petković-Dis należy do grona serbskich symbolistów („parnaso-symbolistów”), którzy odniesienie dla swojej twórczości znajdują u takich francuskich poetów jak Arthur Rimbaud, Stéphane Mallarmé czy Paul Verlaine.³ Głównym celem, jaki kreślą przed poezją francuscy symboliści, a który jest widoczny również w twórczości Petkovicia-Disa, jest dotarcie w rejony niedostępne racjonalnemu poznaniu, nazywanie tego, co nie nazwane i niejasne. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że kanon poetyk, zarówno parnasistów, jak i

¹ DĄBROWSKA-PARTYKA M., *Poezja Vladislava Petkovicia-Disa. (Próba umieszczenia w poetyce okresu)*, w: *Modernizm w literaturach słowiańskich (zachodnich i południowych)*, red. M. Bobrownicka, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 114-115.

² Poeta utopił się podróżując statkiem z Francji na wyspę Korfu.

³ Szerzej na temat europejskiego kontekstu twórczości Disa: ĐURIĆ M., *Vladislav Petković Dis u evropskom kontekstu*, „Nasleđe” 8(20), Kragujevac 2011, s. 271-284.

symbolistów wyznaczała estetyka Artura Schopenhauera, inspirowana poezją staroindyjską.⁴ Liryka symboliczna zatem, zdaniem Jana Tuczyńskiego, będzie „sugerować powszechną analogię rzeczy i zjawisk; ich panteistyczną jedność z człowiekiem, czy tożsamość duszy świata z duszą człowieka”.⁵ Inspiracje twórczością Francuzów sprawiają, że symbol stanie się u Petkovicia-Disa wyróżnikiem poetyckości i wraz z bezpośrednio z nim związaną „sugestią grozy”, jak nazywa ją Maria Dąbrowska-Partyka,⁶ zawartą w atmosferze wiersza, w jego obrazowaniu i walorach muzyczno-brzmieniowych, będzie kreował melodyjną lirykę, przywołującą na myśl nieustanny ruch, któremu poddaje się wszechświat w swojej drodze do doskonałości. Dynamika poezji serbskiego symbolisty, a także wyrażone w nim przekonanie o jedności osób i rzeczy przywołuje na myśl platońską wizję Duszy Świata jako zasady wszelkiego ruchu i zmienności rzeczy.⁷

W wierszach Petkovicia-Disa można wskazać pewne stałe motywy: oczy, gwiazdy, zniszczone przez mróz rośliny, dziewczynę-zjawę, niespełnioną miłość i „uśmiercone” przez życie ideały⁸. Rozbudowaną symbolikę posiada również sen. Stan uśpienia, w jakim znajduje się podmiot liryczny, jest motywem-kluczem niezwykle często pojawiającym się w twórczości poety. Sen staje się w niej łącznikiem między teraźniejszością a przeszłością, bytem a niebytem, światem Idei i światem ziemskim, żywymi i umarłymi.

Jak już powiedzieliśmy, poezja Petkovicia-Disa to poezja przeczuć i wizji. W swoich wierszach poeta próbuje wyłożyć własną kosmogonię opartą na intuicyjnym odczuwaniu przez podmiot liryczny istnienia „innego świata”, którego niegdyś był częścią. Kosmogonia ta pozbawiona jest implikacji religijnych, jest subiektywna i przede wszystkim liryczna,⁹ choć można w niej dostrzec inspiracje buddyzmem, filozofią platońską i chrześcijaństwem. Podmiot wierszy znajduje się w nieustannym zawieszeniu między jawą a snem. Stan uśpienia jest stanem szczęśliwości, czasem przebywania w świecie ducha i Idei, symbolicznym łącznikiem z którym stają się oczy i gwiazdy. Petković-Dis nie wspomina o Bogu, jego koncepcja bliższa jest teorii Platona o bogach jako symbolu doskonałości etycznej, ontycznej i intelektualnej, wyłożonej obrazowo w *Fajdroście*,¹⁰ czy założeniom buddyzmu, mówiącym o identyczności duszy ludzkiej z Wszechduszą Świata.¹¹ Lepszy świat, za którym tęskni podmiot liryczny to świat Idei, Ducha i Doskonałości – „niewinne dale” („nevine daljine”), „zgubione sny” („izgubljene snove”), „uśpione wysokości” („zaspale visine”). Poeta zakłada preegzystencję duszy, wierzy w kolistą wędrówkę świata i nieustającą reinkarnację. Narodziny człowieka są nieustannym odradzaniem się, przybieraniem coraz to nowych postaci, silnie odczuwanym fizycznie:¹²

To je onaj život, gde sam pao i ja
S nevinih daljina, sa očima zvezda
I sa suzom što nesvesno sija
I žali, ko tica oborenog gnezda.
To je onaj život, gde sam pao i ja [...]

I ne znadoh da mi krv struji i teče,

⁴ TUCZYŃSKI J., *Motywy indyjskie w literaturze polskiej*, Warszawa 1981, s. 123.

⁵ Ibidem, s. 123.

⁶ DĄBROWSKA-PARTYKA M., op. cit., s. 111.

⁷ SKRZYPEK-FALUSZCZAK J., *Ocalenie od zła w filozofii Platona*, Kraków 2010, s. 18.

⁸ Ibidem, s. 110.

⁹ DERETIĆ J., *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1996, s. 376.

¹⁰ s. 17.

¹¹ MARGUL T., *Znajomość religii indyjskich w modernizmie*, w: *Orient w literaturze i kulturze modernizmu*, red. E. Łoch, Lublin 2011, s. 57.

¹² DERETIĆ J., op. cit., s. 376.

I da nosim oblik, što se mirno menja,
I da nosim oblik, san lepote, več
I tišinu blagu ko dah otkrovenja.
I ne znadoh da mi krv struji i teče.¹³

Myśl Artura Schopenhauera, że życie jest cierpieniem, a ból jest istotą życia, znajduje odzwierciedlenie w twórczości Disa. Przechodzenie ze świata Ducha do rzeczywistości odbywa się bez zgody podmiotu lirycznego. Jego egzystencja na ziemi jest tym bardziej bolesna, że posiada świadomość wcześniejszego, idealnego życia, obcowania z szeroko pojętą boskością, przeżywania stanów bliskich nirwanie i całkowitemu wyzwoleniu. Ziemskie życie staje się więzieniem, do którego podmiot liryczny zostaje wtrącony. Gdy zostaje brutalnie zbudzony ze snu, w myślach nadal krąży niejasne przeczucie wcześniejszej egzystencji:

Kao stara tajna ja počeh da živim,
Zakovan za zemlju što životu služi,
Da okrećem oči daljinama sivim.
Dok mi venac snova moju glavu kruži.
Kao stara tajna ja počeh da živim.¹⁴

Twórczość Disa jest wyrazem modernistycznego zainteresowania orientem. Autor nigdy nie odbył podróży na Daleki Wschód i z buddyzmem w jego kolebce nie miał okazji się zetknąć. Korzystał prawdopodobnie ze źródeł europejskich – angielskich lub, co bardziej możliwe – niemieckich, poświęconych buddyzmowi czy hinduizmowi. Wskazywałoby na to przedstawione w jego poezji ujęcie doświadczenia nirwany w kategoriach negatywnych, nawiązujące do myśli Schopenhauera, który buddyzm „skwitował jako kwintesencję pesymizmu”.¹⁵ Pogląd ten, podtrzymywany również przez schopenhauerystów utrwalony był w Niemczech, gdzie „buddyzm skojarzył się z wizją ponurego pesymizmu, dewaluacji ziemskiego życia, dekadentyzmu, nihilizmu, mizantropii”.¹⁶ Stan nirwany, który fascynował romantyków i modernistów, w swej symbolice „[...] oscyluje semantycznie między śmiercią w nicości a utożsamieniem z absolutem, snem a erotyczną ekstazą, rozplnięciem się w nicości a zlanie z absolutem, powrotem do łona przyrody a przyrodą jako jasnością i ciszą, między upojeniem a ukojeniem, milczeniem i spokojem”.¹⁷ Nirwana, identyfikowana ze stanem uśpienia, nie jest w tekstach Disa eschatologicznym spełnieniem. Z jednej strony sen oznacza wstrzymanie procesu reinkarnacji i stan doskonałości duchowej, z drugiej – śmierć. W nocy podmiot liryczny spotyka zjawy z przeszłości, przybywają do niego umarli, zmary, „martwe dusze” („mrtve duše”). „Dziś w nocy nawiedzali mnie martwi [...]”, pisze w wierszu *Nirvana*. Sen zamienia się w koszmar, pełen wizji z przeszłości, z dawnych dni. Świat tej nocy zostaje zatrzymany, „wszechświat trzusi się by ruszyć”. Z każdego kąta wyziera śmierć, czuć „martwe zapachy” („mrtve mirise”), „martwy wiatr” („mrtav vetar”) owiewa twarz. Nirwana jest równoznaczna ze śmiercią:

I nirvana imala je tada
Pogled koji nema ljudsko oko:

¹³ Wszystkie cytowane fragmenty pochodzą ze zbioru: PAVLOVIĆ M., *Antologija srpskog pesništva (XIII – XX vek)*, Belgrad 1969, @: http://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/poezija/antologija_sp/, dostęp: 6.03.2012.

¹⁴ PETKOVIĆ-DIS V., *Tamnica*, w: PAVLOVIĆ M., op. cit.

¹⁵ MARGUL T., op. cit., s. 60.

¹⁶ Ibidem, s. 61.

¹⁷ TUCZYŃSKI J., op. cit., s. 115.

Bez oblika, bez sreće, bez jada,
Pogled mrtav i prazan duboko.¹⁸

Osiągnięcie stanu mistycznego uniesienia jest zaprzeczeniem wszelkiego ruchu, myślenia i odczuwania, wiąże się z poddaniem wszechogarniającej śmierci przynoszącej ukojenie i wyzwolenie od rzeczywistości. Przed oczyma podmiotu lirycznego pojawia się jakaś dawna miłość i minione szczęście, przesuwiają się wspomnienia, duchy przeszłości. Często dotyczą one osób, wrażeń, sytuacji, które dawno już dla niego „umarły”. W wierszu *Možda spava* ukochana jest senną zjawą, która wylania się z mgły nocnego marzenia. Podmiot liryczny nie rozpoznaje jej twarzy, znajome mu są jedynie oczy, które go obserwują. Nawet po przebudzeniu pozostaje w niepewności czy kobieta, którą widział, należy bądź należała kiedyś, do rzeczywistości – bowiem granica między snem a jawą ulega zatarciu:

Ja sad nemam svoju dragu, i njen ne znam glas;
Ne znam mesto na kom živi ili počiva;
Ne znam zašto nju i san mi java pokriva;
Možda spava, i grob tužno neguje joj stas.
Ja sad nemam svoju dragu, i njen ne znam glas.

Možda spava sa očima izvan svakog zla,
Izvan stvari, iluzija, izvan života,
I s njom spava, neviđena, njena lepota;
Možda živi i doći će ovog sna.
Možda spava sa očima izvan svakog zla.¹⁹

Teatr cieni na ścianie, który podmiot liryczny w wierszu *Jutarnja idila* obserwuje przed zaśnięciem, przywołuje obraz pewnego ranka z dawnych dni. Czy to, co widzi, jest jedynie snem, przywidzeniem? Zawieszony w półśnie, zadaje sobie pytanie, czy sceny, których świadkiem się staje, czy apokalipsa, która się dokonuje, są jedynie wytworem jego wyobraźni. Pewne jest tylko jedno – świat stanął w swym biegu i chyli się ku upadkowi:

U trenutku jednom ne znam šta se desi...
Kada se probudih, udarahu zvona,
Uz očajan ropac umirahu gresi,
Kupljeni životom: to mre vasiona,

Zemlja, njeno vreme. Umirahu boje,
S njima diše i grobovi njini;
Sazrevahu zvezde, ali da ih opoje
Ne ostade niko, ni noć u crnini.²⁰

Zagłada świata ziemskiego, który dla podmiotu lirycznego jest miejscem udręki, więzieniem, wiąże się z ponownym przeniesieniem się w świat Ducha, dlatego też w wierszu *Jutarnja idila* stwierdza: „Rozkoszniejszej śmierci nigdy nie oglądałem”. Śmierć ciała powoduje wyzwolenie się zamkniętego w nim ducha i powrót do duchowej jedni z wszystkim, co istnieje. Zасыpanie (umieranie), wiąże się także z przechodzeniem w stan

¹⁸ PETKOVIĆ-DIS V., *Nirvana*, w: PAVLOVIĆ M., op. cit.

¹⁹ PETKOVIĆ-DIS V., *Možda spava*, w: PAVLOVIĆ M., op. cit.

²⁰ PETKOVIĆ-DIS V., *Jutarnja idila*, w: PAVLOVIĆ M., op. cit.

nieświadomości, kiedy nie docierają do człowieka żadne wrażenia ze świata zewnętrznego. Umysł ogarnia zapomnienie, obrazy przesuwiają się przed oczyma jak w kalejdoskopie:

Ja ne znam gde su moje noći sure
I stare strasti, maovina stara;
I ne znam gde su moje avanture,
I srce ludo, da l' se već odmara.
Ja ne znam gde su moje noći sure.²¹

Zawieszenie między jawą a snem, utożsamianym z doświadczeniem nirwanicznym, jest permanentnym stanem, w jakim znajduje się podmiot liryczny. Sen jednak, mimo oczywistych konotacji ze śmiercią, jest o wiele szczęśliwszy niż jawa. Za jego pośrednictwem bowiem podmiot liryczny może wejść w kontakt z transcendencją, dotrzeć do świata istniejącego poza rzeczywistością. Ten świat jest jednością, z której pochodzi. Sen-nirwana jest więc niejako powrotem do źródła egzystencji, osiągnięciem pełni szczęścia. Dzięki niemu podmiotowi objawia się „mądrość nocnego cienia”, nazwana tak przez Radomira Baturana,²² którą należy utożsamić z mistycznym doświadczeniem Absolutu, czy poznaniem Prawdy, jak powiedziałby Platon. Cienie na ścianie stają się odbiciem sfery kosmicznej, do której podmiot stara się dotrzeć odrzucając swoją cielesność i symbolicznie dekonstruując rzeczywistość. Koncepcja ta, wywiedziona z myśli buddyjskiej, a także myśli Platona, swoje apogeum osiągnie w twórczości serbskich nadrealistów, którzy posuną się nawet do całkowitego zanegowania ziemskiego świata.

Summary

Vladislav Petković-Dis work is an expression of Serbian poets moods characteristic at the turn of the century. An inspiration for a modern reflection in Petković-Dis poetry reaches to the philosophy of Plato, Buddhism and the works of the French symbolists, like Arthur Rimbaud, Stéphane Mallarmé and Paul Verlaine. The poetic image of the world, which the poet creates in his poems, is full of anxieties, irrational feelings and apocalyptic premonitions. Dis texts are a collection of poetry, where a death is a subject of a special veneration and are a proof of extra-rational reality perception and awareness of other, metaphysical world. Dis concepts given in his work will inspire a creativity of Serbian surrealists.

Bibliografia

1. BATURAN R., *Od Rastka do Rastka. Antologija srpskog metafizičkog pesništva*, Belgrad – Toronto 2006.
2. BATURAN R., *Srpsko moderno metafizičko pesništvo ili među javom i med' snom*, „Nasleđe” 1(2), Kragujevac 2004, s. 21 – 37
3. DĄBROWSKA – PARTYKA M., *Poezja Vladislava Petkovicia-Disa. (Próba umieszczenia w poetyce okresu)*, w: *Modernizm w literaturach słowiańskich (zachodnich i południowych)*, red. M. Bobrownicka, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973, s. 107 – 115.
4. DERETIĆ J., *Istorija srpske književnosti*, Belgrad 1996.

²¹ PETKOVIĆ-DIS V., *Prestanak jave*, w: PAVLOVIĆ M., op. cit.

²² W ten sposób metaforycznie określa twórczość poety Radomir Baturan w swoim artykule *Srpsko moderno metafizičko pesništvo ili među javom i med' snom*, „Nasleđe” 1(2), Kragujevac 2004, s. 21-37.

5. GRANACKI A., *Ludzie i bogowie. Gradacja bytów w filozofii Platona*, @: <http://www.konserwatyzm.pl/arttykul/116/ludzie-i-bogowie-gradacja-bytow-w-filozofii-platona>, dostęp: 20.05.2012.
6. MRGUL T., *Znajomość religii indyjskich w modernizmie*, w: *Orient w literaturze i kulturze modernizmu*, red. E. Łoch, Lublin 2011, s. 57 – 63.
7. PAVLOVIĆ M., *Antologija srpskog pesništva (XIII – XX vek)*, Belgrad 1969, http://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/poezija/antologija_sp/, dostęp: 6.03.2012.
8. RAIČEVIĆ G., *Impresionizam i moderna*, „Zbornik Matice srpske za književnost i jezik” 56 (2), Nowy Sad 2008, s. 263 – 276.
9. RAPACKA J., WIERZBICKI J., *Poezja serbska i chorwacka XIX i XX wieku*, Warszawa 1981.
10. SKRZYPEK-FALUSZCZAK J., *Ocalenie od zła w filozofii Platona*, Kraków 2010.
11. TUCZYŃSKI J., *Motywy indyjskie w literaturze polskiej*, Warszawa 1981.

Между Востоком и Западом. Образ Польши в публицистике Виктора Ерофеева

Łukasz Gemziak

Between the East and the West: Poland's image in the writings of Victor Erofeyev

Abstract: *Abstract: The paper shows how Poland is portrayed in the writings of Victor Erofeyev. The Russian writer points to Poland's place in Europe and the specificity of Polish-Russian relations. Erofeyev portrays Poland as a country which does not fully belong to the Western countries but which is at the same time resistant to acknowledge the influence of the Eastern countries (e.g. Russia) in its history and culture.*

Key words: *Victor Erofeyev; Polish culture and mentality; Polish-Russian relations*

Contact: *Institute of Slavonic Philology, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń, lukgem@o2.pl*

Распад коммунистической системы принудил страны бывшего социалистического блока по-новому определить свое политическое будущее. Польша, как и другие страны Средней Европы, решила присоединиться к военным и политическим структурам Запада. Такой однозначный выбор вызывает вопрос, касающийся идентичности поляков, их чувства принадлежности к культуре Запада. Целью настоящей статьи является попытка показать, какую интерпретацию польского самоопределения представляет в своих публицистических статьях русский писатель Виктор Ерофеев. Образ Польши, предлагаемый Ерофеевым, будет поводом для рассуждений о польском способе выбора культурных, исторических и ментальных элементов, при помощи которых страна самоопределяется. Особое внимание обращается на существование «упущенных», «нежеланных» фактов в культуре и истории, которые не вписываются в процесс определения собственной идентичности.

Вчера и сегодня

Автор *Русской красавицы* свое мнение о сегодняшней Польше формирует не только на основе изменений, прошедших после 1989 года, но замечает также значение коммунистического периода в польской истории. Ерофеев подчеркивает, что в блоке коммунистических стран место Польши всегда было не совсем ясным и следующим образом описывает польскую столицу этих времен:

Когда-то давным-давно Варшава была нашей, ну не такой, может, нашей, как Крым или Гагры, хотя и такой она тоже была, только уж это было совсем давно, при царях. Но все-таки на моей памяти она была пусть и нашей, однако не окончательно нашей, и в этом был какой-то особый смысл. Внешне ручная, покорная, она стремилась куда-то от нас сбежать или спрятаться, ее хватили за руку, она как-то странно вела себя, то вырывалась, то не вырывалась и при этом еще смеялась, как будто девушка. В общем, она была живая.¹

¹ В. Ерофеев, *Ностальгия по Варшаве*, «Огонек» 2002, № 22, С. 21.

Ерофеев, приводя пример Варшавы, замечает своеобразность Польши. По его мнению, она никогда не стала коммунистической страной в такой степени, в какой ней был СССР. В ней было что-то непонятное, привлекательное. Именно это делало ее интересной:

Это была молодая, разгоряченная, шальная Польша, которой явно повезло с заклятым другом, Советским Союзом. Он был могуществен, но неуклюж; страшен, но смехотворен; и на его фоне Польша выглядела ослепительной красоткой, которая носила короткие юбки, танцевала рок, молилась по воскресеньям в костеле после бессонной субботней ночи, читала Хласко и бегала смотреть американские фильмы.²

Польша времен коммунизма являлась для СССР страной почти же Запада. Она давала единственную возможность познакомиться с западной культурой. Такая ситуация оказалась поводом особой популярности Польши в СССР со «времен хрущевской оттепели до победы "Солидарности"». ³ Автор *Русского Апокалипсиса* подчеркивает, что: «Русские искали в Польше Запад, нашли симпатичную для себя страну, имеющую чувство иронии, юмора и отваги». ⁴

Польша в эпоху коммунизма играла роль Запада почти для всех остальных стран коммунистического блока. Она оказалась местом, где можно было столкнуться с другой точкой зрения, едва ли не с другой цивилизацией. Поскольку для большинства жителей коммунистических стран Европы попасть в страны капиталистические было невозможно, надо было удовлетворить свое желание приобщиться к Западу другим образом. Именно это желание стало источником временной любви жителей Советского Союза к Польше.

Особая популярность, которой пользовалась Польша, исчезла с распадом коммунистического блока. Все страны к нему принадлежащие начали по-новому определять свое будущее. Собственное решение приняла также Польша, которая и в этом случае пыталась (как заметил Ерофеев), «куда-то [...] сбежать». ⁵

Масштаб изменений после 1989 года оказался настолько большим, что сегодняшняя, посткоммунистическая Польша никак не напоминает автору *Русского апокалипсиса* этой интересной страны времен его молодости. Варшава стала для него одним из многих городов, который не особо отличается от других мест в средних или маленьких государствах:

Теперь Варшава так далеко от нас убежала, что поляки больше не считают себя Восточной Европой, они – Средняя Европа, а Восточной стали украинцы и белорусы. Теперь, когда приезжаешь в Варшаву, не совсем понятно, за что ты, собственно, так когда-то ее любил. Город как город, ну зеленый, конечно, ну чистый, ну милый, но если раньше в нем кипели подпольные страсти, то теперь тишина, как в каком-то европейском захолустье, все сделалось неожиданно провинциальным. Париж не догнали, Берлин не переплюнули, но доросли до окраины Вены, где полагается пить пиво и жаловаться на безработицу. ⁶

Значение Польши для ее восточных соседей значительно уменьшилось, утверждает Ерофеев. Наряду с распадом коммунистического блока она стала частью Средней Европы и потеряла свою живописность. В итоге она превратилось в обычную, скучную страну, которая опасается военного потенциала России и не вызывает большого интереса среди российских граждан:

² Idem, *Три Польши*, // idem, *Свет дьявола. География смысла жизни*, Москва 2008, С. 143.

³ Idem, *Будь я поляком...* // idem, *Польская и русская душа (от Адама Мицкевича и Александра Пушкина до Чеслава Милоша и Александра Солженицына)*, ред. А. де Лазари, Варшава 2004, С. 463.

⁴ Ibidem.

⁵ Idem, *Ностальгия по...*, С. 21

⁶ Ibidem.

При прямом контакте России с Западом безответная любовь русских к Польше (что-то похожее на традиционную любовь поляков к Америке) сменилась более ровным, в меру дружеским чувством. Русские не видят больше каких-либо значительных польских достижений в культуре. Польское беспокойство по поводу политической самостоятельности вызывает у них ироническую гримасу: «Зачем вы нам нужны?»⁷

Скучность и непривлекательность посткоммунистической Польши оказались не единственными изменениями, на которые обратил внимание русский писатель. По его мнению, современная Польша стала страной, которая, как будто замкнулась в тесном кругу своих собственных дел и убеждений, на никого не обращает внимания. Ей пришлось бороться с личными недостатками.

Как только умерли Войтыла, Милош, Лем, все, словно в театре, перевернулось. Яйцеголовые люди с лисьими улыбочками, со старыми язвами вроде национализма и антисемитизма, с провинциальным мессианством стали вершить судьбами поляков. [...] Европа молчит: она боится польского национализма меньше, чем польского водопроводчика.⁸

Внутренние проблемы Польши, неоднократно связанные с польским менталитетом и особенностями молодой демократии, влияют на ее восприятие и поведение на международной арене. Они могут формировать польский подход к другим государствам и, одновременно, стать поводом для создания определенного польского образа, как в странах ЕС, так и в России. Ерофеев отдает себе отчет в факторах, которые становятся существенными для понимания истоков польского отношения к России. Одним из них является польское представление о своем месте и значении в Европе.

Между Востоком и Западом

Польша всегда считала себя страной Запада. Однако сам Запад не совсем охотно соглашался с этим мнением и использовал польское стремление к западноевропейской культуре для собственных целей: «даже если Европа и не признавала Польшу достаточно европейской страной, она использовала ее против России как угрожающей империи и укрепляла у поляков мысль об их европейскости».⁹ Благодаря такому подходу к Польше: «поляки всегда были уверены в том, что между их цивилизацией и Россией есть пропасть, пусть и узкая в некоторых местах».¹⁰

Безответной любовью к Западу можно оправдывать также резкий политический поворот Польши после 1989 года (хотя, конечно, это не единственный фактор, влияющий на такое решение). Все-таки любые попытки оттолкнуть от себя Россию и, следовательно, Восток, не хватило для того, чтобы Польшу без всяких сомнений признали страной Запада. В итоге место Польши оказывается неопределенным. Для стран Западной Европы она не является достаточно западноевропейской, но, с другой стороны, она никогда не согласится с тем, чтобы считать себя Востоком и указывать на свои сходства с Россией. Ерофеев замечает, что поляки намеренно подчеркивают свое отличие от россиян и не хотят заметить похожих явлений в культуре и менталитете

⁷ Idem, *Будь я...*, С. 463.

⁸ Idem, *Три Польши...*, С. 145-146.

⁹ Idem, *Катынь больше, чем Катынь*, «Независимая газета» от 19 апреля 2010 г., http://www.ng.ru/ideas/2010-04-19/9_katyn.html, (22.02.12). Следует заметить, что в польском сознании существует идея Польши как «Antemurale Christianitatis», своего рода защитника христианской Европы от варварских народов. Об этом см., например: J. Tazbir, *Polska przedmurzem Europy*, Warszawa 2004.

¹⁰ В. Ерофеев, *Катынь больше, чем...*

обеих стран. Однако для жителей стран Запада (особенно граждан США) разница между Польшей и Россией не является настолько очевидной:

Курица – не птица, Польша – не заграница. Этот лозунг советских туристов оказался в исторической перспективе не таким глупым, как он мне казался раньше. Я уже не говорю о том, что поляки – это единственный народ, который с русским пьет водку наравне, а затем пытается петь песни. Живя в Лос-Анджелесе, я заметил, что американцы вообще не видят разницы между русскими и поляками. Конечно, это обидно для всех.¹¹

Также польскую литературу неоднократно воспринимают на Западе как не принадлежащую к западной культуре, экзотичную. Ерофеев ссылается на мнение польского писателя, Тадеуша Конвицкого, который «считает, что его читают на Западе потому, что в нем есть некий восточный элемент, который делает его интересным».¹² Автор *Русской красавицы* замечает, что: «Если поляк, который многие годы жизни положил на то, чтобы Польша стала Европой, отвернувшейся от России, возвращается к идее восточного элемента, то это надо прочитывать не политически и не как экзотизм, а как некую религию жизни».¹³

Комплекс Польши как неполноценного Запада вытекает не только из непризнания странами Запада, но также из представления о восточной составляющей, которая является частью польской действительности. Этот пример хорошо показывает сегодняшнее, неопределенное самосознание поляков. С одной стороны, они решительно отказываются от связи с Россией и ее культурой, но, с другой, они замечают в себе некий «восточный элемент» (иногда воспринимаемый вполне сознательно, иногда существующий как своеобразное неясное предчувствие). Кажется, что эта «запутанность», неопределенность может значительно повлиять на польско-российские отношения.

Польша и Россия

Польское нежелание отождествлять себя с Востоком оказывается довольно сложной проблемой. Свое очень важное место в этом процессе занимает также общая история Польши и России (в том числе также СССР). Своего рода символом отношений на этом уровне оказался расстрел сотрудниками НКВД польских офицеров в Катыни. Автор *Русского Апокалипсиса* подчеркивает большое значение этой казни для исторического самосознания поляков:

Катынь, конечно, больше, чем Катынь. Поляки, безусловно, переживают эту беду не только как беду, но и используют ее в своих целях для создания образа врага и в конечном счете для самоутверждения, вплоть до ощущения своей болезненной исключительности. Но нельзя не поразиться – из России – Польше как общему для поляков дому. Скандалы скандалами, разборки разборками, а дом все равно общий.¹⁴

Ерофеев утверждает, что для Россиян такое переживание Катыни является непонятным. Во-первых, подобных случаев было в СССР слишком много, чтобы россияне были в состоянии задуматься над этой проблемой в такой степени,¹⁵ которая

¹¹ Idem, *Три Польши...*, С. 145.

¹² Idem, *Восточный элемент*, «Новые Известия» от 16 сентября 2003 г., <http://www.newizv.ru/print/1334/>, (22.02.12).

¹³ Ibidem.

¹⁴ Idem, *Катынь больше, чем...*

¹⁵ Ерофеев подчеркивает своеобразность русского отношения к жертвам коммунизма. Писатель, посещая бывшее место пребывания каторжан в Норильске, замечает: «Сколько вообще в Норильске погибло людей, мне никто не сказал, но то, что они исчислялись многими десятками тысяч, очевидно.[...] В нашей стране мы настолько хорошо научились контролировать наши чувства, что нас не удивить и не

показалось бы поляком достаточной.¹⁶ Во-вторых, из-за большого масштаба репрессий, государственных преступлений времен СССР и нежелании советского государства раскаяться в этих преступлениях, мало кто из граждан СССР (а потом, следовательно, россиян) знал точно, что случилось в Катыни.¹⁷ После авиакатастрофы 10 апреля 2010 под Смоленском эта ситуация изменилась. Ерофеев надеется, что, может быть этот трагический случай, который произошел 70 лет после катынской казни: «поможет наконец россиянам разобраться в сущности Катыни. От смерти президента Польши к расстрелу польских офицеров сотрудниками НКВД – вот обратная дорога в историю, которая будет доступна многим».¹⁸

Говоря о Катыни, Ерофеев подчеркивает также польское использование этого трагического события для утверждения собственной исключительности и создания образа врага, которым является Россия. Эта польская особенность значительно осложняет возможный диалог или взаимопонимание. Автор *Хорошего Сталина* иронически описывает эту черту:

Будь я поляком, я бы думал, что русские только и делают, что думают о Польше. Я бы думал: вот глупая страна, у них много других дел, а они думают только о Польше. О том как бы нас заново завоевать.¹⁹

Своеобразным ответом на польский комплекс России является русское представление о Польше и поляках, уверенных, что играют большую роль в важных событиях, и высокомерно относящихся к другим:

Постепенно складывается далеко не романтический образ поляка – «полячка» (с обидно уменьшительным, несколько уничижительным суффиксом), которого в основном занимают «мелочи», но который по-прежнему считает себя ключевой фигурой, кичится, важничает и суетится.²⁰

Необыкновенная сложность польско-русских отношений уходит корнями не только в историю, но развивается также в ментальном, культурном плане. Взаимные негативные представления и стереотипы не могут способствовать общему и продуктивному дискурсу. Препятствием в этом аспекте являются также различия в понимании действительности. Ерофеев подчеркивает, что:

Поляк ведет диалог на картезианском уровне логических категорий, чувствительно относясь к проблеме противоречия, с отчетливым представлением о своих интересах. Русский рассуждает на основе общей витальности, интегрирующей противоречие как элемент «живой жизни», снимающей вообще вопрос об интересах во имя надмирного смысла. Польская точка зрения русскому кажется узкой и неприятно прагматичной. Соответственно русская точка зрения оказывается для польского сознания неряшливо-расплывчатой и подозрительно «тотальной».²¹

Прагматичный поляк и тотальный русский очень часто не находят общего языка. Список ментальных особенностей, исторических проблем, взаимных упреков является очень длинным, а их осознание означает лишь первый шаг на пути к возможному

запугать никакой трагедией пятидесятилетней давности». См.: idem, *Северная Голгофа*, «Московские Новости» 2005, № 21, С. 23. Ерофеев подчеркивает, что свою роль в этом процессе играет также отсутствие полной и многосторонней оценки коммунистического прошлого. См.: idem, *Лекарство от истории*, «Новые Известия» от 29 июля 2003 года, <http://www.newizv.ru/print/76/>, (02.05.12).

¹⁶ Idem, *Катынь больше, чем...*

¹⁷ Ерофеев подчеркивает, что «Катынь страшна не только массовым расстрелом, но и тем, что по статистике о ней что-то слышали не более пяти процентов российского населения». См.: idem, *Солнцепек // idem, Русский апокалипсис. Опыт художественной эсхатологии*, Москва 2008, С. 228.

¹⁸ Idem, *Катынь больше, чем...*

¹⁹ Idem, *Будь я...*, С. 462.

²⁰ Ibidem, С. 463.

²¹ Ibidem, С. 460.

диалогу. Все-таки Ерофеев уверен в том, что вполне доброжелательный диалог между Польшей и Россией состоится. Он надеется, что будущее связи обеих стран, несмотря на культурные различия, будут опираться на желание понять другую точку зрения:

[...] поляки и русские отличаются друг от друга. Захотят ли они разговаривать друг с другом, зависит от взаимного желания и уровня терпимости. [...] Мы разные, и это хорошо, китайцы тоже другие, а мы налаживаем с ними контакты, потому что они для нас – интересная цивилизация. Мир не может быть монолитом, он должен быть полифонией. Чем больше взглядов, тем лучше. Возвращаясь к теме, польско-российские отношения зависят от багажа, который мы несём, а это прежде всего история. Со временем мы поймём друг друга. Я не вижу различий между нашими народами, я думаю, что мы уже готовы к историческому диалогу [...].²²

Образ Польши, который Ерофеев создает в своих публицистических статьях, довольно хорошо раскрывает главные проблемы польской идентичности, влияющие на внутреннюю ситуацию Польши и ее поведение на международной арене. В поляках (хотя бы подсознательно) заложено некое чувство превосходства над Востоком (Россией), которое одновременно сочетается с ощущением политической и милитаристской силы России как возможной опасности. Такое самоопределение Польши, вытекающие из признания себя страной Запада и опыта польско-российских отношений, заставляет ее оттолкнуть от себя Восток и направить свои культурные и политические поиски на Запад. Однако в идее «полной польской западности» есть своеобразная неточность, умолчание, которое время от времени проявляется в комплексе неполноценности. Ведь нельзя не вспоминать об опыте многовекового соседства с Россией. Связи с Россией были настолько сильными, что, несмотря на желание многих польских политиков, журналистов, общественных деятелей, невозможно о них забыть. Именно поэтому место Польши находится где-то между Востоком и Западом, а признавать себя исключительно Западом означает потерять многое из собственного культурного и исторического наследия.

Summary

In his writings concerning Poland, Victor Erofeyev shows how the identity of Poles was influenced by history, culture and mentality. On the one hand, Poland is a country which has always considered itself a Western country. On the other hand, Poland's identity as a Western country is problematic because of historical reasons. Poland had frequent contact with Eastern European countries. Erofeyev emphasizes that the identity of contemporary Poland is not really defined. He illustrates this on the example of Polish-Russian relations. Historical and cultural ties with Eastern countries constitute an important factor of national consciousness. Attempts to downgrade their importance (which have been occurring since 1989) can have negative consequences for Poland's the diversity and the country's cultural treasure.

Библиография

1. Ерофеев Виктор, *Восточный элемент*, «Новые Известия» от 16 сентября 2003 г., <http://www.newizv.ru/print/1334/>, (22.02.12).

²² Idem, *Как мужчина и женщина*, (беседовала М. Бартковяк), «Tygodnik Powszechny», № 41, http://tygodnik.onet.pl/88,0,73009,jak_mezczyzna_i_kobieta_ru,artykul.html, (14.03.12). В бумажном издании этого еженедельника имеется интервью с Ерофеевым только на польском языке. См.: Ibidem, С. VIII.

2. Ерофеев Виктор, *Как мужчина и женщина*, (беседовала М. Бартковьяк), «Tygodnik Powszechny», № 41.
http://tygodnik.onet.pl/88,0,73009,jak_mezczyzna_i_kobieta_ru,artykul.html, (14.03.12).
3. Ерофеев Виктор, *Катынь больше, чем Катынь*, «Независимая газета» от 19 апреля 2010 г., http://www.ng.ru/ideas/2010-04-19/9_katyn.html, (22.02.12).
4. Ерофеев Виктор *Лекарство от истории*, «Новые Известия» от 29 июля 2003 года, <http://www.newizv.ru/print/76/>, (02.05.12).
5. Ерофеев Виктор, *Русский апокалипсис. Опыт художественной эсхатологии*, Москва 2008.
6. Ерофеев Виктор, *Свет дьявола. География смысла жизни*, Москва 2008.
7. Ерофеев Виктор, *Северная Голгофа*, «Московские Новости» 2005, № 21, С. 23.
8. Ерофеев Виктор, *Ностальгия по Варшаве*, «Огонек» 2002, № 22, С. 21.
9. *Польская и русская душа (от Адама Мицкевича и Александра Пушкина до Чеслава Милоша и Александра Солженицына)*, ред. А. де Лазари, Варшава 2004.
10. Tazbir Janusz, *Polska przedmurzem Europy*, Warszawa 2004.

Premeny slovenskej prózy šesťdesiatych rokov

Ivana Gibová

Modifications of Slovak Prose in the 1960s

Abstract: *This paper focuses on the modification of Slovak prose in the 1960s and expansion of experimental tendencies and elements into the Slovak literature of this decade considering the contemporary socio-political context. The work also deals with the first appearances of postmodern tendencies in the Slovak prose and analyses them from a developmental, aesthetic and axiological point of view. On the basis of our interpretations of chosen prosaic texts, we try to name new innovative trends, which came to Slovak literature in the sixties. Marginal attention is also given to extraliterary circumstances and their influence over the development of Slovak literature and to the fact that the 1960s are considered (in the context of the previous and following decade in literature) to be important developmental turning point.*

Key words: *1960s, modernism, postmodernism, experiment, intertextuality, language, genre*

Contact: *Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, 17 novembra 1, 080 01 Prešov, ivana.gibova@gmail.com.*

V päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia sa na Slovensku ideologicky determinované požiadavky na literárnu tvorbu premietajú do jednotného príklonu dobových autorov k schematizmu. Dočasná zmena spoločensko-politických pomerov v šesťdesiatych rokoch však na Slovensku umožnila v literatúre nástup obdobia priaznivého pre experimenty. Dôsledkom rozpadu ideologického modelu prózy, ktorý v slovenskej literatúre dominoval do konca päťdesiatych, resp. začiatku šesťdesiatych rokov, je vznik priestoru pre uplatňovanie nových, experimentálnych spôsobov písania, ktoré sú dobovo chápané ako „náhradné riešenia“ (pozri Števček, 1982). Šesťdesiate roky sú charakterizované ako roky uvoľnenia a rozvoja slovenskej literárnej tvorby. Román ako dominantný žáner predošlého desaťročia striedajú kratšie epické útvary, čo súvisí, okrem iného, s expanziou literárnych časopisov (Mladá tvorba, Slovenské pohľady). V nasledujúcej dekáde je však „znormalizovaná“ literatúra opäť poplatná kultúrnej politike, požiadavkou na epiku tohto obdobia je (vzhľadom na jej „tradíciu“) predovšetkým celospoločenský charakter v zmysle odrážania národného vedomia a historických kontextov. Z hľadiska prieniku alternatívnych postupov teda môžeme šesťdesiate roky v kontexte slovenskej literatúry chápať ako vývinový medzník.

Tvorba tohto obdobia sa zameriava na každodenné skutočnosti, stáva sa introspektívnou, protagonisti už nie sú definovaní príslušnosťou k určitej skupine, ale dôraz sa kladie na ich individualitu. Próza sa výrazne subjektívizuje, často využíva perspektívu rozprávania v ich-forme. „Šesťdesiate roky – hlavne ich druhá polovica – potvrdili opodstatnenosť hľadania a nachádzania témy človeka nielen prostredníctvom veľkého množstva debutov relatívne mladých autorov, ale aj následným postupným etablovaním novej ideovo-tematickej kvality, ktorá existenciálne-filozofický a expresionistický variant literárneho hrdinu z prózy štyridsiatych rokov prehodnotila na novej poetologickej, ale tiež ideologickej úrovni.“ (Prušková, 1994, s. 61). Kríza ľudskej identity a pokusy o jej nájdenie sa teda stali jednou z hlavných tém prózy tohto obdobia, v ktorom estetické normy literárneho textu prechádzali dynamickým vývojom – zatiaľ čo debuty J. Johanidesa, R. Slobodu, P. Jaroša, L. Balleka a V. Šikulu sú ovplyvnené modernizmom či neomodernizmom, na konci

šesťdesiatych rokov zaznamenávame v slovenskej próze okrem existencialistickej a experimentálnej línie i prvé známky postmodernizmu. Z vývinového hľadiska práve v tomto období vzniká platforma pre ďalší rozvoj postmoderny v kontexte slovenskej literatúry, hoci jej kontinuita je narušená ruptúrou spôsobenou mimoliterárnymi skutočnosťami. Jej genézu však možno skúmať vychádzajúc práve z tejto dekády, i keď treba povedať, že hoci v konkrétnych textoch nachádzame tendencie k postmoderným postupom, nemožno tieto prózy bezvýhradne a komplexne nazvať postmodernými.

V súčasnej literárnovednej teórii sú už pomerne rozšírené názory, že neexistuje, a v zásade ani nie je potrebná univerzálna definícia postmodernizmu, keďže ide o „myšlienkový smer, ktorý je svojskou reagenciou na štrukturalistické obdobie (hľadanie modelovosti, systémovosti, prinajmenšom invariantu, s túžbou po exaktnosti, nezriedka špekulatívnou obzvlášť v umeleckých textoch“ (Patráš, 1998, s. 116). V období začiatkov uplatňovania týchto postupov sa však ešte postmodernizmus ako pojem v slovenskej literárnovednej terminológii nevyskytoval, navyše komplikované bolo i teoretické uchopenie konkrétnych postupov, ktoré boli prijímané prevažne negatívne, keďže z viacerých hľadísk dobové estetické normy prekračovali. Navyše, pojmový aparát moderny ani nemohol postmodernu klasifikovať pozitívne, pretože nevyhnutne potreboval vlastné kritéria i pojmy, ktoré v danom období ešte neboli vygenerované. Postmoderna sa však kvôli nepriaznivým spoločensko-politickým okolnostiam na Slovensku v nasledujúcich rokoch nerozvinula, preto ani potreba tvorby tohto pojmového aparátu v danom období nevznikla.

Napriek tomu sa však i do roku 1989 objavilo niekoľko diel, v ktorých autori postmoderné postupy uplatňovali – ide o niektoré texty P. Vilikovského, napísané ešte v 70. rokoch (hoci vyšli až po roku 1989), znovuoživenie postmoderny predznamenáva už jeho novela *Prvá veta spánku* (1983). Nemalú úlohu pri ironickom narúšaní modelu socialisticko-realistickej literatúry zohrali aj na konci osemdesiatych rokov časopisecky uverejňované prózy P. Pišťanka, D. Taragela a I. Otčenáša. V deväťdesiatych rokoch postmoderné postupy objavujeme tiež v mystifikačnom a intratextuálnom románe Dušana Mitana *Hľadanie strateného autora* (1991) (pozri Součková, 2009). Práve táto neskoršia „línia ironikov“ kontextovo nadväzuje na diela zo šesťdesiatych rokov – postmoderné postupy sa v slovenskej literatúre začínajú objavovať v prvých knihách Pavla Hríza *Dokumenty o výhľadoch* (1966) a *Okultizmus* (1968), čiastkovo aj v debutoch Dušana Mitana *Psie dni* (1970) (väčšina poviedok zo zbierky vznikla už koncom šesťdesiatych rokov) a Pavla Vilikovského *Citová výchova v marci* (1965) (podľa P. Zajaca (doslov k vydaniu diela P. Vilikovského, 2005) je názov parafrázou názvu románu Gustava Flauberta *Citová výchova*, ktorý odkazuje na román Jeana Jacquesa Rousseaua *Emil alebo o výchove*).

Hoci, ako sme uviedli, v kontinuite ďalšieho uplatňovania postmoderných postupov nastáva ruptúra, z vývinového hľadiska je postmoderna ako taká kontinuitná v tom zmysle, že nadväzuje na modernu, a neusiluje sa o jej popretie: „Postmodernu je treba chápať ako formu naplnění moderny – ovšem rozhodné, radikální moderny tohto století [...] Moderna tohto století se definitivně odřekla těchto projektů imanentního ohrazování a totální strukturace, nikoli ovšem návratem k transcendenci, nýbrž odhalováním imanentních trhlin a divergencí náležejících k plurálně strukturované skutečnosti, díky nimž se skutečnost vymyká všem pokusům o svou totalizaci. Právě to se ožřejmilo z perspektivy vědecké, společenské i estetické.“ (Welsch, 1994, s. 110). „Elementárně a setrvale – se postmoderna prokazuje jako forma naplnění moderny tohto století. Co v této moderně bylo ještě elitárního a esoterického, je nyní exoterické a populární. Co bylo v moderně kultem a rituálem, přešlo v postmoderní době do všedního dne a jeho uzancí. Spektakulární moderna se v postmoderní době stala normalitou.“ (ibid., s. 116).

Najzásadnejšími aspektmi, všeobecne definujúcimi postmodernizmus, bývajú v súčasnosti pluralita, rozpad celku, hybridizácia žánrov, jazykov i štýlov, intertextualita.

Prevláda príklon k ironickému gestu, recesii, princípu hry, prepájaniu fikčného a reálneho sveta, relativizovaniu tradičných hodnotových rámcov. Ďalšími charakteristikami sú rozklad subjektu, deštrukcia príbehu a hľadanie jeho novej podoby, zvýraznená pozícia rozprávača, fragmentárnosť, torzovitosť. Prepojenie experimentu a postmoderných prvkov výraznejšie badať v poviedkach D. Mitana z jeho debutovej zbierky *Psie dni* – pre experimentálnosť v próze je príznačné narušenie celistvosti textu, variabilita rozprávania, jazyka a štýlu. Zápletky sa javí ako fragmentárna, významová mnohoznačnosť textu je podmienená dekonštrukciou, čím sa rozširujú aj možnosti interpretácie. V diele P. Hríza *Okultizmus* (1968) zas možno pozorovať prelínanie prvkov moderného a postmoderného – na jednej strane text charakterizuje výrazná kompozičná štruktúrovanosť, na strane druhej však základným výstavbovým princípom tejto štruktúry je intertextuálne rámcovanie jednotlivých kapitol. Citácie z knihy A. Spezsa *Okultizmus a zázrak* (1932) sú zároveň akýmisi ironizujúcimi introdukciami k jednotlivým poviedkam.

Z kompozičného hľadiska je text rozdelený na 14 samostatných častí, čo symbolizuje štrnásť zastavení na krížovej ceste, zároveň aj posledná poviedka *Via crucis* je rozdelená na štrnásť podkapitol. Autor týmto spôsobom intertextuálne „angažuje“ aj biblický pretext, na ktorý implicitne odkazuje. Intertextuálne prvky v *Okultizme* sú markantnejšie, keďže ide prevažne o priame citácie, no rovnako, ako D. Mitana, využíva často i P. Hríz mimotextové alúzie, ktoré v texte implikujú odkazy na súdobé politické pomery či osobnosti spoločenského života. Ako príklad takejto práce s intertextuálnym odkazom možno pars pro toto uviesť úryvok z poviedky *Via Crucis*, v ktorej prostredníctvom mimotextovej alúzie na dobové spoločenské pomery (cez postavy súkromníkov) P. Hríz definuje, resp. vymedzuje časový rámec, v ktorom sa konkrétna situácia odohráva: „*Prvý súkromník stál za pultom, ruky mal vbok a sústredene sa kolísal [...] Vedľa mňa sedel posledný súkromník a už pár minút sa mi usiloval objasniť pomery.*“ (Hríz, 2005, s. 283).

Okrem citácií sú jednotlivé poviedky rámcované aj grafickými predelmi v podobe tabuliek, matematického vzorca, lekárskeho nálezu, nákresu sedmových kariet s popisom ich významov a pod. Tieto obrazové predely potvrdzujú ironickú intenciu použitých citátov zo Spezsovej knihy, vo väčšine prípadov ich s Hrízovým pôvodným textom spája logická súvislosť, eventuálne sú využívané vo funkcii jeho ironizujúceho protipólu. D. Kužel vo svojej kritike *Okultizmu*, uverejnenej v *Mladej tvorbe* (1969), použil názov Hrízovho textu vo forme „*Ó, kultizmus!*“, čím naznačuje i jeho parodickú modalitu v tom zmysle, že Hrízovo dielo je ironickou reakciou na (v kontexte doby) až patologické uctievanie kultov. Ironickú intenciu i možnú interpretáciu názvu napokon naznačuje aj samotný autor v záverečných vysvetlivkách: „*Aby sme predišli nebezpečenstvu zneužitia, pred ktorým nás Dr. Spez varuje, zaradíme slovo okultizmus do skupiny slov à la: nepotizmus, napnelizmus, polopatizmus. A napokon aby sme zadosťučinili aj morálnej stránke veci, pripomenieme si názor Dr. Alexandra Matušku: – Literatúra ,o' je potrebná a má svoje oprávnenie. Socializmus vytvára aj v našom kuse zeme veci a diela, ktoré si samy v sebe, aj izolovane a vedome izolovane, zaslúžia pozornosti a úcty spisovateľa, pretože tu nie sú od vekov, pretože sú výsledkom ľudského umu a ľudských rúk a špeciálne ony predstavujú novú prírodu, vybudovanú na starej a proti nej. Tu všade môže a musí spisovateľ nasadiť ,o' aspekt.*“ (Hríz, 2005, s. 309).

S uvedeným súvisí aj ďalší z Hrízom uplatňovaných postmoderných postupov, ktorým je demýtizácia („kultových“) postáv – v *Okultizme*, ako aj v autorovom debute *Dokumenty o výhľadoch*, nie sú postavy patriace do robotníckej triedy idealizované. Naopak, Hrízovi protagonisti majú k práci vo všeobecnosti skôr negatívny postoj. (Avšak, rovnako, ako robotník, zidealizovaný nie je ani stavec nesúci „svoj kríž“). Azda najvýraznejšie badať takúto tendenciu v poviedke *Námesačníci* z *Okultizmu*. Samotný názov textu, v spojení s tematickým zameraním prózy, ironizuje robotnícku triedu, práca je tú chápaná ako čosi

obťažujúce: „Začíname mať radosť, keď sa vrece pri dopade rozletí. Šomreme a nadávame. Na všetko. Na samých seba. Na továreň, na Chvojku, na život... aj na papier, ktorý nám do krvi zodral predlaktie.“ (Hrúz, 2005, s. 142). Podobné tendencie k demýtizácii postáv prislúchajúcich k robotníckej triede vidieť aj v textoch D. Mitanu. Zjednodušene povedané, Hrúzovi i Mitanovi hrdinovia viac fajčia, než pracujú. Práve prostredníctvom motívov fajčenia či pitia alkoholu (frekventovane využívaných v textoch oboch autorov) sa naznačuje poklesnutie pracovnej morálky, resp. rezignácia na dobovo spoločensky konvencionalizované chápanie úlohy robotníka. V. Barborík v tejto súvislosti uvádza: „Hrúzovi mládežnícki hrdinovia nie sú ľuďmi činov či nebodaj práce. [...] Východiskom z tenzie pre Hrúzove postavy nie je konanie, ale úľavný komentár, parodicky podvracajúci fragmenty agresívneho a vyprázdneného oficiálneho jazyka doby. Odkázanosť na rečové operácie má svoj pendant v potláčaní dejovosti.“ (Barborík, 2000, s. 17). „Akčnosť‘ hlavnej postavy je podmienená a často má simulujúci, náhradkový charakter, keď ani zdanlivo úspešné zvládnutie ‚úlohy‘ nevedie k zadost'účeniu“ (ibid., s. 35).

Určitú degradáciu postáv naznačuje v *Okultizme* aj spôsob ich charakterizácie, ktorá je často signifikantná – postavy sú redukované na „typy“, definované cez spoločenskú funkciu či pracovné zaradenie: „Nemám, ‚ odvetil týždňovkár, ‚ale takto sa to nedá...‘ Obrátil sa k práceneschopnému“ (Hrúz, 2005, s. 234). Ďalším súvisiacim aspektom je zobrazovanie každodennosti, všednosti existencie protagonistov – prostredníctvom orientácie na ich reflexiu žitej reality, skúseností. Do Mitanových poviedok však okrem každodennosti vstupujú aj iracionálne motívy, ktoré sú základom pre žánrovú inováciu – nimi vytváraná atmosféra tajomna neústi do objasnenia ako v detektívnom žánri, ale je prostriedkom vytvárania napätia. Preskupovanie racionálneho a iracionálneho u D. Mitanu má pendant v konfrontácii svetského a sakrálneho u P. Hríza – v oboch prípadoch tieto motívy odkazujú na dobové ambivalentné vnímanie reality.

Z. Prušková v súvislosti s tvorbou P. Hríza konštatuje, že „autor nekladie dôraz na psychologické prežívanie jednotlivých postáv, o to sústredenejšie však pracuje na epickom zaznamenávaní neintelektuálnych (pudových, rodových, pohlavných) vlastností priemerného človeka zo sociálnej i regionálnej periférie. Hrúzova epická stratégia s postavou sa v tejto intencii dotýka dnešnej celej generačnej vlny mladej prózy (D. Taragel, P. Pišťanek, I. Otčenáš), ktorá rovnako ako on uprednostňuje *redukovaný* a *parodický* obraz ‚spoločenského‘ človeka. Hrúzovi hrdinovia sa nemenia a nevyvíjajú, v dotyku s inými postavami iba potvrdzujú svoje vlastné ‚chodenie v kruhu‘.“ (Prušková, 1994, s.105). S uvedeným súvisí ďalší Pruškovej poznatok, že „v prozaických dielach autorov debutujúcich koncom 60. rokov (resp. začiatkom 70. rokov) sa problém socializácie subjektu stal legitímnou a tematizovanou súčasťou nielen ich autorského, ale i ľudského a občianskeho gesta. Primárne to spôsobilo zmenu pomeru literárneho a filozofického existencializmu voči problémovej téme socializácie individua, ale sekundárne tiež zmenu v spôsobe jej tematizácie na literárno-estetickú úroveň.“ (ibid., s. 81).

V Hrúzovom *Okultizme* „veľké dejiny“ výrazne ovplyvňujú individuálne „mikrohistórie“ protagonistov. Tieto paralelne prebiehajúce plány sa v texte prelínajú, explicitne je naznačený významný vplyv kolektívnych dejín na život protagonistov. (Tento aspekt je v odlišnej podobe prítomný aj v poviedkach D. Mitanu, kde je však len implicitne naznačený prostredníctvom emblematických motívov, „symbolov doby“, napr. modré dievčenské trenírky či motív celonočného čakania pred antikvariátom, ktorý sa vyskytuje aj v Hrúzovom texte). V súvislosti s tým je čoraz badateľnejšia dezilúzia Hrúzových postáv – v úvodných poviedkach, keď je protagonista ešte dieťaťom, prezentuje sa jeho nepoškvrnenosť, neorientovanosť v problémoch doby. S pribúdajúcim vekom a s postupným uvedomovaním si sveta, ktorého je súčasťou, sa však stáva čoraz skeptickejšim. Z hľadiska uplatňovania postmoderných postupov tak už v tomto texte možno vypozerovať prvé

tendencie k anestezácii postáv, ktoré sa však v slovenskej literatúre naplno rozvinuli až v deväťdesiatych rokoch.

Opozíciu estetiky a anestetiky, ktorá je z hľadiska aplikácie na postmodernú prózu kľúčová, zaviedol vo svojej teórii W. Welsch. Jeho základná téza je založená na širšom chápaní estetiky, než ako ju vnímala moderna – estetika a anestetika sú podľa W. Welscha dva pojmy, ktoré fungujú vo vzájomnej korelácii. Ak je estetika vnímaním, potom je anestetiku potrebné chápať ako ne-vnímanie. Avšak, anestetické nemožno považovať za anti-estetické, ani za neestetické, pretože estetika i anestetika sú vo vnímaní prítomné neustále: „Kým estetika vo svojej tradičnej podobe väčšinou neustále zdôrazňovala len kognitívny pól, vzťahuje sa anestetika [...] primárne na pociťovanie [...] anestetika teda problematizuje elementárnu vrstvu estetického, jeho podmienku a hranicu“ (Welsch, 1993, s. 10). Vychádzajúc z Welschovej teórie možno postupnú „anestezáciu“ Hruzovho protagonistu vypožorovať v priebehu dospievania – jeho postoj k prežívanému je čoraz flegmatickejší, cynickejší, čo sa prejavuje i na stupňujúcej sa irónii v rámci prehovorov postavy. Tento vývin postavy zároveň implicitne korešponduje aj s kompozičnou výstavbou textu – protagonista akoby každým „zastavením sa“ na krížovej ceste prichádzal o ilúzie, čo sa završuje v závere poslednej poviedky: „Šofér si odplul, pozrel na mňa a pokrútil hlavou. ‚Je to kríž, čo?‘, ‚To teda je, odvetil som.‘“ (Hrúz, 2005, s. 304).

V dielach oboch autorov badať výraznú akcentáciu jazykovej zložky. Či už ide o detabuizáciu lexiky, využívanie cudzojazyčných prvkov, hovorovej reči, slangu alebo zámerné uplatňovanie štylisticky príznakového „jazyka ideológie“, všetky tieto postupy vplývajú na sémantiku textov. Hrúz i Mitana cielene využívajú tieto prostriedky na vytvorenie štylizovanej autenticity postáv, pričom však neobchádzajú ani reč narátora. V Mitanovom texte navyše badať i detabuizáciu lexiky, ktorá sa prejavuje využívaním vulgarizmov, rovnako v charakterizačnej funkcii – i tento postup možno chápať ako postmoderný. K aspektu estetiky detabuizovaného jazyka v postmodernom texte W. Welsch uvádza, že „perspektíva súčasnej estetiky sa vyznačuje preferenciou viacnásobne kódovaných typov umeleckých diel, kde sa rozličné jazyky navzájom dopĺňajú alebo popierajú, či generujú niečo celkom nové. Ich spoločnou črtou je, že nielen spájajú rozdielne jazyky obrazov čisto kvôli kolízii, ale chcú vyvolať interikonický alebo interdiskurzívny proces a vyskúšať jeho možnosti. Postmoderné umenie a jeho inštrumentácia mnohosti sa nefixuje na strokotanie jazyka, ale sa orientuje na nové a iné možnosti reči, prehovoru. Neoperuje deštruktívne a negačne, ale konšteláčne a konšpiračne.“ (Welsch 1993, s. 53).

Ako sme uviedli, inovatívne postupy však neboli dobovou kritikou prijímané výlučne pozitívne, čo platí aj pre jazykové hľadisko: „Svet Hruzových poviedok je svetom jazyka ich postáv. Okrem ‚presaku‘ jazyka dejín, ktorý spätne ironicky charakterizuje a diskvalifikuje svojich nositeľov, je pre postavy Okultizmu charakteristické používanie slangu.“ (Števček, 1969; cit. podľa Barborík, 2000, s. 34) „Rovnakú skutočnosť konštatoval, ale opačne ju hodnotil aj M. Šútovec: „Tendencia používať slang, a to i v reči rozprávača [...] tiež nepatrí k trvalým ozdobám Hruzovho spôsobu písania prózy.“ (Šútovec, 1969; *ibid.*, s. 34).

Z. Prušková konštatuje dekompozičný princíp v Hruzovej tvorbe, pričom jednotiacim prvkom je tu práve jazyk, keďže „pomer príbehu a rozprávania ako zakladajúcich prvkov epiky u tohto autora predobrazom dnes aktuálneho problému *dekomponovanej* epiky. V zhode s týmto tvrdením sa ukazuje, že Hruzovo ‚utváranie textu‘ prechádza dvoma fázami emancipácie (vyprázdňovania) klasického epického postupu. V prvej fáze sa generátorom epickej témy stáva rozprávač, ktorý je na časovej osi vzdialený od času rozprávanej udalosti. Výsledkom takéhoto postupu je novelisticko-anekdotický tvar prózy uzavretý v časopriestore ironicko-nostalgického, sentimentálneho, humorného alebo secesne (ornamentálne) ladeného príbehu. [...] Druhá fáza dekompozície epického tvorivého procesu [...] je od rozprávača ako epicentra príbehu odvrátená, smeruje k hľadaniu rozličných možností horizontálneho členenia

textu. V hre sú makrokompozičné a mikrokompozičné postupy prózy, spôsobom, akým sa makrokompozičné riešenie prózy vyprázdňuje v prospech mikrokompozičných postupov, v prospech epického stvárnenia *rečovej situácie* a *rečového gesta postáv*. V Hruzovom prípade je médiom takéhoto postupu behavioristický opis epickej situácie, ktorá sa stáva jadrom už nie prerozprávania príbehu, ale písania textu ako správy o tomto príbehu.“ (Prušková, 1994, s. 104).

Okrem prelínania jazykov a štýlov sa objavuje už i prelínanie žánrov – kým v *Okultizme* sa tak deje prostredníctvom uplatňovania intertextuálnych komponentov, v Mitanovej poviedke *Vianočná cesta* zo zbierky *Psie dni* sa napríklad zámerne využívajú postupy žánru mysterióznej poviedky, či paroduje sa detektívny žáner, a to jednak motívmi priamo využitými v texte, jednak prostredníctvom aluzívnej narážky na detektívny román, ktorý číta recepčná v hoteli, kam Mitanov protagonistu prichádza za nejasných okolností. Hybridizácia a prelínanie žánrov a subžánrov ako jeden zo základných princípov postmodernizmu sa potom naplno rozvíja v zbierke *Krvaviny* (1970) P. Jaroša.

Na základe príkladov z diela P. Hružá *Okultizmus*, a sekundárne i zo zbierky *Psie dni* D. Mitanu sme sa pokúsili ukázať čiastkové premeny poetík i prvé náznaky prieniku experimentálnych a postmoderných prvkov do slovenskej prózy 60. rokov. Nazdávame sa, že vychádzajúc z týchto základov bude zo súčasného pohľadu možné skúmať podobné tendencie nielen v dielach ďalších autorov, debutujúcich v danom období, ale širšie aj kontinuitu ich ďalšieho vývoja, ich modifikácie, či vôbec uplatňovanie v slovenskej literatúre a sledovať tak vývin postmoderny v slovenskom literárnom kontexte od jej počiatkov v 60. rokoch až po súčasnosť.

Summary

We examined in detail short stories of Slovak writers who debuted in the sixties and on the basis of this complex analysis we tried to name innovative tendencies, methods and trends which came to Slovak literature in that decade. We also analysed their influence over the theme, genre, language and aesthetic orientation of chosen works. In this paper we sketched out contemporary socio-political situation and her influence on the Slovak literature of the 1960s period. Literary and extraliterary conditions in which experimental methods and elements started to penetrate into the Slovak prose are described as well.

Bibliografia

1. BARBORÍK, V.: *Pavel Hružík*. Bratislava: Kalligram, 2000. 164 s. ISBN 80-7149-273-6.
2. HRÚZ, P.: *Okultizmus*. Levice: Koloman Kertész Bagala L.C.A. Publishers Group, 2005. 315 s. ISBN 80-89129-41-2.
3. HRÚZ, P.: *Okultizmus a iné prózy*. Bratislava: Kalligram, 2007. 535 s. ISBN 978-80-8101015-6.
4. HRÚZ, P.: *Dokumenty o výhľadoch*. Bratislava: Smena, 1966. 168 s.
5. LYOTARD, J. F.: *O postmodernizmu*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993. 208 s. ISBN 80-7007-047-1.
6. MITANA, D.: *Psie dni*. Levice: Koloman Kertész Bagala L.C.A., 2001. 143 s.
7. PATRÁŠ, V.: *Vulgarizmy v postmodernom čase*. (Slovensko-poľské lexikografické paralely). In: *Slovo i czas*. Red. S. Gajda – A. Pietryga. Opole: Uniwersytet Opolski, 1998, s. 116 – 123.
8. PRUŠKOVÁ, Z.: *Keď si tak spomeniem na šesťdesiate roky... Niekoľko pohľadov na súčasnú slovenskú prózu*. Bratislava: Proxy a.s., 1994. 124 s. ISBN 80-88746-03-5.

9. SOUČKOVÁ, M.: *P(r)ózy po roku 1989*. Bratislava: Ars Poetica, 2009. 422 s. ISBN 978-80-89283-28-6.
10. ŠTEVČEK, J.: *Nové skice*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1982. 284 s. ISBN 12-72-111-82.
11. VILIKOVSKÝ, P.: *Prózy*. Bratislava: Kalligram, 2005. 888 s. ISBN 80-7149-800-9.
12. WELSCH, W.: *Estetické myslenie*. Bratislava: Archa, 1993. 168 s. ISBN 80-7115-063-0.
13. WELSCH, W.: *Naše postmoderní moderna*. Praha: Zvon – České katolické nakladatelství, 1994. 199 s. ISBN 80-7113-104-0.
14. ZAJAC, P.: *Prelomové, či svoje? Skica o slovenskej literatúre deväťdesiatych rokov*. In: *OS, Fórum občianskej spoločnosti*, roč. 3, 1999, č. 2, s. 74 – 77.
15. ŽILKA, T.: *Text a posttext. Cestami poetiky a estetiky k postmoderne*. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995. 92 s. ISBN 80-88738-58-X.

Temat maltretowania i molestowania w polskiej literaturze dla dzieci na perzełomie XX i XXI w.

The subject of battering and harassment in the Polish literature for children at the turn of the century XX and XXI

Weronika Hrubá

Abstract: Work pays attention to scale of tabooing and affection of stereotypical themes of children literature. Work is concentrated on theme of violence.

Keywords: children's literature, literature for young people, molester, violence, tabooisation, detabooisation

Contact: University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Reální 5, 701 03 Ostrava, w.hrubá@centrum.cz

Maltretowanie i molestowanie dzieci

Wydaje się, że w literaturze dziecięcej to temat stosunkowo rzadki. Terenem, na którym występuje bywają książki o trudnym do określenia adresacie (Polonistyka, 23/87).

Rozmawianie z dziećmi na trudne tematy może sprawiać sporo kłopotu. Szczególnie wtedy, gdy mamy mówić o krzywdzie i zagrożeniach i poruszać tematy związane z molestowaniem seksualnym. Obawiamy się, że sama rozmowa może krzywdzić. A jednak, dla bezpieczeństwa dziecka rozmawiać trzeba... (Zubrycka).

Molestowanie i maltretowanie ogólnie, a przede wszystkim molestowanie seksualne i maltretowanie tak fizyczne, jak psychiczne dzieci, to jeden z najokrutniejszych tematów, które, chociaż zasługują na większą uwagę, nadal jednak rzadko są w Polsce poruszane. Przede wszystkim dlatego, że nie rozmawianie o tych sprawach powoduje, że dziecko nie wie, że może się bronić albo nie umie się bronić wobec tego rodzaju przemocy, ponieważ dopuszczają się jej często osoby bliskie, na przykład rodzice, którym nie potrafią się oprzeć, ale też inne osoby będące autorytetem dla dziecka, jak nauczyciel czy ksiądz lub osoby całkiem obce. Z nieznamości swoich praw i z tego, co jeszcze jest dopuszczalne w stosunku dorosłego do dziecka, a co już uważane jest za nieodpowiednie, a nawet zboczone, wynikają zagrożenia, które najbardziej kaleczą duszę.

Dowodem tabuizacji tematu molestowania seksualnego dzieci jest sam fakt, że rzadko uda się natrafić na książkę w literaturze dla dzieci, która poruszałaby ten temat. Jednak jest kilka pozycji, w których jest krótka wzmianka. Są to najczęściej tak zwane poradniki albo książki terapeutyczne dla dzieci, omawiające kilka tematów tabuizowanych równocześnie. Owszem książki tłumaczone z literatury obcej dla polskich dzieci są na innym poziomie. Mówią o molestowaniu seksualnym bardziej otwarcie.

*Jak już powiedziałam, nadal rzadko pojawia się temat molestowania seksualnego dziecka w literaturze dla dzieci. Jednak udało się znaleźć książkę, która w pełni jest poświęcona temu tematowi, a opisuje wstrząsające przeżycia małej dziewczynki. W książce pod tytułem *Dziewczynka, która przestała się uśmiechać*, autor Gilles Tibo (Kanadyjczyk),*

porusza delikatny temat, który może (ale nie musi) dotyczyć dzieci w naszym najbliższym otoczeniu. Nie musimy o tym wiedzieć, ponieważ nie zauważyliśmy tego albo dziecko wstydi się zwierzyć komuś.

Już na podstawie obrazka na stronie tytułowej można zauważyć, że książka będzie dotyczyła wielkiego zmartwienia, które spowodowało przygnębienie dziewczynki. Zaraz na początku zdradza czytelnikowi, że ma „straszną tajemnicę“ o której nie powiedziała nawet swojej najlepszej przyjaciółce. Tajemnicę, którą dzieli tylko z jednym panem, który często z nią spędza czas „*Zawsze chce mnie myć. Kupuje mi cukierki, zabawki i daje pieniądze, żebym milczała.*“ (Tibo, 2004). W ten sposób stara się kupić jej milczenie, ale co gorsza „*ciągle mi powtarza, że gdyby mama poznała nasz sekret, przestałaby mnie kochać, powiedziałaby, że jestem kłamczuchą. I poszłabym do więzienia.*“ (Tibo, 2004). Została tu przedstawiona najskuteczniejsza forma szantażu, kiedy dziecko jest przekonane, że nikt mu nie uwierzy, że za zwierzenie się zostanie ukarane i przede wszystkim osoba bliska, w tym wypadku rodzic, konkretnie matka, przestanie ją kochać. Utrata miłości matki jest dla dziecka chyba największą przeszkodą, żeby nie zdradziło nikomu okrutnej tajemnicy. Książka mówi o tym, że mała dziewczynka ze strachu, by nie zdradzić sekretu, prawie przestała mówić. Znalazła się w beznadziejnej sytuacji, a nie mówiąc o niej nikomu, została zupełnie sama. Dziecko w takiej sytuacji czuje się opuszczone i może błędnie oceniać sytuację uważając, że jest bez wyjścia, co może doprowadzić do tragicznego rozwiązania. Dziewczynka jest na tyle paraliżowana własnym strachem ze zdradzenia tajemnicy, że nie potrafi odpowiedzieć na pytania matki, która się martwi o córkę „*Nie odpowiadam. Boję się, że ten straszliwy sekret wyrwie mi się z ust. Opuszczam głowę i zaciskam zęby. Sekret opanował całe moje ciało. Zatyka mi uszy i nie słyszę już muzyki. Zastłania mi oczy i nie czytam już książek. Wypełnia moje serce i nic mnie już nie cieszy.*“ (Tibo, 2004) Trzymając w sobie okrutną tajemnicę, dziecko jest zżerane od środka, co może być niebezpieczne, ponieważ maleje jego poczucie własnej wartości i szacunek wobec samego siebie jako osoby, a zwłaszcza swego ciała. Zaczyna nienawidzić swoje ciało, które wydaje się stale zabrudzone czymś niewidzialnym. Otwierając okno w pokoju myśli „*Chciałabym rzucić się na chodnik i rozbić jak porcelanowa lalka. Czuję się taka brudna w środku, że godzinami myję się pod prysznicem. Chciałabym zmienić skórę, tak jak zmienia się ubrania. Chciałabym znowu stać się piękna i czysta.*“ (Tibo, 2004).

Dziewczynka w książce cierpi przez wiele tygodni nie mówiąc o tym nikomu. Żeby przynajmniej trochę sobie ulżyć, rysuje obrazki, na których jest dziewczynka „*Ona płacze, ale nikt jej nie słyszy.*“ (Tibo, 2004). W ten sposób wyrażona jest okropna samotność dziewczynki. Nauczycielka zauważyła to, podchodzi do niej i pyta, „*Co robi dziewczynka na twoim rysunku, Ewo?*“ (Tibo, 2004). Ona odpowie, że ucieka. Na pytanie, czy zna historię dziewczynki na obrazku odpowiada „*Tak... Ona się budzi w nocy, bo podłoga w jej domu skrzypi.*“ (Tibo, 2004). „*To jest nowy przyjaciel mamy... Często w nocy wstaje... Zbliży się do pokoju dziewczynki... Podłoga skrzypi, skrzypi, skrzypi... Dziewczynka chowa się w kącie swojego łóżka... Nawet zatykając uszy, słyszy kroki, które są coraz bliżej i bliżej...*“ (Tibo, 2004) „*Mężczyzna podkrada się jak złodziej. Kładzie się obok małej dziewczynki... Za każdym razem ona płacze. Próbuje myśleć o czymś innym: o niebie w lecie, polu pełnym kwiatów... ale wszystko staje się czarne.*“ (Tibo, 2004) Molestowane dziecko stara się przy samym akcie gwałtu nie spostrzegać rzeczywistości, ale wyobraża sobie inne miejsce, inne sytuacje, tylko żeby nie odczuwało, co się z nim obecnie dzieje. Wybucho płaczem nad nieszczęściem, które ją spotkało i ze strachu, czy mama będzie ją jeszcze kochać, czy pójdzie do więzienia, ale zarówno czuje ulgę, bo nauczycielka powiedziała jej, że nie jest niczemu winna. I ona sobie powtarza „*niczemu nie jestem winna... niczemu nie jestem winna... niczemu nie jestem winna... jestem niewinna.*“ (Tibo, 2004) Nareszcie może o tym

powiedzieć mamie. Im więcej osób pozna jej sekret, tym szybciej rozpada się on na mnóstwo kawałków, aż znika całkiem.

Książka pokazuje, jak bardzo ważne jest, by dziecko wiedziało i było przekonane o tym, że może o wszystkim, nawet o czymś tak bolesnym i wstydlivym bez strachu powiedzieć osobie bliskiej. Wtedy nie dojdzie do długiego przemilczania okrutnego gwałtu albo do gwałtu samego, ponieważ dziecko będzie wiedziało, że jeżeli nie zgodzi się na cierpienie w milczeniu pod groźką utraty miłości osoby bliskiej lub kary, nic z tego się nie zdarzy. Bardzo ważny jest fakt, aby dziecko wiedziało, że rodzice będą go zawsze kochać, chociaż ktoś inny twierdzi co innego. Musi wiedzieć, że kiedy dzieje mu się krzywda, ono nie jest niczemu winne! Dziecko nie powinno ufać osobie, która je krzywdzi, tylko osobie, która się o nie martwi. Kiedy dziecko to sobie uświadomi, nie będzie możliwe szantażować go przynajmniej w ten sposób. Będzie bardziej pewne siebie, kiedy będzie umiało powiedzieć NIE!

Książka jest monologiem małej dziewczynki, która opowiada o swoim okropnym przeżyciu, przyczym narrator wprowadza dialogi pomiędzy osobami. Autor korzysta w książce w wielkiej mierze z **metafory** – *straszliwy sekret wyrwie mi się z ust, w odniesieniu do bezmocy* – *sekret opanował całe moje ciało, zatyka mi uszy, zasłania mi oczy, wypełnia moje serce, do zbliżającego się dreczyciela* – *podłoga skrzypi, skrzypi, skrzypi, kroki, które są coraz bliżej i bliżej, do molestowania* – *chce mnie umyć, za każdym razem ona płacze, do okrutnej rzeczywistości* – *wszystko staje się czarne*. Wprowadzone jest porównanie – *chciałabym rzucić się na chodnik i rozbić jak porcelanowa lalka, chciałabym zmienić skórę, tak jak zmienia się ubrania, podkrada się jak złodziej*. Na końcu zabrzmi ważne powtórzenie – *niczemu nie jestem winna... niczemu nie jestem winna... niczemu nie jestem winna... jestem niewinna*. I całe to cierpienie obejmuje peryfrazą jedna – *straszna tajemnica*.

Do wspomnianych poradników należy **Powiedz komuś** polskiej autorki **Elżbiety Zubrzyckiej**, która przetłumaczyła wiele utworów poruszających tematy nadal często tabuizowane. Poradnik został wydany w serii *Bezpieczne dziecko, czyli co każde dziecko powinno wiedzieć*.

Książka porusza tematy nieestosownego zachowania, jak wandalizm, maltretowania fizycznego zwierząt i dzieci, maltretowania psychicznego, szykany, niebezpiecznego zachowania zagrażającego samemu sobie oraz molestowania seksualnego i psychicznego.

Na początku każdego rozdziału poradnika jest imperatyw, dotyczący dalej omawianych tematów. Każdy z rozdziałów ma swój imperatyw „*Jeśli widzisz, że ktoś robi to, czego nie wolno, powiedz o tym komuś!*“ (Zubrzycka, 2004) i dotyczy szacunku wobec samego siebie, a przede wszystkim wobec swojego ciała. Tym razem powtarza się hasło „*Twoje ciało jest bardzo ważne i wszyscy muszą je szanować.*“ (Zubrzycka, 2004) i dziecko powinno wiedzieć, że wyłącznie samo decyduje o tym, co się z jego ciałem będzie działo, komu pozwoli go dotykać i że ma prawo do powiedzenia kategorycznego NIE w wypadku, kiedy nie będzie się mu cokolwiek podobało. Na przykład zwykle laskotanie, którego dziecko nie musi koniecznie lubić, ponieważ naruszana jest jego intymna przestrzeń „*nie wolno laskotać dzieci, kiedy mówią: przestań!*“ (Zubrzycka, 2004), to samo dotyczy innych kontaktów fizycznych jak szczypanie czy bicie albo przytulanie i całowanie „*nie wolno przytulać ani całować dzieci, kiedy nie mają na to ochoty*“ (Zubrzycka, 2004). Obok tego są jeszcze dotyki w większym stopniu przekraczające strefę intymną dziecka, które już są molestowaniem seksualnym „*nie wolno dotykać dzieci między nóżkami*“ (Zubrzycka, 2004). Potrzebne jest, żeby dziecko wiedziało, chociaż może mu być tłumaczone w danej sytuacji, że to całkiem normalne, że tego nie wolno robić dzieciom tak samo jak „*nie wolno kazać dzieciom dotykć dorosłego*“, „*nie wolno rozbierać dzieci*“, „*nie wolno fotografować rozebranych dzieci*“ (Zubrzycka, 2004).

Poradnik apeluje do rodzica lub osoby dziecka bliskiej albo do nauczyciela, żeby rozmawiał z dzieckiem o tematach trudnych oraz wstydlivych. Pokazuje, jak ważne jest mówienie z dziećmi o sytuacjach, które mogą im zagrażać, żeby wiedziały, jak się w takiej sytuacji zachować, żeby nie bały się czy nie wstydziły powiedzieć prawdy. Żeby szantaż nie był skuteczny, dziecko musi być pewne tego, że ktoś go wysłucha i pomoże mu. Na podstawie kategoriycznego NIE, które występuje w każdym zdaniu (oprócz wstępów do poszczególnych rozdziałów), mówiącym o różnych sytuacjach, w których może się dziecko ocknąć, przedstawiono prawa dziecka, które może łatwo zrozumieć i zapamiętać, to znaczy uświadomić sobie, o czym może samo decydować i nie obawiać się, że postępuje niewłaściwie.

Książka została napisana jakby poradnik w formie nakazów – *Jeśli widzisz, że ktoś źle traktuje dziecko, powiedz o tym komuś! Jeśli widzisz, że ktoś robi to, czego nie wolno, powiedz o tym komuś!* i zakazów – *nie wolno fotografować rozebranych dzieci, nie wolno...*

Przedstawione książki omawiają temat maltretowania a przede wszystkim molestowania seksualnego, każda na swój sposób. *Dziewczynka...* opowiada historię konkretnej postaci, natomiast *Powiedz komuś* przytacza przykłady sytuacji, w których dziecko może się znaleźć. Można by powiedzieć, że druga z wymienionych książek w odróżnieniu od pierwszej, skoncentrowanej „tylko“ na jednej, powtarzającej się sytuacji, szerzej obejmuje wspomniane tematy. Obie książki jednak przybliżają czytelnikowi wspomniany problem, przekraczając przy tym pewne tabu, którym osnuty jest ten temat i dostosowują go do poziomu zrozumienia małego czytelnika.

1.1.1 Maltretowanie zwierząt

Temat ten był prawdopodobnie częściej poruszany w starszych książkach dla dzieci ze względu na sposób spędzania wolnego czasu albo ze względu na zmieniające się poglądy na traktowanie zwierząt. Dawniej zwierzęta uważano za rzeczy i w związku z tym często obchodzono się z nimi bez poszanowania, które należne jest istotom żywym. W dzisiejszych czasach zwierzęta pozornie są traktowane lepiej, niż kiedyś, ponieważ chroni je ustawa o ochronie zwierząt. Lecz nie zawsze tak się dzieje. Znęcanie nad zwierzętami jest stale aktualnym tematem, chociaż uczy się dzieci, że tak czynić nie wolno. Dziś można natknąć się na przypadki maltretowania zwierząt, przede wszystkim zwierząt domowych, takich jak koty i psy, ponieważ właśnie te najczęściej pojawiają się w domach. Jednak na temat ten niezbyt często natknijemy się w literaturze dziecięcej.

Pierwsza książka, która zostanie tu omówiona, to poradnik dla dzieci ***Powiedz komuś*** napisany przez **Elżbietę Zubrzycką**, która zajmuje się pisaniem książek na tematy trudne oraz tłumaczeniem wielu pozycji tego rodzaju na język polski. Poradnik porusza nie tylko temat maltretowania zwierząt, ale też wandalizmu, szykany, molestowania seksualnego i psychicznego dzieci oraz maltretowania emocjonalnego, zarówno jak fizycznego.

Na temat maltretowania zwierząt jest tylko wzmianka w rozdziale z własnym imperatywem „*Jeśli widzisz, że ktoś robi coś, czego nie wolno, powiedz o tym komuś!*“ (Zubrzycka, 2004), w którym jest tłumaczone, że żyjemy na Ziemi, na której znajdują się oprócz nas też żywe rośliny i zwierzęta, które mogą być dzikie lub hodowane w domu. „*Wszystkie stworzenia odczuwają, podobnie jak ludzie – i potrzebują naszej opieki.*“ (Zubrzycka, 2004). W tym rozdziale powtarza się na każdej stronie hasło „*Nasz świat jest bardzo ważny i trzeba go szanować.*“ (Zubrzycka, 2004). Wzmianka na temat maltretowania zwierząt znajduje się na końcu rozdziału „*nie wolno znęcać się nad zwierzętami*“, „*nie wolno porzucać zwierząt*“ (Zubrzycka, 2004), przy czym na obrazku pokazano chłopca trzymającego kota za nogę i samochód oddalający się od pieska przywiązanego do drzewa.

Można by było poświęcić więcej miejsca temu tematowi, chociaż miejmy nadzieję ubywa przypadków dręczenia zwierząt, ale wzrasta brutalność czynów, co może wynikać

z frustracji dziecka. Dzieci często sobie nie uświadamiają, że zwierzęta też czują to samo co one, kiedy coś je boli. Kiedy otrzymują w prezencie rozkosznego pieska, uważają go za zabawkę, którą później odrzucają, tak jak inne zabawki. W niektórych krajach, na przykład w Indiach, nikt nie skrzywdziłby krowy, ponieważ uważana jest za świętą. Oczywiście mogą znaleźć się wyjątki tak samo jak u nas, gdzie pies wprawdzie nie jest zwierzęciem świętym, ale mamy go za najbliższego przyjaciela z rzeszy zwierząt, a pomimo tego, człowiek jest zdolny do skrzywdzenia tego niewinnego stworzenia.

Książka została napisana w formie poradnika, na podstawie nakazów (jak już wspomniano wcześniej) – *Jeśli widzisz, że ktoś robi coś, czego nie wolno, powiedz o tym komuś!* i zakazów – *nie wolno znęcać się nad zwierzętami, nie wolno porzucać zwierząt.*

O brutalności niektórych „zabaw“ dzieci ze zwierzętami świadczy książka **Zwierzaki i zioła**, **Kazimiery Iłakowiczówniej**, która opisuje w krótkich wierszykach dosyć nieodpowiednie zachowanie wobec zwierząt.

W wierszyku zatytułowanym **Żaba**, opisane jest jak, dzieci „bawiły“ się z żabą, o ile można to tak nazwać. Przechodząc koło kałuży źli chłopcy zabrali żabę i zamieśli do mieszkania, gdzie „*Nie umieli jej dać jeść ani pić, kazali jej po desce iść... Żaba miała miękkie nóżki, poszarpała sobie paluszki.*“ (Iłakowiczówna, 1960)

Następny wierszyk **Zły Wacio** opowiada o chłopcu, który był bardzo złośliwy i można by powiedzieć, wręcz okrutny „*Kot był słaby, mały, najeżony. Psy go opadły tuż, tuż pod balkonem. Kot – na balkon, a Wacio wprost na psy go strąca.*“ (Iłakowiczówna, 1960)

Trzeci z kolei wierszykiem to **Okrutny Julek**. Wierszyk ten opowiada o następnej okrutnej zabawie małego chłopca „*Julek poszczuł kota psami, wielką przykrość zrobił mamie. Nie chciała z nim rozmawiać maleńka Małgosia, aż psy znowu uwiązał, a kota – przeprosił.*“ (Iłakowiczówna, 1960).

Wierszyki ze *Zwierzaków*... raczej nie należą do tych, które chcieliby usłyszeć rodzice z ust swojego dziecka. Pokazują znęcanie się nad zwierzętami bez zbędnych omówień. Bezpośrednio przedstawiona jest brutalność, z jaką może traktować żywe istoty małe dziecko. Pokazana jest nagromadzona w dziecku złość, którą wyładowuje na zwierzętach.

Krótkie utwory w tej książce pisane są wierszem białym.

Jak już była mowa wcześniej, znęcanie się nad zwierzętami może być wynikiem frustracji dziecka. W dzisiejszym szybko zmieniającym się świecie często zapomina się o tym, że dzieci potrzebują się zatrzymać i porozmawiać z rodzicami o swoich smutkach czy radościach. W wyniku tego gromadzi się w nich napięcie, które muszą na czymś lub na kimś wyładować. Najłatwiejszą ofiarą stają się wówczas najbliższe i najbardziej bezbronne stworzenia. Książka *Powiedz komuś* niewiele poświęca temu tematowi. Jest w niej tylko wzmianka. Jakby wcale nie było potrzebne o tym rozmawiać. Przemoc wobec zwierząt jednak stale jest obecna, tylko pisanie na temat cierpiących przez człowieka zwierząt, nie jest popularne tak, jak poruszanie miłszych tematów, jak choćby przyjaźnienie się ze zwierzęciem i wspólne przygody. Natomiast w *Zwierzakach i ziołach* temat maltretowania zwierząt pokazany jest w sposób realistyczny, wręcz okrutny, niby coś całkiem normalnego, nie budzącego uprzedzeń czy wątpliwości w książce dla dzieci. We współczesnej Europie, a tym samym w polskich utworach dla dzieci temat maltretowania zwierząt poruszany jest na marginesie. Prawdopodobnie dlatego, że uczy się dzieci większego poszanowania dla środowiska i istot żywych, co jest wspomniane w *Powiedz komuś*, przy czym sam fakt okrucieństwa w stosunku do zwierząt jest przemilczany.¹

Summary

¹ Tento příspěvek vznikl na základě mé diplomové práce „Tematy trudne w literaturze dla dzieci i młodzieży dostępne w Polsce na przełomie XX i XXI wieku”, kterou jsem vypracovala pod vedením Mgr. Petra Vidláka, Ph.D. a obhájila na FF OU v Ostravě v červnu 2010.

How I said before, maltreatment of children or animals can be result by frustration of people. In these days often people forget, that the childrens need to talk about their troubles and happiness. The result from this can be that childrens need to vent on somebody or something or they are casualty the nearest and the most vulnerable entity. In actual Europe, concretly in Polish books for children is not much about maltreatment of children or animals. May be for commonly edification at school and mass media about violence. But I thing, that talking about this problem in each form – face to face or by reading books - is necessary because of protect against risks.

Bibliografia

1. Gilles, T., *Dziewczynka, która przestała się uśmiechać*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004.
2. Iłakowiczówna, K., *Zwierzaki i ziola*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1960.
3. *Polonistyka*, część Horyzonty polonistyki nr. 2 luty 2004 s.23/87.
4. Zubrzycka, E., *Powiedz komuś*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004.

Czy językom słowiańskim coś zagraża? Rozważania nad zapożyczeniami z języka angielskiego w języku serbskim i chorwackim

Katarzyna Knapik-Gawin

Are the Slavic languages threatened by anything? Deliberations on borrowing from English in Serbian and Croatian

Abstract: *Slavic languages, including Serbian and Croatian, struggle with the cultural and linguistic domination of English which is perceived as a danger by many linguists. English does not only threaten the polivalency of Slavic languages (so-called language erosion) but linguistic and cultural identity as well (so-called worldwide linguarevolution). The paper analyses the real perspective of danger in the context of David Crystal's idea of language death, Thomason and Kaufman's processes of borrowing and language evolutionism.*

Key words: *ecolinguistics, Slavic languages, Serbian, Croatian, borrowing, language death*

Contact: *Katedra Slawistyki Południowej, Uniwersytet Łódzki, Lipowa 81, 90 568 Łódź, katarzyna.knapik.gawin@gmail.com*

1. Wstęp

Problem wpływu języka angielskiego na pozostałe jest problemem dotyczącym praktycznie każdej społeczności, która ma z nim styczność. Nie jest to zatem tylko problem języków słowiańskich ani nawet europejskich. Wydaje się wręcz, że języki europejskie, szczególnie te mające oparcie w samodzielnych państwach narodowych, są bardziej odporne na intensywne zapożyczanie z innych języków, w tym także z angielskiego.¹ Można z dużą dozą pewności powiedzieć, że nie grozi im wymarcie – za witalnością tych języków stoją takie czynniki jak faworyzowanie przez ustawę zasadniczą, rola języka urzędowego, wykładowego, zazwyczaj także obrzędowego; szkolnictwo (w tym nauki filologiczne), środowiska naukowe zaangażowane w standaryzację (w tym rozmaite rady językowe, np. Rada Języka Polskiego w Polsce), wydawnictwo prasy oraz literatury w danym języku, słowników oraz poradników dotyczących normy. W dzisiejszych czasach spora ilość państw ma także zapisy prawne dotyczące ochrony języka narodowego lub regulujące kwestię koegzystencji różnych języków w przestrzeni publicznej. Mogłoby się wręcz wydawać, że tak zakorzenionemu i chronionemu językowi, czy jest to polski, francuski, serbski czy chorwacki, nic nie jest w stanie zagrozić. Mimo to w literaturze naukowej pobrzmiewa często ton katastroficzny, przestrzegający przed bliskim zalewem przestrzeni komunikacyjnej przez angielszczyznę, o ile oczywiście zalew ten już nie nastąpił.²

2. Obawy przed zapożyczeniem

¹ (...) istnienie państwa narodowego ma ogromny wpływ na status ogólnonarodowego języka. (...) Na naszych oczach „rodzą się”, tj. uzyskują rangę samodzielności języki związane ściśle z powstaniem odrębnych, niezależnych państw (jak macedoński czy chorwacki). Równocześnie podupadają lub nawet giną te języki, gdzie używające ich narody własnych samodzielnych państw nie posiadają. (Rzetelska-Feleszko E., 2002, 23)

² Por. Prčić T., Vasić V., 2001, *Du yu speak anglosrpski? Rečnik nivijih anglicizama*, Novi Sad

Prčić T., 2005, *Engleski u srpskom*, Novi Sad.

Prčić T., 2004, *O anglicizama iz četiri različita ali međupovezana ugla* [w:] Zbornik Matice Srpske za filologiju i lingvistiku nr XLVII/1-2, Novi Sad, s. 113-129.

Nakreśliwszy tę perspektywę, skoncentrujemy się od tego momentu na językach serbskim i chorwackim. Są one językami urzędowymi autonomicznych państw; i jakkolwiek ich ukonstytuowanie jest stosunkowo nowe, bo nastąpiło przed zaledwie dwudziestoma laty, oba języki były obecne w poprzednim ustroju. Oba posiadają bogate piśmiennictwo sięgające średniowiecza, oba wreszcie pomyślnie przeszły przez dziejową próbę dominacji obcego żywiołu i kultury: osmańskiej, węgierskiej, austriackiej. Każdy z narodów ma swoje struktury uniwersyteckie i naukowe (w tym struktury nauczania swojego języka dla obcokrajowców), a także aktywnie kształtuje normę. W Chorwacji polityka językowa jest nawet silniejsza niż w wielu innych krajach, zważywszy polityczną wagę, jaką przywiązywano do kwestii językowej w okresie konfliktu z Serbami, a także po nim. Pomimo że moc tych języków w skali międzynarodowej jest bezdyskusyjnie mniejsza niż moc języka angielskiego,³ w skali lokalnej znajdują się na uprzywilejowanej pozycji i raczej nie jest prawdopodobna sytuacja, by Serbowie lub Chorwaci porzucili swój język na rzecz angielszczyzny.

Nie jest zatem prawdopodobna sytuacja, w której język serbski lub chorwacki by wymarł w takim sensie, jak rozumie to David Crystal: całkowitego zaniku komunikacji w nim.⁴ Ponieważ ekolingwiści postrzegają język jako populację wypowiedzi, wymarcie oznacza mniej więcej to samo co zaprzestanie tworzenia nowych wypowiedzi w danym języku; czy to poprzez całkowite zastąpienie danego języka innym czy też – w skrajnym wypadku – przez fizyczne wymarcie użytkowników. O ile drugi wariant nie jest postrzegany jako realny, pierwszy pojawia się czasem w publikacjach dotyczących zagrożenia języków słowiańskich przez ze strony angielszczyzny. W pracy *Prijedlog za ukidanje hrvatskog jezika* chorwacki badacz Stjepan Babić wysuwa słynną tezę dotyczącą tempa zaniku języka chorwackiego: jeśli w zwyczajnej rozmowie używa się ok. 1000-2000 słów, to katastrofa języka chorwackiego nastąpi, gdy zapożyczonych zostanie ponad 15 000 anglicyzmów. Według Babcicia, w tempie 30 słów na rok stanie się to za ok. 500 lat (Babić 2003, 11-14). W nieco mniej katastrofalnym tonie wypowiada się Mirko Kovačić, opisując wszechobecność angielszczyzny, której wpływ osiągnął już niemal każdej dziedzinie życia – od nadawania imion, poprzez celebrację świąt (po części także zapożyczonych z anglosaskiego kręgu kulturowego), a skończywszy na codziennych, potocznych zwrotach.⁵ Wpływ angielszczyzny wydaje się dotyczyć nie tylko słownictwa, ale także sposobu postrzegania świata, modelu komunikacji czy grzeczności językowej. Razem z językiem zapożyczane są szablony postępowania i myślenia, które serbska badaczka języka Internetu nazywa *globalną angloCOOLturą* (Radić-Bojanić 2007, 61).

3. Proces zapożyczenia

Przeanalizujemy sam proces zapożyczenia. W jaki sposób dochodzi do sytuacji, w której do danego języka wprowadzana jest obca innowacja? Dlaczego wspólnota językowa ją przyjmuje?

³ Szersze rozwinięcie terminu „moc języka” por. np. Miodunka W., 1990, *Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych* [w:] *Język polski w świecie*, red. Miodunka W., Warszawa-Kraków, s. 39-49. lub Mackey W.F., 1976, *Bilinguisme et contact des langues*, Paris.

⁴ A language dies when nobody speaks it any more (Crystal 2000,1)

⁵ Od engleskih su sastavnica sklopjena imena naših kafića, prodavaonica na čijim ulazima piše open i closed, [...] pa i imena bendova, koji i pjevaju delimično na engleskom. [...] Rođendane čestitamo i pjevamo na engleskom, a za Božić pjevamo Jingle Bells i We Wish You a Merry Christmas ili to čine reklame i božićni nakit. Engleski je naposljetku i jezik svakidašnjice. Na engleskom ze zahvaljujemo s tenks, ispričavamo se riječju sori. Slavimo komercijalne praznike Halloween, St. Patricks, Valentinovo, engleska imena dajemo kućnim ljubimcima, djecu nazivamo Stiv, Odri, Tasha. Dajemo si hintove i apdejte, sliježemo ramenima uz big deal. (Kovačić 2007, 64-69)

Według Jamesa Milroya, wspólnoty językowe są determinowane przez doświadczenie, które dzielą i które przekazują (*shared experience*). Im jest ono większe, tym więzy w obrębie wspólnoty są silniejsze i szanse przyjęcia obcej innowacji mniejsza. Kanałem, przez który zostaje wprowadzony nowy wariant, jest zazwyczaj jednostka słabo powiązana zarówno ze swoją wspólnotą, jak i innymi wspólnotami (innowator), zarazem mniej skłonna poddaniu się konwencji. Jednostki o silnych powiązaniach ze wspólnotą z reguły podtrzymują bowiem panującą konwencję językową i odrzucają zmiany płynące z zewnątrz. Według niego, najczęściej to średnie klasy społeczne przynoszą nowe elementy językowe, jako że najniższe i najwyższe klasy czują najsilniejszą więź ze społecznością, co może powodować izolację językową, natomiast średnie (wyższa klasa robotnicza, klasa średnia) są najbardziej mobilne i mają słabsze więzi wewnętrzne, co ułatwia im adaptowanie nowych elementów językowych. Ta teoria innowacji językowych nazywana jest teorią słabych więzów (*weak-tie theory of innovation*: Milroy 1992).

Stosunki pomiędzy dwoma społeczeństwami: zapożyczającym (*borrowing language*, w skrócie BL) a źródłowym (*source language*, w skrócie SL) są zazwyczaj asymetryczne, oparte na zasadzie mocy (*power relationship*). Moc jest powiązana z prestiżem, co powoduje, że wariant używany przez silniejszą wspólnotę będzie propagowany w słabszej wspólnocie. Użytkownicy pragną identyfikować się z silniejszą wspólnotą, szczególnie ci o słabszych więziach solidarności. Kluczową rolę odgrywa zatem identyfikacja społeczna użytkowników języka. Co istotne, w zapożyczaniu jednokierunkowym (od SL do BL, rzadko lub nigdy na odwrót) tylko jedna społeczność musi uczyć się języka drugiej, co wynika z dominacji wspólnoty SL.⁶

Aby w języku zaszła zmiana wywołana kontaktem językowym, niezbędny jest choćby minimalny bilingwizm osób uczestniczących w komunikacji. Jak pisze William Croft (Croft 2000), zmiana językowa poprzez kontakt zachodzi, kiedy jakkolwiek *linguem* (słowo, odmiana, fonem, schemat syntaktyczny) zostaje przetransferowany od jednego języka (SL) do drugiego (BL), czyli z jednej puli *linguemów* do drugiej. (Odpowiadającym procesem w biologii jest introgresja.) Innowatorem takiego transferu może być nadawca, który posiada pewną wiedzę z zakresu obu języków, jest w stanie zatem używać *linguemów* z obu pul. Interakcja pomiędzy innowatorem a odbiorcami z jego wspólnoty językowej jest w tej analogii odpowiednikiem krzyżowania genów. Interakcja powoduje replikowanie przyjętych *linguemów* i jeśli będzie ono kontynuowane, może doprowadzić do ustabilizowania nowej konwencji. Innymi słowy, *linguemy* przepływają z jednego języka do drugiego za pośrednictwem dwujęzycznych interlokutorów. Procesem tym sterują dwa czynniki:

1. Stopień dwujęzyczności – determinuje ilość i kierunek przepływu *linguemów*
2. Stopień identyfikacji interlokutorów z własną wspólnotą komunikacyjną – determinuje, czy (i do jakiego stopnia) członkowie wspólnoty przyjmą obcy język

Według Uriela Weinreicha, podstawowe przyczyny leksykalnego zapożyczenia są następujące:

- potrzeba nazywania nowych pojęć i wynalazków
- potrzeba unikania homonimii
- potrzeba synonimizacji, różnicowania ekspresyjnego (w tym eufemizmy i kakofemizmy)
- potrzeba precyzji semantycznej, świadomość niewystarczającej dyferencjacji pól semantycznych w języku rodzimym.

⁶ I suggest that it is not (just) intense contact between the two societies that leads to the transfer of schematic *linguemes*. (...) There must also be a significant degree of openness to nonnative patterns of speech by native speakers of the borrowing language. The social reasons for the one-way bilingualism indicate the socially dominant status of the source language society (...) (Croft 2000, 207)

- potrzeba używania bardziej prestiżowego języka, której przyczyną są symboliczne skojarzenia z wartościami społecznymi (*social values*), pozytywnymi lub negatywnymi. Jeśli dany język jest bardziej prestiżowy od drugiego, wyrazy z niego są używane jako środki wyrażenia statusu społecznego, który symbolizuje znajomość tego języka. Odwrotna sytuacja zachodzi, gdy celowo używa się kakofemizmu z danego języka, głównie w slangu, z powodu skojarzeń z danym językiem.

4. Skala zapożyczania

Kiedy zapożyczanie staje się niebezpieczne dla języka pożyczającego? Językoznawcy Thomason i Kaufman opracowali pięciostopniową skalę kontaktu językowego, która odzwierciedla różne etapy przyjmowania obcego elementu językowego (Thomason and Kaufman, 1988).

I stopień tej skali to tzw. *casual contact* (okazjonalny kontakt) definiowany jako niewielki bilingwalizm pomiędzy użytkownikami BL. Na tym etapie, zapożyczane jest tylko specyficzne, niepodstawowe słownictwo z danej domeny życia

Stopnie II i III nazywane są *slight borrowing* (lekkie zapożyczanie), cechuje je znaczny już bilingwalizm wśród użytkowników BL. Pojawia się zapożyczanie słów funkcjonalnych typu spójniki, przysłowki (st. II) oraz podstawowe słownictwo, np. zaimki, liczebniki (st. III). Na tym etapie pojawiają się także nowe fonemy.

Stopnie IV i V to etap zwany *moderate to heavy borrowing* (od zapożyczania umiarkowanego do ciężkiego). Użytkowników BL cechuje duży bilingwalizm będący skutkiem długi okres kontaktu językowego. Występuje zapożyczanie licznych morfemów, partykuł, wzorów składniowych i fonologicznych. Występują także liczne kalki językowe. Zapozyczenie podstawowych słów i całych struktur gramatycznych przebiega na etapie nazywanym przez badaczy zapożyczeniem ekstremalnym (*extreme borrowing*).

Śmierć poprzez zapożyczenie (*death by borrowing*) jest natomiast sytuacją, w której społeczeństwo adoptuje wciąż więcej i więcej linguemów z otaczającego go języka, w obrębie którego jest ono bilingwalne. Podstawowe słownictwo i struktury gramatyczne z oryginalnego języka z czasem ograniczają się do rejestru sekretnego lub intymnego danych grup w obrębie społeczeństwa. Elementy oryginalnego systemu językowego są wtedy używane tylko w celu wykluczenia obcych spoza komunikacji.

5. Podsumowanie

Opisaną wyżej relację mocy można niemal w całości odnieść do stosunków pomiędzy językami słowiańskimi a angielszczyzną: zapożyczają od niej, lecz niemal nigdy na odwrót; ich pozycja jest znacznie słabsza; język angielski jawi się jako ten bardziej prestiżowy, kojarzy się z sukcesem i nie bez przyczyny, jako że posługiwanie się nim może przesądzić o sukcesie w wielu dziedzinach życia, i tak dalej. Niewątpliwie można też bez trudu wskazać innowatorów w społeczeństwie serbskim i chorwackim (bez wątpienia w innych społeczeństwach słowiańskich byłiby oni analogiczni): stosunkowo młodych ludzi, obcuujących intensywnie z anglojęzyczną kulturą, począwszy od treści przekazywanych przez media (przede wszystkim Internet), poprzez wewnętrzną kulturę firm z kapitałem zagranicznym, sztukę, wreszcie utrzymujących bezpośrednie kontakty z obcokrajowcami (nie tylko rdzennymi użytkownikami angielszczyzny). Zarazem jednak warto wskazać, że wiele zwrotów wspomnianych przez Kovačicia funkcjonuje w obrębie slangów środowiskowych i raczej nie zagraża językowi ogólnemu. Co do zapożyczenia, wydaje się, że język serbski i chorwacki znajdują się na etapie pośrednim, być może III – angielska leksyka i zwroty

funkcjonują co prawda z powodzeniem, jednakże wciąż w dużym stopniu jako dublety rodzimych elementów języka. Kontakt językowy także wydaje się zbyt krótki, by uznać społeczeństwa serbskie lub chorwackie za bilingualne w wysokim stopniu. Wszystkie te zmiany z pewnością zweryfikuje czas, bowiem zapożyczeniem nowych linguemów nie musi oznaczać tego, że wyprą one linguemy z języka BL. W istocie, nie musi oznaczać nawet tego, że utrzymają się w nim na stałe.

Summary

There is much concern among linguistics about the matter of language purity and borrowing. According to some Serbian and Croatian researchers', the English language may be a considerable threat to those languages. Borrowing as a process appears usually when there are two societies connected by so-called *power relationship*. Other factor needed is the existence of bilingual individuals weakly tied with the borrowing society, which bring in the innovations. The levels of borrowing are graded from *casual contact* to *heavy* or *extreme borrowing* – the latter can casue an end of a language by death in borrowing. Correspondingly with all mentioned above, the relation between English and Slavic languages is definitely a power relationship and the innovators can easily be observed; however it is harder to define the stage of borrowing which Serbian and Croatian are currently on. For this, further research and observation are needed as the borrowing changes continuously.

Bibliografia

1. Babić S., 2003, *Prijedlog za ukidanje hrvatskog jezika*, Zagreb.
2. Croft W., 2000, *Explaining a language change. An evolutionary approach*, Harlow.
3. Crystal D., 2003, *Language Death*, Cambridge.
4. Kovačić M., 2007, *Jezično ravnodušje*, Jezik 54, 2, s. 64 – 69.
5. Milroy J., 1992, *Linguistic variation and change*, Oxford.
6. Radić-Bojanić B., 2007, *Neko za chat?! Diskurs elektronskih ćaskaonica na engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad.
7. Rzetelska-Feleszko E., 2002, *Wpływ samodzielności państwowej na status języka „małych narodów” słowiańskich*, [w:] Bulletin de la société polonaise linguistique, fasc. LVIII, 2002, s. 23 – 29.
8. Thomason S. G., Kaufman T., 1988, *Language contact, creolization and genetic linguistics*.
9. Weinreich U., 1953, *Languages in Contact*, New York.

«Лексические особенности поэтических текстов Владимира Высоцкого»

Кочетова Т. С.

«Lexical features of poetic Vysotsky's texts»

Abstract: *Poetic texts of Vladimir Vysotsky often represent monologues not only people of different social strata, but also animals and even inanimate objects. This explains the variety of lexical texts, the use of original metaphors, semantically complicated words.*

Keywords: *Reduced vocabulary, metaphors, freedom as a key concept*

Contact: *Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, пр. Гагарина, 23, к.6, tanUpryamaya@yandex.ru*

Долгое время В. Высоцкий считался талантливым драматическим актером, не менее талантливым автором и исполнителем песен, необыкновенно актуальных по содержанию, однако поэтическое мастерство В. Высоцкого недооценивалось. Между тем, самобытность Высоцкого-поэта несомненна: она проявляется прежде всего в многоликости лирического героя. Здесь уместно привести цитату поэта: «Театр оказал огромное влияние на мои песни... Песни эти шли оттого, что я, как многие начинающие тогда свою жизнь, выступал против официоза, против серости и однообразия на эстраде. Я хотел петь для друзей что-то своё, доверительное, важное, искреннее... Песни трагические, гротесковые, маршевые, они разные по жанрам и темам, более того, написаны от имени разных людей. Это потому, что я актёр, играл (часто для себя) разные роли, и мне показалось, что так можно сделать и в песне. Всё оказалось взаимосвязано». Кто же становится героем у Высоцкого? Их великое множество: здесь и спортсмен, и альпинист, и моряк, и автомобилист, и студент-физик, и заключенный, и человек, прошедший войну и видевший все её ужасы, и т. д.

Речь героев, таким образом, состоит из тех слов, которые употребляли или могли употреблять представители той или иной профессии, того или иного класса: термины, просторечия, диалектизмы, жаргонизмы. Следовательно, задействованы различные пласты лексики. Пронаблюдаем это явление на конкретных примерах.

В речи героев из «Марша студентов-физиков» встречаются термины: «Бомбардируем мы ядра **протонами**»; «Пусть не поймаешь **нейтрино** за бороду», «теория элементарных частиц», «плазма». О своих переживаниях может рассказывать вот-рецидивист, упрекающий неверную жену, и речевой портрет создаётся благодаря нескольким просторечным словам: «Вспомни, было ль хоть разок, / Чтоб я из дому **убёг**, – / Ну когда же надоест тебе гулять! / С грабежу я прихожу – / Язык за спину **заложу** / И **бежу** тебя по городу **шукать**. / Я все ноги исходил – / **Велисипед** себе купил...». Отметим, что образ бывшего заключенного характерен для творчества В. Высоцкого, но, создавая убедительный образ «зэка», поэт обходился без использования обценной лексики. Употребление лирическим героем просторечных слов и жаргонизмов может свидетельствовать о реакции вполне образованного человека, перед которым ставят невыполнимую задачу. Так, в середине 60-х годов почитатели творчества В. Высоцкого видели политический подтекст в «Песне о конькобежце на короткие дистанции, которого заставляли бежать на длинную»

(дистанцию). Само название говорит об абсурдности ситуации, вызывающей протест конькобежца: «Я ж на длинной дистанции **помру** – не охну, /Пробегу, быть может, первый круг – и **сдохну!**» «Песня о конькобежце» (1966 г.) это одно из серии произведений В. Высоцкого, где жизнь сравнивается со спортом, а человек – со спортсменом, выполняющим, а чаще – не выполняющим указания тренера (т. е. того, кто имеет власть над «спортсменом»). Все песни на спортивную тему – это развёрнутые метафоры. Так, в «Песне про прыгуна в высоту» (1970 г.) тренер заставляет спортсмена прыгать с левой ноги, а не с правой: «И тренер мне сказал напрямому, / Что начальство – в десятом ряду, / И что мне прополощут мозги, / Если враз, в сей же час не сойду / Я с неправильной правой ноги». Но герой отстаивает вою позицию: «Но я лучше выпью зелье с отравой, / И над собой что-нибудь сделаю – / Но свою неправую правую / Я не сменю на правую левую!» Здесь прежде всего важной в смысловом отношении является антонимия прилагательных правый – левый, являющихся полисемантами. «Левый» – 1) расположенный в той стороне тела, где находится сердце; 2) политически радикальный. В советское время было и третье значение слова: «последовательно революционный» [6, с. 32]. Соответственно реализуются три лексических значения слова правый, антонимичные вышеприведённым, в частности «правый» – «враждебный передовым течениям в политической и общественной жизни» [6, с. 697]. Однако в тексте В. Высоцкого негативное значение слова «правый» снимается благодаря его взаимодействию с семантикой омонимичной лексики «правый» – «поступающий по правде», «ведущий к истине», «правильный» [6, с.698]. Так появляются оксюмороны: неправая-правая (нога), правая-левая, которые создают выразительность текста, противопоставляя две точки зрения на «правильное» и «неправильное»: «правильно» быть таким, как все; «неправильно» – выделяться из общей массы. Лирический герой отстаивает своё право на проявление собственной индивидуальности, право не действовать по чужому указанию. Та же мысль – в «Песенке про прыгуна в длину»: рекордные прыжки героя не засчитываются потому, что он «за черту переступил»: «Что случилось, почему кричат? / Стадион в единстве завопил. / Восемь девяносто, говорят, – / Правда, за черту переступил.». Глагол «переступить» употребляется в прямом значении – «ступив, перейти через что-то» (ср., например: «переступить через лужу») и в переносном значении – «нарушить» (ср., например: «переступить закон» – соответственно «стать преступником»). [6, с. 753]. «Прыгун в длину» добивается поразительного результата потому, что нарушает установленные правила. Но иногда только «переступив черту» можно сохранить себя как личность.

Для поэтических текстов В. Высоцкого характерен образ спортсмена, который устремлён вперёд и вверх: это бегун, прыгун; это альпинист, у которого «сердце готово к вершине бежать из груди» («Здесь вам не равнина»). Соответственно перечисленные слова имеют не только прямое, но и переносное значение, включающее в себя семантические множители (семы): ‘движение’ (вперёд или вверх), ‘целеустремлённость’, ‘преодоление’ (собственной слабости и/или внешних препятствий).

Смысл ‘движение вопреки чему-то’ неразрывно связан с идеей свободы. «Свобода» – одно из ключевых слов в произведениях В. Высоцкого. Наиболее интересны те стихотворные тексты, в которых в роли повествователя выступают животные. Так, один из типичных для творчества барда является образ коня, готового «согласен бегать в табуне – / Но не под седлом и без узды»: Я скачу, но я скачу, но я скачу иначе / По камням, по лужам, по росе. / Бег мой назван иноходью – значит: / По-другому, то есть – не как все.

Иноходец сбрасывает с себя жокея, но остаётся «под седлом, в узде». Слушатели барда В. Высоцкого прекрасно понимали подтекст песни «Бег иноходца»: свободу

личности человека ограничивает не самовлюблённый, честолюбивый или ограниченный правитель, а законы жизни «в табунах». И человеку следует преодолевать в себе привычку «быть как все», не переступать установленные границы.

Одним из лучших, самых известных произведений на тему свободы является «Охота на волков». В русской фольклорной традиции «волк» – преимущественно кровожадный хищник, «серый разбойник», воруемый домашний скот; отсюда пословицы типа: *Не за то волка бьют, что сер, а за то, что овцу съел; Волку сеном брюхо не набить*. То же переносное значение слова «волк» раскрывается в баснях И. А. Крылова «Волк на псарне», «Волк и ягнёнок», «Волки и овцы» и др., где волк – хищный, коварный и нечестный зверь.

В. Высоцкий переосмыслил переносное значение слова «волк»: волк – тот, кого нельзя приручить какими-то подачками. Волк не признаёт никаких хозяев, ему нужна вольная, свободная жизнь без преград. Эта особенность волка, тоже отраженная в пословицах (как волка не корми, он в лес смотрит), для Высоцкого становится главной – если не единственной. Рвусь из сил – и из всех сухожилий / Но сегодня – опять как вчера: / Обложили меня, обложили – / Гонят весело на номера! <...> Не на равных играют с волками / Егеря – но не дрогнет рука, – / Оградив нам свободу флажками, / Бьют уверенно, наверняка. <...> Я из повиновения вышел – / За флажки – жажда жизни сильнее! / Только сзади я радостно слышал / Удивлённые крики людей. <выделено мною – Т.К.>

Показательно, что лирический герой чувствует себя волком-одиночкой: те, которые последовали его примеру, не смогли спастись, не уцелели, а «Те, кто жив, затаились на том берегу / Что могу я один? Ничего не могу!» [«Охота с вертолётчиков»].

Лирический герой В. Высоцкого, как правило, страдает от своего одиночества. В этом отношении характерна «Баллада о брошенном корабле» – опять-таки развёрнутая метафора: корабль, который попал на мель, с трудом догоняет бросившую его в беде армаду. Но ему «нет больше места в строю»: «Если был на мели – / Дальше нету пути <...>». Заметим, что сравнение человека с кораблём, который плывёт по течению (т. е. действует целиком подчиняясь создавшимся условиям) или плывёт против течения (=действует «самостоятельно, вразрез с господствующим взглядом», наперекор всему, пролагает свои пути в жизни), является в поэзии традиционным. Но этот традиционный образ несколько видоизменяется благодаря фразеологизму «быть на мели» – ‘оказаться в затруднительном положении’. [7, с. 199]. Оступившийся (побывавший на мели) становится чужим для тех, кто ещё недавно считал его своим – трагедия лирического героя, за которым стоят сам поэт.

По-видимому, В. Высоцкий в какие-то периоды своей жизни чувствовал себя «чужим» среди «своих». Он, талантливый актёр, вынужден был играть те роли, который не были ему близки, произносить реплики, в которых он чувствовал фальшь. И в его «Песне микрофона» лирический герой – микрофон – высказывает мысли, близкие самому В. Высоцкому: «В чём угодно меня обвините – / Только против себя не пойдёшь: / По профессии я – усилитель, – / Я страдал, но усиливал ложь. <...> Отвернули меня, умертвили – / Заменяли меня на другой. / Тот, другой, – он всё стерпит и примет, – / Он навинчен на шею мою. / Часто нас заменяют другими, / Чтобы мы не мешали вранью».

В одном из последних (1980 г.) своих стихотворений В. Высоцкий снова обращается к образу попавшего в беду. Это человек, оказавшийся в ледяной ловушке: «И снизу лёд и сверху – маюсь между, – / Пробить ли верх иль пробуравить низ? / Конечно – всплыть и не терять надежду». Здесь мы снова видим развёрнутую метафору. В толковых словарях отмечается только прямое значение лексемы лёд – «замёрзшая и перешедшая в твёрдое состояние вода». В этой лексеме содержатся семы

‘холод’, ‘твёрдость’. В свою очередь *холод* имеет переносное значение «полное равнодушие, безразличие к чему-либо»; *твёрдый* – «с трудом поддающийся физическому воздействию». *Лёд сверху* – это лёд чиновников, от которых зависела судьба поэта, их безразличие; *лёд снизу* – это, может быть, холодность зрителей, их равнодушие. Таким образом, лирический герой говорит о том почти непреодолимом равнодушии тех, от которых зависит его жизнь – как личная, так и творческая.

В заключение хотелось бы сказать, что В. Высоцкий редко прибегал к усложнённым метафорам, потому что в своих песнях обращался к максимально широкой аудитории слушателей и хотел, чтобы смысл его стихотворных текстов был понятен каждому. Если поэт писал от лица заключенного, читатель верил, что он действительно отбывал срок; если лирический герой – человек, побывавший на войне, то все были уверены, что он сам воевал.

Summary

Objective of this article is to analyze the vocabulary of poetic Vysotsky's texts, the nature of the deployed metaphors and semantically complicated words in connection with these features.

Библиография

1. Виноградов, В. В. О языке художественной литературы. Москва, 1959.
2. Высоцкий, В. С. Стихи. Проза. Ашхабад, 1988.
3. Даль, В. И. Пословицы русского народа. Москва, 2000.
4. Кожина, М. Н. Стилистика русского языка. Москва, 2008.
5. Ларин, Б. А. Эстетика слова и язык писателя. Москва, 1974.
6. Толковый словарь русского языка в 4-х томах под ред. Д. Н. Ушакова. Москва, 2000.
7. Фразеологический словарь русского языка. Сост. Тихонов, А. Н. Москва, 2003.

S vráskami rytými dobou... W poszukiwaniu pokolenia „68”

Urszula Kowalska

S vráskami rytými dobou... Searching for the Generation “68”

Key words: *generation; The Prague Spring; communist regime; exile; historical breakthrough, dissident*

Abstract: *Thesis is trying to define generation of people living after groundbreaking for Czech society date and historical event – The Prague Spring in 1968. It is necessary to consider influence of that moment on Czech society and generation which is hard to define in a classical way. The generation which is supposed to be defined is described throughout some characteristic for the period of communist regime, Czech history and national identity keywords, apprehensions and icons. Therefore the author of an article proposed several ways of denominating generation between 1968 – 1989.*

Contact: *Adam Mickiewicz University in Poznań, Faculty of Polish and Classical Philology, Institute of Slavonic Philology, Fredry 10, 67-701 Poznań, ula.kowalska@poczta.onet.pl*

Pokolenie nie jest garstką wybitnych osobowości ani po prostu masą; jest zamkniętym w sobie nowym ciałem społecznym, z własną oświeconą mniejszością i własną masą wstrzeliwującą się w krąg istnienia, z nadanym odgórnie tempem witalnym i z góry ustalonym kierunkiem. Pokolenie, dynamiczny stop masy i jednostki, jest najważniejszym pojęciem historii i jednocześnie osią, na której kręci się świat.

(Jose Ortega y Gasset, *Zadania naszych czasów*)

Je mi příjemně smutno, protože jsem unaven. Fráze.

Mnoho na jednu generaci. Taky fráze.

(Josef Škvorecký, *Příběh inženýra lidských duší*)

Atrakcyjność pojęcia „generacja”, szczególnie w kontekście dwudziestowiecznych badań nad literaturą, skłania do stwierdzenia, że powinna istnieć ustalona, zatwierdzona przez socjologów, literaturoznawców, antropologów, kulturoznawców i biologów definicja tego terminu. Wciąż panująca dowolność (choćby myląca i złudna), towarzysząca interpretacji określenia „pokolenie” dowodzi jednak, że znaczenie tego wyrazu jak i, używając nieeleganckiego sformułowania, desygnat, który to słowo opisuje są zmienne, uzależnione od okoliczności i kontekstu, w jakich zostają użyte bądź w jakich funkcjonują.

Paul Ricoeur w *Czasie i opowieści* zastanawia się nad biologicznym i społecznym aspektem pokoleniowości:

Jednak w jaki sposób fenomen ów [następstwa pokoleń] dotyka historii i czasu historycznego? Z „pozytywnego” – jeśli nie pozytywistycznego – punktu widzenia idea pokolenia wyraża kilka „nagich” faktów z zakresu ludzkiej biologii: narodziny, starzenie się, śmierć; stąd wynika również podstawowy fakt, iż średni wiek prokreacji to trzydzieści lat, a to z kolei zapewnia zastępowanie zmarłych przez żyjących. (...) Dilthey utrzymuje, że do „tego samego pokolenia” należą współcześni, którzy wystawieni byli na działanie tych samych wpływów, naznaczeni przez te same wydarzenia i te same zmiany. Wytyczony w ten sposób

krąg jest większy niż krąg wyznaczony słowem „my”, a mniejszy, niż krąg obejmujący anonimową współczesność. Owa przynależność tworzy pewną „całość”, w której to, co nabyte, łączy się ze wspólnym ukierunkowaniem się nowych możliwości.¹

Ricoeur zwraca uwagę na dwa językowe użycia pojęcia „pokolenie”, konstytuujące jego znaczenie i sytuujące generację w obrębie danej społeczności. W definiowaniu pomaga mu zestawianie określeń: *przynależność do tego samego pokolenia* oraz *następstwo pokoleń*. Odnosząc się do tak uproszczonej, poprzez streszczenie, charakterystyki pokoleniowości, należałoby sprawdzić, jak w ten schemat wpisuje się pokolenie, które świadomie przeżywało wydarzenia Praskiej Wiosny i następującego po niej procesu „normalizacji”. Co stanowi o przynależności do pokolenia, które wciąż trudno jednoznacznie nazwać, a także, co po tym pokoleniu pozostało, jak oceniany jest jego dorobek, jak tłumaczone są jego porażki. Przy założeniu, że pokolenie definiują jego następcy, a także determinują jego przodkowie na uwagę zasługuje także pytanie o to, kim są dziedzice, potomkowie a także „protoplaści” generacji, która uczestniczyła w burzliwych przemianach społecznych Czechosłowacji lat sześćdziesiątych.

Pokolenie, o którym mowa, świadomie uczestniczące w czechosłowackich przełomach historycznych, zostało opisane w niezliczonej ilości artykułów i opracowań, przeanalizowane, zinterpretowane i, niekiedy sprzecznie, ocenione przez wielu twórców, badaczy, jak i przedstawicieli tego pokolenia właśnie. Kryłowskie pokolenie ludzi *s vráskami rytými dobou* w moim rozumieniu nie zostaje ukonstytuowane datą narodzin, lecz wydarzeniem, które w sposób oczywisty wpłynęło na jego, bardzo zresztą zróżnicowane życiorysy. Dlatego też pragnęłabym zaklasyfikować do jednego pokolenia twórców tak różnych i tak inaczej naznaczonych reżimem lat pięćdziesiątych i dwudziestoletnią „normalizacją”, jak na przykład Ludvík Vaculík, Jan Patočka, Josef Škvorecký, Jirí Gruša, Ota Filip, Milan Kundera, Jaroslav Vejvoda czy wreszcie Václav Havel. Oczywiście, w refleksji historiograficznej, literaturoznawczej czy nawet socjologicznej bez trudu można odnaleźć obowiązujące określenie „osmašedesátníci”, którego wagę na polskim gruncie pozwala wytłumaczyć chociażby kanoniczny artykuł Marii Ossowskiej, proponujący jedną z wielu definicji generacji:

Pokolenie to tutaj przede wszystkim grupa ludzi o pewnych wspólnych postawach i wspólnej hierarchii wartości. Te postawy i hierarchie wartości przypisuje się wspólnym doniosłym doświadczeniom, które przyczynić się miały do takiego a nie innego ukształtowania osobowości. (...) Wspólne postawy to fakt, który w tych wypadkach przede wszystkim uderza przy wyodrębnianiu jakiegoś pokolenia, zaś przybliżone ramy historyczne zdają się być zakreślone później, tak by objąć owe wydarzenia historyczne, które miały uwarunkować owe wspólności kulturowe.²

Pokolenie karnawału

„Lata sześćdziesiąte w Czechosłowacji dostarczyły pod dostatkiem powodów, by powstała świadomość pokoleniowa”³ pisał Ivan Laučik w eseju zatytułowanym *Iskra w oku*. To właśnie owa świadomość, wynikająca z doświadczenia historycznego i społecznego, miała moc sprawczą – nie daty czy metryki, stanowiące o przynależności do jednej generacji. Dla pokolenia nieważny był moment narodzin, siłą konstytutywną stała się „epoka”, chwila, wspólnota przeżyć i wspólnota poglądów, wstrząsy i doświadczenia dzielone przez równolatków. „Generacje zostają nominowane i spojone dekretem, skazującym na jednolitość

¹ P. Ricoeur, *Czas i opowieść. Czas opowiadany*, t. 3, przeł. U. Zbrzeźniak, Kraków 2008, s. 159.

² M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne 1963, nr 2, s. 502.

³ I. Laučik, *Iskra w oku*, przeł. P. Godlewski, „Kafka. Kwartalnik środkowoeuropejski” 2001, nr 4, s. 60.

poglądów.”⁴ To światopoglądowe rówieśnictwo nie wynikało jednoznacznie z wydarzeń związanych z Praską Wiosną czy inwazją w sierpniu 1968 roku. Specyficzną rozumianą pokoleniowość tworzyła cała epoka, świadomość dwudziestowiecznych i wcześniejszych „vrcholných bodů”, dostrzeganie Kroutvorowskiej anegdotyczności i historyczności, środkowoeuropejskiego płaskostopia, wydarzenia związane z niemiecką okupacją, lutym, odwilżą lat sześćdziesiątych, sierpniem, normalizacją, wydarzenia, które znajdują swoje odbicie w literaturze powstającej po roku 1968, konfrontującej „małą historię”, prywatne potyczki z wielkimi dziejami Europy i świata. Jiří Gruša w rozmowie z Jiřím Ledererem wspomina: „Jsem Čech nejenom podle metriky, tj. od narození do smrti, ale i legitimně, tj. od Václava knížete. Legitimita je vědomí souvislosti. Proti tomu nelze nic dělat.”⁵ I tę *legitimite* właśnie można byłoby z pewnością odnieść do poczucia generacyjnej przynależności. Pokolenie lat sześćdziesiątych, świadomie przeżywające nadzieje i rozczarowania związane z wizją dziwnego tworu nazwanego „socjalizmem z ludzką twarzą”, to pokolenie ukształtowane przez daty 1938, 1939, 1948, 1977 i wreszcie 1989. To generacja ludzi, którzy wpisują się w Kroutvorowską wizję tożsamości narodowej, są „produktem historii”. To pokolenie, które mogłoby powtórzyć za Otą Filipem:

V uplynulých sedmdesáti letech svého života jsem, aniž bych opustil střed Evropy, přežil sedm režimů, třináct prezidentů, jednoho Adolfa Hitlera a jeho tisíciletou říši, která, a to jsem měl velké štěstí, pro mne trvala jen šest let, jednoho Stalina, sedm bolševických generálních sekretářů komunistické strany a v letech 1948 až 1974 jedno věčné přátelství k Sovětskému svazu. Třikrát jsem změnil státní občanství, dvakrát řeč a dvakrát jsem ztratil domov, a to vše v nemocném a tuze neklidném srdci Evropy.⁶

Podstawowa definicja pokolenia skłania do poszukiwania opozycji. Jedno pokolenie pozostaje zwykle w kontrze do generacji starszych Z drugiej strony jest awangardą, zarówno pod względem światopoglądowym, jak i twórczym. Prawdziwą opozycją dla pokolenia, o którym mowa nie są generacje wcześniejsze. Walka czy dyskusja z ich osiągnięciami nie korespondowała by z silnym, pokoleniowym przekonaniem o konieczności zachowania ciągłości czeskiej kultury, o niebezpieczeństwie, które wiąże się z niedostrzeganiem korzeni czeskiej świadomości narodowej, a także z niewyciąganiem wniosków z dotychczasowych potyczek z historią. Prawdziwym pokoleniowym przeciwnikiem pozostają radzieckie czołgi i „wielka” polityka, która sprowadziła je na praskie ulice. O takiej opozycji krzyczały już plakaty wieszane na Václavském náměstí w pierwszych dniach inwazji, jak również transparenty podczas słynnego meczu hokejowego w marcu 1969 roku (np. *Jsmé s vámi – budte bez nich, V srpnu vy – dneska my*).

Ota Filip w artykule pt. *Konec jedne, nezcela velkolepé iluze* po latach wspomina, zwracając jednocześnie uwagę na nieoczywiste początkowo odniesienie porażki roku 1968 do wcześniejszej niechlubnej daty w czeskiej historii:

Nepochopili jsme však, že velké dějiny, ta lstivá mrcha, nebyly ochotny řídit se našimi nerealistickými sny. A nedošlo nám, že kostky, které určily náš trapný, někdy dokonce zahanbující osud, byly vrženy v únoru 1948. Tento fakt jsme velkoryse přehlédli a byli za to také neodkladně potrestáni.⁷

⁴ M. Gronemeyer, *Zamach na charaktery*, przeł. G. Freise, „Kafka. Kwartalnik środkowoeuropejski” 2001, nr 4, s. 11.

⁵ J. Lederer, *České rozhovory*, Praha 1991, s. 182.

⁶ O. Filip, *Sedmý životopis*, Praha 2000, cyt. za: Urbanec Jiří, *Ota Filip mezi literaturami*, http://www.literarni.cz/rubriky/aktualni/clanky/ota-filip-mezí-literaturami_2545.html, dostęp: 30.05.2012.

⁷ O. Filip, *Konec jedne, ne zcela velkolepé iluze*, w: *Srpen 1968. Čtyřicet let poté. Sborník textů*, red. V. Klaus, Praha 2008, s. 181.

Pokolenie vpádu

To bylo něco víc: konec jedné éry, rozpad jednoho duchovního a společenského klimatu, hluboký, mentální zlom. Vážnost události, které tuto proměnu vyvolaly, a hloubka zážitků jimiž byla provázena, jako by zásadně proměnily celou perspektivu světa: tehdy neskončilo jen karnevalové opojení roku 1968, ale zhroutil se celý dosavadní svět...⁸

Generace nadzvěstí lat šedesátých přerůstá stáje se generací rozčarování i může vlastně to „zklamání“, které Jiří Vančura učinil jedním z titulových pojmů studium posvěceného Praskiej Wiosny, powinno pełnić główną funkcję w definiowaniu przeżywanego je pokolenia. Jiří Lederer o światopoglądowych rówieśnikach Pavla Kohouta napisał: „Pro tuhle generaci se mi jeví jako charakteristické, že na začátku bylo víc nadšení než rozumu, víc víry než touhy po pravdě”.⁹ Jaroslav Vejvoda mluví o sobě *obět historické anekdoty*. Jiří Vančura wspomina o *dědicích srpna*, Petr Pithart píše o generaci nazvané „vpádem” oraz determinujících ją *dějinných karambolech*, Ota Filip, przywołując daty 1948 i 1968 wzmiankuje o dwóch, nowożytnych Białych górach.¹⁰ Obserwacja „normalizacyjnej” rzeczywistości skłania Václava Havla do formułowania pojmů takich jak *solidarita utlačených* i *moc bezmocných* (którzy żyją w systemie *posttotalitarnym*), terminów obowiązkowo obecnych w późniejszych dyskursach politologicznych i literaturoznawczych. Václav Černý nazywa Czechów narodem *věčného začínání*, a przez lata (właściwie aż do dziś) trwają, zapoczątkowane przez Kunderę i Havla na przełomie lat 1968 – 1969 i dość szybko przejęte przez filozofów (między innymi Karla Kosíka, Jaroslava Stříteckého czy Lubomíra Nového) dyskusje o tym, jaki jest *český úděl*, konotujące także inne, generacyjne, polityczne, narodowościowe, tożsamościowe pytania. Spór Kundery z Havlem, a także późniejsze spojrzenia z dystansu dwudziestu lat bądź dystansu emigracji pozwalają zrozumieć dość kontrowersyjną opinię Bartoška, przywołaną przez Pitharta niejako w formie motto, we wstępie do pracy *Osmadesátý*: „Je to jako bychom my Češi, měli dvojí dějiny: ty, které se nám zdály a ty, které skutečně byly”.¹¹

Pokolenie karnawału Praskiej Wiosny w ciągu jednej nocy staje się pokoleniem *vpádu*, pokoleniem sierpnia, straty wiary i marzeń, chyba także pokoleniem rozumu, w okrutny sposób nabytego doświadczenia i wiedzy na temat mechanizmów rządzących totalitarnym ustrojem politycznym. Te dwa biegunowe wydarzenia na mapie historii społeczeństwa mają pokoleniową moc konstytutywną, chociaż historycy, literaturoznawcy i socjologowie w wielu pracach przywołują charakterystyczny dla lat „normalizacyjnych” rozpad pokoleniowych i społecznych więzi. Helena Kosková wspomina:

Generace šedesátých let nebyla nikdy věkově ani programově sjednocenou skupinou. Jestliže právo hovořit o generaci dávala atmosféra šedesátých let a úsilí o obnovu českého kulturního života, byl její raison d'être sovětskou okupací přerušen. Je otázka zda kolektivní „my” se zase rozpadlo na individualní „já” nebo zda existují nějaké společné vazby.¹²

Z kolei Miloš Horanský, autor poematu *Ruce Goliášovy* po sierpniu 1968 roku pyta:

Je to týž národ, je to týž lid, co před pár týdnů a měsíci? Jestliže ano, kdo tedy jsme? Je to dvojí lid v jedné zemi? Kam se poděl ten první? Odkud se vynořil ten druhý, posrpnový? Nebo to všechno to je lid jeden? Je to lid „kam vítr, tam plášt”? Jsme to my, kteří takto

⁸ V. Havel, *Hry 1970-1976*, Toronto 1977, s. 306.

⁹ J. Lederer, *České...*, op. cit., s. 55.

¹⁰ A československa koministicka, takzvaná „rodná” strana, nám pod vedením sovětských soudruhů připravila v únoru 1948 a potom o dvacet let později dvě novodobé Bílé hory, nejprve dvacet let trvající teror lámání páteří a po pražském jaru 1968 marasmus, dalších dvacet takzvané „normalizace”. (O. Filip, *Konec jedne...*, s. 177.)

¹¹ Cyt. za: P. Pithart, *Osmadesátý*, London 1987, s. 4.

¹² H. Kosková, *Hledání ztracené generace*, Praha 1996, s. 43.

procházíme s přelámanými hřběty a maskování loajalitou k leccemus, trýznivými dějinami? Je to obratnost, sebezáchova, chámství, životaschopnost?¹³

Oczywiście nie milczy także Václav Havel, który w swoim najgłośniejszym eseju, napisanym w październiku 1978 roku jednoznacznie formułuje diagnozę „normalizowanego” społeczeństwa, pisząc o wynikającym z życia w kłamstwie kryzysie ludzkiej tożsamości, który staje się załączkiem głębokiego moralnego kryzysu obywateli.

Pokolenie rozpadu

Wielokrotnie pisano już o dezintegracji i atomizacji społeczeństwa po roku 1968. Václav Havel w rozmowie z Miroslavem Vaňkiem w ten sposób wspominał początki normalizacji:

Była to ošklivá, dusná doba atomizace společnosti, kdy se lidé rozprchli do svých chat a mechanický volily koho měli volit, a na povrch vyplavaly podivné postavy třetí garnitury, které všude vládly. Prostě dost temná doba.¹⁴

Wyjście, schowanie się, emigracja, taktyka ucieczki w prywatność, w małe, niepolityczne, osobiste sprawy towarzyszy pokoleniu Praskiej Wiosny praktycznie przez cały okres dwudziestoletniego oczekiwania na odwilż. Jak pisał Petr Pithart, to „čas bezčasí a odvratu od všeho, co přesahuje soukromí”.¹⁵ W eseju *Moc bezmocných* Havel wspomina o ludziach „po wstrząsach”, którzy nie zajmują się niczym, co wykracza poza ramy codzienności, o energii, którą kierują „do wewnątrz”. Zbiorowa ucieczka od wszystkiego, co publiczne staje się sposobem na przetrwanie czy może przeczekanie. *Život je jinde. Žycie jest gdzie indziej* – poza państwem, nie tylko w znaczeniu terytorialnym. W tym samym tekście Havel wspomina jednak pełen nadziei moment „odnowienia” wspólnoty, „zmęczenia zmęczeniem”, wywołany reakcją na proces Plastyków i jednoczącym zadaniem, jakim było tworzenie oraz sygnowanie Karty 77.

Zdławiony w sierpniu optymizm Praskiej Wiosny zastąpiły marazm i rezygnacja, które towarzyszyły nadchodzącej „normalizacji”. W oficjalnej nomenklaturze: po „okresie rozpalonych namiętności” osiągnięto „wewnętrzzną konsolidację”. W miejscu odważnych, reformatorskich dążeń pojawiła się zachowawczość, wynikająca z konieczności przetrwania. Jak określił Havel w rozmowie z Karlem Hvižďalou: „po velkém, společenském vzápětí začalo dlouhé období mrtvolného ticha”.¹⁶

Helena Kosková w opracowaniu *Hledání ztracené generace* wspomina o okresie „socjalizmu z konsumpcyjną twarzą”, który rządzi się szczególnymi prawami – posłusznym przestrzeganiem reguł gry można zapewnić sobie spokój i względne zawodowe bezpieczeństwo. Obraz generacji w tym momencie historycznym oraz w takim położeniu moralnym zanalizował szczegółowo Havel we wspomnianym już eseju *Moc bezmocných*. Obojętność, rutyna, adaptacja, dezintegracja, atomizacja. Te określenia pojawiają się najczęściej w opisie społeczeństwa po inwazji, w opisie generacji „osmašedesátníků”, generacji Praskiej Wiosny. Bezruch – szczególnie dotkliwy w kontekście niedawnego hałasu. Ciemność – szczególnie widoczna w odniesieniu do wciąż pamiętanych oświeconych i wychodzących na światło dzienne myśli i opinii. Cisza – ewidentnie słyszalna na tle wielości głosów, do niedawna brzmiających. „Owszem, w naszym kraju panuje spokój; czy nie jest to

¹³ M. Horanský, *Rok 1968, Klub Angažovaných Nestraniků (KAN), Ruce Goliášovy*, w: *Pražské jaro 1968*, w: *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média. Materiály z mezinárodní konference pořádané Literární akademii za spolupráce s Městskou knihovnou Praha 20. – 22. května 2008*, Praha 2009, s. 95.

¹⁴ Wywiad został opublikowany w tomie: *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. Disent v období tzv. Normalizace*, díl I., red. M. Vaněk i P. Urbášek, Praha 2005, s. 123-154.

¹⁵ P. Pithart, *Devětaosmdesátý*, Praha 2009, s. 14.

¹⁶ V. Havel, *Dálkový vyslech (rozhovor s Karlem Hvižďalou)*, Praha 1989, s. 105.

jednak spokój kostnicy albo grobu?” – pyta Havel w słynnym liście do Gustava Husáka ukończonym 8 kwietnia 1975 roku. Na kilka lat pokolenie umilkło, wydawać by się mogło, że zastygło. Jego życie zaczęły wyznaczać inne daty, momenty narodzin i śmierci, ślubów i rocznic, związanych z rodzinną, prywatną sferą życia. Na osi czasu zabrakło wielkich wydarzeń i spektakularnych przełomów, które mogłyby po raz kolejny obudzić świadomość pokoleniowej przynależności. Ale wspomniany marazm okazuje się mylący. Pod „ciężką skorupą bezruchu” płynie strumyczek tę skorupę podmywający. To Havlowskie wyobrażenie ukrytego pokoleniowego ducha wykorzystuje także Timothy Garton Ash w eseju zatytułowanym *Czechosłowacja pod lodem*:

Dzisiejszą Czechosłowacją można porównać do jeziora stale pokrytego grubą warstwą lodu. Na powierzchni nic się nie porusza. Ale tam, pod lodem, wśród robotników-filozofów, dozorców-księży i dziennikarzy myjących okna wszystko jest w ruchu.¹⁷

Wydaje się, że wbrew tej słynnej atomizacji i zamknięciu społeczeństwa „my”, o którym pisał na przykład Škvorecký w kontekście lat sześćdziesiątych, przetrwało. W rozproszeniu, ale pokoleniowa siła i generacyjna aura, choć odmłodzona, była wyczuwalna w 1989 roku. Doświadczenie roku 1968 wzbogaciło ludzi o cenną wiedzę o tym, o czym wspominał kilka lat wcześniej Timothy Garthon Ash, jak *społeczeństwo, na pozór rozczłonkowane, apatyczne i rozbite może przeistoczyć się w głośno wyrażające swoją wolę, zjednoczone społeczeństwo obywatelskie*.¹⁸

Także literatura, powstająca po roku 1968, wydawana na emigracji bądź w oficynach samizdatowych utwierdza w przekonaniu, że *národní existence* ma godnych obrońców. Wystarczy przywołać wybrane teksty Škvoreckiego, Grušy, Kohouta, Filipa, Havla, Vaculíka czy Tigrida, by wskazać nasilone wysiłki interpretowania pojęć takich jak świadomość i tożsamość narodowa oraz pokoleniowa. Ta autorefleksja intelektualistów na temat roli zbiorowości, jak również roli jednostki w prowadzeniu tej zbiorowości zdaje się potwierdzać, że inwazja może być także rozumiana jako brutalne spoiwo, scalające społeczeństwo i wzmacniające poczucie pokoleniowej jedności.

Jakie określenia można byłoby dodać, uzupełniając „pokolenie Praskiej Wiosny”, charakteryzując dobitniej zbiorowość pewnej epoki, uwypuklając jej cechy wspólne, znaki rozpoznawcze, generacyjne wartości?

Może odpowiednim imieniem byłoby „pokolenie symboli”, skoro jak pisze Novotný w artykule „*Zrození mýtu aneb vejpůl zkroucená nula*”: *Mýtovorbě se v Čechách od pradávna daří*,¹⁹ a symbolem czasów stawały się daty, pieśni, miejsca, legendami zaś – konkretni ludzie. Może pokolenie pamięci? Skoro pamięć bywa określana jako *magazyn i gwarant tożsamości*,²⁰ jako przechowalnia miejsc i ludzi, kategoria zapewniająca możliwość powrotu do małych i wielkich ojczyzn utraconych. Będąc pamięcią historyczną, kulturową, osobistą bądź zbiorową pozwala przetrwać dwudziestoletni proces zorganizowanego zapomnienia, tworzenia „białych plam historii” po sierpniu 1968. Choć czasami, zgodnie z diagnozą Havla, może przerodzić się w „wygodniejszy, pasywny patriotyzm wspomnień”,²¹ blokujący działania, skazujący społeczeństwo na wiarę w tragiczny i nieodwracalny wymiar czeskiej historii. A może pokolenie zapomnienia? Zgodnie z klasyczną już Kunderowską refleksją, brzmiącą: „*boj člověka s mocí je bojem vzpomínek se zapomněním*”. Pokolenie prawdy? Pokolenie kłamstwa? Pokolenie pytań. Pytań o *český úděl*, o to *Co jsou Češi? Co*

¹⁷T. G. Ash, *Czechosłowacja pod lodem*, w: tegoż, *Pomimo i wbrew. Eseje o Europie Środkowej*, przeł. A. Husarska, Londyn 1990, s. 63.

¹⁸T. G. Ash, *Czechosłowacja...*, s. 69.

¹⁹D. J. Novotný, *Zrození mýtu aneb vejpůl zkroucená nula*, w: *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média...*, s. 339.

²⁰B. Tokarz, *Na styku kultur*, w: *Krainy utracone i pozyskane. Problem w literaturach Europy Środkowej*, pod red. K. Krasuskiego, Katowice 2005, s. 108.

²¹V. Havel, *Czeski los?*, przeł. A. S. Jagodziński, „Literatura na świecie” 1990, nr 9, s. 111.

determinuje kształt czeskiej historii? Jaka jest rola małych narodów w dziejach świata? Kim jest czeski intelektualista? *Czego oczekuje Czech od Czecha?*²² I skąd się wzięło płaskostopie – środkowoeuropejska, ortopedyczna wada charakteru?

A może pokolenie słów?

Anastáz Opásek użył w odniesieniu do Karla Kryla określenia „mluvčí generace”, dodając, że praca pieśniarza przypomina cywilną posługę apostołską. Szczególnie intensywne w dwudziestym wieku zainteresowanie kwestiami tożsamościowymi znalazło swoje odbicie w czeskiej publicystyce. Koncepcje, dotyczące rodzącej się i gubionej przynależności pokoleniowej, pytań narodowościowych i tożsamościowych przeplatają się z bardzo intensywnie omawianymi teoriami na temat roli intelektualistów w systemie komunistycznym, sposobu definiowania „dysydenckiego getta”,²³ o którym pisał rzecz jasna Havel, ale także chociażby Ludvík Vaculík w *Českém snáři*. Charakterystycznym rysem ówczesnego pisarstwa czy nawet historiografii staje się prywatność, osobisty wymiar historii, spisanej przez „pamětníkův”. Pytaniom o kondycję pokolenia towarzyszą bardzo różne odpowiedzi, uzależnione przede wszystkim od miejsca na generacyjnej mapie społeczeństwa, w którym stali pamiętający w momentach historycznych przełomów. Astrid Erll a artykule *Literatura jako medium paměti zbiorowej*²⁴ wspomina o procesie „negocjacji” między konkurującymi ze sobą pamięciami, w wyniku którego ma szansę powstać złożony twór pamięci zbiorowej. Rola publicystyki i literatury w latach sześćdziesiątych, zarówno przed inwazją, jak i w okresie następującym po sierpniu jest ogromna, choć jej oceny także nie są zgodne. Petr Pithart w interesujący sposób podsumował zapatrzenie społeczeństwa w słowa pisarzy i publicystów, konstatując: „občas se pak zdálo, že Češi očekávají od svých spisovatelů, co se dosud neodhodlali splnit legendární blaniční rytíři”.²⁵

Pokolenie odpowiedzialne za słowo, zarówno w latach sześćdziesiątych, w okresie literackiego odrodzenia, jak i w epoce „normalizacji” – erze rzekomej artystycznej apatii, to generacja, której udało się zrehabilitować hasło *pravda vítězí*. To także zbiorowość, która powoływała swoich intelektualistów do, bycia, jak pisze Timothy Garton Ash świadomością narodu, głosem uciemionych, pisarzem-kapłanem, prorokiem, bojownikiem ruchu oporu i wreszcie pisarzem pełniący funkcje polityka.²⁶

Summary

The author of an article tried to define generation of people who were marked out by events preceding and following the Prague Spring. The question, which was supposed to be answered, was if there exist any common denominator, that allows to determine people born in different times and lived different ways, as members of one generation.

Bibliografia

1. Ash Timothy Garton, *Pomimo i wbrew. Eseje o Europie Środkowej*, przeł. A. Husarska, Londyn 1990.

²² Tytuł jednego z esejów Mileny Jesenskiej, opublikowanych w języku polskim w tomie *Ponad nasze siły. Czesi, Żydzi i Niemcy. Wybór publicystyki z lat 1937-1939*, przeł. L. Engelking, Wołowiec 2009.

²³ Określenie Václava Havla

²⁴ A. Erll, *Literatura jako medium paměti zbiorowej*, w: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków 2009

²⁵ P. Pithart, *Osmadesátý...*, s. 15.

²⁶ T.G. Ash, *Praga – intelektualiści i politycy*, przeł. S. Kowalski, „Zeszyty Literackie” 1995, nr 4. s. 109.

2. Ash Timothy Garton, *Praga – intelektualiści i politycy*, przeł. S. Kowalski, „Zeszyty Literackie” 1995, nr 4.
3. Filip Ota, *Sedmý životopis*, Brno 2000.
4. Gronemeyer Marie, *Zamach na charaktery*, przeł. G. Freise, „Kafka. Kwartalnik środkowoeuropejski” 2001, nr 4.
5. Havel Václav, *Czeski los?*, przeł. A. S. Jagodziński, „Literatura na świecie” 1990, nr 9.
6. Havel Václav, *Dálkový vyslech (rozhovor s Karlem Hvižd'alou)*, Praha 1989.
7. Havel Václav, *Hry 1970 – 1976*, Toronto 1977, s. 306.
8. Kosková Helena, *Hledání ztracené generace*, Praha 1996.
9. *Krainy utraczone i pozyskane. Problem w literaturach Europy Środkowej*, pod red. K. Krasuskiego, Katowice 2005.
10. Laučík Ivan, *Iskra w oku*, przeł. P. Godlewski, „Kafka. Kwartalnik środkowoeuropejski” 2001, nr 4.
11. Lederer Jiří, *České rozhovory*, Praha 1991.
12. Ossowska Maria, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne 1963, nr 2, s. 500 – 503.
13. Pithart Petr, *Devětaosmdesátý*, Praha 2009.
14. Pithart Petr, *Osmašedesátý*, London 1987.
15. *Pražské jaro 1968*, w: *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média. Materiály z mezinárodní konference pořádané Literární akademii za spolupráce s Městskou knihovnou Praha 20. – 22. května 2008*, Praha 2009.
16. Ricoeur Paul, *Czas i opowieść. Czas opowiadany*, t. 3, przeł. U. Zbrzeźniak, Kraków 2008.
17. *Srpen 1968. Čtyřicet let poté. Sborník textů*, red. V. Klaus, Praha 2008.
18. *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. Disent v období tzv. Normalizace*, díl I., red. M. Vaněk i P. Urbášek, Praha 2005.

Lexikálne germanizmy a ich miesto v stratifikácii slovenského národného jazyka

Viera Krešáková

The lexical Germanisms in contemporary Slovak, with respect to its stratification

Abstract: *Heterogeneous communication setting of the German companies in Slovakia offers a new research area. Respecting the communication needs with regard to the selection of specific language tools, it allows consideration of the lexical Germanisms – the heritage of the Slovaks' inter-lingual contacts with the German-speaking population in the Slovak territory – as part of the inventory of the national language varieties. The author concentrates on the lexical Germanisms in contemporary Slovak, with respect to its stratification. In conclusion, there are reflections on their role in bilingual communication of a German-Slovak company.*

Key words: *communication in companies, loanwords from German, words of German origin, sociolinguistic research*

Contact: Katedra odbornej jazykovej komunikácie, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica, viera.kresakova@umb.sk

1 Interjazykové kontakty slovenčiny s nemčinou dnes a v minulosti

Čoraz bežnejším úkazom sa aj v menších slovenských mestách stáva fakt, že cudzinci na uliciach alebo lámanou slovenčinou si objednávajúci hostia v oblekoch v reštauráciách nie sú turisti, ale zahraniční manažéri, ktorí pracujú na Slovensku v sesterských firmách svojich zahraničných materských spoločností. Slovensko sa po vstupe do Európskej únie stalo zaujímavou krajinou pre zahraničné firmy, ktoré sa rozhodli založiť si v tejto krajine svoje pobočky, sesterské firmy či iné formy podnikov, poprípade sem presunúť výrobu svojich produktov. V závislosti od výšky investovaného kapitálu firmy vysielajú do svojich zahraničných pobočiek aj svojich manažérov. Zahraničné firmy založením rôznych foriem podnikov znamenajú pre Slovákov nové pracovné miesta. Okrem ekonomicko-spoločenských výhod ponúka uplatňovanie firemnej kultúry materskej zahraničnej firmy a komunikácia v takomto heterogénnom jazykovom prostredí aj nový výskumný areál pre jazykovedcov. Toto (aj jazykovo) pestré komunikačné prostredie taktiež ovplyvňuje ich pohľad na komunikáciu. Zohľadňovanie komunikačných potrieb vzhľadom na výber jazykových prostriedkov sa ukazuje ako transformujúci jav pre výskumné zámery v súčasnej lingvistiky. Pragmatický pohľad na komunikačný proces nám vnukol myšlienku nazrieť na komunikáciu v nemecko-slovenských firmách a zamyslieť sa nad tým, akú úlohu v nej môžu spĺňať prevzaté slová z nemčiny, ktoré (prakticky už od stredoveku)¹ patria do inventára slovenského národného jazyka. V tejto výskumnej sonde ponúkame náhľad na podobu hovorenej komunikácie v dvojazyčnom prostredí nemecky hovoriacej firmy pôsobiacej v slovenských podmienkach

¹ Aj napriek faktu, že slovenský jazyk bol kodifikovaný až v 18. Storočí, slovenské obyvateľstvo na dnešnom území Slovenska sa dorozumievalo po slovensky.

a zamyslenie sa nad tým, akú úlohu môžu prevzaté slová z nemčiny v tejto komunikácii zohrávať.

Obdobie po roku 2004 však nie je prvou etapou v histórii interjazykových kontaktov slovenčiny s nemčinou. Krátku genézu týchto vzťahov začneme 12. storočím, kedy na územie dnešného Slovenska prichádzajú v rámci prvej plánovanej kolonizačnej vlny na pozvanie uhorského kráľa Gejzu II. (1141–1162) nemeckí prisťahovalci – remeselníci a baníci. Po tejto prvej nemeckej kolonizačnej vlne nasledovali ďalšie.

K najintenzívnejšiemu prílevu prisťahovalcov dochádza v období po zničujúcom vpáde Tatárov na naše územie (1241–1242), po ktorom bol uhorský kráľ Belo IV. (1235–1270) nútený nanovo osídliť vyplienené územie (predovšetkým oblasť východného Slovenska) (porov. Paponová, 2003, 2005; Krešáková, 2009). Belo IV. a neskôr ďalší panovníci dali nemeckým kolonistom mimoriadne mestské a banské práva, aby sa tak opäť mohol vrátiť život do opustených miest a začalo sa pracovať v baniach. S mestskými privilégiami nadobudli nemeckí kolonisti aj zvláštne, resp. vedúce postavenie v meste, ktoré im umožňovalo rozvíjať mestskú a banskú správu podľa vlastných predstáv. „Rokovania rady prebiehali v nemeckom jazyku. Od 18. stor. pribudla slovenčina“ (Ďuriančík, 2010, s. 23). Ďalším obdobím v slovensko-nemeckých kontaktoch, ktoré výrazne ovplyvnilo lexiku slovenčiny, je 16. stor. (idey humanizmu a reformácie, štúdiá na nemeckých univerzitách, čítanie nemeckých kníh, vplyv duchovných prúdov) a prevzatie vlády v Uhorsku Habsburgovcami (1527) a od roku 1867 vznik rakúsko-uhorskej monarchie (bližšie pozri Krešáková, 2009).

Je pochopiteľné, že takéto dlhodobé vzájomné pôsobenie dvoch jazykov zákonite zanechá v slovnej zásobe stopy v podobe prevzatých slov. „Z nijakého iného jazyka sa nedostalo do živej slovenskej hovorenej reči 15. –18. storočia toľko slov ako z nemčiny“ (Doruľa, 1977, s.76). Aj keď sa pod vplyvom rôznych historických udalostí a hnutí² kvantitatívny výskyt slov nemeckého pôvodu v slovenskom jazyku výrazne znížil, ich ustavičná prítomnosť v slovenskom národnom jazyku v aktuálnych komunikačných podmienkach predstavuje podnet na ich skúmanie.

2 Prevzatia z nemčiny v stratifikácii slovenského jazyka

Revolúcia v doprave v polovici 20. storočia bola základným impulzom na vznik globalizácie a stala sa symbolom medzinárodného prepojenia vo všetkých oblastiach nášho života. Dynamika tohto procesu výrazne ovplyvnila aj slovenský priestor v celej jeho šírke. Globalizačný trend mal za následok intenzívnejšie kontakty nielen na vysokej politickej, kultúrnej, spoločenskej a hospodárskej úrovni, ale interferoval aj vzťahy medzi jednotlivcami, čo ovplyvnilo jazykovú, sociálnu a následne aj komunikačnú situáciu v našej krajine. Odras týchto zmien je možné vnímať aj v zmenenom výskumnom prístupe slovenských lingvistov, ktorý sa od 90. rokov 20. storočia začal prejavovať v sociálnej podmienenosti používania jazyka a v pragmatickom prístupe k nemu. Bosák determinuje túto zmenu vznikajúcim „množstvom nových komunikačných situácií, ktoré sa nedajú adekvátne riešiť aplikovaním tradičných modelov a prístupov.“ (Bosák, 2010). Pragmatický prístup k jazyku vníma cez diferencovanosť našej spoločnosti a jej potrieb, „pričom jazyk je tu „len“ sekundárne a nemôže sa používateľom „predkladať“ iba v jednej podobe pre každú komunikačnú situáciu (čo však neznamená popieranie jeho jednoty ako predpokladu celospoločenskej komunikácie). V jazykových štruktúrach sú prítomné aspekty sociálne, psychologické, etnokultúrne a ďalšie, ktoré sa „nestrácajú“ pri procesualizácii jazykových štruktúr v reči, práve naopak, markantne vystupujú do popredia“ (Bosák, 1997, s. 51).

² 18. stor. Bernolák kodifikuje slovenský jazyk; 1848/49 – vplyv národoslobodzovacieho hnutia v Uhorsku; 1918 – rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik samostatného Československa; a.i.

Rôznorodosť a jazyková pestrosť nového globalizovaného komunikačného prostredia vo všetkých oblastiach života spôsobená novodobým sťahovaním národov za prácou, za novými trhmi, na ktorých firmy hľadajú odbyť pre svoje výrobky, vyhľadávajú prijateľnejších ekonomických podmienok nevyhnutných pre prosperitu firmy podnietili transformáciu tak vecnej stránky komunikácie, ako aj jej formu a výber jazykových prostriedkov. Dochádza tak k zmenám vnútri jazyka a rámcom pre komunikáciu už nie je spisovný jazyk, ale národný. J. Horecký v roku 1979 zahrnul do stratifikácie národného jazyka spisovnú, subštandardnú, nadnárečovú, nárečovú a štandardnú formu slovenčiny, samostatne vyčlenil jazyk umeleckej literatúry. S ohľadom na zámer našej práce sa nám javí vhodné akcentovať jeho charakteristiku štandardnej formy slovenčiny, v ktorej prevláda hovorená podoba a menej sa v nej odrážajú kodifikačné vplyvy, voľne sa používajú niektoré nekodifikované väzby, vznikajú v nej mnohé neologizmy a vo väčšej miere sa prejavujú kontaktné javy s inými jazykmi (Horecký, 1979, s. 226 – 227).

Keďže sa zamýšľame nad úlohou germanizmov v neformálnej hovorenej komunikácii v nemecko-slovenskom prostredí firmy, druhým stratifikačným modelom, ktorý z hľadiska metodologickej koncepcie práce považujeme za relevantný, je model J. Bosáka. V komunikačnom priestore postavil proti sebe spisovnú a nespisovnú varietu. Spisovnú varietu charakterizuje ako záväznú, verejnú, vážnu (knižnosť), zároveň tieto vlastnosti implikujú sociálnu dištančnosť, citovú neanganžovanosť (koženosť a odcudzenosť). Naopak, nezáväznosť, neverejnosť, neformálnosť, dôvernosť nespisovných variet sú spojené so sociálnou blízkosťou (solidárnosťou), srdečnosťou a spontánnosťou. Medzi tieto dve variety vsunul jazyk každodennej bežnej komunikácie, ktorú nepovažuje za samostatnú varietu, ale vníma ju ako prienik jednotlivých charakteristík spisovnej a nespisovnej variety v závislosti od oficiálnosti/neoficiálnosti komunikačného aktu. Podľa jeho charakteristiky v hovorovej slovenčine prevláda v zvukovej rovine neutrálny štýl, je pre ňu typické používanie neologizmov, univerbizovaných pomenovaní, slangizmov, profesionalizmov, expresív, v lexikálnej rovine uprednostňuje tento štýl vplyv jazykových kontaktov (Bosák, 1995, s. 20 – 21).

Relevantnou sa nám javí aj stratifikácia autoriek D. Slančovej a M. Sokolovej. Národný jazyk člení na spisovnú varietu, štandardnú varietu – v rámci nej rozlišujú západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský variant, subštandardnú varietu – taktiež s regionálnou diferencovanosťou, nárečové variety a nesystémové semivariety (slang, profesionalizmy, žargón a argot) (pozri Slančová – Sokolová, 1994, s. 225).

Lexikálne germanizmy, na ktoré sa tejto práci zameriavame, podobne ako prevzatia z iných jazykov, majú svoje pevné miesto v rôznych formách národného jazyka. V spisovnej forme sa nachádzajú slová nemeckého pôvodu, ktoré sú v mnohých prípadoch jediné pomenovania daného predmetu alebo javu, ich nemecký pôvod si ich používateľ mnohokrát vôbec neuvedomuje. V spisovnej forme sa germanizmy zachovali predovšetkým v cirkevnej, baníckej, remeselnej oblasti a oblasti mestskej správy. Patria sem predovšetkým slová, ktoré boli do slovenčiny prevzaté v priebehu 9. – 15. stor., napr.

fara – nem. Pfarrer <lat. <gr. – budova, v ktorej je farský úrad a spravidla aj byt farára

kacír – nem. Kätzer <lat. <gr 1. cirk. pokrstený človek, ktorý popiera určitý článok viery alebo o ňom pochybuje; zástanca odchýlky od oficiálnej vierouky niektorých kresťanských cirkví. (Slovník súčasného SJ)

štôľňa – nem. Stollen; ban. vodorovná banská podzemná chodba

rada – nem. Rat – 1. pokyn, návod, poučenie; 2. Výbor, orgán, ktorý má na starosti, ktorý prerokúva určité záležitosti.

V slovenskom národnom jazyku však existujú mnohé germanizmy, ktoré síce majú svoj slovenský ekvivalent, nemecké slovo sa však používa častejšie, to však už patrí do inej

formy národného jazyka. Výsledky výskumu M. Paponovej dokazujú, že „obzvlášť vysokú frekvenciu vykazujú slová nemeckého pôvodu v štandardnej forme a v nárečiach.“ (Paponová, 2003, s. 71). Toto tvrdenie dopĺňame základným znakom štandardnej, resp. subštandardnej formy, ktorým je zväčšená miera kontaktných javov s inými jazykmi a prevláda hovorená podoba. Pri výskume hovorenej reči v Banskej Bystrici dospel Patráš k poznaniu, že germanizmy v komunikácii používa predovšetkým staršia generácia (nad 60 rokov). Mladší používatelia jazyka siahajú po tzv. ‚Küchengermanismen‘ v tých komunikačných situáciách, keď chcú zvýrazniť hravo-ironický, posmešný, resp. sarkastický charakter rozhovoru (porov. Patráš, 1994), príp. si ich vypožičiavajú na ekonomizovanie komunikácie v záujmovo-profesiových sférach (Patráš, 2002, s. 60 – 61).

napr.:

ksicht <nem.Gesicht> hovor. expr. predná časť ľudskej hlavy, tvár, jej výraz, obyč. negatívny, 2. nesympatický nepríjemný človek,

ksichtiť sa – subšt. <nem.> vyjadrovať výrazom tváre pocity, obyč. negatívne, tváriť sa

vercajk, vercajk <nem. Werkzeug> subšt. náradie, náčinie

kšeft – <nem. Geschäft> 1. hovor. zastar. al. expr. malý obchod, obyč. s potravinami al. miešaným tovarom; 2. hovor. často pejor. (nelegálne, nečestné) obchodovanie; nečestné, zisťné konanie

kalfas – <nem.> stav. slang, profes. väčšie drevené al. plechové koryto na miešanie al. nosenie malty, maltovnica

kredenc <nem.Kredenz> hovor. príborník

Germanizmy sa v zvýšenej miere vyskytujú predovšetkým v teritoriálnych dialektoch na celom území Slovenska, pričom vplyvom ich regionálnej diferencovanosti sa môže meniť ich sémantický význam.

napr.:

buchta (podľa SSN):

1. miest. **strsl i zsl** kysnutý koláč plnený lekvárom, makom, tvarohom a pod.

2. **tek, zsl** menšie pečivo z kysnutého cesta plnené makom, lekvárom, orechmi al. tvarohom poukladané

na plechu a upečené v rúre al. pripravené v pare

3. **miest. zsl** obyč. mn.č. štedrovečerné jedlo z pokrájaných žemiel' ap.,

ktoré sa obarili a osladili medom, posypali makom, príp. boli plnené lekvárom; opekance

4. **gem.** pečivo z vyprážaného sladkého kysnutého cesta, pampúšiky, šišky

5. obyč. mn.č. ovocná knedľa zo zemiakového cesta

6. **kys.** obyč. mn.č. kaša **a)** z hrubo zomletého zrna, krúp **b)** zo zemiakov

7. obyč. mn. č. halušky z rozvarených zemiakov zahustených múkou, posypané makom

al. tvarohom

8. **pejor.** tučná žena

9. druh plnej okrúhlej a vypuklej vzorky na výšivke

10. spodná nádoba na petrolejovej lampe, banka

11. priev. vlasy zopnuté do uzla

12. buchnát, úder päšťou

13. zried. snehová guľa

Pri vymedzovaní hovorených prejavov, ktoré sú predmetom nášho zamyslenia sa a ich miesta v stratifikácii slovenského národného jazyka vychádzame z úvah V. Luptákovej, ktorá konštatuje, že „slovenský národný jazyk nemá zatiaľ vo svojej stratifikácii všeobecne akceptovaný útvar, ktorý by zodpovedal hovorovej češtine.“ (Luptáková, 2000, s.). Metodologicky vychádzame pri kvalifikácii hovorených prejavov z Bosáka, ktorý do sféry bežného dorozumievacieho styku zahŕňa verejné alebo neverejné čiastkové komunikačné sféry: *regionálne dorozumievanie* – regionálne diferencované teritoriálne nárečia vo vidieckom prostredí a v mestských centrách; *skupinové dorozumievanie* – prvky profesijného dorozumievania v pracovných kolektívoch rôznych odvetví a slangového dorozumievania v generačných a dočasných kolektívoch; do tretej sféry zahŕňa *rodinné dorozumievanie*. Naším výskumom, ktorý bude prebiehať vo sfére dorozumievania v pracovných kolektívoch dvojjazyčnej firmy, sme sa rozhodli nazrieť na využitie germanizmov ako prvkov teritoriálnych nárečí v mestskom prostredí. Pre túto úlohu sme si vybrali rakúsko-slovenskú firmu pôsobiacu v Banskej Bystrici.³

3 Germanizmy v dvojjazyčnom prostredí slovensko-nemeckej firmy

Vytvorením výhodného podnikateľského prostredia sa na Slovensku výrazne zvýšil počet zahraničných firiem. V poslednom desaťročí si Slovensko pre svoje podnikateľské zámery zvolilo aj viaceré nemecké firmy, ktorých je medzičasom na našom území okolo 600.⁴

Prostredníctvom interview s niekoľkými manažérmi zamestnanými v nemecko-slovenských dvojjazyčných firmách v Banskej Bystrici a okolí sme zistili, že aj napriek zavedeniu angličtiny ako celokoncernového jazyka vo vnútro podnikovej komunikácii uprednostňujú svoj rodný jazyk – nemčinu.

Slovenskí zamestnanci sú v týchto firmách postavení tvárou v tvár nielen novým pracovným postupom, technológiám a pracovnej filozofii, ale aj novým komunikačným situáciám.

Vítazne z tohto boja vychádzajú predovšetkým príslušníci mladšej generácie, ktorá vďaka intenzívnejšiemu vyučovaniu cudzích jazykov a možnostiam štúdia v zahraničí oveľa ľahšie zvláda komunikáciu v cudzom jazyku. Rozmanitosť pracovných väzieb v dvojjazyčnej firme sa zákonite odráža aj v hovorenej komunikácii, ktorá týmto pre nás predstavuje zaujímavú oblasť na realizovanie sociolingvistického výskumu. Pre potreby nášho neskoršieho výskumu vo firme akceptujeme takúto štruktúru vnútornej firemnej komunikácie (Vetráková, 2002): a) *horizontálna*; b) *vertikálna*. Horizontálna komunikácia predstavuje

³ Banská Bystrica leží v centre Stredného Slovenska a má dlhoročnú banícku tradíciu spojenú s nemeckým obyvateľstvom. V meste žije takmer 79 tisíc obyvateľov, z ktorých veľká časť vyrástla v prostredí teritoriálnych nárečí okolitých ale aj vzdialenejších dedín.

⁴ Údaj poskytla Nemecká obchodná a priemyselná komora v Bratislave.

prenos informácií, inštrukcie manažéra, pridelovanie úloh a pod. a má prevažne formálny charakter. Vertikálna komunikácia sa uplatňuje vo firmách, kde manažerov zaujímajú názory a postoje zamestnancov, spätná väzba na pracovné úlohy, príp. firma dbá na rozvíjanie priateľských vzťahov medzi zamestnancami a manažermi s cieľom pozitívne ovplyvňovať vernosť zamestnancov firme. Ide predovšetkým o priateľské rozhovory, spoločenské, kultúrne a športové podujatia a pod. (porov. Vetráková, 2002, s. 111 – 113).

Pomocou interview sme zistili, že firmy si pre efektívnu komunikáciu vyberajú do stredného manažmentu uchádzačov z domáceho slovenského prostredia s dobrými znalosťami nemčiny a angličtiny. Horizontálna formálna komunikácia na prenos pracovných informácií teda prebieha bez problémov. Našu výskumnú pozornosť však púta vertikálna neformálna firemná komunikácia medzi nemecky hovoriacim manažmentom a slovenskými zamestnancami. Natíska sa tu otázka, akú úlohu môžu v zložitej spleti jazykovo rôznorodých komunikačných vzťahov v prostredí nemeckej firmy na Slovensku zohrať germanizmy ako výrazové prostriedky národného jazyka, predovšetkým však teritoriálnych nárečí. Aplikovanie prvkov z rôznych variet jazyka v komunikácii môžeme vnímať ako spôsob dosiahnutia úspešnej komunikácie, teda dorozumieť sa. Alternatívnym používaním rôznych jazykových variet (dialekt, sociolekt, odborný jazyka a pod.) v závislosti od situácie a ostatných komunikantov vníma Findra ako prepínanie kódu (bližšie pozri Findra, 2009, 37 – 42).

Môže prepnutie kódu do variety jazyka, ktorej lexika obsahuje väčšie množstvo germanizmov, v tomto prípade do teritoriálneho dialektu, pomôcť Slovákom s minimálnou znalosťou nemčiny porozumieť nemecky hovoriaceho manažéra? Toto je však otázka, na ktorej hľadanie odpovede bude predmetom ďalšieho výskumu.

Záver

Na dosiahnutie hlavného cieľa komunikácie – odovzdanie informácie a jej pochopenie prijímateľom, má výrazný vplyv výber efektívnych výrazových prostriedkov. Zmenené podmienky v (nielen) slovenskej lingvistiky mali za následok fakt, že jazyk sa už nevníma ako teoretický konštrukt, ktorý je nutné kultivovať kodifikačnými aktmi a dodržiavaním jazykových noriem, ale je nutné vnímať jeho variantnosť ako základnú a univerzálnu vlastnosť jazyka. Práve prostredníctvom univerzálnej vlastnosti národného jazyka a diferencovaním používaním jeho prvkov, v našom prípade prevzatí z nemčiny, sme v záverečnej úvahe tohto referátu načrtli možnosti skúmania nových fenoménov v komunikácii a jazyku.

Summary

To achieve the goal of communication, which includes transfer of information and its understanding, it is important to select language expression in an effective way. Changed conditions in (not only) Slovak linguistics resulted in the attitude towards the language, which is no longer considered to be a theoretical construct cultivated by codification and language standards. However, a variation of the language should be studied as well as its basic and universal characteristic features.

In the final part of our paper we discover some new possible ways of considering communication in bilingual German-Slovak enterprises using stratification of the Slovak national language and its different varieties - mainly its dialects and German elements as alternative language expressions used in spontaneous German – Slovak informal process of communication.

Resumé

Um das Ziel der Kommunikation – nämlich die Informationsübergabe und deren Verständnis – zu erreichen, ist der Auswahl der effektiven Ausdrucksmittel erforderlich. Veränderte Bedingungen in der (nicht nur) slowakischen Linguistik hatten zur Folge, daß die Sprache als kein theoretischer Konstrukt mehr vorhanden ist, der durch Kodifizierung und Sprachnormen kultiviert werden muß. Stattdessen ist es erforderlich, die Variabilität der Sprache als ihre grundlegende und universelle Eigenschaft wahrzunehmen. In den abschließenden Überlegungen in diesem Referat deuten wir auf die neuen Forschungsmöglichkeiten in Kommunikation und Sprache in Bezug auf die universelle Eigenschaft der Sprache und differenzierten Gebrauch der Sprachmittel – in unserem Fall Gebrauch der Deutschentlehnungen hin.

Bibliografia

1. BOSÁK, Ján. 2010. Jazykové varianty ako reálny výstup prirodzenej komunikácie. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica, 2010., s. 29 – 34.
2. FINDRA, Ján. 2009. *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica: UMB, 2009. ISBN 978-80-8083-924-6.
3. KREŠÁKOVÁ, Viera. 2009. Germanizmy – kedysi významná súčasť slovenskej slovnej zásoby. Kde sú dnes? In: *Zborník príspevkov z 8. Medzinárodnej študentskej vedeckej konferencie – doktorandská sekcia*. Trenčín: Trenčianska Univerzita A. Dubčeka, 2011. CD-ROM. ISBN 978-80-8075-493-8.
4. LUPTÁKOVÁ, Viera. 2000. *Interdisciplinárny výskum hovorenej komunikácie v strednej generácii obyvateľov Liptovského Mikuláša*. [Dizertačná práca]. Banská Bystrica: FHV UMB, 2009.
5. PAPONOVÁ, Mária. 2003. Wörter deutscher Herkunft im Slowakischen – Geschichte und Gegenwart der deutsch-slowakischen Sprachkontakte. In: *Deutsche Sprache in der Slowakei*. Hrsg. Albrecht Greule und Jörg Meier. Wien: Edition Praesens, Verlag für Literatur-und Sprachwissenschaft, 2003, s. 69 – 94. ISBN 3-7069-0192-7.
6. PAPONOVÁ, Mária. 2005. Bairisch-slowakische Wortschatzbeziehungen im Spiegel der Kulturgeschichte. In: *Deutsche Wortforschung als Kulturgeschichte*. Hrsgg. I. Hausner und P. Wiesinger. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. s. 261-273. ISBN 3-7001-3399-5.
7. PATRÁŠ, Vladimír. 1994. Germanismensuren in der gesprochenen Urbanform des slowakischen. In: *Satz – Text – Diskurs*. Akten des 27. Linguistischen Kolloquiums, Münster 1992. Band 1. Hrsgg. Beckmann S. und Frilling S. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1994, s. 283 – 289.
8. PATRÁŠ, Vladimír. 1995. Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky). In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Sociolingvistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – Mária Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 119 – 131. ISBN 80-224-0160-9.
9. PATRÁŠ, Vladimír. 2002. Sociolingvisticky orientované výskumy hovorenej komunikácie. In: *Interdisciplinárne kooperácie*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, 2002, s. 46 – 66. ISBN 80-8055-684-9.
10. SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. 1994. Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 23*. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul, 1994, s. 225 – 240.
11. VETRÁKOVÁ, Milota. 2002. *Komunikácia v práci manažéra*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela, 2002. ISBN 80-8055-630-X.

Slovníky

1. Buffa F., Ferenčíková A., Habovštiak A. a kol. *Slovník slovenských nářečí*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1994. ISBN 80-224-0183-8.
2. Balážová L. A kol. 2006. *Slovník súčasného slovenského jazyka. Časť A–G*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. ISBN 80-224-0932-4.
3. Doruľa J. a kol. 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003. ISBN 80-224-0750-X.
4. *Historický slovník slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA. 1991. ISBN 80-224-0228-1.
5. *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied. 1971.
6. Kol. autorov. 2006. *Slovník slovenských nářečí I*. Bratislava: VEDA. 2006. ISBN 80-224-0183-8.
7. Kol. autorov. 2006. *Slovník slovenských nářečí II*. Bratislava: VEDA. 2006. ISBN 80-224-0900-6.

Použité skratky

Subšt. – subštandardný výraz (nepatriaci do spisovného jazyka zo štruktúrnych dôvodov alebo preto, že sa v spisovnom jazyku neujal najmä pre svoj cudzí pôvod)

Hovor. – hovorový výraz

Nem. – slovo nemeckého pôvodu, nemecký; príp. znenie v nemeckom origináli

Čiast. – čiastočný, čiastočne

Csl – celoslovenské; vzťahujúce sa na celé slovenské jazykové územie

Strsl – stredoslovenské nárečia

Zsl – západoslovenské nárečia

Miest. – miestami, sporadicky sa vyskytujúci

Gem – gemerské nárečie

Zastar. – zastaraný výraz

Priev. – prievidzké nárečie

Príd. – prídavné meno

Zried. – zriedkavo

Na tropie kobiecego kryminału w literaturze chorwackiej

Paulina Kudzin

On the Trace of the Female Crime Novel in Croatian Literature

Abstract: *The intention of this article is to present a selection of Croatian crime novels written by female authors. Moreover it is also an attempt to explore whether “the female crime novel” does exist and which strategies and poetics appear in it. Interpretations and main aspects of these novels concentrate mostly on social issues and social criticism which means more than (re)construction of smart, intellectual play and the investigation discovers and solves more than “only” who killed.*

Key words: *crime nove, female literature, social criticism, ecofeminism*

Contact: *Adam Mickiewicz University in Poznań, Faculty of Polish and Classical Philology, Institute of Slavonic Philology, Fredry 10, 67-701 Poznań, paulinakudzin@gmail.com*

Celem szkicu jest przybliżenie problematyki powieści kryminalnych i powieści z elementami zaczerpniętymi z fabuł kryminalnych na przykładzie wybranych utworów pisarek chorwackich. Jednocześnie artykuł sytuje się w obszarze prób odpowiedzenia na pytanie, czy istnieje kobieca powieść kryminalna w literaturze chorwackiej? Zaznaczam na początku, że przez pojęcie „kobieca powieść kryminalna” możemy rozumieć nie tylko utwory napisane przez kobiety, ale też, jak zauważa Ewa Kraskowska, kryminały spod znaku kobiecości mogą zawierać w sobie „parę rozwiązań techniczno-literackich, które mogą wystąpić osobno lub w zestawach: kobiece autorstwo, kobieca bohaterka i/lub narratorka (detektyw-amatorka, prywatna detektyw, policjantka), kobieca fabuła. Przez kobiecą fabułę kryminalną rozumiem taką, w której zbrodnia rodzi się i dokonuje na tle różnicy płci, niezależnie od tego czy ofiarą jest mężczyzna, czy kobieta; ponieważ najczęściej w grę wchodzi wówczas przemoc wobec kobiet (gwałt, przemoc domowa, morderstwa seryjne itp.), podobne fabuły wspierają dyskurs feministyczny w wielu jego newralgicznych obszarach, także tych, które dotyczą mniejszości seksualnych“.¹

Mając świadomość pojemności takiego rozumienia kobiecej powieści kryminalnej, czy kryminałów spod znaku kobiecości, w niniejszym tekście skoncentruję się jedynie na powieściach napisanych przez kobiety, przybliżając ich problematykę, wykraczającą poza tematykę *stricto* kryminalną, tj. koncentrującą się głównie na zgrabnej zagadce, intelektualnej grze i dedukcyjnej linii powadzonego śledztwa (w szerszej zaś perspektywie można by pokusić się o odnalezienie w tych utworach wspólnej poetyki lub elementów subwersyjnych i emancypacyjnych). Wybór takiego podejścia do tematu argumentuję poczuciem braku świadomości, że kobiety jako autorki kryminałów są niemal nieobecne w opisach i badaniach literatury chorwackiej. W pracach naukowych pojawia się oczywiście nazwisko Mariji Zagorki, jako prekursorki powieści detektywistycznej w Chorwacji (w perspektywie feministycznej warto mieć na uwadze artykuł dotyczący melancholii zawarty w tym utworze autorstwa Tatjany Jukić),² pojawia się też nazwisko Ireny Vrkljan w kontekście ewolucji prozy intymistycznej w kryminalną w pracy A. Zlatar *Kto jest spadkobiercą literatury*

¹ KRASKOWSKA, E. *Damy i zbrodniarze*, „Czas Kultury”, nr 3 (144), 2008, s. 46.

² JUKIĆ, T. *Detekcija i melankolija: Zagorka, Freud, Deleuze*, w: *Neznana junakinja. Nova čitanja Zagorke*, red. M. Grdešić, S. Jakubovic – Fribec, Zagreb 2008.

*kobiecej?*³ Owszem, większość omawianych w dalszej części pracy powieści to utwory stosunkowo nowe lub całkiem nowe, można więc tłumaczyć w ten sposób ich nieobecność w opracowaniach, choć w kontekście widocznego ostatnio zainteresowania tym gatunkiem i jego niezwyklej popularności (zwłaszcza kryminałów skandynawskich) ta absencja może nieco zadziwiać. Chociaż, z drugiej strony, nieobecność ta wynikać może z problemu, z jakim przychodzi zmagać się, próbując opisać te zjawiska literackie – są to często bowiem fabuły, które chętnie korzystają ze strategii i motywów kryminalnych, jednakże ich przyporządkowanie gatunkowe nie zawsze jest jednoznaczne i proste.⁴

Z pewnością jednak „jest to literatura, w której przegląda się społeczeństwo, uprawomocniając diagnostyczną funkcję współczesnego kryminału jako narracji o mechanizmach życia społecznego“.⁵

W omawianych utworach ta właśnie problematyka wydaje się wysuwać na pierwszy plan, wzbogacona współcześnie, co należy podkreślić, o specyficzny kontekst czasu tranzytacji i rzeczywistości postkomunistycznej, także tej emigracyjnej. Rzeczywistości widzianej oczami pisarek.

Obierając za przedmiot eksploracji semantykę i problematykę, nieobojętnych również na kwestie *gender*, kryminałów kobiecego autorstwa, szczególnie znamienne jawi się prezentacja takich zagadnień, jak: problematyka władzy i opresji (państwo, rodzina, podwójne standardy moralności jako matryca przemocy), topos miejsca i związek z kategorią kobiecości oraz status *Innych*, a także, nacechowany *genderowo*, stosunek człowieka do przyrody. W swoim tekście postaram się chociażby szkicowo nakreślić niektóre interesujące kwestie, które mogą posłużyć jako punkt wyjścia do dalszych badań i analiz.

Austria wciąż szczęśliwa?

Ciekawą propozycją połączenia fabuły kryminalnej z niezwykle poetyckim, subtelnym, intymnym wręcz stylem obrazowania jest bez wątpienia proza Ireny Vrkljan. W dwóch kryminalnych powieściach tej autorki pojawia się „klasyczna” można by rzec para, detektyw i jego pomocnik. Starzejący się Leo Winter nie reprezentuje jednak wzoru śledczego z czarnego kryminału, skłóconego ze światem, niestroniącego od alkoholu i mającego ciągle problemy z kobietami. Jest on bowiem szczęśliwie żonaty, ale przewrotnie, elementem spajającym to małżeństwo wydaje się być zaduma i melancholia. To, co bowiem wyróżnia i nie daje spokoju inspektorowi to nostalgia i poszukiwanie świata, którego już nie ma. Wraz z postępującym śledztwem możemy poznać dawny Wiedeń, swoistą „krajną dzieciństwa” Wintera. Znaki minionego świata to przede wszystkim stara ulica Burggasse, samotne kobiety w znoszonych, niemodnych sukniach, przedwojenne kino, ale i węgierski akcent pracownika pensjonatu.

³ ZLATAR, A. *Kto jest spadkobiercą literatury kobiecej?*, tłum. J. Dobosiewicz, w: *Widzieć Chorwację. Panorama literatury i kultury chorwackiej 1990 – 2005*, red. K. Pieniążek-Marković, G. rem, B. Zieliński, Poznań 2005.

⁴ „Kryminał mieści się po stronie utworów, w które wpisane jest homofoniczne widzenie świata [...] jest dziełem skończonym nie tylko dlatego, że nie znosi fabuł niedopowiedzianych (to niedookreślenie może przejawiać się w rozmaity sposób, na przykład wówczas, gdy zagadka nie jest rozwiązana, ale także wtedy, gdy zabójcy sprawiedliwość wymierza los lub gdy schwytywanie mordercy jest dziełem przypadku, nie zaś procedur detektywistycznych albo policyjnych.[...] W kryminale współczesnym ta homofoniczność jest równoważona przez (wspomniane) znaczenie dyskursów, sprawiające, że powieść jawi się nie tylko jako mniej lub bardziej udana zagadka literacka, lecz na przykład jako opowieść o tożsamości i ponowoczesnych z nią kłopotach, jako historia o zderzeniu kultur i tak dalej.” CZUBAJ, M. *Etnolog w mieście grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Kraków 2010, s. 40-41.

⁵ Ibidem, s. 16.

Przeszłość odgrywa niezwykle istotną rolę w życiu wszystkich niemal bohaterów, a zadania śledcze inspektora jemu samemu jawią się niczym szperanie w starych kufrach i przeszukiwanie strychów. Co ciekawe twórczość literacka Ireny Vrkljan została przez A. Zlatar określona jako „wewnętrzny świat szuflad i szaf” – świat, który stanowi swego rodzaju odbicie wewnętrznego świata osób i ich życiorysów zapisanych na/w przedmiotach⁶ – podkreślając tym samym wyjątkowo istotny dla tej prozy intymny opis i niezwykle znaczenie przedmiotów, szczególnie tych szyfrujących bądź deszyfrujących przeszłość. To za sprawą starych fotografii dwóch dziewczynek, Leo Winter rozwiązuje zagadkę morderstwa, ale i pilnie strzeżoną rodzinną tajemnicę, jakich pewnie wiele skrywanych w murach starych, mieszczańskich kamienic.

Poza obliczem minionego Wiednia, które poznajemy za sprawą nostalgii Wintera, otrzymujemy obraz miasta jako miejsca oznaczającego specyficzny stan przebywania na emigracji, ciągłego zmagania się ze swojskością i obcością. Jesteśmy świadkiem niejako ciągłego ścierania się wizji Austrii jako Arkadii dzieciństwa (świat domknięty) z nurtem naznaczonym schyłkowością i katastrofizmem.⁷ Różne też są sposoby zmagania się z pamięcią o kraju, z którego się przybyło: ekscentryczny malarz zrywa kontakt z zagrzebskim życiem i rodziną, dwie dziewczynki, które doświadczyły w dzieciństwie przeprowadzki z Bośni do Austrii, całe życie tęsknić będą za Travnikiem, zaś żona inspektora Eva (pochodząca z Chorwacji) zajęta jest pracą w organizacjach walczących o prawa mniejszości. Przemieszczanie zatem odbywa się na linii Chorwacja, Bośnia, Austria, przy jednoczesnym odwoływaniu się do rozpadu (lub rozpadów), do końca pewnego świata, najpierw tego wchodzącego w skład monarchii austro-węgierskiej, później Jugosławii. A śledztwo zawsze wyciąga na światło dzienne te „odległe krainy” pochodzenia, krainy na południu, które nie dają o sobie zapomnieć, otwierają rany, są częścią dramatów. Przy czym inspektor Leo Winter ma świadomość ciągłego balansowania na krawędzi światów – prawdy i tajemnicy, hipotezy i dowodu.

*Crven, nepremostiv zid. Tajna. Zagonetka koju treba riješiti. Ili samo neka njegova utvara da to nešto znači, nešto objašnjava? Ah, svi smo samo gubitnici, ja koji vjerujem u takve tragove i oni koji mi govore da vidim sablasti.*⁸

Postać Wintera jest o tyle też ciekawa, o ile obserwujemy w kontraście, mówiąc o kryminale kobiecym czy feministycznym, całą plejadę pojawiających się znakomitych kobiet – śledczych, researcherek, policjantek, adwokatek, które wyróżnia niezwykle sprawność i nadludzka siła lub godny pozazdroszczenia intelekt jak w przypadku Lisbeth Salander, czy Nastki Kamińskiej, bohaterki powieści Aleksandry Marininej. Na ich tle Leo jawi się jako niezwykle uczuciowy nostalgik i melancholik, którego trudno wpisać w szeregi charyzmatycznych detektywów-twardzieli. Sam ma też świadomość kresu pewnej epoki, także w strukturach śledczych i zdaje się, że i on przemija wraz z epoką, w której nie ma miejsca dla melancholików i ludzi, noszących w sobie ten dawny, miniony świat.

Wstęp do ekofeminizmu

Powieścią, która może stanowić wstęp do rozważań nad problemami stosunku człowieka do przyrody, ekofeminizmu i próbami zastosowania tego nurtu do interpretacji utworów, zdaje się być *Močvarni Lovac* Višnji Stahuljak, której pierwsze wydanie ukazało się w 1995 roku (napisana w 1990 roku). Jest to propozycja z obszarów *whodunnit* lub

⁶ ZLATAR, A. *Soba, kuhinja, vlak*, w: I. Vrkljan, *Sabrana proza*, t. 1, Zagreb 2006, s. 5.

⁷ Por. WIEGANDT, E. *Austria felix, czyli o micie Galicji w polskiej prozie współczesnej*, Poznań 1997.

⁸ VRKLJAN, I. *Smrt dolazi sa suncem*, w: *Sabrana proza*, t. 2, Zagreb 2006, s. 174.

„zamkniętego pokoju”, w którym każdy może być brany pod uwagę jako potencjalny zabójca, a w finale zagadka znajduje swoje rozwiązanie, będące wynikiem procedur dedukcyjnych i detektywistycznych (w roli detektywa-amatora występuje małomiasteczkowy adwokat). Co prawda morderstwo nie otwiera akcji tej powieści, jednak fabuła konstruowana jest tak, by już od samego początku zasygnalizować elementy istotne dla punktu kulminacyjnego (jak np. strzelba, która znika ze ściany dworu, a która w końcu musi wystrzelić), wprowadzić niepokój za sprawą legendy o Łowcy i mrocznej scenerii podupadłego dworu oraz nakreślić możliwe motywy oraz krąg podejrzanych.

W rzeczywistości jednak utwór porusza tematy istotne z punktu widzenia zarówno ekologii, jak i feminizmu, stanowić może więc próbę połączenia tych dwu pojęć i zastosowania ich w badaniach literackich. Obie kwestie nie pozostają w izolacji, możemy spojrzeć na nie bardziej kompleksowo w świetle propozycji ekofeministycznych. Problem ekologii bowiem, ochrony unikatowego obszaru Czarnej Młaki przywoływany w kontekście rozwoju turystyki łowieckiej, zyskuje także w tej powieści nacechowanie *genderowe*. Oczywiście nie pojawiają się tutaj tak daleko idące ekofeministyczne postulaty, jak te dotyczące wegetarianizmu, gatunkizmu czy ageizmu obecne chociażby w kryminalnej powieści Olgi Tokarczuk,⁹ brak też ironii Patricii Highsmith jak w *Księdze zemsty dla miłośników zwierząt*,¹⁰ ale powiązania z podstawowymi obserwacjami i założeniami ekofeminizmu rysują się dosyć klarownie. Z polowaniem na zwierzęta łączy się bowiem „polowanie na kobiety”. Opis natężenia bezsensownego okrucieństwa jako jednej z atrakcji turystyki łowieckiej pojawia się także w kontekście oferty turystyki seksualnej. Kobiety natomiast funkcjonują jako kobyły, mulice, głupie gęsi. Często też pojawiają się kierowane pod adresem kobiet określenia związane z ujarzmianiem, oswajaniem, zdobywaniem, polowaniem czy prowadzeniem za uzdę.

Podkreślanie silnych związków kobiety z naturą i jej umiejscowienie między naturą a męską kulturą stanowi punkt wyjścia trzech głównych nurtów ekofeminizmu: postulat wyprowadzenia kobiety z obszaru natury, który ma być przyczyną jej podrzędnej pozycji, idea wyższości kobiecej istoty nad męską kulturą i wreszcie przekonanie, że:

[...] chociaż dualizm natura-kultura stanowi produkt kultury, to jednak możemy świadomie podjąć decyzję, że nie zrywamy związku między kobietą a przyrodą i nie wchodzimy w obręb męskiej kultury. Możemy jednak wykorzystać ją jako dogodny punkt wyjścia do stworzenia innego rodzaju kultury i polityki, która łączyłaby w sobie intuicyjne, duchowe i racjonalne formy wiedzy, obejmujące zarówno naukę jak i magię, w tej mierze, w jakiej pozwalają nam przekształcić dychotomię natura-kultura i stworzyć wolne, ekologiczne społeczeństwo.¹¹

Jednakże problematyka *genderowa* w tej powieści nie jest prezentowana tylko w oparciu o binarny, przeciwstawny model kobieta-mężczyzna, w którym to kobieta stoi po stronie natury (zarówno w przedstawieniu jako noszącej cechy dyskredytującego, prymitywnego animalizmu, jak i posiadającej zdolności zrozumienia natury i przyjmowania z pokorą jej praw), mężczyzna zaś reprezentuje kulturę – ujawnia się tu także nacechowanie klasowe.

To kobiety ze służby stawiane są po stronie instynktownej, prymitywnej i bezmyślnej natury, prezentowane w opozycji do wyrafinowanych kobiet „z wyższych” sfer:

⁹ TOKARCZUK, O. *Prowadź swój plug przez kości umarłych*, Kraków 2009.

¹⁰ HIGHSMITH, P. *Księga zemsty dla miłośników zwierząt*, tłum. K. Oblucki, Warszawa 2008.

¹¹ KING, Y. *The ecology of Feminism and the Feminism of Ecology*, w: *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*, red. J. Plant, Philadelphia 1989, s. 22-23, cyt. za R. Putnam Tong, *Myśl feministyczna. Wprowadzenie*, Warszawa 2002, s. 331.

*Ona je sam sirovi, seljački seks, draga moja Mira. Iako je na njoj sve raspoređeno kako treba, ipak ne doseže vašu profinjenu ljepotu. Ne doseđe ona, što se rafiniranosti tiče. Ni do vaših prelijepih, rafiniranih koljena.*¹²

Pojawia się zatem problematyka statusu kobiety z klasy niższej, w tym wypadku służącej, będącej obiektem realizacji seksualnych podbojów jej pracodawców. W onsekwencji amatorskiego śledztwa wychodzi na jaw, iż morderstwo było wynikiem właśnie społecznych stosunków i „nadużyć międzyklasowych”, demaskacji ulegają więc także podwójne standardy moralności.

Antidotum i pewnym idealnym, zdaje się utopijnym projektem rozwiązania problemu patriarchalnej przemocy i niesprawiedliwości, w świetle krytyki ekofeministycznej, mogłoby być przesunięcie z hierarchicznej organizacji społeczeństwa ku „sieci” społecznej i promocji społeczeństwa partnerskiego, w którym władza nad „drugimi” i przyrodą/naturą zamienia się we władzę z „drugimi” i przyrodą:

*Princip mrežne organizacije otvara mogućnosti veće komunikacije i suradnje pa tako i oni koji su predstavljali hijerarhijski subordinirane i ignorirane mogu dobiti mogućnost ravnopravnog djelovanja. Preneseno na odnose dominacije i subordinacije između gospodara i "drugih", zamijena hierarhije mrežom može afirmirati i neke nove, do sad neizgovorene priče onih koji nikada nisu predstavljali subjekt, među kojima su i žene.*¹³

Miasto, pajęczyna, śmierć

Kontynuację tradycji kryminału, którego akcja rozgrywa się w Zagrzebiu (pamiętamy pierwszą powieść detektywistyczną M. Zagorki, czy kryminały „zagrzebskie” P. Pavličića) odnajdziemy w dwóch powieściach Nady Gasić – *Mirna ulica, drvored* i *Voda, paučina*. Jednocześnie są to utwory najnowsze (wydane w 2007 i 2009 roku). W pierwszej, debiutanckiej powieści otrzymujemy obraz życia dzielnicy Medveščak, a dokładniej starej kamienicy i jej mieszkańców. Druga natomiast to niejako również wgląd w życie miasta, ale i w życie kobiet, szczególnie trzech sióstr, uwikłanych w dramatyczne wydarzenia. To, co spaja obydwie powieści, poza umieszczeniem akcji w Zagrzebiu, to mające szczególne znaczenie dla fabuły anomalia pogodowe (zagęszczający powietrze upał w debiucie i powódź w kolejnej powieści jako znaki „zagłady” i zniszczenia) oraz asocjacje do metaforyki nici, splotów i pajęczyny. Te ostatnie mogą odwoływać się do tradycji Arachne (zaproponowanej w badaniach literackich przez K. Miller)¹⁴ i kobiecej twórczości przedpiśmiennej, skoro rozwiązanie zagadki morderstw kryje się w ściegu kołnierzyka rysowanego przez jedną z bohaterek – obserwatorkę życia kamienicy, która zresztą później sama pada ofiarą mordercy. Zanika więc klasyczna nić śledztwa, zamieniając się w narysowany (napisany!) splot lub pajęczą sieć. Sieć, która zarówno na płaszczyźnie życia jak i tekstu prowadzi w różnych kierunkach, skleja nici, by pozwolić im się rozejść i zerwać, nie dając nigdy jednoznacznej recepty i odpowiedzi na nurtujące pytania. W powieści *Voda, paučina* w nici pajęczyny układają się ulice i zaułki dzielnicy Zagrzebia (tym razem Trešnjevki), która staje się niejako matrycą egzystencji „zwykłych ludzi”, bohaterów powieści. Za sprawą obserwacji

¹² STAHLJAK, V. *Močvarni Lovac*, Zagreb 1995, s. 57.

¹³ BUZOV, I. *Kolonizacija ljudi i prirode*, w „Kruh i Ruže”, nr 30, 2006, s. 10.

¹⁴ MILLER, N. K. *Arachnologies: The Woman, The Text, and The Critic*, w: *The Poetics of Gender*. red. Nancy K. Miller, New York 1986.

tego modelu pojawia się diagnoza społeczeństwa w czasie przemiany ustrojowej, która jest wyjątkowo gorzka:

*Iza te poplave, iza oluje, iza tornada – inače ostaju komadići iz kojih preživjeli grade novi život. Poslje desetljeća političke korupcije, tranzicijske privatizacije i mafijaških organizacija koje su porobile suvremenu Hrvatsku [...] ne ostaje mnogo toga, naročito ne nečega iz čega bi se mogao graditi taj očekivani „novi život“.*¹⁵

Ze szczelin wychodzą zmyry, gnębiące współczesne społeczeństwo chorwackie – ofiara cierpiąca na syndrom okopowy, podejrzany bośniacki emigrant, mieszkający w suterenie – człowiek, któremu zmiany geopolityczne odebrały biografie, ojczyznę i tożsamość. Państwo w czasie transformacji zaś przypomina śmietnik idei i wartości, co zostaje świetnie wychwycone w opisie ślubu jednej z bohaterek, który goście rozpoczynają hymnem państwowym, a kończą hymnem klubu piłkarskiego. Otrzymujemy obraz rzeczywistości u kresu pewnej ery, ery względnej prywatności. Zbliża się czas katastrofy, kiedy to społeczeństwo jeszcze dryfuje na tratwie, ale ostateczna fala zdaje się być bardzo blisko. Za sprawą polifoniczności obydwu powieści, różnorodności wypowiedzi i głosów możemy przyjrzeć się z bliska temu społeczeństwu, wsłuchać się w puls miasta i podglądać życie jego mieszkańców. Usłyszymy zatem fragmenty rozmów telefonicznych w tramwaju, myśli znajdującego się w stanie śpiączki chłopca-świadka w sprawie morderstwa, ale też dysputami niepełnosprawnego umysłowo mężczyzny z objawiającą się regularnie Matką Boską. To ona zresztą wypowiada zdania, mogące posłużyć za manifest poetyki powieści kryminalnej jako opowieści o społeczeństwie, władzy i nierówności:

*Otkrivanje ubojice nema veze sa zločinom. Svrha zločina je važna, a ne otkivanje ubojice. Otkrivanje ubojice, to je...kako bih ti objasnila? To je tehnički proces koji služi samom sebi. Može služiti i nečem drugom, ali sa svrhom zločina nema veze.(...) zločin nikada nije krivotvorina. On je originalan, jedinstven, zato što je svaka žrtva jedinstvena. Žrtvu ne možeš kopirati i zbog toga je svaki zločin jedinstven i savršen*¹⁶.

Interesującym w tym kontekście jest przeniesienie celu śledztwa, z odkrywania twarzy i nazwiska mordercy, na przemierzanie skomplikowanej sieci wydarzeń (nadużyć i kalekich, opresyjnych relacji międzyludzkich) bez gwarancji, że pajęczyna nie przyklei się także do naszych rąk i twarzy. Ostatecznie otrzymujemy pesymistyczną wizję – jak zauważa sama autorka – społeczeństwa jako idealnego obrazu patologii („Društvo je trenutno savršena slika patologije“).¹⁷

Nie sposób oczywiście w krótkim tekście poruszyć problematykę większej liczby utworów, jak choćby ironiczno-pastiszowych *Przygód Glorii Scott* Mimy Simić,¹⁸ w których konwencja klasycznego kryminału, wraz z jego wymogami została doprowadzona do granic absurdu i groteski. Warto jednak mieć na uwadze, że chorwackie kryminały kobiecego autorstwa niosą w sobie o wiele większy ładunek treści i wartości artystycznej oraz diagnoz współczesności, wkraczających w odleglejsze rewiry niż tylko te zarezerwowane na pytanie i odpowiedź: kto zabił?

¹⁵ ZLATAR, A. *Strah koji ne može nestati*, „Zarez”, nr 293 2010, s. 42.

¹⁶ GAŠIĆ, N. *Voda, paučina*, Zagreb 2009, s. 315.

¹⁷ *Društvo je trenutno savršena slika patologije*, wywiad z Nadą Gašić <http://www.tportal.hr/kultura/knjizevnost/79573/Drustvo-je-trenutno-savrsena-slika-patologije.html>, ostatnie wejście 12.06.2012.

¹⁸ SIMIĆ, M. *Pustolovine Glorije Scott*, Zagreb 2005.

Summary

In this article I explore some issues of Croatian crime novels on the example of chosen female authors (I. Vrkljan, N. Gašić, Višnja Stahuljak). The article is also an attempt to inquire the strategies and poetics which are being used in these novels. In the examined works, the most important seem to be the aspects of social mechanisms and diagnosis of society enriched of contemporary context of the transition time and the reality in Croatia. Moreover, in these novels particularly significant appear following topics: power and oppression, meaning of the place and its connection with the category of „femininity“, status of the *Others* and engendered human behaviour towards the nature. The above recalls the idea that Crime novel means more than (re)construction of smart, intellectual play and the investigation discovers more than „only“ who killed.

Bibliografija

1. BUZOV, I. *Kolonizacija ljudi i prirode*, w: „Kruh i Ruže“, nr 30, 2006.
2. CAILLOIS, R. *Powieść kryminalna*, w: tegoż, *Odpowiedzialność i styl. Eseje*, przeł. J. Błoński, Warszawa 1967.
3. CZUBAJ, M. *Etnolog w mieście grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Kraków 2010.
4. *Društvo je trenutno savršena slika patologije*, wywiad z Nada Gašić <http://www.tportal.hr/kultura/knjizevnost/79573/Drustvo-je-trenutno-savrsena-slika-patologije.html>, ostatnie wejście 12. 06. 2012.
5. GAŠIĆ, N. *Mirna ulica, drvored*, Zagreb 2007.
6. GAŠIĆ, N. *Voda, paučina*, Zagreb 2009.
7. HIGHSMITH, P. *Księga zemsty dla miłośników zwierząt*, tłum. K. Obłucki, Warszawa 2008.
8. JUKIĆ, T. *Detekcija i melankolija: Zagorka, Freud, Deleuze*, w: *Neznana junakinja. Nova čitanja Zagorke*, red. M. Grdešić, S. Jakubovic – Fribec, Zagreb 2008.
9. KING, Y. *The Ecology of Feminism and the Feminism of Ecology*, w: *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*, red. J. Plant, Philadelphia 1989, cyt. za R. Putnam Tong, *Myśl feministyczna. Wprowadzenie*, Warszawa 2002.
10. KRASKOWSKA, E. *Damy i zbrodniarze*, „Czas Kultury“, nr 144, 2008.
11. LASIĆ, S. *Poetika kriminalističkog romana. Pokušaj strukturalne analize*, Zagreb 1973.
12. MILLER, N. K. *Arachnologies: The Woman, The Text, and The Critic*, w: *The Poetics of Gender*, red. Nancy K. Miller, New York 1986.
13. SIMIĆ, M. *Pustolovine Glorije Scott*, Zagreb 2005.
14. STAHLJAK, V. *Močvarni Lovac*, Zagreb 1995.
15. TOKARCZUK, O. *Prowadź swój pług przez kości umarłych*, Kraków 2009.
16. VRKLJAN, I. *Poslednje putovanje u Beč*, w: I. Vrkljan, *Sabrana proza*, t. 2, Zagreb 2006.
17. VRKLJAN, I. *Smrt dolazi sa suncem*, w: I. Vrkljan, *Sabrana proza*, t. 2, Zagreb 2006.
18. WIEGANDT, E. *Austria felix czyli o micie Galicji w polskiej prozie współczesnej*, Poznań 1997.
19. ZLATAR, A. *Soba, kuhinja, vlak*, w: I. Vrkljan, *Sabrana proza*, t. 1, Zagreb 2006.
20. ZLATAR, A. *Strah koji ne može nestati*, „Zarez“, nr 293, 2010.

Autobiografické prvky v dielach Pavla Pavličića „Lađa od vode“ (1972) / „Bilo pa prošlo“ (2011)

Daniela Kurucová

Autobiographical elements in the works of Pavao Pavličić „Lađa od vode“ (1972) / „Bilo pa prošlo“ (2011)

Abstract: The article describes in details two works by Croatian writer Pavao Pavličić, which draws attention to the presence of autobiographical elements. Autobiography is indeed one of the most important strategies of the author's writing. The first work which we are dealing with is a collection of stories from *Lađa od vode* (1972), the first book by Pavličić, heavily influenced by fiction, where autobiographical elements can nevertheless be found. The second work is an autobiographical book *Bilo pa prošlo* (2011), now his last published work. We would like to answer the question whether the forty years long interval has meant any change in Pavličić autobiographical literary process.

Key words: autobiography, Pavao Pavličić, remembering, Zagreb, *Lađa od vode*, *Bilo pa prošlo*

Contact: Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova 2, 32 814 99 Bratislava, daniela.kurucova@gmail.com

Autobiografia je retrospektívny prozaický text, v ktorom určitá skutočná osoba rozpráva o vlastnom živote, zdôrazňujúc pritom svoj osobný život, a najmä históriu rozvoja svojej osobnosti. Takto charakterizuje modernú autobiografiu jeden z jej najvýznamnejších teoretikov, Philippe Lejeune. Jej vznik datuje do konca 18. storočia a ako medzník udáva dielo Jeana Jacquesa Rousseaua *Confessions* z roku 1781.¹

Vinko Brešić, autor prvej zbierky chorvátskych autobiografií, považuje za začiatok chorvátskej autobiografie latinský text Bartola Kašića *Vita Bartholomaei Casii dalmatae ab ipsomet conscripta* z roku 1694. Odvtedy sa tento diskurz v Chorvátsku rozvíja, pričom veľký rozmach zaznamenáva najmä v prvej polovici 20. storočia a potom v jeho poslednom desaťročí. Chorvátska autobiografia sa najčastejšie objavuje vo forme literárneho portrétu, kroniky, eseje, memoárov atď. Keďže väčšina týchto textov vzniká na objednávku pre rôzne lexikóny, máva prevažne dokumentárny charakter. Obvykle sú písané v prvej osobe singuláru, menej často v tretej osobe.²

Autobiografické texty sa zaraďujú do naratívneho priestoru medzi historiografiu a fikciu, pretože v nich nejde v prvom rade o zobrazenie skutočnosti, ale o vytváranie čitateľovej dôvery v jeho pravdivosť.³ Z formálneho hľadiska by autobiografia bola vlastne prozopopejou, tj. formou fikcie, ktorá do hry vťahuje určitú osobu. V jej priestore dominujú nasledujúce prvky: topografia, chronografia a prozopografia (vonkajší opis).⁴ Autobiografie sú na rozdiel od všetkých druhov fikcie referenčné texty. Ich cieľom nie je jednoduchá

¹ Lejeune, Philippe: *Autobiografski sporazum*. s. 202.

² Brešić, Vinko: *Autobiografije hrvatskih pisaca*.

³ Zlutar, Andrea: *Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*.

⁴ Donat, Branimir: *Autobiografija – sentimentalna analiza duše*.

pravdepodobnosť, ale podobnosť skutočnému.⁵ Predpoklad o overiteľnosti témy, ktorá je v texte spracovaná, je jednou z podmienok, ktoré sa kladú na autobiografiu. Ďalšou podmienkou je identita autora, rozprávača a postavy.⁶

Pre nejednotné formálne črty nemožno autobiografiu genologicky jednoznačne klasifikovať, „pretože znaky štýlu, potom štruktúra rozprávania predstavujú menej významné determinanty než je samotný predmet rozprávania“.⁷ Paul de Man vidí ako jeden z problémov autobiografie práve to, že sa zvykne označovať za jeden z literárnych žánrov, pričom „[a]utobiografia nie je žáner alebo modus, ale je to forma čítania alebo chápania, ktorá sa objavuje v určitom stupni vo všetkých textoch.“⁸ Preto sa tento výraz čoraz častejšie začína používať vo forme zhodného prívlastku – autobiografický diskurz, akt, stratégie atď.⁹

Takéto autobiografické stratégie využíva vo svojej tvorbe aj jeden z najproduktívnejších a najčítanejších autorov súčasnej chorvátskej literatúry – Pavao Pavličić. Pavličić sa narodil 16. 08. 1946 vo Vukovare, a je to práve toto východochorvátske, slavonske, mesto, ktoré preňho ostalo stálou inšpiráciou a nevyčerateľným literárnym motívom aj napriek tomu, že sa tu potom, čo odišiel na štúdiá do Záhrebu, už nikdy natrvalo nevrátil.

Pavličić vytvoril svojimi rozmanitými románmi, poviedkami a esejami hodnotný, tematicky rôznorodý a žánrovo bohatý opus. Rozpätie jeho literárnej tvorby je ohraničené fantastikou na jednej strane, autobiografickým diskurzom na strane druhej a medzi týmito dvoma pólmi sa nájde miesto aj pre detektívky, spoločenské romány alebo fejtóny. Prechod k textom dokumentárnym a autobiografickým pozorujeme u Pavličića najmä v 90. rokoch 20. storočia a môžeme ich chápať najmä ako jeho priamu emociálnu odpoveď na vojnové udalosti. V našom príspevku však chceme poukázať na to, že tieto autobiografické prvky, i keď vo výrazne nižšej miere, sú súčasťou Pavličićovej tvorby už od jeho prvého textu.

Autobiografia nie je len obyčajná nostalgia, alebo mentálny únik pred realitou. Pokiaľ je autobiografia zostavená na princípe zobrazenia skutočnosti, jej základom je spomínanie si, ktoré poukazuje na spätosť danej osoby s dianím v spoločnosti. Preto sa spomienky aktivujú najmä vtedy, keď je ohrozená či už naša vlastná existencia, alebo existencia toho, čo nám je blízke, a čoho sa nechceme vzdať. Spomínanie je vyjadrením túžby vrátiť stratený čas, je to vlastne spôsob, akým si potvrdzujeme svoju identitu. S Pavličićovými autobiografiami sú spojené najmä tieto tematické okruhy:

- mestá – Vukovar (*Diksilend*, 1995; *Vodič po Vukovaru*, 1997)
– Záhreb (*Dobri duh Zagreba*, 1976; *Večernji akt*, 1981)
- ulica, najmä Gundulićova ulica vo Vukovare, zvaná aj Šapudl, s ktorou sa spája Pavličićovo najranejšie detstvo (*Šapudl*, 1995; *Ulica me odgojila*, 2004)
- rieky, ktoré pretekajú Vukovarom, predovšetkým Dunaj, ale aj Vuka (*Dunav*, 1983; *Nevidljivo pismo*, 1993)
- domov, či už to bol dom v Šapudli, alebo dom jeho starej mamy (*Šapudl*, 1995)

V dielach, v ktorých si Pavličić spomína na Vukovar sa spravidla objavujú všetky vyššie uvedené tematické okruhy, keďže s Vukovarom a s autorovým životom bezprostredne súvisia. Pavličić však strieda body záujmu, a preto niekedy upriami pozornosť na Dunaj (*Dunav*), alebo na rodnú ulicu a rodný dom (*Šapudl*), pričom Vukovar sa v texte spomína len implicitne, inokedy sa Vukovar ako celok stáva ústrednou témou (*Diksilend*). V týchto prózach detailne opisuje ľudí, ktorí v ňom žili a ktorých počas svojho života stretal, píše o každenných situáciách, ktoré sa v meste stávali, no aj o prislúchajúcich kulturologických

⁵ Lejeune, Philippe: *Autobiografski sporazum*. s. 226.

⁶ Tamže s. 261

⁷ Donat, Branimir: *Autobiografija – sentimentalna analiza duše*.

⁸ de Man, Paul: *Autobiografija kao raz-obličjenje*.

⁹ Zlatar, Andrea: *Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*.

kódoch, ako sú typické predmety, zvyky, oblečenie, jedlo, vône atď. Tieto témy a motívy štrukturuje tak, aby uchoval v čase to, čo bolo, a čo v prvej polovici 90. rokov počas vojnového konfliktu zaniklo. Je to spôsob memorovania času a minulosti.

Pamätanie si je totiž duchovná sila, ktorá na jednej strane zabezpečuje kontinuitu a pretrvanie našej kultúry, a na strane druhej, ak hovoríme o autobiografickom pamätaní, je to duchovná sila, ktorá zabezpečuje jednotu a konzistentnosť našej osoby. Pamätanie si je vysoko selektívne, pretože vždy sa na minulosť pozerá z horizontu súčasnosti a v súlade so životnými záujmami aktuálneho stavu.¹⁰

Všetky prózy, ktoré sa dotýkajú Vukovaru, s výnimkou diela *Dunav* (Dunaj) z roku 1983, ktoré bolo akousi prvou písankou Pavličičovej literatúry faktu, vnímame do určitej miery aj ako morálne memento pred násilným riešením územných sporov.

Pavao Pavličić vstupuje na chorvátsku literárnu scénu začiatkom 70. rokov, teda v období, keď sa o slovo hlási postmoderna. Je to obdobie charakterizované veľkým rozvojom techniky a informačných technológií, eskaláciou studenej vojny a s tým spojenou ontologickou neistotou. V Chorvátsku sa navyše v týchto rokoch zintenzívňuje represia, ako dôsledok neúspešnej Chorvátskej jari. Chorvátske snahy o úplnú rovnoprávnosť v rámci Juhoslávie sú potlačené, verejný život prísne kontrolovaný, cenzúra sa stáva každodennou súčasťou života. Pavličić je v tom čase mladým mužom a podobne ako celá mladá generácia hľadá spôsob, ako sa s novovzniknutou realitou vyrovnáť. Nerezignuje, ako to urobili niektorí starší literáti, ale naopak, vytvára si vlastné „ontologické stratégie, tj. formy a postupy, v ktorých autor odpovedá na výzvy neistého, rozpadnutého a strateného sveta“.¹¹ Od začiatku si uvedomoval, „že sa budem musieť držať kníh, aby som zabudol, čo sa okolo mňa deje a aby som nerozmýšľal o svojom živote“.¹² Vo svojich prvých dielach vôbec nereflektuje skutočnosť. Dominujú predovšetkým prvky fantastiky, ktorými na jednej strane zámerne robí svet a dianie v ňom neskutočným a nereálnym a na strane druhej k nim pridáva aj prvky autobiografické, v snahe nájsť v tomto neusporiadanom svete aspoň určitý oporný bod, resp. určitú formu istoty. Je predsa prirodzené, že sa človek v obdobiach krízy, či už podvedome, alebo aj vedome, vracia do období a na miesta, kde sa cítil dobre a bezpečne.

Zbierka poviedok *Lađa od vode* (Loďka z vody) z roku 1972 je prvou Pavličičovou vydanou knihou, ktorá ale na vydanie čakala niekoľko rokov. Pre chorvátsku literárnu vedu je dôležitá najmä preto, že v nej Pavličić uvádza nové literárne postupy a „formuluje dve elementárne zásady postmodernej literatúry: intertextualitu (súvzťažnosť s inými textami) a fikcio-realitu (prelínanie sa medzi fikciou a skutočnosťou)“.¹³

Poviedky z tejto zbierky sú teda, niektoré viac, iné menej, poznačené fantastikou v zmysle v akom ju chápajú chorvátski fantastici, alebo tzv. borhesovci. Títo autori sa vzdiaľujú od mimézisu, no aj napriek tomu sa ich fiktívny svet vo veľkej miere podobá na skutočný, pričom dokonca rozprávač často explicitne zdôrazňuje, že všetky udalosti sú pravdivé. Ilúziu skutočnosti ale narúšajú nevysvetliteľné, fantastické javy (napr. v poviedke *Dar govora* (Dar reči) dá záhadná operácia nemému človeku schopnosť rozprávať).

Ako sám autor neskôr píše, nikdy nebol oduševneným fantastikom, ani si nemyslel, že práve fantastika je to, čo chýba chorvátskej literatúre. Len jednoducho nevedel inak vyjadriť svoje pocity a evokovať to, čo bolo preňho najdôležitejšie, a čo vtedy začal definitívne strácať, pretože sa trvalo usadil v hlavnom meste: bol to Vukovar, Dunaj, vône a farby rodného kraja. Takýto jednoduchý opis sa mu však zdal byť príliš banálny a neliterárny. Mal pocit, že každý umelecký text potrebuje dej a svoju pointu. Preto svoje pocity, zážitky a dojmy v počiatočnej fáze svojej tvorby obaloval fabulou, ktorá by hovorila o niečom, aspoň

¹⁰ Benčić, Živa: *Lica mnemozine: ogledi o pamćenju*.

¹¹ Oraić-Tolić, Dubravka: *Paradigme 20. stoljeća: Avangarda i postmoderna*. s. 113.

¹² Pavličić, Pavao: *bilo pa prošlo – autobiografski zapisi*. s. 48.

¹³ Oraić-Tolić, Dubravka: *Paradigme 20. stoljeća: Avangarda i postmoderna*. s. 115.

naoko dôležitom, teda relevantnom.¹⁴ Takýmto spôsobom dochádzalo k miešaniu dvoch literárnych princípov, mimézisu a antimimézisu, ktoré bude dominovať aj v jeho ďalšej tvorbe.

I keď sa dej poviedok z tejto zbierky odohráva v neurčitom čase v minulosti, a v nedefinovanom malom meste, teda v súlade so zásadou vzdialovania sa od mimézisu, jeden geografický prvok nám predsa len umožňuje identifikovať miesto odohrávania deja väčšiny poviedok, pretože je ako jediný explicitne pomenovaný. Tým prvkom je rieka Dunaj. „[P]oviedky sa cyklujú do jednej, z reálneho priestoru a času odsunutej kryptoontológie neznámeho miesta“,¹⁵ o ktorom ale vieme, že je Vukovar, pretože žiadne iné chorvátske mesto neleží na Dunaji. Vukovar môžeme v týchto textoch rozpoznať aj na základe častého výskytu zmienok o gaštanových, marhuľových a topoľových stromoch. Tieto síce nie sú špecifické len pre Vukovar a okolie, ale v neskorších textoch Pavličić aj prostredníctvom nich charakterizuje Vukovar, a preto ich tiež môžeme považovať za autobiografické prvky. Rovnako sú už v tejto prvej zbierke príznačné vône, zvuky a farby, ktoré sa budú v Pavličićovom opuse objavovať neustále. V niektorých poviedkach, v ktorých sa objavuje ja-rozprávač, nájdeme aj mimetický odraz skutočnosti, kedy je identita autora, rozprávača a postavy rovnaká. Svedčí o tom zmienka o niektorých detailoch z autorovho života, ktoré ale nie sú empiricky overiteľné a odhalí ich iba čitateľ dobre poznajúci Pavličićov život i dielo (napr. v poviedke *Lađa od vode* [Lodka z vody] Pavličić spomenie otcovu záľubu a spôsob privyrábania si – opravovanie hodín). Tieto momenty nesvedčia len o autorovej potrebe potvrdiť si vlastnú identitu. Podľa nášho názoru je funkciou týchto jemných, nenápadných, a pritom detailných alúzií aj oživenie zabudnutého.

V závere tejto časti musíme zdôrazniť, že Pavličić, keďže nebol presvedčeným fantastikom, si bol už v čase vydania tohto prvého diela vedomý, že by mal písať inak, že by mal písať o skutočnosti, a ako sám hovorí – „zdalo sa mi, že ten prechod musím označiť aj zmenou miesta, na ktorom sa budú moje príbehy odohrávať“¹⁶ ale v tom čase na to ešte nebol pripravený.

Záhreb sa v Pavličićových knihách začína spomínať až koncom 70. rokov, a postupne v niektorých zohráva dokonca dominantnú úlohu. Je tomu tak aj v zatiaľ poslednom Pavličićovom diele s názvom *Bilo pa prošlo* (*Čo bolo, bolo*). Môžeme si však všimnúť, že v Pavličićovom hodnotovom rebríčku ostáva Záhreb stále na druhom mieste. Všetky civilizačné a kulturologické prvky, ktoré nie sú len výsostou veľkých miest (obzvlášť obliekanie, stravovanie) vníma Pavličić z dvoch perspektív – z perspektívy domova, provincie, s ktorou sú spojené prevažne len pekné spomienky, a z perspektívy veľkomesta, do ktorého sa presťahoval až v dospelosti, a s ktorým sa už spájajú aj starosti rôzneho druhu. Pravdepodobne aj to je dôvodom, prečo o Vukovare Pavličić stále píše s láskou, kým opisy Záhrebu sú ladené v neutrálnom, takmer až bezemočnom tóne.

Bilo pa prošlo je zbierkou autobiografických zápisov. Túto knihu by sme však necharakterizovali len ako Pavličićovu snahu zrekonštruovať svoju identitu. Je to skôr subjektívny pohľad jedného intelektuála na udalosti 70. rokov 20. storočia v bývalej Juhoslávii, predovšetkým v Chorvátsku. Pavličić tu, ako sám píše, nemal za cieľ vytvoriť historický dokument, pretože história sa nemôže ani privolať, ani o nej nemožno pravdivo svedčiť.¹⁷ Ale v jeho podaní tieto zápisy získavajú silu historického dokumentu. Všetky udalosti, reálie, obyčaje a napokon aj fungovanie spoločnosti, ktoré Pavličić opisuje, sa stávajú dôkazovým materiálom histórie, no keďže ich sprostredkúva z perspektívy ja-rozprávača, ktorý je zároveň hlavným protagonistom a autorom, spomínané prvky

¹⁴ Pavličić, Pavao: *bilo pa prošlo* – autobiografski zapisi. s. 36

¹⁵ Oraić-Tolić, Dubravka: *Paradigme 20. stoljeća: Avangarda i postmoderna*. s. 114.

¹⁶ Pavličić, Pavao: *bilo pa prošlo* – autobiografski zapisi. s. 41.

¹⁷ tamže s. 5.

získavajú osobný charakter a stávajú sa nositeľmi autobiografickosti. Pavličić v tejto knihe veľmi elegantne spája rozprávanie o udalostiach, ktoré vniesli do Chorvátska atmosféru strachu, s príbehom o sebe samom, o svojom začínajúcom profesijnom živote. V krátkej forme týchto zápisov našiel ideálne miesto pre dokumentovanie času a svoje spomienky zapísal tak, ako mu ostali v pamäti, inými slovami – literárne ich zrecykloval. Je to kniha o Pavličićovom literárnom, akademickom no aj národnom dozrievaní, na pozadí ktorého otvorene rozoberá problémy chorvátskeho nacionalizmu a srbského unitarizmu, ktoré o tridsať rokov neskôr povedú ku krvavej vojne, a Juhosláviu odhaľuje tak, ako ju my, v našom geografickom priestore nepoznáme. „*Ja som mal voči celej tej chorvátskej otázke úplne osobitný vzťah [...] Pretože, vyrástol som vo Vukovare, kde bolo otázkou slušnosti, aby sme sa všetci pretvarovali, že nevieme, kto je akej národnosti a kde sme sa v škole [...] masovo hlásili k Juhoslovanom. Ja som ako Juhoslovan aj prišiel do Záhrebu na štúdium, pretože sa mi zdalo, že všade platí to, čo platí v mojom rodnom meste: že nie je dobré hovoriť o národnosti – ani o svojej, ani o cudzej – pretože to môže vyvolať len nepríjemnosti. [...] Ešte aj keď som nosil do časopisov svoje prvé poviedky, museli v nich redaktori odstraňovať najočividnejšie srbizmy.*“¹⁸

Dôvodom, prečo píše o Chorvátskej jari a na ňu nadväzujúcich udalostiach s tridsať, resp. štyridsaťročným odstupom je pravdepodobne ten, že „*Pavličić je autor, ktorý potrebuje určitú formu racionálneho odstupu, aby úplne ovládol literárne postupy, (a) získal úplnú kontrolu nad svojimi literárnymi postavami a situáciami.*“¹⁹

Andrea Zlatar(-ová) Violić(-ová) uvádza vo svojej knihe *Autobiografija u Hrvatskoj* sedem nedostatkov, ktoré sa zvyknú autobiografickým textom vyčítať: 1. príliš odhalená osobnosť; 2. upadnutie do každodennosti; 3. prehnaná subjektívnosť; 4. memoárová spätosť s historickým kontextom; 5. štylistická nevyčibrenosť; 6. nadbytok patetiky; 7. nedostatok dokumentárnosti. Myslíme si, že zbierke *Bilo pa prošlo* nemožno vytknúť ani jeden z týchto bodov, dokonca ani veľkú spätosť s historickým kontextom, pretože prvotným cieľom tejto knihy bolo podať subjektívne svedectvo o danom období. Súdiac podľa našich znalostí o chorvátskej literatúre druhej polovice 20. storočia si dovoľujeme tvrdiť, že aj napriek subjektívnemu pohľadu inklinuje uvedená kniha k objektivitve.

Pokiaľ by sme mali na záver zhodnotiť, či priniesol takmer štyridsaťročný časový odstup zmenu v autobiografickom literárnom postupe Pavla Pavličića, jednoznačne môžeme konštatovať, že áno. I keď sa na prvý pohľad môže zdať, že v našom príspevku porovnávame neporovnateľné diela, jednu zbierku poviedok, navyše determinovanú fantastikou a druhú zbierku autobiografických zápiskov, naším cieľom bolo dokázať, že Pavličić nikdy nebol len beletristickým autorom, ale že už od prvého textu môžeme pozorovať jeho inklinovanie k autobiografickým stratégiám, ktoré sa s pribúdajúcimi dielami, rokmi a udalosťami pomaly vyvíjali. Kým v prvom diele môžeme hovoriť len o určitých autobiografických prvkoch (Dunaj a s ním súvisiace farby a vône, opis niektorých časových úsekov z detstva, zmienky o živote rodiny Pavličić), navyše ešte aj ukrytých v texte, doposiaľ posledné dielo spĺňa všetky požiadavky, ktoré na autobiografiu ako na žáner kladie Philipp Lejeune, a ktoré môžeme stručne vyjadriť jednou vetou: ***Bilo pa prošlo*** je retrospektívnym prozaickým textom, v ktorom skutočná osoba (v našom prípade autor týchto zápisov – Pavao Pavličić) rozpráva o časti svojho života (od roku 1970 do roku 1979) na pozadí diania vo vtedajšej Juhoslávii, pričom dôraz kladie na opis rozvoja svojej osobnosti. Aj napriek tomu, že v niektorých zápisoch sa hlavnou postavou stávajú ľudia z Pavličićovho okolia, Pavličić sa tu vždy objavuje ako rozprávač a vedľajšia osoba, a preto sme presvedčení, že celú zbierku môžeme chápať ako autobiografickú.

¹⁸ Pavličić, Pavao: *bilo pa prošlo* – autobiografski zapisi. s. 10, 11.

¹⁹ Visković, Velimir: *Umijeće pripovijedanja*. s. 112.

Napredovanie vo vývine autobiografických stratégií písania u Pavla Pavličića je veľké. Inšpirovali ho k tomu síce prevažne udalosti zo sklonku 20. storočia, ale nemalú zásluhu na ďalšom formovaní tohto typu prózy mali aj čitatelia. Pavličić sa síce neprestal venovať písaniu románov, ale aj zásluhou čitateľského úspechu sa definitívne oslobodil zo svojej počiatočnej obavy, že jednoduchý opis spomienok, pocitov a zážitkov je v literatúre nežiaduci a týmto postupom vytvoril podľa nášho názoru jedny zo svojich najhodnotnejších diel.

Summary

We could already see a tendency to the autobiographical strategies by Croatian writer Pavao Pavličić in the first text. These strategies were developed gradually with age, published books and events, and now we can say that almost forty years long interval brought a change in the process of autobiographical style of the author. While in his first work, *Lađa od vode*, we can only talk about some autobiographical elements (Danube and its typical color and characteristic scent, references of family Pavličić life), which are still hidden in the text, yet his last published work, *Bilo pa prošlo* answer all the requirements for an autobiography as genre puts by Philip Lejeune, one of the most important theorists of autobiography. This can be expressed in one sentence: *Bilo pa prošlo* is the retrospective prose in which a real person (Pavao Pavličić) talks about parts of his life (from 1970 to 1979), against the background events in the former Yugoslavia, where the emphasis is on describing the development of personality.

Particularly, war events in the former Yugoslavia motivated Pavao Pavličić to write autobiographical texts. Not only because of it, but thanks to reading success Pavličić got rid of his initial concern that a simple description of memories, feelings and experiences is in the literature undesirable, and thus he created, in our opinion some valuable books.

Resumé

Die Neigung zu den autobiographischen Strategien kann man bei dem kroatischen Schriftsteller Pavao Pavličić schon in seinem ersten Text beobachten. Diese Strategien haben sich mit zunehmenden Jahren, herausgegebenen Büchern und Ereignissen langsam entwickelt und wir können heutzutage die Schlussfolgerung ziehen, dass der fast vierzigjährige Zeitabstand eine Änderung im autobiographischen Verfahren dieses Autors gebracht hat. Während wir im ersten Werk, *Lađa od vode*, nur über einigen autobiografischen Elementen sprechen können (die Donau und ihre typische Farbe und typischer Geruch, die Erwähnungen über dem Leben der Familie Pavličić), die auch noch im Text versteckt sind, das bislang letzte veröffentlichte Buch, *Bilo pa prošlo*, erfüllt alle Anforderungen die an Autobiographie als Genre Philipp Lejeune stellt, der zu den bedeutendsten Autobiographie-theoretiker gehört. Dieses können wir mit einem Satz ausdrücken: *Bilo pa prošlo* ist ein retrospektiver Prosatext, in dem die reale Person (Pavao Pavličić) über einem Teil ihres Lebens erzählt (von dem Jahr 1970 bis zum Jahr 1979) auf dem Hintergrund der Ereignissen im ehemaligen Jugoslawien, wobei der Schwerpunkt auf der Beschreibung der Entwicklung der Persönlichkeit liegt. Vor allem das Kriegsgeschehen im ehemaligen Jugoslawien veranlasste Pavao Pavličić zum Schreiben der autobiographischen Texten. Aber nicht nur das, sondern auch dank des Lesers Erfolg befreite sich Pavličić von seinen anfänglichen Befürchtungen, dass eine einfache Beschreibung von Erinnerungen, Gefühlen und Erlebnissen in der Literatur unerwünscht ist und somit schaffte er, unserer Meinung nach, ein paar wertvollen Bücher.

Bibliografija

1. Benčić, Živa: Lica mnemozine: ogledi o pamćenju. Záhreb. Naklada Ljevak, 2006. 235 s.
2. Brešić, Vinko: Autobiografije hrvatskih pisaca. Záhreb. AGM, 1997. 1523 s.
3. De Man, Paul: Autobiografija kao raz-obličjenje. In: Književna kritika, 1988. č.2, s. 119 – 122.
4. Donat, Branimir: Autobiografija – sentimentalna analiza duše. In: Književna istorija, 1974. č. 24, s. 665 – 671.
5. Lejeune, Philippe: Autobiografski sporazum. In: zborník Autor – pripovjedač – lik (zostavil Cvjetko Milanja), Osijek. Svjetla grada, 1999. 599 s.
6. Oraić-Tolić, Dubravka: Paradigme 20. stoljeća: Avangarda i postmoderna. Záhreb. Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996. 187 s.
7. Pavličić, Pavao: Bilo pa prošlo – autobiografski zapisi. Záhreb. Profil, 2011. 236 s.
8. Visković, Velimir: Umijeće pripovijedanja: ogledi o hrvatskoj prozi. Záhreb. Znanje, 2000. 187 s.
9. Zlatar, Andrea: Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika. Záhreb. Matica hrvatska. 1998. 202 s.

Wybrane tabuizowane leksemy w słownictwie języka polskiego na przestrzeni stu lat

Katarzyna Kvapilíková

Selected tabooed lexems in polish vocabulary over a hundred years

Abstract: *The author of the article conducts a research of polish sexual vocabulary on the basis of four selected dictionaries. She defines taboo and the way, in which it appears in the language. On the selected words, she shows changes and new trends, which takes place in modern polish language.*

Key words: *taboo, linguistic picture of the world, polish language dictionaries, sex, erotica, vocabulary*

Contact: *Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra slavistiky, sekce polského jazyka, Křižovského 10, 771 80 Olomouc, katarzyna.kvapilikova@upol.cz*

Tematyka słownictwa związanego z erotyką to pojęcie bardzo szerokie. Mówić tu możemy o kilku kodach językowych, którymi posługujemy się w zależności od sytuacji. Język dotyczący sfery seksualnej może być używany w kontaktach oficjalnych (artykuły naukowe, psychologia itp.), ale również potocznych (codzienne rozmowy, m.in. dialog z dziećmi). Całkowicie odmienny charakter ma również język jakim posługują się osoby wierzące (np. do opisanego życia małżeńskiego). Katolickie dyskusje na tematy erotyczne pełne są metafor, charakteryzuje je też unikanie poruszania pewnych kwestii.

Problem tabu językowego, który wybrałam jako temat swojej pracy, ma duże powiązania z socjolingwistyką czy też etnolingwistyką. Tabu rozumiano pierwotnie jako rodzaj magicznego zakazu opierającego się na przesłankach religijno – magicznych, którego przyczynę upatrywać powinniśmy w przesadach. Z biegiem czasu doszło do rozszerzenia tego pojęcia – uzyskało ono charakter społeczny, a motywację zaczął stanowić zakaz lub cenzura językowa. Od treści nietykalny, *sacer* do treści *ten, którego należy unikać z jakiegokolwiek powodu*. [Widłak 1993: 90] Tabu, będące rodzajem cenzury językowej, wyznacza nam więc, co w języku dozwolone, a co nie.

Sposób rozumienia tabu przytaczam w zgodzie z definicją Anny Dąbrowskiej: „*tabu jest zjawiskiem kulturowym obejmującym wszystko to, co jest objęte zakazem społecznym (czasem również prawnym); są to zachowania, których nie należy praktykować, i tematy, których nie należy poruszać w danej społeczności (nie wypada o nich mówić), ponieważ są uznawane za wstydlive, niebezpieczne, kontrowersyjne, przykre lub niemoralne.*” [Dąbrowska 2008: 175].

Zakaz językowy przejawia się więc mocno w obszarze etyki społecznej – w tym kontekście zaliczyć go należy do pewnych kanonów zachowania, obowiązujących w danym społeczeństwie, zakotwiczonych w jego kulturze, norm, zwyczajów, obyczajów kulturowych. W dużym uproszczeniu w dzisiejszych czasach tabu oznaczyć możemy więc jako dotyk słowem zakazanej sfery. Tabu w języku może obierać dwie postaci:

3. zakaz poruszania pewnych kwestii
4. zakaz używania słów uznanych za zakazane (te najczęściej zastępowane są eufemizmami).

Tematem tabu w języku polskim zajmowała się głównie Anna Dąbrowska. Przytoczyć w tym miejscu należy jej monografię „Tabu w języku i kulturze”, wydaną w ramach serii „Język a kultura”, Wrocław 2009. Wspomniany problem poruszała też pośrednio w innych pracach. Wcześniej tabu zajmowali się głównie S. Widłak, B. Walczak, Z. Leszczyński.

Celem mojej pracy jest analiza haseł słownikowych związanych z tematyką seksu. Badane słownictwo czerpać będę ze „Słownika Języka Polskiego” (SJP) pod red. Karłowicza, Kryńskiego, Niedźwiedzkiego (Warszawa 1900 – 1927), „Słownika języka polskiego” (SJP-Dor.) pod red. W. Doroszewskiego (Warszawa, 1958 – 1969), „Słownika współczesnego języka polskiego” (SWJP) pod red. Bogusława Dunaja (Warszawa 1996) oraz „Uniwersalnego słownika języka polskiego” (USJ) pod red. Stanisława Dubisza (Warszawa 2006).

Pierwszy ze słowników, składający się z obszernych 7 tomów, powstawał w latach 1900 – 1927. Jego autorzy wzorowali się na słowniku Lindego oraz na słowniku wileńskim poszerzając je o słownictwo średniowieczne, pierwszej poł. XV wieku, dziewiętnastowieczne aż do Młodej Polski.[Walczak 1999: 258 – 259]. Słownik pod red. Doroszewskiego powstawał w latach 50-tych ubiegłego stulecia. Miał objąć całe słownictwo literackie XX wieku, wieku XIX, ale nawet wyrazy z 2. połowy XVIII wieku. Słownik pomija wyrazy rzadkie, zbyt wulgarne, specjalistyczne. W sumie znajdziemy tam 100 tysięcy słów podzielonych na 10 tomów oraz jeden suplement. Dokładnie wskazano wszelkie cytaty, co umożliwi ich kontrolę [Urbańczyk 1991: 37 – 41]. Trzeci w kolejności słownik – jednotomowy „SWJP” obejmuje ponad 62 tysiące haseł. Przedstawia wyrazy wspólne dla wszystkich odmian polszczyzny, pojawia się także słownictwo specjalistyczne, potoczne, środowiskowe, dawne. Autorzy starali się zamieścić jak najwięcej nowego materiału leksykalnego (koniec lat 90-tych). Publikacja ma popularnonaukowy charakter [SWJP 1996: przedmowa]. Ostatni z wykorzystanych słowników: 4-tomowy „USJP” zawiera 100 000 haseł. Obejmuje on swoim opisem zasób słów języka polskiego w okresie po roku 1945 do roku 2006. Charakter słownika jest popularnonaukowy. Zawiera słownictwo wspólne dla wszystkich odmian polszczyzny, książkowe, naukowe, urzędowe, potoczne [USJP 2006, XV].

Kryterium wyboru materiału językowego, który gromadziłam na podstawie wyżej wymienionych słowników, stanowiło znaczenie wybranych słów, ich powiązanie z tematyką erotyczną. Są to przede wszystkim rzeczowniki, ale również przymiotniki, czasowniki oraz związki frazeologiczne. W pracy doktorskiej zamierzam przedstawić również inne pozycje słownikowe oraz wyraźnie poszerzyć zakres badanych słów. Na potrzeby artykułu postanowiłam pracować z tymi słownikami, ze względu na ich dostępność, a głównie na fakt, iż chciałam pokazać w jaki sposób zmienił się zasób słów, ich znaczenie oraz obraz języka po 100 latach. Zebrany materiał przeanalizuję więc pod kątem zmian, jakie zachodzą w języku na przestrzeni czasu, przede wszystkim w odniesieniu do tabuizacji/odtabuizowania pojęć.

Tendencje, jakie możemy zaobserwować porównując zebrane słownictwo, to przede wszystkim rozszerzenie znaczenia danych słów, obecność najnowszych realiów w ich części znaczeniowej. Przykładem nowych konotacji znaczeniowych może być słowo *fetyszym*. Pierwotnie rozumiany był jako *cześć boska oddawana fetoszom, bałwochwalstwo* (SJP). W słowniku pod red. Doroszewskiego nie znajdziemy tego określenia lecz *fetyszystę* definiowanego jako: *wyznawca fetysyzmu, wierzący w moc bożków; człowiek skłonny do otaczania jakichś przedmiotów irracjonalnym kultem*. SWJP uzupełnia pojęcie *fetysyzmu* o nowy kontekst – *zaburzenie medyczne polegające na osiąganiu przyjemności erotycznej przez oglądanie lub dotykanie części garderoby (majtek, butów itp.) lub części ciała innej niż narządy płciowe, należącej do osoby płci przeciwnej*. USJP prezentuje podobne podejście do charakterystyki tego wyrazu, uzupełniając je o kolejny kontekst: *traktowanie przedmiotów, zjawisk z przesadną czcią*.

Najbardziej wyraźnym przykładem tendencji zmiany znaczenia słów na przestrzeni lat stanowić może wyraz *partner*. Najstarsze pozycje słownikowe uwzględniają jedynie znaczenie: *współuczestnik, towarzysz gry, zabawy, partija* (Niedzw.), *współuczestnik gry, zabawy, rozmowy itp; towarzysz, współnik czy też aktor występujący w przedstawieniu jako współgrający towarzysz innego aktora bądź aktorki* (SJP-Dor). W SWJP znajdziemy szerszą definicję: *osoba, z którą się coś razem robi, z którą bierze się w czymś udział bądź aktor współgrający z kimś w filmie, przedstawieniu itp. czy też osoba, z którą się współżyje albo osoba, którą traktuje się równorzędnie, nie z góry*. Mamy tu również żeńską formę *partnerka*. USJP nie uwzględnia pojęcia *partner*. Zarejestrować tu możemy jedynie obecność nowego związku frazeologicznego *partner życiowy* oznaczającego tyle co: *współmałżonek*.

Niektóre leksemy wyszły z użycia. Tak było w przypadku następujących określeń znajdujących się w SJP: *dom nierządu, dom nierządniczy, sługa nierządniczy, kobieta publiczna* (wyraz ten znajdziemy również w słowniku Doroszewskiego, ale oznaczony jako *przestarzały*). Słowa rejestrowane przez słownik Doroszewskiego takie jak *namiętnik, namiętnostka* również nie pojawiły się w żadnej z nowszych pozycji. Ciekawym przykładem może być wyraz *białogłowa*. Analizując wymienione słowniki możemy zauważyć, iż w najstarszej pozycji słowo to nie jest oznaczone żadnym kwalifikatorem a jego znaczenie to *kobieta, niewiasta, szceg. zamężna*. W późniejszych w kolei słownikach – np. pod red. Doroszewskiego, wyraz ten opatrzony został charakterystyką *dawn. dziś żart*. USJP podaje charakterystykę: *archaiczny dziś żartobliwy*. W SWJP natomiast w ogóle nie rejestruje takiego określenia.

Część badanych wyrazów nie zmieniła charakteru, zachowały one swoje pierwotne znaczenie. Tak było na przykład w przypadku słowa *żądza*. W najstarszym ze słowników znajdziemy definicję *nieugaszone pragnienie dogodzenia zmysłom albo zaspokojenia fizycznych lub moralnych popędów, namiętność, pożądanie, chuć, pasja*. Słownik Doroszewskiego prezentuje znaczenia: *pożądanie zmysłowe bądź silne, gwałtowne pragnienie czego, natomiast SWJP mocne pragnienie zaspokojenia potrzeb zmysłowych, seksualnych; pożądanie fizyczne, namiętność*. W SJP znajdziemy: *gwałtowne, niepohamowane pragnienie posiadania, doznawania, doświadczania czegoś lub silny pociąg fizyczny, pożądanie*. Do podobnej sytuacji dochodziło również w przypadku wyrazów *pożądanie, namiętny*.

Porównując słownictwo zaczerpnięte ze wszystkich czterech słowników zauważyłam, iż różnice dotyczące pojawiających się przy każdym wyrazie kwalifikatorów to bardzo częste zjawisko. Najuboższy w tej kwestii był SWJP podający głównie stosowność użycia danych wyrazów. Zmiany, do których doszło to między innymi uzyskanie *archaicznego, przestarzałego* bądź też *żartobliwego* charakteru danych pojęć (np. wyraz *bałamucić*, wspomniana już wcześniej *białogłowa*, czy też *chuć*).

W najstarszym ze słowników – SJP znajdziemy natomiast wiele pojęć zawierających w swojej definicji moralną ocenę. Słowa takie jak *intymność, prawictwo* czy *impotencja* oznaczone były tutaj jako *wyraży, których unikać należy*. Co ciekawe, pojęcie *dziewictwo* nie posiadało tego rodzaju charakterystyki i uważane było za neutralne (por. wyż. *prawictwo*). We współczesnym języku polskim nie doszło jednak do całkowitego „wyzwolenia” językowego. W niektórych przypadkach dalej natrafić możemy na ocenę moralną. Ta może być zawarta w już samej postaci słowa – tak jak ma to miejsce w przypadku wyrazu *samogwałt* (złożenie od słów *sam* + *gwałcić*). Co ciekawe, starodawne określenia takie jak *samozmaza, samołóstwo, psota, bryndzlowanie* (pojawiające się w najstarszym z analizowanych słowników), wyszły z użycia, ale *samogwałt* dalej funkcjonuje jako odpowiednik *masturbacji* czy *onanii*. Nie sposób nie zauważyć negatywnego językowego obrazu kobiety, a jednocześnie bardzo pozytywnego mężczyzny, jaki pojawia się w najnowszych publikacjach słownikowych. Przeważająca większość związków frazeologicznych łączących się ze słowem *kobieta*, ma negatywny, silnie moralizujący

w sferze etyki charakter (*kobieta lekkiego prowadzenia, kobieta z przeszłością, kobieta źle się prowadząca, wyzywająca kobieta, kobieta lekkich obyczajów, dochodząca kobieta, łatwa kobieta, kobieta w wieku poborowym*). Mężczyzna kojarzony jest natomiast z określeniami takimi jak: *być prawdziwym mężczyzną, porozmawiać z kimś jak mężczyzna z mężczyzną*.

Do najnowszych tendencji w zakresie słownictwa związanego z erotyką, zaobserwowanych na podstawie analizy najnowszych słowników, zaliczyć możemy głównie zwiększoną ilość wyrazów o wulgarnym, potocznym charakterze (np. *chuj, ruchać*).

Współczesne słownictwo erotyczne, pojawiające się w najnowszych z omawianych słowników j. polskiego charakteryzuje nie tylko wulgaryzacja, czy też potoczność, ale również tendencja do tworzenia nowych, wcześniej nie używanych zrostów np. *burdelmama, sex telefon*. Powstały zupełnie nowe pojęcia (np. *afrodyzjak, alfons, alfonsiak, alfonsowaty*), nowe związki frazeologiczne (np. *życie intymne, męska prostytutka*). Przyczyn wulgaryzacji i potocznego charakteru używanego słownictwa upatrywać możemy głównie w zmianach ustrojowych, jakie nastąpiły na pocz. lat 90-tych, wpływie środków masowego przekazu (radia, telewizji), odtabuizowania pewnych pojęć, zniesienia cenzury. Wraz z wolnością kulturową, która znajduje swoje odbicie w języku, zauważyć możemy pewne zjawiska odwrotne – zakorzenioną w języku tabuizację pojęciową, która przetrwała w polszczyźnie do dnia dzisiejszego. Temat ten chciałabym pogłębić w swojej pracy doktorskiej, zbadać do jakiego stopnia pewne schematy myślowe, tabuizacja pojęć przetrwała w językowym obrazie świata słów związanych z erotyką.

Summary

The article is about taboo in linguistic. An author is interested in changes of polish sexual vocabulary in the space of 100 years. She analyses selected vocabulary on the basis of selected dictionaries. Shows changes of vocabulary and the newest tendencies in modern vocabulary in polish language, connected with sexuality.

Resumé

Artykuł porusza kwestię tabu językowego. Autorka zajmuje się zmianami w zakresie leksyki języka polskiego dotyczącej sfery seksualnej na przestrzeni stu lat. Analizuje wybrane słownictwo na podstawie wybranych słowników. Pokazuje zmiany do jakich doszło w zakresie używanej leksyki. Przedstawia najnowsze tendencje we współczesnym słownictwie erotycznym j. polskiego.

Bibliografia

1. [SJP] red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, 1900 – 1927.
2. [SJP-Dor.] red. W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, PWN, 1958 – 1969.
3. [SWJP] red. B. Dunaj, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa, Wilga, 1996.
4. [USJP] red. S. Dubisz, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa, 2006.
5. red. Dąbrowska, A. (2009): *Język a kultura* t. 21 *Tabu w języku i kulturze*, Wrocław.
6. Dąbrowska, A. (2008): *Zmiany obaszrów podlegających temu we współczesnej kulturze*. In: red. Dąbrowska, A. *Tom jubileuszowy, Język a Kultura*, t. 20, Wrocław.
7. Urbańczyk, S. (1994): *Encyklopedia języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
8. Urbańczyk, S (1991): *Słowniki i encyklopedie. Ich rodzaje i użyteczność*. Kraków –

Katowice.

9. Walczak, B. (1999): *Zarys dziejów języka polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
10. Widłak, S (1963): *Tabu i eufemizm w językach nowożytnych*, In: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, nr 22.

Социолингвистические особенности социолекта «олбанцкий язык»

Станислав Маринченко

Sociolinguistic aspects of sociolect „olbanic language”

***Abstract:** There will be an initial analysis of a computer slang conducted in this article, so-called "Olbanic language", in view of the genesis, cultural conditioning and connected with the current of so-called "counter-culture" and the social resonance. Also, what's important, the attention will be as well focused on particularly significant, distinctive linguistic phenomena on the level of phonetics, morphology, phraseology and the lexical store. The article will be presented in Russian.*

***Key words:** counter culture, computer slang, virtual discourse*

***Contact:** Вроцлавский университет, stanislaw.marinczenko@gmail.com*

В настоящей статье мы постараемся обратить внимание на важнейшие аспекты социолекта, тесно связанного с развитием русскоязычного виртуального дискурса, так называемого „Олбанцкого языка”.

На развитие албанского языка повлияло как минимум несколько существенных факторов. В языковом плане протопластом являлся так называемый „язык кашенитов”. Характерными чертами этого жаргона являлось нарочитое искажение слов и выражений, намекающее на еврейское происхождение собеседника и умышленная провокация, обыгрывающая стереотипы ментальности данной нации, как например «тель-авизор» – телевизор, дорогой – «тора гой», тараканы – «тора канны».¹

Следует заметить, что в те времена (конец 90-х) в подавляющем количестве случаев, обценная лексика в интернет общении была запрещена (отсюда и желание спровоцировать собеседника – за применение мата грозило отключение от локальной сети). Соответственно, вслед за этим запрет вынудил пользователей интернетом завуалировать вульгаризмы, провести процесс своего рода эвфемизации, снизить уровень табуирования и тем самым эмоциональной насыщенности. Обценная лексика в начале зарождения интернет дискурса не только исполняла прежнюю функцию эмоциональной разрядки или оскорбления оппонента, но и приобрела черты языковой игры, творческого соперничества.

Одним из составляющих элементов, способствующих развитию „олбанцкого языка” является также свое рода виртуальное отражение межчеловеческих *реальных* отношений. Имеем в данном случае в виду принадлежность к двум социальным группам: „сторожилам” – опытным пользователям, первооснователям таких сайтов как radonki.org, fuck.ru (в последствии www.udaff.com, основанный Дмитрием Соколовским в 2005 году, что следует подчеркнуть, именно литературный сайт, объединяющий молодых сетевых авторов, специализирующихся в жанре коротких новелл – креативов) и рядовым пользователям – по словам “сторожил” – так называемым „офисным планктоном”. Искажение языка, введение новой „языковой

¹Подробнее см.: <http://lurkmore.to/%D0%9A%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%82%20%D1%8B>.

нормы”, собственной лексики проводит, собственно говоря, границу на социопсихологическом уровне.

В этот момент обратим внимание на следующий существенный фактор, связанный с историей развития данного социолекта, и в общих чертах представим культурно-социальную подоплеку носителей „олбансцкогo языка”. Конец 90-х после бурных политическо-культурных перемен со сопутствующей слабеющей цензурой и новым видом коммуникативной среды (имеется в виду, разумеется, интернет) способствовал переоценке жизненного пространства, как в моральном так и эстетическом плане.

Подчеркнем, что „олбанцкий язык” в литературном плане связан напрямую с явлением, называемым КК – контркультурой, и что за этим следует с субкультурой „падонкоф” (возможно одной из первых существующих исключительно в виртуальном дискурсе). Одни их характерных черт мировоззрения „падонкоф” это:

1. Критический взгляд на жизнь, основы морали и эстетику восприятия, что отражено в литературных сюжетах. Это в том числе: описание процессов дефекации, сексуальных актов, рукоприкладства.
2. Неуважение (или точнее сказать отрицание) культурного наследия прошлого.
3. Повсеместное проявления цинизма, хамства, расизма, ксенофобии.
4. Неуважительное предметное отношение к женщинам.

Тем не менее, заметим, что это в большинстве случаев лишь игра, как на языковом уровне как и социальном – не скованным общественными правилами. Как правильно замечает исследователь Юлия Таратухина: „Жаргон падонков – новый тип дискурса, появившийся как элемент контркультуры, защищающий свободу личности и полную свободу слова”²

Нарочитое искажение норм правописания, своя особенная лексика (связанная также с новыми понятиями и явлениями в среде виртуального общения), крылатые выражения и собственная мифология или как принято сейчас говорить с некоторым упрощением мемы, все перечисленные нами явления способствуют разграничению на социальном уровне и являются своего рода вызовом общественному мнению и литературным нормам. Как пишет один из заслуженных основателей данного направления Пауша Руслан, известный под псевдонимом Гоблин Гага:

1. Фсе правила рускай арфаграфии и громатеки – в Бобруйск
2. Фсе учепники рускава йазыка и лейтеротуры – фтопку
3. Фсем учителям рускава йазыка и лейтеротуры школ и вузов – выпеть йаду

Особенности этого стиля заключаются в „нарочитом нарушении норм орфографии русского языка в сторону фонетического письма – в первую очередь, в смещении фонетически адекватных форм в сторону орфографически неправильных”³. Именно эта черта связана с интересующей нас с языковедческой точки зрения эрратической семантикой – „ значениями, возникающими вследствие нарочитого грубого искажения стандартного написания слова и его последующей микрогрупповой канонизации в качестве утрированно-исправленного и иногда фиктивно приспособленного к реальному произношению”⁴. Большинство примеров и толкований

² Ю. Таратухина. Функционирование жаргона падонков в пространстве рунета. с. 7 [Электронный ресурс]. URL: http://www.centrfolk.ru/edition/publication_online/publication_collection/FOLK-ART-NET_08-taratuhina.pdf

³ Ю. Таратухина. Функционирование жаргона падонков в пространстве рунета. с. 5 [Электронный ресурс]. URL: http://www.centrfolk.ru/edition/publication_online/publication_collection/FOLK-ART-NET_08-taratuhina.pdf

⁴ Г. Гусейнов. Берлога веблога. Введение в эрратическую семантику. [Электронный ресурс]. URL: http://www.speakrus.ru/gg/microprosa_erratica-1.htm

связано напрямую с лексикографическими исследованиями языкового материала контрлитературного сайта www.udaff.com.

Ниже представлены некоторые фонетические особенности „правописания” “олбанцкого” языка (с левой стороны нормативное правописание, с правой соответственно орфографические искажения), исходя из норм произношения в русском языке и их отражений в письме. Обратим также внимание на особенности лексического состава и отдельные морфологические аспекты, прежде всего на способах словообразования.

Фонетический аспект:

В связи с нормативным произношением *o* в безударной позиции, замена *o* на *a*:

Можно – можна, дорогой – дарагой

В связи с нормативным произношением *и* и *e* в безударной позиции:

1) Красавчик – кросафчег

2) Недалеко – нидалико

Оглушение звонких согласных в слабой позиции:

1) Перед глухими согласными: **В**тыкать – **ф**тыкать, автор – **аф**тар

2) В конечной позиции: букв – **букф**, чувств – **чувстф**

Произношение и после шипящих *ж*, *ш* и *ц*:

Шишки –шышки, жизнь – жызьнь, цистерна – цыстерна

Произношение *я, е, ю* в начале слова – транскрибирование в виде двух букв

Я – йа, **Ю**г – йуг, ей – йей

Произношение йотированного *e*

1) В начале и конце слова – всегда в виде **йо** – **Е**-мое – **йо**-мое

2) В середине слова – в большинстве случаев **о** – **зачет** – **зачот**, **жжет** – **жжот**

Произношение сочетаний *сч*, *чн*

Счастье – щастье, конечно – канешна

Произношение сочетаний *тс* и *тьс* в глаголах третьего и лица, инфинитиве возвратных глаголов и в более сложных вариантах, совмещающих несколько фонетических явлений

Старается – стараеццо, стремиться – стремиццо, под стулом – пат стулом – патстулом – пацтулам

Некоторые морфологические особенности лексического состава „олбанцкого языка” и способы словообразования:

Аббревиатура – Кг/Ам – креатифф говно/автор мудак, **н/л** – ничего личного, **х/з** – хуй знает

Морфемное слияние

1) Отрицательная частица + лексема Не надо – нинадо, не могу – нимагу

2) Предлог+лексема – под стулом – пацтулом, в топку – фтопку, ржу не могу – ржунимагу

Морфемное расчленение

Исподтишка – из под тишка – лексема расчленятся на составные аффиксы и основу.

Контаминация

Юзверь – заимствованная лексема юзер – и лексема зверь.

Апокопа (конечное усечение)

Комментарий – каммент, похуй – пох, нахуй – нах.

Деривация с помощью уменьшительно-ласкательного суффикса – *ег*, вместо нормативного *ик*

Красавчик – кросаффчег, ежик, ежег, котик – котег, столбик – столбег

Пример деривации, совмещающей несколько явлений: Основа + усечение+интерфикс о

Первонах: перв (основа от лексемы *первый*) + о (интерфикс) + нах (усеченная лексема нахуй).

Средний род имен существительных женского рода (преимущественно в диминутивном виде):

Машинка – машинко, женушка – женушко, птичка – птичко, крошка – крошко.

Окончание инфинитива возвратных глаголов:

Бояться – бояццо, держаться – держаццо, смеяться – смеяццо, держаться – держаццо.

Лексический состав данного социолекта состоит прежде всего из исконно русских слов, лексем, заимствованных из английского языка, кибер-вульгаризмов и собственно отдельной от нормативной лексики фразеологической составляющей.

Отдельные примеры лексического состава:

Семантическое поле:

Лица, участвующие в виртуальном дискурсе:

Аффтар – автор статьи, очерка, записи в жж, но прежде всего автор креатиффа.

Фтыкатель – читатель, также лицо комментирующее данный пост.

Лексика, связанная с литературной составляющей:

Креатифф – любое литературное произведение, выложенное на обозрение читателей.

Столбег – любое стихотворение.

Кибер-вульгаризмы – в основном функционируют в качестве вводных слов и междометий:

Плять, млять, пилять, блять, йух, нах, пох

Действия:

Комментить – оставлять свой комментарий под постом.

Хуярить – (негативная оценка) – писать в жанре сетевой микропрозы.

Фразеологизмы:

Аффтар, выпей йаду – выражение неодобрения данного постинга.

Аффтар, отруби себе пальцы – выражение неодобрения данного постинга.

Аффтар, пеши исчо – выражение одобрения.

Аффтор жжот – выражение удовольствия от постинга, не обязательно одобряемого собеседником.

В настоящей статье мы обратили внимание лишь на некоторые существенные составляющие элементы, которые заслуживают более подробного анализа. Следует отметить, что исследуемый социолект, так называемый, „олбанцкий язык”, несомненно, является новым типом дискурса, причем совершенно обособленным от русского литературного языка. Это вполне законченное образование, имеющее свои грамматические, лексические и социокультурные особенности, существенно повлиявшей на современный процесс виртуального общения. Сложившаяся новая эрратическая семантика требует изучать сетевую прозу не только как игру, но и как механизм сохранения и поддержания в готовности культурной памяти.

Summary

This article deals with some especially important sociolinguistic aspects of sociolect related to virtual communication, so-called Olbanic Language. Such aspects as origin and factors creating unusual character of linguistic and social plan have been analysed. Linguistic research is also focused on lexical, phonetic and morphological features. Author hopes that

this article will interest and call linguists' attention to sociolect which has played an important role in process of creating virtual contemporary Russian language discourse.

Библиография

1. www.udaff.com.
2. www.lurkmore.ru.
3. Гусейнов Г. Берлога веблога. Введение в эрратическую. URL: http://www.speakrus.ru/gg/microprosa_erratica-1.htm
4. Таратухина Ю. Функционирование жаргона падонков в пространстве рунета. [URL: http://www.centrfolk.ru/edition/publication_online/publication_collection/FOLK-ART-NET_08-taratuhina.pdf].

Úloha metafory v ekonomických textoch

Lucia Molnárová

The role of metaphor in economic texts

Abstract: *The present article deals with metaphors in Russian and Slovak economic texts. It gives definition and analyzes structure of metaphors. Special attention is paid to the types of metaphors in these texts.*

Key words: *metaphor, role of metaphor, economic texts, Russian and Slovak language*

Contact: *Department of Russian studies, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, lucia.molnarova@ukf.sk*

Metafora predstavuje základný sémantický prostriedok na rozvíjanie slovnej zásoby jazyka a môžeme tvrdiť, že ide o interdisciplinárny jav, ktorý je predmetom záujmu nielen jazykovedy (lexikológie, štylistiky), ale aj literárnej vedy, psychológie a ďalších spoločenských disciplín. V našom príspevku sa pokúsime metaforu opísať predovšetkým z lingvistického hľadiska a pre začiatok ju môžeme definovať ako „nástroj, ktorý umožňuje zvyšovať odrazovú adekvátnosť jazyka, pričom vážnejšie neohrozuje jeho vnútornú koherentnosť“ (Krupa, 1990, s. 13). To znamená, že prostredníctvom metafory jazyk reaguje na nové podnety, v čom sa odráža požiadavka flexibility na jazyk ako systém, ale zachováva sa aj požiadavka stability jazykového systému, keďže metafora pomenováva nové javy v jazyku existujúcimi jazykovými prostriedkami, ktoré sú však použité novým spôsobom. Výskumu metafory sa venujú poprední domáci i zahraniční lingvisti ako napríklad V. Krupa, J. Sipko, N. D. Aruťunovová, G. S. Baranov, G. Lakoff, M. Johnson a i.

Základná štruktúra metafory pozostáva z usúvzťažnenia dvoch zložiek: vehikula a tenoru, ktoré sa zvyčajne nespájajú do jedného celku, a preto je ich spoločný výskyt v jazyku neobvyklý. Cieľom tohto spojenia je pomocou vehikula charakterizovať tenor, a to takým spôsobom, že sa medzi nimi formálne konštatuje totožnosť, avšak táto totožnosť sa môže posudzovať subjektívne. Pri rozvíjaní textu sa používajú nielen spoločné vlastnosti vehikula a tenoru, ale aj príznaky, ktoré ich vzájomne odlišujú (porov. Krupa, 1990, s. 23 – 24). Môžeme teda povedať, že tenor predstavuje objekt, ktorý metafora znázorňuje, použitý v denotatívnom význame, a následne vehikulum je obraz, ktorým sa objekt opisuje na základe istej bázevej vlastnosti prostredníctvom konotatívneho významu:

V uvedenom metaforickom pomenovaní nejde o trh s býkmi, resp. s medvedmi, ale tieto metaforické pomenovania označujú obdobie poklesu cien a obdobie rastu cien na trhu. Ako bázeová vlastnosť sa v nich zdôrazňuje vonkajšia podobnosť pohybu cien so špecifickými postojmi medveďa a býka pri útoku, kedy medveď vykonáva pohyb zhora nadol, ale býk útočí

zdola nahor. Zmysel metafory môžeme pochopiť len vtedy, ak odhalíme podobnosť medzi denotatívnym a konotatívnym významom.

V našom príspevku sa sústreďíme na odborné, populárno-náučné a publicistické texty s ekonomickou problematikou a konkrétne na odbornú lexiku, ktorá vznikla metaforickým pomenovaním. Odborné a populárno-náučné texty patria k náučnému štýlu, a kým odborné texty sa vyznačujú odbornými termínmi, neosobnými konštrukciami, polovetnými väzbami, sklonom k schematizácii a formalizácii, populárno-náučné texty predstavujú prechod medzi hovorovým a náučným štýlom, pričom preberajú publicistické prvky, beletristické prvky a expresívne výrazy. Publicistické texty sa odlišujú vysokou mierou informačnosti, variabilitou, koncízou, aktualizovanosťou a uplatňovaním extralingvistických prostriedkov (porov. Dekanová, 2009, s. 66 – 75). Jazyk odborných textov, v našom prípade ekonomických textov, nie je jednoznačne homogénny, pretože v ňom z vertikálneho hľadiska môžeme rozlíšiť rôzne roviny. Napríklad V. P. Danilenková vyčleňuje neterminologickú slovnú zásobu, všeobecnú odbornú slovnú zásobu a samotnú terminologickú slovnú zásobu (porov. 1977, s. 17 – 20). Pri analýze odborných textov poukazujú na heterogénnosť ich jazyka aj ďalší autori, ktorí uvádzajú, že v odbornom jazyku môžeme rozlíšiť okrem terminologickej zložky aj zložku neterminologickú, resp. neutrálnu, bežnú, ktorú tvoria:

- a) slová, ktoré určujú vzťahy medzi jednotlivými termínmi alebo časťami viet, môžeme ich nazvať funkčnými výrazmi;
- b) výrazy, ktoré slúžia na vyjadrenie vzťahu autora textu k tomu, čo sa v ňom konštatuje alebo na vyjadrenie pravdepodobnosti;
- c) výrazy, ktoré vyjadrujú želanosť alebo neželanosť toho, čo sa konštatuje;
- d) frázy, ktoré slúžia na bližšie spresnenie tvrdenia alebo uvádzajú vetu;
- e) rôzne ustálené slovné spojenia.

Všetky tieto zložky vytvárajú frazeológiu, resp. „idiomatiku jazyka“ (porov. Keníž, 2011, s. 111 – 112). Svoju pozornosť zameriame predovšetkým na metaforické pomenovania a ich úlohu v ekonomických textoch. Už dávno neplatí tvrdenie, že metafora ako jazykový prostriedok vystupuje len v umeleckých textoch. V súčasnosti preniká aj do jazyka odborných textov, predovšetkým do terminológie, a to aj v populárno-náučných textoch, resp. publicistických textoch s odbornou tematikou. Metafora môže mať v jazyku odborných a populárno-náučných textov heuristickú funkciu na základe toho, že niektoré jej pojmové príznaky sa vyzdvihnú a dochádza tak k zvýrazneniu jej interných procesov. K metaforickému posunu významu dochádza vtedy, keď sémantická jednotka vplyvom kontextu nadobúda nový sémantický vzťah (porov. Krupa, 1990, s. 47). Metaforické pomenovania v odbornom texte opisujú nové javy a skutočnosti a podieľajú sa na tvorení nových pojmov. Pokiaľ ide o publicistické texty, môžeme povedať, že výskyt metaforických spojení, ktoré poukazujú na rôzne fragmenty zobrazovania sveta a spoločnosti, na procesy, ktoré sa v spoločnosti odohrávajú je v publicistike pomerne vysoký. V publicistických textoch sa metaforizácia termínov používa predovšetkým na zobrazenie negatívnych stránok politiky, ekonomiky a spoločenskej situácie (porov. Dekanová, 2009, s. 78).

Pokiaľ ide o druhy metafor z hľadiska ich funkčnosti môžeme hovoriť o kognitívnych a afektívnych metaforách. V prípade kognitívnych metafor prevláda poznávací funkcia a pri afektívnych metaforách ide predovšetkým o zapôsobenie na príjemcu (porov. Krupa, 1990, s. 27). V skúmaných ekonomických textoch sme zaznamenali oba druhy metaforického pomenovania, pričom v odborných a populárno-náučných textoch prevládala kognitívna metafora (*daňové bremeno, hviezdne bankovky, tieňová cena, dostať sa do mínusu, cenový strop, dcérsky podnik, bilančný mostík, горячие деньги, перегрев экономики, денежный голод, причёсывание баланса, мягкие доллары, отмывание денег, налоговый зонтик, экзотическая валюта*) a v publicistických sme vo zvýšenej miere zaznamenali výskyt afektívnych metafor:

„Pastor upozorňuje, že ak sa situácia v Európe nevyrieši, **medzi eurozónou a USA sa budú otvárať nožnice** a ekonomicky sa vzdialia.“

„Myšlienka, že krajina sa môže **dostať zo svojho dlhového močariska** cez úsporné programy a externou finančnou pomocou výmenou za dodržiavanie prísnych pravidiel, nebude fungovať.“

„Pravda, ktorá musí byť očividná všetkým zúčastneným stranám, vrátane Nemecka, je, že podobné čísla boli **„strielané od brucha“**.“ (Sic! strieľané z brucha)

„Ak má krajina natrvalo znížiť svoj dlh a byť raz opäť schopná požičať si na finančných trhoch, potom je potrebný úplný dlhový haircut.“

„Podľa jeho slov **ekonomika eurozóny sa bude v tomto roku zotavovať len veľmi pomalým tempom**.“

„... zrušená **druhá vlna kupónovej privatizácie**.“

„**Pod pláštikom pomoci**, ktorou sa môžu ľudia vyrovnat' s kupónovou privatizáciou, sa ukrýva finančná skupina.“

„Maďari splácajú **pálivé hypotéky** ...“

„В четверг истекал последний срок, когда греческие политики могли договориться о **новых мерах по «затягиванию ремней»**.“

„...**горькая (а может, и не очень горькая) правда** станет известна лишь в понедельник.“

„**Рецепт выхода из всех экономических кризисов только один: работать надо**. Роль государства и **„капитанов бизнеса“** в этом очень проста ...“

V skúmaných textoch sme sa sústredili na odbornú lexiku, ktorá vznikla metaforickým pomenúvaním a vymedzili sme päť tematických okruhov metaforických pomenovaní, ktoré boli najviac frekventované: farby, zvieratá, aktivita/ pasivita, nástroje a mechanizmy, krajiny a mestá:

FARBY
Slovenský jazyk <i>biele goliere, biele kone, červené čísla, červený zápis, čierna burza, čierne čísla, čierny dovoz, čierny kurz, čierny obchod, čierny piatok, čierny trh, sivý trh, šedá ekonomika, zelená lobby, zlatí objednávka, zlaté akcie</i>
Ruský jazyk <i>голубые фишки, жёлтое обязательство, закон «синих» небес, красная цена, зелёная революция, зелёные деньги, зелёный шантаж, золотые акции, золотой чек, чёрная касса, чёрный возврат</i>

V slovenskom jazyku výrazne prevládajú odborné názvy vytvorené metaforickým pomenovaním s tematikou čiernej farby, v ktorej sa do popredia dostáva jej negatívna konotácia, čiže ako bazová vlastnosť sa prenáša nelegálnosť. Napríklad *čierny trh* – nelegálny a nedovolený obchod praktizovaný v období prídelového systému a cenovej kontroly. Zaujímavým prípadom z tejto tematickej skupiny je metaforické pomenovanie *čierny piatok*, ktorý je založený na konotácii čiernej farby ako smútočnej farby. Označuje deň burzovej alebo bankovej krízy, avšak najznámejší „čierny piatok“ bol v skutočnosti štvrtok (24. októbra 1929, krach burzy na Wall Street). V súčasnosti však toto slovné spojenie nadobudlo skôr pozitívnu konotáciu, keďže v USA označuje deň otvorenia nákupnej sezóny pred Vianocami s výraznými zľavami. Pozitívnu konotáciu v súvislosti s čiernou farbou nachádzame aj v pomenovaní *čierne čísla*, ktoré v ekonomike znamenajú dosiahnuté pozitívne výsledky. V ruskom jazyku, naopak, prevládajú odborné názvy vytvorené na

základe pozitívnej konotácie zlatej farby (tu pridaná hodnota), napr. *золотые акции* predstavujú akcie, s ktorými je spojené právo veta.

ZVIERATÁ
Slovenský jazyk
<i>biele kone, býčí trh, býk, dojná krava, medveď, medvedí trh, peňažný had</i>
Ruský jazyk
<i>бык, валютная змея, волки-овцы, жирный кот (жарг.), зебра (жарг.), кошки и собаки (жарг.), медведь, наличная/ дойная корова, рынок быков, рынок медведей, хромяя утка</i>

V prípade metaforických pomenovaní s témou zvierat sa v oboch jazykoch vyskytujú odborné názvy s komponentmi *medveď* a *býk*, čo môžeme zdôvodniť preberaním odborných názvov z anglického jazyka. S pozitívnou konotáciou sa spájajú metaforické pomenovania ako napr. *dojná krava/ дойная корова* – označenie tovaru, podniku, ktorý neustále prináša zisk s minimom nákladov; *peňažný had/ валютная змея* – dohoda o výmenných kurzoch medzi európskymi štátmi. V ostatných prípadoch, a to predovšetkým v ruskom jazyku, pozorujeme najmä negatívne konotácie s ríšou zvierat: *хромяя утка* – spoločnosť v nepriaznivom finančnom postavení; *кошки и собаки* – špekulatívne akcie, ktoré nezaručujú žiaden zisk; *жирный кот* – finančná spoločnosť, ktorá vykazuje obrovské zisky vďaka riskantným finančným operáciám; *зебра* – obligácia s nulovým kupónom.

AKTIVITA/ PASIVITA
Slovenský jazyk
<i>aktívny kapitál, cválajúca inflácia, klzavá cena, klzavé clo, mŕtve konto, mŕtvy kapitál, plávajúci kurz, plazivá inflácia, pohyblivá cena, pohyblivý kurz, spiaca objednávka, spiaci kapitál, tichý spoločník, vrtkavé investície, zmrazené konto</i>
Ruský jazyk
<i>гибкий капитал, гибкий тариф, колеблющийся рынок, ленивый рынок, мёртвая точка, мёртвый капитал, падающая цена, пассивные операции, плавающая процентная ставка, плавающий курс, ползучая инфляция, скользкая цена</i>

V prípade metaforických pomenovaní s témou aktivita/pasivita pozorujeme ich vysokú frekvenciu predovšetkým v slovenskom jazyku. Metaforické pomenovania s „aktívnym“ komponentom zvyčajne označujú nejakú entitu, ktorá je nestála: *pohyblivý kurz, plávajúci kurz/ плавающий курс* – je určovaný na trhu zahraničných mien na základe dennej ponuky a dopytu bez výraznejších intervencií zo strany centrálnej banky (rozlišuje sa špinavý plávajúci kurz, keď je ovplyvňovaný centrálnou bankou); *klzavá cena / скользкая цена* – cena, ktorá sa stanovuje na tovar ešte pred vyrobením, s tým, že po dohotovení výrobku sa môže zmeniť vzhľadom na pohyb ceny materiálu, kým metaforické pomenovania s „pasívnym“ komponentom pomenúvajú pojmy, ktoré neprinášajú zisk: *mŕtvy kapitál/ мёртвый капитал, mŕtve konto, zmrazené konto*.

NÁSTROJE A MECHANIZMY
Slovenský jazyk
<i>balónová hypotéka, balónová splátka, balónovanie, cenová bomba, cenové nožnice, injekcia kapitálu, inštrument investovania, pákový efekt, satelitný účet</i>
Ruský jazyk
<i>двойное дно, инвестиционные барометры, инкубатор новых фирм, радарная тревога, рыночные механизмы, финансовый рычаг, ценовые ножницы</i>

Ekonomika je z pohľadu metaforických pomenovaní stroj, ktorý na svoje fungovanie využíva rôzne mechanizmy a nástroje: *balónovanie* – umelé zvýšenie ceny akcií, *balónová hypotéka*, *balónová splátka*, ktoré sú založené na asociácii „niečo nafúknuté“. *Balónová splátka* predstavuje poslednú splátku úveru, vyššiu ako predchádzajúce splátky, a je vypočítaná na konci pôžičky. *Pákový efekt/ финансовый рычаг* – predstavuje druh úveru, pri ktorom môže investor na finančnom trhu manipulovať s vysokou sumou, ale klient vloží len malú finančnú čiastku.

KRAJINY/ MESTÁ
Slovenský jazyk
<i>americká hypotéka, anglická dražba, delfská mena, grécka nákaza, holandská dražba, švajčiarska hypotéka, trojská unca</i>
Ruský jazyk
<i>китайская стена, лондонский клуб, парижский клуб, чикагская школа</i>

Pomerne bohato zastúpené sú aj metaforické spojenia, ktoré sú „inšpirované“ názvami krajín alebo miest. Veľmi aktuálne je terminologické spojenie *grécka nákaza*, ktoré je spojené s pretrvávajúcou nepriaznivou ekonomickou situáciou v Grécku a jej možným negatívnym dopadom na ekonomiku celej eurozóny. Považujeme za potrebné poznamenať, že sme v skúmaných textoch evidovali metaforické spojenia, ktoré boli motivované ekonomickou krízou, pričom ju zobrazovali ako nejakú chorobu (*grécka nákaza, injekcia kapitálu, potreba liečiť ekonomiku* atď.).

Preklad metaforických spojení či už v odborných, populárno-náučných alebo publicistických textoch môže byť pre prekladateľa náročný, a to najmä z toho dôvodu, že metaforické spojenia sú v mnohých prípadoch kultúrne podmienené, resp. ich význam je ťažko dešifrovateľný. Napríklad metaforické spojenie *hviezdne bankovky*, ktoré v USA označujú opravené bankovky (ak sa zistilo, že bola bankovka vytlačená chybné, vytlačila sa bankovka s tým istým sériovým číslom, ale bola označená hviezdíčkou), by mohlo bez poznania významu vyvolávať rôzne asociácie. Prekladateľ musí metaforické spojenia v prvom rade interpretovať a mal by pochopiť nielen obsahovú podstatu obraznosti metafory, ale aj mieru jej uzuálnosti, čiže stanoviť, či je to metafora neobvyklá alebo ide o jazykové klišé. Dôležitá je aj skutočnosť, či je metafora všeobecne zrozumiteľná, t. j. neutrálna alebo sa viaže na špecifiku kultúrneho systému východiskového jazyka (porov. Kufnerová, 2003, s. 113). Preklad metaforických pomenovaní je preto predmetom výskumu mnohých lingvistov a v odbornej literatúre nachádzame nasledovné spôsoby ich prekladu:

- a) *priamy/ doslovný preklad* – predstavuje optimálny preklad, pri ktorom metaforické pomenovanie východiskového jazyka nahradíme výrazovými prostriedkami cieľového jazyka, pričom zachováme celkový estetický účinok metafory, napr. *plávajúci kurz – плавающий курс, klzavá cena – скользящая цена, sivý trh – серый рынок* atď.;
- b) *oslabenie obraznosti metafory* – niektoré metaforické pomenovania môžu v určitom kultúrnom prostredí vyzvať negatívne asociácie, ide predovšetkým o vulgárne, kruté či expresívne metafory. Niekedy sa obraznosť metafory oslabí aj kvôli tomu, že príjemca nepochopí jej kultúrno-historické pozadie, napr. pojem *китайская стена* prevzatý z angličtiny, ktorý sa v ruskom ekonomickom žargóne používa na označenie obchodných stretnutí v úzkom kruhu, ktoré majú predchádzať rozšíreniu citlivých informácií, by napríklad ani ruský príjemca nepochopil, ak by nepoznal pozadie tejto metafory;

- c) *zvýšenie obraznosti metafory* – v niektorých prípadoch nastane situácia, že metaforické pomenovanie v cieľovom jazyku je expresívnejšie. Prekladateľ musí dbať na to, aby zvýšenou obraznosťou nezmenil celkový zmysel metafory;
- d) *komprimácia metafory* – v cieľovom jazyku je vynechaná určitá časť viacslowného metaforického spojenia, pretože sa v cieľovom jazyku nenašiel vhodný ekvivalent;
- e) *explikácia metafory* – doplnenie metaforického pomenovania o ďalšiu metaforu s podobnou obraznosťou v cieľovom jazyku, ktoré pomôže príjemcovi ozrejmiť zmysel metafory, môže obsahovať aj vysvetlenie metafory, napr. poznámkou pod čiarou;
- f) *opis metafory* – ak v cieľovom jazyku neexistuje vhodný ekvivalent metaforického pomenovania, pristupujeme k vysvetleniu metafory opisom nemetaforickými výrazovými prostriedkami, napr. ruský metaforické spojenie *кошки и собаки*, ktoré sa v slovenčine nepoužíva a preto musí byť vysvetlené (špekulatívne akcie, ktoré nezaručujú žiaden zisk);
- g) *substitúcia metafory* – metaforu môžeme nahradiť iným obrazným pomenovaním, napr. prirovnaním, frazeologizmom a pod. (porov. Müglová, 2009, s. 240 – 241).

Metafora prestupuje všetky oblasti ľudskej činnosti, a preto je to interdisciplinárny jav, ktorý je okrem lingvistiky skúmajú aj iné spoločenské vedy. Metaforické pomenovania predstavujú z pohľadu štylistiky obrazné pomenovania založené na vedomom a tvorivom narušení sémantickej spájateľnosti výrazových prostriedkov. Z jazykovedného hľadiska ide o pomenovanie založené na prenose významov slov. Metaforické pomenovania nie sú iba súčasťou umeleckých textov, ale vystupujú aj v textoch odborných a populárno-náučných, kde spĺňajú pojmovnú úlohu a pomáhajú tak pomenovať a priblížiť nové javy a skutočnosti. Publicistické texty sa vyznačujú určitou mierou expresívnosti, a preto v nich nachádzame najmä afektívne metafory, ktoré majú zapôsobiť na príjemcu a upútať jeho pozornosť. Metaforické pomenovania sa v publicistike používajú aj so zreteľom upozorniť na negatívne tendencie v spoločnosti. Preklad metaforických pomenovaní patrí k náročnejším translačným postupom, keďže ide o kultúrne podmienené pomenovania v jazyku a pri preklade je prvoradá ich adekvátne interpretácia.

Summary

This article deals with metaphors in scientific, popular scientific and journalistic economic texts. Metaphor is interdisciplinary phenomenon because it is applied in all areas of human activities and is examined from the point of view of all social sciences. From the linguistic point of view the metaphor is a figure of speech in which an implicit comparison is made between two unlike things that actually have something in common. Metaphors occur not only in literary texts, but play a significant role in the scientific, popular scientific and journalistic economic texts as well. In these texts it helps to name the new phenomena and turns attention to negative phenomena in society.

Резюме

Статья рассматривает проблематику метафор в научных, популярно-научных и публицистических экономических текстах. Метафора пронизывает все области человеческой деятельности и поэтому становится интердисциплинарным явлением, которое является предметом изучения не только лингвистики, но и других общественных наук. Из лингвистической точки зрения метафора представляет собой выражение употребляемое в переносном значении, в основе которого лежит сравнение

предмета с каким-либо другим на основании их общего признака. Метафора является составной частью не только художественных текстов, но все чаще встречается в языке научных, популярно-научных и публицистических текстов. В этих текстах помогает наименовать новые явления или обращает внимание на негативные тенденции в обществе.

Bibliografia

1. COLLI, B. A. *Ekonomický a finančný slovník*. Bratislava: Práca, 1992, 265 s. ISBN 80-7094-272-X.
2. DEKANOVÁ, E. *Kapitoly z teórie a didaktiky prekladu odborných textov*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2009. 152 s. ISBN 978-80-8094-598-5.
3. KENÍŽ, A. *Sú termíny skutočne najväčším kameňom úrazu pri preklade odborných textov?* In: *Preklad a kultúra 3*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, SAP, 2011. s. 111 – 116. ISBN 978-80-8095-055-2.
4. KRUPA, V. *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín*. Bratislava: Tatran, 1990. 179 s. ISBN 80-222-0130-8.
5. KUFNEROVÁ, Z. *Metafora jako překladatelský problém*. In: *Překladání a čeština*. Praha: H&H, 2003. s. 113 – 117. ISBN 80-85787-14-8.
6. MÜGLOVÁ, D. *Komunikácia, tlmočenie, preklad alebo Prečo spadla Babylonská veža*. Bratislava: Enigma, 2009. 323 s. ISBN 978-80-89132-82-9.
7. ДАНИЛЕНКО, В. П. *Русская терминология – опыт лингвистического описания*. Наука: Москва, 1977. 245 с.

Fenomen językowego obrazu świata w kontekście lingwistyki feministycznej

Maria Moskwa

The phenomenon of verbal world picture in gender linguistics context

Abstract: *This paper includes a short reflection on contemporary everyday language in context of gender plots appearing in Polish language. Every speech community has its very special world outlook mirrored in its own language. Thinking about political correctness we can also see the difference between some grammatical ways of explanation who represents given profession: a male or female. The second question is what words we should use to stay political correct and what often makes utterances so controversial.*

Key words: *Verbal world picture, speech community, gender, polish language, political correctness, grammar*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Reální 5, 701 03 Ostrava, moskwa.m@interia.pl*

Praca jest próbą zbadania związku języka z problematyką antropologiczną i tzw. kontekstem kulturowym danej społeczności językowej, co ustalimy na podstawie istniejących w języku polskim nazw zawodów, funkcji społecznych, godności i tytułów naukowych z uwzględnieniem płci osoby wykonującej dany zawód lub funkcję społeczną.

1. JOS- historia i rozwój badań

Językowy obraz świata (w skrócie JOS) nie jest zjawiskiem nowym. Problematyka związana z konceptualizacją otaczającego nas świata za pomocą języka została dostrzeżona w kręgach kognitywistów amerykańskich oraz niemieckich na początku XX wieku, lecz istniała już w czasach starożytnych. Sam termin JOS został spopularyzowany przez zwolennika teorii Wilhelma Humboldta, Leo Weisgerbera, niemieckiego językoznawcę, który w latach 1925 i 1927 wydał pierwsze publikacje, zawierające kluczowe określenie *sprachliches Weltbild*, oznaczające *językowy obraz świata*. W Polsce zostało ono użyte dopiero w latach osiemdziesiątych XX wieku, dzięki pracom badawczym prowadzonym przez Jerzego Bartmińskiego, jednego z polskich kognitywistów, parających się tego typu problematyką. Pierwsza praca w Polsce na ten temat powstała w roku 1986. Nosi tytuł *Językowy obraz świata a spójność tekstu*. Autorami są: wspomniany J. Bartmiński oraz R. Tokarski.

Czym więc jest JOS? Według hipotezy Sapira-Whorfa istnieje widzenie świata uwarunkowane językiem, którego używa dana społeczność. W związku z tzw. relatywizmem językowym każdy język reprezentuje odmienne spojrzenie na otaczającą nas rzeczywistość. Co decyduje o tych różnicach? Najważniejszymi czynnikami, które należy badać w kontekście rozważań na temat JOS są: świadectwa derywacyjne, gramatyka, związki frazeologiczne oraz metafory, tradycje i wierzenia ludowe istniejące w ludzkiej podświadomości, występujące w danej społeczności językowej. JOS według Jerzego Bartmińskiego: *to zbiór prawidłowości zawartych w kategoryalnych związkach gramatycznych (fleksyjnych, słowotwórczych i składniowych) oraz w semantycznych*

strukturach leksyki, pokazujących swoiste dla danego języka sposoby widzenia poszczególnych składników świata, panujących w nim hierarchii i akceptowanych przez społeczność językową wartości.¹

Rozpatrując różnice międzykulturowe należy skupić się przede wszystkim na języku. Przykładem związanym z JOS może być komunikacja między członkami odmiennych skupisk ludzkich, niekoniecznie reprezentujących różne narody, lecz środowiska. Lingwiści od lat zastanawiają się, czy istnieje podział na język kobiet i mężczyzn. Podjęte badania pokazują, że różnice płci widoczne są na przykładach wyrażań, czy związków frazeologicznych, co jest kulturowym świadectwem obecności owego podziału. Ślady JOS odnajdujemy w sztuce, obrzędach, rytuałach obecnych w życiu danego społeczeństwa.² Rozmowa, czyli akt komunikacyjny jest swego rodzaju rytuałem.

2. Związek JOS z lingwistyką feministyczną. Formy męskie i żeńskie w języku polskim w porównaniu z sytuacją w języku czeskim i angielskim

W przypadku badań nad JOS dotyczących sfeminizowanego lub wręcz przeciwnie, zmaskulinizowanego widzenia świata, należy wziąć pod uwagę nie tylko liczne związki frazeologiczne, odzwierciedlające nie zawsze pozytywne konotacje, lecz również uwarunkowania społeczne, decydujące o takim a nie innym użyciu danych form gramatycznych.

Przykładem zastosowania form gramatycznych postrzeganych w niektórych przypadkach jako kontrowersyjne w odniesieniu do rzeczowników posiadających formy męskie w języku polskim są nazwy większości zawodów uchodzących w naszym kontekście kulturowym za typowo męskie, np. *inżynier, technik, kierowca* itd. oraz stopni naukowych: *minister, magister, doktor, profesor*, itd. Zauważmy, że ich odpowiedniki w formie żeńskiej w języku polskim nie istnieją.

Porównując omawianą sytuację z rozwiązaniami w języku czeskim obserwujemy, że formami właściwymi są żeńskie odpowiedniki wspomnianych wyżej przykładów, czyli *ministr – ministryně, magistr – magistra, doktor – doktorka, profesor – profesorka, docent – docentka, inženýr – inženýrka*, podczas gdy w języku polskim mamy do czynienia z określeniami *pani magister, pani doktor, pani profesor, pani dyrektor, pani inżynier*. Rzeczownik nie uległ zmianie, ponieważ podejmowane próby dodawania do rzeczownika sufiksu – *ka*, nie miały zbyt wielkich szans na przetrwanie w systemie językowym, bowiem nie zostały zaakceptowane w naszym kontekście kulturowym. Istnieją jednak pewne środowiska, które, posługując się specyficznym językiem podkreślają różnicę polegającą na tym, czy dany zawód wykonuje kobieta, czy też mężczyzna. W Polsce tego typu rozgraniczenia pojawiają się w języku środowisk feministycznych, obecnym np. czasopiśmie *Wysokie Obcasy*, będącym wielonakładowym dodatkiem *Gazety Wyborczej*. Ponadto obserwujemy stopniowe wprowadzanie form żeńskich przez redakcje sympatyzujące ze środowiskami feministycznymi (np. polska edycja czasopisma *ELLE*, czasopismo kobiece *Pani*), a także przez uznanych prozaików polskich, jak np. Olga Tokarczuk, Michał Witkowski.

Realizowany schemat: „zaimek rzeczowny (osobowy)+ rzeczownik” posiada charakter stały i tylko w ten sposób sygnalizujemy płeć osoby parającej się danym zawodem bądź pełniącej daną funkcję. Zauważmy, że zawody mniej prestiżowe w sposób szybki i niejako naturalny otrzymały formy żeńskie, które znakomicie funkcjonują w polskim systemie językowym: *kelnerka, kucharka, recepcjonistka, tancerka* itd.

¹ GRZEGORCZYKOWA, R. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa, 2002, s. 162.

² MAĆKIEWICZ, J. *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*. Gdańsk, 1999, s. 9.

Warto pogłębić nasze badania nad fenomenem JOS w kontekście odwiecznego podziału na świat żeński i męski, jeżeli chodzi o zawody zaliczane do typowo kobiecych; spójrzmy więc na rzeczownik *kosmetyczka*, oznaczający osobę wykonującą zawód związany z kształtowaniem ludzkiego zewnątrz, czyli kategorii spraw powierzchniowych, tu formę męską znaleźć nie sposób. Innym przykładem zawodu, który choć odpowiedzialny, nie jest w naszym społeczeństwie postrzegany jako prestiżowy, mianowicie wyraz *przedszkolanka* prawdopodobnie nie doczeka swej formy męskiej. W związku z grupą wykonującą ten zawód mężczyźni utworzono poprawną formę *wychowawca przedszkolny*.

Od czasu przemian społeczno-politycznych po roku 1989 w Polsce dokonują się w naszym społeczeństwie stopniowe zmiany w sposobach formułowania wypowiedzi, mające na uwadze spełnienie warunku poprawności politycznej. Jak więc modyfikować nasze wypowiedzi, aby były możliwe do zaakceptowania w nowoczesnym społeczeństwie, a zarazem brzmiały zgodnie z zasadami gramatycznymi?

Problematyka tego typu stanowi przedmiot światowych badań językoznawczych od roku 1975 za sprawą Robin Lakoff, Mary Ritchie Key oraz Barrie Thorne. W środowisku polskim prekursorką w tej dziedzinie jest Kwiryna Handke.

Najwcześniejsze zmiany związane z JOS w kontekście feministycznym dotyczą języka angielskiego, np. w przypadku wyrazu *chairman*, w którym zmiany dokonały się stopniowo, przy czym najpierw uzyskano formę *chairwoman*, wskazującą na kobietę zajmującą stanowisko dyrektora. Forma ta jednakże nie satysfakcjonowała wymagającego społeczeństwa, dlatego podjęto dalsze kroki, mające na celu zneutralizowanie różnicy sformułowań rzutującej na niesłuszne sygnalizowanie płci osoby wykonującej dany zawód, czy zajmującej wspomniane stanowisko. Zatwierdzono więc neutralne złożenie *chairperson*.³

W języku czeskim nazwy zawodów postrzeganych jako prestiżowe posiadają już formy żeńskie. W języku polskim formy te przyjmowane są stosunkowo niechętnie, warto wspomnieć niedawną sytuację związaną z wypowiedzią minister sportu Joanny Muchy, która zachęciła dziennikarzy do tytułowania jej *ministra* zamiast *pani minister*, co wywołało burzę medialną (*Newsweek Polska*, 10, 2012), przy czym na pewno skłoniło nasze społeczeństwo do refleksji. Podjęto nawet próbę wprowadzenia gramatycznie poprawnej formy *ministerka*, w myśl zasady, według której powstały powszechne w użyciu: *nauczycielka* oraz *dziennikarka*. Wersja proponowana przez panią minister nie została uznana za właściwą.

Przyjrzyjmy się sytuacji związanej z żeńskimi formami zawodów: *prawnik*, *psycholog* oraz *chirurg*. Tworzone z męskich form za pomocą sufiksu *-ka* występują w naszym języku stosunkowo rzadko. W środowisku prawniczym obserwujemy akceptację formy *prawniczka*, jest bowiem stosowana często i chętnie przez osoby płci żeńskiej wykonujące ten zawód. Coraz częściej używany jest wyraz *psycholożka*, podkreślający słusznie płęć żeńską, tym bardziej, że panie w gruncie rzeczy stanowią większość w tym akurat zawodzie.

Jednym z ciekawszych przypadków odzwierciedlających problematykę płci w językoznawstwie polskim jest wyraz *sędzia*. Oznacza, jak wiemy, formę męską, jednocześnie z historycznego punktu widzenia – formę żeńską. Tak więc w środowisku prawniczym wyraz *sędzia* używa się zarówno w celu określenia kobiety na tym stanowisku, np. *sędzia Anna Kowalska*, jak i mężczyzny, np. *sędzia Marek Nowak*. Natomiast *sędzina* nie stanowi formy żeńskiej zawodu *sędzia* i jako taka zapewne nigdy nie zostanie uznana, mimo, że w gramatyce Piotra Bąka znajduje się informacja, że zawód sędziego wykonuje *sędzina*.⁴

A co z kontrowersyjną, acz obecną w naszym życiu nazwą: *sprzątaczką*? Jakkolwiek *osoba sprzątająca*, czy *konserwator powierzchni płaskich* funkcjonują w naszym społeczeństwie jako właściwe i politycznie poprawne, u językoznawców mogą wzbudzić mieszane uczucia.

³ HOFFMANOVÁ, J. Feministická lingvistika? *Naše řeč* 1995, č. 2, s. 80-84.

⁴ BĄK, P. *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa, 2004, s. 216.

Doświadczenia związane z rozpatrywaniem fenomenu JOS wskazują na sytuacje językoznawczo istotne, powiązane również ze wspomnianymi wcześniej wierzeniami ludowymi. Przykładem ilustrującym lingwistyczne „równouprawienie” jest para wyrazów związanych z ludzką wiarą, mianowicie Bóg/bogowie i kapłan. Formy żeńskie wspomnianych rzeczowników, odpowiednio: *bogini* i *kapłanka*, mimo braku potwierdzonych dowodów na istnienie osób płci żeńskiej, które odzwierciedlałyby cechy przypisywane męskim pierwowzorom, doskonale funkcjonują w nowych kontekstach, posiadają bowiem znaczenie metaforyczne. Znamy też zastosowanie żeńskich form pochodzących od męskiej formy Bóg w tekstach kreatywnych, przykładem jest rzeczownik *Bożyca*, pochodzący z prozy Olgi Tokarczuk.⁵

3. Przyczyny braku akceptacji dla tworzenia form żeńskich

Jednym z najważniejszych powodów, dla których tworzenie form żeńskich nie spotkało się z aprobatą, jest zakotwiczone w podświadomości użytkowników języka polskiego wartościowanie negatywne występujące w przypadku zastosowania form niemęskoosobowych. Aby uzmysłwić sobie znaczenie tego zjawiska spójrzmy na różnice widoczne zwłaszcza w omawianej przez J. Puzyninę (*Język wartości*, Warszawa, 1992) opozycji tzw. końcówki „godnościowej” –*owie*, np. *profesorowie*, *ministrowie*, *generalowie*⁶ i „pejoratywizującej” niemęskoosobowej –*y/-i*, np. *chłopy*, *chuligany*, *ministy* itd. Tu właśnie należałoby doszukiwać się źródła niechęci do wprowadzania form żeńskich tam, gdzie istnieją wyłącznie męskie.

Kolejnym powodem braku końcówek żeńskich w zawodach prestiżowych jest kwestia artykulacji i brzmienia tworzonych wyrazów. Sytuacja tego typu ma miejsce w przypadku formy *chirurgka*, w której trudności w jej przyjęciu spowodowane są nie tyle stosunkowo niewielką ilością kobiet wykonujących ten zawód, lecz brzmieniem wyrazu. W grę wchodzi więc nie tylko czynniki społeczno-kulturowe, lecz także fonetyczne.

Obawy związane z obniżeniem prestiżu wykonywanych zawodów poprzez dodawanie do form męskich sufiksów żeńskich spowodowane są również specyficznymi konotacjami. W polskim systemie językowym formy żeńskie tworzone z form męskich za pomocą sufiksu *-ka* niezmiennie kojarzą się z tworzeniem form deminutywnych, np. *kobiet-ka*, *rącz-ka*, *nóż-ka* itd. Dlatego też tworzenie żeńskich form zawodów według tegoż schematu, np. *doktor-ka*, *minister-ka*, *inżynier-ka* itp. może przynieść skutek odwrotny, bowiem zamiast oznaczenia płci osoby wykonującej dany zawód mamy do czynienia z niezamierzoną hipokorystyką.

Summary

Political correctness depends on Polish grammar system and on social environmental at the same time. Everyday communication shows differences between feminine and masculine nouns especially in utterances connected with the most prestigious jobs and even if some compoundings or words created in affixation processes are correct from grammatical point of view are or are not accepted by given speech community.

Bibliografia

1. BARTMIŃSKI, J. *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydawnictwo UMCS Lublin, 2009.

⁵ TOKARCZUK, O. *Prawiek i inne czasy*. Kraków, 2005, s. 231.

⁶ PUZYNIŃA, J., *Język wartości*. Warszawa, 1992, s. 115.

2. BAŁ, P. *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 2004.
3. ČECHOVÁ, M. KRČMOVÁ, M. MINÁŘOVÁ, E. *Současná stylistika*. Praha: Lidové noviny, 2008.
4. DANEŠ, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Akademia, 1997.
5. ECO, U. *Hledání dokonalého jazyka*, přel. Z. Jandová. Praha: Lidové noviny, 2001.
6. EISNER, P. *Chrám a tvrz. Kniha o češtině*. Praha: Lidové noviny, 1992.
7. FORMANOWICZ, M., WÓJCIK, A. *Gra muzyczna*. *Polityka*, nr 13 (2852), 28.03.2012, s. 90 – 91.
8. GRZEGORCZYKOWA, R. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
9. HOFFMANOVÁ, J. Feministická lingvistika? *Naše řeč* 1995, č. 2, s. 78 – 84.
10. CHŘIBKOVÁ, M. *Nové čtení světa*. Praha: One Woman Press, 1999.
11. KITA, M. *Językowe rytuały grzecznościowe*. Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach, 2005.
12. KOPALINSKI, W. *Słownik symboli*, Warszawa, Wydawnictwo PWN, 1990.
13. *Księga przysłów*. Warszawa: Buchmann, 2011.
14. KUCZYŃSKA, A. *Zrozumieć płęć. Studia interdyscyplinarne*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2002.
15. LEWICKI, A. M., *Typologia funkcjonalna fraz interakcyjnych*, [w:] *Współczesna polszczyzna. Programy dydaktyczne, bibliografia, etykieta językowa*. Red. J. Bartmiński, Lublin, UMCS, 2004.
16. LOTKO, E., *Słownik lingwistických termínů pro filology*. Olomuniec, 2000.
17. MAĆKIEWICZ, J. *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1999.
18. MAZURKIEWICZ-SOKOŁOWSKA, K. *Lingwistyka mentalna w zarysie. O zdolności językowej w ujęciu integrującym*. Kraków, TAIWPAN Universitas, 2010.
19. *Newsweek Polska*, nr 10, 2012.
20. PISAREK, W. *Słowa między ludźmi*. Warszawa: Wydawnictwo Radia i Telewizji, 1986.
21. PUZYNINA, J., *Język wartości*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
22. PUZYNINA, J., *Kultura słowa. Ważny element kultury narodowej*. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem, 2011.
23. RENZETTI, C.M., CUMRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*, transl. P. PAVLIK. Praha: Karolinum, 2003.
24. RESZKE, I. *Prestiż społeczny a płęć. Kryteria prestiżu zawodów i osób*. Wrocław: Ossolineum, 1984.
25. SCHENDL, H., *Historical linguistics*. Oxford University Press, 2001.
26. *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, red. S. Skorupka, Warszawa: PWN, 1982.
27. TOKARCZUK, O. *Prawiek i inne czasy*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
28. VALDROVÁ, J. *Gender a společnost. Vysokoškolská učebnice pro nesociologické směry magisterských a bakalářských studií*. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2006.
29. WHORF, B.L., *Język, myśl i rzeczywistość*, przeł. T. Hołowka, Warszawa: PIW, 1982.
30. ZGÓŁKA, T. *Język wśród wartości*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1988.

Нищий без гроша, но с богатой фразеологией (фразеологизмы семантического поля «бедный» в русском языке и польском языке)

Елена Невзорова-Кмеч

Poor without a cent, but rich in phraseology (phrases of semantic field “Poor man” in Russian and Polish)

Abstract: The paper presents analysis of semantic field “Poor man” in Russian and Polish. The aim is to demonstrate specificity of concept “Poor man” in these languages, to describe phrase’s components, to precise semantic of some units. Using the data of etymology helps to expose common and different features between Russian and Polish phrases.

Key words: фразеология, семантическое поле, картина мира, этимология

Contact: Instytut Rusycystyki UŁ, Wólczańska, 90, 90-522 Łódź, Polska, lena_kmiec@hotmail.com.

За последние десятилетия в связи с изменением политической и экономической ситуации в разных странах, изменилось состояние общества и его отношение к определенным ценностям. Стало это особо заметно в посткоммунистических странах. Первое, что бросается в глаза, – это материальное состояние граждан. По данным «АиФ-опроса № 16» «россияне, отвечая на прямой вопрос: «Изменилось ли за последний год ваше благосостояние?» в большинстве не давали панических ответов: у половины из них благосостояние просто улучшилось, у 20 % – не изменилось, и только у 11 % граждан оно «заметно ухудшилось», а у 15 % «немного ухудшилось» [Сергеева 2008: 202].

Деньги играют важную роль с жизни человека. Молодые люди ставят их на третье место по важности после работы и друзей. Стремление к обогащению естественное желание человека, а особенно такого, у которого денег нет. «СМИ переполнены цифрами об ужасающей бедности русских. Например, не так давно с экрана телевидения лидер партии «Яблоко» во всеуслышание заявил, что 97 % русских живут в нищете, за чертой бедности и с ним никто не спорил» [Сергеева 2008: 218]. Безусловно, есть и такие, которые купаются в богатстве, но они составляют лишь 7 % населения [Сергеева 2008: 219]. Отношение русских к таковым негативное, потому что они считают нажитое было присвоено воровским путем. Поэтому даже при заявлении о желании иметь деньги, обычно подчеркивается, что для этого нужно больше трудиться.

В Польше иная ситуация. Так в посткоммунистической Польше почти 6 % населения живет в крайней нищете, а около 16 % в относительной нищете. Но как отмечатся в книге «Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej Polsce», а также в статье Э. Тарковской «Oblicza polskiej biedy», наметилась тенденция к её снижению. Отношение поляков, а главным образом, молодежи к людям, находящимся за чертой бедности, схоже с отношением русских. Бедный человек чувствует себя себя изгоем, не потому что он ничего не съел, а потому, что его не уважают, унижают, пренебрегают им. [Podstawski 2009]. Бедных трактуют свысока, относятся с презрением. Принято

мнение, что если ты беден, то сам виноват в своем положении. Такова картина сложилась в последние десятилетия.

В то время как образ нищего и бедного в сознании носителей славянской культуры всегда имел положительные коннотации. Бедные, социально незащищенные люди представлены в фольклоре как люди Божии, в ореоле доброты, красоты, скромности, трудолюбия и других добродетелей. [Михайлова 2004]. Как пишет К. Михайлова, «бедность – это не только экономическая категория, она рассматривается как добродетель. Бедный приобретает моральную характеристику и становится синонимом святого и праведного. Семантика бедного в славянской народной культуре, как и в христианской трактовке, всегда имеет положительный знак в отличие от отрицательной оценки образа богатого» [Михайлова 2004]. В фольклоре нищий имеет ряд различных семантических черт: сакральность, бедность, слепота, связь с культом мертвых и другие.

В настоящее время этот образ трансформировался или, точнее сказать, дополнился. Хотя если принимать во внимание данные Русского ассоциативного словаря (РАС) по стимулу НИЩИЙ, то в нем отмечены лишь несколько единиц, которые относятся к жаргонно-разговорной речи, т.е. те, которые могут отражать новые представления поколения молодых людей, а их как оказывается не так много. Реакции, связанные с литературно-культурным и социально-историческим фоном (принц, богатый, бродяга, и принц, бедный, грязный, на паперти, старик, бомж, король, лохмотья, метро, народ, попрошайка, поэт, советский и др.). Но тем не менее видим, что «нищий» – это не только бедный, просящий милостыню, а также опустившиеся по различным социально-экономическим причинам люди (напр., *попрошайка* – 1. устар. нищий, 2. пренебр. тот, кто назойливо выпрашивает что-л. у кого-л. (Кузн.); *бомж* – 1. разг. лицо без определенного места жительства, 2. бродяга, опустившийся, неопрятный и дурно пахнущий, нездорового вида человек (БСР), *Стёпа* – насмешл. неодобр. о глуповатом, недалёком, непонятливом человеке (БСР). Подобным образом выглядит картина с реакцией на стимулы БЕДНЫЙ (напр., богатый, человек, несчастный, старик, Ваня, голодный, Демьян, Йорик, малый, мальчик, нищий, родственник, студент, ангел, беднее, бедна, белый, больной и др.) и БЕДНЯК (напр., богач, нищий, бедный, крестьянин, без денег, богатый, голодный, жалость, и богач, мужик, оборванный, счастливый; ах, сказал бедняк; бездельник, безденежный и др. Но в этих группах больше единиц из жаргона и жаргонно-разговорной речи. Например, *Ваня* 1. жрр. угол. ирон. простой, незатейливый, недалёкий человек. 2. угол. пренебр. малограмотный человек; *ежик* – во фразеологизмах: ежик в тумане мол. ирон. несчастный, запутавшийся, жалкий человек; дурнее пьяного ежика жрр. шутил.-ирон. об очень глупом и наивном человеке (БСЖ); *оборванец* – разг. человек в изорванной, изношенной одежде; *босяк, бродяга* (Кузн.); *папа Карло* – жрр. шутил.-ирон. человек, который много работает (БСЖ). Заслуживает внимания тот факт, что БЕДНЯГА (разг. тот, кто вызывает сострадание, сочувствие у окружающих; несчастный о человеке, животном) (Кузн.) в ассоциативном плане отчасти заменяет БЕДНЯКА (устар. 1. бедный, неимущий или малоимущий человек. 2. несчастный человек, бедняга) (Кузн.). Нищий и бедный – это синонимы, однако носители языка их воспринимают по-разному, ставя при их оценке иные критерии, так если к нищему испытывается жалость и сострадание, подавая ему милостыню, осуществляется связь с иным небесным миром, нищий – это образ благочестивой и добродетельной жизни отшельника, то бедного осуждается за его бессилие в решении жизненно важных вопросов, он беспомощен, глуп, ленив или трудится, не зная себе цены, часто пьян и грязен.

В польском языке *biedak* человек, который испытывает нужду, которому не хватает денег на свои потребности, а также несчастный, вызывающий сочувствие;

biedny и *ubogi* без денег, без имущества, а также словом *biedny* с сочувствием называем человека, который оказался в трудной ситуации; *nędza*, *nędzarz* – тот, кто живет в крайней нужде, *nędzny* – человек очень бедный и имеет неопрятный вид (могут также быть слабыми и больными) (по ISJP). В польском ассоциативном словаре находим такие реакции на данные слова стимулы: *biedak* – *bogaty*, *skapu*; *biedny* – *bogaty*, *chory*, *skapu*, *slaby*, *glupi*; *nędzny* – *slaby*, *ubogi* – *dureń*, *skapu*. По сравнению с картиной в русском языке ассоциативный ряд значительно ограничен, но и в нем находим общие черты: бедный глуп, потому что не может заработать на хлеб, бедный воспринимается как слабый и больной. *Bogaty* и *skapu* – это слова-реакции, которые вытекают из языкового знания носителей (антоним и синоним).

Русские и польские фразеологизмы со значением бедный/ нищий представлены длинным рядом синонимов. Они рисуют яркую картину сложившихся представлений народов об описываемой нами группе людей.

В образной основе большинства фразеологизмов со значением нищий/ бедный человек отражаются жизненные наблюдения человека, сложившиеся стереотипы.

I. Человек и беда: *bieda* (*bida*) *z* *nędzą*, *sama bieda* (*bida*), *u* *kogoś* *bieda* *aż* *piszczy*, *bieda* *gniecie* (*przygniata*, *przyciska/ przyciśnie*), *pchać* *biedę*, *klepać* (*cierpieć*) *biedę* (*bide*), *łatać* *biedę*, *нужда/ беда* *гнетет/ прижмет*. Эти фразеологизмы отражают тенденцию персонификации, конкретизации в живом народном языке отвлеченных понятий. «Бедой в ряде русских диалектов называется несчастный человек, старый человек, болото, двухколесная телега и т.п., в украинском языке *біда* – „бес, нечистая сила“. [Лихачев 1967: 22 – 23] В кашубском диалекте также наблюдаем такую картину, где в виде черта, сатаны выступает свинья: *czômnô swinia* *go* *wybodła* (*mu* *sę* *objawiła*).

Из народных мифологических представлений о нищем как о переодетом божете происходит и фразеологизм *dziad kalwaryjski* ‘нищий (с коннотацией посланник божий)’. *Calvaria* – лат. гора распятия Христа; в Польше также цикл картин или скульптур, представляющих сцены мучений Христа. *Dziad* – это польский певец-нищий, странствующий по земле и живущий на подаяния, которые он просил от имени Лазаря: *pieśń do św. Wawrzyńca*. В Историко-этимологическом словаре «Русская фразеология» (ИЭС) указывается, что «духовный стих о Лазаре был любимой песней бродячих нищих. Заунывный мотив песни, распеваемой далеко не бескорыстно, и вызывал к жизни чисто русские выражения: *петь Лазаря*, *прикидываться Лазарем*» (ИЭС:373). Образ Лазаря в библейской притче вызывает сочувствие, но его имя, включенное в состав фразеологизмов, придает им неодобрительный, иронический характер. Ушли в беспмятство еще два фразеологизма, одни библейского, другой мифологического происхождения, но фиксируемые словарями: *беден* как *Иов*, *беден* как *Ир*.

II. Попрошайка; нищий, просящий милостыню/ подаяние: *кто-л. ходить с протянутой рукой*; *dziad* (*dziadek*)/ *baba* (*babka*) *kościelna*, *iść/ pójść pod kościół*. В польском фразеологизмах не говорится непосредственно, как в русском, о прошении подать милостыню (от *поз* (движения), которая присуща просящему), только о людях, «приходящих к церкви», где верующие прихожане подавали обездоленным. В России, так и в Польше этот образ нищего-праведника изменился под влиянием социально-исторических факторов. Те благочестивцы (юродивые, нищие), которые представлены в фольклоре и классической литературе, преобразились в современное время, что

можно увидеть в статье М. Кудрявцевой, которая проанализировала с помощью анкетирования «нищих» различного типа.

II. 1. Плохо, неопрятно, неряшливо одетый человек; 2. Человек без одежды: *одет как нищий, нарядиться Лазарем, снять последнюю рубашку, bez butów chodzić.* Сохранились, в книжной устаревшей форме, за счет непонимания носителями языка внутренней структуры фразеологизма, в польском языке *goły jak bizun*. Второй компонент *bizun* происходит от латинского и греческого *bison* ‘зубр, вол’. Из шкур зубров, волов изготавливались кнуты, бичи. В польском *bizun* имеет такое значение. С ним связан и оборот *goły jak święty turecki*, поскольку дервише сидят нагие на улице, просят милостыню, и чтобы вызвать к себе больше жалости, они бьют себя кнутами (*bizun*). Сравнение *голого (бедного)* в польском языке с гладким предметом отмечается и в русском языке: *гол как сокол*, где *сокол*, по данным Историко-этимологического словаря, – 1. старинное стенобитное орудие из чугуна или железа в форме длинного и толстого бревна или бревно, окованное металлом. 2. гладкоствольная пушка, 3. (фон. трансф. сукол) – пары кольев, которые поддерживают частокол.

IV. Человек, живущий впроголодь или голодающий: *беднее церковной крысы (мышь) – biedny jak mysz kościelna* (церковной мыши трудно найти пропитание в отличие от домашней, которая всегда может поживиться тем, что принадлежало человеку); *żyć o żebranym chlebie, перебиваться с хлеба на квас (с куска на кусок, с корочки на корочку)* (хлеб – основная дешевая пища. В польском обороте – подчеркнуто это компонентом *żebrany*, т.е. хлеб, на который собирается милостыня. В русском появляется «квас» – национальный напиток, который также готовится на воде и хлебе); *вкушать от пищи святого Антония* (христианского аскет Антоний Фивский питался в пустыне травами и кореньями), *żyć o głodzie i chłodzie, przymierzać głodem/ z głodu, умирать с голоду, nie mieć co do gęby włożyć (gęba – разг. рот).*

Лану сосать – буквально означало бы, что у человека ничего не осталось из еды, остается только жить внутренними ресурсами. Образ происходит от наблюдений за медведями, которые лосут лапу, чтобы пережить зимнюю бескормицу, объясняют охотники это тем, что в лапе много жира. Поляки также знают, что *niedźwiedź ssie łapę*, однако в их языке не возникло вторичное переносное значение у данного оборота, как в русском.

V. Человек, не имеющий денег или с небольшим количеством денег. *Ktoś nie śmierdzi (nie cuchnie) groszem (pieniężmi)* – выражение, которое входит в оппозицию с оборотом *pieniądze nie śmierdzą* (деньги не пахнут). *Пусто в кармане (кошельке)* – этимология слова карман остается неизвестной, но предположения указывают на мешковидную, широкую одежду; т.е. имеет связь с мешочком, мешком (сумой) для денег. Раньше деньги носили в карманах или в денежных мешках, мешочках, как указывают авторы историко-этимологического словаря, на груди, там, где, по представлениям находилась душа, отсюда оборот: *net ni kopейки za душой, nie mieć grosza przy duszy*. Польские обороты *ktoś dziury w kieszeni, dziurawa kieszeń* могут подтвердить данную гипотезу. Обратив внимание на этимологию слова *kieszeń*, в котором А. Брюкнер усматривает связь, хотя и ставит данную гипотезу под вопрос, с «желудком», «кишками», которые также в народных представлениях являются местом, где находится душа, нельзя однако сказать, что *kieszeń* – место «расположения» души человека, поскольку находим другие обороты, в которых присутствует образ пустого, опрожденного места, где не задерживается своими потоками ветер (ср. ветер

(свистит) в кармане, *dziury w kieszeni*). Этимологически *kieszeń* происходит от *kiesa* – а слово происходит от перс.-тур. *kiese* – мешок, сумка для денег. Отсутствие денег также выражается фразеологизмом *mieć płótno w kieszeni*, буквальное значение его «бедный не чувствует денег лишь полотно, из которого изготовлен карман». *Карманная чахотка у кого-л.* – фразеологизм построен по образцу устар. медицинских терминов, напр., *горловая чахотка*. *Чахотка* – заболевание, происходит от *чахнуть* ‘терять, утрачивать силу; приходить в упадок’. Если «чахнет» карман, то «теряет» свое содержимое, т.е. деньги, и становится худым (*худой карман*). Этому обороту соответствует польский *mieć suchoty w kieszeni*, где *suchoty* – чахотка.

О безденежье говорят обороты *у кого-л. в кармане вошь на аркане и шши в кармане*. В польском языке не отмечены были обороты с подобной образностью и компонентным составом.

Перебиваться с гроша на копейку ‘жить очень бедно, с трудом добывая даже самые мелкие деньги’ (во фразеологизме используются две мелкие денежные единицы: грош в России чеканился с 17 века приравнивался 2 копейкам, в 19 веке на территории Царства Польского в составе Российской империи также чеканился грош, который был равен половине копейки). Компоненты *копейка*, *грош* появляется также в составе фразеологических единиц: *дрожать над каждой копейкой* ‘бояться потерять минимум того, что имеется’, *liczyć się z każdym groszem* ‘быть экономным’. Однако они лишь посредственно связаны с рассматриваемым семантическим полем.

Ряд оборотов строится с использованием названия этих мелких денег по модели: кто-л./ *ktoś* + без/*bez* + название мелкой монеты: *grosza (w kieszeni)/ гроша/ копейку/ полушки*.

VI. Человек, оказавшийся в безвыходном, затруднительном положении: *zostać na lodzie* (оставаться без ничего в месте, с которого тяжело подняться); *быть на мели (из проф.яз. моряков)*; *хоть в петлю лезь* (человек, доведенный до отчаяния сложившейся ситуацией, может совершить самоубийство); *зайти в тупик* (прийти в такое место, где нет выхода, прохода).

VII. Человек без жилья: *голь перекатная* (перекатная от перекасти-поле – шарообразное растение пустынь и степей, перекачивается ветром на большие расстояния. Так и нищий («голый») человек без дома перемещается с места на место); *ни кола, ни двора* (*кол* – палка для построения забора, а *двор* – хозяйство. Рисуеться здесь образ человека, который не имеет этих вещей, а развил он в фразеологической единицы значение ‘бедный, нищий’).

VIII. Человек, который остался без работы: *положить зубы на полку (зубы/ зубья у орудий труда, которые «клали на полку весной, когда наступал голодный посевной период»* (ИЭС: 259). Во фразеологизме отражена мысль: если человек не работает, голодать будет. Ей с переводном фразеологическом словаре Ю. Люкшина [1998] соответствует *zasiskać pasa*, которая не совпадает по компонентному составу, образности, семантика также почасту различается.

IX. Человек, который зависит от кого-л., находится на чьем-л. попечении: *być na (czyjeś) łasce, сидеть у кого-л. на шее* (см. ИЭС).

Х. Человек, который старается выйти из нужды, но безрезультатно: *ledwie wiązać koniec z końcem* – (еле) сводить концы с концами. Структура, компонентный состав и семантика этих единиц полностью совпадают. В обоих языках они являются, вероятно, калькой из французского *joindre les deux bouts*. Фразеологизм связан с торговлей и финансами, счетоводческим, бухгалтерским делом. Первоначально он имел значение «соединять приход с расходом» (ИЭС 332). Подтверждает эту концепцию оборот *grosz nie styka się z groszem*. В русском языке у кого-л. копейки не сходятся не вышло за рамки профессионального языка и не приобрело значения ‘кто-л. без денег, бедный’. Итак, облик нищего в обоих языках схож. Как видно, наиболее объемными представляются группы, описывающие человека без денег, без одежды и без еды. Не отмечено было ни одной единицы, которая представляла бедного как глупого, как это вытекало из ассоциаций. Компонентный состав описанных единиц схож в том, что содержит подобные доминанты: *groch* (копейка), *карман*, *хлеб*, *гол(ый)*. В состав оборотов как в одном, так и в другом языках входят зоонимы, соматизмы, антропонимы и топонимы, названия бытовых предметов, кушаний, одежды, которые оказывают влияние на семантическую структуру фразеологического оборота. Каждый несет за собой страноведческую информацию.

В стилистическом и оценочном плане большая часть этой группы как в одном, так и в другом языке относится к просторечию, некоторые к книжной, часто с пометой *устар.* Отметим, что при поиске фразеологизмов в БСЖ и СТРА со значением ‘бедный’ в жаргоне было найдено лишь единичные в русском: *дикофт шпилить*, *быть на декохте*, *сидеть на декохте* (угол. голодать; *дикофт/ декофт/ дикохт/ декохт* – голодовка. Лат. *decostum* – варево, франц. – отвар из лекарственных трав); *жохом ходить* (угол. остаться без денег; *жох* – офен. нищий). Противопоставляется ему по объему поле ‘богатый’. Как кажется, можно объяснить это, во-первых, тем, что просторечные выражения по экспрессивно-оценочной характеристике близки к жаргонной, во-вторых, говоря о жаргоне, то он сам впитал в себя множество единиц из аргослэнга преступников, который в свою очередь, является «наследием» языка профессиональных бродяг и нищих (варнаков), поэтому объектом оценок становятся имущие люди. Хотя есть выражения со значением «бедный, нищий»: *шилом бритый* (неопрятно одетый нищий), *золотая рота* (нищие – [«рота – присяжная артель (т.е. артель, давшая клятву – а), дружина, товарищество, братство. Ротниками звались повольники, ушкуйники, вольница, шайки и артели для набегов, грабежа [...], значит, золотая рота – это изначально шайка преступников, давшая клятву верности своему воровскому делу? – А] (СТРА)), *сесть на якорь* (просить милостыню, сидя на голой земле зимой на снегу, притворяясь калекой; 2. сидя просить милостыню на одном месте), *на мелководье* (нищий, ходящий полураздетым, вызывая сострадание окружающих и собирающий милостыню). Как видно нищие в их аргослэнге классифицируются по роду и характеру выполняемой «профессии». В польском аргослэнге на настоящее время нами не найдено единиц с таким значением.

Думается, что подобный анализ может быть расширен и может служить помощью при уточнении данных в лексикографических трудах.

Summary

Now day society perception is changing. One of the objects, which is focused, is poor man. We try to show, what kind of image has created in Polish and Russian. We presents it by describing mental association of speakers with the words meaning “poor man” and present semantic groups of phrases in thematic field “poor man”. As our research shows, that some of

phrases of this semantic group are identical in two languages in every parameters, some of them are different in structure and components as well as stylistic character. The main thing is that most of the phrases are not being changed in new colloquial speech by the reason of express, which are these units are saturated with. The agrot has not got a lot of definitions of poor man, because poor men creates this agrot, but if there are some, they can be classified as professional slang, which reflects details. Such paper is a try to approach to the approach of Polish-Russian parallels in nonstandard phraseology.

Библиография

1. ГОЛУМЯНЦ, К. *Польско-русский фразеологический словарь ТТ. 1 – 2*. Минск: Экономпресс, 2004.
2. ЛИХАЧЕВ, Д. С. *Слово о полку Игореве*. Ленинград, 1967 [online] [Цит. 26. 05. 2011]. Доступно с URL: <http://feb-web.ru/feb/slovoss/ss-abc/ss6/ss6-2022.htm?md=2&istext=1>.
3. МЕЛЕРОВИЧ, А. М. *Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка: Учебное пособие*. Ярославль, 1979. – 79 с.
4. МИХАЙЛОВА, К. О семантике странствующего певца-нищего в славянской народной культуре, *Язык культуры: семантика и грамматика*. М., 2004, с. 138 – 156. [online] [Цит. 14. 04. 2012]. Доступно с URL: <http://dejavu4.narod.ru/Destitute.html>.
5. МОКИЕНКО, В. М. *Словарь сравнений русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 2003.
6. СЕРГЕЕВА, А. В. *Русские. Стереотипы поведения. Традиции. Ментальность*. Москва: Флинта: Наука, 2008.
7. ТЕЛИЯ, В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. 284 с.
8. ANUSIEWICZ, J., SKAWIŃSKI, J. *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa – Wrocław: PWN, 1996.
9. KANIA, S. *Słownik argotyzmów*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1995.
10. GAWARKIEWICZ, R., PIETRZYK, I., RODZIEWICZ, B. *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*. Szczecin: Print Group Sp.z.o.o., 2008.
11. TARKOWSKA, E. *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej Polsce* [online] [Цит. 20. 05. 2010]. Доступно с URL: http://otworzksiazke.pl/ksiazka/zrozumiec_biednego/strona/59/?typ=skan.
12. TARKOWSKA, E. *Oblicza polskiej biedy*. [online] [Цит. 20. 05. 2010]. Доступно с URL: <http://laboratorium.wiez.pl/zasoby/Analizy%20Laboratorium%20Wiezi%20nr%202%202009.pdf>.
13. POSTAWSKI, M. *Obraz biedy w Polsce i na świecie*. [online] [Цит. 21. 04. 2012]. Доступно с URL: http://realia.com.pl/pdf/6_2009/05_06_2009.pdf
14. SKORUPKA, S. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. ТТ.1 – 2. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967.
15. *Słownik Gwary miejskiej Poznania*. Pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka. Warszawa – Poznań: PWN, 1997.
16. *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*. Pod red. J. Lukszyna. Warszawa: Harald G Dictionaries, 1998.

Список сокращений, используемых в работе:

1. БСЖ – МОКИЕНКО, В. М.; НИКИТИНА, Т. Г. *Большой словарь русского жаргона*. Санкт-Петербург: Норинт, 2000.
2. БСР – ХИМИК, В. В. *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*. Санкт-Петербург: Норинт, 2004.
3. ИЭС – БИРИХ, А. К.; МОКИЕНКО, В. М.; СТЕПАНОВА, А. И. *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*. Москва: Артель, 2007.
4. Кузн. – *Большой толковый словарь русского языка*. Под ред. С. А. Кузнецова. Санкт-Петербург: Норинт, 2006.
5. РАС – КАРАУЛОВ, Ю. Н., ЧЕРКАСОВА, Г. А., УФИМЦЕВА, Н. В., СОРОКИН, Ю. А., ТАРАСОВ, Е. Ф. *Русский ассоциативный словарь*. ТТ.1-2. Москва: АСТ, Астрель, 2002.
6. СТРА-ГРАЧЕВ, М. А. *Словарь тысячелетнего русского аргю*. Москва: Рипол Классик, 2003.
7. ISJR – *Inny słownik języka polskiego*. Pod red. M. Bańko. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000.

Język w życiu religijnym duchowieństwa na Zaolziu

Tereza Ondruszová

Language in the religious life of the clergy in Zaolzie

Abstract: *In this article I have written about the results of the questionnaire research in environment of clergy on Zaolzie. In this research we asked Roman-Catholic priests and pastors of Silesian Evangelical Church of the Augsburg Confession about bilingualism, about the role of language in their religious life etc.*

Key words: *Zaolzie region, church, language situation, clergy*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Reální 5, 701 03 Ostrava, terka.o@centrum.cz*

Zaolzie, a więc czeska część historycznego regionu o nazwie Śląsk Cieszyński, to region znajdujący się na lewym brzegu rzeki Olzy. Obecnie leży on na granicy dwu państw: Republiki Czeskiej i Rzeczypospolitej Polski. Jak pisze Małgorzata Michalska w swej monografii (Michalska 2006, s. 62): „Śląsk Cieszyński jest klasycznym terenem pogranicza, zarówno w sensie terytorialnym (geograficznym – ze względu na swoje położenie takim był zawsze), państwowo-politycznym (od chwili podziału ziemi cieszyńskiej w 1920 roku), narodowym (etnicznym), językowym, kulturowym, jak i wyznaniowym. Cechą tego pogranicza był i jest mieszany skład narodowościowy, wyznaniowy i klasowy mieszkającej tu ludności.” Od wieków bowiem możemy na tym terenie obserwować wzajemne przenikanie różnych grup etnicznych, z których najbardziej widoczne jest oddziaływanie grupy polskiej i czeskiej. To oddziaływanie na polu kultury, religii, szkolnictwa, życia organizacyjnego i innych kształtowało i nadal kształtuje tożsamość terenu zaolziańskiego.

Wzajemne przenikanie grupy polskiej i czeskiej możemy obserwować m.in. na polu języka. Sytuacja językowa Zaolzia nie jest prosta. Na tle historii widoczne są liczne zmiany języków dominujących czy urzędowych.¹ W chwili obecnej spotykamy się przede wszystkim z dwoma językami słowiańskimi – czeskim i polskim oraz z odmianą regionalną języka, tzw. *po naszymu*. „Rdzenni mieszkańcy Zaolzia znają w mniejszym lub większym stopniu wszystkie trzy występujące tutaj języki. Jednak na co dzień muszą dokonywać wyboru jednego z nich, według sytuacji komunikacyjnej. Inny język stosuje się na urzędach, inny w pracy, szkole, rodzinie, na ulicy, w kontaktach z przyjaciółmi, na różnych imprezach itp.” (Ondruszová 2010, s. 27). A więc często spotykanym zjawiskiem wśród Zaolziaków są liczne interferencje² lub przełączenia kodów.³

¹ W celu uzyskania bardziej szczegółowych informacji o językach na Zaolziu w perspektywie historycznej odsyłam np. do publikacji Kadłubiec, Milerski 2001; Raszka 2005; Raclavská 1998; Raclavská 2001.

² Zdefiniowanie tego zjawiska to niemały problem, gdyż w dostępnej literaturze możemy spotkać się z różnymi interpretacjami interferencji. Na ogół jednak można przyjąć, że interferencja to wzajemne oddziaływanie dwóch lub więcej języków (ewentualnie odmian języka). W celu bliższego zapoznania się z tym zjawiskiem odsyłam np. do: Lipińska 2003, s. 80-84; Muryc 2010, s. 57-64; Lehistevová 2004.

³ O przełączaniu kodów natomiast mówimy wtedy, kiedy osoba dwujęzyczna w trakcie jednej rozmowy stosuje dwa (lub więcej) języki (lub odmiany języków). Więcej na ten temat m.in. w: Lipińska 2003, s. 87-92; Lanstyák 2000 oraz Muryc 2010, s. 47-53.

Wspomniane konfrontacje językowe przejawiają się także w życiu religijnym ludności zaolziańskiej. Oczywiście na terenie Zaolzia działają różne Kościoły, jednak od lat dominują tutaj przede wszystkim dwa: Kościół Rzymskokatolicki oraz Śląski Kościół Ewangelicki Augsburgskiego Wyznania (dalej ŚKEAW). Te dwa wspomniane Kościoły mają do dziś na terenie Zaolzia charakter dwunarodowy, gdyż „mimo iż Polacy żyją tutaj w mniejszości, liczba nabożeństw sprawowanych w obydwu językach, niezależnie od wyznania, prawie we wszystkich miejscowościach jest równa, z wyjątkiem tych, w których ludność polska stanowi niewielki odsetek” (Michalska 2006, s. 129).

Jeśli więc środowisko kościelne na Zaolziu ma charakter dwunarodowy, można przewidywać, że także duchowieństwo działające na tych terenach będzie dwujęzyczne. Czy jest tak? Popatrzmy najpierw na Kościół Rzymskokatolicki (dalej RzK). Na terenie Zaolzia działają tak księża pochodzenia czeskiego, jak i polskiego oraz zaolziańskiego. Diecezja Ostrawsko-Opawska, której Zaolzie jest częścią, borykała się w ostatnich latach z problemem braku księży. W wielu parafiach nie ma na stałe księdza, a dojeżdża on tylko na nabożeństwa z którejś z okolicznych parafii. Dlatego też ksiądz biskup Lobkowicz zaprosił do pomocy księży i zakonników z Polski. Corocznie przychodzą księża Polacy, by objąć posługę w, najczęściej, zaolziańskiej parafii. Oprócz tego niektórzy klerycy przychodzą z Polski do Ołomuńca, by tam skończyć studia i zostać wyświęconym i wysłanym do czeskiej lub czesko-polskiej parafii. Oczywiście dla księży przybyłych z Polski jest obowiązek nauczenia się języka czeskiego, by mogli posłużyć tak parafianom polskim, jak i czeskim. Podobnie jak księża pochodzenia czeskiego działający w parafii czesko-polskiej powinni nauczyć się języka polskiego (Josiek 1997, s. 178; Rusek 2002, s. 112 – 113).

W odróżnieniu od tego ŚKEAW jest pod względem kadry duszpasterskiej samowystarczalny. Pomimo przewagi Czechów wśród wiernych, większość księży ewangelickich jest dziś narodowości polskiej. Każdy duchowny, bez względu na jego narodowość, musi znać tak język czeski, jak i polski. Pomaga w tym m.in. fakt, iż każdy ksiądz ewangelicki musi odbyć rok studiów na akademii w Warszawie, zanim będzie instalowany do parafii (Pałka 2007; Rusek 2002; Różańska 2002).

W chwili obecnej na naszej katedrze rozpoczyna się drugi rok projektu uczelnianego badającego sytuację językową w środowisku kościelnym na Zaolziu. W ramach tego projektu zwracamy uwagę (my – czyli grupa badaczy) m.in. na frazeologizmy biblijne / kościelne pojawiające się w zaolziańskiej gazecie Polaków „Głos Ludu”, frazeologizmy pojawiające się w czasopiśmie parafialnych pokazujących się na terenie Zaolzia, tematy tabu w Kościołach oraz ogólnie na powiązanie życia religijnego z językiem.

W celu zbadania tego ostatniego stworzyliśmy i rozpowszechniliśmy dwa rodzaje kwestionariuszy – jeden dla księży i pastorów działających na Zaolziu, a drugi dla wiernych obu Kościołów (czyli RzK i ŚKEAW). Zwróćmy uwagę na pierwszy wspomniany kwestionariusz. Rozpowszechniliśmy go albo przez pocztę, albo przez osobiste spotkanie z księdzem/pastorem. W ten sposób rozdaliśmy około 70 formularzy, z czego powróciło do nas 26 egzemplarzy (13 RzK, 13 ŚKEAW). Warto dodać, że z 8 parafii do nas powróciły także puste formularze z notatką informującą, że „w naszej parafii nie ma polskich Mszy świętych”.

Pytania kwestionariuszowe można podzielić na kilka grup. Pierwszą grupę stanowią pytania ogólne (wiek, Kościół, miejsce urodzenia, język nauczania w szkole...). Tutaj pod względem wieku najliczniejszą grupą okazała się grupa 36 – 50 lat (11 respondentów), potem 51 – 65 (7 osób) oraz 25 – 35 (6 osób). Jeśli chodzi o państwo pochodzenia, w badaniach wzięło udział 18 Czechów a 7 Polaków.

Drugą grupą pytań są pytania językowe. Np. w pytaniu o język ojczysty pojawiło się 8 odpowiedzi język czeski, 9 język polski, 5 razy pojawiła się gwara cieszyńska. Oprócz tego 3 razy pojawiła się kombinacja język polski i gwara. Pytaliśmy również o sposób nauki

drugiego języka i jak stwierdziliśmy, księża/pastorzy najczęściej uczyli się sami (odpowiedziało tak 14 osób), stosunkowo dużo osób (8) uczyło się drugiego języka w szkole (chodzi tutaj o księży pochodzących z Zaolzia), dwaj skorzystali z kursu językowego, a dwaj pobierali indywidualne lekcje. Warto dodać, iż w wielu odpowiedziach pojawiły się kombinacje wyżej wymienionych możliwości. W pytaniu *Co sprawiało największy kłopot w uczeniu się drugiego języka* pojawiła się najczęściej gramatyka, podobieństwo PL i N, akcent, zasób słów oraz brak podręczników.

Wśród pytań językowych zwróciliśmy także uwagę na poczucie własnej dwujęzyczności i przenikanie języków. Aż 15 osób określiło samych siebie jako na pewno dwujęzyczne, 6 raczej jestem dwujęzyczny, 2 raczej nie, 1 na pewno nie jestem dwujęzyczny. Z kolei w pytaniu *Czy ma ksiądz problemy z przenikaniem drugiego języka do mowy w języku ojczystym?* 13 osób odpowiedziało *raczej tak*, 5 osób *raczej nie*, 3 *na pewno tak*, a 3 *na pewno nie*. Inaczej było w tym samym pytaniu, ale dotyczącym tekstu pisanego. Tutaj 16 osób nie ma problemu z przenikaniem a tylko 4 tak.

Trzecią grupę stanowią pytania dotyczące stosowania danego języka w różnych sytuacjach życia. Jest np. pytanie *W jakim języku odzywa się ksiądz/pastor do osoby przychodzącej do kancelarii parafialnej?* 22 razy pojawiła się tutaj odpowiedź *zależy od języka ojczystego osoby przychodzącej do kancelarii*, 3 razy *zawsze w języku czeskim* oraz 1 raz *zawsze gwarą*. Powodem sięgnięcia po książkę religijną w drugim języku (a robi tak 25 respondentów) bywa najczęściej (10 razy) *temat i treść książki*; ważna jest także *chęć udoskonalenia języka* (8x), *dostęp do książki* (5x)... Tutaj warto podkreślić, że co do literatury religijnej, polskie tłumaczenia pokazują się na rynku najczęściej wcześniej od czeskich. Oprócz wspomnianych powodów księża/pastorzy podali także *chęć przeczytania książki* (2x), *studia* (2x). Zapytaliśmy także, jaki język ksiądz/pastor wybiera podczas spowiedzi. Tutaj stwierdziliśmy, że 19 duchownych dostosowuje się do języka ojczystego penitenta, 2 osoby stosują zawsze język polski a 1 zawsze język czeski.

W tej grupie pytań ciekawiła nas również forma przygotowania kazania w języku drugim księdza/pastora (pisemna, ustna) oraz w jakim stopniu ksiądz/pastor ewentualnie korzysta z usług korektora/tłumacza. 15 osób duchownych przygotowuje pisaną wersję kazania, 8 osób tzw. „pobiera myśli”, ale niczego nie pisze, a 2 osoby wygłaszają kazanie spontanicznie, bez przygotowania. Z kolei 12 osób wygłasza kazanie bez wcześniejszej kontroli drugiej osoby, a 8 osób prosi korektora / tłumacza o pomoc.

Czwartą, ostatnią grupą pytań kwestionariuszowych są pytania odnośnie modlitwy. Pytanie brzmiało *Jaki język wybiera ksiądz/pastor w modlitwie osobistej?* Popatrzmy najpierw na język czeski. Tutaj 9 osób zaznaczyło, że zawsze modlą się w tym języku, 1 osoba modli się zazwyczaj w języku czeskim a 4 osoby wyjątkowo stosują ten język. Język polski w modlitwie pojawił się *zazwyczaj* 10 razy, *zawsze* tylko 1 raz a *wyjątkowo* także 1 raz. Także gwara cieszyńska ma swe miejsce w modlitwie: 1 ankietowany modli się zawsze w tym języku, 4 ankietowani zazwyczaj a 1 wyjątkowo. Oprócz tego pojawiło się stosunkowo dużo kombinacji tych trzech języków.

W pytaniach dotyczących modlitwy chcieliśmy również, by ksiądz/pastor określił swój stosunek do modlitwy w danym języku. 10 osób bliżej nie określiło swego stosunku. Dla 5 osób jest bliższy język polski w modlitwie, dla 2 osób jest język czeski bliższy a dla 3 gwarą.

Dużo osób (22) stosuje czasami drugi język w modlitwie. Wśród powodów wyboru drugiego języka pojawiły się: *dostosowanie się do wspólnoty* (8x), *umiem daną modlitwę tylko w drugim języku* (2x), *chciałem tak* (1x), *udział na nabożeństwie w drugim języku* (6x).

Powyżej przedstawiłam wyniki badań przeprowadzonych wśród księży na Zaolziu. Uwagę zwróciliśmy (a więc grupa badaczy) przede wszystkim na język i powiązanie języka i życia religijnego. Ogólnie można powiedzieć, że wśród duchowieństwa zaolziańskiego ma

silną pozycję język czeski, co jest oczywiste. Jednak język polski i gwara cieszyńska mają także swe niemałe miejsce, przede wszystkim u księży/pastorów pochodzących z Zaolzia.

Summary

In this article I have focused on the language situation in religious life of Roman-Catholic priests and pastors of Silesian Evangelical Church of the Augsburg Confession in Zaolzie, that is in the bilingual region. Czechs and Poles have been lived here side by side for centuries, and this coexistence is also reflected in this two churches in Zaolzie. Almost ever priest or pastor has to know Czech and Polish language to serve everyone in their own language. We (the group of researchers) have made some questionnaires for priests and pastors in this two churches. There were questions about their bilingual feeling, using language (Polish, Czech, dialect) in everyday situations, the connection of the language and religious life (for example about the language of the prayer) etc. We tried to formulate the questions in such a way that the respondents have not only defined how it is, but they have also mentioned the reasons and their feelings about the choice of the language.

Bibliografia

1. Josiek W., 1997, *Náboženský život, Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920 – 1995)*, red. K. D. Kadłubiec a kol., Ostrava, s. 165 – 183.
2. Kadłubiec K. D., Milerski W., 2001, *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna. Český Těšín – Cieszyn*.
3. Lanstyák I., 2000, *K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunitě Maďarov na Slovensku*, „Slovo a slovesnosť”, č. 1, s. 1 – 17.
4. Lehistevá I., 2004, *Pojem interferencie*, Antológia bilingvizmu, red. J. Štefánik, Bratislava, s. 82 – 97.
5. Lipińska E., 2003, *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności*. Kraków.
6. Michalska M., 2006, *Religijność na pograniczu. Polacy na Zaolziu, Czeski Cieszyn*.
7. Muryc J., 2010, *Obecné a specifické rysy polsko-české jazykové interference na českém Těšínsku*. Ostrava.
8. Ondruszová T., 2010, *Języki w kontakcie w czesko-polskim środowisku kościelnym*. Diplomová práce. Ostravská univerzita. Ostrava.
9. Pałka E., 2007, *Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania na Zaolziu*. Wrocław.
10. Raclavská J., 1998, *Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku/Polský jazyk na Těšínsku v 19. století*. Ostrava.
11. Raclavská J., 2001, *Historia języka polskiego na Śląsku Cieszyńskim do roku 1848*. Ostrava.
12. Raszka R., 2005, *Zaolzie w historii, mowie i kulturze*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Brno.
13. Róžańska A., 2002, *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania na Zaolziu*. Czeski Cieszyn.
14. Rusek H., 2002, *Religia i polskość na Zaolziu*. Kraków.

Zmeny intencie slovesného deja

Dana Palecková

Verb intention and its changes

Abstract: *The paper deals with different approaches to the intention and valency theory in the Slovak linguistics. It compares the differences between semaziological and onomaziological approach to the changes of the valency structure of the verbs.*

Key words: *intention, valency, changes of the verb intention and valency structure*

Contact: *Katedra slovenského jazyka a literatúry FF UCM, Nám. J. Herdu č. 2, 917 01 Trnava Slovakia, d.palecka@hotmail.com*

0 Úvod

Vo svojom príspevku sa zaoberáme zmenou intencie slovesného deja. Pred samotným vyčlenením intenčných zmien si však v krátkosti pripomenieme obsah samotného pojmu intencia slovesného deja.

Teória intencie slovesného deja má v slovenskej lingvistike dlhú tradíciu. Jej začiatky siahajú do čias Ľudovíta Štúra a odvtedy prešla mnohými modifikáciami a interpretáciami v prácach slovenských lingvistov.

Intencia slovesného deja sa tradične definuje ako vnútorná, sémantická vlastnosť sloviess, ktorá vyjadruje zameranie slovesného deja na substantíva. Pendantom tejto teórie vo svetovej lingvistike je teória slovesnej **valencie**, ktorej zakladateľom bol francúzsky lingvista Lucien Tesnière, (1959, *Éléments de syntaxe structurale*). Podľa neho je centrálnou jednotkou slovesných viet určité sloveso, ktoré na seba viaže určitý počet substantív vo funkcii subjektu alebo objektu, ktoré vyjadrujú aktanty, čiže osoby alebo veci, ktoré sa nejakým spôsobom podieľajú na slovesnom deji. Tesnière tým nadradil sloveso všetkým ostatným vetným členom. Schopnosť slovesa viazať na seba určitý počet substantív v roli aktantov nazýva Tesnière pojmom **valencia**.

Tieto dva súvzťažné pojmy, teda intencia a valencia a vzťah medzi nimi, sa v slovenskej lingvistike rieši tak, že intencia sa chápe ako vnútorná, sémantická vlastnosť slovesa a patrí do oblasti lexikálnej sémantiky. Valencia je potom vonkajším prejavom intencie, je to gramatická schopnosť sloviess viazať na seba určitý gramatický tvar, je to kategória morfológicko-syntaktická. Intencia je teda významová stránka slovesa, ktorá sa formálne prejavuje valenciou so substantívami.

Termiologicky vzťah medzi obsahovou a formálnou stránkou tejto slovesnej kategórie J. Kačala vyjadril zavedením dvoch pojmov – intencia slovesného deja a intenčná hodnota sloviess. Intenciu slovesného deja charakterizuje ako „*sémantické vlastnosti slovesa ako predikátu, na základe ktorých sa realizuje jeho spájateľnosť s pomenovaniami inej*

slovnodruhovej platnosti“¹. Intenčná hodnota je počet substancií, s ktorými sa sloveso v syntagmatickom spojení môže spájať, ide tu o syntaktickú spájateľnosť prvkov.

Miloslava Sokolová, spoluautorka *Valenčného slovníka slovenských slovies* (1998), rozlišuje intenciu na úrovni významu (valenciu) a intenciu na úrovni formy (valenciu).

Intenčná či valenčná štruktúra slovies sa dá teda skúmať z viacerých hľadísk. Okrem spomínaného sémantického a morfológicko-syntaktického hľadiska je možný aj prístup logický z hľadiska **logickej sémantiky a syntaxe**. Pri tomto prístupe sa však predpokladá, že každý slovesný dej je viazaný aspoň na jednu substanciu (argument), ktorej vlastnosť alebo vzťah vyjadruje. Takto rozlišujeme jednoargumentové slovesá (dieťa plače), dvojargumentové (poštár nesie list) až n-argumentové predikáty. Počet argumentov, s ktorými sa predikát spája, sa v terminológii logiky nazýva **aritou** (árnosťou).

V rôznych prístupoch sa zhodne tvrdí, že intencia, valencia či arita nie sú vlastnosťami konštantnými, za istých podmienok dochádza k ich zmene. V práci sa zaoberáme otázkou, čím sú tieto zmeny podmienené a za akých okolností k nim dochádza. Sústreďujeme sa pritom konkrétne na zmeny intencie slovesného deja pri prefixácii.

Pri skúmaní intenčných a valenčných zmien sa ponúkajú viaceré prístupy, ktoré sa reflektujú v rozličnej metodológii skúmania. Semaziologický prístup k intencii ponúka prístup Moniky Frankovej v dizertačnej práci *Zmena intenčnej hodnoty slovotvornými postupmi* (2008), ktorá metodologicky vychádza z teórie intenčnej hodnoty a jej zmien postulovanej Jánom Kačalom (1989, 1972). Onomaziologický prístup predstavuje koncepcia Miloslavy Sokolovej, ktorá sa stala metodologickým základom *Valenčného slovníka slovenských slovies* (1998), ako aj práce *Valencia statických slovies* (2006) Martiny Ivanovej.

I Zmena intencie slovesného deja a zmena intenčnej hodnoty slovies

Ján Kačala vo svojej monografii **Sloveso a sémantická štruktúra vety** (1989) rozlišuje *zmenu intencie slovesného deja, zmenu intenčnej hodnoty* a popri nich aj *modifikáciu intencie slovesného deja*.

Rovnako ako pri vymedzení rozdielu medzi intenciou slovesného deja a intenčnou hodnotou slovesa, aj pri vymedzení intenčných zmien uplatňuje Kačala dichotómiu kvalitatívnosť – kvantitatívnosť.

I.I Zmena intencie slovesného deja

Intenciu slovesného deja vymedzuje ako súbor sémantických vlastností slovesa, ktoré určujú jeho spájateľnosť s inými substanciami. Na základe tohto vymedzenia pod **zmenou intencie slovesného deja** rozumie „*takú zmenu, pri ktorej sa mení sémantická povaha východiskovej alebo zasahovanej substancie, resp. oboch týchto substancií spätých so slovesným dejom*“.² Z toho vyplýva, že pri zmene intencie slovesného deja dochádza k zmene sémantickej povahy slovesa a zároveň sa mení aj sémantická povaha participantov. Za zmenu intencie slovesného deja Kačala považuje napríklad zmenu nominatívu na datív pri vyjadrení subjektového participanta deja, napr. vo vetách *Žena si odlúpila z nechta farbu*. oproti *Žene sa odlúpila z nechta farba*. Formálne sa táto zmena prejavuje v štruktúre vety presunom substancií zo subjektovej do objektovej pozície (a naopak) a s tým súvisiacou zmenou ich morfológického tvaru.

Pri zmene intencie slovesného deja sa zmení význam samotného slovesa, čo vyvolá kvalitatívnu zmenu subjektu alebo objektu (alebo oboch zároveň), preto sa táto zmena dá nazvať **zmenou kvalitatívnou**. Takáto zmena intencie slovesného deja nemusí zákonite

¹ Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989, s. 30

² Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989, s. 118

vyvolať zmenu intencnej hodnoty slovesa, pretože počet prvkov intencnej štruktúry ostáva konštantný, sloveso neprechádza z jedného intencného typu do druhého.

I.II Zmena intencnej hodnoty slovesa

Naproti tomu **zmena intencnej hodnoty slovesa** je taká zmena, pri ktorej „*nastáva zmena v samom vyjadrení niektorej zo substancií deja (alebo oboch substancií zároveň) osobitným pomenovaním*“.³ To znamená, že sloveso stráca alebo nadobúda vo svojej intencnej sfére pomenovanie substancie na prednej alebo zadnej strane dynamického príznaku. Mení sa jeho príznak subjektovosti a/alebo objektovosti a sloveso prechádza z jedného intencného typu do druhého. Zmena intencnej hodnoty slovesa vyvolá **kvantitatívnu zmenu** v intencnej sfére slovesa, pretože sa pri nej zmení počet substancií v subjektivej alebo objektivej pozícii slovesa.

Dichotómia kvalitatívnosť – kvantitatívnosť sa pri vymedzení zmeny intencie slovesného deja a intencnej hodnoty slovesa týka predovšetkým charakteru vyjadrenia členov intencnej štruktúry slovesa, vyjadrenia subjektu a objektu v intencnej sfére slovesa. Pri samotnom slovese je nevyhnutné mať na zreteli jeho kvalitatívnu stránku vždy, rovnako pri zmene intencie aj intencnej hodnoty. Pri oboch dochádza k zmenám vo význame slovesa, čo vyplýva z podstaty a charakteru slovesnej intencie ako inherentnej sémantickej vlastnosti sloves.

I.III Spôsoby zmeny intencnej hodnoty slovesa

Podľa Kačalu, intencná hodnota slovesa sa mení tromi spôsobmi:⁴

1. sloveso získa novú intencnú hodnotu **vo vývine jazyka**, pričom jeho pôvodná intencná hodnota zaniká;
2. sloveso nadobúda novú intencnú hodnotu, pričom si ponecháva aj svoju pôvodnú intencnú hodnotu. Takto vznikajú **viacintenné slovesá** alebo **gramatické (intenné) homonymá**, ktoré sú definované ako slovesá s rovnakou hláskovou podobou, ale rôznou intencnou hodnotou: (matka *šije* zásteru – sestra *šije* = je šičkou: $\leftarrow V \rightarrow > \leftarrow V \rightarrow$);
3. z pôvodného slovesa sa **slovo tvornými postupmi** vytvorí nové sloveso majúce svoju vlastnú intencnú hodnotu, ktorá sa môže líšiť od intencnej hodnoty pôvodného slovesa. Týmito postupmi sú 1. **prefixácia** (ísť – obísť dom: $\leftarrow V > \leftarrow V \rightarrow$), 2. **prefixácia spolu s reflexivizáciou** (stáť – vystáť si posmech: $\leftarrow V > \leftarrow V \rightarrow$), 3. **reflexivizácia** (matka ochladila mlieko – vonku sa ochladilo: $\leftarrow V \rightarrow > V$).

I.III Modifikácia intencie slovesného deja

Okrem zmeny intencie a intencnej hodnoty slovesa rozlišuje Kačala aj **modifikáciu intencie slovesného deja**.⁵ Pri nej sa intencia ani intencná hodnota slovesa ako lexikálnej jednotky nemení, mení sa len intencia slovesa ako predikátu v použití v istých vetných konštrukciách. Sú to konštrukcie typu *ide sa*, *bolo písané*, *vidieť*, čiže bezpodmetový zvrtný tvar, bezpodmetový trpný tvar a neurčitkový tvar. Modifikácia intencie slovesného deja je obmena syntaktická a nemá spojitosť so zmenami intencie slovesného deja a intencnej hodnoty slovesa.

³ Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989, s. 118

⁴ Spôsoby zmeny intencnej hodnoty slovesa. 1972, s. 153-158, Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989, s. 121

⁵ Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989, s. 125

II Zmeny slovesnej valencie

II. I Východiská pri skúmaní slovesnej valencie

S vymedzením slovesnej valencie a jej zmien systematicky pracujú Miloslava Sokolová a Martina Ivanová. Základné teoreticko-metodologické východiská prešovskej školy sú založené na:

1. rozlíšenie intencie na úrovni formy (valencie) a intencie na úrovni významu (intencie), resp. valencie na úrovni formy (valencie) a valencie na úrovni významu (intencie). Sémantická a formálna stránka sú delimitované a terminologicky vyjadrené v postulovaní **syntaktickej valencie** a **sémantickej valencie**. Syntaktická valencia je vymedzená intralingválne, ako „*schopnosť slovesa viazať na seba istý počet participantov (kvantitatívna valencia) a determinovať ich morfológicko-syntaktickú charakteristiku (kvalitatívna valencia)*“.⁶ Sémantická valencia je kategóriou extralingválnou, vyjadruje vzťah medzi dvoma substanciami, ktoré sú implikované vo význame slovesa. Takto vymedzenej sémantickej intencii prisudzuje kognitívnu funkciu.⁷
2. analogickom rozlíšení **ľavointenčných** a **pravointenčných participantov/doplnení** na úrovni sémantickej valencie a **ľavovalenčných** a **pravovalenčných pozícií** na úrovni syntaktickej valencie.
3. zostavení **modelu syntaktickej valencie** a **modelu sémantickej valencie**. Model syntaktickej valencie obsahuje počet a tvar valenčných doplnení, ktorými sú obligatórne, potenciálne a fakultatívne valenčné doplnenia. Model sémantickej valencie obsahuje počet a sémantické roly participantov, ktoré sú diferencované na základe sémantických dištingtívnych príznakov.

II.II Valenčné varianty sloviess

Miloslava Sokolová, ktorá pri opise slovesnej valencie pracuje komplexne so syntaktickou, morfológickou i sémantickou rovinnou sloviess, pri rozbere akčných dynamických sloviess rozlišuje tri druhy valenčných zmien. Podľa toho, ktorej roviny sa valenčné zmeny týkajú, vydeľuje tri druhy valenčných variantov.⁸

1. **syntaktické valenčné varianty** – sú to varianty pri polysémických jednotkách, pričom pri jednotlivých lexiách nedochádza k zmene sémantických príznakov. Slovesá môžu rozširovať alebo redukovať svoju pravovalenčnú pozíciu. O rozširovanie syntaktickej valencie ide v prípade typu tancovať, bežať ($\leftarrow V$) \rightarrow tancovať valčík, bežať stovku ($\leftarrow V \rightarrow$). O zužovanie ide v prípade piť ($\leftarrow V \rightarrow$) \rightarrow Jano pije ($\leftarrow V$).
2. **gramatické valenčné varianty** – sú to varianty tej istej lexie, ktoré vznikajú pri pasivizácii (deagentivizácii). Vo Valenčnom slovníku⁹ ich autorky nazývajú **valenčnými variantmi** a zahŕňajú sem reflexívne transformáty (patrí sem zvrtné pasívum: *volá sa pohotovosť*, bezpodmetový zvrtný tvar: *hovorí sa o katedre*, reflexívne dispozičné konštrukcie: *tebe sa to ľahko hovorí*, *tebe sa o tom ľahko hovorí*), opisné pasívum (*naposledy bol videný v Košiciach*) a rezultatívne konštrukcie (*koláče sú už urobené*). V prípade gramatických modifikovanej valencie taktiež nedochádza k zmene sémantických príznakov lexie.
3. **sémantické valenčné varianty** – pri nich dochádza k zmene sémantických príznakov slovesa a tým sa mení aj ich valencia a intencia (preto sa nazývajú aj

⁶ Valencia statických sloviess, 2006, s. 78

⁷ Valencia statických sloviess, 2006, s. 78

⁸ Kapitoly zo slovenskej morfológie, 1995, s. 62 – 63; Valenčný slovník slovenských sloviess, 1998, s. 23

⁹ Valenčný slovník slovenských sloviess, 1998, s. 23

intencnými variantmi). a vznikajú nové lexémy. Sokolová tu hovorí o derivácii, ktorá sa najčastejšie uskutočňuje samostatnou derivačnou morféomou *sa* (zabiť – zabiť sa).

Pri porovnávaní zmeny intencie u Kačalu so zmenami valencie u Sokolovej nachádzame istú analógiu. Syntaktické valenčné varianty u Sokolovej sú analogické s viacintencnými slovesami u Kačalu. Pri týchto zmenách nedochádza k sémantickým zmenám vo význame slovesa na úrovni lexémy, dochádza tu ku zmene vo vyjadrení participanta na pravej strane valencie/intencie z komunikačných príčin. V prípade redukcie participanta ide o jeho generalizáciu, v komunikácii nemusí byť participant explicitne vyjadrený (Jano pije = požíva alkoholické nápoje (akékoľvek)). V prípade rozšírenia štruktúry o participanta ide, naopak, o jeho bližšiu špecifikáciu (tancovať tango).

Analógiu s gramatickým valenčným variantom v teórii Sokolovej nachádzame vo vymedzení modifikácie intencie slovesného deja u Kačalu. Obaja autori danú intencnú/valenčnú obmenu slovesa vydeľujú na základe kritéria gramatického, v oboch prípadoch ide o redukciu participanta na ľavej strane intencnej/valenčnej štruktúry, pričom sa zmení gramatický tvar slovesa bez vplyvu na sémantiku slovesa.

Podobnosť nachádzame aj medzi tretím spôsobom zmeny intencnej hodnoty u Kačalu a sémantickými valenčnými variantmi u Sokolovej; v tomto prípade slovotvornými postupmi dochádza k zmenám v sémantickom spektre slovesa, k vzniku novej lexémy s odlišnou intencnou/valenčnou štruktúrou.

II.III Syntaktická a sémantická valencia

Martina Ivanová pri skúmaní valencie statických slovies¹⁰ vychádza z teoreticko-metodologického východiska použitého vo *Valenčnom slovníku slovenských slovies* (1998).

Na rozdiel od Sokolovej, ktorá valenčné varianty rozlišuje z pozície polysémických jednotiek (syntaktické valenčné varianty), tej istej lexie (gramatické valenčné varianty) a pri derivácii novej lexémy (sémantické valenčné (intencné) varianty), Ivanová¹¹ pristupuje k diferenciácii na základe postulovaného rozlíšenia syntaktickej a sémantickej valencie slovies. Pri dynamike syntaktickej valencie, ako aj pri dynamike sémantickej valencie rozlišuje kvantitatívnu a kvalitatívnu stránku. **Dynamikou kvantitatívnej syntaktickej valencie** rozumie extenziu alebo redukciu obligatórnych valenčných pozícií a vymedzuje ju pri tej istej lexikálnej jednotke, pri polysémických jednotkách a pri slovotvornej motivácii jednotiek. **Dynamiku kvalitatívnej syntaktickej valencie** vymedzuje pri viacintencných slovesách, kde bez zmeny intencnej hodnoty dochádza k zmene valenčnej štruktúry rozličným formálnym (morfológicko-syntaktickým) stvárnením subjektu a objektu, čiže intencných participantov.

Dynamiku sémantickej valencie sleduje pri polysémických jednotkách, kde rozlišuje dynamiku **kvantitatívnu** (dochádza k zmene v počte participantov) a **kvalitatívnu** (dochádza k zmene sémantických rolí participantov).

III Zmena intencnej hodnoty pri prefixácii

Vo svojej práci sa zameriame na jeden typ zmeny intencnej hodnoty slovesa, konkrétne na zmenu intencnej hodnoty pri predponovej derivácii slovies. Pri predponovej derivácii sa intencná hodnota motivanta (východiskového, nederivovaného slovesa) môže aj nemusí líšiť od intencnej hodnoty motiváta (deverbatívneho slovesa). Keďže pri predponovej derivácii ide o tvorenie novej lexikálnej jednotky, dôležitú úlohu tu hrá aj sémantika slovesa.

¹⁰ Valencia statických slovies, 2006

¹¹ Valencia statických slovies, 2006, s. 78 – 98

Na základe tohto faktu Kačala pri tomto type zmeny intencnej hodnoty rozlišuje **formálnu** (zmena subjektovosti a objektovosti) a **sémantickú stránku zmeny intencnej hodnoty**.¹²

Bilaterálnosť intencie slovesného deja (ako každej jazykovej jednotky) je nespochybniteľným faktom. Otvorenou otázkou nateraz ostáva, ktorá z týchto stránok (formálna a sémantická) má byť konštitutívnym metodickým východiskom pri skúmaní zmeny intencnej hodnoty slovesa.

III.I Semaziologický prístup

Monika Franková, vychádzajúc z Kačalovej koncepcie intencných typov a zmeny intencnej hodnoty sloviess, pri výskume zmien intencnej hodnoty pri predponovej derivácii uplatňuje **semaziologický metodický postup**. Vo svojej dizertačnej práci¹³ sa zaoberá zmenou intencnej hodnoty prefigovaných pohybových predikátov.

Svoj výskum začína analýzou základových (nemotivovaných) pohybových predikátov, ktoré primárne¹⁴ patria do subjektového intencného typu. Keďže pohybové predikáty sú prevažne polysémické, klasifikuje ich ďalej na základe vetnej štruktúry jednotlivých lexií. Po tomto členení pristupuje k sémantickej analýze jednotlivých lexií a na základe sémantických komponentov ich v rámci vetných štruktúr zoskupuje do menších celkov (lexie s pohybovým významom, abstraktným pohybovým významom a nepohybovým významom¹⁵).

Rovnaký postup uplatňuje pri analýze lexií základových polysémantov, ktoré prechádzajú do iného intencného typu. Po rozdelení lexií do čiastkových systémov na základe vetnej štruktúry v rámci derivovaného¹⁶ intencného typu pristupuje k ich sémantickej analýze. Zmenu intencnej hodnoty sloviess v rámci jednej polysémickej lexikálnej jednotky nazýva **internou zmenou intencnej hodnoty**.¹⁷ Pri internej zmene intencnej hodnoty sloveso prechádza z jedného intencného typu do druhého (v prípade primárne pohybových sloviess prechádzajú slovesá z 2. intencného typu do 1. a 3. intencného typu).

Analogicky dochádza k internej zmene intencnej hodnoty aj pri predponových pohybových slovesách (prechádzajú z 2. intencného typu do 1. a 3. intencného typu).

Kritériom klasifikácie pohybových predikátov, lexií polysémických jednotiek a predponových predikátov je ich formálna stránka, analýza sémantických komponentov sa uskutočňuje až v rámci mikroskupín vyčlenených na základe formálnych kritérií:

1. intencný typ,¹⁸
2. forma predpony (pri predponových derivátoch),
3. vetný model,¹⁹
4. štruktúra sémantických komponentov.

Formálne kritérium je konštitutívnym aj pri stanovení zmeny intencnej hodnoty pri predponovej derivácii sloviess. Franková tu uplatňuje takéto kroky:

¹² Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989, s. 124

¹³ Zmena intencnej hodnoty slovotvornými postupmi (dizertačná práca), 2008

¹⁴ Kačala hovorí všeobecne o *východiskovej* (základovej) a *odvodenej* (derivovanej) jazykovej štruktúre. Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989, s. 120

¹⁵ Zmena intencnej hodnoty slovotvornými postupmi (dizertačná práca), 2008, s. 75

¹⁶ derivované jazykové štruktúry vystihujú rozmanitosť aspektov odrážaných situácií pri jazykovej komunikácii a pri používaní jazyka (Kačala, 1989, s. 120)

¹⁷ Zmena intencnej hodnoty slovotvornými postupmi (dizertačná práca), 2008, s. 52

¹⁸ aplikuje pritom Kačalovu klasifikáciu štyroch intencných typov: subjektovo – objektový, subjektový, objektový, bezsubstanciálny.

¹⁹ vetnú štruktúru zachytáva vetným vzorcom v súlade s Valenčným slovníkom slovenských sloviess (Nižníková – Sokolová a kol., 1998)

1. porovnanie intenčnej hodnoty derivovanej a primárnej lexie základového polysémanta.

2. ak je intenčná hodnota odvodenej lexie odlišná od intenčnej hodnoty primárnej lexie základového polysémanta, došlo k **externej zmene intenčnej hodnoty**²⁰ (sloveso prechádza do iného intenčného typu (IT)):

chodil po trávniku – pochodil trávnik: 2. IT → 1. IT

2a. ak intenčná hodnota prefigovanej lexie nekorešponduje s intenčnou hodnotou primárnej lexie základového polysémanta, ale korešponduje s intenčnou hodnotou čiastkovej lexie základového polysémanta (a zároveň tieto dve lexie čiastočne sémanticky korešpondujú), došlo k **sprostredkovanej externej zmene intenčnej hodnoty**.²¹ V tomto prípade externú **zmenu intenčnej hodnoty nespôsobila prefixácia**. Zmena intenčnej hodnoty (interná) nastala už v rámci lexii základového polysémanta.

padá na zem: 1. IT

padá na mňa únava: 2. IT → dopadá na mňa únava: 2. IT

2b. ak intenčná hodnota prefigovanej lexie nekorešponduje s intenčnou hodnotou primárnej lexie základového polysémanta a ani s intenčnou hodnotou žiadnej z čiastkových lexii, ide o **bezprostrednú externú zmenu intenčnej hodnoty**.²² V tomto prípade externú **zmenu intenčnej hodnoty podnietila prefixácia**.

chodil po chodníku: 2. IT → vychodil chodník v snehu: 1. IT

|
*chodil chodník: 1. IT

III.II Onomaziologický prístup

Martina Ivanová vo svojej monografii²³ spracúva intenčné a valenčné charakteristiky statických slovies, pričom sa z teoreticko-metodologického hľadiska opiera predovšetkým o *Valenčný slovník slovenských slovies* (1998). Pri skúmaní valencie slovies autorka dôsledne dodržiava **onomaziologický metodický postup**, pri ktorom je identifikovateľná hierarchia jazykových rovín na osi lexikálno-sémantická rovina – morfológická rovina – syntaktická rovina.

Analýza valencie statických slovies zahŕňa tieto kroky:

1. klasifikácia statických predikátov na základe sémantických príznakov do šiestich základných sémantických skupín,²⁴
2. klasifikácia²⁵ predikátov do viacerých podskupín na základe ďalších sémantických komponentov vo významovom spektre predikátov,
3. formálne (morfológické) stvárnenie obligatórnych participantov a vyjadrenie zodpovedajúcej valenčnej štruktúry.²⁶
4. analýza prípadných variantov/modifikácií valenčnej štruktúry.

²⁰ Zmena intenčnej hodnoty slovotvornými postupmi (dizertačná práca), 2008, s. 53

²¹ Zmena intenčnej hodnoty slovotvornými postupmi (dizertačná práca), 2008, s. 60

²² Zmena intenčnej hodnoty slovotvornými postupmi (dizertačná práca), 2008, s. 61

²³ Valencia statických slovies, 2006

²⁴ lokalizačné, temporálne, axiologické, posesívne, komparatívne a poslednou skupinou sú statické klasifikačné, kvalifikačné a schopnostné predikáty

²⁵ pri klasifikácii predikátov vychádza primárne z klasifikácie Sokolovej (1995, 1998), ktorú v niektorých prípadoch upravuje

²⁶ model valenčnej štruktúry podľa Valenčného slovníka slovenských slovies (1998)

Zmeny valencie sloviess (intencie na úrovni formy) pri prefixácii zaraďuje k **slovotvorne podmieneným typom valenčných modifikácií**, pri ktorých dochádza k extenzii alebo redukcii počtu obligatórnych valenčných pozícií vo valenčnej štruktúre motiváta.²⁷

Hoci slovotvorné modifikácie statických sloviess nie sú v centre pozornosti práce a pre nízky motivačný potenciál statických sloviess sú okrajovým javom, príklad na sémanticky postavenú explikáciu slovotvornej modifikácie valenčnej štruktúry nachádzame pri dvojiciach *stáť – postaviť, ležať – položiť*.²⁸ Po predponovej derivácii došlo v sémantickej štruktúre motiváta k realizácii ďalšieho participanta v podobe logicko-sémantického objektu (kauzátor), čím sa valenčná štruktúra motiváta oproti štruktúre motivanta rozšírila o novú pravovalenčnú pozíciu:

Dom *stojí* rovno oproti statku. – Rovno oproti statku si *postavil* dom zbohatlík z blízkeho mesta Tula.

Záver

Komparáciou zdanlivo protichodných metodických postupov pri skúmaní sloviess dochádzame k záveru, že pri deverbatívnej prefixácii slovesných jednotiek spolupôsobia mnohé činitele – syntaktické, sémantické a slovotvorné – ktoré sú pri skúmaní zmeny intencnej hodnoty relevantné a tým spadajú do zorného poľa nášho výskumu. Metodicky je možné vychádzať a ku skúmaniu zmeny intencie sloviess pristupovať z hľadiska formálneho (zmena valenčnej štruktúry ukazuje na zmenu sémantickú) alebo sémantického (zmeny v sémantickej rovine vyvolávajú zmeny formálne). Bilaterálnosť intencie slovesného deja (ako každej jazykovej jednotky) je nepochybniteľným faktom. Otvorenou otázkou nateraz ostáva, ktorá z týchto stránok (formálna a sémantická) má byť konštitutívnym metodickým východiskom pri skúmaní zmeny intencnej hodnoty slovesa.

V práci sme stanovili hypotézu, podľa ktorej má prefixácia ako významová zmena vplyv aj na zmenu intencnej hodnoty na úrovni formy. Do úvahy je však potrebné brať aj také prípady, keď sa intencná hodnota sloviess pri prefixácii nemení. Na základe prejavu prefixácie na rôznych úrovniach jazykovej stavby rozlišujeme tieto prípady:

- prefixácia nemá vplyv na sémantiku slovesa ani na jeho intencnú hodnotu či intenciu slovesného deja;
- prefixáciou dochádza k zmene sémantiky slovesa a zároveň k zmene intencie slovesného deja, ale nedochádza k zmene intencnej hodnoty slovesa;
- pri prefixácii sa zmení sémantika slovesa, ale intencná hodnota ostáva nemenná;
- prefixáciou sa zmení sémantika slovesa a zároveň aj intencná hodnota slovesa.

Summary

The paper deals with the changes in the intention and the valency structure of the verbs. It focuses to the changes caused by the prefixation of the verbs. When adding the prefix, the meaning, the intention and the valency structure of the verbs can change. There are four different rebounds of verb prefixation: prefixation does not change the meaning, the valency and the intention of the verbs; prefixation changes the meaning of the verb, but it does not affect the intention and the valency; prefixation causes the changes in the semantics as well as in the intention of the verbs, but does not changes the valency structure; prefixation changes the semantics, as well as the intention and the valency structure of the verbs.

²⁷ Valencia statických sloviess, 2006, s. 79

²⁸ Valencia statických sloviess, 2006, s. 90

Bibliografia

1. CMOREJ, Pavel. 2001. *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava: Iris, 2001. 142 s. ISBN 80-89018-19-X.
2. FRANKOVÁ, Monika. 2008. *Zmena intencnej hodnoty slovotvornými postupmi*: dizertačná práca. Bratislava: Pedagogická fakulta UK v Bratislave, 2008. 208 s.
3. HORECKÝ, Ján. 1990. *Intencia slovesného deja ako gramatická kategória*. In: Slovenská reč 55, 1990. s. 343 – 352.
4. IVANOVÁ, Martina. 2006. *Valencia statických slovies*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2006. 273 s. ISBN 80-8068-529-0.
5. KAČALA, Ján. 1968. *Intencia slovesného deja a stavba vety*. In: Jazykovedný časopis 19, 1-2, 1968. s. 57 – 64.
6. KAČALA, Ján. 1972. *Spôsoby zmeny intencnej hodnoty slovesa*. In: Jazykovedný časopis 23, 2, 1972. s.153 – 158.
7. KAČALA, Ján. 1988. *Sémantika slovesa a intencia slovesného deja*. In: Jazykovedný časopis 39, 2, 1988. s. 129 – 143.
8. KAČALA, Ján. 1989. *Sloveso a sémantická štruktúra vety*. Bratislava: VEDA, 1989. 248 s. ISBN 80-224-0048-3.
9. KAČALA, Ján. 1996. *Vývin názorov na základnú sémantickú črtu slovenského slovesa*. In: Studia Academica Slovaca 25, 1996. s. 98 – 105.
10. KAČALA, Ján. 1998. *Syntaktický systém jazyka*. Pezinok: FORMÁT, 1998. 144 s. ISBN 80-967911-1-7.
11. KAČALA, Ján. 2006. *Systém jazykových kategórií*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2006. 156 s. ISBN 80-223-2135-4.
12. MIKO, František. 1962. *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1962. 254 s.
13. *Morfológia slovenského jazyka*. 1966. Red. Jozef Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966. 896 s.
14. NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol. 1998. *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove, 1998. 270 s. ISBN 80-88885-53-1.
15. ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj. 1984. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: SPN, 1984. 232 s.
16. ORAVEC, Ján. 1967. *Väzba slovies v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967. 388 s.
17. PÁLEŠ, Emil. *Sémantické roly slovenských slovies*. In: Jazykovedný časopis 41, 1991, 1. s. 30 – 47.
18. PAULINY, Eugen. 1981. *Slovenská gramatika*. Bratislava: SPN, 1981.
19. PAULINY, Eugen. 1943. *Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická*. Bratislava: SAV, 1943. 116 s.
20. RUŽIČKA, Jozef. 1968. *Valencia slovies a intencia slovesného deja*. In: Jazykovedný časopis 19, 1-2, 1968. s. 50 – 56.
21. SOKOLOVÁ, Miloslava. 1995. *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: SLOVACONTACT, 1995. 180 s. ISBN 80-901417-7-3.
22. SOKOLOVÁ, Miloslava. 1993. *Sémantika slovesa a slovesný rod*. Bratislava: VEDA, 1993. 110 s. ISBN 80-224-0343-1.
23. ŠTÚR, Ľudovít. 1846. *Nauka reči slovenskej*. Prešporok: Tatrín, 1846. 216 s.
24. TIBENSKÁ, Eva. 2004. *Eugen Pauliny a rozvíjanie jeho teórie intencie slovesného deja*. In: Studia Academica Slovaca 33, 2004. s. 230 – 246.
25. TIBENSKÁ, Eva. 1998. *Objektový participant sémantickej štruktúry vety*. In: Slovenská reč 63, 1998, č. 4. s. 198 – 209.

Intertekstualne wariacje na temat „Księgi tysiąca i jednej nocy“ we współczesnej powieści czeskiej

Natalia Palich

Intertextual variations on ‘One thousand and one nights’ in Czech contemporary prose

Abstract: *This paper aims to analyze and interpret the presence of references to One Thousand and One Nights’ in Czech contemporary prose. In this text we are going to compare and contrast three ways of manifesting the presence of oriental inspirations and try to read their meaning in the light of the theory of intertextuality.*

Key words: *intertextuality, ‘One thousand and one nights’, Czech contemporary prose, Brdečková, Kolský, Zmeškal*

Contact: *Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Jagielloński, Bydgoska 19B, 30-056 Kraków; natalia.palich@gmail.com*

Postrzegana jako symbol Orientu¹ *Księga tysiąca i jednej nocy* w europejskiej świadomości literackiej zaistniała już w XVIII wieku dzięki jej adaptacji dokonanej przez Antoine’a Gallanda.² Wówczas, prawdopodobnie jako przeciwwaga dla oświeceniowego racjonalizmu, przyjęta została ze znacznym entuzjazmem, kształtując nową postawę wobec orientalnego świata, którą charakteryzowała przede wszystkim ciekawość poznawcza i fascynacja egzotyką.³

Istotny aspekt *Księgi tysiąca i jednej nocy* stanowi jej struktura, bowiem nie była ona ani dziełem konkretnego autora, ani konkretnej kultury. Orientaliści przyjęli trójstopniowy podział materii zbioru na historie pochodzenia indyjsko-irańskiego, opowieści bagdadzkie oraz te powstałe w Egipcie. Co więcej, ulegający ciągłym metamorfozom zbiór uzupełniono o dłuższe formy: historie podróżnicze i przygodowe romanse rycerskie, które również same podlegały nieustannie zmianom. Wszystkie opowiadania zamknięte zostały w tzw. opowieść ramową o indyjskiej proveniencji, implikującą szkatułkowy profil zbioru, traktującą o Szeherazadzie i królu Szahrijarze.

Księga tysiąca i jednej nocy stanowi w konsekwencji utwór bez autora lub inaczej utwór, którego autorem jest legion,⁴ a ze względu na swoją złożoną strukturę i metamorfozy, którym podlegała w procesie kształtowania się jej charakteru, pozostaje *par excellence* wariantem palimpsestu zarówno w dosłownym, jak i metaforycznym wymiarze.⁵ Aczkolwiek zdecydowanym anachronizmem byłoby przyznanie jej statusu zbioru o charakterze

¹ W europejskiej świadomości *Księga tysiąca i jednej nocy* zakorzeniona jest jako symbol Orientu, mimo iż przy przyjęciu innej perspektywy traci tę wartość. Zbiór opowiadań sam w sobie nie stanowi zatem ikony kultury Orientu, ale jeden z jej charakterystycznych komponentów. Zob. KOŁODZIEJCZYK, D. *Postkolonialny zamach stanu w literaturze*, „Literatura na Świecie”, nr 1-2 (2008), s. 241-258

² Wydana pt. *Les Mille et Une Nuit* (1704-1717) zawierała cztery tomy, których treść oparta była na podstawie rękopisu odkrytego w Syrii, aczkolwiek spisano go w Egipcie, pochodzącego z początku XVI lub drugiej połowy XV wieku.

³ Zob. WIEBKE, W. *Historia literatury arabskiej*, Warszawa 2008.

⁴ Zob. GERHARDT, M. I. *The Art of Story-Telling: The Literary Study of the Arabian Nights*, Leiden 1963.

⁵ Zob. GENETTE, G. *Palimpsesty*, [w:] *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, red. H. Markiewicz, Kraków 1996, s. 316-366.

intertekstualnym, dla kolejnych pokoleń autorów reprezentuje niewyczerpane źródło intertekstualnych inspiracji.

Właśnie w przypadku tekstów literackich komponenty o orientalnych korzeniach, w tym nawiązania do omówionego zbioru, poza oczywistą funkcją ornamentu, mogą również partycypować w tworzeniu zakodowanych przedstawień i prowadzić do odczytania treści utajonych. Często ich obecność, jeśli nie jest wyrażona eksplicytnie, stanowi przyczynek do intertekstualnej gry z czytelnikiem, który może, choć nie musi, odczytać ich symptomy. W takich wypadkach zwiastuny ezoterycznego poziomu tekstu prześwitują przez jego powierzchnię, którą Julia Kristeva nazwałaby fenotekstem.⁶ Wówczas czytelnik niczym *voyeur* obserwuje Orient przez zasłonę tekstu właściwego i analogicznie do tego, jak w *Przyjemności tekstu* Roland Barthes traktuje odkrywanie ukrytych sensów.⁷

Chwył kształtujący taki wymiar utworu może stanowić wykorzystanie elementu o orientalnym pochodzeniu jako jego konstytutywnej struktury, który przejawia się między innymi poprzez wprowadzenie w porządek narracji baśni, legendy lub mitu wywodzących się z kultury Wschodu lub osadzenie porządku narracji na podobnym tekście. Każdy z tych przypadków pozostaje zarówno rodzajem stylizacji, jak i strategią intertekstualną eksplicytnie ukazującą wpływy takich odniesień na konstrukcję tekstu. Te dwie zasadnicze osie kompozycyjne utworu nie dzielą go jednak na dwie identyczne frakcje, ale kształtują homogeniczną strukturę, w której poszczególne komponenty wchodzą między sobą w interakcje i wzajemnie oddziałują nie tylko na jego lekturę, ale również interpretację.

Ostatecznie funkcje pojawiających się jednostkowo w literaturze europejskiej charakterystycznych dla *Księgi tysiąca i jednej nocy* postaci, motywów czy wątków fabularnych pozostają w relacji z charakterem utworu, w który zostały wpisane. Rolę ich można traktować jako impuls dla orientalnej stylizacji, parodii, pastiszu, zaangażowania politycznego lub społecznego, intertekstualnej gry, postmodernistycznej redefinicji klasycznego wzorca itp. Korespondują zatem z intencją dyskursywną tekstu i świadczą o jego indywidualnym wymiarze.

Odniesienia tego typu wchodzą więc w zakres pojęcia intertekstualności i jeśli za Julią Kristevą przyjmiemy, iż utwór literacki możemy traktować jako „mozaikę cytatów“ czy „wchłonięcie i przekształcenie innego tekstu“,⁸ to takie chwytów jawić się będą równocześnie jako przejaw intertekstualnych ambicji autora. Idąc dalej ścieżką metodologiczną wyznaczoną przez Michała Bachtina warto zwrócić także uwagę na dialogiczny wymiar tego typu zabiegów,⁹ tym razem nie intratekstowy, ale międzykulturowy. Teksty te stanowią płaszczyznę dialogu między dwiema kulturami, zrywając tym samym ze skostniałą dychotomią Wschód/Zachód i tworząc repertuar utworów literackich stojących na pograniczu obydwu tradycji.

Proza zapisana klinowym pismem, czyli o orientalizmie w twórczości Tomáša Zmeškala

W powieści Tomáša Zmeškala *Milostný dopis klínovým písmem* orientalne komponenty zostały wprowadzone implicytnie do struktury tekstu. Zarówno czytelnik, jak i bohaterowie ich wskaźniki odczytują intuicyjnie, opierając się na indywidualnych

⁶ Zob. KRISTEVA, J. *Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse*, Paris 1978.

⁷ Zob. BARTHES, R. *Przyjemność tekstu*, Warszawa 1997, s.16.

⁸ KRISTEVA, J. *Słowo, dialog i powieść*, [w:] *Bachtin: dialog-język-literatura*, red. E. Czaplewicz, Warszawa 1983, s. 394-396.

⁹ Zob. BACHTIN, M. *Estetyka twórczości słownej*, Warszawa 1986.

doświadczeniach. Jedna z wplecionych w porządek narracji utworu *wizji o nieśmiertelności*¹⁰ nie odwołuje się bowiem w sposób bezpośredni do *Księgi tysiąca i jednej nocy*, ale dający możliwość odczytania orientalnych inspiracji przy bardziej wnikliwej analizie tekstu.

Jedna z opowieści snuty podczas sesji terapeutycznych przez bohatera utworu, Marka Svobodę, rozgrywa się w drodze do Persji, w odległej przeszłości i świadczyć ma o jego nieśmiertelności. Otóż w trakcie długiego marszu żona ówczesnego jeszcze Marka Svobody zapada na ciężką chorobę, która może grozić śmiercią. Z obawy przed utratą ukochanej małżonki, protagonista modli się o cudowne uzdrowienie, ale i działania te nie przynoszą oczekiwanego skutku. Doświadcza on we śnie spotkania z aniołem śmierci, Azrailem, któremu proponuje w zamian za zdrowie żony, swoje własne życie. Ostatecznie zostaje ona ocalona, protagonistę natomiast spotyka paradoksalna kara – nieśmiertelność spowodowana upadkiem do rzeki, która miałaby być jedynym reliktem raj.

W chwili, gdy groźba zaczyna nabierać rzeczywistego wymiaru, a namacalne skutki początkowo bagatelizowanego przez Svobodę incydentu napawają go lękiem przed utratą najbliższych, podejmuje on próbę zrozumienia sytuacji, w której się znalazł. Udaje się do mędrca, autorytetu w sprawach religii i magii, który wyjaśnia klątwę z perspektywy kary. Starzec przeprowadza także egzegezę decyzji Azraila, anioła śmierci, któremu nadane zostają cechy czysto osobowe. W konsekwencji wskazuje on na kolejny paradoks, bohater w celu wyzwolenia się z klątwy nieśmiertelności musi zacząć prowadzić prawe życie, które w innym kontekście stanowiłoby właśnie gwarancję nieśmiertelności.

Zauważamy toteż, że zarówno fabuła, stylizacja, jak i puenta opowieści, wskazują na możliwość umieszczenia jej w *Księdze tysiąca i jednej nocy*. Analogiczne wrażenie odnosi terapeuta Svobody, który naturalnie zaczyna szukać historii w staroorientalnym zbiorze:

Když doktor Lukavský vyslechl příběh, udělal si několik poznámek a druhý den zašel do knihovny, kde si na stůl vyrovnal několik svazků příběhu ‘Tisíce a jedné noci’. (...) Ten příběh musí být odtamtud, mínil Antonín (...).¹¹

Obecnym w powieści intertekstualnym aluzjom nadzieję na odczytanie daje osobista biografia tekstów czytelnika, który w procesie lektury aktualizuje miejsca niedookreślone wedle swoje doświadczenia.¹² Możemy tym samym stwierdzić, że pierwiastki orientalne obecne w tekście nie niosą ze sobą wartości poznawczej, stanowią natomiast istotne komponenty struktury utworu, dzięki czemu w warstwa fabularna rozwijają się paralelnie dwóch płaszczyznach, orientalnej i okcydentalnej. Kluczowy dla interpretacji tekstowej reprezentacji historii rodem z *Baśni tysiąca i jednej nocy* pozostaje również to, jakim tłem zostaje ona wprowadzona do powieści. W pierwszej kolejności opowiedziana zostaje ona przez cierpiącego na chorobę psychiczną bohatera, przez co pejoratywny i irracjonalny wymiar jego zaburzenia zostaje spotęgowany, idąc dalej, protagonista doświadcza wizji we śnie, który podpowiada również kontekst pozawerbalnego obrazowania.

Wizja o nieśmiertelności pozostaje zatem swego rodzaju rewizję historii o mitycznej rzece Styks, która dawała szansę na nieśmiertelność, a być może różną próbą uzupełnienia

¹⁰ ZMEŠKAL, T. *Milostný dopis klinovým písmem*, Praha 2008, s. 136-151; 185-195 (w kolejności pojawiania się w tekście).

¹¹ T. Zmeškal, op. cit., s. 150.

¹² Zob. INGARGEN, R. *Z teorii dzieła literackiego. Dwuwymiarowa budowa dzieła sztuki literackiej*, [w:] *Teorie literatury XX wieku. Antologia*, red. A. Burzyńska, M. P. Markowski, Znak, Kraków 2007, s. 43-73; ISER, W. *Apelatywna struktura tekstów. Niedookreślenie jako warunek oddziaływania prozy literackiej*, [w:] *Ibidem*, s. 73-95.

zbioru *Baśni tysiąca i jednej nocy* o kolejną opowieść. Interpretacja uobecnienia się tego motywu zależy jednak nie tylko od jego źródła, ale również od jego funkcji w tekście. Tu, jak zostało już powiedziane powyżej, z akompaniamentem onirycznych tonów intensyfikuje on wrażenie tajemniczości i obcości, zapraszając czytelnika do świadomej lektury wspartej jego osobistymi doświadczeniami, a równocześnie sprzyjającej rewizji dotychczasowych wyobrażeń.

***Šahrazád a král Terezy Brdečkovej* – wariant opowieści ramowej**

Powieść *Šahrazád a král* autorstwa Terezy Brdečkovej wykazuje natomiast bezpośrednie konotacje z materia *Księgi tysiąca i jednej nocy*, której opowieść ramowa posłużyła jako prymarna oś strukturalna utworu. Ujęty w ramy zbiór orientalnych baśni, podań i legend historia pochodzenia indyjskiego traktuje o królowie Szeherezadzie, żonie króla Szahrijara, który zwykł dekapitować swoje partnerki o świcie, zaraz po skonsumowaniu związku małżeńskiego. Jako, że odznaczała się niezwykłym talentem do snucia opowieści o wielorakim rodowodzie, postanowiła wykorzystać swoje zdolności i zaintrygować króla opowiadanymi historiami, które przekazywała przez tysiąc nocy, rodząc mu w międzyczasie trzech synów. Ocalenie zawdzięczała tym samym, jak ujęłaby to współczesna krytyka feministyczna, zdolności do tkania kolejnych tekstów,¹³ co stawia ją w innym świetle niż dotychczasowe interpretacje opowieści ramowej wskazujące na patriarchalny wymiar tego epizodu.

Powieść skonstruowana została jako konfrontacja dwóch płaszczyzn narracji: zwyczajnej historii ludzi uwikłanych w zawirowania współczesnej dziejów¹⁴ oraz staroorientalnej baśni, której (za)istnienie w tekście znajduje swoje podstawy w szczegółowej analizie substancji opowieści ramowej. Nie mówimy tu jednak o powierzchownym chwycie czysto stylizacyjnym, lecz czytelnym zabiegu strukturalnym, który koresponduje z warstwą fabularną tekstu właściwego. Autorka otworzyła więc ramy opowiadania o Szeherezadzie i wprowadziła jej elementy do porządku narracji utworu, których obecność może być postrzegana jako komentarz do fabuły, refleks postaci, czynnik retardacyjny czy też symptom metaliterackich aspiracji powieści.

W powieści Terezy Brdečkovej spotykamy charakterystyczny przykład metanarracji nawiązującej całą swoją strukturą do innego tekstu. Ten narracyjny chwyt pozostaje w znaczącej relacji z autotematyzmem, a także zjawiskiem światów możliwych. Istotny aspekt tego zabiegu stanowi zatem przestrzeń utworu, na którą podobna metafikcjonalna gra oddziaływanie. Jak powiada Kazimierz Bartoszyński:

[...] ważne jest rozróżnienie metafikcji stematyzowanej, czyli sformułowanej wyraźnie w określonych miejscach tekstu, oraz – metafikcji niestematyzowanej, obecnej immanentnie w całości tego tekstu.¹⁵

W tym wypadku wyraźnie zarysowuje się drugi z przedstawionych schematów, bowiem historia Szeherezady oznacza dla całości powieści wartość immanentną, pozbawioną której straciłaby swój nie tylko swój strukturalny czy intertekstualny, ale i całościowy wymiar. Wprowadzony do struktury tekstu komponent o orientalnym pochodzeniu dochodzi do głosu wielokrotnie w różnych momentach fabuły. W następstwie tego obydwie formuły narracyjne pozostają w ścisłych relacjach, a także korespondują ze sobą nawzajem, toteż ewidentnie możemy mówić tu o niestematyzowanej metafikcji.

¹³ Zob. MILLER, N. K. „Arachnologie: kobieta, tekst, krytyka“, [w:] *Teorie literatury XX wieku. Antologia*, red. A. Burzyńska, M.P. Markowski, Kraków 2007, s. 487-513.

¹⁴ Traktowaną tutaj ze względów formalnych jako tekst czy fabuła właściwa dla ogółu powieści w opozycji do wątku orientalnego wplecionego w porządek narracji.

¹⁵ BARTOSZYŃSKI, K. *Kryzys czy trwanie powieści*, Kraków 2004, s. 79.

Spotykamy się tu tym samym z refleksjami o literaturze pozbawionymi poznawczego charakteru, który został zredukowany na korzyść metaliterackiego komunikatu. Pojawiające się w tekście odniesienia do staroorientalnego zbioru nie pozostają tym samym ekstraktem z niego, ale formą trawestacji opowieści ramowej.

Wyraźnie pozostają wobec tego dysonanse między faktycznym opowiadaniem o Szeherazadzie a wariacją na jego temat. Wśród nich zarysowuje się obecność światów możliwych w powieści, wówczas gdy Marion, bohaterka powieści i autorka książki *Šahrijár*, snuje rozważania na temat jej ewentualnego zakończenia oraz motywów, które prowadziły króla każdej nocy do sypialni Szeherazady, by słuchać jej kolejnych opowieści.¹⁶ Kolejny aspekt, który odróżnia postaci Brdečkovej od ich prototypów, stanowi perspektywa przyjęta przy ich kształtowaniu. Autorka zrezygnowała bowiem z powierzchownej charakterystyki bohaterów reprezentatywnej dla orientalnego zbioru¹⁷ i postawiła na ich pogłębioną analizę oraz metodę kreowania postaci odpowiednią dla powieści współczesnej.

Wykorzystując metodę wieloaspektowego obrazowania, nakreślona została sylwetka Szeherazady, której istotny rys stanowi strona uczuciowa. Dokonując emocjonalnego „coming-outu“, Szeherazada wyraża żal, że małżonek zainteresowanie znajduje jedynie w moralnej wymowie snutych przez nią opowiadanych epizodów, deprecjonując tym znaczenie jej samej oraz wyróżniającego ją talentu literackiego. Nie opowiada ona już baśni rodem z wielu krain Orientu, ale swoją osobistą historię silnie związaną z rolą, jaką przez tysiąc nocy przyszło jej odgrywać. W momencie granicznym, w którym wyczerpuje się wena i źródło inspiracji pozwalające kontynuować opowiadania, gotowa jest umrzeć. Zaznacza również, że próba posłużenia się opowieściami w funkcji nośnika idei i wartości, która starała się wpoić Szahrijarowi, zakończyła się fiaskiem. Król jednak porzuca swój wcześniejszy zamiar i prosi, by wszystko, co mu opowiedziała, powtórzyła po raz kolejny, po czym wybucha gromkim śmiechem¹⁸. Takie zakończenie odróżnia się tym samym od wielu alternatyw pochodzących z orientalnych rękopisów, gdzie między innymi królowna błaga męża o litość, powołując się na potrzebę wychowania trzech synów, których w międzyczasie udało jej się mu urodzić. Analiza tego utworu nasuwa się tym samym wniosek, iż Szeherazada wyzwoliła się z patriarchalnych ram, a co za tym idzie, jej postać pozostaje tu feministycznym odbiciem swojego orientalnego prototypu, co potwierdza również sposób, w jaki ukształtowany został w prozie czeskiej autorki charakter króla Szahrijara, który ostatecznie pozbawiony został atrybutów przypisywanych wschodniemu despotcie.

Taka wizja Szahrijara świadczy również o odkrywaniu na płaszczyźnie tego tekstu innych wymiarów postaci, które w przypadku swoich tradycyjnych pierwowzorów ograniczone były do przydzielonych im przez strukturę baśni ról. Proces kreowania postaci w powieści Brdečkovej przebiega więc na dwóch poziomach, po pierwsze, zaczerpnięte z *Księgi tysiąca i jednej nocy* figury ożywają po raz kolejny w parafrazowanej opowieści i stopniowo zyskują cechy, których odmawiała im tradycyjna forma. Ostatecznie wchodzi w relacje z bohaterami drugiej warstwy narracyjnej, z którymi wiążą je liczne analogie.

Tym samym metoda ta stanowi wyraz świadomego zerwania z tradycyjną konwencją opowieści wywodzących się z kultury Orientu, a idąc dalej, staje się dekonstrukcją ich rutynowego odczytywania. Wzajemne przenikanie się obu płaszczyzn narracji powieści dodaje w tym przypadku gracji wykorzystanemu, intertekstualnemu chwytowi i budzi ciekawość interpretacyjną czytelnika.

¹⁶ Zob. BRDEČKOVÁ, T. *Šahrazád a král*, Praha 2000, s. 179.

¹⁷Tu przeważnie pojawiają się głównie epitety stałe: Szeherazada jest mądra i piękna, Szahrijar okrutny, ale sprawiedliwy.

¹⁸ T. Brdečková, op. cit., s. 179.

Przyjaciółka ze świata halucynacji – spotkania z dżinem w powieści Tomáša Kolskiego *Ruthie a barevnost světa*

Odmiennej od przeanalizowanych powyżej formą reprezentacji w tekście orientalnych pierwiastków stanowi wprowadzenie do jego fabuły motywu ściśle związanego z tym kręgiem kulturowy. Tomáš Kolský wśród figur występujących w jego powieści, której akcja toczy się między innymi w Pradze i Izraelu, umieszcza dżina płci żeńskiej będącego produktem halucynacji Šlomo, głównego bohatera. Obecność Dżinní, bo tak od tej pory nazywać będzie swoją nową towarzyszkę, nie stanowi jednak w tym wypadku komponentu o funkcji stylizacyjnej i tym samym nie prowadzi do wytworzenia magicznej atmosfery utworu, a postać z nadnaturalnego świata wręcz przeciwnie przyjęta zostaje „z otwartymi ramionami“ do grona bohaterów.

Figura staje się wielokrotnie pretekstem do dyskusji o polityczno-socjologicznym zabarwieniu i ze względu na to, że w powieści wśród wielu innych tematów poruszany jest problem państwa Izrael, opowiada się ona zdecydowanie po jednej ze stron konfliktu. Opowiadając historię swojego pojawienia się na ziemi, Dżinní w zawołowany sposób wyraża swoje poglądy, co czynić będzie dalej w kolejnych wypowiedziach i potyczkach słownych ze Šlmem:

Můj pán se mě zeptal, kolik zabije sionistů, když jsem mu řekla, že žádného, zahrabal lampu do písku a tím chtěl pohřbít i mě, sám mi ovšem řekl, abych mu nechodila na oči, takže jsem nebyla v lampě, když ji zasypával.¹⁹

Przedstawiając zaistniałą sytuacją poniekąd czyni z samej siebie ofiarę niepopularnych poglądów politycznych, które doprowadziły do utraty domu-lampy i w konsekwencji stała się „bezpiecznym“ dżinem. Bohaterowi proponuje zatem układ, w którym ten zostanie jej panem, udzieli jej schronienia, a w zamian za to ona będzie spełniać jego życzenia. Od tej pory wiernie towarzyszyć będzie Šlomowi, a swoimi złośliwymi komentarzami niejednokrotnie będzie go prowokować. Pełni ona zatem funkcję uciążliwego quasi-sumienia bohatera i ze względu na to, że posiada niczym nieograniczoną wiedzę na jego temat, może być rozumiana jako projekcja zarówno jego świadomości, jak i podświadomości.

Ciekawym aspektem powieści są również burzliwe dyskusje Dżinní i Šloma. Jedna z nich w duchu postmodernistycznej autoteliczności dotyczy teorii literatury, a dokładnie osoby Rolanda Barthes'a:

„Sehnala bys mi, prosím, Mytologie od Barta Rolana? “

„Jak prosím? “

„Bart Rolan. “

„Jednoho člověka toho jména znám žije v Holandsku, je rekordmanem v pojídání hašíše a expertem na bicykly, skoro nebydlí a neumí ani celou abecedu, takže pochybyju... “

[...] „Roland Barthes se narodil v roce 1915 a psal francouzsky [...]. Zabýval se významem věcí, ale jeho slovo je ‘signification’“.²⁰

Figura dżina wywodząca się w prostej linii z *Księgi tysiąca i jednej nocy* odgrywa w przypadku powieści *Ruthie a barevnost světa* rolę dwuznaczną. Po pierwsze, jako element o dalekowschodniej proveniencji, czyni tekst bardziej osobliwym, ale nie stylizuje jego charakteru na orientalny. Z drugiej strony, obdarzona niezwykłym intelektem staje się ona jednak nośnikiem idei, prawdopodobnie porte-parole autora, oraz komentatorką zdarzeń,

¹⁹ T. Kolský, op. cit., s. 66.

²⁰ T. Kolský, op. cit., s. 77-78.

które mają miejsce w porządku narracji. To ciekawe ujęcie postaci dobrego ducha, który dość bezmyślnie wykonywał polecenia swoich posiadaczy, znanego Europejczykom głównie z bajek o Alladynie, stanowi kolejną egzemplifikację gry z konwencją orientalnych baśni.

Konkludując, orientalny świat pojawia się w analizowanych tekstach pod wieloma postaciami, w formie intertekstualnej gry czytelnikiem, który jego implicytną lub eksplicytną obecność odczytywać może z różnorodnych perspektyw. Zawsze jednak wprowadzony do tekstu orientalny komponent istotnie oddziałuje na całość utworu, po lekturze którego możliwe jest dokonanie reinterpretacji i rewizji dotychczasowej wizji tekstów kultury Orientu. Tym samym dzięki omawianym chwytom pojawia się również alternatywa dla standardowego sposobu postrzegania utworów należących do tego kręgu kulturowego.

Summary

This paper intends to present, analyze and interpret references to *One Thousand and One Nights* in Czech contemporary prose. In order to construct the context of this type of inspirations, we have presented general information about the collection of oriental folk tales and its meaning for European literature. According to the fact that inspirations drawn from the literary work in question distinguish from each other, we have briefly outlined the theory of intertextuality (M. Bachtin, J. Kristeva, R. Barthes). In the texts chosen as the subject of our analysis, *A Love Letter in Cuneiform* by T. Zmeškal, *Scheherazade and the King* by T. Brdečková, *Ruthie and the Colours of the World* by T. Kolský, intertextual references to this literary work appear in a triple form. First of all, we can discover the whole stories that resemble oriental tales, secondly, the structure of a novel can be based on the intertextual inspiration and, finally, certain characters can be inspired by the gins that populate pages of *One Thousand and One Nights*. Eventually, we have come to conclusions that although the oriental word appears in Czech contemporary prose in various forms, intertextual references to the tales of *One thousand and one nights* significantly influence the whole text and after reading it becomes possible to revise and reinterpret our perception and vision of this collection and the concept of oriental culture as well.

Bibliografia

1. BACHTIN, M. *Estetyka twórczości słownej*, tłum. D. Ulicka, Warszawa 1986.
2. BARTHES, R. *Przyjemność tekstu*, tłum. A. Lewańska, Warszawa 1997.
3. BARTOSZYŃSKI, K. *Kryzys czy trwanie powieści*, Kraków 2004.
4. BRDEČKOVÁ, T. *Šahrazád a král*, Praha 2000.
5. GENETTE, G. *Palimpsesty*, tłum. A. Milecki, [w:] *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, red. H. Markiewicz, Kraków 1996.
6. GERHARDT, M. I. *The Art of Story-Telling: The Literary Study of the Arabian Nights*, Leiden 1963.
7. INGARDEN R. *Z teorii dzieła literackiego. Dwuwymiarowa budowa dzieła sztuki literackiej*, [w:] *Teorie literatury XX wieku. Antologia*, red. A. Burzyńska, M. P. Markowski, Znak, Kraków 2007.
8. ISER W. *Apelatywna struktura tekstów. Niedookreślenie jako warunek oddziaływania prozy literackiej*, tłum. W. Bialik, [w:] *Teorie literatury XX wieku. Antologia*, red. A. Burzyńska, M. P. Markowski, Znak, Kraków 2007.
9. KOLSKÝ, T. *Ruthie a barevnost světa*, Praha 2003.
10. KOŁODZIEJCZYK, D. *Postkolonialny zamach stanu w literaturze*, „Literatura na Świecie“, nr 1 – 2 (2008).

11. KRISTEVA, J. *Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse*, Paris 1978.
12. KRISTEVA, J. *Słowo, dialog i powieść*, tłum. W. Grajewski, [w:] *Bachtin: dialog-język-literatura*, red. E. Czaplejewicz, E. Kasperski, Warszawa 1983.
13. MILLER, N. K. *Arachnologie: kobieta, tekst, krytyka*, [w:] *Teorie literatury XX wieku. Antologia*, red. A. Burzyńska, M.P. Markowski, Kraków 2007.
14. WIEBKE, W. *Historia literatury arabskiej*, tłum. A. Gazdała, Warszawa 2008.
15. ZMEŠKAL, T. *Milostný dopis klínovým písmem*, Praha 2008.

Biblické frazeologické jednotky a jejich klasifikace

Kristina Pochobradská

Biblical phraseology units and theirs classification

Abstract: *This article deals with definition and classification of numerous biblical phraseological units not only according to S. Ouředník or J. Godyń, but above all their structuring by the basic phraseology units classification present in phraseology.*

Key words: *Europa kultur and Bible, Biblical phraseology, classification of phraseology units*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Reální 5, 701 03 Ostrava, k.pochobradska@email.cz*

Středověká Evropa se stala dědičkou řecko-římského světa a přijala ne jen jeho zákony, ale také kulturu. Největším a nejpřínosnějším dědictvím pro celou Evropu však bylo přijetí křesťanské víry s níž se do celé Evropy dostávala ne jen křesťanská kultura, ale a to je pro naše téma nejdůležitější, byly přijaty také křesťanské literární památky, z nich pak největší a pro nás nejpodstatnější Knihu knih – Bibli.¹ Od té doby je jí obyvatelstvo ovlivňováno prvotně prostřednictvím kostela jakožto jediného místa, kde se lidé mohli setkávat a hromadně v něm naslouchat, četbě evangelia, homiliím aj. Není tedy divu, že lidé, ovlivnění tak pohnutými životními příběhy biblických hrdinů, či naopak odstrašujícími příklady zločinců, kterých je v Bibli také velký dostatek, začneme už jen u Kaina... si mnohé věty či příběhy zapamatovali a začali ve svém každodenním jazyce používat ne jen citace, většinou mravoučné povahy, ale rovněž i různá přirovnání k biblickým postavám.²

Nejprve bychom si však měli odpovědět na otázku, co všechno můžeme zařadit mezi biblické frazeologické jednotky?

Na první pohled se to jeví jako snadný úkol, ale jak uvádí *Alexandr Stich* v předmluvě ke sbírce *Aniž jest co nového pod sluncem* Stanislava Ouředníka „...bije do očí, jak bohatý a rozmanitý materiál se začne hemžit pod rukama, když si položíme otázku, co všechno je v češtině z pramenů biblických nebo s bibli souvisících. Jsou to na jedné straně spojení, u nichž běžný uživatel jazyka ani netuší, že by měla něco společného právě s tímto zdrojem, protože se jeví jako samozřejmá, odvozená z praktické zkušenosti...“, na druhé straně „... jsou to i spojení, která zjevně a odhaleně vnášejí do naší jazykové každodennosti a všednosti vznešený..., dramatický a barvitý svět biblické dějepavy.“³

Jan Godyń, autor polského *Małego słownika polskich biblizmów* uvádí ve své stati uveřejněné ve sborníku *Problemy frazeologii europejskiej II* jistou definici biblických frazeologických jednotek. A i když tato definice byla primárně určena pro biblické frazeologické jednotky polského jazyka, osobně si myslím, že je vhodná i pro tytéž jednotky v jazyce českém. Za frazeologické jednotky, které pocházejí z Bible považuje:

4. Frazeologická spojení a výrazy, pocházející z překladů Bible, které jsou původními parafrázemi nebo citáty biblických výrazů, slovních spojení a vět a jež svým

¹ Srov. Le GOFF, J., SCHMITT, J-C. *Encyklopedie středověku*. Vyšehrad, Praha, 2008, s. 27.

² Srov. SCHNEEBERGER, V. *Začneme u Adama aneb okřídlená biblická rčení*. Návrat domů, Praha, 2003, s. 3.

³ STICH, A. *Předmluva*. In OUŘEDNÍČEK, S. *Aniž jest co nového pod sluncem*. Volvox Globator, Praha, 2011, s. 9 – 10.

používáním byly v průběhu historického a společenského procesu lexikalizovány a zfrazeologizovány a jsou v běžném jazyce užívány v přeneseném významu.

5. Frazeologická spojení a výrazy, které byly inspirovány obsahem Bible, čili historií, událostmi, fakty i symboly, jsou jejich jazykovým shrnutím, zobecněním, ale také travestií, narážkou a byly přejaty obecným jazykem pro pojmenování mimobilických jevů, událostí nebo faktů, jež však jsou zároveň i analogické či podobné právě s těmi biblickými.

A konečně

6. Frazeologická spojení a výrazy, které jsou druhem jazykové tvořivosti uživatelů daného jazyka a zakládají se na:
 - a. vytvoření nového výrazu nebo frazeologického spojení z biblického výrazu;
 - b. vytvoření nového frazeologického spojení na zásadě významového protikladu k frazeologické jednotce biblického původu.⁴

Tato kritéria, jež určují příslušnost frazeologizmů mezi biblické frazeologické jednotky bychom mohli považovat i za jejich jistou klasifikaci.

Jinou klasifikaci biblických a parabiblických frazeologických jednotek uvádí Patrik Ouředník ve své sbírce *Aniž jest co nového pod sluncem*. Ten je rozděluje do pěti různých skupin

7. Idiomy proverbiálního typu.

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

Pýcha předchází pád

Světská/Všechna sláva, polní tráva.

Všechno, cokoli chcete, aby vám činili lidé druzí, i vy činite jim.

Není dobře člověku býti samotnému.

8. Doslova převzatá podobenství

Nevidět břevno v oku svém

Oddělit koukol od pšenice

Otevřít někomu oči

9. Řčení vycházející z reálných citací a obrazů

Být v lůně Abrahámově

Být obětním beránkem

10. Původně nemetaforické výrazy a obraty, které časem získaly symbolickou hodnotu,

V hodině dvanácté

V jámě lvové

Případně aposteriory fabulované a symbolizované výrazy

Egyptská tma

Milosrdný samaritán

11. Obraty a řčení, související s biblickými reáliemi jako takovými

pamatovat Abraháma

být v sedmém nebi

být starý jako Metuzalém

mít sílu jako Samson

mít filipa⁵

Biblické frazeologické jednotky však můžeme rozdělit také podle různých klasifikací všech frazeologických jednotek, které se ve frazeologii vyskytují.

⁴ Srov. GODYŇ, J. *Zalozenia teoretyczne – metodologiczne do „Małego słownika biblizmów języka polskiego“* In. *Problemy frazeologii europejskiej II*. Warszawa, Energeia, 1997, s. 106 – 108.

⁵ OUŘEDNÍK, J. *Aniž jest co nového pod sluncem*. Volvox Globator, Praha, 2011, s. 14.

Jak uvádí J. Mlacek, třídění frazeologických jednotek nebylo ve starší jazykovědě nijak soustavné. Sami jazykovědci se spokojili jen s vyčleněním relativně osobitých typů ustálených výrazů jako jsou přísloví, pořekadla, ustálená přirovnání, okřídlené výrazy a jiné.⁶

Podle takového rozlišení bychom biblické frazeologické jednotky mohly rozčlenit na všechny tyto typy:

Mezi **přísloví** můžeme zařadit např.

Kdo není s námi, je proti nám.

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

Kdo hledá, najde.

Dávejte císaři, co je císařovo a co je Božího, Bohu.

Bděte, neboť ďábel jako lev řvoucí obchází, hledaje, koho by sežral/pohltil.

Vše zkuste, co dobré jest, toho se držte.

Do **pořekadel**:

Budiž světlo.

Jsem (dneska) hotovej lazar.

Do **ustálených přirovnání**:

(být) jako nevěřící Tomáš

(být) moudrý jako Šalamoun

být silný jako Samson

být (starý) jako Metuzalém

ležet/být jako lazar

jít/chodit jako královna ze Sáby

být trpělivý jako Job

zradit někoho jako Jidáš

smrdět jako Herodes

být zrádný, úskočný/lstivý jako had

úlisný/lstivý jako had

být/cítit se/připadat si jak Daniel v jámě lvové

Mezi **okřídlené výrazy** (pokud se budeme držet jejich původní definice podle **G. Büchmanna**, který je definoval jako známé, obecně rozšířené a užívané výroky známých osobností, tedy výrazy autorské) můžeme z biblické frazeologie zařadit jak výroky Krista zaznamenané v evangeliích, jako např. již zmiňované *Dávejte císaři, co je císařovo a co je Božího, Bohu. Každý, kdo mečem zachází, mečem schází. Apage, satanas!*, výroky Pontia Piláta (*Ecce Homo*), ale také výroky, které jsou připisovány sv. Pavlovi, jež jsou zaznamenány především v jeho nebo jemu připisovaných listech. Z těchto okřídlených slov jmenujme např. *Vše zkuste, co dobré jest, toho se držte.*

V novém přístupu k frazeologii a také v mnoha pracích, zabývajících se touto mladou disciplínou se však objevují další rozdělení celého frazeologického materiálu z různých pohledů. Počet takovýchto třídění však není ustálený. My zde budeme vycházet z knihy J. Mlacky *Slovenská frazeológia*, kde je toto schéma velice přehledně zaznamenané a uvedeme zde jen některé nejdůležitější.

Sémantické třídění frazeologických jednotek

Prvním přístupem vědecké klasifikace je *sémantické třídění frazeologických jednotek*. Jeho základy položili Ch. Bally a V. V. Vinogradov, jakožto lingvisté považovaní za zakladatele samostatné vědní disciplíny – frazeologie. Podstatou tohoto přístupu je poměr

⁶ Srov. MLACEK, J. *Slovenská frazeológia*. Bratislava: 1984, s. 68

mezi lexikálním vyjádřením a významovým obsahem frazeologické jednotky. Tedy podle toho do jaké míry význam celé výpovědi souvisí, či také nesouvisí s významem jednotlivých slov ve frazému.

I když Ch. Bally uvádí jen dvě skupiny těchto frazeologických jednotek a to frazeologické skupiny a frazeologické celky a V. V. Vinogradov zase tři – frazeologické srůsty, frazeologické celky a frazeologická spojení, v současné klasifikaci se ustálily čtyři skupiny a to:

Frazeologické srůsty – jsou takové frazeologické jednotky jejichž slova si nenechávají nic z vlastního lexikálního významu. A jejich význam může odhalit jen etymologie. Jejich jedinečnost je také často podporována výskytem archaických výrazů nebo slovních tvarů, které se v nich vyskytují.

Příkladem takového biblického frazeologického srůstu může být např. *Neházet perly sviním* (rozhodně se zde nejedná o přímo házení perel, zvířatům, ale jedná se o dávat dary či něco cenného někomu, kdo si to nezaslouží), *Sypat si popel na hlavu* (což znamená: pokorně se kát, litovat a přijímat svou vinu).

Frazeologické celky – jsou to taková ustálená spojení, jejichž význam souvisí s významem jednotlivých složek jen zprostředkovaně. Důležitou vlastností těchto spojení je jejich jistá obraznost (a to především obraznost ustálená). V nepřeneseném významu má charakter syntagmatických slovních spojení.

Dštít/chrlit (na někoho) oheň a síru/síru a oheň

Já si (nad tím) myji ruce.

Frazeologická spojení – Do tohoto typu patří ustálená spojení, jejichž jeden člen má frazeologicky vázaný význam, čili, že slovo se v daném významu vyskytuje jen v určitém frazeologickém výrazu.

Babylonská věž

Jidášská odměna/mzda

V rouše Adamově

Frazeologické výrazy – jsou to taková slovní spojení, v nichž všechna obsažená slova vystupují ve svém vlastním významu, ale spojení je jako celek ustálené a může mít doslovný i přenesený význam.

Zákon Médský a Perský – je to cosi nezpochybnitelného, nezrušitelný výrok.

Frazeologická sdružení – jedná se zde o užší skupinu, do níž se zařazují i obraty, jež se reálně vyskytují jak v doslovném významu, tak i ve významu přeneseném a jsou jazykovým vyjádřením gest.

Uhodí-li tě někdo do pravé tváře, nastav mu i druhou.

Slovenská frazeologie dále přiřazuje k tomuto dělení také **repliky-klíšé**. Jedná se o strukturální i sémanticky různorodé typy obrátů. Byly užívány jako ustálené repliky v dialozích.⁷

Z biblické frazeologie pak vznikla taková slovní spojení jako *Ježíši Kriste!, Pane Bože!*

Jiné podskupiny sémantického třídění frazeologických jednotek se nachází v polské frazeologii a to především u S. Skorupki, který je rozdělil do třech skupin:

Frazeologická spojení volná – vznikají libovolně a náhodně a jejich komponenty se mohou měnit, stejně jako jejich pořadí. Jejich význam vyplývá z kombinace výrazů, které jsou v něm obsaženy.

Tato spojení však nejsou skutečnými frazeologickými jednotkami, protože se jedná o tzv. pevné slovesné vazby.

⁷ Srov. MLACEK, J. *Slovenská frazeológia*. Bratislava: 1984, s. 68-106.

Frazeologická spojení slučitelná – Jejich hlavní vlastností je to, že mohou obměňovat, či zaměňovat své komponenty v rámci určitého okruhu synonym.

Jobova zvěst/Jobova zpráva

Jidášský groš/peníz

Starý jako Metuzalém/Abrahám

Frazeologická spojení trvalá – jsou v daných situacích reprodukována jako hotové jednotky, a jejich význam nevyplývá z významu jejich komponentů, z nichž jsou tvořeny.⁸

Kořen všeho zla

Holubice míru

Zaslíbená země

Rajská zahrada

Egyptská rána

Konstrukční třídění frazeologických jednotek

Z hlediska konstrukčního třídění frazeologických jednotek se zjistilo, že frazeologické jednotky vznikají frazeologizací všech typů syntagmatických i větných slovních spojení. Základem pro toto členění bylo zjištění, jestli frazeologická jednotka má formu věty nebo syntagmy. Podle tohoto všeobecného kritéria pak byly rozděleny do čtyřech skupin.

Fráze – Tímto termínem se označují všechny frazeologické jednotky, které mají podobu věty či větného souvětí. Ty můžeme ještě rozdělit na několik poddruhů:

Fráze ve formě jednoduché věty –

Pýcha předchází pád.

Bud' vůle tvá.

Dokonáno jest.

Hoden jest dělník mzdy své.

Člověk je křehká nádoba.

Ještě nepřišla má hodina.

Odpouštím ti všechny hříchy.

Fráze ve formě souvětí souřadného či podřadného –

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá

Kdo seje vítr, sklízí bouři.

Kdo má uši, slyš.

Kdo z vás je bez hříchu, ať první hodí kamenem.

Fráze se stavbou složeného souvětí –

Mluvíti stříbro, mlčeti zlato.

Dávejte a budeť vám dáno.

Fráze ve formě věty vedlejší –

Dříve než kohout zakokrhá...

Fráze ve formě věty hlavní –

Stojí psáno, že...

Kde je psáno/řečeno, že...? Nebo Není nikde psáno, že...

Spíš projde velbloud uchem jehly, než ...

Dalším druhem je **Frazeologický obrat**, což je taková frazeologická jednotka, která obsahuje slovesnou syntagmatickou stavbu. Čili dominantním členem v konstrukci těchto

⁸ Srov. PIETRAK-MEISNER, H. *Czeskie wyrażenia i zwroty frazeologiczne na tle porównawczym polskim*. Lublin: 1985, s. 48

frazeologických jednotek je sloveso. Tato skupina, jak uvádí J. Mlacek je nejpočetnější, ale také tvarově nejrozmanitějším druhem frazeologických jednotek.

Přeherodesovat Herodesa
Mít filipa
Zakopat svou hřivnu
Přispět svou hřivnou k něčemu
Obcházet jako lev řvoucí
Smrdět jako Herodes
Posílat od Poncia k Pilátovi
Hodit první kamenem
Bít se/tlouct se/uhodit se v prsa/do prsou
chodit od Annáše ke Kaifášovi

Následujícím druhem je **Frazeologický výraz** čili **úsluví** do této skupiny jsou zařazeny všechny frazeologické jednotky, které neobsahují sloveso. Patří mezi ně jak jmenné výrazy, tak i některá ustálená přirovnání.

Jobovská zpráva/zvěst
Milosrdný samaritán
Moudrý jako Šalamoun
Alfa a Omega
Nevěřící Tomáš
Jidášský polibek
Falešný prorok
Zbloudilá ovce/ovečka
Marnotratný syn

Minimální frazeologická jednotka je ustáleným slovním spojením, skládajícím se z jednoho původně neplnovýznamového a z jednoho původně plnovýznamového slova. Nejtypičtějším příkladem je spojení předložky a podstatného jména.

Na Adama
Od Adama
Pod obraz
Po zuby
Do skonání
V ráji
V Pánu
Do aleluja

Klasifikace frazeologických jednotek podle jejich funkce

Frazeologické jednotky s nominativní funkcí, či s funkcí pojmenovat

Do této skupiny patří všechny frazeologické jednotky, kromě frází. Pojmenovací funkce frazeologické jednotky je trochu odlišná od běžné pojmenovací funkce běžnou lexikální jednotkou a to ne jen její víceslovností, ale především tím, že spolu s pojmenováním vyjadřuje jisté hodnocení a prvky expresivity a emocionalitu. V rámci tohoto typu však můžeme rozlišit i různé poddruhy. Jedná se o:

Frazeologické jednotky ekvivalentní s jedním slovem

Abrahámův potomek – Žid
Údolí stínů – záhrobní
Dělníci na vinici Páně – křesťané/kněží

Jidáš – zrádce

Milosrdný samaritán – ošetřovatel

Evino pokolení/plemeno – ženy

Frazeologické jednotky jejichž význam můžeme vyjádřit jen syntagmou, slovním spojením

Sodoma a Gomora – nemravný/nezřízený život

Kalich utrpení/pohár hořkosti – velké, často duševní, utrpení

Kámen úrazu – zdroj/příčina potíží

Knihy života – existence člověka

Frazeologické jednotky, jejichž význam musíme vyjádřit jen volným opisem.

Být jako Kain a Abel – Dva navzájem se nesnášející lidé, kteří jsou nuceni žít spolu.

Obětní beránek – bezmocný a nevinný člověk v roli zástupného terče vzteku mocného druhého, obvykle pyká za chyby někoho jiného.

Sodoma a Gomora – místo, prostředí, kde se (hromadně) provádí něco nemravného

Milosrdný samaritán – kdo ochotně, obětavě poskytuje pomoc člověku i cizímu, popř. i nepříteli.

Frazeologické jednotky s komunikativní funkcí nebo funkcí výpovědi

Jedná se o jednotky s větnou stavbou. Funkce výpovědi je však trochu odlišná od výpovědní funkce aktuálních vět. Můžeme zde zařadit jednotky s všeobecně poučným nebo obrazně-komunikativním obsahem (příslloví a pořekadla) a také jiné frazeologické jednotky, které mají větnou stavbu.

Není dobře člověku býti samotnému.

Nevíš, co přinese zítřejší den.

Hoden jest dělník mzdy své.

Vše zkuste, co dobré jest, toho se držte.

Bděte, neboť ďábel jako lev řvoucí obchází, hledaje, koho by sežral/pohltil.

Frazeologické jednotky s nominativně-komunikativní funkcí

Jedná se o ty frazeologické jednotky, jejichž některé varianty mají formu fráze a jiné zase formu obratu nebo úsloví.

To je hlas volajícího na poušti (fráze) X hlas volajícího na poušti (obrat)

Bděte, neboť ďábel jako lev řvoucí obchází, hledaje, koho by sežral/pohltil. X obcházet jako lev řvoucí

Být/cítit se/připadat si jak Daniel v jámě lvové X být v jámě lvové

To je Jobova zvěst/jobovka X Jobova zvěst

Frazeologické jednotky, které nemají výraznou nominativní ani komunikativní funkci

Do této skupiny se zařazují modální frazeologické jednotky a ty, které mají podobu citoslovce.

Ecce homo

Bohu díky!

Alleluja!

Klasifikace frazeologických jednotek podle slovních druhů

Do této klasifikace můžeme zařadit jen ty jednotky, které jsou ekvivalenty s jedním slovem, nebo syntagmou. Jednotky jsou zde zařazovány ne podle slov, která jsou v nich

obsažena, ale naopak, podle jejich celkového významu. Jinak řečeno do této klasifikace není zařazována samotná frazeologická jednotka, ale její jednoslovný nebo víceslovný lexikální ekvivalent. V dřívější etapě existence této klasifikace byly vyčleněny jen základní slovní druhy (frazeologické jednotky substantivní, adjektivní, verbální a příslovečná). Později jsou však zastoupeny všechny slovní druhy.

Podstatná jména

Putování pouští – zkouška osudu, cesta za úspěchem

Ráchelin pláč – neutišitelný žal

Přídavná jména

Být v rouše Adamově – nahý

Třtina ve větru – nerozhodný

Archa úmluvy – posvátná a nedotknutelná věc

Zájmena

Sem nepřijde živá duše – **nikdo**

Číslovky

Je jich jako apoštolů – Dvanáct

Abrahámoviny – 50 let života

Slovesa

Věřit jako písmu – bezmezně **věřit**

Sypat si popel na hlavu – pokorně **se kát**, přiznat svou vinu

Vydechnout/vypustit duši – **zemřít**

Příslovce

Sedět jako havran na mrše – **bezstarostně** sedět

Tělem i duší – **zcela, naprosto**

Být jedna duše (jedno tělo) – **žít spolu svorně**

Rozdělení frazeologických jednotek podle vztahu mezi jejich ustáleností a variantivností

Ve frazeologických jednotkách se připouští a hojně objevují určité změny, především se jedná o skloňování některých částí dané frazeologické jednotky, nebo mohou být zaměňovány se svými synonymy nebo příbuznými slovy. To je ale přípustné jen v případě, pokud se zachová význam dané frazeologické jednotky v nezměněné podobě. Podle této klasifikace pak můžeme rozlišit tyto druhy frazeologických jednotek.

Petrifikované frazeologické jednotky

Jedná se o takové jednotky v nichž není možné nahradit či pozměnit jediné slovo. Není zde možná ani změna pořadí komponentů, ani vložení mezi ně nějaký jiný výraz, a není v něm možné ani skloňování či časování slov.

Hlas volajícího na poušti

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

Paradigmatické formy a paradigmatické řady frazeologických jednotek

Lze zde zařadit ty jednotky, jejichž alespoň jeden komponent se časuje či skloňuje a to podle potřeby jejich včlenění do kontextu.

Adamovo žebro.

Varianty frazeologických jednotek

Jedná se o rozličné formy frazeologických jednotek, jež se od sebe navzájem odlišují morfologickými, syntaktickými či lexikálními vlastnostmi, ale zároveň mají všechny tyto jednotky stejný význam. Zde můžeme z biblických frazeologických jednotek zařadit např.

Třtina ve větru nebo *Třtina větrem se klátící.*

Děj se vůle Matoušova nebo *Děj se vůle Matějova*

Vlk v rouše beránčím nebo vlk v ovčím rouše
Plačtivé údolí nebo Slzavé údolí
Dopsat knihu života nebo Zavřít knihu života
Hotový Šalamoun – Učiněný Šalamoun – Druhý Šalamoun
V lůně Abrahámově – V klíně Abrahámově
Dávej císařovi, co císařovo jest (a co božího, Bohu/bohu). – Dej císařovi, co je císařovo (a co božího, Bohu/bohu).

Aktualizace/parafráze frazeologických jednotek

Tímto termínem jsou označovány individuální přestavby frazeologických jednotek.⁹

Popř. jako je přísloví Mít Filipa, pak o hlupákovi můžeme říci, že *nechal filipa doma*, nebo že mu *vezou filipa na zadním voze*.

Či parafráze původně biblického *Co je mé, je tvé a co je tvé je mé*, která zní **Co je tvoje, to je moje a co je moje, do toho ti nic není/ale na moje mi nesahej!**

Existuje ještě mnoho dalších klasifikací frazeologických jednotek. My jsme zde uvedli ty nejpodstatnější a nejrozšířenější. Z výše uvedeného pak můžeme vyvodit takovýto závěr: Biblické frazeologizmy jsou samy frazeologickými jednotkami takového rozsahu, že je můžeme zařadit do všech zmiňovaných klasifikací. To pak svědčí ne jen o jejich hojnosti a rozvětvenosti v českém jazykovém úzu, ale hlavně svědčí o jejich stálé platnosti. I když jak uvádí již zmiňovaný Alexandr Stich zde byla tendence hlavně po roce 1948 potlačit některé tradice a v nich i tradici biblickou,¹⁰ frazeologické jednotky, které mají svůj původ v Bibli byly zachovány v hojné míře a v jakékoliv podobě.

Summary

Christianity influences European culture for nearly 2000 years. Thus it's no surprise, if we can find units in phraseology, which originate from Bible or are derived from biblical connotations. These units are numerous. Units divination, which we can find for example in the vocabulary from Patrik Ouředník or J. Godyň, and possibility to divide them according to classification of phraseological structure present in phraseology serves as proof of their quantity.

Bibliografie

1. ČERMÁK, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1, Přírovnání*. 1. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8.
2. ČERMÁK, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2, Výrazy neslovesné*. 1. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8.
3. ČERMÁK, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3, Výrazy slovesné*. 1. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8.
4. ČERMÁK, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4, Výrazy větné*. 1. vyd. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8.
5. LE GOFF, J., SCHMITT, J.-C. *Encyklopedie středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-917-1.
6. MLACEK, J. *Slovenská frazeológia*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.
7. OUŘEDNÍK, P. *Aniž jest co nového pod sluncem*. 20.10. 2006. Praha: Volvox Globator, 2011. ISBN 978-80-7207-823-3.

⁹ Srov. MLACEK, J. *Slovenská frazeológia*. Slovenské pedagogické nakladateľství, Bratislava, 1984, s. 68 – 106.

¹⁰ Srov. STICH, A. *Jazyk bible v nás*. In: OUŘEDNÍK, P. *Aniž jest co nového pod sluncem*. Praha, 2011, s. 7-13.

8. PIETRAK-MEISER, H. *Czeskie wyrażenia i zwroty frazeologiczne: na tle porównawczym polskim*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1985.
9. *PROBLEMY RAZELOGII EUROPEJSKIEJ II* [online]. Warszawa: Energeia, 1997 [cit. 2011-05-19]. ISBN 83-85118-67-5. Dostępne z: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/plaincontent?id=440>.

„Słowiańskie“ kontakty Stanisława Przybyszewskiego

Michał Przywara

Slavic contacts of Stanisław Przybyszewski

Abstract: *His work is a presentation and a reflection on mutual interconnection in the European literature of the end of 19th century. Literary contacts and examples of the interconnection are based on Stanisław Przybyszewski's personal acquaintances and contacts. He was the promoter of modernism in Poland. Intentional use of the term "Slavoni" aims to stress the contacts with Czech and Russian literary environment out of Przybyszewski's varied life.*

Key words: *Russian symbolism, decadence, magazine "Moderní revue", correspondence with Arnošt Procházka.*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Reální 5, 701 03 Ostrava, mprzywara@seznam.cz*

Czeskie kontakty Stanisława Przybyszewskiego oraz współpraca z czasopismem „Moderní Revue“.¹

Stanisław Przybyszewski był postacią niekonwencjonalną – pozer, skandalista, buntownik przybierający maskę niezrozumiałego geniusza, stał się już podczas studiów w Berlinie czołową postacią międzynarodowej cyganerii artystycznej. Wkrótce zaprzyjaźnił się z takimi twórcami, jak prozaik i dramaturg August Strindberg, poeta Richard Dehml czy malarz Edward Munch. Szczególną przyjaźń nawiązał z Dehmlm, z którym łączyła go wspólna miłość dla poetyckiego stylu Nietzschego, dla muzyki a Chopina w szczególności, i równy temperament życiowy, zaś ideologicznie walka przeciw naturalizmowi. Jednak z upływem czasu ich stosunki uległy ochłodzeniu. Odwrócenie się najwybitniejszego poety Młodych Niemiec, było poważnym ciosem dla Przybyszewskiego i znakiem utraty wpływu na innych współczesnych twórców niemieckich, spoglądających w roku 1893 z podziwem na polskiego kolegę. Rekompensatą za utratę przyjaciół Niemców był niespodziewany rezonans, jaki dzieła Przybyszewskiego wzbudziły w Czechach. Sprawcą sławy tej i rozgłosu stał się Arnošt Procházka, krytyk literacki i poeta, czołowy przedstawiciel literatury dekadencjonalnej w Pradze.² W 1985 roku nawiązał Przybyszewski z Procházką systematyczną korespondencję i przez kilka następnych lat ściśle z nim współpracował. Po latach tak oto wspominał Przybyszewski nawiązanie kontaktów z „Moderní Revue“ cyt.: *„Dokázete si představit můj radosný úžas, když jsem jednoho dne dostal – tam daleko na severu, v Kongsvingeru – krásně vydané české překlady Černé mše a Vigilií, a současně vřelé pozvání do jediného časopisu, který byl v Čechách věnován „novému“ umění, do Moderní revue. Byl jsem hluboce pohnut*

¹ Czasopismo „Moderní Revue“ (1894-1925) – pierwsza i najstabilniejsza trybuna modernistyczna, którą założyła grupa dekadentów. Wydawcami byli Jiří Karásek ze Lvovic i Arnošt Procházka. W skład redakcji wchodził także poeta Karel Hlaváček i znawca literatury skandynawskiej i tłumacz Hugo Kosterka. Podczas całego istnienia, zostało wydanych 77 numerów.

Lehár J., Stich A., Janáčková J., Holý J., *Česká literatura od počátku k dnešku*, Praha 2002, s. 391-393.

² Helsztyński S., *Przybyszewski – opowieść biograficzna*, Warszawa 1973, s. 180, 194.

srdečným a uznalým dopisem od redaktora tohoto listu – Arnošta Procházky – a nedokázal jsem pochopit, že pár mých prací mohlo mít tak zásadní vliv na utváření „nového“ umění v cizí zemi. Od oné chvíle jsem byl s Čechy v nejužším kontaktu a nebylo jediného čísla měsíčníku, ostatně skvěle redigovaného výše zmíněným Arnoštem Procházkou, které by neobsahovalo nějakou moji věc“.³ Jako pierwszy ukazał się w „Moderní Revue“ przekład debiutanckiego artykułu mianowicie *Chopin und Nietzsche – Zur Psychologie des Individuums*. Od tego momentu Przybyszewski regularnie pisze do czeskiego czasopisma, posyła nie tylko swoje dramaty, fragmenty powieści czy artykuły krytyczne, ale również reprodukcje obrazów znanych w ówczesnej Europie malarzy i rzeźbiarzy (np. Munch i Vigeland),⁴ w dodatku często pośredniczył w pozyskiwaniu kontaktów, zwłaszcza z niemieckimi i skandynawskimi twórcami, dla „Moderní revue“, np. w liście z sierpnia 1986 r. pisze: „...Munchovy litografie a pár rytin Vám pošlu v nejbližší době. Včera jsem Munchovi psal. Pokusím se Vám také zprostředkovat kontakt s Paříží...“.⁵ Nie było prawie tygodnia, żeby nie kierował do Procházky listu i odwrotną pocztą nie otrzymywał odpowiedzi. W tych nad wyraz interesujących listach wzajemnie informowali się o stanie literatury czeskiej, polskiej czy skandynawskiej, często utwierdzając się nawzajem we własnej misji, propagowania „nowej“ literatury, np. w liście do Procházky (Kongsvinger, listopad 1895) Przybyszewski stwierdza: „...Velice rád bych splnil Vaše přání. Bohužel nynější období v norském literárním životě je tak zoufale jalové, že by s to stěží dalo najít v některé jiné zemi. O „moderně“ v našem smyslu slova nemůže být řeč...“.⁶ Z biegiem czasu ich wzajemna współpraca przerodziła się w osobistą przyjaźń, czego dokumentem jest list Przybyszewskiego z Berlina w lutym 1987 roku adresowany Procházce: „Velevážený pane, – brr, to velevážený pane – řekněme raději – můj příteli!...“.⁷ Dzięki kontaktom z redakcją czasopisma „Moderní revue“ zapoznał się Przybyszewski z twórczością również innych czeskich modernistów, takich jak Jiří Karásek ze Lvovic, Stanislav Neumann, Karel Hlaváček, Antonín Sova, Otokar Březina, Julius Zeyer, Josef Machar, których później drukował na łamach czasopisma „Žycie“. Po objęciu redakcji 1898 r. krakowskiego czasopisma, wzajemne kontakty literackie jeszcze bardziej nasiliły się, jak wspominał w swych pamięciach Przybyszewski była to bardzo płodna współpraca: „V oné době mělo Žycie blízké a srdečné vztahy k Moderní revui... Arnošt Procházka mi velice pomohl, když jsem převzal Žycie. Poslal mi celou řadu štočků, z nichž se v jeho časopise reprodukovaly obrazy, grafiky a litografie v Polsku doposud neznámých umělců, kteří pak ovlivnili mladou generaci polských malířů. Do Žycia psával jak sám Procházka, tak jeden z nejpůsobivějších mladých českých autorů, Jiří Karásek, který jako první seznámil Poláky s vynikajícím umělcem Otokarem Březinou...jediného ze všech Slovanů, který může stanout po boku Kasprovicze“.⁸ O podnieconej atmosferze panującej w Pradze pośród młodszej generacji i o niemałym wpływie Przybyszewskiego i jego twórczości na czeski dekadentyzm, wspomina we swych pamięciach również Jiří Karásek ze Lvovic: „Bez Przybyszewskiego nie byłoby Moderní Revue w tej postaci, w jakiej zyskała sobie sławę, bez Przybyszewskiego cały ruch ten poszedłby, być może, po zupełnie innych, mniej odważnych drogach. Kiedy, znając nazwisko Przybyszewskiego jedynie z krytyk, wystarałem się o egzemplarzach Totenmesse,

³ Przybyszewski S., *Paměti, korespondence*, přel. Jasná Hloučková z polskich oryginałów *Moi współczesni*, Praha 1997, s. 104.

⁴ Woźniak K., *Wybrane aspekty twórczości Ladislava Klímy i Stanisława Przybyszewskiego w świetle interpretacji pojęcia nihilizmu gnostyckiego*, Olomouc 2011, s. 40.

⁵ Przybyszewski S., *Paměti, korespondence*, přel. Jasná Hloučková z polskich oryginałów *Moi współczesni*, Praha 1997, s. 191.

⁶ Tamże, s. 179.

⁷ Tamże, s. 198.

⁸ Przybyszewski S., *Paměti, korespondence*, přel. Jasná Hloučková z polskich oryginałów *Moi współczesni*, Praha 1997, s. 104, 156.

chodilem jak oszołomiony, gdyż Przybyszewski głęboko ujął to, co ja, młodzieniec wówczas osiemnastoletni zaledwie, niejasno wyczuwałem. Dekadencja. Tak jest, to było wyrazem końca stulecia. Dekadencja...“.⁹ Z historyczno-literackiego punktu widzenia ważny jest również pierwszy artykuł Karáska, zamieszczony w „Žyciu“ 24 XII 1898 roku pt. *Z najmłodszej literatury czeskiej*. Jest to pierwszy artykuł poruszający kwestię wpływu Przybyszewskiego na czeskich dekadentów. Wpływ ten można zauważyć np. w tomie poezji Procházky *Prostibulo duše*, w powieści Karáska *Gotická duše* czy w powieściach Karla Kamínka.¹⁰ Po śmierci Arnošta Procházky kontakty Przybyszewskiego z czeską bohema ulegały stopniowemu ochłodzeniu. W swoich wspomnieniach ten okres współpracy wspomina jednak bardzo ciepło i z entuzjazmem, mając wielki szacunek i podziw dla czeskich modernistów. Często podkreślał fakt, że droga do Polski wiodła właśnie przez Pragę, we swych wspomnieniach pisze: „*Jestliže mi Češi, jak mě stále ujišťují, za mnohé vděčí, tak i já k nim na oplátku pociťuji hluboký vděk. Jakou obrovskou satisfakci mi tenkrát působilo vědomí, že mé ubohoučké dílo mohlo působit na autory, kteří mě tehdy – podle mého soudu – nepoměrně převyšovali. ... s láskou poklekám u Hlaváčkova hrobu, vzdávám čest Stanislavu Neumannovi, který měl odvahu tisknout moji Satanovu synagogu – rakouská cenzura mu dovolila vydat sotva její desetinu – a, pomínu-li vše, co mě osobně pojí s bohatým, hrdým a pyšným mladým českým uměním, vzdorujícím všem tehdejšími kánony, zůstávám Čechům vděčný, že díky nim se Polsko, že existují... dřív než o mně něco věděli v Polsku, Rusové už překládali mé dílo do ruštiny – ale předstihli je v tom Češi! Přes Prahu jsme se dostal do Polska“.¹¹ J. Hloušková w artykule *Przybyszewski a Moderní revue* zastanawia się nad popularnością Przybyszewskiego w czeskim środowisku literackim. Stwierdza, że propozycja współpracy nastąpiła w okresie, kiedy pozycja Przybyszewskiego w Niemczech była mocno osłabiona a w dodatku w Polsce żadne z wydawnictw czy czasopism nie odważyłoby się drukować dzieła „pierwszego polskiego satanisty“.¹² W dodatku legenda bohema i skandalisty obyczajowego, która z Przybyszewskim była nierozłącznie związana oraz błyskotliwa i charyzmatyczna osobowość, mocno imponowała młodym czeskim dekadentom.*

Rosyjskie kontakty Stanisława Przybyszewskiego

Jest nad wyraz oczywiste, że Przybyszewski był bardzo dobrze obznajmiony z literaturą rosyjską, o czym świadczą jego liczne powoływania się przede wszystkim do twórczości Dostojewskiego oraz wspomnienia o tym jaki wpływ miał na niego autor *Zbrodni i Kary*“: „...*O Dostojevském jsem se už zmínil. Zde pociťuji jen jedinou možnost – pokleknout před ním..., četl jsem to všechno bez ustání, celé měsíce, četl jsme to od začátku do konce a zase nazpátek, jedním dechem, a přitom jsem prožíval největší tragedii svého tvůrčího života. Překonat Dostojevského, to by znamenalo utkat se s přemocnou dvojjedinou bytostí, kterou tvoří on spolu se Shakespearem...“.¹³ Niezwykła popularność Przybyszewskiego w Rosji – jak sam pisał: „*tysiąc kroć razy większa niż we własnej ojczyźnie*“ – spowodowana była nie tylko jego chronologicznie wczesnym pojawieniem się na przedpolach dopiero rozwijającego się w Rosji modernizmu, ale także pokrewieństwo duchowe z twórczością Dostojewskiego, na który składały się dwa elementy – spirytualizm, mistyka i eksponowanie dionizyjskiego*

⁹ Helsingowski S., *Przybyszewski – opowieść biograficzna*, Warszawa 1973, s. 195-196.

¹⁰ Woźniak K., *Wybrane aspekty twórczości Ladislava Klímy i Stanisława Przybyszewskiego w świetle interpretacji pojęcia nihilizmu gnostyckiego*, Olomouc 2011, s. 41.

¹¹ Przybyszewski S., *Paměti, korespondence*, przeł. Jasná Hloučková z polskich oryginałów *Moi współczesni*, Praha 1997, s. 103, 104, 105.

¹² Woźniak K., *Wybrane aspekty twórczości Ladislava Klímy i Stanisława Przybyszewskiego w świetle interpretacji pojęcia nihilizmu gnostyckiego*, Olomouc 2011, s. 42.

¹³ Przybyszewski S., *Paměti, korespondence*, przeł. Jasná Hloučková z polskich oryginałów *Moi współczesni*, Praha 1997, s. 103.

żywiolu duszy ludzkiej czy istnienia w ogóle. I najprawdopodobniej to właśnie skłoniło symbolistów młodszego pokolenia do zainteresowania się dziełami polskiego modernisty.¹⁴

Pod względem liczby wydań i renomy wśród czytelników rosyjskich w pierwszym piętnastoleciu XX wieku Przybyszewskiego można porównać z Adamem Mickiewiczem i Henrykiem Sienkiewiczem. Najwięcej wydań – 52 książki, przypada na lata 1908 – 1911. Twórczość Przybyszewskiego była w tych latach znana szerokiemu kręgowi literatów, malarzy, muzyków. Do popularności Przybyszewskiego w Rosji nie mało przyczynił się jego tam pobyt w latach 1903 i 1904. Znakomita rosyjska aktorka Wiera L. Jurieniewa we swych wspomnieniach na lata studiów, przyznawała, że wielki wpływ wywarła na nią powieść *Homo sapiens*, w której pociągała ją: „...nowość ludzi, ich silne namiętności... śmiałe rozważania Falka o moralności, chłostanie mieszczańskiego społeczeństwa...”.¹⁵ Kolejnym czynnikiem, który sprzyjał popularności Przybyszewskiego wśród części rosyjskich czytelników, była sytuacja sprzeczności i napięć społecznych w Rosji przed rokiem 1905. Wszechobecna deziluzja razem z ogólnoeuropejskim „fin de siècle” zapoczątkowała wzrost dekadencji literackiej i innych kierunków będących w opozycji do realizmu, który w Rosji jak wiadomo był w tym czasie bardzo silny (nadal tworzyli Lew Tołstoj, Czechow, Korolenko i młode pokolenie – Kuprin, Bunin, Gorki, Andriejew). Prekursorami nowych tendencji w literaturze byli już w latach osiemdziesiątych Nikołaj Minskij, Konstantin Fofanov, Dmitrij Mereżkowski, w latach dziewięćdziesiątych dołączyli do nich Zinaida Gippiusow, Konstantin Balmont, Mirra Lochwick, Aleksander Dobroliubow, Walerij Briusow i Fiodor Sologub. Na początku tendencje te nie były zbyt silne, garstka dekadentów odwołujących się do swoich europejskich rówieśników, w porównaniu z generacją realistów, nie miała szczególnego głosu, w dodatku rosyjska krytyka literacka w ogóle nie brała ich poważnie i nie wpuszczała do renomowanych czasopism literackich. Jednak ta garstka była zapowiedzią czegoś, co przyszło o kilka lat później z niemałą siłą.¹⁶ Jak wielkie znaczenie w tworzeniu nowych tendencji literackich miała twórczość Przybyszewskiego jest kwestią dyskusji. Faktem jest, że zainteresowanie rosyjskich symbolistów jego twórczością nie oznaczała jeszcze pełnej akceptacji. Niewielu spośród literatów związanych z symbolizmem przyjęło pisarza z tak niekłamanym entuzjazmem jak Aleksander Remizow czy Nikołaj Sworowski. Tak na przykład czasopismo „Wiesy” jako jedno z pierwszych zajęło się poglądami teoretycznymi pisarza, które zaprezentowane zostały z dużym krytycyzmem, np. artykuł *Przybyszewski o symbolizmie. List z Odessy* Kornela Czukowskiego, który w tedy polemizował z Przybyszewskim na temat wielu zagadnień, m.in. w sprawie sprecyzowania pojęć „symbol”, „wieczny”, „przemijający”, „istotne” i „przypadkowe”. Ostro wystąpił przeciw Przybyszewskiemu w 1907 r. Andrzej Biely lakonicznie stwierdzając swój stosunek do niego: „*W tendencji artystycznej jest mi obcy*”.¹⁷ Przy czym Biely znał Przybyszewskiego osobiście i jako do człowieka odnosił się doń z dużym współczuciem (niejednokrotnie pisał do Briusowa, że pisarz żyje w nędzy). W księdze wspomnień literackich *Między dwiema rewolucjami (Między dwóch riewolucyj)*, którą Biely wydał w 1934 r. o Przybyszewskim napisał: „*Do mnie odnosił się z lekkim odcieniem wdzięczności (...) W czasie naszej krótkiej znajomości spod maski wielkości, czarnej koronki, póź ukazał mi się jako biedak, bosonogi*

¹⁴ Sobieska A., „Metastowo” Stanisława Przybyszewskiego a teorie muzyczne rosyjskich symbolistów, *Muzykalia IX – Zeszyt rosyjski*1, Warszawa 2010, s. 1.

¹⁵ Agamina T., *Rosyjskie kontakty Przybyszewskiego*, [w:] *Stanisław Przybyszewski w 50-lecie zgonu pisarza*, [red.: H. Filipkowska], Wrocław 1982, s. 163-164, 165.

¹⁶ Parolek R., Honzík J., *Ruská klasická literatura*, Praha 1977, s. 444-445.

¹⁷ Agamina T., *Rosyjskie kontakty Przybyszewskiego*, [w:] *Stanisław Przybyszewski w 50-lecie zgonu pisarza*, [red.: H. Filipkowska], Wrocław 1982, s. 173.

mnich, zakutany w płaszcz, ze świeczką niegasnącego światła: serdecznego światła“¹⁸. Charakterystyka ta okazała się później bardzo trafna.

Szczególne rolę w popularyzacji twórczości Przybyszewskiego w Rosji odegrali symboliści rosyjscy i z nimi głównie łączyły Przybyszewskiego osobiste kontakty. On sam do najbliższych sobie spośród rosyjskich literatów zaliczał Konstantego Balmonta. Niejednokrotnie wypowiadał się o nim z uwielbieniem. W 1905 r. pisał: „*Ponad wszystkimi współczesnymi pisarzami stawiam Balmonta*“. Dzięki oficynie wydawniczej symbolistów – „Skorpion“, która wydała w 1904 r. pierwszy czterotomowy wybór jego utworów, Przybyszewski stał się od razu znany w kręgach literackich. Organ symbolistów moskiewskich, pismo „Wiesy“ znacznie aktywniej niż inne czasopisma tych lat popularyzował na swoich łamach twórczość pisarza. Twórczość Przybyszewskiego znał także inny wybitny współtwórca symbolizmu rosyjskiego sprzed roku 1905, teoretyk, poeta Wiaczesław Iwanow.¹⁹

W obszarze rosyjskiego dramatu pierwszego piętnastolecia XX wieku konsekwentnie i z uporem kształtowali dramat naturalistyczno-symboliczny tacy twórcy jak Jarcew, Wozniesiński, Arcybaszew, Kamiński, Winniczenko i Mirtow, poszukując nowych dróg, dążyli do poznania człowieka, odsłaniaли wewnętrzne, skryte mechanizmy osobowości, próbowali udowodnić, że sfera osobistego życia człowieka, popędy płciowe, instynkty są nie mniej ważne, niż na przykład jego postawa społeczna i polityczna. Pomógł im w tym znacząco Przybyszewski, którego utwory sceniczne, podobnie jak sztuki Ibsena, Strindberga, Maeterlincka, Hauptmanna i Schnitzlera, zaczęły wywierać wpływ na rozwój dramaturgii rosyjskiej.²⁰ Wystawiane sztuki Przybyszewskiej były źródłem częstych, emocjonalnych dyskusji i polemik, duże znaczenie dla określenia stanowiska krytyki rosyjskiej w stosunku do autora miał artykuł A. W. Łunaczarskiego *O sztuce i rewolucji*, napisany w związku z wystawieniem *Odwiecznej baśni* przez reżysera Meyerholda w Petersburgu. Po premierze wiele czasopism pisało o ogromnym powodzeniu, Łunaczarski zajął inne stanowisko: „*Każdy, kto widział i czytał sztukę, nie może mieć wątpliwości co do jej głębokiego antydemokratyzmu, aspołeczności i mizantropijności*“.²¹ Łunaczarskiego ocenę *Odwiecznej baśni* podjął następnie P. S. Kogan, według którego reprezentuje ona żalobną pieśń dla społecznego wysiłku. Krytyczny głos Łunaczarskiego nie był jedynym. Gazety pisały: „*Zakończenie sztuki jest charakterystyczne dla indywidualistycznego samouwielbienia Przybyszewskiego*“.²²

Pierwsza rosyjska rewolucja 1905 – 1906 wniosła pewne zmiany do rosyjskich losów Przybyszewskiego. Ciągłe jeszcze jego nazwisko wywoływało podniecenie, dla wydawnictw był nadal autorem „opłacalnym“ a mimo to popularność jego malała, co konstatował K. Czukowski w przeglądzie książek roku 1907: „*zainteresowanie Wildem, Nietzschem, Przybyszewskim znacznie osłabło*“. W latach pierwszej wojny światowej ukazało się jeszcze 14 wydań utworów Przybyszewskiego w języku rosyjskim. Natomiast kilka lat później, już w Związku Radzieckim utwory pisarza w języku rosyjskim przestały się ukazywać.²³

¹⁸ Agamina T., *Rosyjskie kontakty Przybyszewskiego*, [w:] *Stanisław Przybyszewski w 50-lecie zgonu pisarza*, [red.: H. Filipkowska], Wrocław 1982, s. 174.

¹⁹ Tamże, s. 170, 171, 172.

²⁰ Moskwini A., *Stanisław Przybyszewski w kulturze rosyjskiej końca XIX – początku XX wieku*, Warszawa 2007, s. 118.

²¹ Agamina T., *Rosyjskie kontakty Przybyszewskiego*, [w:] *Stanisław Przybyszewski w 50-lecie zgonu pisarza*, [red.: H. Filipkowska], Wrocław 1982, s. 178.

²² Tamże, s. 179.

²³ Tamże s. 177, 182.

Summary

Stanislaw Przybyszewski was an interesting and controversial character. Under the mask of poseur, bohemian, decadent and an outrageous person there was a man full of emotions, far and inner demons. From today's point of view there is no doubt that Przybyszewski's work was mainly phenomenon of his times, without a permanent consequence. It was a kind of a new direction determiner, a lighthouse of the „new art“, as he himself called it. Tadeusy Boy Zelensky, a significant polish critic evaluated his exceptional impact on the basis of their personal relations: „*He brought a new breath, great bohemian charm, new directions...*“²⁴ and this is the biggest Przybyszewski's contribution to the Czech, Polish and Russian literature. For Czech decadents he was a gate to European, in particular German and Scandinavian modernists. Abundant and diverse correspondence between Przybyszewski and Prochazka, presented in this work, as well as their mutual help with their magazines editing, young authors promotion and friendship enriching Czech and Polish literature, those all are a proof of contemporary intense Polish – Czech literary cooperation that had not existed before. Compared to Russian literature where the Polish – Russian influences penetrated mutually in the previous literary periods {especially during Romanticism and Realism} has Czech literature been deprived of significant impact of Polish literature since 19th century, with only slight exceptions.

Bibliografie

1. „Česká literatura od počátku k dnešku“ [red: LEHÁŘ J., STICH A., JANÁČKOVÁ J., HOLÝ J.], Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.
2. „Epoki literackie – Wielki leksykon literatury polskiej“ [red: Bajda J., Cieński M., Łoboz M., Pyszny J., Sokolski J., Ursel M., Zawada A., Żabski T.], Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2005.
3. HELSZTYŃSKI S.: „Przybyszewski – opowieść biograficzna“, Warszawa 1973.
4. HENDZEL W., PIASECKI Z.: „W literackim kręgu pozytywizmu i Młodej Polski“, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1999.
5. HUTNIKIEWICZ A.: „Młoda Polska“, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001.
6. KASACK W.: „Slovník ruské literatury 20. století“, nakladatelství Votobia, Praha 2000.
7. KWIATKOWSKI J., ZABICKI Z.: „Z problemów literatury polskiej XX wieku TOM I, Młoda Polska“, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1965.
8. MOSKWIN A.: „Stanisław Przybyszewski w kulturze rosyjskiej końca XIX – początku XX wieku“, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
9. PAROLEK R., HONZÍK J.: „Ruská klasická literatura“, nakladatelství Svoboda, Praha 1977.
10. PRZYBYSZEWSKI S.: „De Profundis“, Lwów 1926.
11. PRZYBYSZEWSKI S.: „Paměti, Korespondence“ [přeložila: Hloušková J.], Praha 1997.
12. „Stanisław Przybyszewski w 50-lecie zgonu pisarza“ [red: FILIPKOWSKA H.], Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1982.
13. WEISS T.: „Literatura Młodej Polski“, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985.
14. WYKA K., HUTNIKIEWICZ A., PUCHALSKA M.: „Literatura okresu Młodej Polski“, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1968.

²⁴ Hutnikiewicz A., *Młoda Polska*, Warszawa 2001, s. 201.

Reklamný slogan ako komunikát

Vlastimil Pulčár

Advertising Slogan as a Result of Communication

Abstract: *In presented paper we are trying to briefly describe the problems of advertising slogan as a product of communication. Except of definiton such terms as e.g. communication, product of communication, advertising slogan, we keep our mind on factors that act on slogans` success from communication point of view.*

Key words: *communication, slogan, microtext, information.*

Contact: *Vlastimil Pulčár, Katedra rusistiky FF UKF v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, vpulcar@ukf.sk*

Komunikáciu považujeme za neoddeliteľnú súčasť existencie tak jednotlivca, ako aj celej ľudskej spoločnosti. Nazdávame sa, že ju možno považovať za jednu z najstarších aktivít vykonávaných človekom.

Encyklopédia jazykovedy (ďalej EJ) definuje komunikáciu ako „ústne alebo písomné sprostredkovanie informácií rečou, ako špeciálnu formu prenosu informácie pomocou jazyka“ (1993, s. 203).

J. Vaňko zase chápe komunikáciu „ako prenos informácie od jedného subjektu k inému“, pričom rozoznáva vymedzenie pojmu komunikácia v užšom a širšom slova zmysle. Pre nás je podstatné vymedzenie tohto pojmu v užšom slova zmysle, ktoré poníma ako „prenos alebo výmenu informácií medzi ľuďmi a v súvislosti s tým sa hovorí o spoločenskej komunikácii“ (Vaňko, 1999, s. 11).

V oboch uvedených definíciách pojmu komunikácia sa spomína prenos či sprostredkovanie informácie, pretože informácia je vlastne obsahom komunikácie.

Črtou každého druhu komunikácie je jej zámernosť a uvedomelosť. Podľa J. Vaňka „komunikáciu ako cieľavedomú činnosť začína vždy ten, kto prostredníctvom tejto činnosti chce dosiahnuť určitý cieľ“ (Vaňko, 1999, s. 83).

Výsledkami komunikácie, t.j. základnými prvkami komunikácie, sú komunikáty. Môžeme ich chápať ako výsledky komunikačnej aktivity jedinca (pri monologickej komunikačnej udalosti), alebo ako výsledky komunikačnej aktivity partnerov (pri dialogickej komunikácii) (Lotko, 2005, s. 62), alebo ako „jazykový prejav, prehovor, slohový útvar – ucelená, obsahovo i formálne uzavretá textová jednotka, pri ktorej používaní sa zdôrazňuje komunikačný aspekt, t.j. proces prenosu informácie“ (EJ, s. 243).

Jedným zo žánrov súčasnej komunikácie je reklamná komunikácia. Vzhľadom na to, že je dnes takmer nemožné vyhnúť sa jej, možno súhlasiť s názorom A. Brandnera, ktorý ju považuje za najagresívnejší žáner súčasnosti (Brandner, 2004, s. 9).

Výsledkom reklamnej komunikácie sú komunikáty vo forme reklamných sloganov. Cieľom reklamného sloganu je vyvolať, spôsobiť pozitívnu asociáciu u spotrebiteľa vo vzťahu k spoločnosti, produktu, alebo službe a v dôsledku toho ho zaujať ako potenciálneho klienta. J. Mistrík chápe slogan ako „vtipné náborové heslo, ktoré ponúka a vychvaľuje tovar, prípadne služby. V súčasnosti má výlučne komerčný charakter. Uplatňujú sa v ňom slová zo základného slovného fondu s expresívnou modálnou intonáciou. Syntax je nenáročná a vety sa

spájajú asydenticky. Využíva sa primitívna rýmovačka“ (Mistrík, 2002, s. 185). E. Lotko definuje slogan ako „*politické alebo reklamní propagační heslo, dobové, módní, nápadné a trefné vyjádření nějaké myšlenky*“ (Lotko, 2005, s. 102). My chápeme reklamný slogan ako mikrotext utvorený so špecifickým zámerom – zaujať, vzbudiť pozornosť potenciálneho klienta, prípadne tomuto klientovi nejaký produkt (hmotný – napr. konkrétny výrobok, nehmotný – poistenie, paušál apod.) aj predať.

Reklamné slogany ako špeciálne mikrotexty plniace špeciálne úlohy sa od bežných písomných textov, resp. písomných komunikátov, líšia aj tým, že sa pri ich grafickom stvárnení (na letákoch, plagátoch, billboardoch, výkladoch apod.) využívajú niektoré atypické prvky, t.j. že ich formálna stránka, resp. prvky z ktorých sú utvorené, nemusia zodpovedať formálnej stránke bežného textu. Práve narúšanie jazykových noriem (napr. z ortografického, či fonetického hľadiska) však v reklamnej komunikácii pôsobí ako faktor ktorý zaujme, ktorý pritiahne pozornosť. Okrem toho, zrejme každý slogan naberá na „komunikačnej sile“, t.j. zosilňuje sa jeho účinok na potenciálneho klienta, aj vizuálnou stránkou v podobe snímky, ktorý odráža myšlienku sloganu.

Slogany ako reklamné komunikáty (a to tak v písomnej ako aj hovorenej podobe), sa zúčastňujú komunikačného procesu podobne, ako klasické komunikáty. Ich existenciu a fungovanie v komunikácii je teda tiež možné zobraziť pomocou všeobecného komunikačného modelu. V komunikačnom modeli, ktorého autorom je Roman Jakobson (1995) nachádzame tri základné zložky:

a) zdroj správy a ním vysielaný komunikát – v prípade reklamných sloganov za zdroj správy považujeme autora reklamného sloganu, resp. zadávateľa požiadavky na vytvorenie reklamného sloganu; za komunikát považujeme samotný reklamný slogan;

b) prostriedky komunikácie, teda komunikačný kanál, resp. kanál prenosu správy, informácie – pod týmto pojmom rozumieme prostriedky, spôsoby šírenia reklamného sloganu (printové, elektronické médiá, materiály reklamného charakteru – letáky, prospekty apod.);

c) príjemca informácie, ktorý by mal byť „vybavený“ kompetenciou rozšifrovať informáciu – pod príjemcom rozumieme potenciálneho klienta, resp. cieľovú skupinu pre ktorú je produkt propagovaný sloganom určený.

Jazyková, v našom prípade reklamná, komunikácia je úspešná len vtedy, ak je efektívna, ak je vyššie spomenutý komunikačný model funkčný. Na dosiahnutie úspechu jazykovej (reklamnej) komunikácie je potrebné, aby zdroj (odosielateľ) správy disponoval vysokou mierou komunikačnej kompetencie.

Komunikačnú kompetenciu chápe J. Vaňko ako „*schopnosť využívať komunikačné normy v procese komunikácie, resp. schopnosť produkovať a interpretovať výpovede v súvislosti s rozdielnymi sociálnymi situáciami. V písomnej komunikácii patrí do komunikačnej kompetencie ovládanie písma, ilustrácie, grafy, schémy, nákresy apod.*“ (ibid., s. 84). Pod komunikačnou kompetenciou pri tvorbe reklamných sloganov chápeme využívanie takých prostriedkov, jazykových aj nejazykových, ktoré zaujmú natoľko, že sa z potenciálneho klienta stane klient reálny, prípadne aj stabilný.

Príznamy úspešného reklamného sloganu

V súvislosti s tvorbou, fungovaním reklamných sloganov si treba uvedomiť, že reklamné slogany môžeme rozdeliť na **1. imidžové (korporatívne) slogany** a **2. tovarové slogany** (Šelmin). Do skupiny imidžových (korporatívnych) sloganov zaraďujeme tie slogany, ktoré charakterizujú spoločnosť, firmu, podnik ako celok. Zvyčajne sa používajú celé desaťročia, pretože vyjadrujú filozofiu spoločnosti, značky. Sú symbolom daného podnikateľského subjektu, podobne ako napr. jeho logo. Do tejto skupiny zaraďujeme také slogany ako napr.:

*Just do it (Nike),
Ask for more (Pepsi),
Nokia. Connecting people.,
Škoda. Simply clever.,
McDonalds. I'm loving it.,*

Do skupiny tovarových sloganov radíme také slogany, ktoré vznikajú pre jednotlivé reklamné kampane, pre jednotlivé produkty, akcie resp. pre konkrétne služby niektorej spoločnosti, firmy. Sú zamerané na zvýšenie predaja, často apelujú na unikátnu ponuku tovaru alebo služby. Častokrát sa v nich využíva slovná hračka, nejaký rým, a keďže ide o reklamný mikrotext, prípustné sú aj slovné novotvary apod. (napr. v reklamnom spote istej finančnej inštitúcie zaznie otázka *A s kým bankujete vy?*)

Úspešné (vydarené) slogany sa nielen že ľahko zapamätajú, ale stávajú sa aj časťou jazykového prostredia a dokonca ho aj pretvárajú, resp. spoluutvárajú. Pre vytvorenie úspešného reklamného sloganu je preto dôležité vhodne zvoliť tzv. kľúčové slová, ktoré slúžia ako magnet na pritiahnutie pozornosti, napr. *najlepší, najvýhodnejší, práve teraz, lacno, najlacnejší, najviac* apod. Okrem toho, jazyk reklamného sloganu, by mal byť zhodný s jazykom cieľovej skupiny, pre ktorú je sloganom propagovaný produkt primárne určený.

Bez ohľadu na to, či ide o imidžový alebo tovarový slogan, všetky slogany by sa mali vyznačovať istými črtami, vlastnosťami, ktoré v konečnom dôsledku napomáhajú ich úspešnému pôsobeniu a tak vlastne aj úspešnému predaju nimi propagovaných tovarov a služieb.

Za hlavné vlastnosti úspešného reklamného sloganu považujeme:

Aforistickosť (lakonickosť, výstižnosť). J. Mistrík definuje pojem aforizmus ako „*stručný duchaplný výrok, ktorý vyjadruje nejaký postreh*“ (2002, s. 9). Podobne aj reklamný slogan má len veľmi obmedzený priestor na vyjadrenie nejakej myšlienky. Táto krátka myšlienka musí vyjadrovať filozofiu spoločnosti, firmy. Táto myšlienka zároveň musí byť originálna, aby objekt, ktorý propaguje bolo možné vyčleniť spomedzi ostatných podobne zameraných objektov, resp. produktov. **Originalita (kontrastnosť s inými značkami)** je preto ďalšou črtou úspešného reklamného sloganu.

Už sme spomínali naše chápanie reklamného sloganu ako mikrotextu. Nasledujúca črta reklamného sloganu, **zapamätateľnosť**, je preto spätá s jeho lakonickosťou, s jeho stručnosťou. Práve mikrotext je totiž svojím rozsahom ľahko zapamätateľný. Okrem toho, je predpoklad, že krátky a výstižný reklamný slogan spoločnosť, resp. verejnosť ľahšie prijme a pochopí. Vo veľkom rozsahu (príliš dlhom slogane) sa totiž myšlienka, ktorú slogan chce sprostredkovať, stráca. Poslednou dominantnou črtou reklamného sloganu je (mala by byť) jeho **pravdivosť a objektívnosť**. Reklamný slogan, ktorý by sľuboval neuskutočniteľné, by poškodil tak propagovaný produkt, ako aj celú spoločnosť. Preto tvorcovia reklamných sloganov musia dbať na výslednú audio- i vizuálnu podobu reklamného sloganu.

V menšej miere na úspech reklamného sloganu vplývajú aj ďalšie črty, akými sú napr. využívanie fonetických javov v jazyku, rým; využívanie lexikálnych osobitostí jazyka – synonymá, antonymá, homonymá, frazeologizmy, hra slov apod. Ich prepojenie s vyššie menovanými, podľa nášho názoru dominantnými, vlastnosťami pomáha osviežovať sféru reklamnej komunikácie.

Summary

In our paper, we take an advertising slogan as a microtext, that has been formed with special purpose – to capture a potential client. We perceive advertising slogans as a part of communication. We divide them into the two groups. The slogans that express the companies' and firms' commercial philosophy (image or corporate slogans) belong to the first group.

Slogans that has been formed for a concrete advertising campaign (to advertise concrete product) belong to the second group. The aim of every advertising slogan is to be successful. Their success, irrespective of place to the groups mentionend above, is guaranteed by four main attributes as laconism, originality, truth and ability of client to remember it.

Bibliografia

1. BRANDNER, A.: Рекламный слоган в русском языке. In: *Lingua et communicatio in sphaera mercaturae*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostrave, 2004. S. 9 – 15.
2. ВЫСЛОУЖИЛОВА, Э.: К некоторым аспектам текста печатной рекламы (ТПР). In: Языковые, литературные и культурологические контакты Европы и мира. Zb. materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie rusistov, ktorá sa konala dňa 27. a 28. septembra 2000 v Prešove. Prešov: FF PU v Prešove, 2001. S. 59 – 65.
3. Encyklopédia jazykovedy. Red. J. Mistrík a kol. Bratislava: Obzor, 1993. 516 s.
4. JAKOBSON, R.: Poetická funkce. Praha: H&H, 1995. 747 s.
5. KRAUS, J.: Jazyk v proměnách komunikačních médií. Praha: Univerzita Karlova, 2008. 172 s.
6. LOTKO, E.: Slovník lingvistických termínů pro filology. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. 128 s.
7. MISTRÍK, J.: Lingvistický slovník. Bratislava: SPN, 2002. 294 s.
8. ШЕЛЬМИН, Е.: Как создать слоган для рекламы? [on-line, cit. 25.5.2012]. Dostupné na internete: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-1967>.
9. VAŇKO, J.: Komunikácia a jazyk. Nitra: FF UKF, 1999. 202 s.

Psychoanalytický rozbor povídky Valerije Brjusova

Kristýna Raičevićová

The psychological analysis of a short story by Valery Bryusov

Abstract: *The article named The psychological analysis of a short story by Valery Bryusov points at the interconnection of literature and psychoanalysis. I will describe a short story called The Diary of a Psychopath. I will apply the theory of psychoanalysis on this story.*

Keywords: *psychoanalysis, symbolism, literature*

Contact: *Katedra slavistiky, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, Reální 5, 701 03 Ostrava, raicevik@gmail.com*

Připravila jsem si malou ukázkou z mé bakalářské práce, která nese název „Průnik psychologie do ruské prózy přelomu 19. a 20. století“. Ve své práci se snažím hledat spojitosti mezi budující se psychologii a ruskou literaturou symbolismu a dekadence. Ústřední roli zde má teorie Sigmunda Freuda. Sám Freud věděl a chápal uměleckou literaturu jako heuristické předpolí psychologické vědy. Umělecký talent spisovatele znamená, že dokáže podrobně a výstižně popsat na základě zkušeností a intuice fenomény nevědomí, touhy a pudu, což se dá velice vzdáleně a s rezervou přirovnat k práci samotného psychologa. Pro lepší představu o tom, co má práce obnáší, jsem si připravila amatérský rozbor jedné z Brjusovových povídek z jeho sbírky „V zrcadle“.

Nese název:

Ted', když jsem se probudil... (Zápisky psychopata)

Tato povídka ze sbírky „V zrcadle“ už nese název, který je hodný psychologického rozboru. Tato kratičká novela je psaná formou zápisu bezejmenného muže, který popisuje svůj příběh a své niterné představy a touhy. Sám Brjusov tomu dal název „Zápisky psychopata“, tudíž je jasné, že se jedná o muže se sklony k brutalitě.

Již první věta zní: „*Od dětství mě pochopitelně považovali za zvrhlíka*“ (Brjusov, 2004, s. 65).

Z toho bychom usuzovali, že Brjusov chtěl zvýraznit to, že jeho psychické problémy se začaly projevovat v chování a ve vztazích již v dětství. Kdy a jak se to začalo projevovat, si můžeme jen domýšlet.

Další část, kterou bych chtěla citovat zní: „*Zvykl jsem si lhát. Zvykl jsem si pronášet banální řeči o soucitu a o lásce, o štěstí milovat své bližní. Ale v hloubi duše jsem byl přesvědčen a jsem o tom přesvědčen i teď, že člověk je od přírody zločinec*“ (Brjusov, 2004, s. 65). Samotné lhaní se kříží s předstíráním, které je jen jeho neverbální formou. Dostojevskij řekl: „*lhaní je jedinou výsadou člověka mezi ostatními tvory a k tomu bychom mohli dodat, že předstírat, že předstírá, umí také jen člověk*“ (Exner, 2009, s. 157). V případě psychopata je to velice běžné a dalo by se říct nevyhnutelné pro život. Můžeme to vidět už v těchto pár větách, kdy náš „psychopat“, jak ho asi budu pro praktické užití nazývat, popírá, že někdy pocítil ať už jakýkoliv kladný cit a proto je nucen předstírat, aby ho společnost přijala. To, že

je přesvědčen o tom, že jsou všichni lidé od přírody zločinci, by mohla být známka projekce své vlastnosti i na okolní společnost. Jediný pocit, který připouští, je rozkoš, ale vyvolaná pohledem na utrpení bližního. Zde nacházíme další projekci, kdy cituji: „*Domnívám se, že člověk ve své prapůvodní podobě touží jen po jednom – jak by trápil své bližní*“ (Brjusov, 2004, s. 65). Nevěří v to, že lidé dokážou soucitit s ostatními a že je možná empatie. Všechny tyto pocity považuje za citový klam a tudíž přetvářku.

Píše také: „*Naše kultura tento přirozený pud omezila*“ (Brjusov, 2004, s. 65). Psychoanalýza se zabývá kulturou a jejím vlivem na člověka a tato část krátce vystihuje i myšlenku Freuda. V jeho pojetí „*je kultura systém morálních a náboženských norem a tyto pravidla jsou v rozporu s individuální psychikou a s jejími egoistickými touhami*“ (Mitoseková, 2010, s. 184). Štěstí člověka je závislé na splnění jeho subjektivních potřeb, ale ty mohou být v rozporu se systémem zákazů, což je příčinou utrpení. Záruka vývoje je v tom, že cíle společnosti musí být stejné jako jednotlivce, a proto se všechny kultury snaží o ovládnutí instinktů a to metodou otevřené represe, což je např. potupa nebo odmítnutí jednotlivce (Mitoseková, 2010).

Citát ale pokračuje: „*...bývají chvíle, kdy lidská duše se zbaví své tíže, všech okovů dědičnosti a výchovy, a všech vnějších vlivů, obvykle podmiňující naši vůli, tj. strach před soudem, obavy z veřejného mínění atd. V takových chvílích se naše přání a činy podřizují výhradně jen našim prvotním přirozeným pudům. ...Jsou to okamžiky toho podivného stavu, kdy naše tělo odpočívá ve spánku a naše mysl, která to ví, tajně oznamuje našemu přízraku, který bloudí ve světě snů: jsi svobodný!*“ (Brjusov, 2004, s. 66). Pokud jste se někdy stětli i jen namátkově s Freudovými díly, jistě jste si povšimli, že značná část se zabývá sny a jejich výkladem. Už lidové povědomí i mytologie přisuzují snu poznávací hodnotu. Dosvědčují přesvědčení, že sen není pouhým chaotickým projevem duševní činnosti rozvrácené spánkem, ale je to pro ně průnikem do jiné oblasti skutečnosti (Široký, 2001; Exner, 2009). „*Romantismus a symbolismus dosazují sen jako svéprávnou poznávací rovinu umožňující člověku rozšířit dimenze jeho existence*“ (Široký, 2001, s. 186). Snová práce je oblast odhalující některé ve bdění ukryté vlastnosti osobnosti a je to cesta k poznání nevědomých obsahů v lidském životě. Freud tvrdil, že jedna z hlavních funkcí snu je plnění nevědomých přání (Široký, 2001; Exner, 2009). „*Psychopat*“ má ale tendence dělat ve snech věci, které přesahují rámec normy a touží po věcech a činnostech, za které, jak si dobře uvědomuje, by byl v bdělém stavu krutě potrestán. Pokládá sen za „*rovnoprávný bdělému životu*“, protože za skutečné považuje dojmy, city a tužby, které se vyskytují jak v bdělosti, tak ve snech. Jediný rozdíl mezi snem a skutečností vidí náš „*hrdina*“ v tomto, cituji: „*že každý člověk prožívá svůj snový život pro sebe, odděleně, kdežto skutečnost je pro všechny stejná, ... Z toho plyne, že pro každého člověka je sen druhá skutečnost. A které z nich dáváme přednost, záleží na nás, na tom, k čemu máme sklony*“ (Brjusov, 2004, s. 67). Náš „*hrdina*“ dává tedy přednost snu a snaží se ve spánku a snění trávit co nejvíce času. Vzhledem k jeho touhám se jeho řešení uspokojit své potřeby ve snu zdá jako dobré řešení, ale za normálních okolností by měl člověk trávit více času ve skutečnosti a reálném životě. Poměr mezi tím, kolik strávíme v životě sněním a kolik času jsme v bdělém stavu, by bylo asi zajímavé číslo, ale předpokládám, že sny by měli tvořit tu menší část. U našeho „*psychopata*“ je to tedy naopak a tak lze usuzovat, že jeho duševní stav není úplně v pořádku. Popisuje, jak se zpočátku naučil si své sny pamatovat a postupem času si rozvíjel schopnost vyvolat si je uměle. V psychoanalýze se mluví o denním snění či bdělé fantazii, ale to jak už z názvu plyne, jde o snění v bdělém stavu, které neodpovídá popisu našeho „*psychopata*“. Další možností je tzv. imaginace, o které píše C. G. Jung. Imaginace není chápána jen jako fantazírování, ale jde o aktivní přivolání vnitřních obrazů (Široký, 2001). Nelze přesně určit, který z těchto možných stavů by odpovídal popisu naší hlavní postavy. Z počátku mluví o snech ve stavu spánku, kdy si v průběhu snění uvědomí, že jde opravdu o sen. Neuměl je vyvolat silou vůle, ale mohl do snu

vložit vše, po čem toužil. Snažil se dny trávit v dřímotě, zkoušel užívat různá narkotika, aby si prodloužil a prohloubil spánek. Získanými zkušenostmi se dostal do stavu, kdy cituji: „*Moje noční vědomí se silou a jasností postupně blížilo dennímu a snad je dokonce i převýšilo. Uměl jsem žít svými sny a zároveň pozorovat svůj život. Jako bych sledoval svůj přízrak, který ve snu jednal tak a tak, řídil ho a zároveň prožíval se vši vášnivostí všechny jeho pocity*“ (Brjusov, 2004, s. 69). V tomto případě by se již dalo říci, že šlo pravděpodobně o imaginaci nebo denní snění.

A o čem tedy snil. Jak už z výše řečeného je jasné, že nešlo o nic hezkého, o čem sní většina z nás. „Hrdina“ píše o tom, že si oblíbil zlé sny, které ho „*zdrtili svými sladce mučivými spáry. ...Z okolní mlhy vystupovaly obludné tváře, ďáblové opičího vzhledu spolu zápasili a nečekaně se s řevem na mě vrhali, převraceli mě a škrtili...bylo to bolestivé a strašné, ale natolik nepředstavitelné, že jsem byl šťastný. ...Postupem let jsem přešel k jiným zapovězeným rozkoším: znásilňoval jsem ve snu ženy, vraždil je a stával jsem se katem. Teprve tehdy jsem poznal, že vytržení a opojení nejsou prázdná slova*“ (Brjusov, 2004, s. 68). Když dovede svoje snění k vrcholu, vytváří si své oblíbené oběti, které pojmenoval. Takové hlavní tři typy obětí rozlišoval podle toho, čím ho okouzlovaly. U jedněch to byla tělesná krása, u dalších statečnost a u posledních naopak slabost. Vytvořil si místa i tzv. „pomocníky“ a pořádal jak sám píše „*krvavé a ohňové orgie, orgie křiku a kleteb*“ (Brjusov, 2004, s. 70). Z tohoto útržku již sami vidíte, že opravdu označení „psychopat“ není až tak od věci. Freud píše, že „*sen je něco jako fyziologický blud normálního člověka*“ (Exner, 2009, s. 158). Mohli bychom vést debatu o tom, jaké charakteristiky má tzv. „normální člověk“ a každý na to má nejspíše trochu odlišný názor, ale předpokládám, že budete všichni souhlasit, když nazvu našeho hrdinu za „nenormálního“. Nemám dostatek znalostí, abych přesně diagnostikovala poruchu, kterou jistě náš „hrdina“ trpí, ale protože sám autor nám v názvu napověděl, zkusíme si to odvodit. Psychopatie je dřívější název pro poruchu osobnosti. Existují různé druhy této poruchy, ale ve zkratce jde o soubor trvalých povahových odchylek vytvářejících nevyváženou a nenormální osobnost. Ovlivňuje negativně chování, prožívání i uvažování postiženého. Vlastnosti, které okolí hodnotí jako „poruchové“, jsou součástí osobnosti daného člověka a on je obvykle vnímá jako normální, jemu vlastní (Němec, 1993). Což se u našeho „psychopata“ určitě děje, až na to, že on své touhy dokázal potlačit a plní si je prozatím jen ve snech. Mohli bychom také na tento problém aplikovat Freudovu teorii o vrstvách osobnosti, které nazývá Ono neboli také Id, Já, které je možné nazvat Egem a Nadjá neboli tak nazývané Superego. Termín *ono* představuje naši hlubinnou podstatu, která je tvořená nevědomými pudry a představuje vášně. Na povrchu pomyslného schématu by *ono* splývalo s *já*, které reprezentuje to, co bývá běžně označováno jako rozumné. *Nadjá* obsahuje vzor našeho ideálního já, které nás nabádá a trestá, jako když se rodiče snaží vychovat své děti. Funguje zhruba na principu svědomí. Pokud jsou některé z těchto složek osobnosti v rozporu, může dojít k narušení osobnosti jako celku. Pokud aplikuji tento model na našeho „psychopata“, dalo by se říci, že jeho pomyslné *Nadjá*, tedy „jakési svědomí“ je v rozporu s jeho brutálními touhami a vášněmi, tudíž dochází k částečnému potlačení jeho tužeb do formy nereálného světa, tedy snu. Sen mu nahrazuje realitu a tak uspokojuje své potřeby, ale nedochází k narušení *Nadjá*, a protože v realitě nikomu neublíží, tak nemusí trpět výčitkami svědomí. Potlačení je tedy obranný mechanismus, který chrání osobnost jako celek před jeho narušením. Všechny tyto mechanismy podrobně popisuje Freud ve svých dílech (Široký, 2001).

Náš „psychopat“ se díky svému nevelkému počtu známých seznámí se svou budoucí ženou, kterou si zamiluje. Píše o tom: „*Přestože můj cit, poprvé ovládající mé srdce, byl neobyčejně silný, děsila mě myšlenka, že ztrácím svou samotu, která mi dovoľovala svobodně se opájet snovými představami. Avšak pravidelný život, k němuž mě donutili, postupně zatemnil moje vědomí. Upřímně jsem uvěřil, že se moje duše může změnit, že bude schopná*

zřící se své pravdy, lidmi nepřiznané... Znovu jsem se naučil ve dne bdít“ (Brjusov, 2004, s. 71). Láska je v docela velkém rozporu oproti těm předešlým názorům a postojům našeho „hrdiny“, takže lze těžko odhadnout, zda to byla opravdu láska jakou vnímá „normální člověk“. Ať už to bylo cokoli, donutilo to našeho „psychopata“, aby pro změnu vyměnil svět snů za „pouhou“ realitu. Postupně se ale „zahlušená“ touha ozývala víc a víc a ikdyž se s tím ze začátku snaží prát, tak ho to překoná a on opět začne žít sny. Zamyká se ve své knihovně a za použití jakýchkoliv prostředků se oddává svým představám. Dokonce se domníval, že bude lepší, když si bude jeho žena myslet, že ji přestal milovat. Ačkoliv se snažil sebevíc, nešlo mu dosáhnout ve snech naprosté svobody jako předtím. Tady patrně velkou roli hrálo to, že jeho silný cit k žene nevědomě narušovalo jeho vražedné snové představy, protože s láskou chodí ruku v ruce i soucit a empatie. Nakonec po půl roce přijde moment, kdy ve spánku pochopí, že je opět svobodný, že dokáže řídit svůj sen. Jeho první popud bylo vyhledat ženu a to ne ve vymyšleném prostředí, jako obvykle, ale zvolil prostředí domova. Během cesty do ložnice mluví se svým příznakem, který ho doprovází. Vejde do místnosti, kde spí jeho žena a on vidí známky toho, že před spaním plakala, protože se ho nedočkala a píše: „*Jakýsi smutek mi sevřel srdce. V tom okamžiku jsem byl ochoten uvěřit, že existuje soucit*“ (Brjusov, 2004, s. 75). Ovládla ho ale touha dělat si s vlastní ženou, co se mu zachce. Citují: „*Ve skutečnosti jsem ji mohl zahrnout obdivným laskáním, utěšit ji, milovat a hýčkat... Sklonil jsem se nad ní a silně jí stiskl hrdlo, takže nemohla vykřiknout*“ (Brjusov, 2004, s. 76). Následuje podrobně popsaná scéna, jak začal svou ženu škrtit, bodat dýkou a nakonec jí prořízne hrdlo. Když její tělo znehybní, začne panikařit. Citují: „*Zachvátilo mě zoufalství a násilím jsem se pokoušel procitnout, ale marně. ...Jenomže zlý sen nepominul*“ (Brjusov, 2004, s. 77). Povídka končí slovy: „*Tehdy jsem pochopil, že tentokrát všechno, co se odehrálo, nebyl sen*“ (Brjusov, 2004, s. 77).

Když si tuto část zkusíme rozebrat, tak se dá předpokládat, že úporná snaha, kterou vynaložil, aby dokázal opět ovládat své sny, vyvolala pravděpodobně tuto situaci, kdy zdající sen se ukázal být příšernou realitou. Podle Freudova schématu bychom konstatovali, že jeho *ono* zvítězilo nad *nad já*, neboli jeho pudy a vášně porazili jeho morální zákony a svědomí. Vydrali se napovrch nevědomě v podobě reality převlečené za sen. Mohl to být poslední zoufalý pokus obranného mechanismu vědomí ochránit *já*, tedy rozumovou část osobnosti, před roztržštěním, způsobené zabitím ženy, která pro jeho reálný život představovala to jediné skutečné, na čem našemu „psychopatovi“ záleželo.

Valerij Brjusov nám v této povídce krásně vykreslil mylnost našich snů a důležitost uvědomovat si hranice mezi tím, co je skutečné a tím, co je pouhý sen. Našemu „hrdinovi“ se jeho touhy sice vyplnily, ale za jakou cenu. Ale i když náš „psychopat“ učinil ten nejhorší zločin, kterého se může člověk dopustit, uvědomil si nakonec zřůdnost a ohavnost toho, co spáchal a pocítil sám v sobě tu bolest, kterou způsobil. Možná chtěl Brjusov poukázat i na to, že některým tužbám prostě nelze odolat, ať už se snažíme sebevíc a že člověk není ve své podstatě jen dobrý, ale že má tendenci i ubližovat a dokonce z toho mít radost, i když podle mého názoru se zlo nerodí, ale vytváří.

Summary

In the present article I described the psychological aspects of a short story by Valery Bryusov. The story named *The Diary of a Psychopath* appeared in the epoch of Russian symbolism which represents one of the new literature movements at the turn of 19th and 20th century. The psychoanalysis is one of the main psychological theories that was developing in the same period as symbolism, i.e. at the turn of centuries. I discovered important influence of a theory by Sigmund Freud on the above-mentioned story.

Bibliografie

1. Brjusov, Valerij. *V zrcadle*. 1. vyd. Praha: Havran, 2004. 232 s. ISBN 80-86515-48-6.
2. Exner, Milan. *Struktura symbolična v pohledu psychoanalytické literární vědy*. 1. vyd. Liberec: Bor, 2009. 576 s. ISBN 978-80-86807-46-1.
3. Mitoseková, Zofia. *Teorie literatury: Historický přehled*. 1. vyd. Brno: Host, 2010. 480 s. ISBN 978-80-7294-332-6.
4. Němec, Jiří. *Psychopatie a kriminalita*. 3. vyd. Praha: Centurion, 1993. 71 s. ISBN 80-901121-7-X.
5. Široký, Hugo. *Meze a obzory psychoanalýzy*. 1. vyd. Praha: Triton, 2001. 587 s. ISBN 80-7254-164-1.

Модальные слова в русских публицистических текстах и возможности их перевода на чешский язык

Tomáš Růžanský

Modal words in Russian journalistic texts and the possibilities of their translation into Czech

Abstract: *This thesis deals with the topic of modality, modal expressions in Russian journalistic texts and the possibilities of their translations into Czech. Modal expressions include parentheses, modal particles, modal verbs and predicatives. The article is divided into individual modal expressions and their classification and views of linguists at this issue, analysis of individual modal expressions, a survey reviewing their frequency in journalistic texts and possibilities as well as problems faced when translating them into Czech.*

Key words: *modality, modal expressions, journalistic text, parentheses, particles, predicatives, syntax*

Contact: *University of Ostrava, Reální 5, 701 03 Ostrava, Tomas.Ruzansky@seznam.cz*

1. Модальность

Категорию модальности упоминают многие лингвисты, но публикаций, посвященных только модальности очень мало. Словацкий лингвист и славист профессор Л. Дюрович, автор монографии о модальности [Ђurovič, 1956], приводит следующее определение этого понятия. *Модальность – это грамматически, синтаксически и интонационно выраженное отношение говорящего к действительности высказывания или его части.* Данное определение исходит из дефиниций В. В. Виноградова и Копечного [Ђurovič, 1956, 26].

Модальность проявляется, прежде всего, в разговорном языке, так как он используется активнее. *«Устная речь обладает более красочными, лексически разнообразными и более экспрессивными видами модальных слов и частиц. Она непрерывно обогащается новыми их формами»* [Виноградов, 1972, 32].

Есть ситуации, когда слово не имеет никаких связей с предикатом, но выражают отношение говорящего к действительности всего предложения или его части. С предикативным ядром не связаны, например, частицы или вводные слова. Дюрович на основе связей с предикативным ядром различает модальность в узком смысле (модальность предикативного ядра) и в широком смысле (модальность мимо предикативное ядро). Что Дюрович считает модальностью в широком смысле, изложено в следующей таблице [Ђurovič, 1956, 26 – 30].

Таблица 1 Модальность в широком смысле

Отношения оценки	Этот способ выражения модальности не связан с предикативным ядром, к модальному предложению только придаётся оценка говорящего. Дюрович показывает этот тип модальности на следующем примере: <i>Je hanba, ked' sa l'udia bijú.</i>
-------------------------	---

Вводные слова	В группу средств модальности в широком смысле входят также вводные слова. Речь идёт об исключительных словах, неоднородных, являющихся членом предложения, но никак не вступающих в грамматические связи с другими членами предложения, иначе говоря, они никак не связаны с предикативным ядром.
Частицы	Частицы, которые тоже способны вносить модальность в предложение, могут прямо участвовать в образовании предикативного ядра, что переносит их в группу модальности в узком смысле слова. Некоторые частицы могут иметь характер вводных слов. В таком случае нужно говорить о модальности в широком смысле слова.
Отрицание	Говоря об отрицании, имеется в виду отрицание какого-либо положения. Значит, строго необходимо, чтобы существовало положение, являющееся основой отрицания. Отрицание этого положения или подтверждения какой-либо информации приносит оттенок модальности. Отрицание появляется в сочетаниях с модальными выражениями, причём отрицательная частица стоит перед ними, хотя отрицание касается всего предложения. Интересно также русское сочетание модального глагола или предикатива с отрицательной частицей, напр. <i>Мне можно это не делать</i> , выражающее отрицание необходимости.

Из выше указанного вытекает, что существуют разные средства выражения модальности. Основой при анализе, по словам Ондруса [Ondruš, 1980], является предложение в изъявительном наклонении, выражающее основную модальность. Отрицательные или вопросительные предложения считает их модификацией, содержащие другие средства (интонация, средства отрицания и т. д.), вносящие в предложение другие оттенки. Дополнительные значения в предложение могут вносить средства лексические (частицы) или морфологические (время, вид), выступающие вместе, или синтаксические средства (интонация, ударение и т. д.).

2. Модальные слова

Модальные слова – это своеобразная группа неизменяемых слов, несущая в своём значении эмоционально-экспрессивные оттенки, выражающая взгляды говорящего в отношении к содержанию высказывания и выполняющая оценочную функцию. Говорящий оценивает сообщаемое с точки зрения достоверности, привычности или точности высказанного. Модальные слова могут находиться в виде грамматической формы глагола, но также они могут выражаться разными частями речи в форме вводных слов, синтагмами или целыми предложениями. Такие формы обладают способностью превращаться в частицы, т. е. в простые грамматические показатели, лексически несамостоятельные. Одновременно они не могут выступать в какой-либо функции члена предложения. Из этого вытекает, по словам В. В. Виноградова, что модальные слова сохраняют свою нейтральность по отношению к другим частям речи. Они выступают чаще всего в форме вводных слов. С учётом других элементов предложения они находятся *«как бы в иной грамматической плоскости»* [Виноградов, 1972, 586] и выражают модальность всего предложения или его данных компонентов.

Интересна также позиция, в которой модальные слова находятся в рамках целого предложения. Здесь необходимо рассмотреть, если модальность относится только к одному члену предложения или к целому предложению. В первом случае, оно

будет стоять в позиции перед словом, к которому оно относится, но если выражает модальность всего предложения, его позиция будет в начале или в конце предложения. В обоих случаях модальные слова выделяются графически знаками препинания (посредством запятых, скобок или тире). Кроме того А. А. Камынина узнала, что «в диалогической речи модальные слова могут формировать ответные реплики-высказывания: – Вы поедете на экскурсию? – Вероятно.» [Камынина, 1999, 198]. Но эти слова, продолжает она, синтаксически не связаны с членами предложения и нельзя их относить к самостоятельным частям речи. В таком случае по мнению лингвиста П. Адамеца речь идёт о самостоятельных словах или же о самостоятельных предложениях. Он пришёл к выводу, что в функции таких реплик могут выступать также частицы, но только некоторые, например *будто, да, нет, неужели* и т. п. Факт, что в таких репликах большинство частиц не может выступать, можно объяснить тем, что частицы не могут стоять самостоятельно, т. е. нельзя их выделять графически или фонетически. Модальные выражения, наоборот, выделяются и выступают в предложении как вводные слова.

3. Вводные слова

Модальность выражается чаще всего употреблением модальных слов. Доказательством этого факта является сама эксцерпция, составной частью которой являются вводные слова, причём они составляют примерно половину всех модальных слов. Многие из модальных слов, включая вводные слова, могут употребляться в качестве слов-паразитов, что видно, например, в интервью, представляющем собой зеркало разговора, то есть разговорного языка. Сопоставляя все материалы эксцерпции, я могу утверждать, что отдельные вводные слова появляются в данных газетах или журналах, или они тесно связаны с самим автором, так как они являются составной частью самого его употребляемого словарного запаса.

Для анализа вводных слов я образовал несколько основных групп вводных слов, которые соединяют эти слова на основе взаимных общих черт, причём в первую очередь я буду заниматься вводными словами, частота которых самая высокая.

3.1. Вводные слова, выражающие степень достоверности

Выражение достоверности говорящим является главной областью вводных слов. Говорящий употреблением этих слов в свою речь вносит оттенок уверенности, возможности, предположения и других оттенков. Эти три оттенка являются самыми употребляемыми в публицистических текстах.

3.1.1. Уверенность

Слово *конечно* в функции вводного слова является одним из наиболее часто журналистами использованных слов. Словари предлагают несколько чешских эквивалентов этого слова: *ovšem, zajisté, samozřejmě*. В большинстве случаев можно эти эквиваленты заменять друг другом. Только эквивалент *zajisté* более подходящий для реплик в форме ответа.

Конечно, подписал бы. (ИЗ, № 227, 2004, 6)

Ovšem že by podepsal. Samozřejmě že by podepsal.

Совсем высокую частотность употребления имеет вводное слово *правда*. Словарь предлагает переводить его по-разному: *opravdu, pravda, sice, věru* или его можно перевести на чешский язык с помощью придаточного предложения *je pravda, že...* Это слово появляется во всех газетах и журналах.

Чтение статьи премьера даёт обильную пищу для сравнений с другой статьёй, правда, не кандидата, а действующего президента Дмитрия Медведева. (Экс, № 3, 2012, 19)

Čtení premiérova článku poskytuje živnou půdu pro srovnání s jiným článkem *sice* ne kandidáta, ale stávajícího prezidenta Dmitrije Medvěděva.

Уверенность может быть выражена также вводным словом *безусловно*, которому отвечает чешский эквивалент *rozhodně, ovšem, zajisté, naprosto, jistě, jistojistě, bezpodmínečně* и другие.

Безусловно, это не означает, что в Чехии нет галерей чешских художников. (ИП, № 35, 2006, 20)

Rozhodně to neznamená, že v Česku nejsou galerie českých malířů.

Переводчик во многих ситуациях должен быть осторожным при выборе подходящего чешского эквивалента, так как между ними могут быть оттенки в значении. Например, слово *jistojistě* выражает более интенсивную уверенность.

3.1.2. Предположение

Оттенок предположения в русском языке выражается двумя основными вводными словами: *кажется* и *вероятно*.

На чешский язык слово *кажется* переводится *zdá se, podle všeho, vypadá to* и т. д. Во время перевода можно произвольно выбирать из приведённых эквивалентов. Существует также близкое ему выражение *казалось* и *казалось бы* в форме сослагательного наклонения, переводческими эквивалентами которых является *zdálo se, zdálo by se*.

Кажется, выдыхаются и массовые протесты. (Экс, № 3, 2012, 13)

Vypadá to, že vyprchávají i masové protesty. Podle všeho/Zdá se, že vyprchávají...

3.2. Вводные слова, употребляемые с целью перечисления

Вводное слово, появляющееся в публицистических текстах чаще всего, это, без сомнения, слово *например*. Это слово появляется во всех публицистических текстах. От чешского языка, как и большинство остальных вводных слов, оно отличается тем, что оно в большинстве случаев выделяется знаками препинания. Что касается перевода, это чаще всего появляющееся вводное слово можно переводить легко, значит чешскими эквивалентами являются *například* и *kupříkladu*. Причём частотность использования слова *například* несомненно выше. Правила чешской орфографии позволяют писать слово *kupříkladu* слитно, но также отдельно: *ku příkladu*. Словарь позволяет также использование сокращения *např.* В русском языке существует также вводное слово *к примеру*. На счёт этого вводного слова можно привести следующие предложения:

Индия, **например**, участвует в создании российского истребителя пятого поколения. (ИЗ, № 227, 2004, 2)

Indie se **například** účastní vývoje ruské stíhačky pátého věku.

Но у этого перехода есть серьёзные препятствия, **например** отсутствие соглашения о защите интеллектуальной собственности в сфере ВТС (переговоры о нём идут уже несколько лет). (ИЗ, № 227, 2004, 2)

Ale tento přechod má závažné překážky, **například** absenci dohody o ochraně duševního vlastnictví ve vojensko-technické sféře (jednání se o ní vedou už několik let).

Выражение *например* можно, как и в чешском, произвольно заменить словом *к примеру*. В русском языке всегда пишется отдельно. Действительны для него все морфологические и орфографические правила, свойственные слову *например*.

Бывают и на нашей улице праздники, связанные, **к примеру**, со спортом. (ИП, № 35, 2009, 6)

Bývají svátky i na naší ulici, které jsou spojené kupříkladu/ku příkladu se sportem./Bývají svátky i na naší ulici, které jsou spojené například se sportem.

Krome toho в качестве вводного слова появляется почти во всех публицистических текстах, чаще всего в газете «Информ Прага» и «24 часа в Чехии». Словари предлагают много чешских эквивалентов: *krom toho, kromě toho, mimo to, navíc*.

Интересно, что в русском языке это вводное слово находится всегда в начале предложения, что также отвечает чешскому переводу этого предложения, в котором чешский эквивалент занимает то же самое место.

Krome toho, больше трети эмигрантов – люди, занятые в коммерческих структурах. (ИП, № 35, 2006, 21)

Kromě toho více než třetina emigrantů jsou lidé zaměstnaní v obchodních strukturách.

В публицистических текстах появлялись также другие слова этой группы, главным образом, слова *во-первых, во-вторых, в-третьих. Zaprvé, zadruhé, zatřetí*, которые можно в чешском языке писать также отдельно.

3. 3. Группа слов с предлогом *po* или наречием *jak*

Говорящий или автор текста очень часто ссылается на слова или мнение других людей, ссылается на легенды, привычки, разные явления и ситуации. К этому он использует множество вводных слов. Самым большим классом этих слов является группа с предлогом *po* или наречием *jak* (*po* данным кого/чего – *podle údajů, по информации* кого/чего – *podle informací, по их оценкам – podle jejich hodnocení, по легенде – podle legendy, по-вашему – podle vás, по-моему – podle mě; как говорится – jak se říká, как известно – jak je známo, как отметил кто – jak poukázal, как полагается – podle předpokladů, как правило – zpravidla, как сообщила – jak oznámila, как утверждал кто – jak tvrdil и др.). Конечно, нельзя сказать, что вводное слово с предлогом *po* автоматически имеет способность ссылаться. Слова этого класса появляются во всех публицистических текстах, но большая их частотность встречается в газете «Информ Прага».*

3. 4. Вводные слова, относящиеся к существу высказываемого

В разряд этих слов можно включить, например, *в общем, в сущности, в целом, по сути, по сути дела*. Эквивалентами этих слов являются следующие: *в общем – celkem, zcela, holt, vcelku, celkově, celkem vzato; в сущности – v podstatě, vlastně; в целом – v celku, celkem, celkem vzato, по сути – v podstatě, vlastně*. Частотность использования вводных слов этой группы самая низкая. Эти слова появляются, главным образом, в газете «Информ Прага» и «Комсомольская правда в Чехии».

В общем, появилось ощущение спокойствия и уверенности. (ПТ, № 42, 2011, 4)

Celkově se objevil pocit klidu a jistoty.

Она, в сущности, тоже о том же: любые чувства, даже самые яркие, рано или поздно затухают. (ИЗ, № 227, 2004, 7)

Kniha je v podstatě o tom samém: jakékoliv pocity, dokonce i nejvýraznější, dřív či později zeslábnou.

В результате моего исследования я узнал, что без модальных слов нельзя обойтись и что их частота употребления очень высока. Многие из них, главным образом в области частиц, могут выступать в качестве слов-паразитов. Это доказывает эксцерпция, для составления которой я использовал шестнадцать публицистических текстов. Что касается перевода, во многих случаях нельзя ориентироваться исключительно на чешские эквиваленты. Неотъемлемой частью процесса перевода является необходимость учитывать контекст, а то не только в рамках абзаца, но даже

всей статьи. С трудностями в переводе я встречался, прежде всего, в области частиц, и в рамках текстов эксерпции, в газете «Известия», являющейся с точки зрения переводчика самым трудным публицистическим текстом.

Summary

The aim of the article was to map the frequency of modal words in the Russian journalistic texts and indicate the possibilities of their translation into Czech language. The research was based on more than six hundred units taken from excerpts from Russian newspapers, Expert magazine, and Internet newspapers.

The article is divided into three parts. In the first part Modality I dealt with modality in general, i.e. its definition, I also noted the views of linguists who have been dealing with modality. In the second section titled Modal words I stated characteristics of the modal words. Next chapter dealing with Parentheses opens analysis of individual modal words. In every such chapter I drew attention to the spelling of these words, described their frequency, stated the most common Czech equivalents and examples from excerpts, which characterize the modal word the best.

The most frequently used modal words are parentheses that make up over half of excerpted words (more than three hundred units). Other commonly used words are the modal particles (about 20 %), and modal predicatives and verbs (28 %).

Библиография

1. ВАЛГИНА, Н. С. *Синтаксис современного русского языка*. Москва: Высшая школа, 1973. Стр. 250.
2. ВАЛГИНА, Н. С., РОЗЕНТАЛЬ, Д. Э., ФОМИНА, М. И. *Современный русский язык*. Москва: Логос, 2002. 528 стр. ISBN 5-94010-008-2.
3. ВИНОГРАДОВ, В. В. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. Издание второе. Москва: Высшая школа, 1972. 614 стр.
4. ВИНОГРАДОВ, В. В. *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*. Москва: Наука, 1975. 559 стр.
5. *Грамматика русского языка. Том I. Фонетика и морфология*. Под ред. В. В. Виноградова. Москва: Академия наук СССР, 1960. 719 стр.
6. ИСАЧЕНКО, А. В. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Том I. Морфология*. Издание второе. Братислава: Slovenská akadémia vied, 1965. 302 стр.
7. КАМЫНИНА, А. А. *Современный русский язык. Морфология: Учебное пособие для студентов филологических факультетов государственных университетов*. Москва: МГУ, 1999. 240 стр. ISBN 5-211-04133-X.
8. ADAMEC, P. a kol. *Morfologie ruštiny I*. Brno: Masarykova univerzita, 1996. 166 str. ISBN 80-210-1454-7.
9. ADAMEC, P. a kol. *Morfologie ruštiny II*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. 165 str. ISBN 80-210-1674-4.
10. BALÁŽ, G. a kol. *Современный русский язык в сопоставлении со словацким. Морфология*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1954. 381 str. ISBN 80-80-00020-1.
11. ĎUROVIČ, L. *Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštině*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1956. 220 str.
12. FLÍDROVÁ, H., ŽAŽA, S. *Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. 163 str. ISBN 80-244-1104-0.

13. KOPECKÝ, L.V., LEŠKA, O. *Rusko-český slovník. I, A – O: Русско-чешский словарь I, А-О*. Vydání první. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 662 str.
14. KOPECKÝ, L.V., LEŠKA, O. *Rusko-český slovník. II, P – JA: Русско-чешский словарь. II, П-Я*. Vydání první. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 694 str.
15. *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986. 536 str.
16. ONDRUS, P. *Vyjadrovanie doplňujúcich modálnych a expresívnych významov v slovenskej vete*. In: Slovenská reč. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1980. Ročník 45, číslo 4. Str. 203-206.
17. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i. Internetová jazyková příručka [online]. [cit. 6. 4. 2012]. Dostupné z WWW: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>.
18. ŽAŽA, S. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1999. 122 str. ISBN 80-210-2058.

Источники

1. *Известия*. № 227, 4 декабря 2004. ISSN 0233-4356 (ИЗ)
2. *Информ Прага*. № 35 (328), 25-31 августа 2006. INFORM PRESS (ИП).
3. *Информ Прага*. № 35 (484), 21-27 августа 2009. INFORM PRESS (ИП).
4. *Информ Прага*. № 37 (486), 4-10 сентября 2009. INFORM PRESS (ИП).
5. *Комсомольская правда в Чехии*. № 35 (484), 21-27 августа 2009. INFORM PRESS (КП).
6. *Комсомольская правда в Чехии*. № 37 (486), 4-10 сентября 2009. INFORM PRESS (КП).
7. *Пражский телеграф*. № 42 (130), 20 октября 2011. Наталья Судленкова. ISSN 1803-8816 (ПТ).
8. *Эксперт*. № 3 (786), 23-29 января 2012. ЗАО «Группа Эксперт». ISSN 1812-1896 (Экс).
9. *24 часа в Чехии*. № 3 (10), март 2010. VELIKAN (24Ч).
10. *24 часа в Чехии*. № 7 (14), май 2010. VELIKAN (24Ч).

Angličtina a poľština v kontakte – o troch nových syntaktických výpožičkách v poľštine

Priska Sekerová

English and Polish in Contact – on Three New Syntactic Borrowings in Polish

Abstract: *The paper deals with syntactic borrowings, which compared to lexical borrowings, represent a relatively newer and different phenomenon in the field of linguistic borrowing. The introduction part focuses on the specific character of the syntactic system of the language, which influences the possibilities of syntactic borrowing in general. These theoretical linguistic remarks are followed by information on the character of syntactic borrowings, their division into three types as well as examples of Russian and German syntactic borrowings, which entered the Polish language in the previous decades. Among the newest syntactic borrowings are syntactic borrowings of English origin. The core of the paper is a detailed analysis of three new syntactic borrowings from English to Polish: the noun as the attribute of the Polish noun, the change in the position of the attribute formed by the adjective, and generalnie, originally an adverb, which started to be used as the discourse marker in general in English. The three new borrowings are analyzed from the perspective of to-day existing syntactic rules of Polish, and are accompanied by individual examples. The paper concludes with some observation upon the possible reasons of syntactic borrowing, and briefly brings the perspective of syntactic borrowings being a part of the dynamics of the language as such.*

Key words: *lexical level, syntactic level, lexical borrowing, syntactic borrowing, English language, Polish language*

Contact: *Comenius University in Bratislava, Faculty of Philosophy, Department of Slavonic Studies, Gondova 2, 814 99 Bratislava, priskasekerova@gmail.com*

Najväčší podiel všetkých výpožičiek z jedného jazyka do druhého predstavujú lexikálne jednotky. Je to dané tým, že čím je určitý jazykový systém otvorenejší, tým ľahšie doň prenikajú cudzie prvky. Lexikálny systém je minimálne uzavretý – naopak, je maximálne otvorený, a preto sa dá aj oveľa ľahšie ovplyvniť, ako tie zložky, ktoré sú bližšie k jadru gramatického systému.

V slovnej zásobe poľštiny dnes možno nájsť množstvo lexikálnych výpožičiek z jazykov, ako napríklad čeština, latinčina, nemčina, taliančina, ukrajinčina, bieloruština, turečtina, ruština, maďarčina, rumunčina, francúzština, angličtina a i. Mnohé slová sa do slovnej zásoby poľštiny dostali v dôsledku módy na daný jazyk,¹ iné aj napriek odporu

¹ Takým bola napríklad taliančina po príchode talianskej kráľovnej Bony do Krakova v roku 1518. Už v 14. storočí za vlády Kazimira Veľkého prichádzajú do Poľska kupci, bankári, lekári a minciari, ale s Bonou prichádzajú aj dvorania, záhradníci, kuchári, umelci. Z Talianska sa tiež šíria myšlienky humanizmu a renesancie a vzdelaná mládež cestuje študovať do Talianska, rovnako ako Kopernik, Górnicki, či Kochanowski. Móda italizmov mala elitárny charakter, taliančina bola populárna medzi dvorom a absolventami univerzít. V súčasnej poľštine je menej ako 1000 talianskych výpožičiek (Zaręba 1947, Walczak 2001).

a eliminačným snahám samotných Poliakov.² Podľa A. Skudrzykovej (2002) pre poľštinu bolo vždy charakteristické relatívne ľahké osvojovanie cudzích slov.

Na druhej strane, syntaktická rovina jazyka má tendenciu byť uzavretejšou, stabilnejšou, a tým aj rezistentnejšou voči zmenám, ako lexikálna rovina (Siemund 2008). Väčšia štruktúrovanosť syntaktickej roviny sa prejavuje tak, že syntagmatické jednotky, t.j. jazykové jednotky spojené syntagmatickými vzťahmi, majú povahu vzorcov, modelov syntagmatických konštrukcií, podľa ktorých sa realizujú zložené rečové jednotky (Kačala 1998). Ide o „veľmi presnú a zreteľnú organizáciu gramatických a sémantických prvkov vety“ (ibid., s. 85), ktorá sa dosahuje syntaktickými, konštrukčnými pravidlami, ako prostriedku na reguláciu konštruovania viacčlenných syntaktických jednotiek. Spomedzi týchto syntaktických pravidiel ide obzvlášť o pravidlá spájania najmenších syntaktických jednotiek do syntaktických konštrukcií (1. pravidlá gramatickej a sémantickej spájateľnosti (lexikálnych) jednotiek vystupujúcich vo vete; 2. pravidlá rozvetvovania syntaktických jednotiek; 3. pravidlá paradigmatických zmien (najmä syntaktických derivácií) syntaktických jednotiek v konštrukcii) a o pravidlá usporiadania členov syntaktických konštrukcií (viac viď Kačala 1998).

Aj napriek spomínanej relatívnej stabilite syntaktickej roviny jazyka však môže pod vplyvom cudzích jazykov dochádzať k zmenám aj v samej syntaktickej rovine. Máme tu na mysli nové kontexty a spojenia slov, v ktorých sa slová objavujú (Witalisz 2007), či kalkovanie cudzích syntaktických štruktúr, t.j. syntaktické výpožičky, vďaka ktorým dochádza k určitému rozkolísaniu zaužívaných syntaktických konštrukčných pravidiel.

Bežní používatelia jazyka sú schopní do istej miery rozlišovať medzi domácimi a cudzími lexikálnymi prvkami, pretože sa podvedome naučili, ktoré jazykové prvky sú pre ich materinský jazyk typické, a ktoré nie. Ako však majú odlišiť syntaktickú výpožičku, ak „obcy schemat składniowy jest (bowiem)³ wypełniony swojskim materiałem słownym“ (Buttler 1976, s. 422). Naozaj, syntaktické výpožičky – nový slovosled, či používanie iných predložiek pri predložkových pádoch pod vplyvom cudzieho jazyka, majú v porovnaní s novou lexikou väčšinou skrytý charakter a preto sa dajú iba ťažko všimnúť.

Podľa Buttlerovej (1976, s. 422 – 423) pritom existujú tri typy syntaktických jednotiek:

- a) *zapożyczenia frazeologiczno-składniowe*, t.j. kalkovanie väzby vlastnej cudziemu ekvivalentu domáceho spojenia (napr. *polegać na kogo*, namiesto *na kim*) alebo prijímanie sfrazeologizovaných syntaktických konštrukcií, napr. rus. *nie patrzac na co*, namiesto poľského *mimo, pomimo*);
- b) *pożyczki semantyczno-składniowe*, pri ktorých je výsledkom rozšírenie záberu použitia a dodanie ďalších sémantických funkcií tradičným, domácim lexikálnym prostriedkom, napr. použitie predložky *dla* vo funkcii prostriedku na vyjadrenie ‘účelu, predurčenia’: *szyby dla okien* a pod.;
- c) *właściwe kalki składniowe*, t.j. kopírovanie schémy cudzích viet a syntaktických skupín, napr. *Gdziekolwiek by się to nie zdarzyło*, namiesto poľského *Gdziekolwiek by się to zdarzyło*. a i.

² Po tretom delení Poľska v roku 1795 sa v dôsledku rusifikačného a germanizačného tlaku v jednotlivých častiach, ktoré pripadli Rusku, Rakúsku a Prusku, zintenzívňuje vplyv ruštiny a nemčiny na poľštinu. V mnohých oblastiach to bol vplyv natoľko veľký, až ohrozoval zachovanie poľského jazyka na týchto územiach (Bajerova 2001). Poliáci sa tieto cudzie jazykové vplyvy snažili potlačiť, vyhýbali sa aj cudzím slovám, ale aj napriek tomu preniklo do poľštiny niekoľko rusizmov, či germanizmov. V ešte väčšej miere prenikli sémantické výpožičky a frazeologické kalky, t.j. menej očividné germanizmy a rusizmy, a ľuďom sa aj naďalej zdalo, že sa vyjadrujú iba pomocou poľštiny (Walczak 1995). Podľa Walczaka (2001) tak Poliáci odstránili *bryfrygiera*, ale neustriehli *listonosza* a podobne aj slová *czasopismo* (Zeitschrift), *duszpasterz* (Seelsorge), *parostatek* (Dampfschiff), *rzeczoznawca* (Sachverständiger), *światopogląd* (Weltanschauung), *dworzec kolejowy* (Bahnhof) atď.

³ Úprava autor článku.

Podľa autorky (ibid.) možno ako syntaktické výpožičky v poľštine kvalifikovať iba tie konštrukcie, ktoré sú výrazne proti zásadám spájania výrazov, typických pre poľštinu. Takými sú napríklad syntaktický rusizmus *za wyjątkiem*, či germanizmus *wstydzic się przed kim*, kalk nemeckého *sich vor jemandem schämen*). Pridávame ďalšie príklady.⁴ Výpožičky v oblasti väzby: *slużyć dowodem* (správne *slużyć za dowód*), *opływać dostatkami* (správne *opływać w dostatki*), *ubrać suknię, buty* (správne *ubrać się w suknię, włożyć buty*), *brać się za robotę* (správne *brać się do roboty*) a i. Výpožičky v oblasti použitia predložiek a spojok: a) nahradenie inými predložkami alebo spojkami: *pisać z dużej litery* (správne *pisać dużą literą*), *Ożarów przy Warszawie* (správne *Ożarów pod Warszawą*); b) predložka alebo spojka je nahradená iným slovným druhom: *Wszystko to osiągnął zawdzięczając własnej pracy.* (správne *Wszystko to osiągnął dzięki własnej pracy*); *Odrzucił naszą propozycję nie bacząc na jej różnorodne zalety.* (správne *Odrzucił naszą propozycję mimo jej różnorodnych zalet.*), *Zebranie odbędzie się jutro względnie w piątek.* (správne *Zebranie odbędzie się jutro lub w piątek.*) a i. Výpožičky v oblasti slovosledu vo vete: *Dziewczyna, oczy której na zawsze zapamiętał.* (správne *Dziewczyna, której oczy na zawsze zapamiętał.*); *Wszystkiego już dowiedział się.* (správne *Wszystkiego już się dowiedział.*); *Przed mniej więcej dziesięciu laty zmieniłam pracę.* (správne *Mniej więcej przed dziesięciu laty zmieniłam pracę.*); *Brał udział w różnych organizowanych przez naszą sekcję imprezach.* (správne *Brał udział w różnych imprezach, organizowanych przez naszą sekcję.*) a pod.

Tieto ako aj predchádzajúce príklady sú dôkazom toho, v minulosti na syntaktickú rovinu poľštinu vplývala najmä nemčina a ruština. Podľa Buttlerovej (1976) sa takéto syntaktické výpožičky objavovali vo výpovediach osôb ovládajúcich nielen materinský, ale aj cudzí jazyk alebo v tých oblastiach, kde na regionálnu obmenu poľštiny intenzívne vplýval cudzí jazyk (napr. tzv. kresowe *Daj to dla mnie.* namiesto *Daj mi to.*; poznańské *On to ale robi.* namiesto *Ale on to robi.*).⁵ Niektoré tieto prejavy mali individuálny charakter, pretože záviseli od samých používateľov ako jednotlivcov, iné boli rozširenejšie, ak im prišlo pôsobenie nejakej novej, domácej tendencie.

V súčasnej dobe sa objavujú ďalšie syntaktické výpožičky – anglické. Podľa Otwinowskej-Kasztelanic (2000) si ich prvé prejavy v poľštine všimli jazykovedci už v 80. rokoch 20. storočia, ale viac sa ich objavilo na začiatku 90. rokov. A. Markowski ešte v r. 1992 ako dva typické syntaktické anglicizmy jazyka reklamy uvádzal: „Syndy – która jest wszystkim, o czym marzysz.“ a „Salon szampon i odżywka w jednym.“⁶ Anglické syntaktické výpožičky sa začali objavovať v tlači, v rozhlase a v televízii, hlavne v dôsledku chybného prekladu zdrojových textov. V našom príspevku sa ďalej venujeme trom z dnešných, najčastejšie sa opakujúcich anglických syntaktických výpožičiek v poľštine a pozeráme sa na ne z perspektívy doteraz existujúcich syntaktických pravidiel poľského jazyka a hlavných dôvodov ich výskytu v reklamných textoch.

1. Prívlastok tvorený podstatným menom – ani spresnenie, ani poetickosť. Poľský prívlastok je zvyčajne tvorený prídavným menom, príčastím, radovou číslovkou alebo zámenom, ktoré sa s podstatným menom zhodujú v gramatickom rode, čísle a páde (napríklad *krótka ulica, dręczący problem, trzeci tydzień, taka rzecz*). Okrem toho prívlastok môže byť tvorený aj podstatným menom, vtedy však podstatné meno vystupuje v úlohe špecifikácie, spresnenia (napríklad *lekarz onkolog, artysta muzyk, czereśnia Regina*). Podľa Bartnickej –

⁴ Všetky vybrané príklady v odstavci podľa Klebanowska – Kochański – Markowski (1985).

⁵ Príklady podľa Buttlerová (1987).

⁶ Podľa autora by slogan o bábike znel správne ako „Syndy – twoje jedyne marzenie“ alebo „marzysz tylko o Syndy“. Reklama na šampón by zas s poľskými syntaktickými zásadami korešpondovala viac, ak by bola sformovaná ako „Salon szampon razem z odżywką“ alebo „Salon szampon i odżywka w jednym opakowaniu.“ (Markowski 1992).

Satkiewiczovej (2006) sa vo funkcii prívlastku tvoreného podstatným menom nachádzajú často aj krstné mená v pozícii pred priezviskom, tituly a pomenovania hodností (napríklad *Aleksander Fredro, król Zygmunt, doktor Maria*) a pod. Iných prípadov používania podstatného mena ako prívlastku bolo doposiaľ veľmi málo. Slovné spojenia, ako napríklad *cud dziewica* či *kobieta-wąz*, sa vyskytovali iba ako poetické a metaforické prostriedky (Otwinowska-Kasztelanica 2000). Pod vplyvom anglického jazyka sa však prívlastky tvorené podstatným menom objavujú v poľštine stále častejšie (napríklad *Żel farba* – pri typoch farieb na vlasy, *antyperspirant żel, Afrin Spray, park hotel, zoo safari, seks symbol, Eco zagadka, tenis nauka, biznes informacje, Sopot festiwal, Sibex Jesień 2011* a i.). Tento jav je vnímaný kriticky kvôli tomu, že prívlastok tvorený podstatným menom nepodlieha morfolologickej adaptácii, vďaka ktorej by sa prívlastok zatriedil do príslušnej kategórie a do poľského systému skloňovania, čo je negatívne chápané ako prejav nesystémovosti. Profesorka Mańczak-Wohlfeldová proti týmto vplyvom jednoznačne ostro vystupuje (porov. napr. Mańczak-Wohlfeldová, *Angielsko-polskie kontakty językowe*. Kraków 2006). Otwinowska-Kasztelanica (1998) však aj napriek tomu skôr očakáva, že počet konštrukcií, v ktorých sa vyskytuje spojenie dvoch podstatných mien, bude v budúcnosti narastať. Kvôli súčasnej tendencii k jazykovej ekonomickosti sa k tomuto názoru prikláňame.

2. Zhodný prívlastok v pozícii pred podstatným menom tam, kde by mal byť podľa zásad poľskej syntaxe za podstatným menom. V tlači, hlavne v populárnovedeckých, počítačových a hudobných časopisoch, v reklame a v názvoch inštitúcií, obchodov a pod. sa objavujú konštrukcie, ako napríklad *dęte instrumenty, polityczny pluralizm, publiczna telewizja, wirtualna rzeczywistość, polityczna poprawność, oceaniczna płyta, Koreańska Restauracja* a pod.⁷ Vie sa, že pozícia prívlastku podstatného mena súvisí v poľštine s významom celého výrazu. Tzv. *przydawka klasyfikująca* vystupuje za podstatným menom a ukazuje *najistotniejszą cechę przedmiotu, jego miejsce w zbiorze, systemie, stanowiące składniki klas zamkniętych* (USJP, s.1652) a tak napríklad v slovnom spojení *niedźwiedź brunatny* označuje druh zvierat'a. Na druhej strane tzv. *przydawka charakteryzująca* sa vyskytuje pred podstatným menom a informuje o vlastnosti, napríklad o farbe medveďa *brunatny niedźwiedź*. V angličtine sú, naopak, konštrukcie s prídavným menom za podstatným menom skôr výnimkou. Poľština dovoľuje používanie atributívnych konštrukcií v reči, a to vzhľadom na relatívne voľný slovosled a možné použitie prízvuku (Otwinowska-Kasztelanica 2000), avšak nové konštrukcie, ktoré sa objavujú v písanej podobe, vyzerajú podľa niektorých zvláštne, dokonca absurdne (Otwinowska-Kasztelanica 2000), znejú neprirodzene a, čo je najzávažnejšie, môžu meniť význam celého spojenia (Otwinowska 1997). Na nasledujúcich príkladoch chceme ešte raz poukázať na sémantickú rozdielnosť slovných spojení vytvorených pomocou podstatného mena a prídavného mena v rôznej kombinácii: *attaché kulturalny – kulturalny attaché – kulturalny attaché kulturalny* ako protiklad k *niekulturalny attaché kulturalny*. Vyššie uvedené príklady atributívnych konštrukcií by tak mali správne znieť *instrumenty dęte, pluralizm polityczny, telewizja publiczna, rzeczywistość wirtualna, poprawność polityczna, płyta oceaniczna* a *Restauracja Koreańska*.

⁷ Príklady aj podľa: Markowski, A.: *Nowsze zapożyczenia w polszczyźnie: anglicyzmy gramatyczne i leksykalne*. In: Poradnik Językowy, z. 3, Warszawa 1992, s. 237–241; Mańczak-Wohlfeldová, E.: *Angielsko-polskie kontakty językowe*. Kraków 2006; Otwinowska-Kasztelanica, A.: *Uwagi o kilku anglicyzmach gramatycznych, semantycznych i frazeologicznych w polszczyźnie*. In: Poradnik Językowy, z. 2, Warszawa 1997, s. 48–53; Zimnowoda, J.: *Normatywistyka wobec zapożyczeń w języku polskim*. In: Poradnik Językowy, z. 8-9, Warszawa 1999, s. 14–23.

3. Príslovka *generalnie* ako tzv. *discourse marker* v angličtine. Príslovky ako pomenovania príznačov fungujú vo vzťahu k adjektívam, slovesám a k adverbiami, prípadne aj celého prísudku alebo celej vety. S príslovkou *generalnie* sme sa doposiaľ stretávali ako s lexikálnou výpožičkou – módnym výrazom zastupujúcim domáce *ogólnie*, *powszechnie*. Vieme, že slová vo vete nie sú bez vzťahu k ostatným slovám vo vete, ale po vzájomnom usúvzťažnení sa stávajú prvkami gramatickej stavby vety, t.j. gramatickými jednotkami, ktoré vo vete stotožňujeme s vetnými členmi. Vetné členy sú navzájom spojené syntaktickými, resp. syntagmatickými vzťahmi (Kačala, 1998). V rámci vetných členov tak príslovka *generalnie* doteraz predstavovala príslovkové určenie spôsobu (*Ako? generalnie*). V poslednej dobe sa príslovka *generalnie* objavuje aj ako „człon modalny stojący przed wypowiedzeniem“ (Otwinowska-Kasztelaniová 1998, s. 57) v zmysle *na ogół*. Je to teda tak, ako *in general* a *generally*, t.j. tak, ako sa používajú tieto tzv. *discourse markers* v angličtine (Otwinowska 1997). Otwinowska (1997) tak považuje príslovkou *generalnie* za lexikálno-syntaktickú výpožičku. Podľa Michaela Swana (2005, 138) tzv. *discourse marker* predstavuje „a word or expression which can show the connection between what a speaker is saying and what has already been said or what is going to be said; they can help to make clear the structure of what is being said; they can indicate what speakers think about what they are saying or what others have said“. Anglické náprotivky *in general* a *generally* stoja pred samotnou výpoveďou a v písanej podobe sú od samotnej výpovede oddelené čiarkou (napr. *In general, her work has been good.* (OALD)). Rovnako ako v angličtine, aj poľské *generalnie* sa dostáva na začiatok vety, ako nám to ilustrujú aj tri náhodne vybrané príklady, ktoré sa objavili v internetovej tlači: *Generalnie jestem człowiekiem poważnym*,⁸ *Generalnie jestem zadowolony z tego, co graliśmy w defensywie, ale mieliśmy ogromne problemy z grą przeciwko strefie*,⁹ *Generalnie zgadzam się z pewnymi ogólnymi założeniami, jakie twórcom przyświecały*.¹⁰ V minulom roku sa v Poľsku objavili reklamné kampane na produkty istej poisťovacej spoločnosti. Išlo o hru s asociovaním samotného mena firmy: GENERALNIE lubię podróże, GENERALNIE wiem za ile. Domnievame sa preto, že aj vďaka nim možno očakávať rozšírenie tohto nového javu.

Ako sme už naznačili, jedným zo zdrojov nových syntaktických výpožičiek je dnes jazyk reklamy, konkrétne chybné preklady originálnych cudzojazyčných textov, pomocou ktorých sa propagujú firmy, či ich produkty. Reklamné šoty sú časovo obmedzené, a tak kvôli efektívnosti reklamy dôležitú úlohu zohráva aj psychologický aspekt reklamy a také použitie jazyka, ktorým sa zabezpečí ekonomickosť výpovede. Niektorí výrobcovia trvajú na použití pôvodných pomenovaní, v tomto prípade anglických, ktoré ale vznikli na základe iných syntaktických pravidiel tvorenia slovných spojení alebo aj celých viet. V mnohých prípadoch ide o mená samotných značiek alebo časti týchto mien. Názov produktu, ktorý sa ako nový dostáva na trh, sa musí v reklame zopakovať niekoľkokrát, aby si ho príjemca reklamy dobre zapamätal. Rovnako sa opakuje reklamný slogan, čím sa zákonite nedá vyhnúť použitiu cudzích, neasimilovaných syntaktických výpožičiek (Otwinowska-Kasztelaniová 2000).

V tomto referáte sme sa venovali trom syntaktickým výpožičkám: prívlastku tvorenému podstatným menom, zhodnému prívlastku v pozícii pred podstatným menom tam, kde by mal byť podľa zásad poľskej syntaxe za podstatným menom a príslovkou *generalnie*, ktorá najnovšie vystupuje na začiatku vety, ako tzv. *discourse marker* v angličtine. Konkrétnym dôkazom rozšírenia prívlastku tvoreného podstatným menom sú objavujúce sa pomenovania poľských firiem, bánk a iných spoločností, napríklad *Kredyt Bank*, *But Hala*,

⁸ <http://www.tvn24.pl/0,1719428,0,1,pierogi-na-czas-generalnie-jestem-czlowiekiem-powaznym,wiadomosc.html> 13.3.2012

⁹ <http://www.sportowefakty.pl/koszykowka/2011/12/04/generalnie-jestem-zadowolony-ale-komentarze-po-meczu-kk-row-/13.3.2012>

¹⁰ http://magazynspectrum.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=116:generalnie-jest-mizeria-z-ryszardem-terleckim-rozmawia-mateusz-zimnoch&catid=47:debata&Itemid=97 13.3.2012

Dach System, Auto Biznes, Auto Bazar, AUTO CZEŚĆI Z AMERYKI, Audio-Video-Komputery, BIZNES CENTER CLUB a pod.¹¹ Otwinowska (1997) sa zas bližšie zaoberala rozšírením príslovky *generalnie* v hovorovom jazyku mladých a zistila, že počas hodinového nahrávania rozhovorov študentov sa príslovka *generalnie* objavila osemkrát.

Podľa D. Buttlerovej (1976, s. 422) majú syntaktické výpožičky ako také charakter „rozchwień doraźnych, indywidualnych“, podľa autorky to však neznamená, že neexistujú aj také syntaktické kalky, ktoré sa vyznačujú väčšou trvácnosťou a rozšírením, avšak nie všetky syntaktické výpožičky majú automaticky trvalý charakter. Niektoré sa spájajú s obdobím, kedy bol vplyv daného jazyka najväčší a po ich oslabení – podobne ako nepotrebné lexikálne výpožičky – vypadávajú z obehu. Takto to bolo napríklad s konštrukciou *accusativus cum infinitivo* (napríklad *Pochlebcow powiada być z piekła rodem* ‘powiada, že pochlebcy są z piekła rodem’), ktorá bola bežne rozšírená v staršej poľštine, ale nepretrvala do 18. storočia a tak sa ani dnes nepoužíva.

Všeobecne možno povedať, že jazyk sa mení, lebo sa prispôsobuje meniacim sa potrebám jazykového spoločenstva. Ako píše J. Dolník (1999), dynamika jazyka spočíva práve v jeho schopnosti reagovať na dostatočne silné podnety z okolia (reči) postupnou zmenou svojho stavu, s tým, že jazykový systém sa prispôsobuje svojmu okoliu tým, že sa sám mení, ale pripúšťa iba takú množinu zmien, ktoré nemajú za následok ohrozenie jeho štruktúrovanosti, ktorá je nevyhnutná pre jeho normálne fungovanie.

Summary

The syntactic level of the language has a tendency to be more closed, more stable and more resistant compared to the lexical level of the language. In spite of that, the influences of English on Polish today do not strictly concern the lexical system of Polish – on the contrary, we can witness changes in the syntactic level itself, which are present in the form of the individual syntactic borrowings. In our paper we showed that three of such cases are the noun as the attribute of the Polish noun, the change in the position of the attribute formed by the adjective, and *generalnie*, which started to be used as the discourse marker *in general* in English. One of the sources of syntactic borrowings is the language of advertising, which is limited as to the scope and specific as to its character. As to the nouns standing as attributes, we showed that such attributes used to be applied as a poetic means. The new use which is not for artistic purposes is criticized for its unsystematic character because no suffixes are added to the borrowed word within the process of adaptation of the new lexeme to the system. Similarly, negatively is viewed the new use of certain adjectives before nouns, which traditionally were situated after nouns for specific semantic reasons (compare the difference between the *przydawka charakteryzująca* and the *przydawka klasyfikująca*). However, changes that happen in the language, usually labeled as “positive“ or “negative“ do not always remain in the language forever. The changes are an example of the dynamics of the language,

¹¹ Príklady aj podľa Markowski, A.: *Nowsze zapożyczenia w polszczyźnie: anglicyzmy gramatyczne i leksykalne*. In: *Poradnik Językowy*, z. 3, Warszawa 1992, s. 237–241; Mańczak-Wohlfeldová, E.: *Angielsko-polskie kontakty językowe*. Kraków 2006; Otwinowska-Kasztelanová, *Uwagi o kilku anglicyzmach gramatycznych, semantycznych i frazeologicznych w polszczyźnie*. In: *Poradnik Językowy*, z. 2, Warszawa 1997, s. 48–53; Zimnowoda, *Normatywistyka wobec zapożyczeń w języku polskim*. In: *Poradnik Językowy*, z. 8-9, Warszawa 1999, s. 14–23.

Iba pre úplnosť dodáme, že spojenia s *auto* vystupujú v poľštine aj ako kompozitá. Podľa M. Pančíkovej komponent *auto* patrí v poľštine medzi najrozšírenejšie medzinárodné komponenty a má niekoľko významov: „sám, vlastný“ ako napríklad v slovách *autokontrola, autoparodia*; „automatický, samočinný“ ako pri *autorotacja, autoblok* a „automobilový“ ako v prípade lexém *automyjnia, autookulary* či *autoserwis* (Pančíková, 2008).

which, meeting the new requirements of its users, adapts to its new environment by changing itself.

Bibliografia

1. BARTNICKA, B. – SATKIEWICZ, H.: Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców. Warszawa 2006.
2. BAJEROWA, I.: *Język ogólnopolski XX wieku*. In: Współczesny język polski. Lublin 2001, s. 23 – 48.
3. BUTTLER, D. – KURKOWSKA, H. – SATKIEWICZ, H.: Kultura języka polskiego. Warszawa 1976.
4. DOLNÍK, J.: Základy lingvistiky. Bratislava 1999.
5. GRYBOSIOWA, A.: *Dlaczego mówimy „dokładnie tak“?* In: Poradnik Językowy, z. 4, Warszawa 1994, s. 65–69.
6. GRYBOSIOWA, A.: *Modern Polish*. In: Język wtopiony w rzeczywistość. Katowice 2003.
7. KAČALA, J.: Syntaktický systém jazyka. Pezinok 1998.
8. KLEBANOWSKA, B. – KOCHAŃSKI, W. – MARKOWSKI, A.: O dobrej i złej polszczyźnie. Warszawa 1985.
9. MADELSKA, L. – WARCHOŁ-SCHLOTTMANN, M.: Odkrywamy język polski. Gramatyka dla uczących (się) języka polskiego jako obcego. Kraków 2008.
10. MAŃCZAK-WOHLFELD, E.: Angielsko-polskie kontakty językowe. Kraków 2006.
11. MAŃCZAK-WOHLFELD, E.: *Język angielski w polskich nagłówkach prasowych*. In: Język i komunikacja, Język trzeciego tysiąclecia III, Język polski i języki obce – kontakty, kultura, dydaktyka. Kraków 2005, s. 57–63.
12. MARKOWSKI, A.: *Nowsze zapożyczenia w polszczyźnie: anglicyzmy gramatyczne i leksykalne*. In: Poradnik Językowy, z. 3, Warszawa 1992, s. 237 – 241.
13. OTWINOWSKA, A.: *Uwagi o kilku anglicyzmach gramatycznych, semantycznych i frazeologicznych w polszczyźnie*. In: Poradnik Językowy, z. 2, Warszawa 1997, s. 48 – 53.
14. OTWINOWSKA-KASZTELANIC, A.: *Wpływ języka angielskiego na polszczyznę (Wyniki badania ankietowego świadomości językowej młodszego pokolenia Polaków)*. In: Poradnik Językowy, z. 1-2, Warszawa 1998, s. 57 – 65.
15. OTWINOWSKA-KASZTELANIC, A.: A study of the lexico-semantic and grammatical influence of English on the Polish of the younger generation of Poles (19-35 years of age). Warszawa 2000.
16. PANČÍKOVÁ, M.: Rozvojové tendencie poľskej a slovenskej lexiky na prelome tisícročia. Vybraná problematika. Substantíva. Bratislava 2008.
17. SWAN, M.: Practical English Usage (3rd Edition). Oxford 2005.
18. SIEMUND, P.: *Language contact*. In: Language Contact and Contact Languages (Edited by Peter Siemund and Noemi Kintana). Amsterdam 2008, s. 5 – 11 (dostępne na stronie http://www.lel.ed.ac.uk/sssocio/readings/Naomi/Siemund&Kintana08_Intro-1.pdf, dnia 9. 2. 2012).
19. SKUDRZYK, A.: *Dobry zwyczaj – ZAPOŻYCZAJ?* In: Postscriptum, nr 2-3 (42-43), Katowice 2002, s. 29 – 33.
20. WALCZAK, B.: Zarys dziejów języka polskiego. Poznań 1995.
21. WALCZAK, B.: *Kontakty polszczyzny z językami niesłowiańskimi*. In: Współczesny język polski. Lublin 2001, s. 527 – 539.
22. WITALISZ, A.: *Z problematyki badań nad zapożyczeniami semantycznymi*. In: Poradnik Językowy, z. 1, Warszawa 2007, s. 16 – 23.

23. ZARĘBA, A.: *Włoskie zapożyczenia we współczesnej polszczyźnie*. In: *Język Polski* XXVII, č. 1, Kraków 1947, s. 16 – 21.
24. ZIMNOWODA, J.: *Normatywistyka wobec zapożyczeń w języku polskim*. In: *Poradnik Językowy*, z. 8-9, Warszawa 1999, s. 14 – 23.

Słowniki

1. USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego (pod red. prof. S. Dubisza). Warszawa 2006.
2. OALD – Oxford Advanced Learner’s Dictionary. International Student’s Edition. Oxford 2010.

Konfrontační výzkum přirovnání založených na obrazech přírodních jevů (na materiálu českého a ázerbájdžánského jazyka)

Roza Şəfiyeva Şakir qızı

Confrontative study of comparatives formed on the images of natural phenomena (on the material of the Czech and Azerbaijani languages)

Abstract: *The article deals with the analysis of the Czech and Azerbaijani comparatives formed on the images of natural phenomena. These comparatives form quite large totality of phraseological units that are distinguished by their specific structural-semantic peculiarities. The analysis makes it possible to reveal cultural-national specific character of compared constructions.*

Key words: *confrontative analysis, comparative, comparative construction, natural phenomena, image, linguistic culturology*

Contact: *Baku Slavic University, Centre of Czech Language, S. Rustam 25, AZ 1014 Baku, Azerbaijan, rshafiyeva@yahoo.com*

V českém a ázerbájdžánském jazyce tvoří ustálená přirovnání poměrně velkou skupinu frazeologických jednotek, pro které jsou typické specifické strukturální a sémantické rysy. V předkládaném příspěvku se dotkneme především problematiky mezijazykové ekvivalence, přičemž si povšimneme faktorů, které se při analýze jednotlivých českých a ázerbájdžánských komparativ ukázaly jako společné nebo odlišné.

Výzkum tematických skupin přirovnání, který se začal nejintenzivněji rozvíjet v lexikografii druhé poloviny XX. století, přetrvává dodnes jako aktuální a vedoucí směr. Pozitivní výsledky přitom poskytují ty výzkumy, které se zaměřují na konkrétní tematické skupiny s ohledem na charakter celého spektra paradigmatických a syntagmatických vztahů uvnitř těchto skupin (Babuškin 1996, Karcevskij 1996, Grenarová 2008).

Pojmenování přírodních jevů poskytují jak v ázerbájdžánštině, tak i v češtině neomezené možnosti pro vytvoření různých asociací, na nichž jsou přirovnání založena. Zprostředkovaně se pak odrážejí ve vědomí nositele jazyka, včetně jeho výpovědí (Mamedli 2001, Maslova 2001, Potřebná 1990). V takovém případě se zvláště zužují objektivní podmínky pro vznik těchto asociací, které jsou jejichž komponentem jsou přírodní jevy.

V obou jazycích existuje frazeologicko-sémantická skupina přirovnání, jejichž obrazným základem jsou představy o různých přírodních jevech a označení konkrétních symbolů. Poznamenejme, že v lingvistice existuje velké množství prací, které se zabývají zkoumáním teoretické základny jazykového symbolu. Odvoláme se pouze na některé z nich (Losev 1970, Mamedli 2001, Sakulin 1990, Jung 1991, Čermák 1993). Termíny „symbol“ a „obraz“ používáme v tomto článku jako synonyma. Zcela souhlasíme s V. A. Maslovovou, která uvádí, že „symbol je koncept, příbuzný obrazu, a proto se často hovoří o symbolických obrazech. Symbol doprovázejí vysoké smysly a obraz se současně může asociovat s objektem jiné úrovně... Přechod k symbolu (od obrazu i od znaku) je determinován faktory extralingvistického charakteru“ (Maslova 2001, 100).

Porovnáme řadu českých a ázerbájdžánských přirovnání s (univerzálními i národními) obrazy – pojmenováními přírodních jevů. Materiál pro výzkum jsme čerpali z frazeologických slovníků zkoumaných jazyků (Tagiev 1974, Словарь образных выражений русского языка, Čermák 1983, Mokienko 2002). V češtině existují např. přirovnání jako: *jako aprílové počasí, jako houby po dešti, jako mráz mu běží po zádech, bílý jako (padlý) sníh, pije jako duha, je jako hrom, (těžký) jak hrom, jako hrom z čistého nebe, zůstala, jako když do ní hrom uhodí, pracuje jako když hrom bije, (rána) jako hrom, jako by se nechumelilo, září jak měsíček v úplňku, ruce jako led, je jako třtina větrem se klátící, hrne se jako velká voda*. Je zřejmé, že obrátů s obrazem hromu je více. Jsou však zastoupeny i symboly *aprílového (tj. dubnového) počasí, mrazu, duhy, sněhu, ledu, úplňku, větru, velké vody a povodně*.

V ázerbájdžánštině do této skupiny patří obraty s obrazy *aprílového (dubnového) deště, úplňku, ledu, černého větru, měsíce, nebe a mraků*. Např. *abi-leysan kimi göz yaşı axıtmaq* (dosl. *slzy jako lijavec*), *bədirlənmiş ay kimi* (dosl. *jako měsíc v úplňku* (o obličejí krásné dívky), *elə bil aydan düşüb* (dosl. *jako by spadl z měsíce*), *göydən düşüb* (dosl. *jako by spadl z nebe*), *elə bil göydən zənbillə salınıb* (dosl. *jako by jej z nebe v koši spustili*), *elə bil göyün qarnı yırtılıb* (dosl. *jako by se nebi břicho roztrhlo*), *yerdən göyə kimi* (dosl. *od země do nebe*), *yel kimi gəzmək* (chodit si jako vítr), *on dörd gecəlik ay kimi* (dosl. *jako měsíc o čtrnácté noci*), *üzü bulud kimi tutulmaq* (dosl. *zamařit se jako mrak*), *ürəyi buz kimi olmaq* (dosl. *mít srdce jako led*). Je zřejmé, že se řada symbolů v obou jazycích shoduje.

Je nutné uvést, že nezohledňujeme paradigmatické variantní tvary, protože je nepovažujeme za různé obraty. Např. *ürəyi buz kimi olmaq* (dosl. *srdce jako led*) a *ürəyini buz kimi saxlamaq* (mít srdce jako led).

Zajímavá je částečná analogie tradičního orientálního obrazu dívky s obličejem jako měsíc s českým *září jak měsíček v úplňku*. V ázerbájdžánštině jej vyjadřují obraty *bədirlənmiş ay kimi* (dosl. *jako měsíc v úplňku* (o obličejí krásné dívky), *on dörd gecəlik ay kimi* (dosl. *jako měsíc o čtrnácté noci*).

Aprílové počasí se u Čechů asociuje s proměnlivostí, např. *jako aprílové počasí*, a u Ázerbájdžánců s lijáky *abi-leysan kimi göz yaşı axıtmaq* (dosl. *slzy jako lijavec*).

Ázerbájdžánské obraty *elə bil göydən düşüb* (dosl. *jako by spadl z nebe*) a *elə bil göydən zənbillə salınıb* (dosl. *jako by jej z nebe v koši spustili*) mohou být považovány za variantní, protože se v nich realizuje stejná sémantika „neočekávanosti“. (U řady příkladů v našem článku uvádíme také ruská přirovnání, což podle našeho názoru umožňuje vyvození spolehlivých závěrů. Tak např. ázerbájdžánské přirovnání *elə bil aydan düşüb* je zcela ekvivalentní ruskému *как с луны свалился*. A význam obratu *elə bil göyün qarnı yırtılıb* (dosl. *jako by se nebi břicho roztrhlo*) je ekvivalentem ruského *разверзлись хляби небесные*).

Obraz ledu v ázerbájdžánštině vystupuje jako symbol klidu a chladnokrevnosti: *ürəyi buz kimi olmaq* (dosl. *srdce jako led*). Týž obraz se vyskytuje také v obratu s artefaktem „sekerá“: *buz baltası kimi* (dosl. *sekerá na štípání ledu*). Zdraví se v něm asociuje se sekerou na rozbíjení ledu (tzn. být velmi zdravý). Podle našeho názoru zde led plní funkci doplňkovou.

Jako symboly negativních emocí slouží obrazy vichru, oblak a mraků, např. *qara yel kimi qarşılamaq* ve významu „přivítat nepřátelsky, chladně“, *üzü bulud kimi tutulmaq* ve významu „vypadat velmi zachmuřeně, mít nespokojený obličej“. Obraz větru v ázerbájdžánských přirovnáních symbolizuje nečinnost, lenost a bezstarostnost, jako např. *yel kimi gəzmək* (dosl. *chodit si jako vítr*).

Již jsme zmínili, že v češtině existuje řada přirovnání s komponentem „hrom“. Např. *je jako hrom, (těžký) jak hrom, jako hrom z čistého nebe, zůstala, jako když do ní hrom uhodí, pracuje jako když hrom bije, (rána) jako hrom*. První uvedený obrat *je jako hrom* realizuje pozitivní schéma, které je přítom ve struktuře obratu s takovým významem jako

„silný, zdravý“ poměrně vzácné. Kromě toho je obraz hromu spojován s tíží – (*těžký*) *jak hrom*, s neočekávanou ranou – *jako hrom z čistého nebe* (srovnej ruské *как гром с неба*), s nehybností – *zůstala, jako když do ní hrom uhoří*, s velkou pracovní výkonností – *pracuje jako když hrom bije* aj. Invariantní symbolický význam hromu je v češtině zastoupen jak v podobě negativní, tak i pozitivní: jako hrom lze pracovat a jako hrom lze být i silný. Tyto příznaky a symbolika jsou v porovnání s ázerbájdžánštinou neekvivalentní.

Obraz deště je v českém jazyce stimulem růstu, který může mít mytologický základ, jako např. *jako houby po dešti* (porovnej ruské *расту как грибы после дождя*). V ázerbájdžánštině existuje podobný obrat *göbələk kimi* (*dosl. jako houby*), v jehož obrazném základu není ovšem dešť zastoupen.

Obraz mrazu je v českých přirovnáních symbolem negativních pocitů spojených se strachem, např. *mráz mu běží po zádech*. Tento symbol je v ruštině představen výrazem *мороз по коже подупает*. V ázerbájdžánštině se ve stejné situaci používá synonymický obraz chladu: *canımdan üşütmə keçir* (*dosl. mráz chodí po těle*). V ázerbájdžánském a ruském jazyce se, na rozdíl od češtiny, jedná o prvky sekundární nominace, které neobsahují prvek přirovnání.

Led vystupuje jako symbol chladu. Univerzálně sémantické uplatnění nachází tento obraz ve struktuře absolutního přirovnání *jako led*, které se obvykle používá v souvislosti s pocitem chladu v končetinách, např. *ruce jako led*. V ázerbájdžánském jazyce existuje přirovnání *əllərim/əlləri buz kimidir* (*dosl. moje/jeho ruce jsou jako led*). Častá je i metafora *buzlamaq – əllərim buzlayıb*.

Obraz duhy má v českém jazyce unikátní symbolickou roli schopnosti hodně vypít. Češi říkají, že *pije jako duha*. Tento obrat nemá ekvivalent ani v ázerbájdžánském, ani v ruském jazyce. Tuto symboliku můžeme považovat za jedinečnou.

Sníh v češtině symbolizuje bledost či světlost člověka, např. *bílý jako (padlý) sníh*. Bledost se asociuje i s křídou, stěnou a smrtí (*bledý jako křída/stěna/smrt*). Obraz sněhu (a z předmětů obraz stříbra) se asociuje také s barvou vlasů, např. *hlava bílá jako sníh*. V hovorové ázerbájdžánštině se používá obrat *saçı qar kimi ağarıb* (*dosl. hlava zbleděla jako sníh*).

V českých přirovnáních se vyskytuje také obraz velké vody, povodně apod., například *hrne se jako velká voda*.

Při porovnání českých a ázerbájdžánských přirovnání založených na obrazech přírodních jevů jsme objevili také určité množství bezekvivalentních jednotek (*pije jako duha; on dörd gecəlik* atp.).

Statistická analýza zkoumané skupiny českých a ázerbájdžánských přirovnání ukázala, že v jejich rámci existuje přibližně stejný počet obrazů: v češtině 10 a v ázerbájdžánštině 8. Ze 16 obrátů založených na těchto obrazech je v českém jazyce 11 doprovázeno negativními konotacemi, 2 neutrálními a 3 pozitivními. V ázerbájdžánštině je na 8 obrazech založeno 14 obrátů. Z nich 8 je provázeno negativní konotací, 2 neutrální a 4 pozitivní.

Je zřejmé, že ve zkoumané frazeosémantické skupině přirovnání převažují negativní konotace. V těchto případech mohou přirovnání v jednom jazyce odpovídat metaforám a metamorfózám ve druhém jazyce. Patří sem jak přirovnání absolutní, tak i přirovnání založená na precedenčních situacích.

V obou jazycích jsou zastoupeny paradigmatické formy přirovnání, nemají však podstatný význam pro variantnost významu. Mimo to se v obou jazycích projevuje variantnost v systému přirovnání. Z prezentovaného materiálu je zřejmé, že struktura přirovnání představuje různá schémata metaforického a metonymického vyjádření, přičemž přirovnání v jeho ryzí podobě, čímž se odlišuje od metafory a metamorfózy (Telija 1995, Tagijev 1974, Čermák 1983, Mokienko 2002).

Provedená analýza ukázala, že mezi ekvivalentními českými a ázerbájdžánskými přirovnáními najdeme identická, analogická i paralelní. Vyčlenění uvedených typů mezijazykových ekvivalentů vyplynulo z kombinace shod a rozdílů takových parametrů, jako jsou význam srovnávaných obrátů, jejich motivace, stylistická charakteristika, složení komponentů a jejich struktura. V rámci prezentovaného výzkumu jsme si ovšem nekladli za cíl zkoumání z hlediska komponentů a struktury přirovnání.

Jen stručně zmíníme, že se struktury zkoumaných přirovnání různí. Jsou mezi nimi jak jednoduché jednoslovné, tj. absolutní přirovnání (*ay kimi, göbələk kimi; jak hrom*), tak i složitější struktury (*hrne se jako velká voda, jako třtina větrem se klatící, září jak měsíček v úplňku; oddan qorxan kimi qorxmaq, yel kimi gəzmək, qara yel kimi qarşılamaq, əllərim/əlləri buz kimidir*).

Je nutné vzít v úvahu také skutečnost, že otázka ekvivalence nebo definování typů ekvivalentů a charakterizování faktorů ovlivňujících specifika ekvivalenčních vztahů mezi důležitými aspekty konfrontačního popisu a výkladu přirovnání je přímo spojena jak s problematikou překladové lexikografie a lexikologie, tak i s překladatelskou praxí (tento aspekt bude předmětem zvláštního výzkumu).

Výsledky, ke kterým jsme dospěli při naší komparační analýze přirovnání založených na přírodních jevech, dokládají odůvodněnost teze V. N. Tepilji o správnosti vydělování kulturně-národní konotace jako zvláštního makrokomponentu významu (Tepilja, 2004, 22), jež je v podstatě vztahem asociačně-obrazných konotací a kulturních znaků jiných systémů pojmání světa používaných pro analyzování jazyků.

Резюме

Настоящая статья посвящена анализу азербайджанских и чешских компаративов, построенных на образах природных явлений. Данные компаративы образуют относительно большую совокупность единиц фразеологической природы, которые выделяются специфическими структурными и семантическими чертами. Проведенный в статье анализ позволил вскрыть культурно-национальную специфику сравнительных оборотов.

Summary

The article deals with the comparative analysis of the Czech and Azerbaijani comparatives components of which are images of natural phenomena. In the work are used comparative and statistic methods of research and method of semantic analysis. The material of the research are phraseological and bilingual dictionaries of the Czech and Azerbaijani languages. The material revealed during the research makes it possible to determine which of these two languages has more comparatives with the aforesaid semantics. The problem of stylistic belonging of the comparatives is raised, too.

Bibliografie

1. Čermák, F. Povaha univerzálního ve frazeologii a idiomatice. In *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1993. s. 45 – 52.
2. Čermák, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha: Academia, 1983.
3. Čermák, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1994.

4. Filipец, J. Česká frazeologie. *Naše řeč*, ročník 67, číslo 3, 1984.
5. Grenarová, R. Intenzifikace verbálních přirovnání s komparátorem jako v češtině a ruštině. In *Parémie národů slovanských IV*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008. s. 70 – 76.
6. Mlacek, J. a kol. *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul, 1995.
7. Mokienko, V., Wurm, A. *Česko-ruský frazeologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.
8. Бабушкин А. П. *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка*. Воронеж, 1996.
9. Буркхарт, Ф. Язык, социальное поведение и культура. In *Образ мира в слове и ритуале*. Москва, 1992.
10. Гамидов, И. Г. *Философия грамматики афоризмов и пословиц*. Баку: Сабах, 2001.
11. Карцевский, С. *Сравнение Хрестоматия по общему языкознанию*. Минск, 1976.
12. Копыленко, М. М. *Основы этнолингвистики*. Алматы, 1995.
13. Кэрлот, Х. Э. *Словарь символов*. Москва, 1994.
14. Лосев, А. Ф. Символ. In: *Философская энциклопедия*. Москва, 1970.
15. Мамедли, А. М. Семантика сравнительного оборота и процесс фразеологизации. In *Филологический сборник к 80-летию со дня рождения проф. М. Т. Тагиева*. Баку, 2001, с. 252 – 256.
16. Мамедова, Т. М. *Сопоставительный анализ русской и азербайджанской компаративной фразеологии: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук*. Баку, 1998.
17. Маслова, В. А. *Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. Москва: Издательский центр «Академия», 2001.
18. Потебня, А. А. *Символ и миф в народной культуре*. Москва, 2000.
19. Сакулин, П. Н. *Филология и культурология*. Москва, 1990.
20. *Словарь образных выражений русского языка*. Под ред. В. Н. Телия. Москва, 1995.
21. Тагиев, М. Т. *Русско-азербайджанский фразеологический словарь*. Баку: Маариф, 1974.
22. Тарланов, З. К. Этнический язык и этническое видение мира. In: *Язык и этнический менталитет*. Петрозаводск, 1995.
23. Телия, В. Н. Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка. In: *Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках*. Москва: Языки славянской культуры, 2004, с. 19 – 30.
24. *Типология образных систем азербайджанского и русского языков*. Баку: АПИРЯЛ им. М. Ф. Ахундова, 1992.
25. Шелестюк, Е. В. О лингвистическом исследовании символа. *Вопросы языкознания*, № 4, 1997.
26. Юнг, К. Г. *Архетип и символ*. Москва, 1991.

Формальная и словообразовательная ассимиляция прямых заимствований в русском языке

Tamara Sokolova

Formal and word-formative assimilation of the direct adoptions in Russian language

Abstract: This article is dedicated to the analysis of the direct borrowings of the French origin in Russian language. The research was made on the basis of the found lexical units from the *Tolkovyj slovar' inozыchnыx slov* of L. P. Krysin. 2400 words were found there, and then the formal and word-formative adaptations were analyzed. The results of the research are presented in this article.

Key words: Borrowed words, direct adoption, assimilation, transliteration, transcription, verb, noun, adjective, borrowings, formal adaptation, word-formative adaptation, grammar adaptation

Contact: Univerzita Palackého v Olomouci, 17. listopadu 948/6 779 00 Olomouc, TIS1919@gmail.com

Согласно традиционному подходу к классификации заимствованных слов их можно разделить на следующие два типа: *прямые (непосредственные) заимствования* и *кальки*.

При прямом заимствовании элементы чужого языка переходят в принимающий язык в исходной или транслитерированной форме, то есть заимствуется не только значение иноязычной лексемы, но и ее материальная форма (например, *écran* – *экран*).

При калькировании новое слово создается по иноязычному образцу из исконных языковых элементов (например, *touchant* – *трогательный*). Среди фразеологизмов французского происхождения больше калек, поскольку «основным способом заимствования в сфере фразеологии является калькирование, т. е. буквальный, пословный перевод иноязычного оборота» (Назарян 1987: 274). Согласно нашим наблюдениям, среди галлицизмов-лексем больше прямых заимствований. Итак, рассмотрим особенности, характерные для *прямых заимствований* французского происхождения. Традиционно они подразделяются на *иностранное слова*, *экзотизмы*, *иноязычные вкрапления* и *варваризмы*. Подчеркнем, что среди ученых пока еще нет единства ни в вопросе выделения разных типов прямых заимствований, ни в трактовке ими каждого из вышеперечисленных терминов. Мы будем понимать под этими словами следующее:

1. *Иностранное слова* (синонимы: заимствованные, иноязычные, ассимилированные слова) – лексемы, освоенные языком и образующие «три лексико-морфологические группы: а) слова, структурно совпадающие с иноязычными образцами: <...> беж, хаки; б) слова, морфологически оформленные аффиксами заимствующего языка: <...> марк-ирова-ть (франц. *marquer*) <...>; в) слова с замещением части иноязычного образца русским элементом: шорт-ы (англ. *short-s*) <...>» (РЯ 1997: 133).

2. *Экзотизмы* – это национальные наименования предметов, явлений и понятий, свойственных природе, жизни и культуре тех стран и народов, у которых эти названия появились (*ажан* 'применительно к Франции: полицейский, сыщик' – < *agent de police*; *апаш* во 2-ом значении: 'деклассированный элемент во Франции' – *apache*; *гильотина* – *guillotine*; *консьерж* – *conciergerie*; *портье* – *portier*; *шалэ* – 'в горах Швейцарии: сельский домик' – *chalet*; *шансонье* – 'эстрадный певец во Франции' – *chansonier*; *шевалье* – *chevalier*).

3. *Иноязычные вкрапления* – окказиональные слова, обороты и отрезки текста, передаваемые обычно графическими и фонетическими средствами языка-источника и употребляющиеся в речи билингвов: *entre nous* – 'между нами', *fleur* – 'цветок', *adieu!* – 'прощай(те)!', *à propos* – 'кстати'.

4. *Варваризмы* – неосвоенные заимствования, характеризующиеся фонетической и грамматической вариантностью и использующиеся в речи монолингвов: *web site/web-сайт/вэб-сайт* (из англ.). Термины *экзотизм*, *иноязычное вкрапление* и *варваризм* довольно близки друг к другу, поэтому они нередко смешиваются. Мы согласны с мнением Т. В. Новиковой о том, что «основной причиной смешения терминов *экзотизм*, *иноязычное вкрапление* и *варваризм* является сведение в один ряд функционального параметра (цели использования заимствованной единицы) и адаптационного (степень ее освоенности)» (Новикова 2003: 6). Исследователь предлагает употреблять термин *экзотизм* для характеристики функционального плана употребления заимствованных слов, независимо от степени их освоенности в языковой системе, а термины *иноязычное вкрапление* и *варваризм* – при описании иноязычных слов по степени их адаптации.

Освоение иноязычной лексики предполагает *четыре* следующие один за другим этапы:

1. иноязычное вкрапление (не фиксируется в словарях);
2. варваризм (начинает появляться в словарях неологизмов, словарях иностранных слов);
3. иностранное слово (включается в словари иностранных слов и в толковые словари литературного русского языка);
4. полностью освоенное слово (не фиксируется в словарях иностранных слов, происхождение можно установить в этимологических словарях).

Это так называемый *адаптационный* план в классификации заимствований. *Функциональный* же план предполагает, что каждое из таких слов может быть либо экзотизмом (кроме «полностью освоенного слова»), либо термином, либо нейтральной лексемой. Проанализируем некоторые особенности ассимиляции иностранных слов французского происхождения (третий адаптационный этап освоения иноязычных заимствований) на основе картографированной нами лексики (2400 слов из заголовков словарных статей), извлеченной методом несплошной выборки из «Толкового словаря иноязычных слов» Л. П. Крысина (Крысин 2005). Среди этих слов не встречаются варваризмы, так как заимствования из французского языка, зафиксированные в этом словаре, вошли (за редкими исключениями) в русский язык в XVIII – XIX вв. Кроме того, мы не включили в исследование большинство специальных терминов, кроме некоторых широко известных слов и лексем с пометами «лингв. (лингвистическое)» и «лит. (литературное)».

В «Толковом словаре иностранных слов» Л. П. Крысина помета «фр. (французский язык)» употребляется рядом с иноязычным словом в следующих случаях:

1. Слово является прямым заимствованием из французского языка: *абажур*, *авантюра*, *аксессуар*, *акушер*, *ансамбль*, *антрекот*, *антреприза*, *аплодировать*,

аплодисменты, ассортимент, афера, аферист, афиша, афишировать, габардин, дама, жакет, кабаре, майонез, наполеон, олеандр и др.

2. Иноязычное выражение попало в русский язык из французского или, возможно, какого-то другого западноевропейского языка, но невозможно определить, из какого именно. В словаре через запятую указываются как минимум два языка (чаще всего, французский и немецкий) в качестве источников (см.: *вата* [нем. *Watte*, фр. *ouatte*]) или посредников для заимствованного слова (см.: из латинского языка через французский или немецкий – слово *ваза* [нем. *Vase*, фр. *vase* < лат. *vās* 'сосуд'], *негативный* [нем. *negativ*, фр. *négatif* < лат. *negātīvus* 'отрицательный'], *нейтрализация, номинал, номинальный, нормативный, нумизматика, операция, оппозиция*, из греческого языка – слова *парадигма* [нем. *Paradigma*, фр. *paradigme* < греч. *paradeigma* 'пример, образец']). Как правило, именно латинский или греческий языки являются языками-донорами в случае посредничества французского или немецкого языков.

3. Опосредованное заимствование – французское слово. Иноязычное слово из французского языка было заимствовано через какой-либо язык-посредник (обычно через немецкий язык): *пакет* [нем. *Paket* < фр. *paquet*], *парировать* [нем. *parieren* < фр. *parer* *отражать, отбивать*], *пассажир* [нем. *Passagier* < фр. *passager* < *passer* 'проезжать'], *патрон*¹ и *патрон*² [нем. *Patron* < фр. *patron* < ср.-лат. *patrōnus*¹ 'оболочка снаряда' и *patrōnus*² 'защитник, покровитель'].

4. Лексема была заимствована в русском языке из какого-либо другого языка, а французский язык явился языком-посредником: *вагон* [фр. *wagon* < англ. *waggon* *повозка*] (из английского языка), *жираф* [фр. *girafe* < араб. *zurāfa*] (из арабского языка). Отметим, что часто это латинские или греческие по происхождению слова, которые сначала были заимствованы французским языком, а из него перешли в русский язык. Таким образом, значение и форма лексемы обычно восходят именно к французскому этимону: *неофит* 'новичок в чем-нибудь' [фр. *néophyte* < греч. *neophytos* < *neos* *новый* + *phyton* 'растение, побег'], *организм* 'живое целое' [фр. *organisme* < греч. *organon* 'орудие; орган'], *одиозный* [фр. *odieux* < лат. *odiosus* 'противный'], *оппортунизм* 'приспособленчество' [фр. *opportunisme* < лат. *opportūnus* 'удобный, выгодный'], *ореол* 'световая кайма' [фр. *auréole* < лат. *corōna aureola* 'золотой венец'], *пальто, вариант, гонорар, трибуна*. Такие заимствования называются опосредованными.

5. Опосредованное иноязычное заимствование – нефранцузское слово, а французский язык – один из нескольких языков-посредников: *офицер* [нем. *Offizier* < фр. *officier* < лат. *officiūm* *служба*], *паритет* [нем. *Parität* < фр. *parité* < лат. *paritās* 'равенство'], *пародия* [нем. *Parodie* < фр. *parodie* < греч. *parōdia* букв. 'нение низнанку']. Слова из третьей и пятой групп нами на данном этапе исследования пока не рассматривались, поскольку мы решили на первом этапе рассмотреть те французские по происхождению слова, которые пришли в русский язык непосредственно из французского языка. Иноязычное слово, попадая в принимающий язык, изменяет под его влиянием звуковую, графическую, грамматическую и словообразовательную стороны, а нередко и значение. Можно выделить следующие основные виды адаптации заимствованного слова в языке-реципиенте:

- 1) **формальную** (фонетическую, графическую и орфографическую);
- 2) **грамматическую**;
- 3) **словообразовательную** (последний тип ассимиляции иноязычного слова учитывают, например, Л. П. Крысин и Е. В. Маринова);
- 4) **семантическую** (некоторые лингвисты отводят этому виду адаптации главенствующую роль, например, см.: Феоклистова 1999: 4). Подчеркнем, что все эти

процессы адаптации происходят одновременно. Вполне ассимилированной является лексема, уподобившаяся словам русского языка на всех или почти на всех уровнях (фонетически, графически, грамматически, словообразовательно, семантически). Слово при этом подчиняется правилам русской грамматики. Например, иноязычное происхождение таких галлицизмов, как *суп, балет, салат, лампа, кабинет, костюм, котлета и других* можно установить лишь с помощью этимологического анализа, настолько высока степень их освоенности в русском языке. Приведем примеры лексем, близких по своей структуре к словам из французского языка: *эквивалент (équivalent), эклер (éclair), экстернат (externat), электорат (électorat), элемент (élément), роман (roman)*. Такие слова соответствуют определению А. К. Николеску: «Лексическое заимствование понимается как лексическая единица, непосредственным этимолоном которой является иноязычное слово, претерпевшее незначительную трансформацию при освоении русским языком» (Николеску 2005: 9). Из недавних заимствований можно назвать следующие слова: *бутик, дефиле, борсетка*. Остановимся подробнее на формальной и словообразовательной адаптации иноязычных слов.

Формальная адаптация

Остановимся сначала на *формальной* адаптации галлицизмов. Отсутствие точных звуковых и буквенных соответствий между языками является причиной фонематической вариантности заимствований (обычно на первом этапе их освоения). Вариантность облика заимствований обусловлена также и тем, что сосуществуют два способа передачи иноязычных слов (при замене букв иноязычной письменности буквами русской): транслитерация (передача заимствованных слов соответственно их написанию в языке-доноре, например, *флакон [flacon]*) и транскрипция (передача иноязычных слов в соответствии с их произношением в отдающем языке, например, *пломбир [plombières], репертуар [répertoire], марабу [marabout], манто [manteau]*). Большинство галлицизмов (в основном, имен существительных), согласно нашим наблюдениям, оформлено с помощью транскрипции, что согласуется с выводами Е. В. Мариновой о том, что «основным направлением адаптационных процессов в русском литературном языке является ориентация на звучание этимона заимствуемого слова в языке-источнике» (Маринова 2008: 116). Слова, давно вошедшие в русский язык (а галлицизмы вливались в русский язык, в основном, с середины XVIII в. до конца XIX в.), обычно уже не имеют вариантов. Хотя в некоторых случаях имеются сосуществующие варианты произношения слов, один из которых является современным и нормативным, а второй – устаревшим, но встречающимся еще в речи представителей старшего поколения носителей русского языка. Например, словари рекомендуют произносить мягкий звук «р» в слове «крем» (в словаре Крысина есть указание: «[не: рэ]») (Крысин 2005: 406), а некоторые люди старшего возраста употребляют твердый согласный «р». Мягкое «р» рекомендуется также произносить в слове *пресс* [не: рэ]. Как правило, заимствованное слово в первый период адаптации звучит так же, как и в языке-источнике, и лишь с течением времени иногда в нем происходят фонетические изменения. Однако многие давно заимствованные галлицизмы продолжают произноситься вопреки нормам русского языка с твердым согласным звуком перед звуком «э», например: *ателье [тэ], бизе [зэ], бижутерия [тэ], реноме [мэ], тембр [тэ], трема [рэ], филателия [тэ], цитадель [дэ], шатен [тэ]*. Встречаются и равноправные варианты произношения: *терапевт, терапевтический, терапия [те и тэ]*. Ударение во французском языке падает на последний слог, поэтому и в галлицизмах – именах существительных ударными обычно бывают конечные гласные: *жалюзИ, галА, гамБИт* (кроме слов, например,

женского рода на -а, -я/-ция, что связано с отсутствием в соответствующих французских словах такого окончания, например: *витрина* от слова *vitrine*).

Словообразовательная адаптация

Но большинство прилагательных, представленных внутри словарных статей словаря Крысина, образованы в русском языке от галлицизмов-существительных: компресс – компрессный, конституция – конституционный, крем – кремовый, крокодил – крокодиловый. «Включение нового иноязычия в процессы деривации «гнездования» называют словообразовательной адаптацией слова» (Маринова 2008: 73). По данным нашей картотеки, большинство существительных образовало словообразовательные гнезда, состоящие из двух, трех или (реже) четырех членов: *оркестр* – *оркестрант* – *оркестровАть* – *оркестрОвый*, *рикошет* – *рикошетный* – *рикошетом* (наречие), *шеф* – *шефский* – *шефство* – *шефствовать*. Имеется и несколько больших словообразовательных гнезд, состоящих из пяти слов: *салат* – *салатница* – *салатник* – *салатный* – *салатовый* ('бледно-зеленого цвета'), *суп* – *супчик* – *супец* (прост.) – *супница* – *суповОй*. От имен прилагательных образуются имена существительные: *одиозный* – *одиозность*, *периодический* – *периодика*, *романтичный* – *романтичность*. Производными от глаголов являются также имена существительные: *тасовать* – *тасовка*, *татуировать* – *татуировка*, *хронометрировать* – *хронометрИрование* – *хронометрист*. По мнению многих ученых, наличие у большинства галлицизмов дериватов свидетельствует о полной словообразовательной адаптации иноязычных слов (см., например: Прокутина 2010, 6; Шаповалов 2003, 17).

Сделаем теперь следующие выводы:

С точки зрения адаптационного плана употребления заимствованных слов лексические прямые заимствования французского происхождения, зафиксированные в словаре Л.П. Крысина, относятся к категории «иностранных слов», то есть лексем, появившихся в русском языке в XVIII – XX веках и освоенных русским языком.

Анализируемые нами иноязычные слова попали в русский язык следующими путями:

- 1) слово пришло непосредственно из французского языка;
- 2) французский язык явился языком-посредником для лексемы;
- 3) заимствование – это интернациональное слово, встречающееся и в другом (иногда – других) языках и проникшее в русский язык, возможно, через французский язык.

Два других случая, когда опосредованное заимствование – это французское слово и когда французский язык – это один из языков-посредников, пока еще нами не исследовались, хотя и представляют, на наш взгляд, научный интерес.

Формальная адаптация иноязычных слов-существительных заключается в том, что они в основном передаются на русский язык посредством транскрипции. Иногда слова сохраняют твердое произношение согласных звуков перед звуком «э», и обычно ударным в них бывает конец слова.

Словообразовательная адаптация галлицизмов проявляется в образовании в русском языке на их базе новых слов: от имен существительных – имен прилагательных (чаще всего), других существительных, изредка глаголов или наречий; от прилагательных – существительных; от глаголов – существительных (очень редко). Самое частотное словообразовательное гнездо состоит из двух слов: существительного и образованного от него прилагательного.

Summary

This article presents the result of the research of the direct borrowings of the French origin in Russian language. For the analysis the formal and word-formative assimilation were chosen.

Библиография

1. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. Москва, 2005.
2. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX – нач. XXI в. Проблемы освоения и функционирования. Москва, 2008.
3. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка. Москва, 1987.
4. Николеску А. К. Заимствования романского происхождения в русском языке. Москва, 2005.
5. Новикова Т. В. Англо-американские заимствования-варваризмы в современном русском языке (1990-е гг.). Санкт-Петербург, 2003.
6. Прокутина Е. В. Английские заимствования в нестандартной лексике современного русского языка: структурно-словообразовательный аспект. Челябинск, 2010.
7. Русский язык. Энциклопедия. Москва, 1997.
8. Шаповалов Ю. А. Взаимодействие культурно-исторических и собственно языковых факторов в процессе заимствования языковых единиц. Саратов, 2003.
9. Феоκлистова В. М. Иноязычные заимствования в русском литературном языке 70-90-х гг. XX в. Тверь, 1999.

«Muszę iść do Wujka Czeška», т.е. о передаче сленгизмов в польских переводах фильма В. Тодоровского «Стиляги»

Aleksandra Starzyńska

Polish translations of slang phrases in „Stilyagi“ musical by V. Todorovsky

Abstract: *The following article represents the analysis of three Polish translations (in the formed subtitles) of „Stilyagi“ musical (directed by Valery Todorovsky; premiere – Moscow, 2009). The subject of analysis is slang words and phrases appearing in the screenplay.*

Key words: *soviet subculture, slang, translation, musical, subtitles*

Contact: *Palacký University in Olomouc; Philosophical Faculty, 17. listopadu 948/6, 779 00 Olomouc; starzynska.a@gmail.com*

В настоящей статье мы проведём сопоставительный анализ польских переводов мюзикла «Стиляги», оформленных: 1) М. Фридриком, сотрудничающим с Ю. Бронк, 2) М. Куром и 3) создателем неофициального перевода, скрывающимся под псевдонимом «sinu6». В данном исследовании мы ограничимся изучением переводов языковых единиц, относящихся к сленгу. В ходе анализа мы попытаемся объяснить использование переводчиками разных приёмов в процессе отображения сленгизмов в польских текстах, а также попытаемся выявить применённые в них трансформации, оценить достоинства и недостатки каждого из представленных вариантов перевода и определить их степень адекватности оригиналу.

Слово «стиляги» в заголовке (переведено на польский язык путём адаптации, как «bikiniarzy») – это название субкультуры, появившейся в СССР на рубеже 40-х и 50-х годов XX века. Стиляги выделялась из стандартного советского общества не только авангардными и шокирующими: нарядом, причёской, увлечениями, способом проводить свободное время, но также особым языком (сленгом стиляг), в котором эти элементы жизни находили сленговые определения. Этот язык был попыткой бегства от серой советской жизни и сближения с американской культурой.

Существует несколько толкований понятия «сленг». Мы принимаем дефиницию, которую составил Мацей Видавски, и которая, по нашему мнению, наиболее точно подходит к объяснению этого явления в языке. Согласно его мнению, сленг – это:

специфический, экспрессивный стиль речи, в состав которого входят новые слова (или уже существующие, но использованы в новом значении), воспринимаемые как неформальные, неофициальные и нередко вульгарные. Их употребляют преимущественно на языке общения, вместо стандартных слов, с целью выразить дополнительную информацию: психологическую (в основном эмоциональное состояние, настроение, [...], силу экспрессии, [...], скрытость) или социологической (в основном желание солидаризироваться с определённой социальной группой, [...], бунт против существующего социального порядка, против действующим правилам и нравственности) (M. Widawski 1997: IX); (переведено автором статьи).

Михал Гарцаж замечает, что сленг проявляет тенденции «группирующее» по отношению к его пользователям и «отпугивающие» по отношению к тем, кто является

лишь получателем языковых сообщений, содержащих элементы сленга (см.: Gargacz 2007: 58). Эти отношения хорошо изображает пример субкультуры стиляг. Язык, на котором общались (сленг), объединял представителей субкультуры, но не всегда был понятен остальным представителям советского общества. Поэтому оно реагировало на этот язык с отрицанием, оставляя в стороне факт, что отрицанию подвергалось само существование субкультуры бунтующейся молодежи.

Сленг, понимающийся как своеобразный регистр языка, следует переводить (см. Gargacz 2007: 60), причём его перевод с одного языка на другой несёт за собой множество затруднений. Они возникают из-за разных причин, которые перечисляет М. Видавски. Это – «большая идиоматичность, многозначность и непостоянность сленга, а также его определённые смысловые, стилистические и социально–культурные качества» (2000: 544); (переведено автором статьи). Трудности перевода могут вытекать даже из специфики фильма, которая заключается в упрощении и конспективности. Когда имеем дело с субтитрами в фильме, тогда проблема касается темпа чтения субтитров, а также ограниченного места, предназначенного для них на экране.

Данные ниже примеры приводятся в контексте, так как определённая языковая единица – в данном случае сленговое слово или словосочетание – приобретает смысл только в контексте, который позволяет переводчику расшифровать намерения адресанта сообщения и точный смысл употреблённого слова или выражения (см.: Bryll, Nosal 2006: 59). Учитывая вышесказанное, следует заметить, что переводчик всегда должен обуславливать выбор эквивалента коммуникационной ситуацией, в которой появляется данное слово.

Итак, предлагаем, в данном ниже примере, проанализировать сленговое определение девушки. Когда молодой человек, принадлежащий к стилягам, здоровается со знакомой девушкой, тоже из этой среды, обращается к ней «чувишечка». Данное слово нуждается в объяснении. Это уменьшительно-ласкательная форма от сленгового слова «чувиха», обозначающего: «девушка; молодая женщина» (Никитина 2003: 621) или «девушка, подруга» (Квеселевич 2003: 974). Следует учесть, о чём не упоминают словари, что у данного слова сильно коллоквиальный характер – это не столько молодая женщина, сколько товарка.

Текст оригинала	1 Пер. М. Frydryk	2 Пер. М. Kur	3 Пер. sinub
Привет,	Cześć.	Cześć,	Cześć,
Чувишечка.		laseczko.	laseczka

Самое яркое отступление от оригинала наблюдаем в первом переводе, так как переводчик решил полностью опустить сленговый элемент, путём его «умолчания». В сочетании с образом, отсутствие слова «чувишечка» не вызывает эффекта непонимания смысла, так как имеем дело с прозаичной коммуникационной ситуацией приветствия, но это опущение лишает данное обращение сленговых признаков. В двух остальных переводах наблюдаем попытку найти сленговый эквивалент на польском языке. Выбирая эквивалент, переводчики должны были рассмотреть, какова форма, начиная с ласкательных и завершая вульгарными, окажется наиболее адекватной в данном контексте. Остальные переводчики выбрали то же слово – «laseczka» (разница только в применении разных падежей: звательного и именительного). «Laseczka» – это, аналогично, как в случае «чувишечки», уменьшительно-ласкательная форма, но от слова «laska», которое является сленговым определением молодой и привлекательной

женщины.¹ Следует заметить, что польское слово имеет оценочный характер, касательно женской привлекательности. Надо при этом учесть, о чём пишут Алина Брыль и Ивона Носаль, что сленг характеризуется непостоянностью и быстрой деактуализацией. Он постоянно преобразовывается – появляются новые слова, другие входят в общеупотребительскую лексику или вообще перестают употребляться. Осознание непостоянности сленга, а также культурных реалий позволяет сохранить в фильме стилистическую окраску данного периода и не привести к деформации стилистически-эстетического слоя перевода (см.: Bryll, Nosal 2006: 65). Поэтому сленг в фильме «Стиляги», действие которого происходит в 50-е годы, должен звучать как сленг 50-х годов, также на языке перевода или хотя бы его имитировать. Учитывая вышесказанное, надо обратить внимание на слово «laska»², которое применено в переводе. Оно вошло в употребление только в 70-е годы.³ Зато в молодёжном сленге применялись: «kociak», «mandolinistka»⁴ или «babka», «babeczka», «szia» – как объяснял в интервью польский фотограф Войцех Плевински, рассказывая о своей работе в 50-е годы (см.: Buczak 2006: 1). Однако, данные варианты употреблялись уничижительно по отношению к польским бикиняжам, или они сами использовали эти слова по отношению к девушкам, тем самым выражая своё восхищение ими или пренебрежение к ним. Но, следует заметить, что ни одно из этих определений не употреблялось при нейтральном приветствии подруги. Учитывая вышесказанное, можно считать, что употреблённое вторым и третьим переводчиками слово «laseczka» не является полным эквивалентом русского «чувишечка», так как переводчики применили более современный лексический эквивалент, чем в оригинале. А ведь, могли обратиться к другим вариантам на польском языке, которые соответствуют времени действия фильма, и которые употреблялись в нейтральной коммуникативной ситуации. Среди них можно привести такие определения как: «lala» (в оборотах «malowana lala» (Lukszyn 1998: 152), «atomowa lala»), попозже «stara» (в обращении «cześć stara»), а также «mała».

Много сленговых выражений создаётся благодаря использованию юмористических ассоциаций или рифмованных поговорок. Мы предлагаем проанализировать данный пример:

Текст оригинала	1 Пер. М. Frydryk	2 Пер. М. Kur	3 Пер. sinu6
Я не лягу под стилягу!	Porządna dziewczyna nie obnaża się dla bikiniarza!	Nikt nie lubi bikiniarzy!	Bikiniarze to szmaciarze!

Эта рифмованная фраза, которую девочка адресует стилияге Мэлу, отличается большой информативностью и эмоциональностью, так как только в одной фразе отражается всё отношение общества к стилиягам. В сцене, в которой произносятся эти слова, дети тыкают пальцем в стилиягу, бросают ему в спину мяч. Практически везде, где появлялись стилияги, они вызывали возмущение и неодобрение, на что также указывает данная фраза. Переводчики фильма столкнулись с затруднениями, которые часто возникают при переводе рифмованных поговорок. Эти проблемы касаются

¹ Заглавное слово «laska», см.: Widawski 1998.

² Данное определение, в такой форме можем отнести также к любой девушке.

³ Оно зафиксировано в словаре Януша Анусевича и Яцека Скавинского, во вступительной части которого отмечено, что вся лексика в словаре собрана и записана начиная с 1970 года, что подтверждает факт, что слово «laska» перед 70-ми годами не было в употреблении см.: Anusiewicz, Skawiński 1996: 7.

⁴ По отношению к девушке принадлежащей к «bikiniarzom», см.: Chłopek 2005: 88.

сохранения юмористического эффекта и стилистически-эстетического слоя переводимых сообщений. Сленговые рифмованные фразы часто представляют собой окказионализмы, и поэтому часто невозможно найти аналогичное выражение на языке перевода. В таком случае можно или использовать уже существующие в целевом языке выражения, или, если таких нет, обратиться к своей креативности (см.: Bryll, Nosal 2006: 68). Вдобавок, данный пример содержит игру слов, которая часто оказывается непередаваемой. Мы считаем, что второй перевод является наименее адекватным потому, что не сохраняет звуковой стороны высказывания, не передаёт игры слов и эмоциональной окраски оригинала, хотя общий смысл фразы сохранился. Третьему переводчику удалось сохранить рифму и звуковой эффект. В переводе он определяет стилияг словом «szmaciarz»⁵, которое считается презрительным и вульгарным, и тем самым оскорбительным по отношению к стилиягам. Однако, уровень вульгарности и экспрессивности данного перевода ниже, чем передаваемый в оригинале. Выражение на русском языке обценное, ведь «Я не лягу под стилиягу» обозначает то же, что: «Z bikiniarzem się nie położę». При этом, нельзя забывать, что в фильме эти слова произносит девочка. Данный факт ещё более усиливает эмоциональную окраску целой фразы. Она не передаётся также и в переводе М. Фридрика. Переводчик сохранил рифму и ритмику высказывания, которые в данном примере играют значительную роль, передаёт смысл оригинала, однако, его стилистически-эмоциональный пласт смягчается и не является настолько вульгарным, как текст на русском языке.

В контексте перевода имён собственных следует проанализировать этот пример:

Текст оригинала	1 Пер. М. Frydryk	2 Пер. М. Kur	3 Пер. sinub
Коктейль-Холл (КОК)	KLUBOKAWIARNIA (KACZY KUPER)	Cocktail Hall (Klub КОК)	Koktajl-Hall (КОК)

Некоторые места, в которых происходит действие фильма, сопровождаются на экране надписью, называющей это место. В данном случае – это «Коктейль – Холл (КОК)» – место, в котором проводили время стилияги, слушали джаз, пели, пили и танцевали. В словаре Татьяны Ефремовой читаем, что это определение любого «кафе, оборудованного для приготовления и продажи коктейлей» (Ефремова 2000), но хотя название стилизованное на английский язык, то на английском языке в такой форме не употребляется. Стилияги называли этот ресторан – «КОК». Сразу заметно, что это первые буквы составляющие слово «коктейль», но следует добавить, что «кок» – это также сленговое название мужской причёски в стиле рок-идола Элвиса Пресли, которую носили стилияги, и которой выделялись из общества. Sinub переводит данное название дословно: «Koktajl – Hall» (КОК). Однако, благодаря такому решению переводчик вызывает у зрителя ощущение, что данное в скобках название КОК – это сленг стилияг, и что оно образовано от «Коктейль-холл» – официально употребляемого названия московского ресторана, но здесь уже нет ассоциаций с причёской стилияги.

Во втором переводе применяется английское написание «Cocktail Hall», но переводчик добавляет ещё слово «Klub», пытаясь точно объяснить зрителю, чего касается название. Интересным считаем приём первого переводчика, который нашёл эквиваленты на польском языке и лишил название экзотичности. «Klubokawiarnia» – это точное определение такого места как «Коктейль – Холл». К тому же это название широко употреблялось в 50-е годы. Сленговый «КОК» переведён как: «KACZY KUPER». Это выражение на польском языке называет причёску, которую носили стилияги, подражая американскому кумиру, и тем самым в переводе передаётся одно из

⁵ В словаре Лудвика Стомма данное определение относится к человеку лишённому характера, чувства достоинства, который сам себя унижает, см.: Stomma 2000: 220.

двух значений слова «кок». Первый переводчик сосредоточился на том, чтобы данное название ассоциировалось со временем, в котором происходит действие фильма и вызывало ассоциации с характерной причёской, точно как у реципиентов оригинала.

Предлагаем ещё обратить внимание на слова инструкции, которую начинающему стилиге Мэлу даёт фарцовщик с псевдонимом «Нолик». Она касается получения доступа к одежде из Запада, которая была неотъемлемым элементом гардероба настоящего стилиги:

Текст оригинала	1 Пер. M. Frydryk	2 Пер. M. Kur	3 Пер. sinu6
Контрольные слова: «Я от Нолика ».	Słowa kontrolne: «Przychodzę od	Powiedz, «Przysłał mnie Nolik ». Nolik	Musisz dodać «Jestem od Nolika ».
Нолик – это я.	Zera ». Zero to ja.	to ja.	Nolik to ja.

Интересующим нас элементом является переведённый на польский язык псевдоним «Нолик». Из приведённого контекста и в сочетании с происходящим на экране мы не в состоянии понять, почему у фарцовщика именно такое прозвище. Возможно, что это один из примеров, когда прозвище не выполняет описательной функции по отношению к данному элементу внеязыковой действительности, как принято в сленге. Второй и третий переводчики, решились транслитерировать прозвище, не меняя его формы, однако слово Нолик на польском языке не несёт никакой семантической информации. Первый переводчик решил калькировать псевдоним, переводя его как: «Zero». Если принять, что появляющийся в оригинале Нолик – это уменьшительная форма от слова ноль, которое на языке сленга иронически и пренебрежительно относится к «юноше плохо обеспечённом материально» (Никитина 2003: 336), тогда употребление слова «Zero» вызывает у польского реципиента немного другие коннотации и усиливает эмоциональную окраску высказывания. При этом, меняется эстетический характер высказывания, так как польское «zero» – это не только пренебрежительное, но и презрительное определение человека ненужного, не имеющего значения в обществе (см.: Czeszewski 2006: 374). Следует заметить, что в культуре польских стилиг существовал аналог героя фильма – Нолика, который, как и Нолик, являлся связным между «желаниями общества, а изобилием и богатством чёрного рынка» (Chłopek 2005: 119), т.е. торговал среди стилиг вещами контрабандного происхождения. Такого фарцовщика–посредника на польском языке называли «Neptek», о чём упоминает Мацей Хлопэк, анализируя феномен польских «bikiniarzy». Следует заметить, что, как уже было сказано, сленг характеризуется большой изменчивостью и поэтому в настоящее время слово «Neptek» вызывает другие ассоциации – с человеком беспомощным, недотёпой и растяпой (см.: Szymczak 1998: 313). Однако, считаем, что применение слова Neptek, в качестве эквивалента русского Нолика, было бы наиболее адекватным решением в приведённом контексте, учитывая факт, что исполняли те же функции в обществе и придерживаясь теории, что русский сленг 50-х годов должен переводиться польским сленгом 50-х годов.

Сленговые слова описывают действительность данной общественной среды, и поэтому несут за собой культурную информацию, которая при переводе доставляет некоторые затруднения, что можем наблюдать в данном примере:

Текст оригинала	1 Пер. M. Frydryk	2 Пер. M. Kur	3 Пер. sinu6
– Можно мне к сэру Джону .	– Muszę iść do Wujka Czeška...	– Muszę iść do sir Johnniego.	– Muszę się udać do Sir Johna.
– Куда?	– Dokąd?	– Do kogo?	– Gdzie?
– В туалет.	– Do toalety.	– Do toalety.	– Do toalety.

Понимание сленгового выражения, в данном случае, облегчено потому, что дальше идёт его объяснение. Несмотря на этот факт, в приведённых примерах наблюдаются разные переводческие решения. В диалоге между Полли и Мэлом выясняется, что в сленге стилига, чтобы завуалировать слово «туалет», применяется шутливое – «сэр Джон». Третий переводчик экзотизирует перевод, употребляя английское правописание выражения. Во втором переводе ситуация повторяется, хотя переводчик решается применить к данному выражению польскую флексию. Совсем другой приём наблюдаем в первом переводе. М. Фридрих автоматически заменил оригинальный элемент, полным эквивалентом на языке перевода, и тем самым совершил его адаптацию, так как социально–культурный компонент языка оригинала заменили элементом действительности языка перевода. В данном варианте перевода уже нет ассоциаций с американской культурой, но переводчик сохранил юмористический оттенок данного сочетания. «Wujek Czesiek» – это разговорная, употребляемая чаще всего среди молодёжи, смешная и шутливая расшифровка аббревиатуры «WC» (туалет), которая у польских зрителей вызывает комический эффект так же, как у русских зрителей выражение «сэр Джон».

Внимания заслуживают также переводческие решения, применённые для передачи данного фрагмента на польском языке:

Текст оригинала	Там, где среди трущоб и небоскребов, много реклам, Американцы ходят и жуют чувинг-гам . Грабят, убивают, чучу напевают , И бара-бара-бара-барают стильных дам...
1 Пер. М. Frydryk	Wśród slumsów i drapaczy chmur, mnóstwo reklam, Amerykanie chodzą i żują gumę do żucia . Grabia, zabijają, śpiewają Chuchu i trykają lalunie...
2 Пер. М. Kur	Tam gdzie slumsy i drapacze chmur jest mnóstwo reklam, Amerykanie chodzą i żują «chewing gum» . Kradną, zabijają, pod nosem śpiewają . A wieczorem piękne panny do siebie zabierają .
3 Пер. sinu6	Tam, pośród slumsów i drapaczy chmur, gdzie reklam jest bez liku, Amerykanie sobie chodzą i żują sobie gumę . Grabia, zabijają, laski wyrywają, i pod nosem nucą sobie tak .

Приведённые слова напеваает бывший стилига, который вернулся из Америки и вспоминает со старыми друзьями стилижье время. Оригинал характеризует ритмичность и содержание сленговых выражений с культурологическим оттенком. Первый перевод лишён этой ритмичности, переводчик сосредоточился на верной передаче содержания оригинала. Фразу «чучу напевают», переводит как: «śpiewają Chuchu», тем самым учитывает культурный элемент оригинала и экзотизирует перевод. Это выражение связано с песней *Chattanooga Choo Choo* (*Поезд на Чаттанугу*) из американского фильма *Sun Valley Serenade* (*Серенада солнечной долины*). Песня стала своеобразным гимном стилига, которые часто напевали: «О, Чаттануга Чу-Чу». Однако, не у всех польских зрителей, при восприятии выражения «śpiewają Chuchu» появляются ассоциации, подобные упомянутым выше. Для тех, кто не знаком с американским кино 40-х годов, «Chuchu» может показаться непонятным словом в появляющемся на экране субтитре. Редукция, которую совершили остальные переводчики в данном случае не влияет на восприятие и понимание смысла высказывания. Следующее сленговое выражение в рассматриваемом нами фрагменте: «жуют чувинг-гам». Оно заимствовано из английского языка (от английского «chewing gum» (жвачка)), а при этом, благодаря

звуковым сходствам возникают коннотации с **чувихой** и **чуваком** (сленговые определения девушки и парня) и выражением «**чучу** напевают». Второй переводчик передаёт слово «чувинг-гам» на английском языке, сохраняя эффект чуждости, который вызывает это выражение также в оригинале. Однако, ему не удалось воссоздать ассоциаций с другими сленговыми словами, как в оригинале. В первом и третьем переводах применяется дословный перевод и оригинальное «**жуют чувинг-гам**» на польском языке уже не является сленговым.

В сленг входят также вульгаризмы, которые принято понимать как «лексические единицы, с помощью которых говорящий раскрывает свои эмоции по отношению к чему-либо или кому-либо, нарушая при этом языковые табу» (Grochowski 1995: 15). Фраза: «И бара-бара-бара-барают стильных дам...» сложная для передачи из-за повторяющегося элемента – слова «барать». Данное слово – это сленговое вульгарное определение, употребляемое в значении – «совершать половой акт» (Квеселевич 2003: 29). В первом переводе применяется сленговый вариант на польском языке: «*i trykają lalunie*». Грубое слово «*trykać*» аналогичное по значению оригиналу (см.: Anusiewicz, Skawiński 1996: 169). Переводчик нашёл смысловый аналог на языке перевода, но с меньшим уровнем вульгарности, и тем самым понизил экспрессивность высказывания. Автор первого перевода не решился использовать одно из вульгарных определений, которыми богат польский мат, возможно из-за индивидуальных этически-эстетических убеждений, но это решение не повлияло на семантическую структуру оригинального текста. М. Кур, переводя: «*pod nosem śpiewają. A wieczorem piękne panny do siebie zabierają*» адаптирует текст с целью сохранения ритма целого фрагмента. В переводе не находим эквивалента с вульгарным (стилистически сниженным) оттенком, так как переводчик решил эвфемизировать вульгарный оборот «барают стильных дам» выражением «*piękne panny do siebie zabierają*», что ведёт за собой изменение стилистической окраски переводимой единицы. Магдалена Киеветер считает, что полное опущение элементов языкового табу присущего в тексте оригинала (к которому также принадлежит рассматриваемый нами пример), в большой мере зависит от чувства границ приличия у переводчика и принятых в данной культуре (см.: Garcarz 2007: 158). В третьем переводе находим вариант: «*laski wuguwają*». По сравнению с оригинальным высказыванием, переводчик ввёл в польский перевод намного более современную лексику. Данный оборот обозначает то же, что «подцепить девушку», и хотя он не обладает вульгарностью, то является сленговым, как в оригинале.

Приведённые нами примеры указывают некоторые тенденции переводчиков. М. Фридрик стремился передать на польском языке весь культурный багаж содержащийся в оригинале, касающийся русских реалий 50-х годов и субкультуры стиляг. М. Кур и *sinub* часто применяют сходные решения, например, опускают вульгарные выражения, чаще всего, вместо сленговых эквивалентов употребляют разговорные выражения на польском языке. Следует заметить, что перевод сленга часто зависит от переводческой интуиции, а иногда от языковой находчивости переводчика. Это имеет особое значение, когда переводчик хочет сохранить стилистически-эстетический эффект, присутствующий в оригинальном высказывании или тексте.

Summary

The article concentrates on the issues of subtitle translation. The choice of the film is determined by the specificity of lexical material contained in the movie; thus, this film is a potentially fertile ground for the research focused on accuracy and fidelity of Russian-

Polish subtitle translation. Therewith, the film can be viewed upon as bright depiction of the first Soviet youth subculture *stilyagi*, which emerged at the end of 1940-s – beginning of 1950-s. The subject-matter of the conducted analysis is Russian slang words and phrases and their Polish translations in the screenplay «Stilyagi». The article tackles upon the definition of the term *slang* as both linguistic and cultural phenomenon and provides the reasons for the difficulties in its translation. The article examines the certain choices of particular translation variants and methods and strategies of slang reconstruction, performed by individual translators. This article also assesses the suggested translation transformations and evaluates the degree of adequacy of translation comparing to the source language script.

Библиография

1. ANUSIEWICZ, J., SKAWIŃSKI, J., *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa – Wrocław 1996.
2. BRYLL, A., NOSAL, I., *Ekspresywność slangu a decyzje translatorskie. Z zagadnień przekładu anglojęzycznych kolokwializmów*, [w:] ред. P. Fast, W. M. Osadnik, *Przekład jako komunikat*, Katowice – Warszawa – Częstochowa 2006, c. 51 – 71.
3. BUCZAK, D., *Polowanie na kociaki*, [w:] „Wysokie obcasy“, со дня: 18.12.2006, c. 1, <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,53581,3792488.html?as=1&startsz=x>, 29.05.2011.
4. Ред. LUKSZYN, J., *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski rosyjsko-polski*, Warszawa 1998.
5. CHŁOPEK, M., *Bikiniarze – pierwsza polska subkultura*, Warszawa 2005.
6. CZESZEWSKI, M., *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa 2006.
7. GARCARZ, M., *Przekład slangu w filmie. Telewizyjne przekłady filmów amerykańskich na język polski*, Kraków 2007.
8. GROCHOWSKI, M., *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa 1995.
9. STOMMA, L., *Słownik polskich wyzwisk, inwektyw i określeń pejoratywnych*, Warszawa 2000.
10. SZYMCZAK, M., *Słownik języka polskiego*, том II, Warszawa 1998.
11. WIDAWSKI, M., „Ona prowadzi jak szalona“: kilka uwag o tym, jak nie należy tłumaczyć slangu, [w:] ред. W. Kubiński, O. Kubińska, T. Z. Wolański, *Przekładając nieprzekładalne*, Gdańsk 2000, c. 543-549.
12. WIDAWSKI, M., *Nowy słownik slangu i potocznej angielszczyzny*, Gdańsk 1997.
13. WIDAWSKI, M., *Słownik polskiego slangu online*, 1998, на сайте: <http://www.univ.gda.pl/slang/hasla/slow.html>, 29.05.2011.
14. ЕФРЕМОВА, Т. Ф., *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Москва 2000, на сайте: <http://www.efremova.info/word/koktejl-xoll.html>, 30.05.2011.
15. КВЕСЕЛЕВИЧ, Д. И., *Толковый словарь ненормативной лексики русского языка*, Москва 2003.
16. НИКИТИНА, Т. Г., *Словарь молодёжного сленга 1980 – 2000 гг.*, Санкт-Петербург 2003.

Lilia w językowym obrazie świata w polszczyźnie i serbszczyźnie

Katarzyna Stepińska

Lily in the linguistic view of the world in Polish and Serbian language

Abstract: *The aim of the following dissertation is to present the vocabulary with the Polish and Serbian lexeme LILY. The language material was collected from various dictionaries and collections of proverbs. This work conducts the comparative analysis of the linguistic view of this flower in Polish and Serbian language.*

Key words: *linguistic view of the world, proverbs, idioms, Polish and Serbian language, lily*

Contact: *Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny, Katedra Sławistyki, Wita Stwosza 55, 80-952 Gdańsk; katarzyna.stepinska@gmail.com*

W językowym obrazie świata (JOS¹) kwiaty odgrywają dużą rolę, zaś leksem LILIA (serb. LILJAN, KRIN) zajmuje ważne miejsce wśród ich nazw. W niniejszym artykule spróbuję przedstawić językowy obraz lilii na przykładzie różnych związków wyrazowych (głównie frazeologizmów i przysłów) w języku polskim i serbskim. Pod uwagę biorę także leksemy, które wskazywały na odmienne od podstawowego znaczenie; np. krin (pol. lilia) jako ‘ukras na grbu nekadašnjih francuskih kraljeva’, a nie tylko jako ‘gatunek kwiatu’.

Zarówno związki frazeologiczne, jak i przysłowia, stanowią bardzo istotny fragment leksyki każdego języka. Są one ściśle związane z sytuacją etniczną, geograficzną, historyczną i kulturową danego narodu, wskutek czego dają pewien określony obraz świata w jego języku. Zdaje się, że ów językowy obraz świata w każdej kulturze jest nieco inny, mimo że leksyka różnych ludów jest sobie bardzo bliska.

Materiał do niniejszej pracy zebrałam, wykorzystując rozmaite słowniki języka polskiego, serbskiego,² słowniki dwujęzyczne oraz zbiory przysłów.³ Moja praca dotyczy słownictwa związanego z polskim leksemem LILIA i serbskim LILJAN/KRIN, które zebrałam drogą analizy haseł słownikowych. Mam przy tym świadomość, że sama taka analiza nie jest wystarczająca, aby dać pełen obraz JOS analizowanego leksemu, że dobrze byłoby ją wzbogacić materiałami zebranymi metodą ankiet oraz tekstami literackimi czy potocznymi, które w tego typu pracy dałyby niewątpliwie szerszy ogląd problemu. Niniejszy artykuł ma jednak stanowić przyczynek do szerszych badań w tym zakresie.

Lilia, łac *lilium* to „roślina ozdobna o dużych, okazałych, wonnych kwiatach kształtu lejkowatego, kielichowatego lub dzwonkowatego, różnej barwy, rosnąca na półkuli

¹ Szerzej na temat JOS-u (Językowego obrazu świata) [w:] Anusiewicz 1999 i Anusiewicz – Dąbrowska – Fleischer 2000.

² Niektóre spośród wykorzystywanych słowników miały niekiedy w nazwie określenia *serbochorwacki* albo *chorwacki lub serbski*, ponieważ przez pewien okres w czasach byłej Jugosławii obowiązywał jako język narodowy sztuczny twór – język serbochorwacki (oba języki są do siebie bardzo podobne, ale należy pamiętać, że języki te rozwijały się z osobna przez wiele stuleci i mimo licznych cech wspólnych nie są tożsame. Wiele bardzo dobrych i znaczących słowników doczekało się publikacji właśnie w tym okresie.

³ Wykaz wykorzystywanych przeze mnie słowników i zbiorów przysłów znajduje się w bibliografii.

północnej⁴. Lilia należy do rodziny liliowatych i według B. Szczepanowicz „na świecie odnaleziono i opisano około 100 gatunków⁵”.

Kwiat ten, choć nie tak popularny jak róża, uważany jest za równie piękny i delikatny. Lilia ma prostą, długą łodygę, na której szczycie rośnie jeden duży i pięknie pachnący kwiat. To właśnie do tego najbardziej charakterystycznego organu, zwłaszcza w kolorze białym, odnosi się większość frazeologizmów i przysłów. Mimo że kwiat tej rośliny może mieć różne barwy, kojarzony jest przede wszystkim z kolorem białym. Wszystkimi znana jest symbolika białej lilii, która konotuje ten kwiat z czystością i niewinnością.

Dorota Piekarczyk zauważa, że lilia była ważnym kwiatem dla świata starożytnego (Fenicjanie, Grecy, Hebrajczycy) i dla świata chrześcijańskiego (Biblia, Ojcowie Kościoła, sztuka sakralna).⁶ Manfred Lurker w swym *Słowniku obrazów i symbolii biblijnych* wskazuje na obecność lilii w Starym i Nowym Testamencie.⁷ Warto dodać, że kwiat ten w *Biblii* wymieniany jest aż 22 razy.⁸ W czasach późniejszych wzrosło jej znaczenie kulturowe w chrześcijaństwie, jak podaje D. Piekarczyk: „Symbolika lilii stała się tak ważna i wyraźna, że w 1618 r. papież Paweł V wydał edykt, który stwierdzał m.in. konieczność wprowadzenia lilii białej w przedstawieniach Matki Bożej Niepokalanej Poczęcia. Do dziś lilia biała uważana jest za kwiat chrześcijaństwa [...], a przede wszystkim za symbol Matki Boskiej⁹”.

Władysław Kopaliński wymienia ponadto inne znaczenia symboliczne tego kwiatu, takie jak: chwała, królewskość, wyborność, majestat; odrodzenie, dobroczynność, nadzieja, niewinność, dziewictwo, wstydlivość; niebiańska szczęśliwość, boskie gody, łaska boska, kuszenie, przebaczenie win, skrucha, dusza bezgrzeszna, Zwiastowanie, zmartwychwstanie, Opatrzność; wiosna, piękno, wdzięk, (wieczna) miłość, piękno kobiece, fallus, pożądanie, płodność; białość, siwizna, światło, Księżyc, noc; kłamstwo, pretensjonalność, efekciarstwo.¹⁰ Lilia biała jest zaś symbolem „czystości, dziewictwa, nadziei, Marii Panny¹¹”. Barbara Szczepanowicz uzupełnia powyższe informacje, wskazując, iż „lilia biała w rękach świętych i męczenników tradycyjnie podkreśla cnoty i niewinność¹²”.

Frazeologizmy, przysłowia, wyrażenia¹³

BIAŁY JAK LILIA/BEO KAO KRIN

Biały jak lilia (KKNSJP, t. 2, s. 742).

Biały jak lilia (SSFJP, t. 1, s. 388).

Biały jak lilia (NKPP, t. I, s. 82).

Beo kao krin (PSR, t. I, s. 930) [Biały jak lilia biała].

⁴ *Uniwersalny słownik języka polskiego* 2006: II, 441.

⁵ Szczepanowicz 2004: 147.

⁶ Por. Piekarczyk 2004: 96, 188.

⁷ Lurker 1989: 116.

⁸ Por. Szczepanowicz 2004: 147.

⁹ Piekarczyk 2004: 97.

¹⁰ Por. Kopaliński 2006: 197.

¹¹ Tamże.

¹² Szczepanowicz 2004: 148.

¹³ Metoda analizowania materiału opierała się na wypisaniu z wybranych słowników różnorodnych leksemów (mających poza podstawowym także przenośne znaczenie) i połączeń wyrazowych ze słowem LILIA oraz z ich bliskimi wariantami słowotwórczymi w języku polskim i serbskim, a następnie uszeregowania ich w artykuły hasłowe. Artykuły te są zapisane alfabetycznie, jeżeli w obu językach mają identyczne znaczenie, są zapisane w jednym haśle. Na początku podaję hasło, które jest albo leksemem, mającym oprócz zasadniczego, także przenośne znaczenie, albo frazeologizmem, albo przysłowiem (zapisuję je wersalikami, pogrubioną czcionką). Następnie wymieniam wszystkie znalezione warianty danego hasła w obu językach. Po każdym przykładzie, w nawiasie umieszczam skrót, wskazujący na dzieło, z którego ów przykład pochodzi wraz z informacją na temat ewentualnego numeru tomu i strony, na której jest dany przykład zamieszczony w tymże dziele (skrótów są rozwinięte w bibliografii). W przypadku, kiedy hasło jest zaczerpnięte ze słownika serbojęzycznego, w nawiasie kwadratowym umieszczam własne tłumaczenie.

W języku serbskim występuje identyczne jak w języku polskim wyrażenie porównawcze *biały jak lilia* – *beo kao krin* (dosł. ‘biały jak lilia biała’). Frazeologizm ten oznacza ‘kogoś, kto ma twarz liljowo-białą, a więc ma bardzo jasną karnację’. Odnosi się on do cechy **ma białe kwiaty**.

BYWAJĄ LILIE NA BAGNACH, PERŁY NA ŚMIETNIKU

Bywają lilie na bagnach, perły na śmietniku (NKPP, t. II, s. 843).

Przysłowie to mówi, że czasem można spotkać coś cennego, dobrego, pięknego, niewinnego w otoczeniu czegoś złego, brzydkiego. Znajdziemy tu odniesienie do komponentów: **czystość, piękno i dobro**.

DZIADEK Z BABĄ ŻYJE JAK W POLU LILIJE [...]

Dziadek z babą żyje jak w polu lilije, do stodoł nie znosi, jednak je i pije (mowa o dziadach proszalnych, kościelnych) – lilia – opatrność, łaska, opieka boska nad wybranymi (SS, s. 197).

Przysłowie to mówi o ludziach starych i biednych, którzy żyją dobrze, dzięki Bożej Opatrzności, odnosi się do komponentu **dobro**.

DZIEWKA JAK LILIA

Dziewka jak lilia (NKPP, t. I, s. 540).

To wyrażenie porównawcze określa piękną, smukłą, ale i czystą, niewinną dziewczynę, odnosi się do komponentu **piękno** oraz **czystość**. Czystość jest tu rozumiana oczywiście w znaczeniu przenośnym, jako niewinność, dziewictwo.

GNIJĄCE LILIE CUCHNĄ BARDZIEJ NIŻ CHWASTY

Gnijące lilie cuchną bardziej niż chwasty (por. *Sonet 94* 14 Szekspira) – lilia – grzech, skrucha. Wg tradycji lilia miała wyrosnąć z łez Ewy oplakującej wygnanie z Raju (SS, s. 197).

Ten piękny fragment z klasyki literatury mówi o tym, iż coś, co mieliśmy za czyste, niewinne, piękne, a co okazuje się takie nie być, bardzo nas zadziwia, negatywnie zaskakuje. Wyrażenie to odwołuje się do komponentu **piękno** poprzez zaprzeczenie.

I PRZY LILIACH POKRZYWY SIĘ RODZĄ

I przy liljach pokrzywy się rodzą (KPPiWPP, s. 264).

I przy liliach pokrzywy się rodzą – nawet w towarzystwie dobra i niewinności rodzi się zło (PSWP, t. 19, s. 182).

I przy liliach pokrzywy się rodzą (NKPP, t. II, s. 304).

Przysłowia *I przy liliach pokrzywy się rodzą* używamy, gdy chcemy powiedzieć, że nawet w towarzystwie dobra, piękna i niewinności może urodzić się zło czy brzydota. W zasadzie możemy tu odnieść się do kilku komponentów: **czystość, piękno i dobro**.

KRIN

Krin – grančica, kitnica, buketic (RSHKiNJ, t. X, s. 575) [Lilia – gałązka, wiązanka, bukiecik].

Użycie leksemu KRIN w znaczeniu ‘gałązki, wiązanki, bukieciku’ odnosi się do cechy **kształt kwiatu podobny kielichowi**.

KRIN

Krin – ukras na grbu nekadašnjih francuskih kraljeva (RSHKJ, t. III, s. 72) [Lilia – wzór na herbie dawnych francuskich królów].

Użycie leksemu KRIN w znaczeniu ‘wzoru na herbie dawnych francuskich królów’¹⁴ także odnosi się do kształtu kwiatu lilii, a więc do cechy **kształt kwiatu podobny kielichowi**.

(KTOŚ) CZYSTY JAK LILIA

Ktoś czysty jak lilia – o człowieku bez winy, nadzwyczaj uczciwym (USJP, t.2, s. 442).

Ktoś czysty jak lilia – o człowieku bez winy, nadzwyczaj uczciwym (KSF, s. 193).

Ktoś czysty jak lilia – o człowieku bez winy, nadzwyczaj uczciwym (WSFzP, s. 58).

Czysty jak lilia – *przest.* niewinny (WSFJP, s. 354).

Frazeologizmu *(ktoś) czysty jak lilia* używamy, gdy mówimy o człowieku bez winy, nadzwyczaj uczciwym. Odnosi się on do komponentu **czystość** w znaczeniu cechy moralnej.

LILIA

Lilja – kobieta czysta, dziewica (KKNSJP, t. 2, s. 742).

¹⁴ Szerzej na ten temat możemy przeczytać u W. Kopalińskiego w *Słowniku symboli*: „Lilie francuskie, *les fleurs de lis*, godło królów fr. od XIII w., godło Burbonów“. Por. Kopaliński 2006: 197.

Leksem LILIA oznacza ‘kobietę czystą, dziewicę’ i odnosi się do cechy **czystość**, ale w znaczeniu przenośnym, wskazuje bowiem na kobietę niewinną, taką, która zachowała swe dziewictwo.

LILIA

Lilja – białe ciało (KKNSJP, t. 2, s. 742).

Samego leksemu LILIA można również użyć w odniesieniu do ‘białego ciała’, nawiązującego do cechy lilii **ma białe kwiaty**.

LILIA

Lilja – bransoletka, manela (KKNSJP, t. 2, s. 742).

Inne znaczenie, jakie jest przypisane temu leksemowi to ‘bransoletka, manela’. W tym przypadku mamy do czynienia z nawiązaniem do komponentu **piękno**.

LILIE MU NA DŁONI ZAKWITŁY (NIECHŹE NIE ZAKWITNĄ NA GRZBIECIE)

Lilje mu na dłoni zakwitły – próżnuje, ręki do niczego nie chce przyłożyć, trzeba go więc kijami do pracy nakłonić (KPPiWPP, s. 264).

Lilje mu na dłoni zakwitły, niechże nie zakwitną na grzbiecie – ręki do niczego nie chce przyłożyć, więc go trzeba kijem zmusić do pracy (KKNSJP, t. 2, s. 742).

Lilie mu na dłoni zakwitły, niechże nie zakwitną na grzbiecie – próżniak, trzeba go kijem do pracy nakłonić (NKPP, t. II, s. 304).

Przysłowie *Lilie mu na dłoni zakwitły (niechże nie zakwitną na grzbiecie)* mówi o kimś, kto próżnuje, ręki do niczego nie chce przyłożyć, więc trzeba go kijem do pracy nakłonić. Odnosi się ono do komponentu **ma kwiat**, typowego raczej dla leksemu KWIAT, a nie LILIA i do komponentu **delikatność** (również nietypowego dla LILII), ponieważ występuje tu jako coś delikatnego, uniemożliwiającego pracę.

LILIJKA

Lilijka – znak harcerski w kształcie lilii; symbol cnót harcerskich (DSJP, t. IV, s. 140).

Lilijka harcerska – oznaka cnót harcerskich w kształcie stylizowanej lilii (PSWP, t. 19, s. 182).

Lilijka harcerska – znak harcerski kształtem przypominający lilię, symbolizujący cnoty harcerskie (USJP, t. 2, s. 442).

Lilijka harcerska – znak harcerski w kształcie lilii; symbol cnót harcerskich (SSFJP, t. 1, s. 388).

Lilijka tudzież *lilijka harcerska* to znak czy też oznaka harcerska w kształcie lilii, symbolizująca cnoty harcerskie; wskazuje ona na cechę **kształt kwiatu podobny kielichowi**.

LILIOWY/LILJANSKI

Liljowy – niewinny, skromny (KKNSJP, t. 2, s. 742).

Liljanski – moralno čist, čedan, bezazlen (RSHKiNJ, t. XI, s. 665) [Liliowy – moralnie czysty, skromny, niewinny, nieskalany, prostoduszny].

Odrzeczownikowy przymiotnik *liliowy* (serb. *liljanski*) oznacza ‘kogoś niewinnego, skromnego, czystego moralnie, nieskalanego, prostodusznego’ i odnosi się do komponentu **czystość** w znaczeniu cechy psychicznej.

LjILJANSKI

Ljiljanski – nežan, tanan, fin (RSHKiNJ, t. XI, s. 665) [Liliowy – delikatny, kruchy, wrażliwy].

Ljiljanski – kao u ljiljana, nežno (RSHKiNJ, t. XI, s. 665) [Liliowy – jak u lilii, delikatnie].

Przymiotnik *ljiljanski* tj. ‘liliowy’ (utworzony od leksemu LILIA, a nie od leksemu *bez lilak*, od którego utworzony leksem *liliowy* oznacza ‘o kolorze fioletowym’) może także oznaczać ‘kogoś lub coś delikatnego, kruchego, wrażliwego’ i wówczas odnosi się do komponentu **delikatność**.

ŚNIEG BIELIĆ ALBO LILIJĄ ZDOBIĆ

Śnieg bielić albo liliją zdobić – lilia – piękno, wybór, wyborność, ozdobność (SS, s. 198).

Śnieg bielić albo liliją zdobić – tzn. zbędna praca (NKPP, t. III, s. 464).

Przysłowie to mówi o przesadnym, zbyt dużym działaniu, o zbędnej pracy, nieprzynoszącej żadnych korzyści (nie potrzeba wybielać śniegu, ani zdobić, upiększać go białą lilią, gdyż jest on doskonale biały i piękny bez tych czynności) i odwołuje się ono do komponentów **piękno** i **ma białe kwiaty**.

ZŁOTO POZŁACAĆ A LILIE MALOWAĆ [...]

Złoto pozłacać, a lilije malować, równie śmieszna, jak i nieużyteczna – lilia – piękno, wybór, wyborność, ozdobność (SS, s. 198).

Złoto pozłacać, a liliję malować równie śmieszna, jak i nieużyteczna (NKPP, t. III, s. 899).

Przysłowie to, podobnie jak powyższe, mówi o przesadnym, zbytecznym działaniu, o działaniu na siłę, nieprzynoszącym żadnych korzyści (nie trzeba pozłacać złota, gdyż nie da się go uczynić bardziej złotym, nie trzeba też malować lili, gdyż jest ona wystarczająco piękna i bez tych czynności) i odwołuje się ono do cechy **ma białe kwiaty** i do komponentu **piękno**.

Językowy obraz lili

W zasadzie wszystkie cechy i konotacje lili odnoszą się do faktu, iż **ma kwiat**, który jest **biały** (co konotuje cechy: **czystość**, **piękno**, **dobro**), **delikatny** i **ma kształt kielicha**.

Zdecydowanie najważniejszym, elementem obrazu *lili* jest cecha **ma białe kwiaty**, uwidaczniana w wielu wyrażeniach. D. Piekarczyk zaznacza, że „skojarzenie *lili* z *bielą* jest na tyle silne, iż *lilia* stanowi w polszczyźnie jeden z wzorców-prototypów dla *bieli*“.¹⁵

Językowe poświadczenie cechy **ma białe kwiaty** znajdziemy zarówno w polszczyźnie, jak i w serbszczyźnie. Można tu przywołać wyrażenie porównawcze *biały jak lilia* – *beo kao krin*. Leksemu LILIA można także użyć w odniesieniu do białego ciała.

W przysłowiaach *Śnieg bielić albo lilią zdobić* i *Złoto pozłacać, a lilije malować, równie śmieszna, jak i nieużyteczna* znajdziemy również odwołanie do tej cechy.

Cecha **ma białe kwiaty** motywuje konotację kulturową **czystość** (która wiąże się oczywiście z dziewictwem¹⁶ i niewinnością). D. Piekarczyk zauważa, że „o bezpośredniej zależności między konotacją ‘bieli’ i ‘czystości’ świadczy to, że *biel* i *czystość* mogą być synonimami [...] Konotacja *lili* ‘czystość’ może być rozumiana zarówno jako cecha fizyczna [...], jak i moralna i psychiczna“,¹⁷ a ponadto badaczka ta dodaje, iż „skonwencjonalizowana cecha ‘czystość’ uzasadnia z kolei konotacja o różnym stopniu uszczegółowienia. Wśród nich najważniejsze są: ‘niewinność’ i ‘dziewictwo’, które nie znalazły co prawda potwierdzenia w faktach mocno utrwalonych w języku, ale bez trudności można odnaleźć je w poezji“.¹⁸

Mówiąc o komponentcie **czystość** trzeba przede wszystkim wskazać na frazeologizm wprost eksponujący tę cechę: (*ktoś*) *czysty jak lilia* oraz wyrażenie porównawcze *dziewka jak lilia*, a także leksem LILIA w znaczeniu ‘kobiety czystej, dziewicy’ i odrzeczownikowy przymiotnik *liliowy*, serb. *liljanski* (oznaczaający ‘kogoś niewinnego, skromnego, nieskałanego, prostodusznego’).

Ponadto warto w tym miejscu przywołać przysłowia *I przy liliach pokrzywy się rodzą* (*Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* podaje także warianty tego przysłowia: *Czasem między ostem i między pokrzywami lilia roście, I przy liliach rodzi się pokrzywa*, a także *Czasem między pokrzywami lilia roście*)¹⁹ oraz *Bywają lilie na bagnach, perły na śmietniku* (mówiące, iż w towarzystwie niewinności, czystości może urodzić się zło). Elementem łączącym te przysłowia jest opozycja *lilia – pokrzywa* i *lilia – bagno*, wyrażająca stereotypowy zespół „czystość, piękno“ – „brud, brzydota“; oznaczają one, iż w towarzystwie czegoś nacechowanego pozytywnie może znaleźć się coś zupełnie przeciwnego, coś skrajnie negatywnego – odnosi się to zarówno do świata, do ludzi i ich charakterów, jak i do rzeczy martwych. Przysłowia te nawiązują do komponentu **czystość** oraz do komponentu **piękno**.

Komponent semantyczny **czystość** motywuje konotację **piękna**; odwołanie do tych dwu komponentów często zresztą ma miejsce w przypadku jednego i tego samego wyrażenia. Przykładem może tu być zleksykalizowane porównanie *dziewka jak lilia* oraz przysłowia

¹⁵ Tamże: 91-92.

¹⁶ Jak podaje W. Kopaliński, lilia jako kwiat weselny reprezentuje dziewictwo panny młodej. Por. Tamże: 197.

¹⁷ Tamże: 93.

¹⁸ Tamże: 94.

¹⁹ Por. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* 1970: II, 304, 966.

I przy liliach pokrzywy się rodzą i Bywają lilie na bagnach, perły na śmietniku. W przysłowiaach powyższych pojawia się opozycja: *lilia – chwast* oraz *lilia – bagno*, odczytywana jako opozycja **piękno – brzydota**.

Realizację tego komponentu w opozycji **piękno – brzydota** w językowym obrazie świata znajdziemy także w *Sonecie 94* Szekspira w wyrażeniu *Gnijące lilie cuchną bardziej niż chwasty*, które mówi o tym, iż coś, co mieliśmy za czyste, niewinne, piękne, a co okazuje się takie nie być, bardzo nas zadziwia, negatywnie zaskakuje. Wyrażenie to odwołuje się do komponentu **piękno** poprzez zaprzeczenie.

W przysłowiaach *Śnieg bielić albo liliją zdobić* oraz *Złoto pozłacać, a lilije malować, równie śmieszna, jak i nieużyteczna* znajdziemy odwołanie do komponentu **piękno**. Leksem LILIA w znaczeniu bransoletki, maneli także wpisuje się w ten komponent.

Piekarczyk zaznacza, że „eksponowanie ‘białego koloru’ kwiatu w ogromnym stopniu wspomaga przede wszystkim motywację cechy ‘jest dobry’ [...], co wiąże się z istniejącą w języku opozycją *jasny – ciemny*, na którą nałożone jest wartościowanie ‘dobry’ – ‘zły’”²⁰

Komponent **dobro** odnajdziemy w przysłowiaach *I przy liliach pokrzywy się rodzą* oraz *Bywają lilie na bagnach, perły na śmietniku, Dziadek z babą żyje jak w polu lilije, Lilie mu na dłoni zakwitły (niechże nie zakwitną na grzbiecie)*.

Kwiat lili przypomina **kielich**, co uwidacznia się w językowym obrazie świata. Przywołam tu leksem KRIN w dwóch znaczeniach. Pierwsze to ‘gałązka, wiązanka, bukiecik’, które to zwykle przypominają swym kształtem kielich. Drugie to ‘wzór na herbie dawnych francuskich królów’, które także odnosi się do kształtu kwiatu lili. Także w języku polskim znajdziemy odwołanie do tego kształtu – leksem *lilijka* tudzież *lilijka harcerska*, używany na określenie ‘znaku czy też oznaki harcerskiej w kształcie lili, symbolizującej cnoty harcerskie’ również wskazuje na cechę **kształt kwiatu podobny kielichowi**.

Delikatność to cecha lili (kwiat bowiem jest bardzo delikatny) i jej komponent. W przysłowiu *Lilie mu na dłoni zakwitły (niechże nie zakwitną na grzbiecie)* realizuje się cecha **delikatność**, ponieważ lilia występuje tu jako coś delikatnego, uniemożliwiającego pracę, zaś w użyciu przymiotnika *liljanski* tj. ‘liliowy’ na oznaczenie ‘kogoś lub czegoś delikatnego, kruchego, wrażliwego’ znajdziemy odniesienie do komponentu.

Nie wszystkie wymienione cechy czy komponenty LILII mają swe odzwierciedlenie zarówno w języku polskim, jak i w serbskim. Wspólna obu językom jest cecha **ma białe kwiaty**, realizowana jednakże w sposób szerszy w języku polskim. Poza wyrażeniem porównawczym *biały jak lilia – beo kao krin*, które jest w zasadzie tożsame dla obu języków, w polszczyźnie znajdziemy potwierdzenie dla tej cechy także w użyciu leksemu LILIA w znaczeniu ‘białe ciało’ oraz w przysłowiaach *Śnieg bielić albo liliją zdobić* i *Złoto pozłacać, a lilije malować, równie śmieszna, jak i nieużyteczna*.

Wspólny obu językom jest także komponent **czystość**, który znów w o wiele szerszym wymiarze realizuje się w języku polskim. W języku serbskim komponent ten realizuje jedynie odrzeczownikowy przymiotnik *liliowy*, serb. *liljanski*.

Bardzo ciekawym przykładem jest realizacja cechy i komponentu **delikatność**, gdyż jako cecha uwidacznia się w polskim przysłowiu *Lilie mu na dłoni zakwitły (niechże nie zakwitną na grzbiecie)*, zaś na gruncie języka serbskiego, w użyciu przymiotnika *liljanski* tj. ‘liliowy’ uwidacznia się jako komponent.

W obu językach realizuje się także komponent **kształt kwiatu podobny kielichowi**. W języku serbskim jest to użycie leksemu KRIN (tj. ‘lilia’) w znaczeniu ‘gałązki, wiązanki, bukiecika’, bądź też w znaczeniu ‘wzoru na herbie dawnych francuskich królów’, zaś w języku polskim jest to użycie leksemu *lilijka* tudzież *lilijka harcerska* na określenie ‘znaku czy też oznaki harcerskiej w kształcie lili, symbolizującej cnoty harcerskie’.

²⁰ Tamże: 182-183.

Komponenty **piękno**, **dobro** i cecha **ma kwiat** realizują się jedynie w języku polskim. Nie znalazłam żadnego komponentu bądź cechy, które realizowałyby się jedynie w języku serbskim. W polszczyźnie i serbszczyźnie utrwalił się językowy obraz lilii, która wyróżnia się białymi kwiatami o kształcie kielicha, która jest delikatna i symbolizuje czystość. W języku polskim obraz ten uzupełniają, jak już wspomniałam, komponenty piękno i dobro.

Summary

The article discusses a linguistic picture of a LILY in Polish and Serbian. What forms the basis for this study are collocations, idioms and single lexemes, which mostly display metaphoric meanings. The language material for the analysis and comparison has been drawn from various Polish, Serbian and Serbo-Croatian dictionaries. Components typical for a LILY have been derived from the collected collocations (especially set phrases and proverbs). The article explicates that it is the flower (its shape and color) that is central to its image. White, being the colour associated with lilies, connotes purity, modesty, beauty, and goodness.

Bibliografia

1. Adalberg S., *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*, Druk Emila Skińskiego, Warszawa 1889 – 1894 (KPPiWPP).
2. Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., *Językowy obraz świata i kultura [w:] Język a Kultura. Językowy obraz świata i kultura*, pod red. A. Dąbrowskiej i J. Anusiewicza, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, t. 13.
3. Anusiewicz J., *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku [w:] Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
4. Doroszewski W., *Słownik języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, t. IV (DSJP).
5. Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, Zakłady graficzne im. M. Kasprzaka, Poznań 1952, t. II (KKNSJP).
6. Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A., *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005 (WSFzP).
7. Kłosińska A., *Słownik frazeologiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006 (KSF).
8. Kopaliński W., *Słownik symboli*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2006 (SS).
9. Lurker M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Pallotinum, Poznań 1989.
10. Müldner-Nieckowski P., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Świat Książki, Warszawa 2003 (WSFJP).
11. *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, w oparciu o dzieło S. Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem J. Krzyżanskiego, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970, t. I (NKPP).
12. Piekarczyk D., *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.
13. *Poljsko-srpski rečnik. Słownik polsko-serbski*, gł. red. Đ. Živanović, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrad 1999, t.I (PSR).
14. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, pod red. M. Pelikan, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Institut za srpskohrvatski jezik, Belgrad 1981, t. XI (RSHKiNJ).
15. Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974, t. 1 (SSFJP).

16. Szczepanowicz B., *Atlas roślin biblijnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.
17. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, t. 2 (USJP).
18. Zgółkowa H., *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1999, t. 19 (PSWP).

Idiómy v kontexte diskurznej analýzy

Petra Strnáďová

Idioms in the context of discourse analysis

Abstract: *The paper is a summary of our secondary research, which was made for the purpose of our dissertation. It provides the ground for the primary research that we are planning to conduct and that will be part of our future thesis. Since our research object consists of commentaries and reviews published in the Slovak and English economic newspapers and magazines (Hospodárske noviny, Trend, Financial Times, The Economist) and the idioms they contain, our first focus is on phraseology. It is followed by discourse and discourse analysis theory for reason it is to be the main methodology used, with an aim to contribute to the research in this field with a different perspective.*

Key words: *idiom, phraseology, discourse, discourse analysis*

Contact: *Katedra odbornej jazykovej komunikácie, Univerzita Mateja Bela, Kuzmányho 1, 97401 Banská Bystrica, petra.strnadova@umb.sk*

1. Postavenie frazeológie v štruktúre domácej a anglosaskej jazykovedy

Vzhľadom na dvojjazyčnú povahu nášho výskumu narážame v prvom rade na duálny pohľad na frazeológiu ako vednú disciplínu. Medzi slovenským (príp. v širšom kontexte slovanským či (východo)európskym) a anglosaským ponímaním je totiž výrazný rozdiel. Zatiaľ čo domáca jazykoveda zväčša považuje frazeológiu za „relatívne samostatnú zložku lexikológie“ (Mlacek, 1984, s. 15) a teda pevnú súčasť jazykového systému, v tradičnom anglosaskom, resp. (zjednodušene) anglickom poňatí frazeológia ako pojem vo význame jazykovedná (sub)disciplína takmer neexistuje (porov. Kvetko, 2009, s. 13 – 14). Od 90. rokov 20. storočia sa síce z času na čas objavujú snahy túto situáciu zmeniť, prichádzajú však zvyčajne od zahraničných jazykovedcov hostujúcich v anglicky hovoriacich krajinách, alebo od emigrantov s taktiež cudzím materinským jazykom a najmä jazykov(edn)ým vzdelanostným základom, prípadne od ich žiakov či kolegov ovplyvnených ich náhľadmi.

Ako príklad môžeme uviesť zborník z konferencie Foreign Language Learning: Phraseology and Discourse, ktorý vyšiel v roku 2008 pod názvom *Phraseology: An interdisciplinary perspective*. Autori pochádzajúci z rôznych krajín skúmajú frazeológiu či frazeologické jednotky z rôznych aspektov vrátane kognitívnej lingvistiky či počítačovej lexikografie. Príznačné však je, že i napriek „ortodoxne“ frazeologicky znejúcim názvom konferencie i zborníka sa v názvoch príspevkov zväčša objavujú anglické výrazy *idiom* či *collocation*, resp. *phrase*, ktoré sa považujú za viac či menej presné ekvivalenty u nás zavedeného triplicitného termínu frazeologizmus/frazéma/frazeologická jednotka (bližšie pozri kap. 1.2.1.1).

V úvode k zborníku John Sinclair¹ uvádza dva dôvody, pre ktoré sa frazeológia ako samostatná vedná disciplína v „západnej“² jazykovede zatiaľ celkom neudomácnila a je „dlho

¹ Jeden z najvýznamnejších anglických lingvistov posledného obdobia, patrí medzi priekopníkov korpusovej lingvistiky a diskurznej analýzy, ako aj lexikografického systému Cobuild vychádzajúceho z korpusových dát.

zanedbávanou oblasťou opisu jazyka“ (Granger a Meunier, 2008, s. XV). Prvým z nich je fakt, že frazeológia vraj nerozlišuje jasne medzi gramatikou a lexikou. Uplatňuje holistický pohľad na „frázy“³ vybraté priamo z textu, čo sa nezohoduje s tradičným prístupom a tým umožňuje ich rôznorodú škálu. Trestom za to je však jej častá ignorácia, keďže ju údajne nie je možné zaradiť do tradičného aparátu jazykovej analýzy. Druhým dôvodom je skutočnosť, že frazeológia prioritizuje – na rozdiel od väčšiny gramatík – syntagmatické vzorce pred paradigmatickými. Preto sa význam frazém formuje skôr inklúziou a nie exklúziou ostatných prvkov v rade. Z toho však paradoxne vyplýva aj dôvod, prečo aj napriek vyššie uvedenému v súčasnosti začínajú anglosaskí lingvisti frazeológii predsa len venovať pozornosť, a tým je prudký rozmach korpusovej lingvistiky, kde korpusy tvoria primárne zdroje dát pre jazykovú analýzu. Zároveň konštatuje interdisciplinárny záber frazeológie (porov. tamže, s. XV – XVI).

V podobnom duchu sa vyjadruje aj autor úvodného prieskumu vzťahu frazeológie voči lingvistickej teórii Stefan Th. Gries.⁴ Príčinu posunu v chápaní dôležitosti frazeológie vidí v jej integrácii do mnohých oblastí teoretickej aj aplikovanej jazykovedy a upustení od tradičného, teda čisto deskriptívneho prístupu. Daňou za dlhodobý „výpadok“ zo zorného poľa západných, resp. anglosaských lingvistov, je chýbajúca základná terminológia, o definíciu ktorej sa následne pokúša určením šiestich základných dimenzií, resp. parametrov „frazeologizmu“. Majú nimi byť:

1. *povaha* prvkov, z ktorých sa frazeologizmus skladá
 2. *počet* prvkov, z ktorých sa frazeologizmus skladá
 3. *koľkokrát* sa slovné spojenie musí zopakovať, aby sa mohlo považovať za frazeologizmus
 4. *prípustná vzdialenosť* medzi prvkami frazeologizmu
 5. *miera lexikálnej a syntaktickej ohybnosti* prvkov frazeologizmu
 6. *úloha*, ktorú v definícii zohráva *sémantická jednotnosť* a *sémantická nekompozitnosť/nepredvídateľnosť*
- (spracované podľa: Granger a Meunier, 2008, s. 4).

Na základe týchto parametrov potom formuluje definíciu, podľa ktorej je „frazeologizmus definovaný ako spoločný výskyt (angl. co-occurrence) určitej formy, resp. lémy lexikálnej jednotky, a jedného alebo viacerých ďalších jazykových prvkov rôzneho druhu, ktoré fungujú ako jedna sémantická jednotka vo vete a ktorých frekvencia spoločného výskytu je vyššia ako očakávanie na základe náhodnosti“ (tamže, s. 6).

Nasledujúce aplikácie na viacerých príkladoch, ako aj prehľad a porovnanie vnímania frazeologizmov a frazeológie z hľadiska generatívnej, kognitívnej a najmä korpusovej lingvistiky sa snažia ďalej podčiarknuť význam a dôležitosť obrátenia pozornosti jazykovedcov práve na túto oblasť, aj napriek mäťúcemu výslednému dojmu, že jazyk sa vlastne skladá zo samých frazeologizmov.⁵

² Sinclairov výraz „*Western tradition of scholarship*“ čiže „západná tradícia vedeckého výskumu“ zrejme odkazuje na anglosaskú jazykovedu. Z nášho pohľadu totiž „západ“ = „západná Európa“ a do tej patria aj románske jazykovedy, v ktorých je frazeológia pomerne hojne skúmaná. Dokazujú to nakoniec i prispievatelia do menovaného zborníka, z ktorých veľká skupina pochádza práve z týchto krajín.

³ V kontexte nášho jazykovedného systému terminologická nepresnosť, keďže rozsah pojmu „fráza“ je oveľa širší, ba vo svojej podstate odlišný od pojmu „frazéma“ a jeho synonym.

⁴ Gries je okrem iného jedným z kľúčových autorov pomerne novej teórie kološtrúcií (*collostructions*), ktorej názov napovedá hľadanie (nového) významu vo vzťahu susediacich a teda navzájom sa ovplyvňujúcich a súvisiacich (morfo-syntaktických) konštrukcií.

⁵ To mimochodom korešponduje aj sa našou intuitívnou či „laickou“ (pretože výskumom zatiaľ nedoloženou) teóriou, že v angličtine ako primárne analytickom jazyku sú frazeologizmy skutočne oveľa frekventovanejšie a teda akosi viac „inherentné“ než napr. vo flektívnych jazykoch (napr. tzv. frázové slovesá, ktoré z hľadiska slovo tvorby čiastočne fungujú podobne ako derivácia verb pomocou prefixov v slovenčine). To môže byť aj „psychologickým“ dôvodom dlhodobého prehliadania frazeológie ako samostatnej vednej disciplíny v anglosaskom kontexte, nakoľko frazémy z textu (jazyka) nevystupujú tak jasne a hmatateľne.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že frazeológia si v anglosaskej lingvistike skutočne zatiaľ iba hľadá miesto a tvár, čím sa jej status značne odlišuje od situácie v našej domácej jazykovede. Najrozsiahlejšiu a zrejme najzásadnejšiu prácu na tomto poli odviezol Jozef Mlacek, ktorého monografia *Slovenská frazeológia* položila pevný základ tejto vednej (sub)disciplíny tak definíciou základných pojmov, ako aj precíznou typológiou a klasifikáciou frazeologických jednotiek. Jeho celoživotné systematické dielo však pochopiteľne nevyrástlo samo osebe, ale nadviazalo na tradíciu predchodcov (V. Lapárová, V. Budovičová, E. Smiešková, J. Mihál) a priebežne bolo a je obohacované súbežcami aj nasledovníkmi (M. Ivanová-Šalingová, E. Kučerová, P. Ondrus, A. Habovštiak, K. Palkovič,; v súčasnosti najmä F. Miko, P. Ďurčo, P. Kvetko, J. Skladaná, E. Krošláková, D. Baláková, J. Dolník).⁶ Dobovo príznačný je fakt, že J. Mlacek čerpal značnú inšpiráciu zo sovietskych frazeologických výskumov, kde však vznikali objektívne kvalitné diela (V. Vinogradov, V. Mokijenko, A. Barkin a ďalší). V tých časoch v ruštine zároveň vychádzali aj preklady európskych autorov (napr. Ch. Ballyho), ako aj hodnotné štúdie cudzojačných frazeologických systémov (A. Nazarjan, E. Černyševa).⁷

Všetky tieto zdroje predstavujúce rôznorodé názory a samozrejme Mlacekove vlastné rozsiahle výskumy sa pretavili do snahy o vymedzenie frazeologickej jednotky, jej všeobecne platných vlastností a tým aj jej koncíznej definície. Mlacek dospel k nasledovnej formulácii, ktorú priraduje k „širšiemu“ chápaniu frazeologickej jednotky (neprijímajúc tak jej dovtedy prevažujúcu (významovú) ekvivalenciu so slovom): „Frazeologická jednotka (frazeologizmus) je ustálené slovné spojenie, ktoré sa vyznačuje obraznosťou a nerozložiteľnosťou svojho významu, ako aj expresívnosťou“ (1984, s. 46). V porovnaní s Griesovou definíciou, ktorú sme uviedli na predchádzajúcej strane, postavenou výlučne na kvantitatívnych ukazovateľoch, má táto úplne opačný, teda kvalitatívny charakter. Do tretice uvedieme ešte príklad, v ktorom sú skombinované prvky kvantity aj kvality: frazémy sú „pevné (stabilné) slovné spojenia, ktorých základnými znakmi sú polylexikalita (skladajú sa minimálne z dvoch lexém) a stabilita“ (Malá, 2004, s. 311). Zreteľne sa tu odráža prirodzená rozdielnosť prístupov rôznych jazykovedcov, ktorú však vnímame jednoznačne ako obohatenie a príspevok ku komplexnejšiemu a tým pravde bližšiemu pohľadu na predmet nášho výskumu.

2. Terminologické poznámky k pojmom frazéma a idióm

Najprv si pripomenieme, že pri pomenovaní takých slovných spojení, ktoré slovenská (slovanská) frazeológia kategorizuje triplicitným termínom *frazeologizmus/frazéma/frazeologická jednotka* sa v angličtine najčastejšie používajú pojmy *idióm* (angl. *idiom*) alebo *kolokácia* (angl. *collocation*). Idiómy sú však v súčasnom domácom systéme len jednou zo subkategórií frazeologizmov, pričom Mlacek ich definuje ako synonymá pre pomenovanie sémanticky najtesnejších ustálených spojení, pre tzv. *frazeologické zrasty* (porov. 1984, s. 22). Kolokácie by sme mohli zasa prirovnať k *frazeologickým celkom* a *frazeologickým spojeniam*, teda jednotkám, ktorých nový, resp. nadobudnutý frazeologický význam len čiastočne či sprostredkovane súvisí s pôvodným významom jeho jednotlivých zložiek (porov. tamže, s. 70 – 72).

⁶ V tomto kontexte si dovoľíme spomenúť aj (zatiaľ) neformálnu „multilingválnu frazeologickú sekciu“ na Katedre odbornej jazykovej komunikácie EF UMB, kde za posledných 20 rokov vzniklo viacero štúdií a dizertačných prác v (resp. o) nemeckom, francúzskom, talianskom aj anglickom jazyku. Autormi sú M. Olejárová, L. Mešková, L. Rosenbaum-Franková, J. Kubeková, J. Chorvát, D. Škvareninová a P. Strnáďová.

⁷ Priamo na bývalú sovietsku a zároveň celú východoeurópsku frazeológiu ako zdroj inšpirácie a hotovej terminológie, ktorú niektorí anglosaskí lingvisti predsa len preberajú, poukazuje napr. A. Cowie (1998, s. 1-10).

Pre náš výskum bude kľúčovým termínom idióm, ktorý budeme vnímať v súlade s jeho interpretáciou z hľadiska slovenskej, ale zároveň aj anglickej lingvistiky (hoci len čiastočne, nakoľko v angličtine má polysémantický charakter). Podľa Kvetka termínom *idiom* sa najčastejšie označujú „viac sémanticky a formálne ustálené výrazy“ (2009, s. 14). Presnejšia definícia pochádza z Oxfordského slovníka, kde primárny význam je opísaný nasledovne: „skupina slov zavedená ich používaním a majúca význam neodvoditeľný od významov jednotlivých slov“ (1995, heslo *idiom*, in: Kvetko, 2009, s. 15). Ešte presnejšie sa mienime sústrediť na podskupinu tzv. *pure idioms* (tamže, s. 16), ktorú môžeme najviac stotožniť s podskupinou frazeologických zrástov (hoci Kvetkova definícia hovorí len o syntagmatických konštrukciách).

Zaujímavé riešenie tejto pojmovej nejednotnosti ponúka tiež český jazykovedec

F. Čermák: „U dichotómie *frazém* a *idiom* (a také *frazologie* a *idiomatika*) je vidieť jasnejší rozdiel, tak určité prekryvánie. Obecné je o rozdiel v hľadisku; je proto vhodné ve snaze rozdielné hľadisko zdôrazniť i rozdiel terminologický. V zásade platí, že analyzujeme-li kombinatorický útvar formálne, z hľadiska formálnych rysů, mluvíme o *frazému*, zatímco analýza sémantická, z hľadiska relevantních sémantických rysů (včetně nominativních), opravňuje užití názvu *idiom* (2007, s. 33). Ak teda prijmeme Čermákovu hľadisko, aj podľa neho budeme skúmať predovšetkým idiomy, nakoľko v centre našej pozornosti bude viac stránka významová ako formálna. Za kľúčovú však považujeme najmä sémantickú netransparentnosť, resp. obraznosť a expresívnosť idiómov, sekundárne vyjadrujúcu postoj/názor, ktoré už naznačujú pragmatický rozmer ich využitia.

3. Diskurz a diskurzná analýza

Skôr, ako sa budeme venovať diskurznej analýze, je potrebné vymedziť východiskový pojem diskurz. Vyskytoval sa už v klasickej filozofii, no v súvislosti s jazykom sa s ním stretávame od čias F. de Saussurea. V najširobeobecnejšom poňatí ho môžeme včleniť do synonymického radu text, prehovor, jazykový prejav, komunikát, čo však samozrejme naznačuje istú terminologickú nejasnosť. Hoffmanová napríklad ponúka široko koncipovanú definíciu diskurzu ako „používanie jazyka v interakcii“, resp. „integrovanej celok textu a kontextu“ (1997, s. 8). Podľa Dolníka sa „diskurz stal východiskom výskumných koncepcií zahrnutých do výskumného programu tzv. druhej kognitívnej revolúcie... (ktorá) sa nesie v znamení diskurzného obratu“ (2010, s. 311). K diskurznej analýze už mieri jeho tvrdenie, že „diskurz zahŕňa symbolické interakcie, ako aj konvencie a vzťahy, v ktorých sú tieto interakcie viazané neformálnymi pravidlami a navzájom prepojené spôsobmi, ktoré, ako vyjadril Foucault, odrážajú „poriadok vecí“ (tamže, s. 311). Oboja citovaní autori sa zhodujú v otázke spojitosti skúmania diskurzu a zamerania jazykovedných výskumov na stránku parole, resp. performance, teda smerom funkčno-pragmatickým.

M. Bočák vo svojej štúdií taktiež analyzuje heterogenosť pohľadov na diskurz. Okrem iných cituje McHoula a Graceovú, ktorí „delia konceptualizácie diskurzu do dvoch kategórií: na nefoucaultovské a foucaultovské (kritické). V rámci nefoucaultovských poňatí navyše rozlišujú formálny (lingvistický) prístup, pre ktorý je diskurz textom či jazykom, a empirický (sociologický) prístup, analyzujúci konverzáciu ako sociálnu interakciu“ (1993, s. 26, in: Bočák, 2009, s. 2). Na Foucaulta ako myšlienkový zdroj prirodzene poukazujú mnohí autori uplatňujúci diskurznu analýzu, pričom najčastejšie sa odvolávajú na jeho formuláciu diskurzu ako „konvencionalizovaných spôsobov hovorenia, ktoré konštituuju konvencionalizované spôsoby myslenia a súčasne sú konštituované týmito spôsobmi myslenia“ (parafráza Dolník, 2010, s. 312). S takýmto chápaním súvisí aj Foucaultovo vnímanie spojenia spôsobov hovorenia a myslenia ako konštitučnej sily ideológií, ktoré slúžia na šírenie moci v spoločnosti (tamže, s. 312). Podobne T. van Leeuwen definuje diskurz ako

„nástroj spoločenskej konštrukcie skutočnosti“ (1993, s. 193, in: Jaworski a Coupland, 1999, s. 34). Posledné tri definície jasne implikujú spoločenský, resp. sociologický rozmer diskurzu a posúvajú nás k jeho analýze.

Dolník rozlišuje dve fázy vývoja diskurznej analýzy, ktoré označuje číslami 1 a 2. Diskurznom analýzou 1 označuje prvé obdobie skúmania diskurzu, kedy bol tento spájaný predovšetkým s pojmom rozhovor/dialóg, v analýze sa využívali poznatky plynúce z teórie rečových aktov a základnou otázkou bola otázka koherencie rozhovoru a prostriedkov jej dosahovania (porov. 2010, s. 290 – 291). Rozvíjala sa spoločne s textovou lingvistikou a konverzačnou analýzou postavenou na etnometodologických princípoch, zameranou na organizáciu a štruktúru rozhovoru z hľadiska jazykových aj mimojazykových semiotických systémov.

Nástup diskurznej analýzy 2 Dolník vysvetľuje nasledovne: „Diskurzna analýza môže byť štruktúrne orientovaná, čiže opisuje sa stavba diskurzu, jeho priebeh a pod... alebo funkčne, a to v tom zmysle, že sa osvetľuje funkcia diskurzu v sociálnom živote jednotlivca aj spoločnosti. Táto orientačná predstava zodpovedá diferenciacii N. Fairclougha (2003) medzi deskriptívnou a kritickou diskurznom analýzou (autor je výrazný reprezentant druhého prúdu). Diskurznu analýzu 2 vnímame ako funkčnú analýzu diskurzu v tomto zmysle“ (2010, s. 310 – 311).

S ohľadom na uvedenú diferenciaciu sa stotožňujeme najmä s obsahom a zameraním diskurznej analýzy 2, resp. kritickej diskurznej analýzy, ktorú chceme aplikovať na texty, resp. diskurzy z našej výskumnej vzorky. Špecifikom nášho prístupu však bude zacielenie na funkciu idiómov, čo bude znamenať aj čiastočné uplatnenie (štruktúrnej) lingvistickej analýzy. Vzhľadom na cudzojazyčnosť výskumnej vzorky budeme musieť v rámci analýzy a interpretácie sémantickej stránky idiómov, prípadne celých (kon)textov siahnuť zároveň po niektorých translátologických metódach.

K otázke metodológie kritickej diskurznej analýzy Fairclough hovorí, že tento prístup znamená „transdisciplinárny“ spôsob práce cez dialóg s ostatnými disciplínami a teóriami, ktoré sa týkajú aktuálnych procesov spoločenských zmien.⁸ Cieľom je identifikovať pomocou analýzy určité lingvistické, semiotické a „interdiskurzívne“ znaky „textov“ (v širšom zmysle), ktoré sú súčasťou procesov spoločenských zmien, no zároveň takým spôsobom, ktorý umožní produktívnu integráciu textovej analýzy do multidisciplinárneho výskumu týchto zmien (porov. 2005, s. 76). Wodak a Krzyzanowski na margo kvalitatívneho prístupu v diskurznej analýze poznamenávajú, že tá „musí brať do úvahy intertextové a interdiskurzívne vzťahy medzi výpoveďami, textami, žánrami a diskurzmi, ako aj extralingvistické sociálne/sociologické premenné, históriu a archeológiu organizácie a inštitucionálny rámec špecifického situačného kontextu“ (2008, s. 2).

Vyššie uvedenej spojitosti medzi diskurzom a ideológiou sa do hĺbky venuje van Dijk. Podľa neho ideológie tvoria základ sociálnych reprezentácií a praktík členov skupín vrátane ich diskurzu, ktorý zároveň slúži ako prostriedok ideologickej produkcie, reprodukcie a výzvy (bližšie pozri 2001, s. 12). V tejto súvislosti poukazuje aj na ďalšie pole výskumných možností v rámci diskurznej analýzy: „Vzhľadom na princíp zámeru, účelu a cieľov v definícii činu (angl. action) však kontrola činov predpokladá kontrolu mysle. Toto je podstata persuzívnej spoločenskej moci typickej aj pre moc médií a ďalších druhov verejného diskurzu. Tradičný výskum účinkov médií tak musí byť reformulovaný s ohľadom na kognitívne procesy a reprezentácie“ (Van Dijk, 1988, s. 31). K tejto téme sa vyjadril aj Dolník (2010), vychádzajúc zo základnej tézy, že „diskurz je stvárnenny kontextom a diskurz stvárnjuje kontext... Kontext ako parameter (premenná) zahŕňa tieto aspekty, čiže sa mu pripisujú tieto hodnoty (konštanty): svet, jazyk, aktéri, predchádzajúci a budúci možný

⁸ Zameranie na spoločenské zmeny Fairclough prezentuje ako najaktuálnejší smer v rámci diskurznej analýzy.

diskurz, médium, cieľ... analýzou sa objasní vzájomný konštitučný vzťah medzi diskurzom a relevantnými aspektmi jeho kontextu“ (2010, s. 313). Z toho sa odvíja aj uvažovanie o generatívnej či repetitívnej povahe produkcie reči, teda či jazyková kompetencia nie je založená skôr na pamäti ako tvorivosti, resp. či gramatika (v najširšom zmysle) nie je skôr sústava stratégií, ktorými zaobchádzame s jestvujúcimi textami, a nie sústava pravidiel na tvorenie úplne nových textov (porov. tamže, s. 317). Ďalej nadväzujú fenomény persúazie, ktorá bude pre nás dôležitým momentom z hľadiska funkcie vplyvu skúmaných textov na príjemcu, a potom stereotypov, ktoré sú vysvetľované tak z hľadiska klasickej rétoriky a logiky, ako aj z hľadiska socio-kognitívneho a rovnako budú hrať dôležitú úlohu v našich analýzach a interpretáciách. Pretože „závažné je to, že hodnotový systém sa presadzuje (aj) prostredníctvom stereotypov, čiže štandardizovaných úsudkov, ktoré sú v pozadí vyhodnocovania vnímaných komunikátov. Tieto stereotypy fungujú tak, že sú buď explicitne prítomné, alebo sú len implicitne, ba až latentne prítomné – tento je oveľa bežnejší – a fungujú ako predpokladaná zafixovaná opora hĺbkového presvedčovania a jeho štandardizácie“ (tamže, s. 324).

Vo výpočte relevantných zdrojov poznatkov o diskurze a diskurznej analýze by sme mohli pokračovať ešte veľmi dlho: M. Talbotovou (2007) a jej zameraním na otázky interaktívnosti diskurzu v médiách, ďalším množstvom monografií a štúdií N. Fairclougha, Mathesonovou (2005) komplexnou analýzou mediálneho diskurzu, ktorej hlavný záber pokrýva otázky identity, sociálneho zápasu a kultúry médií, a samozrejme takmer nevyčerpatelným prameňom, ktorý predstavujú výskumy T. van Dijka. Z priestorových dôvodov ich však zatiaľ ponecháme len v takejto „instantnej“ podobe a odložíme si ich ako lakmusové papieriky za účelom porovnávania a verifikácie našich budúcich výsledkov výskumu.

4. Záver

V našom príspevku sme sa pokúsili zhrnúť teoreticko-metodologickú bázu, resp. najpodstatnejšie výsledky sekundárneho výskumu, ktorý sme realizovali pri príprave na dizertačnú skúšku a ktorý bude zároveň tvoriť východisko pre primárny výskum našej budúcej dizertačnej práce. Keďže objektom nášho výskumného záujmu budú komentáre v slovenských a anglických ekonomických periodikách (Hospodárske noviny, Trend, Financial Times, The Economist) a v užšom zmysle idiómy v nich obsiahnuté, venovali sme najprv priestor našim zisteniam z oblasti frazeológie. Na ne nadväzujú poznatky o diskurze a diskurznej analýze, ktorú sme si zvolili na hlavný metodologický nástroj s cieľom prispieť k výskumu danej problematiky novou perspektívou.

Summary

The results of our secondary research will make ground for our future primary one. We shall study the function of idioms in the reviews of the on-line versions of the Slovak and English/American economic papers. The research will be based on the corpus that has been created in accordance with several criteria while the fundamental one is the quantity of idioms in the texts. By thorough discourse analysis we seek to find out both linguistic and pragma (linguistic) aspects of idioms application in a given type of text. Regarding the interlingual character of our research, its added-value will be comparison of the situations in Slovakia and in GB or the US. We have also conducted a partial preliminary research in related areas of linguistics; we plan to include its results in the final interpretation.

Bibliografia

1. BALÁKOVÁ, Dana – ĎURČO, Peter. 2007. *Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2007. 425 s. ISBN 978-80-8084-204-8.
2. ČERMÁK, František. 2007. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: UK, 2007. 718 s. ISBN 978-80-246-1371-0.
3. ČERNÝ, Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. 512 s. ISBN 80-85885-96-4.
4. DOLNÍK, Juraj. 2010. *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: VEDA, 2010. 376 s. ISBN 978-80-224-1078-6.
5. FINDRA, Ján. 2009. *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica: UMB, 2009. 317 s. ISBN 978-80-8083-924-6.
6. HOFFMANOVÁ, Jana. 1997. *Stylistika a...Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia, 1997. 200 s. ISBN 80-85573-67-9.
7. KROŠLÁKOVÁ, Ema – KRALČÁK Ľubomír. 2001. *K aktuálnym otázkam frazeológie*. Nitra: Filozofická fakulta UKF, 2001. 214s. ISBN 80-8050-407-5.
8. KUBEKOVÁ, Janka. 2010. *Frazeológia v ekonomických periodikách*. Dizertačná práca. Bratislava: FF UK, 2010. 228 s.
9. KVETKO, Pavol. 2009. *An Outline of English Phraseology*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2009. 165 s. ISBN 978-80-8105-111-1.
10. MAGÁLOVÁ, Gabriela. 2008. *Frazeológia (nielen) pre žurnalistov*. Nitra: UKF, 2008. 88 s. ISBN 978-80-8094-336-3.
11. MALÁ, J. 2004. Frazeologizmy v masmédiách. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Banská Bystrica: UMB, 2004. 509 s. ISBN 80-8055-979-1.
12. McHOUL, Alec – GRACE, Wendy. 1993. *A Foucault Primer: Discourse, Power and the Subject*. London: Routledge, 1993.
13. MLACEK, Jozef. 1984. *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1984. 156 s.
14. MLACEK, Jozef. 2001. *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001.
15. VAN DIJK, Teun. 1985. Introduction: Discourse Analysis in (Mass) Communication Research. In: *Discourse and Communication*, č. 5, 1985, s. 69 – 93.
16. VAN DIJK, Teun. 1988. *News as Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1988. 200 s. ISBN 0-8058-0828-0.
17. VAN DIJK, Teun. 2001. Discourse, Ideology and Context. In: *Folia Linguistica*, XXX/1-2, 2001, s. 11 – 40.
18. WODAK, Ruth – KRZYŻANOWSKI, Michal. 2008. *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. 232 s. ISBN 978-02-300-1987-4.

Elektronické zdroje

1. BOČÁK, Michal. 2009. Diskurz: neurčitá cesta kultúrnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu. In: *Kultura – média – komunikace*. Olomouc, 2009, 1, č. 1, s. 117 – 146. <http://michalbocak.weebly.com>
2. COWIE, Anthony Paul. 1998. *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*. New York: Oxford University Press Inc., NY, 1998. 258 s. ISBN 0-19-829425-5. <http://www.questia.com/library/book/phraseology-theory-analysis-and-applications-by-anthony-paul-cowie.jsp>.

3. FAIRCLOUGH, Norman. 2003. *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. London: Routledge, 2003. 273 s. ISBN 0-415-25892-8. http://books.google.sk/books?id=V4SOkoy2vEIC&pg=PA258&lpg=PA258&dq=Fairclough,+N.+Media+Discourse,+London:+Edward+Arnold+1995&source=bl&ots=cfl9-MgWCj&sig=JHxf5VeX32wd45PJh4mK2CYtKog&hl=sk&sa=X&ei=HLkRT_bOF8LtOfbG2ZED&ved=0CDkQ6AEwAzgU#v=onepage&q&f=false.
4. FAIRCLOUGH, Norman. 2005. Critical Discourse Analysis. In: *Marges Linguistiques*, č. 9, 2005, s. 76-94. <http://www.ling.lancs.ac.uk/profiles/263>.
5. GRANGER, Sylvianne – MEUNIER, Fanny. 2008. *Phraseology: an Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing company, 2008. 476 s. ISBN 978-90-272-3246-5. <http://books.google.sk/books?id=0untckS7NEC&printsec=frontcover&hl=sk#v=onepage&q&f=false>.
6. JAWORSKI, Adam – COUPLAND, Nikolas. 1999. *The Discourse Reader*. Abingdon: Routledge, 1999. 604 s. ISBN 0-415-19733-3. <http://books.google.sk/books?id=PBLAxzupB70C&printsec=frontcover&hl=sk#v=onepage&q&f=false>.
7. MATHESON, David. 2005. *Media Discourses. Analysing media texts*. Maidenhead: Open University Press, 2005. 206 s. ISBN 0-335-21469-X. <http://books.google.sk/books?id=rthhVDVVSZ94C&pg=PA191&lpg=PA191&dq=Fairclough,+N.+Media+Discourse,+London:+Edward+Arnold+1995&source=bl&ots=pmkaLFW0qE&sig=c8NLThDdqR8BsTj1zQwn4zNnYLc&hl=sk&sa=X&ei=v7gRT6e4C9GdOvbxrYYO&ved=0CFMQ6AEwBTgK#v=onepage&q=Fairclough%2C%20N.%20Media%20Discourse%2C%20London%3A%20Edward%20Arnold%201995&f=false>.
8. TALBOT, Mary. 2007. *Media Discourse: Representation and Interaction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. 198 s. ISBN 978-0-7486-2348-8. <http://books.google.sk/books?id=dKmxlGQgULYC&printsec=frontcover&hl=sk#v=onepage&q&f=false>.
9. Články Teuna A. van Dijka: <http://www.discourses.org/download/articles/>.
10. Knihy Teuna A. van Dijka: <http://www.discourses.org/download/books/>.

Orzeł w etymologii, frazeologii i kulturze krajów słowiańskich

Piotr Szałaśny

An eagle in the etymology, phraseology and culture of Slavic's

Abstract: *This article explains the image of eagle in etymology, phraseology and culture of Slavic countries. However it mainly focuses on importance of this animal to the Poles (in Poland it is the national emblem) it does not ignore its meaning in other Slavic countries. It shows what was the role of the eagle's image over the years, and to what extent it affected the various aspects of life.*

Key words: *etymology, phraseology, culture, Slavic's, eagle, animal*

Contact: *Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, szalasny.piotr@gmail.com*

Orzeł bezsprzecznie pełni ważną rolę w kulturze krajów słowiańskich. Przez wieki jego wizerunek był używany do najróżniejszych celów. Korzystali z niego królowie, heraldycy jak i szarzy obywatele. Także warstwa językowa przez lata zyskała dzięki niemu szereg nowych form. Właśnie z tego względu chciałbym przybliżyć tematykę związaną z tym zwierzęciem opierając się przy tym głównie na materiale polskim oraz czeskim.

Nazwa tego dużego, drapieżnego ptaka z rodziny jastrzębiowatych jest bardzo podobna w większości języków słowiańskich. Jednakże różnice występują już na poziomie podgatunków. Przykładowo, największy z orłów – *bielik* po czesku nosi nazwę *orel mořský*. Jest to w zasadzie wiernym tłumaczeniem łacińskiej nazwy *haliaetos*. Inaczej jest w języku polskim, gdzie drugi człon nazwy – *bielik* kojarzy się z kolorem białym. Widać w tym wypadku całkowicie inną motywację. Faktycznie ten gatunek orła posiada biały ogon, zapewne właśnie z jego wyglądu zewnętrznego powstała polska nazwa. Obie te nazwy można porównać do angielskiej terminologii, gdzie na określenie bielika istnieją dwa ekwiwalenty *Sea Eagle* i *White-Tailed Eagle*.

Dla Polaków orzeł jest bezsprzecznie zwierzęciem szczególnym. Pełni rolę godła narodowego, jest zakorzeniony w polskiej kulturze od pokoleń, ale nie tylko w polskiej. Symbol orła był używany już w starożytności przez Hindusów, Persów czy mieszkańców Mezopotamii. W Starożytnej Grecji symbol ten był atrybutem najważniejszego boga – Zeusa, orzeł symbolicznie trzymał w szponach pioruny Zeusa. Był to także symbol majestatu, czci i wielkości, często umieszczano go na wizerunkach herosów. Starożytny Rzym upodobał sobie także wizerunek orła, z którym podbił w zasadzie dużą część ówczesnego, cywilizowanego świata – jako znak legionów rzymskich. Przykłady można by mnożyć. Król Franków Karol Wielki przyjął właśnie rzymskiego orła jako symbol swej władzy. We wcześniejszych epokach walczyły z sobą w zasadzie dwa wizerunki – Orła jednogłowego i dwugłowego. Można w zasadzie powiedzieć, że na zachodzie Europy zwyciężył jednogłowy (ostatni herb z dwugłowym orłem przestał istnieć wraz z upadkiem Habsburgów). Trwalszy okazał się on w kręgu kultury prawosławnej. Na wzór Bizantyńczyków używali, i używają nadal, dwugłowego orła ich bałkańscy sąsiedzi, Serbowie, a potem Albańczycy. Już od XIII w. znak ten pojawił się na krótko na sąsiadującej z Polską Rusi Halickiej, dość szybko wyparł go jednak symbol lwa, nawiązujący do imienia założyciela Lwowa – księcia Lwa Daniłowicza.

Ostatecznie w końcu XV w. przejęli go carowie moskiewscy, nawiązując do idei Moskwy jako „trzeciego Rzymu“. W tym miejscu należałoby nadmienić o specyfice języka czeskiego, który w heraldyce nazywa orła jednogłowego *orlice* a orła dwugłowego *orel*. Co jest wyjątkowe w kręgu języków słowiańskich jak i terminologii heraldycznej.

Jak pisze T. Pietras: „Symbol orła miał w starożytności i średniowieczu rozliczne znaczenia. Wyrażał on m.in.: boskość, siłę i majestat władzy, geniusz, męstwo, zwycięstwo... W kulturze chrześcijańskiego średniowiecza ptak ten występował jako atrybut świętych [...]“.¹

Wracając do polskiego symbolu narodowego. Także barwy odgrywają w nim istotną rolę, tak biel jak i czerwień były znane i lubiane przez Słowian na długo przed przyjęciem chrześcijaństwa i zachodniej symboliki. Wiemy np. że nasi przodkowie bielili chaty wapnem, a tkaniny barwili czerwonym czerwem. Przypuszcza się że we wierzeniach Słowian biel symbolizowała dobro, w odróżnieniu od czerni. Być może miało to wpływ na przyjęcie takich, a nie innych, barw godła i pola herbu przez polskich średniowiecznych władców, z czego, zgodnie z regułami sztuki heraldycznej, wynikają barwy polskiej flagi państwowej (górne pole odpowiada zawsze barwie godła, zaś dolne – tła herbu). Najprawdopodobniej zdecydowano się na przyjęcie białej (srebrnej) barwy polskiego godła dla odróżnienia go od, nieco wcześniejszego, czarnego orła królów niemieckich.

Swoją drogą na temat wybrania orła białego, jako symbolu Polski powstały liczne legendy. Już w początkach XII w. pierwszy kronikarz piszący w Polsce – Gall Anonim, tłumacząc etymologię nazwy grodu Gniezno, powiązał ją ze słowem gniazdo. Cztery wieki później autor „Kroniki polskiej“ – Marcin Bielski uzupełnił to podanie, pisząc, że legendarny założyciel Gniezna – Lech wybrał to miejsce na swą siedzibę z powodu wielkiej liczby orlich gniazd w okolicy, a na pamiątkę tego faktu: „[...] na chorągwiach swych kazał Lech kłaść Orła Białego za herb. A od tego czasu Królestwo Polskie tego klejnotu używa“.²

Wracając do czasów całkowicie nam współczesnych. O tym, jak bardzo polacy są związani ze swoim narodowym orłem może świadczy burza jaka wyniknęła w zeszłym roku po tym jak Polski Związek Piłki Nożnej usunął go z koszulek reprezentacji Polski w piłce nożnej.³ Cała Polska była oburzona tym faktem, protesty nie miały końca i ostatecznie PZPN musiał ugiąć się pod żądaniem kibiców i przywrócić symbol narodowy na koszulki.

Wizerunek orła bardzo często występuje w heraldyce, pod różnymi postaciami można go spotkać chociażby w herbie Serbii, Niemiec czy Rosji.

Język czeski posiada dużą liczbę związków frazeologicznych, głównie związanych z tym, że orzeł jest bystrym i wyjątkowym zwierzęciem, są to np.: *vidět jako orel*, *rozhlížet se jako orel*, *mít orlí zrak*, *slepice orla nevysedí* (pokazuje, że kura jest dużo powszechniejszym ptakiem) czy *orel much nelapá* (znaczy, że ktoś nie interesuje się rzeczami mało ważnymi). W języku polskim można znaleźć ekwiwalenty niektórych z czeskich frazeologizmów. np. *orli wzrok*. Jednak w większości posiada własne, niezinternacjonalizowane związki frazeologiczne, takie jak: *dwóch orłów razem się nie gnieździ, kto poluje na orła nie patrzy na wróbla, gdzie orzeł mówi, wrony milczą, niejedyn orzeł z gęsią cudzołożył, prawda górą lata jak orzeł*. W języku polskim istnieją także powszechnie używane idiomy takie jak *orli nos* czy *orli profil* w odniesieniu do struktury twarzy. Dość często także używa się zwrotu *wywinąć orła* – na żartobliwe stwierdzenie, że ktoś się wywrócił. Oprócz tego, orzeł istnieje także w przenośni jako określenie na osobę bardzo zdolną i bystrą. Przykładem może być zdanie:

¹Pietras T.: „Skąd się wzięło nasze godło“, dostępny w Internecie: www.warsztathistoryka.uni.lodz.pl/heraldyka/orzel.pdf

²Pietras T.: „Skąd się wzięło nasze godło“, dostępny w Internecie: www.warsztathistoryka.uni.lodz.pl/heraldyka/orzel.pdf

³Więcej np.: http://www.rozhlas.cz/zpravy/fotbal/_zprava/976941

Zostań orłem z matematyki. Jeszcze inaczej to słowo będzie funkcjonowało jako określenie rewersu monety. Istnieje zresztą tak w języku polskim jak w czeskim zwrot *orzeł czy reszka*?

Nie należy zapominać także o tym, że nazwę orzeł nosi także gwiazdozbiór z bardzo dobrze widoczną gwiazdą Altair, znany już od czasów Starożytnych. Niegdyś nazywany także sępem w locie przez arabskich astronomów.

Aleks Poniatowski nakreslił komiks „Biały orzeł”⁴ a najmłodsza organizacja zrzeszająca na Ukrainie ludzi pochodzenia polskiego nosi właśnie nazwę „Orzeł biały”.⁵

W Polsce można bardzo często natknąć się na używanie nazwy czy wizerunku orła. Właśnie jako orły znane są Polskie Nagrody Filmowe czyli nagrody przyznawane przez Polską Akademię Filmową od 1999 roku. Statuetka nagrody, przedstawia rozwarte skrzydła orła, umiejscowione na białym cokole. Skrzydła jak i cokół, są przeplatane przez wstęgę, przypominającą klatkę filmową. Nazwę ORP Orzeł nosił także jeden z polskich okrętów podwodnych biorących udział podczas trwania II Wojny Światowej. Swoją drogą później na jego temat został nakręcony pełnometrażowy film w reżyserii Leonarda Buczkowskiego. Dużą liczbą chociażby klubów sportowych posiada w nazwie orła, są to np. Orzeł Warszawa, Orzeł Łódź czy Orzeł Międzyrzecz. Dwie polskie miejscowości także posiadają nazwę orzeł. Swoją drogą na zachodzie Rosji jest ponad 300 000 miasto o takiej samej nazwie. Mające oczywiście w swoim herbie orła. Masywy górskie w polskiej części Tatr także posiadają w swojej nazwie orła, jako przykład może posłużyć chociażby Orla Percé czyli najtrudniejszy i najbardziej niebezpieczny szlak w Tatrach Wysokich. Bardziej dostępny dla wszystkich turystów jest np. Szlak Orlich Gniazd, który nazwę zawdzięcza leżącym na jego trasie ruinom zamków i warowni nazywanych Orlimi Gniazdami ze względu na ich usytuowanie na skałach dochodzących do 30 metrów wysokości. Są to np. Zamek królewski na Pieskowej Skale, Zamek królewski w Bobolicach czy ruiny zamku w Ogrodzieńcu czy Ojcowie. Ciekawe są także powstające w języku polskim określenia, np. Na polską reprezentację piłki siatkowej pod wodzą Romana Wenty mówi się w Polsce „Orły Wenty” natomiast na historyczną reprezentację w piłce nożnej mówi się „Orły Górskiego”. Przykłady możnaby w zasadzie mnożyć w nieskończoność.

W Republice Czeskiej można natknąć się, oczywiście częściowo na odpowiedniki tych zjawisk. Chociażby przywołując miasta o nazwie tego ptasiego drapieżnika można znaleźć w Republice Czeskiej miejscowość *Orlová* Zamiast Orlej Perci istnieje wzgórze (512 m) o nazwie *Orel* niedaleko Pilzna. Bardzo znane jest także katolickie towarzystwo sportowe pod tą nazwą, które posiada ponad 17000 członków.

Jedno jest pewne, orzeł pełni bardzo ważną funkcję symboliczną. Najpewniej przez swoje niespotykane w naszej części świata gabaryty, może być uznawany za króla ptaków w krajach słowiańskich. Jest w końcu największym latającym drapieżnikiem tego obszaru. Ma to wyraźne odbicie tak w kulturze jak i języku. Można powiedzieć, że dla Polaka orzeł – to rzecz święta, a dla większości krajów słowiańskich także nie bez znaczenia.

Summary

The eagle has an important symbolic function. Probably its greatness is not without influence to the fact, that it can be considered as king of birds in the Slavic countries. This is clearly

⁴Więcej

http://kultura.gazeta.pl/kultura/1,114528,11058062,Czy_to_ptak_Czy_to_samolot_Nie_to_Bialy_Orzel.html

np.:

⁵Więcej np.: <http://www.rm24.pl/fakty/polska/news-orzel-bialy-pomoze-mlodym-ludziom-poznac-kulture-i,nId,422348>

reflected in both – culture and language. It could be said, that for a polish person the eagle is a sacred thing, and – for most of the Slavic countries – it is also not without meaning.

Bibliografia

1. Pietras T.: „Skąd się wzięło nasze godło“, dostępny w Internecie: www.warsztathistoryka.uni.lodz.pl/heraldyka/orzel.pdf
2. http://www.rozhlas.cz/zpravy/fotbal/_zprava/976941
3. http://kultura.gazeta.pl/kultura/1,114528,11058062,Czy_to_ptak__Czy_to_samolot__Nie__to_Bialy_Orzel_.html
4. <http://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-orzel-bialy-pomoze-mlodym-ludziom-poznac-kulture-i,nId,422348>.

Rozhovor s nepřítomným. Autobiografizm w twórczości Jakuba Demla

Izabela Szulc

Rozhovor s nepřítomným. Autobiographical aspects in Jakub Deml's work

Abstract: *The text deals with the phenomenon of the work of Jakub Deml, 20th century Polish catholic priest and controversial poet. Its main aim is to focus on the autobiographical aspects of his poetry and his relationships with women which seem to be a driving force for Deml's writing.*

Key words: *Jakub Deml, autobiographism, poetry, love, catholic literature*

Contact: *Univerzita Palackého v Olomouci, Křižovského 10, 771 80 Olomouc; izabela.szulc@seznam.cz*

Jakkolwiek nie staralibyśmy się scharakteryzować twórczości Jakuba Demla w celu przyporządkowania jej do danego prądu czy kierunku, istnieje czynnik, który sprawia, że twórczość ta niełatwo jest do sklasyfikowania. Owym czynnikiem jest wielość form (czy też różnorodność jednej formy). Ogromna część dzieła Demla to przedziwny amalgamat listów, snów, polemik, wierszy, dialogów, monologów, modlitw. Ta pozornie bezładna kombinacja ma jednakże swoje bardzo silne uzasadnienie – jest mianowicie zapisem życia w najpełniejszej jego postaci, przejawem podziwu dla fenomenu istnienia, przy czym należy zaznaczyć, że Deml nie jest w żadnym wypadku formalistą – forma służy mu wyłącznie za środek, nigdy nie jest celem samym w sobie. Za pomocą tej formy poeta pragnie pozostawić po sobie „swoje przeżywanie“, nic zatem dziwnego, że pojawia się tutaj olbrzymia ilość wątków autobiograficznych.

W przypadku Jakuba Demla całe dzieło można by w zasadzie potraktować jako swoisty dziennik, przy czym nie mam tu na myśli formy utworów, ale przede wszystkim ich treść – w dzienniku bowiem istotną rolę odgrywa chronologia, natomiast Deml wydaje się zupełnie ignorować tę kwestię. Poeta przerywa pewne wątki, aby przytoczyć inne, anegdoty, które opowiada, przetykane są fragmentami listów, opowieści – innymi opowieściami, zaczerpniętymi przede wszystkim z życia pisarza. Najwyraźniej jest to widoczne w tekstach, które stanowiły zasadniczą część jego pisarstwa (mimo, iż niektórzy krytycy określali je jako twórczość okazjonalną – *příležitostnou tvorbu*) – cyklicznie wydawanych zbiorach pt. *Šlěpěje*.

Šlěpěje stanowią dla dzieła Jakuba Demla pewien punkt odniesienia z racji tego, że wiele z jego utworów właśnie tam miało swój początek. Były to cyklicznie wydawane w latach 1917 – 1941 zbiory najrozmaitszych zapisków poety – od listów, poprzez fragmenty prac, które następnie ukazywały się w formie osobnych tekstów, polemiki z przedstawicielami krytyki literackiej, aż po zapisy snów czy refleksje nad życiem, miłością i śmiercią. Są one o tyle istotne, że najwyraźniej oddają autobiograficzny charakter twórczości Jakuba Demla, który jest przecież charakterystyczny dla całego jego dzieła, w którym nieustannie przewijają się postacie czy sytuacje zaczerpnięte z życia pisarza – przy czym chciałabym je potraktować wyłącznie jako najbardziej jaskrawy przejaw tego autobiografizmu, pojawiającego się w absolutnie całej twórczości poety.

Šlěpěje są również, a może przede wszystkim, odzwierciedleniem tego, jak Jakub Deml pojmuje literaturę i jaką literatura posiada dlań funkcję.

Šlěpěje jsou typem příležitostné tvorby, ale kořeny této příležitosti tkví hluboko v samém ústrojenství Demlovy osobnosti a v jeho vidění života a smyslu literatury. [...] Touha ponořit se v hlubinu veškerenství, ztotožnit se se vším duchovním i hmotným děním světa, s mámivou látkou tohoto času i nezrušitelnou žízní po věčnosti a být v samém středu lidí a věcí až do sebezapomnění... zaznívá zde zcela osudově a hmatatelně.¹

Owa chęć do bycia *v samém středu lidí a věcí* jest wynikiem uczucia, którym Deml darzy otaczający go świat czy nawet wszechświat – miłości do absolutnie każdego jego przejawu, każdej istoty, wszystkich elementów, które składają się na ten niezwykły twór, jakim jest życie. Miłości, która, choć niełatwa, bolesna i często nieodwzajemniona, była dla pisarza wartością bezwarunkowo najważniejszą, natomiast nieodłącznym elementem tego świata a także obiektem miłości były kobiety, a uczucie do nich, jak niemal wszystkie emocje pojawiające się w życiu poety, stawało się tematem jego utworów.

Matylka

To, że Jakub Deml został księdzem, nie było ani wynikiem głęboko przemyślanej kwestii powołania, ani też przypadkowym wyborem. W tej sytuacji zadecydowało najprawdopodobniej to, że jego macocha chciała zapewnić przyszłość również siostrze poety, Matyldzie, też z poprzedniego małżeństwa ojca pisarza. Dziewczynka miała problemy zdrowotne, więc liczone na to, że będzie mogła zostać z bratem, o ile ten obejmie parafię. Matylda jednakże nie doczekała czasów, kiedy Jakub Deml po latach tułaczki osiedlił się z powrotem w rodzinnym Tasovie – zmarła w roku 1910. Jej wspomnienie jest jednak bardzo wyraźnie widoczne w wielu tekstach poety.

Postać Matyldy, siostry pisarza, pojawia się w jego twórczości prawie od początku. Pierwszym tekstem, w którym występuje, jest *Notantur lumina* (wydawany również pod tytułem *První světla*); zostaje także wspomniana w utworze *Hrad smrti*. Jednakże dziełem, w którym Deml poświęca jej najwięcej miejsca, jest *Miriam*, utwór pow w roku 1916. *Miriam* to uzupełniony o dodatkowe fragmenty zbiór tekstów z wcześniejszego dzieła poety, *Pro budoucí poutníky a poutnice*. Inspiracją dla ich powstania było wspomnienie zmarłej siostry Jakuba Demla, Matyldy.

– *Není-li mrakův a mlh, nebe jest vždycky čisté, bratříčku.*

Jsou-li oči tvoje jako slovo tvé, sestřičko...

– *Proč se tak na mne díváš, bratříčku?*

Protože si nemohu na tebe vzpomenout, sestřičko.

– *Překáže ti můj závoj, bratříčku?*

Můj, můj mi překáže, sestřičko!

– *Jaký jest tvůj závoj, bratříčku?*

Dlouho jsem zíral do tmy, sestřičko.²

Postać siostry jest dla pisarza wspomnieniem bolesnym, trudnym, przede wszystkim ze względu na swoją przedwczesną śmierć; staje się osobą, *na jejíž neduživosti a bezbrannosti odkrývá, že člověk je svým narozením vestaven do tajemství rodu, do situace, kterou musí*

¹Binar, V., *Čin a slovo. Kniha o Jakubu Demlovi*, Nakladatelství Triáda, Praha 2010, s. 269-270;

²Deml, J., *Miriam a jiné práce*, Blok, Brno 1969;

*přijmout.*³ Z drugiej zaś strony jest jego drogą siostrą, postacią na tyle istotną, że poświęca jej ogromną część swojego pisarstwa – w twórczości tej zawsze przedstawiana jest jako umiłowana siostrzyczka.

Alžběta Weisenbergerová

Eliška z Weisenbergerów po raz pierwszy pojawia się w życiu Jakuba Demla w roku 1912. Jest żoną przedsiębiorcy; jako wielbicielka literatury nawiązuje z Demlem kontakt listowny, z początku nie zapowiadający wielkiej namiętności. Do spotkania dochodzi dopiero w roku 1913, w praskim salonie Růženy Svobodovej. Eliška niebawem staje się jedną z wówczas najbliższych pisarzowi osób. Początkowa przyjaźń szybko zmienia się w uczucie, Deml spotyka się z nią w Pradze, w lecie 1913 roku jedzie do niej na Žebrák, co staje się przyczyną afery. Ich relacja jest burzliwa, mąż Elišky w pewnym momencie umieszcza ją w zakładzie dla umysłowo chorych, aby uniemożliwić jej kontakt z poetą. Do jej przedwczesnej śmierci w 1918 roku Jakub Deml próbuje jednak ten kontakt utrzymać, a postać Alžběty staje się adresatką i główną bohaterką wielu jego tekstów.

Pierwszym utworem, który Deml chce Elišce zadedykować, jest *Rosnička*, wydana w 1913 roku, jednak Alžběta stanowczo odmawia, tłumacząc, że nie życzy sobie być osobą publiczną; przeczuwa bowiem, że jej relacja z pisarzem-księdzem może być dla otoczenia trudna do zaakceptowania. Tekstów, w których w ten czy inny sposób pojawia się jej postać, jest wszakże więcej. *Weisenbergerová prostupuje ztajeň všemi Demlovými knihami z této [1812 – 1918] doby (Moji přátelé, 1917, Tanec smrti, 1914, atd.)*,⁴ jednak to Miriam jest utworem, w którym – obok Matyldy – Deml poświęca Elišce najwięcej miejsca:

*MIRIAM, marně přemýšlíš, čím Jsi mně ublížila; marně, poněvadž ničeho nevymyslíš. Čiň co čiň, myslí co myslí, mluv co mluv: Ty mi neublížíš, Ty mne neponížíš: Jsi čistouňka jak vody svatého zdroje, jak oko Matky mé jest oko Tvoje – ale, můžeš zabránit mé lásce, abych pro Tebe netrpěl?*⁵

Pod imieniem Miriam, siostry duchowej, kryje się właśnie Alžběta, która podówczas była dla Jakuba Demla postacią bardzo istotną, jeśli nie najistotniejszą. Zostaje najbardziej ofiarnym mecenasem poety; jest jego ukochaną, ale pełni również rolę recenzentki jego tekstów. Dlatego też Miriam jest w tekście w zasadzie przewodniczką Demla, wokół której organizuje się jego istnienie i która pomaga mu przejść przez życie. *Mým zkoumajícím reflektorem jsi ty, Miriam. Tvoje bytost duchovní i tělesná jest mým zrakem i světlem, sluchem i hlasem, čichem i vůní, hmatem i předmětem hmatu, chutí i pokrmem a nápojem.*⁶ Eliška-Miriam staje się dla Demla całym światem; toteż nie dziwi ogromne cierpienie, którego poeta doświadcza po jej śmierci. Ów dzień jest zwięzle odnotowany w tekście *Šlěpěje II* (1918), w którym na ostatniej stronie pisze następujące słowa:

*Svým přátelům a čtenářům oznamuje Jakub Deml, že tento druhý svazek Šlěpějí byl přerušen a že třetí svazek vyjde jak Pán Bůh dá. V Jinošově 13. března o půl sedmé ráno.*⁷

³Binar, V., op. cit., s. 372;

⁴Binar, V., op. cit., s. 282;

⁵Deml, J., *Miriam...*, s. 51;

⁶Deml, J., *Miriam...*, s. 101;

⁷Deml, J., *Šlěpěje 2*, v Jinošově na Moravě, 1918, s. 70;

Kateřina Sweerts-Sporcková

O ile Eliřka Weisenbergerová byla dla Jakuba Demla milořci tragiczną, ale w jakiř sposb spełnioną, o tyle kolejna kobieta, która pojawiła się w jego życiu, byla milořci tragiczną – bo nieodwzajemnioną. Z rodzin Sweerts-Sporck poeta poznaje się w roku 1931 w ich okazałej posiadořci w Kuksie (północne Czechy). Tam poznaje cork hrabiego Sporcka, Kateřin, rozwodk z odchowanim synem. Ich relacja jest z początku czysto towarzyska, Kateřina przejawia zainteresowanie życiem i twocznořci Demla, przyjezda do Tasova zożyć kwiaty na grobie Pavli Kytlicovej, z jej pomoc ukazuje się niemieckie wydanie tekstu Kytlicovej pt. *Panenka (Die Puppe)*, finansuje niektóre przedsięwzięcia Demla. To wszystko, a także śmierć Pavli Kytlicovej oraz fakt, że poeta tonie w długach, sprawiają jednak, że Deml zaczyna wiązać z postacią Kateřiny nadzieje na przyszłość – zarówno finansowe, jak i osobiste. Kateřina jednakże w pewnym momencie wystraszy się uczucia Demla i kategorięcznie zerwie z nim kontakt.

Historia związku Demla z rodzin Sweerts-Sporck w jego twocznořci pojawia się przez okres względnie krotki, jest to jednakże związek bardzo intensywny, zatem i ustępy, które o nim traktuj, s pełne emocji. Po raz pierwszy posta Kateřiny pojawia się w dedykacji publikacji zbioru *Listy Otokara Březiny Jakubu Demlovi* (1932):

*Pan Kateřin, hrabence Sweerts-Sporcková. Pan, tyto listy naleej k tomu, co mne dal Buh, k me krvi, k me duři, k me minulosti, přitomnosti i budoucnosti, k me venosti, k tomu, co miluji, a k tomu, co z celého srdce svého, ze vř mysli své a ze vř sily své nenavidm, slovem: k memu ivotu a osudu, i prosm, abyste je přijala na pamatku své prvni motlidby a navřtvy u hrobu Pavly Kytlicove. V Tasove 20. IX. 1932.*⁸

Kateřina, ale i cała rodzina Sweerts-Sporck, staje się dla Jakuba Demla pocieszeniem po śmierci Kytlicovej, poeta szuka w niej roda radořci po tragedii, która go dotknela – i wydaje się, że owo rodo znajduje. W roku 1933 pořwieca im publikacj pt. *Pamatny den v Kuksu*, natomiast w tekřcie *Katolicky sen* pisze: *Kuks je přival, Kuks je deřř, Kuks je ustavicna rosa v żaru touhy, Kuks je ma utecha, ma idea, nadej, muj symbol, me tajemstv.*⁹ Jednakże niedługo jest mu dane cieszyć się szczęściami – już rok poźniej, kiedy Deml posyła Kateřinie swój utwór *Princezna*, którego bohaterką jest kobieta mowiaca po niemiecku i slabo po czesku, Kateřina ostro odpisuje, że nie życzy sobie przesylania równie „nietaktownych“ tekstów, po czym zrywa z poet kontakt. Deml, kiedy już otrzasnie się z szoku, wyśle jej ostatni list, w którym rozlicza się z całą t zagamatwan relacj:

*Dala jste mi přiliř drahy a přiliř velky dar, mou smrt [...] Zazrak jsem chtel a nikoli Tvé telo, rozumř? Zazrak a nikoli lasku. [...] Kdy jsi odmitla lasku jednoho, zavrhla jsi tisíc det, které se skrze Tebe mely zrodit, ba cele lidské pokolen [...]*¹⁰

Na tym jednak temat Kateřiny Sweerts-Sporckovej się nie kończy. W 1934 roku wydaje Deml swoje najbardziej kontrowersyjne dzieło, *Zapomenuté svetlo*, które staje się olbrzymim listem-monologiem pořwięconym właśnie Kateřinie.

Zapomenuté svetlo w takiej formie, w jakiej jest wydawane do dzisiaj, stanowi co prawda większą część oryginalnego tekstu (zwaszcza po przywroceniu ocenzonego)

⁸ *Listy Otokara Březiny Jakubu Demlovi*, red. J. Deml., v Tasove 1932, s. 4;

⁹ Fragment tekstu *Katolicky sen*, cyt. za.: Chalupецky, J., op. cit., s. 108;

¹⁰ *Ibidem*, s. 109;

fragmentów), jednak pewne elementy rękopisu były zeń usunięte już przy pierwszym wydruku. Są to przede wszystkim liczne apostrofy „paní hraběnko“, które jednoznacznie odnoszą się – czy też odnosiły – właśnie do postaci Kateřiny Sweerts-Sporckovej. Jej osoba kryje się również w pozornie nic nie znaczących fragmentach, jak na przykład: *ta, kterou jsem tajně miloval, totiž redakce „Velkomeziříčska“ mně řekla: jsem hádanka!*¹¹ Ową zagadką jest Kateřina, ta, która go odrzuca, a którego to odrzucenia Deml nie może zrozumieć. Jego rozczarowanie najwyraźniej przejawia się w chwili, kiedy pisze:

*Že mne zapře, že mne opustí, opustí a zradí národ český, to mne ani nepřekvapuje, ale že mi to učiní i národ německý, to mne děsí, neboť národu, z něhož vyšel můj děd, přičítal jsem mnohem vyšší inteligenci a daleko vyšší mravnost.*¹²

Ta zdrada, o której wspomina, oznacza odwrócenie się, odrzucenie Demla jako twórcy i jako człowieka, a owym narodem niemieckim jest Kateřina Sweerts-Sporcková, kolejna tragiczna miłość poety.

Pavla Kytlicová

Znajomość z Pavlą Kytlicovou stanowi – po wszystkich niespełnionych relacjach – jaśniejszy epizod w życiu Jakuba Demla i jako taka staje się częstym motywem w jego twórczości. Deml poznaje Kytlicovou w 1918 roku na brneńskim dworcu i od tego czasu jest ona w mniejszym lub większym stopniu jedną z bohaterek jego dzieł. *Jak svědčí Demlovo dílo, od tohoto seznámení hraje v něm postava Pavly Kytlicové úlohu kultovního idolu, který je paralelní, často i identický s kultem sestřičky Matylky.*¹³ Razem z nią przeżywa swój wędrowny okres – czas, w którym zostaje zawieszony w obowiązkach kapłańskich. Pavla towarzyszy mu podczas krótkiego pobytu w Šternberku koło Olomuńca, wyjeżdża z Demlem również na Słowację. Kiedy w końcu poeta osiedla się z powrotem w rodzinnym Tasovie, Kytlicová decyduje się pozostać z nim – i pozostaje aż do swojej śmierci w roku 1932.

Przez ten czas Paní Pavla, jak o niej pisze Jakub Deml, przewija się w jego utworach nieustannie. Co ciekawe, nigdy bądź też bardzo rzadko przedstawiana jest jako jego ukochana, a jeśli już takie sformułowanie się pojawia, jego wydzwięk jest zawsze tłumiony poprzez dookreślenie *jak matka* lub *jak siostra*. Kytlicová stała się dla Demla *přítelkyní, pomocnici, vydavatelkou, mecenáškou a rádkyní*¹⁴ i jako taka występuje w jego twórczości. Jej śmierć jest dla pisarza ciosem, ponieważ traci w niej *jedyną osobę, która go kochała i rozumiała*:

*Moje matka milovala mne jako dítě, neboť když umírala, byl jsem ještě dítětem, ale Pavla Kytlicová milovala mne už jako muže a ku podivů, milovala mne jako matka. v celém svém životě u žádného člověka nenašel jsem tak hlubokého a tak širokého pro své dílo a pro své neřesti jako právě u Pavly Kytlicové.*¹⁵

Dalej zdecydowanie bardziej dosadnie wyraża swój stosunek do Paní Pavli:

*Kdyby se mně všechny ženy celého světa vysraly na hlavu, odpustím jim tuto neslušnost pro jedinou ženu, která mne milovala.*¹⁶

¹¹Deml, J., *Zapomenuté...*, s. 110;

¹²Ibidem, s. 64;

¹³Binar, V., op. cit., s. 283;

¹⁴Olič, J., op. cit., s. 90;

¹⁵Deml, J., *Zapomenuté...*, s. 11;

¹⁶Ibidem, s. 11.

Pavla Kytlicová dlatego jest postacią niezwykłą, że stanowi przeciwwagę dla wszystkich nieszczęśliwych relacji Jakuba Demla. Autentycznie mu pomaga, jej stosunek i uczucie do poety nie zmieniają się, nie ma na nie wpływu otoczenie. Pozostaje mu wierna, jej decyzji wspierania Demla nie zmienia nawet atmosfera skandalu towarzysząca ich relacji. Nie dziwi zatem fakt, że stała się dla poety postacią kultową, której poświęca w swojej twórczości bardzo wiele miejsca, a którą, w przeciwieństwie do innych kobiet, z którymi był związany i które go zraniły, stawia zawsze w pozytywnym kontekście, twierdząc wreszcie, że była jedyną kobietą, która tak naprawdę go kochała.

Summary

The essay considers autobiographical aspects in Jakub Deml's writing. The first part characterizes the main topic of the essay on the base of *Šlépěje*, a kind of a diary that Jakub Deml had been writing for 24 years. The second one focuses on several women characters who are present in poet's whole work. Beginning with his late sister Matylka the text tries to characterize the connections between the real life and the poetry. The next part analyses Alžběta Weisenbergerová, who was one of poet's partners and is one of the main characters in several texts (*Miriam, Pro budoucí poutníky a poutnice*, a few parts of *Šlépěje*), then Kateřina Sweerts-Sporcková, that is indirect addressee of *Zapomenuté světlo*. Finally it deals with Pavla Kytlicová; for Jakub Deml she was *mother, sister and lover* (*Zapomenuté světlo*). The whole essay tries to indicate the influence that Deml's real life had on his writing. Moreover, it reminds of several of the most important women characters for Jakub Deml's life and work.

Bibliografia

1. Binar Vladimír, *Čin a slovo. Kniha o Jakubu Demlovi*, Nakladatelství Triáda, Praha 2010.
2. Chalupecký Jindřich, *Expresionisté*, Torst, Praha 2002.
3. Deml Jakub, *Miriam a jiné práce*, Blok, Brno 1969.
4. Deml Jakub, *Šlépěje 2*, V Jinošově na Moravě 1918.
5. Deml Jakub, *Zapomenuté světlo*, Nakladatelství Hynek, Praha 1998.
6. *Listy Otokara Březiny Jakubu Demlovi*, red. Deml, J., V Tasově 1932.
7. Olič Jiří, *Čtení o Jakubu Demlovi*, Votobia, Olomouc 2003.
8. Vodička Stanislav, *Básník Jakub Deml v Tasově*, Torst, Praha 2001.

Ile angielszczyzny w polszczyźnie?

Marta Śliwińska

How much English is there in Polish?

Abstract: *The aim of this article is to present a concise history of Polish-English contacts and of the stages of borrowings from English into Polish from the 17th to the first decade of the 21st centuries. A pronounced tendency toward increase in English borrowings is observed but this phenomenon does not, in the opinion of linguists, represent a threat to modern Polish.*

Key words: *English borrowings, anglicisms, graphic, phonological, morphological, semantic substitution*

Contact: *Jagiellonian University in Kraków, Faculty of Polish Studies, Bydgoska 19B, 30-056 Kraków, marta.sliwinska@uj.edu.pl*

Język angielski, uważany powszechnie za współczesną łacinę (*lingua franca*), nie należał do grupy tych języków, które wpływały w przeszłości na język polski. Greka, łacina, język czeski, język niemiecki, a także języki francuski i włoski – to te, które odcisnęły wyraźnie swoje piętno na polszczyźnie w czasach, kiedy nie można jeszcze mówić o jakichkolwiek zapożyczeniach angielskich w języku polskim. Zjawisko zapożyczeń łączyło się z procesem chrystianizacji Polski. Przyszło do nas z południa za pośrednictwem braci Czechów, gdy książę Mieszko I żeniąc się z księżniczką czeską Dąbrówką (Dobrawą) przyjął w 966 r. chrzest.

Związków Polski z Anglią, krajem nieościnnym, dalekim, w dobie staropolskiej nie było. O pierwszych luźnych kontaktach polsko-angielskich, kulturalnych i politycznych, można mówić dopiero w XV w. (misje dyplomatyczne, wyjazdy studentów na uniwersytety angielskie). Lekkie ożywienie miało miejsce w XVI w.: liczba studentów wzrosła, Szkoci osiedlali się w Polsce, a angielskie zespoły teatralne przyjeżdżały do Polski ze spektaklami. Początek wymiany handlowej z Anglią przypada na wiek XVIII, nawiązanie stosunków politycznych na wieki XVIII i XIX, zaś rozwój kontaktów kulturalnych na cały XIX w. (tłumaczenia romantyków angielskich, wystawianie sztuk Williama Szekspira, przekładanych z oryginału). Zainteresowanie językiem angielskim datuje się w Polsce od XIX w. Wówczas to arystokracja polska zaczęła porzucać język francuski, przejmowany przez snobistyczne mieszczaństwo. Na przełomie XIX i XX w. nastąpiła intensyfikacja polskiej emigracji zarobkowej do Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, powtórzona w kilku falach emigracyjnych w ciągu całego XX w. (Mańczak-Wohlfeld 1994, 7 – 8, 1995, 23 – 24).

Grono polskich językoznawców zajmujących się zapożyczeniami angielskimi jest spore. W tej grupie znajdują się następujący badacze: Jacek Fisiak (1962), Rudolf Filipović (1972), Halina Rybicka (1976), Bogdan Walczak (1983, 1997 – 99), Małgorzata Witaszek-Samborska (1993), Elżbieta Mańczak-Wohlfeld (1994, 1995, 2010), Hanna Jadacka (2006), Andrzej Markowski (2006), Andrzej Markowski, Radosław Pawelec (2007).

Co to są zapożyczenia angielskie/anglicyzmy? W literaturze przedmiotu istnieją dwie definicje: rozbudowana i zwięzła. Obie te definicje sformułowała krakowska badaczka zapożyczeń Elżbieta Mańczak-Wohlfeld. Rozbudowana definicja ujmuje zapożyczenia angielskie w czterech punktach:

1. **angielskie leksemy** (jednostki cechujące się angielską pisownią, fonetyką, morfologią), **które przeniknęły wprost do języka polskiego**, np. *budżet*, *dżem*;
2. **angielskie leksemy** (jednostki cechujące się angielską pisownią, fonetyką, morfologią), **które przeniknęły przez medium innych języków**, np. *befsztyk* (fonetyka świadczy, że tym medium był język niemiecki);
3. **zapożyczenia, które przedostały się do języka polskiego z innych języków niż angielski**, np. *tomahawk* < algonkińskie tomahag(an)/tāmāhāk(an);
4. **zapożyczenia które dostały się do języka polskiego w sposób bardziej złożony**, np. *afryt* < ang. afreet/afrit < arab. ifrīt [zły duch w mitologii muzułmańskiej]; *agar* < ang. agar < malaj. agar – agar [w mikrobiologii galaretowata substancja uzyskiwana z wodorostów stosowana jako pożywka dla drobnoustrojów lub substytut żelatyny] lub neologizmy powstałe w języku angielskim na bazie greki i łaciny, a potem przejęte przez język polski, np. *mimikra* < ang. mimicry od łac. mimicus < gr. mimikos [upodabnianie się barwą i kształtem zwierząt bezbronnych do jadowitych, np. węży] (Mańczak-Wohlfeld 1995, 19 – 20).

Natomiast zwięzła definicja brzmi: Anglicyzm to jednostka leksykalna, która charakteryzuje się fonetyką oraz morfologią angielską i przedostała się z języka angielskiego do polszczyzny (Mańczak-Wohlfeld 2010, 10).

W moim artykule przyjmuję rozbudowane rozumienie określenia zapożyczenie angielskie/anglicyzm autorstwa Elżbiety Mańczak-Wohlfeld z 1995 roku. Każde zapożyczenie najpierw ma charakter cytatu, potem dopiero podporządkowuje się strukturze języka, do którego przechodzi. Dochodzi wtedy do adaptacji na czterech poziomach: graficznym, fonologicznym, morfologicznym i semantycznym. Za Einarem Haugenem (1950) mówi się w poszczególnych wypadkach o substytucji graficznej, fonologicznej, morfologicznej czy semantycznej, a nie o przeniesieniu (importation) obcego leksemu. Klasyfikacja Einara Haugena odzwierciedla mechanizm zapożyczania; na grunt polskich badań językoznawczych została przeniesiona przez Jacka Fisiaka (1962, 286). Badaczka zapożyczeń (wprawdzie francuskich, nie angielskich) Bronisława Ligara zwróciła uwagę, że *asymilacja fonetyczna i morfologiczna stanowi jedynie wstępny etap wejścia wyrazu obcego do słownictwa danego języka, ale nie oznacza rzeczywistego w nim wrośnięcia. Przeciwnie, wiele wyrazów obcych [...] choć zostało przyswojonych fonetycznie i morfologicznie do systemu języka polskiego, okazało się w nim zjawiskiem przejściowym* (Ligara 1987, 139).

Językoznawcy dzielą zapożyczenia na podstawie dwóch kryteriów: pierwszego, tj. kryterium przedmiotu zapożyczenia i drugiego, tj. kryterium stopnia przyswojenia. Na podstawie kryterium przedmiotu zapożyczenia mówimy o:

1. **zapożyczeniach angielskich właściwych**, np. *brydż*, *dumping*, *wagon* – obce wyrazy przejęte są razem ze znaczeniem i często uproszczoną wymową lub pisownią;
2. **zapożyczeniach angielskich strukturalnych, czyli kalkach**, np. *no matter* ‘nie ma sprawy’, *seem to be* ‘wydawać się być jakimś’, będących dokładnymi odwzorowaniami obcych konstrukcji, wiernymi tłumaczeniami ich części składowej;
3. **zapożyczeniach angielskich semantycznych**, np. polski czasownik *korespondować*, czyli *prowadzić korespondencję* (dawne zapożyczenia łacińskie) jest współcześnie używany także w znaczeniu ‘odpowiadać czemu, być odpowiednim’ pod wpływem angielskiego *to correspond*;
4. **zapożyczeniach angielskich sztucznych**, np. *autokar* – należą tu wyrazy danego języka utworzone z obcych morfemów (gr. auto + ang. car, łac. super + ang. market, gr. hiper + ang. market).

Ze względu na kryterium stopnia przyswojenia wyodrębniamy:

1. **cytaty – wtręty**, czyli wyrazy, którymi użytkownicy języka polskiego posługują się (w mowie i piśmie) w oryginalnej, obcej postaci, np. *bye-bye*, *happy end*, *okey*, *non stop*;

2. **zapożyczenia częściowo przyswojone**, czyli wyrazy angielskie, mające uproszczoną wymowę i pisownię, adaptowane do polskiego systemu językowego, ale mimo to nieodmienne z powodu nietypowej budowy fleksyjnej, np. *bikini, brandy, city, curry, prosperity, publicity, toffi*;
3. **zapożyczenia całkowite**, czyli wyrazy i wyrażenia przejęte z języka angielskiego, ale przystosowane do systemu języka polskiego pod względem grafii, wymowy i odmiany, np. *budżet, dżem, skecz* (Jadacka 2006, 1692 – 1693).

Historia zapożyczeń angielskich liczy w Polsce niewiele ponad trzysta lat. Im starsza, tym zapożyczenia bardziej rzadkie, im bliżej czasom nam współczesnym, tym zapożyczenia są bardziej intensywne i zagęszczone.

Pierwsze zapożyczenia angielskie pochodzą z II połowy XVII w. i zostały odnotowane w *Merkurjuszu Polskim Ordynacyjnym*: *lord, major, milord, spiker*. Publikatory i leksykony XVIII – wieczne zarejestrowały kilka dalszych anglicyzmów: w latach 20. XVIII w. w Poczcie Królewieckiej: *funt, funt stirling, toryzm, wig*, w latach 60. XVIII w. został zapisany pierwszy przymiotnik angielski w języku polskim i brzmiał on *manczestrowy*, nieco później *dolar, prezbiterianin, purytanin, szyling*. W połowie XVIII w. w słowniku Michała Abrahama Trotza znalazło się 17 anglicyzmów, w tym nowe: *baronet* (Mańczak-Wohlfeld 2010, 8). W trzutomowej pracy księdza Franciszka Siarczyńskiego pt. *Geografia czyli opisanie naturalne, historyczne i polityczne krajów i narodów we czterech częściach się zawierające z dołączeniem geografii astronomicznej z roku 1790* znalazły się *cutter, ket(c)h, sloop* (dziś spolszczony sloop), *yacht i efemeryda bord* (wrak statku). (Mańczak-Wohlfeld 1995, 24).

W 1792 r. w artykule w *Gazecie Narodowej i Obcej* znalazły się dwa nowe wyrazy angielskie: *budget* i *bill*, ale nie ma ich wśród 17 innych odnotowanych w *Słowniku* Samuela Bogumiła Lindego, jak np. *golf* ‘zatoka’, *klub, poncz, rum*. W słowniku wileńskim z połowy XIX w. mamy około 180 anglicyzmów, przy czym 30 zapożyczeń zniknęło z języka polskiego. W słowniku warszawskim z początku XX w. znalazło się około 250 niederywowanych haseł pochodzenia angielskiego, w tym około 50 stanowią efemerydy.

Elżbieta Mańczak-Wohlfeld obliczyła, że do przelomu XVIII i XIX w. znanych było ponad 20 wyrazów pochodzenia angielskiego. W II połowie XIX w. liczba zapożyczeń angielskich stopniowo wzrastała, a tendencja ta nasiliła się w XX w. Trzeba tu jednak pamiętać, że od przelomu XVIII i XIX w. aż do czasów nam współczesnych, język angielski zasilał wiele języków europejskich, a to za sprawą potęgi Imperium Brytyjskiego, a potem wielkości gospodarki Brytyjskiej Wspólnoty Narodów: *stał się dawcą wielu pożyczek leksykalnych nieustannie wprowadzanych do różnych języków* (Mańczak-Wohlfeld 1995, 41). Elżbieta Mańczak-Wohlfeld, odwołując się do badań Jacka Fisiaka, podaje, że do 1961 r. zostało zarejestrowanych w języku polskim ponad 700 anglicyzmów, do 1985 r. – ponad 1000 anglicyzmów. Z badań Elżbiety Mańczak-Wohlfeld wynika, że do 1995 r. było 1700 anglicyzmów w języku polskim pisanym i mówionym (Mańczak-Wohlfeld 1995, 40). Autorka przytacza trój etapową historię zapożyczeń angielskich, którą ułożył Jacek Fisiak: I etap: od XVIII w. do 1850 r., II etap: od 1850 r. do 1900 r., III etap: od 1900 r. do czasów współczesnych. Układając ten podział Jacek Fisiak podkreślił, że najwcześniejsze pożyczki angielskie przedostawały się do języka polskiego poprzez medium pośrednie, głównie język francuski, rzadziej język niemiecki i język rosyjski (Mańczak-Wohlfeld 1995, 26). Ciekawą tezę postawił Bogdan Walczak: już XIX w., a nie dopiero wiek XX (jak się zwykle uważa), był okresem wyraźnych wpływów angielszczyzny na polszczyznę (Walczak 1983, 121 – 133). Przywołaną klasyfikację Jacka Fisiaka można by uszczegółowić nowymi informacjami, podanymi przez Hannę Jadacką w *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny PWN* pod red. Andrzeja Markowskiego (Jadacka 2006, 1548). Uszczegółowienie dotyczyłoby długiego III etapu: 1. okres – lata 60. i 70. XX w. i 2. okres – lata 80. i 90. XX w. Lata 60. i

70. XX w. obfitowały w pożyczki angielskie z zakresu kultury młodzieżowej, muzyki i stroju: *blues, country, disco, playback, pop-music, dzinsy, polo, rajfle//rifle*. W latach 80. i 90. XX w. dominowała nadal terminologia naukowo-techniczna i sportowa, ale jednocześnie widać było nowy charakter ekspansji języka angielskiego. Wyrazy angielskie pojawiają się w napisach informacyjnych, ogłoszeniach, ofertach, reklamach, na szyldach, a nawet w codziennych rozmowach dorosłych i dzieci. Znamienne jest zdanie Hanny Jadackiej, która twierdzi, że *nastąpił gwałtowny, skokowy wręcz przyrost zapożyczeń, pozwalający mówić już nie o napływie anglicyzmów, lecz raczej o ich zalewie* (Jadacka 2006, 1548). Lata 80. i 90. XX w. charakteryzują się też oddziaływaniem języka angielskiego w odmianie amerykańskiej, dlatego badaczka widzi potrzebę analizowania, obok anglicyzmów, także amerykanizmów. Zapożyczone w tamtym dwudziestoleciu słownictwo wkracza głównie w sferę obsługi komputera (*Basic, bajt, serwer, skaner*), sportu (*boxing, skating, surf, windsurfing*), muzyki rozrywkowej (*mono, stereo, fan, heavy metal, reggae, techno*), ale dotyczy także nowych dziedzin – ekonomii (*boom, boss, holding, menedżer, monitoring, sponsor*), pielęgnowania zdrowia i urody (*aerobik, jogging, make-up, peeling*) i odzieży, gdzie dotychczas tradycyjnie królowała francuszczyzna (*body, legginsy, T-shirt, wadery*). W ostatnich dwóch dekadach XX w. nastąpiło masowe włączanie do polszczyzny wyrazów angielskich związanych z życiem codziennym (*baby-sitter, family, shop, sex shop, market, cheeseburger, dressing, fast food, grill, hamburger, hot dog, lunch, popcorn, sandwich, snack-bar, teflon, tost, toster, happening, logo, marker, notebook, pampers, puzzle, ranking, scrabble, show, thriller, weekend*, a także wyrazów środowiskowych (*establishment, high life, living-room, panel, playboy, punk, skin (head)* czy *bukować, zabukować* ('rezerwować' – *to book*) (Jadacka 2006, 1549).

Badacze zapożyczeń zgadzają się, że najsilniejsze oddziaływanie języka angielskiego na słownictwo polskie miało miejsce począwszy od II połowy XX w. Nowym zjawiskiem jest powstawanie wielu derywatów na zapożyczonych podstawach słowotwórczych, np. od rzeczownika **biznes** ← **biznesowy**, **doping** ← **dopingować**, **lobbing** ← **lobbować**, **menedżer** ← **menedżerski**, **monitoring** ← **monitorować**. Powstają całe serie struktur leksykalnych poprzez dodanie do tematów polskich wyrazów cząstek – **gate (Watergate): tytońgate, FOZZ-gate, -land** [to cząstka niemiecka, odczuwana w Polsce jako anglicyzm] (**Disneyland**): **komputerland, Hoffland, Euroland**, hybryda: **ciucholand, top: topmodel, topmodelka** (Jadacka 2006, 1549).

Wpływ języka angielskiego na polszczyznę ogranicza się do zapożyczeń leksykalnych (Mańczak-Wohlfeld 1994, 7). Taki pogląd, sformułowany przez badaczkę prawie 20 lat temu, okazuje się dziś nieaktualny. Kilka lat temu Hanna Jadacka dostrzegła, że *oddziaływanie języka angielskiego nie ogranicza się jak dawniej tylko do klasycznych zapożyczeń leksykalnych, którym towarzyszą mniej lub bardziej udane próby ich asymilacji fonetycznej i morfologicznej; obejmuje ono dużo większą część systemu językowego* (Jadacka 2006, 1549). Swoją tezę badaczka popiera przykładami tradycyjnych kalk i kalk semantycznych. Tradycyjne kalki: *teenager* 'nastolatek', *seem to be* 'wydawać się być', *no matter* 'nie ma sprawy', *to be on top* 'być u szczytu popularności', 'być na topie', *soft and hard* 'miękkie' i 'twarde' [narkotyki], zamiast: 'słabe (łagodne)' i 'mocne' [narkotyki], *in one* 'w jednym' [szampon i odżywka], zamiast: szampon razem z odżywką, *number one over the world* 'numer jeden na świecie', zamiast: najlepszy, najważniejszy. Kalki semantyczne (rzeczowniki): *promocja* w znaczeniu 'reklamowanie', 'propagowanie', *dieta* w znaczeniu 'sposób odżywiania', *generacja* w znaczeniu 'typ, rodzaj', *kondycja* w znaczeniu 'stan, położenie, los', *nominacja* w znaczeniu 'wytypowanie'. Kalki semantyczne (czasowniki): *artykułować* w znaczeniu 'otwarciem wyrażać', *definiować* 'określać', *generować*

‘konstruować’, *kreować* ‘tworzyć’, *molestować (seksualnie)* ‘napastować’ (Jadacka 2006, 1549).

Obserwujemy nowe przejawy kultury życia codziennego młodych Polaków, którzy uczą się już w przedszkolu, a następnie w szkołach obowiązkowo języka angielskiego i najczęściej wybierają go na egzaminie gimnazjalnym i maturalnym. W ich codziennych, swobodnych rozmowach słyszy się cytaty – wtręty angielskie: *bye-bye, hey, love story, non stop, okey, sorry*. Do oficjalnej odmiany współczesnego języka polskiego przeniknęły także niektóre skróty angielskie, a wśród nich: *PIT (Personal Income Tax)* ‘podatek od dochodów osobistych, kod formularza podatkowego’, *SALT (Strategic Armaments Limitation Talks)* ‘rokowania dotyczące ograniczonych zbrojeń strategicznych’, *VIP (very important person)* ‘bardzo ważna osoba’, *yuppie (young urban professional)* ‘młody wielkomiejski przedstawiciel wolnego zawodu’.

Elżbieta Mańczak-Wohlfeld podkreśla utarty pogląd: *Przyjmuje się, że przy kontaktach językowych zjawisko zapożyczenia jest nieuniknione. Zachodzi ono w mniejszym lub większym stopniu we wszystkich językach i we wszystkich epokach, gdyż nie istnieją tzw. czyste języki naturalne, do których nie wprowadzałoby się zewnętrznych zapożyczeń, a więc elementów z języków obcych [...]. Jest rzeczą oczywistą, że zapożyczeń nie można wyrugować z języka, gdyż stanowią one najprostszy sposób zasilania inwentarza leksykalnego* (Mańczak-Wohlfeld 1995, 15). Badaczka stoi na stanowisku, że *nadużywanie [...] zapożyczeń zewnętrznych prowadzi do zanieczyszczenia języka, jednak przyjęcie pewnych obcych elementów nie tylko dowodzi żywotności języka, ale także wpływa na jego modernizację i wzbogacenie leksykalne* (Mańczak-Wohlfeld 1995, 15). Wybitny francuski znawca zapożyczeń, Louis Deroy, w połowie XX w. był pod tym względem ostrożniejszy, głosząc pogląd, że zapożyczenia wzbogacają, ale i zubożają system języka, gdyż usuwają z niego elementy rodzime (Deroy 1956).

W XXI w. około 3 mld ludzi na świecie, tzn. około połowa ludzkości na 6 mld mieszkańców Ziemi, używa języka angielskiego: dla 400 milionów jest to język rodzimy, ojczysty, dla 400 milionów język drugi, a dla ponad dwóch miliardów język obcy. We *Wstępie do Słownika zapożyczeń angielskich w polszczyźnie z 2010 r.* Elżbieta Mańczak-Wohlfeld podkreśla dobitnie, że *odwrót od angielszczyzny jako lingua franca jest niemożliwy*. W standardowej polszczyźnie znajduje się obecnie około 2000 anglicyzmów (Mańczak-Wohlfeld 2010, 10), w tym wyrazy z odmian specjalistycznych, np. informatyki, stanowią 15 % zapożyczeń. Również około 15 % zapożyczeń zachowuje wymowę oryginału, 20 % przejętych anglicyzmów wykazuje obecnie aktywność morfologiczną. Polszczyzna przejęła najwięcej rzeczowników, które bardzo dobrze zaadaptowały się w polskim systemie fleksyjnym, na drugim miejscu wśród zapożyczeń znajdują się czasowniki – większość z nich całkowicie zaadaptowanych, trzecie miejsce zajmują przymiotniki, wśród których mniej więcej połowa podlega odmianie według polskiego wzorca, natomiast przysłówki (*fifty-fifty, non-stop*) i wykrzykniki (*halo, bye*) nie podlegają żadnej odmianie (Mańczak-Wohlfeld 2010, 11 – 12). Współczesne zapożyczenia angielskie obejmują dziś 45 rozmaitych pól semantycznych. Obecnie najszybciej wzrasta słownictwo dotyczące Internetu i życia codziennego. O tym, jak szybki jest to proces, świadczy fakt, że słownik zapożyczeń angielskich z 2010 roku nie notuje takich haseł, jak: *Facebook* i *Twitter*. Hasła te nie zostały jeszcze wprowadzone do sieciowej wersji Korpusu Języka Polskiego PWN, która zawiera 40 mln słów.

W zakończeniu artykułu chciałabym postawić pytanie, którego nie sposób uniknąć: czy angielszczyzna grozi polszczyźnie? Elżbieta Mańczak-Wohlfeld odpowiada jednoznacznie, że współcześnie anglicyzmy nie stanowią zagrożenia dla polszczyzny. Badaczka uważa, że *ubolewanie wielu intelektualistów, językoznawców czy osób publicznych nad rozprzestrzenianiem się czy wręcz panowaniem się języka angielskiego jest bezzasadne*

[...], angielski będzie dominował w najbliższej przyszłości i nie należy w tym upatrywać niczego złego (Mańczak-Wohlfeld 2010, 14). Zgadzam się z tą tezą krakowskiej anglistki. Pamiętając o tym, że żaden język nie jest samowystarczalny i zapożyczanie z języków obcych, zwłaszcza słownictwa nowych desygnatów, jest procesem typowym dla wielu systemów leksykalnych, Hanna Jadacka – warszawska polonistka – przestrzega: *Nie ma powodów, by posługiwać się elementami obcego systemu gramatycznego [...] czy zapożyczonymi związkami frazeologicznymi, skoro w tych dziedzinach polszczyzna jest samowystarczalna, a wtręty obcojęzyczne godzą w jej tożsamość* (Jadacka 2006, 1695).

Język polski dość łatwo przyswaja język angielski. Polacy, a zwłaszcza młodzież, są dziś bardzo otwarci na Europę i świat, a medium/narzędziem zbliżającym ich do świata jest właśnie język angielski. Język angielski ułatwia dziś kontakty mieszkańców globu na wielu płaszczyznach i umożliwia płynne wejście odkryciom, dzielom, efektom pracy Polaków w ważnych dziedzinach (np. nauka, kultura, technika, handel) w obieg światowy.

Summary

Research by Polish linguists using the internet version of the Corpus of the Polish Language maintained by PWN (Polskie Wydawnictwo Naukowe, Polish Scholarly Publications), which contains 40 million words, indicate that at present in standard Polish there are approximately 2000 anglicisms, 15 % of which are expressions deriving from specialized fields. Approximately 15 % preserve their original spelling and 20 % are morphologically productive. Contemporary borrowings encompass 45 various semantic fields. Fastest growing is the lexicon having to do with the internet and daily life. Linguists predict that English will continue to dominate foreign borrowings in Polish but there is no reason to see this as a negative phenomenon.

La version électronique du Corpus de la Langue Polonaise préparée par PWN (Polskie Wydawnictwo Naukowe, Publication Scientifique Polonaise) contient 40 millions de mots. Les recherches menées par les linguistes polonais montrent qu'à présent dans le polonais standard il y a approximativement 200 anglicismes de quoi 15 % ce sont des expressions dérivées des champs spécialisés. À peu près 15 % des emprunts anglais préservent leur prononciation originale et 20 % d'entre eux est productive morphologiquement. Les emprunts contemporains embrassent 45 champs sémantiques variés. Le vocabulaire lié à l'Internet et à la vie quotidienne augmente le plus vite. D'après les prévisions des linguistes l'anglais dominera toujours parmi les emprunts dans la langue polonaise mais il ne faut pas y voir un phénomène négative.

Bibliografia

1. DEROY L., 1956, *L'emprunt linguistique*, Paris.
2. FILIPOVIĆ R., 1972, *Some problems in studying the English in European languages*, SAP 4, s. 141 – 158.
3. FISIĄK J., 1962, *Złożony kontakt językowy w procesie zapożyczania z języka angielskiego do polskiego*, JP XLI, s. 138 – 139; JP XLII, s. 286 – 294.
4. HAUGEN E., 1950, *The analysis of linguistic borrowing*, Lg 26, s. 210 – 231.
5. JADACKA H., 2006, hasła problemowe: anglicyzm, zapożyczenia, [w:] *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa, s. 1548 – 1549, s. 1692 – 1695.
6. LIGARA B., 1987, *Galicyzmy leksykalne w listach Z. Krasińskiego na tle wpływów francuskich w polszczyźnie XIX wieku*, Kraków, s. 139.

7. MAŃCZAK-WOHLFELD E., 1994, *Angielskie elementy leksykalne w języku polskim*, Kraków.
8. MAŃCZAK-WOHLFELD E., 1995, *Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim*, Kraków.
9. MAŃCZAK-WOHLFELD E., 2010, *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie*, Warszawa.
10. MARKOWSKI A. (red.), 2006, *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa.
11. MARKOWSKI A., PAWELEC R. (red.), 2007, *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*, Warszawa.
12. RYBICKA H., 1976, *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa.
13. WALCZAK B., 1983, *The earliest borrowings from English into Polish*, SAP 16, s. 121 – 133.
14. WALCZAK B., 1997 – 99, *Rola desygnatu w badaniach nad zapożyczeniami*, Spr. Pozn. TPN, s. 270 – 273.
15. WITASZEK-SAMBORSKA M., 1992, *Wyrazy obcego pochodzenia we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*, Poznań.
16. WITASZEK-SAMBORSKA M., 1993, *Zapożyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*, Poznań.

Problematické momenty při překladu dětského folkloru (na materiálu ruských říkadel)

Monika Ševečková

Problematic moments in translation of children folklore (using the material of Russian nursery rhymes)

Abstract: *This work aims at researching the vocabulary having a thematic connection to the pre-school children games. Its object is to show the extent to which Czech and Russian language are close to each other and what problems occur when translating children nursery rhymes. The translator may use many different methods of translation and especially must bear in mind the readers and their possible non-foreknowledge.*

Key words: *children folklore, rhymes, translation, Slavs*

Contact: *Masaryk University, Department of Slavonic Studies, Faculty of Arts, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, seveckova@email.cz*

Motto:

*Básnický rytmus je jedním ze způsobů vyvedení řeči ze stavu automatismu.1
Roman Jakobson*

Dětský folklor je svojí variabilitou nevyčerpatelnou studnicí, jež svědčí o moudrosti a zkušenostech každého národa. Svým tvůrcům i konzumentům připomíná, že ve Slovanech přežívá víra v magickou moc slova. Mluvíme zde o projevech ústní slovesnosti bez důrazu na osobu tvůrce, která zhruba do 19. století převažovala nad četbou literatury a hrála především u venkovských dětí rozhodující roli. Je důležité zmínit, že zcela mimořádný je význam právě dětského slovesného folkloru pro vývoj literatury pro děti a mládež.² Mnohé slovesné projevy se prostřednictvím sbírání folkloru dostávaly do literatury pro děti a mládež a postupně, spolu s intencionální tvorbou, utvořily tzv. zlatý fond každého národa. V případě literatury pro děti a mládež (tj. dětské literatury) již rozlišujeme hledisko intence a dle původu ji dělíme na tři skupiny:

1. Literatura psaná pro děti a mládež, neboli **intencionální** (dítě je konzumentem) – v ruské literatuře např. K. I. Čukovskij, M. Jasnov, české např. J. Žáček. Prvním intencionálním dílem ve světovém kontextu je bezesporu *Orbis sensualium pictus* J. A. Komenského (1658). Tvorba v této skupině je tradičně nazývána „dětskou poezií“, ačkoli autorem je dospělý, řadíme sem ukolébavky («*колыбельные песни*»); mazlivé, kontaktní říkanky do cca jednoho roku věku dítěte («*нестелушки*»); rozveselující říkanky pro hry («*потешки*») a říkadla-popěvky («*пубаутки*»), které nemusejí být vázány na hru, ale o to víc je v nich zdůrazněna dynamika a potřeba dialogu.

2. Literatura psaná původně pro dospělé, která postupně přešla do dětské četby, neboli **neintencionální** (dítě je předmětem) – v ruské literatuře např. pohádky A. S. Puškina, v české např. Babička B. Němcové. Do této skupiny tradičně patří zaříkadla («*заклички*») a průpovídky («*приговорки*»). V poslední době, vzhledem ke zrychlené dětské ontogenezi,

¹ Jakobson 1923: 24.

² Tenčík 1972: 25.

dochází ke stírání hranice mezi těmito dvěma skupinami, a vznikají díla, která čtou čtenáři různého věku.

3. Literatura **vytvořená dětmi** (dítě je autorem), tuto skupinu reprezentují především rozpočítadla («считалки») a jazykolamy («скороговорки»).

Irina Nikolajevna Arzamascova, publikující už více než dvě desetiletí kritické práce o dětském folkloru, píše, že «детская литература возникла на пересечении художественного творчества и учебно-воспитательной деятельности и является областью искусства, функции которого – доставлять ребенку эстетическое наслаждение и способствовать формированию его личности».³ Dítě se prostřednictvím dětské literatury seznamuje s okolním světem a seberealizuje se, je zde zřetelný autorský záměr a důraz na výchovnou a zábavnou funkci.

Věda o literatuře pro děti je poměrně mladou záležitostí, ačkoli po staletí bylo zřejmé, že texty určené dětem vyžadují specifický přístup. Pravděpodobně v polovině 18. století sepisuje jednu z prvních sbírek lidové poezie Kirša Danilov. První pokusy o vědecký pohled na problematiku vznikají v 19. st., v jejích počátcích jsou s ní spojena jména jako O. I. Kapica, G. S. Vinogradov, V. P. Anikin aj. V českých badatelských kruzích se od 19. st. v dané věci angažují např. K. A. Vinařický, Fr. Hrnčič, Fr. Bartoš, A. Mrštík a další.

Kvalitních autorů, kteří psali pro dětského čtenáře předškolního věku (tj. 1–4 roky), je mnoho; my zde uvádíme jen stručný výčet nejpopulárnějších jmen. Za prvního ruského spisovatele pro děti je považován *Карион Истомино* («Лицевой букварь» 1694 g.), dále jmenujme autory, jako např. *Иван Крылов* (*1769), *Лев Толстой* (*1828), *Корней Чуковский* (*1882, původním jménem Корнейчуков), *Самуил Маршак* (*1887), *Владимир Маяковский* (*1893), *Елена Благинина* (*1903), *Агния Барто* (*1906), *Сергей Михалков* (*1913), *Валентин Берестов* (*1928), *Генрих Сапгир* (*1928), *Владимир Орлов* (*1930), *Эдуард Успенский* (*1937), *Людмила Петрушевская* (*1938), *Сергей Козлов* (*1939), *Олег Григорьев* (*1943), *Виктор Лунин* (*1945), *Марина Дружинина* (*1953) a mnozí další. Z časopisů určených pro předškolní děti a vydávaných ve 20. st. připomeňme např. «Светлячок» (*1902), «Крокодил» (*1922), «Чиж» (*1928), «Веселые картинки» (*1956), «Колобок» (*1968), «Трамвай» (*1990), «Хрюша и компания».

Česká literatura je právem ryšná na jména jako *Josef Václav Sládek* (*1845, je považován za zakladatele české poezie pro děti), *Josef Lada* (*1887), *Karel Čapek* (*1890), *František Hrubín* (*1910), *Václav Čtvrtek* (*1911, původním jménem Václav Cafourek), *Jan Skácel* (*1922), *Ljuba Štíplová* (*1930), *Vladimíra Gebhartová* (*1931), *Markéta Zinnerová* (*1942), *Michal Černík* (*1943), *Zuzana Nováková* (*1943), *Jiří Žáček* (*1945), *Ivona Březinová* (*1946), *Daniela Fischerová* (*1948), *Iva Procházková* (*1953), *Jana Hašpachová* (*1963) aj. Pro nejmenší děti vznikly ve 20. st. časopisy jako *Mateřídouška* (*1945), *Sluníčko* (*1967) či *Čtyřlístek* (*1969).

K prvnímu kontaktu dítěte s verbálním a hudebním světem dochází prostřednictvím ukolébavek a říkanek, v těchto drobných textech se zřetelně odrážejí vývojové fáze dítěte, díky čemuž se v něm formují počátky představ o světě a jazykové uchopení reality. Ruský básník a překladatel počátku 20. století Korněj Čukovskij na základě výzkumu dětské řeči vidí v básních pro děti základní normu lidské komunikace, neboť básně napomáhají v dítěti rozvíjet představu a komunikativnost hravou formou.

V našem příspěvku se věnujeme říkadlům (*потешки, прибаутки*) bez ohledu na to, jestli pocházejí od anonymního autora a reprezentují dětský folklor, nebo intencionální literaturu. Říkadla představují krátké veršované básně, které doprovázejí denní činnost dítěte,

³ Арзамасцева – Николаева 2005: 34.

v našem případě především však hry (např. mezi rodičem a dítětem nebo mezi sourozenci). Vzhledem k rozsahu článku se nebudeme věnovat dalším oblastem činnosti dítěte, kde se říkadla uplatňují, jako jsou např. probouzení, jídlo atd., přestože právě v této rovině mají říkadla silnou pedagogickou funkci díky tomu, že napomáhají v tréninku motoriky a učení těch momentů, kterou mohou být pro dítě často nezajímavé (např. oblékání).

Říkadla v sobě odrážejí všechny funkce, které jsou na dětskou literaturu kladeny – estetickou, poznávací, relaxační, výchovnou a fantazijní.⁴ Děti předškolního věku jsou nejlépe vybaveny psychickými dispozicemi pro receptivní přijetí poezie⁵ – říkadla jsou díky rytmu snadno zamapatovatelná, plná humoru a přes svoji primární jednoduchost dokážou ze všech úhlů předat hloubku i šířku dětského světa. Prostřednictvím jejich univerzálních témat můžeme najít u slovanských národů podobné typy říkadel (př. *Vařila myšička kašičku/Сорока-ворона кашу варила*). Jejich hlavním cílem je naučit malé dítě rozumět jazyku a poukázat na to, že hra, díky svým prastarým kořenům, je zábavou a školou života zároveň. Neméně důležitý je fakt, že přímo napomáhají, od samotného narození, vytvářet pozitivní emocionální kontakt mezi dítětem a rodičem. Říkadla učí dítě mimo jiné hře s mateřským jazykem, a pokud je děti používají během hraní her, ukazují jim na pravidla fair play a soutěživost.

Na základě porovnání přibližně 200 ruských a českých říkadel (nejčastěji se vyskytujících v knihách určených pro předškolní děti) můžeme konstatovat, že velmi opakovaným motivem v ruském jazyce jsou ze zvířat *kočka, zajíc a kuň* (např. «*Тили-бом! Тили-бом! Загорелся кошкин дом!*»), dalšími častými motivy jsou *babička, koláče-pirohy a slunce* (např. «*На печи калачи*»). V češtině jsou to *pes, myška a husa* (např. *Jede, jede myška okolo rybníčka*) a dále také *jablko, vítr a babička* (např. *Foukej, foukej větríčku*).

Vzhledem k tomu, že se v analyzovaných říkadlech objevuje velice často motiv zvířat, zastavíme se nyní podrobněji u některých tabu s cílem poukázat na důležitost těchto etnolingvistických pojmů, neboť jejich neznalost může způsobit při překladu jisté potíže.

U východních Slovanů se můžete setkat s tím, že v domě, kde je malé dítě, se nesmí vyslovovat slovo *žába*. Oproti tomu v českém prostředí najdeme spoustu říkadel, kde se toto zvíře objevuje, např. *Žába skáče po blátě; Žába leze do bezu; Sedí žába v rákosí* ad.; v lidovém podání jde o motiv univerzální, např. v pohádkách, kdy žába sedí na prameni a škodí. Žába je u východních Slovanů ztotožňována s vychloubáčností, skoupostí a dále je s tímto zvířetem spojeno množství pověr, které pocházejí ještě z dob, kdy lidé věřili, že do ropuch se vtělují čarodějnice, např. *když lezou žáby přes cestu nebo práh do domu a kuňkají, někdo zemře*. Zabití tohoto zvířete bylo považováno za velký zločin, srov. pohádka *Радиш Погодин – «Жаба»*.

Dalším tabu je *kočka* (psl. *kotъ), která (a to především v ukolébavkách) má funkci ochránce a ostatní členové rodiny jí dávají svoji úctu patřičným způsobem najevo. V přeneseném slova smyslu by se dalo říct, že má roli průvodce dětstvím (srov. báseň Alexandra Puškina «*У лукоморья дуб зеленый*»/[кот] *Все ходит по цепи кругом/Идет направо – песнь заводит/Налево – сказку говорит*). V českém folklorním prostředí ve srovnání s motivem *psa* není tento motiv *kočky* zdaleka tak častý; nicméně v překladu není vhodné tato zvířata zaměňovat. Podíváme-li se na následující idiomatická spojení, význam *být šťastný* skutečně evokuje představa *kočka ↔ ukolébavka*, např. *mhouřit oči jako kocour* (*жмуриться как кот*), *být utahaný jako kotě* (*быть усталым как собака – zde zajímavá záměna zvířete*), *chodit jako kočka* (*ходить тихо как кошка*), *příst jako kočka* (*мурлыкать как кошка*), *stočit se do klubička jako kočka* (*свернуться клубочком*). Toto zvíře hrálo v představách Slovanů roli pozitivní i negativní. Využívalo se jako obětní zvíře do základů

⁴ Čejková 2006: 12.

⁵ Toman 1999: 14.

domu a první noc se do novostavby zavíralo, aby nikoho nestihla předčasná smrt. Z chování koček se předvídala budoucnost i počasí. Na druhou stranu, prostřednictvím mnohých rčení a přirovnání se dozvídáme, že vztah k tomuto zvířeti byl i negativní, zvláště pokud se jednalo o kočku černé barvy (srov. také *falešný jako kočka/фальшивый как кошка, kočičí zlato/имитация золота*). Tato zvířata ztělesňovala neupřímnost a lstivost, lidé věřili, že se v ně [stejně jako v žáby] může změnit čarodějnice, viz *Николай Гоголь – «Майская ночь, или утопленница»*.

Východoevropský folklor má mnohem propracovanější typologii *koně*, toto zvíře má často nadpřirozené vlastnosti a vyskytuje se jako motiv zvíře – ženich. Etymologie tohoto slova je nejasná (psl. *kon'ь), uvažuje se o přejímce z keltských jazyků, kde byl kult koně velmi silný. Pro východní Slované byla typická úcta k tomuto zvířeti (viz jeho role v hospodářství), s jeho pomocí se také věštilo. Zkušený překladatel je obeznámen i s tím, že pro východní Slované byl neméně zásadní kult předků, tedy víra v posmrtný život duše, srov. *vyпустить души – испустить дух, být jako bez duše – ходить как в воду опущенный*. S tímto kultem jsou spojeny svátky (např. *Спас, Покрова*) či víra v domácího šotka (*домовой*), který měl chránit dům a ty, kteří v něm bydleli. Žil v přechodových oblastech mezi vnitřním a vnějším světem (v peci, pod prahem); a právě na práh domu se mj. přibíjela koňská podkova. Lidé věřili, že po smrti odchází duše v podobě ptáka (dobrá duše jako bílá holubice, zlá duše jako černý havran). V pohádkách se můžeme setkat s motivem potrestání zlého člověka tím, že sní otrávené maso z havrana nebo právě z koně. Poměrně zajímavé je srovnání ruštiny a češtiny v idiomatických spojeních, jejichž neznalost překladateli může způsobit nemalé potíže, např. *бýt silný jako kuň – быть сильным как бык*.

Neméně populárním motivem v dětském folkloru je *zajíc* (ie. *ghéi *skákat*). V českém prostředí bývá vyobrazován jako zvíře hloupé (srov. *bázlivý jako zajíc – у него голова в плечи ушла, kličkovat jako zajíc – уносить ноги прочь*). Pro východní Slované je zajíc spojen s nečistými silami, v pohádkách bývá výjimečně vyobrazen jako chrabrý (např. *Дмитрий Мамин-Сибиряк – «Сказка про храброго зайца»*) nebo také jako nafoukaný (např. *Сергей Михалков – «Зайка-заснайка»*), většinou je však symbolem ustrašenosti.

V tomto příspěvku porovnáváme překlad lidových českých říkadel pořízených do ruštiny Samuilem Jakovlevičem Maršakem (1887–1964).⁶ Byl to významný ruský básník, překladatel, dramatik a teoretik literatury, jehož ovlivnili mj. Maxim Gorkij a Fjodor Šaljapin, byl celý život věrný myšlence o působnosti uměleckého výrazu na dítě.⁷ Samuil Maršak získal vzdělání v daleké Anglii a svými překlady se značnou mírou podílel na zprostředkování anglické literatury ruskému čtenáři. Roku 1917 založil první sovětské divadlo pro děti a řídil dětská nakladatelství. Dětem věnoval velké množství knih různých žánrů, ve kterých představil zábavnou formou svět lidí i zvířat; pro děti předškolního věku psal především verše (20. léta), dále potom písně, pohádky, rozpočítadla i divadelní hry (např. «Кошкин дом» 1922, «Цирк» 1925, «Почта» 1927, «Двенадцать месяцев» 1943 – na motivy slovenské pohádky, «Тихая сказка» 1956 a další). Sestavil také výbory, např. z tvorby národů SSSR, anglické lidové písně či české písně a říkadla («Хоровод»). Mnohé z jeho básní se staly mezi dospělými nositeli jazyka tzv. okřídlenými výrazy (např. *Всем дает здоровье/Молоко коровье – viz dále překlad z češtiny Kravičko, kravičko*) a jeho tvorba zlidověla (např. *Мой веселый, звонкий мяч/Ты куда помчался вскачь/Желтый, красный, голубой/Не угнаться за тобой*).

⁶ Genčiová 1980: 62.

⁷ Genčiová 1980: 197.

Maršak překládal kromě češtiny i z dalších jazyků, např. z angličtiny, ukrajinštiny, arménštiny, mongolštiny či norštiny a řídil se heslem «переводить юмор – юмором, красоту – красотой, а не слово – словом».⁸

Slepičko má, ty jsi hodná
já ti dám zrníčko,
ty mi dáš vajíčko,
ty jsi hodná.

Курочка моя, умница моя,
Вот пишено, водичка.
Дай ты мне яичко,
Умница моя.

Překlad poezie přináší mnohá úskalí a vyžaduje od překladatele zohlednění mnohých specifík. Na odlišnosti poukazoval např. Roman Jakobson, který uvádí jako charakterizující rysy českého verše kvantitu (tj. délku hlásek), kvalitu (tj. přízvuk) a mezislovní předěl. Samuil Maršak dodržuje obkročný rým, uvědomuje si, že mezi hlavní funkce rýmu patří upozornovat na sounáležitost jevů (*zrníčko – vajíčko*) a zachovávat i deminutivní tvary substantiv. Ve všech příkladech říkadla v tomto příspěvku se uplatňuje kvantitativní příznak (tedy pojetí menšího, než je obvyklé). Pro překladatele představují deminutiva (i v próze) často jeden z největších problémů. Obecně se dá říct, že ruský jazyk mnohem častěji sahá k použití deminutivních substantiv a problém tedy může vzniknout především v případě překladu z ruštiny do češtiny, protože zde by deminutiva použitá v nadměrném množství nepůsobila přirozeně.

Naše koza strakatá
měla pěkná kůzlata;
sousedova vedlejší
měla ještě pěknější.

У козы рогатой
Чудные козлята.
Но не хуже детки
У ее соседки.

Na tomto příkladu je vidět, že se překladatel nesusazuje originálem, ale pracuje s bohatostí vlastního jazyka (*koza strakatá – коза рогатая*; ačkoli i v češtině existují říkadla s adjektivem *rohatá*, např. *Byla koza rohatá, naučila kůzlata/namlsat se jetele, proskočit se vesele*). Využívá i antonymický překlad (*sousedova vedlejší měla ještě pěknější – но не хуже детки у ее соседки*). I v tomto případě se projevuje Maršakův vlastní literární styl a svým způsobem se potvrzuje postřeh Jiřího Levého, že směrem ke konci verše obvykle klesá přesnost překladu. Navíc je velmi málo pravděpodobné, aby v cílovém jazyce souzněla dvě slova, která by významem odpovídala rýmované dvojici výchozího jazyka.⁹

Kravičko, kravičko,
já si jdu pro mlíčko,
mám doma koťátka,
maličká robátka.
Dej trochu smetánky
pro moje mazánky,
ať rostou, ať sílí,
drobečkové milí.

Дай молочка, Буренушка,
Хоть капельку на доньшко.
Ждут меня котята,
Малые ребята.
Дай им сливок ложечку,
Творогу немножечко.
Всем дает здоровье
Молоко коровье!

V tomto případě překladatel pracuje s fonetickými možnostmi ruštiny (redukce), jejímž prostřednictvím tvoří sdružený rým (*Буренушка/доньшко*). Samohlásky ve slabice po přízvuku jsou oslabeny a rýmují se mezi sebou bez rozdílu; pro ruské ucho tedy znějí jako plný rým.¹⁰ Čeština oproti tomu neredukuje slabiky zbavené dynamického přízvuku, ale klade

⁸ Арзамасцева – Николаева 2005: 321.

⁹ Levý 1998: 228, 230.

¹⁰ Levý 1998: 305.

důraz na každou slabiku. Pro [ruskojazyčné] děti řeší překladatel v originálu použité méně srozumitelné lexikální prostředky vysvětlujícím překladem (*maličká robátka – малые ребята*). Maršak si doslova hraje s jazykem (viz poslední dvojverší) a mistrně uplatňuje jazykovou tvořivost a vynalézavost (*dej trochu smetánky pro moje mazánky – дай им сливок ложечку, творогу немножечко*).

Běží zajíc maloučký

*kolem naší chaloupky.
Chyť mi ho, chyť mi ho,
dám ti krejcar za něho.*

Скачет зайка маленький

*Около завалинки.
Быстро скачет зайка –
Ты его поймай-ка!*

Opět se zde setkáváme s deminutivou, na malý rozměr se upozorňuje v ruštině dvakrát (*зайчик маленький*). Pojmenování starého platidla (krejcar) není pro Maršaka problémem, ač se jedná o reálii, reprezentující bezekvivalentní slovní zásobu, která bývá pro méně zkušené překladatele často kamenem úrazu. Překladatelům se v takovém případě nabízejí metody *transliterace, kalkování, překladu opisného, přibližného a transformačního* či *vytvoření neologismu*. V minulosti se na krejcaru vyobrazoval kříž a v českých zemích označoval nejmenší drobnou minci (stále se používá např. ve rčeních *dát si pro krejcar vrtat koleno/он из-за копейки готов удавиться*). Přestože v českém verši slovo krejcar nese významovou stránku, plní nicméně také svoji funkci rytmickou, a nejspíš proto se Maršak tuto reálii zkrátka rozhodl vynechat a nahradit ji hovorovou formou s použitím sufixu *-ка*. Maršakov překlad doprovází písňová zpěvnost a lehkost s využitím tzv. useknutého rýmu (*маленький/завалинки*); tempo českého verše je v porovnání s jeho ruským překladem skutečně volnější.

Ježek běžel podle meze

*bojí se ledu.
Kmotra liška povídala:
Já tě převedu.
Není třeba voditi,
však já umím choditi
Však já přeжду.*

Бежит ежик

*Вдоль дорожек
Да скользит на льду.
Говорит ему лисица:
– Дай, переведу.
Отвечает серый ежик:
– У меня две пары ножек.
Сам я перейду.*

I v tomto případě vidíme, že Maršak má na mysli ontogenezi dítěte, tedy fakt, že v raném věku dítě v poezii vnímá především zvuk a rytmus (*voditi – choditi/ежик – ножки*) a nenechává se svazovat hledáním konkrétního ekvivalentu (*choditi = ходить*), ale projevuje citlivost k obrazům, svoji vlastní poetiku, což potvrzuje myšlenku mnohých teoretiků překladu, že básně by měl (v ideálním případě) překládat především básník. Samuil Maršak si dále uvědomuje, že český jazyk neužívá deminutiv tak často jako jazyk ruský, a proto používá zdobněliny i na místech, kde v originále nejsou (*ježek – ежик, mez – дорожки*). Pro zachování rytmu využívá konkretizace (*bojí se ledu – скользит на льду*) a udržuje stejnou dynamičnost.

Skáče žába po blátě,

*koupíme jí na gatě.
Na jaké?
Na také,
Na zelené
strakaté.*

Вот лягушка на дорожке.

*У нее озябли ножки.
Значит ей нужны
Теплые штаны
Суконные,
Зеленые,
В крапинку.*

Pro překladatele je velice důležité neszazovat se nutností překládat „slovo za slovo“, ale daný výraz kompenzovat i na jiném místě, což v poezii platí o to více (*gatě/штаны*). V obecné češtině označují *gatě* mužské kalhoty s tím, že původní význam tohoto slova byl *krátké kalhoty*; nevíme, jestli si je toho Maršak vědom, nicméně varianta *teplé kalhoty* je vlastně vysvětlujícím překladem daného básnického obrazu (*je jí zima, protože má krátké kalhoty*). Obraz *у нее озябли ножки* je v podstatě tematickým oživením a svým způsobem i opětovným využitím vysvětlujícího překladu. Závěr básně sice nedodrží potřeby rýmu (v češtině je to striktně rým sdružený), nicméně přináší pointu tím, že poukazuje na fyzickou podobu žáby (*puntíky*). Maršak preferuje spíše rozšiřování počtu veršů, než jejich krácení, aby byl dětskému čtenáři (resp. posluchači) význam co nejlépe předán, např. s využitím perifráze (*gatě – теплые штаны*). Domníváme se, že právě v této tendenci k rozšiřování se zrcadlí jeho vlastní styl – důraz na pedagogický rozměr poezie pro děti.

Při porovnání originálu a kvality překladu vidíme, že se Maršakovi pracuje se skutečnou lehkostí, neboť má jako autor děl pro děti mnohaleté zkušenosti. I ve své vlastní tvorbě kladl velký důraz na kompozici básně a to, že rytmus nabývá větší důležitosti než význam slova jako takový, neboť v básních je stavební jednotkou dílčí *motiv* (oproti *myšlence* v próze).¹¹ Usiluje o zachování jak formy vnější (tj. pořadí rýmu), tak vnitřní (tj. motiv).

Překladatel Samuil Maršak se zdařile vyrovnává se všemi překladatelskými nástrahami (deminutiva, reálie) a volí vždy takovou variantu, která je pro cílový jazyk nejpřirozenější. V případě deminutiv vždy bere ohled na rým a je kreativní, u reálií faktor české kultury nezohledňuje v příliš velké míře a tyto prvky nemá tendenci předávat pomocí exotismů, naopak zde nacházíme prvky naturalizace.

Překladatel neopomíná recepční hledisko, respektuje potřeby dětského čtenáře a přizpůsobuje text jeho požadavkům. Je nutné podotknout, že nevíme s úplnou přesností, do jaké míry znal Samuil Maršak český jazyk. V některých momentech se evidentně opíral o sémantické dominanty a překládal s tím cílem, aby byl text v ruském jazyce pro čtenáře (respektive dětské posluchače) co nejpřirozenější včetně přenesení české veršované formy do ruštiny.

Na závěr můžeme poznamenat, že si Maršak uvědomuje, jak důležitá je především humorná stránka říkadel a jejich snadná zapamatovatelnost. „Právě humor a smích dětem poskytují osvobodivou psychickou relaxaci, pocit jistoty a solidarity, posilují jejich sebevědomí, sebedůvěru a optimistické vidění okolního světa.“¹² Překladatel využívá prostředky jazykové komiky, pracuje se zvukomalebností ruského jazyka a projevuje citlivost k jednotlivým konkrétním obrazům, s nimiž je v raném období dětská mysl těsně spjata.¹³ Pracuje volnou metodou, jde mu (jak již bylo zmíněno výše) především o krásu, ne o striktní reprodukování originálu.

Ačkoliv byl překlad pořízen v r. 1980, desetiletí, která od té doby uplynula, nic neubrala na jeho aktuálnosti a Maršakov překlad je možné zhodnotit jako maximálně zdařilý a dynamicky adekvátní, tedy dosahující stejného účinku na čtenáře/posluchače překladu. Popularita toho autora (v Ruské federaci se stále znovu vydává jeho původní tvorba) jistě napomáhá tomu, aby v Rusku neupadala kultura čtení, jako to v dnešní moderní době hrozí i západní Evropě, a aby tento stát byl i nadále považován za velmoc, kde je úroveň kultury poměřována množstvím přečtených knih.

¹¹ Levý 1998: 225.

¹² Toman 1999: 13.

¹³ Čukovskij 1975: 43.

Summary

Children folklore played a great role in the evolution of children's and youth literature. Since the 19th century many scientists researched into this topic – O. I. Kapica and G. S. Vinogradov in Russia, Fr. Hrnčíř a Fr. Bartoš in the Czech Republic, and many others. This work analyzes the translations of nursery rhymes (потешки, прибаутки). They are easy to remember for children thanks to their rhythm, they are full of humour and relatively simple, and still they greatly describe the depth and width of children's world. The most frequent themes in Russian nursery rhymes are cat, hare, horse, grandmother, pie and sun. In Czech it is dog, mouse, goose, apple, wind and grandmother. Samuil Maršak who translated the nursery rhymes to Russian language was a significant Russian poet, interpreter, playwright and theorist of literature. When comparing the original text to its translation we can see that Maršak deals successfully with all possible translation problems (diminutives, national facts), chooses options natural in the target language, respects rhyme and works in a creative way. He takes into consideration the character of a child reader and adapts text to his/her needs.

Bibliografie

1. ČENĚKOVÁ, Jana a kol. Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury. Praha: Portál, 2006.
2. ČUKOVSKIJ, Korněj. Od dvou do pěti. Praha: Albatros, 1975.
3. GENČIOVÁ, Miroslava. Literatura pro děti a mládež ve srovnávacím žánrovém pohledu. Praha: SPN, 1984.
4. GENČIOVÁ, Miroslava. Výbor z ruské a sovětské literatury pro děti a mládež. Praha: SPN, 1980.
5. HRABÁK, Josef. Literární komparatistika. Praha: SPN, 1971.
6. HRDLIČKA, Milan. Překladatelské miniatury. Praha: Karolinum, 1995.
7. JAKOBSON, Roman. Základy českého verše. Praha: Odeon, 1926.
8. KUFNEROVÁ, Zdena. Čtení o překládání. Praha: H&H, 2009.
9. LEVÝ, Jiří. Umění překladu. Praha: Ivo Železný, 1998.
10. Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Praha: MF, 2007.
11. REJZEK, Jiří. Český etymologický slovník. Voznice: LEDA, 2001.
12. TENČÍK, František. Umění dětem. Praha: Albatros, 1972.
13. TOMAN, Jaroslav. Dětské čtenářství a literární výchova. Brno: CERM, 1999.
14. TOMAN, Jaroslav. Současná česká literatura pro děti a mládež. Brno: CERM, 2000.
15. АРЗАМАСЦЕВА, Ирина Николаевна, НИКОЛАЕВА, Софья Анатольевна. Детская литература. Москва: «Академия», 2005.
16. ВЛАХОВ, Сергей Иванович, ФЛОРИН, Сидер Петрович. Непереводимое в переводе. Москва: «Международные отношения», 1980.
17. Запел петушок. Русские народные песенки, потешки, сказки. Москва: «МАЛЫШ», 1978.
18. КОМИССАРОВ, Вилен Наумович. Современное переводоведение. Москва: «ЭТС» 1999.

Viacslovné pomenovania vo funkcii štýlém v texte komentára hospodárskych novín

Dagmar Škvareninová

Collocations Functioning as Stylistic Units in the Text of Commentary in Hospodárske Noviny

Abstract: *The paper comes gives the complex view of collocations which are considered to be the „building material“ in the text of a commentary in the economic newspaper medium Hospodárske noviny. While analyzing these collocations the principle of applied and pragmatic linguistics is used. Due to these principles of the study the collocations are analyzed as basic stylistic units which are used purposely according to the basic criteria of ancient rhetoric to build the text of the commentary in the economic newspaper medium.*

Key words: *collocations, printed media, commentary text, stylistic units, applied linguistics, pragmatic linguistics*

Contact: *Katedra odbornej jazykovej komunikácie, Ekonomická fakulta UMB, Tajovského 10, 974 01 Banská Bystrica, dagmar.skvareninova@umb.sk*

Úvod

Už sémanticky nasýtený názov príspevku naznačuje, v akých líniách sa budú uberať naše úvahy. Ich vyústením by mal byť komplexný pohľad na viacslovné pomenovania v publicistickom texte komentára, ktoré v ňom plnia funkciu štýlém. Črtajú sa tu teda viaceré roviny nášho uvažovania o týchto jednotkách jazyka, ktoré sa v príspevku budú vzájomne prelínať a dopĺňať. Nazdávame sa, že práve ich prelínanie vyplýva zo samotnej podstaty jazykovedy ako i jej disciplín v praktickom živote.

Základom nášho skúmania bude text komentára tzv. ekonomického periodika, v ktorom budeme analyzovať viacslovné pomenovania ako výstavbový materiál textu. S uplatnením princípu aplikovanej lingvistiky pozornosť zacielime predovšetkým na to, aby sme zistili, ako tento „stavebný materiál“ formuje povahu komentára v odbornom printovom médiu. Ide teda napokon aj o uplatnenie pragmatického prístupu k jazyku, pretože naň budeme nazerať prostredníctvom textu autora komentára, ktorý, ako sa nazdávame, „profesionálne“ využil spomínané jednotky jazyka s cieľom (nielen) upútať čitateľa.

Hospodárske noviny sa na Slovensku radia k najviac čítaným denníkom. Ide o reprezentanta tzv. ekonomickej žurnalistiky (Šefčák – Sand, 2006, s. 157 – 158), ktorá okrem zhromažďovania hodnotných faktov zároveň zintenzívňuje snahu po popularizácii sémantickej stránky hospodárskych informácií. Táto snaha sa naplňa prostredníctvom využitia rôznych publicistických žánrov, medzi ktorými nesporne prvé miesto patrí komentáru. To je jeden z dôvodov nášho záujmu, keďže očakávame, že skúsený komentátor je zároveň aj skúseným štýlistom.

Hospodárske noviny sú denníkom prinášajúcim informácie o ekonomike a politike. Podľa L. Šefčáka a J. Sanda (2006, s. 25) takmer 90 % ich obsahu tvorí finančné, ekonomické, burzové a politické spravodajstvo. Hoci ich cena je na Slovensku jednou z najvyšších

(75 centov), aj tak majú vysoké percento predplatiteľov, čo nesporne svedčí o ich kvalite. Aj to je dôvodom nášho výberu.

Našu pozornosť zaujal komentár *Falošná spokojnosť*, uverejnený 2. marca 2012 v printovej forme denníka. Jeho autorom je Ivan Szabó, ktorý patrí k skúseným a renomovaným komentátorom na Slovensku. Ešte však predtým ako začneme analyzovať viacslovné pomenovania vo funkcii štylém v uvedenom komentári, by sme si mali vymedziť teoretické zázemie, v ktorom ukotvíme naše ďalšie úvahy.

1 Viacslovné pomenovania a ich miesto v slovnej zásobe jazyka

Viacslovné pomenovania predstavujú v slovnej zásobe jazyka špecifickú skupinu lexikálnych jednotiek, na ktoré možno všeobecne nazerať z dvoch hľadísk. Ak ich posudzujeme z hľadiska konštrukčného, potom ich môžeme charakterizovať ako nadstavbové, komplexné jednotky, ktoré vznikajú kombináciou elementárnych lexikálnych jednotiek, teda slov. Pri uplatnení onomaziologického pohľadu sú viacslovné pomenovania v porovnaní s jednoslovnými pomenovaniami onomaziologicky explicitnejšie. Nositeľmi onomaziologickej funkcie (báza, príznak, spoj) sú v prípade viacslovných pomenovaní slová, ktorých slovotvorná motivovanosť (pozri Furdík, 2006, s. 263 – 305) určuje mieru ich explicitnosti. Práve pre ich často vysokú mieru explicitnosti sú viacslovné pomenovania nie zriedka využívané v odbornej terminológii.

Táto veľmi stručná definícia iste nevystihuje všetky vlastnosti viacslovných pomenovaní, je len vstupnou bránou do ich komplexnejšej a zároveň detailnejšej analýzy, nakoľko ich klasifikácii a vymedzeniu sa v histórii slovenskej jazykovedy venovali mnohí lingvisti z rôznych uhlov pohľadu.

Termín viacslovné pomenovania korešponduje s onomatologickým konceptom ustálených slovných spojení. Tieto spojenia, ako sme už naznačili, sú objektom dlhodobého lexikologického výskumu, nakoľko viacslovné lexémy majú takú istú právoplatnú pomenovaciu funkciu ako jednoslovné jednotky.

Viacslovné pomenovania sa vyznačujú špecifickými vlastnosťami, ktoré sú predmetom výskumu lingvistov, napr. J. Kuchařa (1963), J. Machača (1967), E. Kučerovej (1971, 1974), E. Paulínyho (1981), Ondruša – Horeckého – Furdíka (1980), I. Ripku (1987), J. Mlacka (1984), J. Kačalu (1997), F. Čermáka (1998), J. Dolníka (1997), J. Horeckého (1997), A. Jarošovej (2000) a iných, už od vinogradovských čias. Na základe týchto vlastností ich možno rozlíšiť od ich náprotivkov, ktoré predstavujú v slovnej zásobe jazyka voľné spojenia.

Vychádzajúc z prác spomínaných jazykovedcov môžeme sumarizovať, že viacslovné pomenovania ako ustálené slovné spojenia v jazyku sa vyznačujú predovšetkým dvoma základnými vlastnosťami, a to 1) *vlastnosťou ustálenosti v rozličných prejavoch* a 2) *vlastnosťou tzv. „nadslovnosti“*. Problematikou špecifikácie vlastností viacslovných pomenovaní sa zaoberá aj štúdia J. Horeckého (1997, s. 78 – 81). V nej autor uplatňuje metodologicky inšpiratívny prístup, keďže okrem vyčlenenia základných vlastností viacslovných pomenovaní, ktorými sú nominačnosť a reprodukovateľnosť (inak aspekty ustálenosti), zdôrazňuje aj dôležitosť toho, **čo** jazykový výraz pomenúva (myslia sa tým rôzne typy denotátu), ako aj toho, **ako** daný jazykový výraz veci pomenúva (myslí sa tým primárnosť/sekundárnosť nominácie).

A. Jarošová, vychádzajúc z konceptu ustálenosti (2000, s. 141 – 143; 2000, s. 487), vyčleňuje nominačnosť, dispozičnosť, resp. reprodukovateľnosť a kolokačnú anomálnosť ako špecifické a dištingtívne vlastnosti viacslovných pomenovaní.

Nominačnosť Jarošová (2000, s. 141; podľa J. Horecký: Návrh na vymedzenie frazémy. In: Frezeologické štúdie. II. Bratislava 1997) definuje ako pomenovaciu funkciu

ustálených spojení, kedy každé slovné spojenie ako pomenovacia jednotka pomenúva istú entitu, prípadne istý postoj k entite. J. Mlacek v súvislosti s nominačnosťou uvádza, že ustálené slovné spojenia vznikajú ako „presná a cieľavedomá činnosť ľudí, ktorí príslušný výraz umelo vytvárajú pre konkrétnu potrebu“ (Mlacek, 1984, s. 40).

Reprodukovateľnosť alebo dispozičnosť ustálených slovných spojení značí (Jarošová, 2000, s. 141), že konkrétne spojenie sa stáva súčasťou slovnej zásoby jazyka a ako samostatná lexikálna jednotka sa opakovane používa i reprodukuje v komunikácii. J. Mlacek túto vlastnosť chápe podobne, keď poukazuje na „hotovosť frazeologickej jednotky už pred rečovým procesom (1984, s. 35). Znamená to, že jednotlivé komponenty viacslovného pomenovania vytvárajú spolu samostatný lexikálny výraz, ktorý sa včleňuje, zaraďuje do lexikálneho systému. Takéto spojenia sa nevytvárajú v reči ako voľné slovné spojenia, ale ako hotové jednotky ich používateľ jazyka vyberá z lexiky. J. Dolník tento proces nazýva lexikalizáciou (2007, s. 152 – 154).

Lexikalizácia sa vzťahuje na všetky typy viacslovných pomenovaní – terminologické i neterminologické, a znamená, že „slovné spojenia – bez ohľadu na to, ako vznikli – sú využívané ako lexikálne jednotky, ako prvky lexikálnej zásoby“ (Dolník, 2007, s. 152).

Kolokačná anomálnosť alebo anomálna kombinatorika je podľa A. Jarošovej (2000, s. 141; podľa F. Čermák: Česká přirovnání. In: Slovník české frazeologie a idiomatiky. Praha 1983) jeden z ďalších dôležitých aspektov ustálenosti. Kolokačná anomálnosť značí, že v ustálených slovných spojeniach všetkých typov dochádza k obmedzenej spájateľnosti, teda kolokabilite. Kolokačná anomálnosť indikuje nerozložiteľnosť, čím sa myslí celistvosť významu spojenia. Kolokačná anomálnosť ako prejav ustálenosti dosahuje najvyšší stupeň pri frazeologizmoch. Aspekt kolokačnej anomálnosti veľmi úzko súvisí práve s dispozičnosťou (reprodukovateľnosťou) ustálených slovných spojení, čím máme na mysli tzv. unikátnosť, nemodelovosť väčšiny týchto spojení.

Názory jazykovedcov na rozsah pojmu viacslovných pomenovaní sa často líšia. V tejto časti ale neuvádzame ich názory, len sumarizujeme kategórie tých viacslovných pomenovaní, ktoré sú relevantné v intenciách cieľov našej práce.

Tieto ustálené slovné spojenia sa v kontexte slovenskej jazykovedy všeobecne delia na tri základné skupiny, a to: **viacslovné termíny**, **lexikalizované spojenia** a **frazémy**. Dva opozíčne stojace pojmy tejto škály, viacslovné termíny a frazémy, fungujú v slovenskej jazykovede takmer bezproblémovo, jednak vďaka ich motivačnej priezračnosti, ako aj vďaka ich vlastnostiam.

Na druhej strane pojem lexikalizované spojenie až taký jednoznačný nie je. Vyčleňovanie tejto kategórie viacslovných pomenovaní stále naráza na viacero problémov, súvisiacich práve so stredovou pozíciou týchto spojení na škále ustálených slovných spojení. Mnohé z lexikalizovaných jednotiek majú vlastnosti prechodného typu, a preto je často diskutabilné ich zaradenie v rámci viacslovných pomenovaní. Na druhej strane lexikalizované jednotky majú blízky vzťah k jednoslovným pomenovaniám, pričom máme na mysli proces univerbizácie, tvorenie profesionalizmov, kontextovú elipsu, ako aj synonymnosť niektorých jednoslovných a viacslovných pomenovaní. Mnohí jazykovedci ešte stále vedú polemiky o lexikalizovaných spojeniach, keďže žiaden z doterajších prístupov ku nim neprináša komplexné ani absolútne vyčerpávajúce vysvetlenia.

2 Publicistická modelová štruktúra a jej špecifiká

Komentár patrí k analytickým žánrom publicistického štýlu. Podľa koncepcie J. Findru (2004, s. 186 – 1187) publicistickú modelovú štruktúru prvotne charakterizuje verejnosť, oficiálnosť, písomnosť, monologickosť, neprítomnosť adresáta a komunikatívna funkcia. Verejnosť, ako uvádza J. Mistrík (1997, s. 459 – 465), sa ako vlastnosť publicistického štýlu

chápe širšie, pretože v publicistike sa od prejavu vyžaduje všeobecná zrozumiteľnosť, a preto odbornosť prejavov nie je taká vyhrotená v porovnaní s textami náučného štýlu. Vzhľadom na komunikatívnu funkciu tohto štýlu sa predpokladá, že publicistické texty sú objektívne a vecné. Samozrejme, s rozvojom elektronických médií má veľká časť publicistických textov povahu ústnej formy ako i dialogický charakter. Ďalším javom je, že so snahou autora získať čitateľa alebo poslucháča, dochádza v textoch často k pohybu na osi objektívnosť – subjektívnosť (expresívnosť). K uvedeným vlastnostiam publicistickej modelovej štruktúry možno priradiť aj iné diferencované vlastnosti. J. Findra (2004, s. 187) vyčleňuje na jednej strane koncíznosť, stručnosť, hutnosť, pojmovosť, objektívnosť, a na strane druhej stoja faktografickosť, explicitnosť, variabilnosť, aktualizovanosť, presvedčivosť, pútavosť až subjektívnosť. Keďže značná časť publicistických textov má analytický charakter, a teda štruktúru úvahy (v našom prípade komentár), tak potom okrem faktografickosti a objektívnosti do povrchovej úrovne vstupujú aj štylisticky zafarbené prostriedky, nie zriedka aj z emocionálno-expresívnej paradigmy. Tieto sú nositeľmi subjektívnosti, ktorá v analytických útvaroch publicistického štýlu text dynamizuje. Ide o tzv. princíp kontrastu (Findra, 2004, s. 17), kde sa funkčne synchronizujú prvky dvoch výrazových rovín textu, a to rovina bezpríznačková s rovinou príznakovou. Takto potom vzniká kontrast ako zdroj emocionálno-estetického pôsobenia, ktorým sa analytické žánre publicistického štýlu vyznačujú.

V publicistických textoch dominujú verbálne štylémy. Tie sú v neutrálnej rovine publicistickej štylovej vrstvy zastúpené štylémami spisovnej formy národného jazyka. Na druhej strane je ale štylisticky príznaková rovina publicistickej štylovej vrstvy diferencovanejšia. Základom sú tu štylémy nociónálnej, štylisticky zafarbenej a príznakovkej makroparadigmy. Nociónálne, štylisticky bezpríznačkové prostriedky slúžia predovšetkým na objektívne sprostredkovanie udalostí a faktov, teda informovanie. Nimi sa podporuje pojmovosť a zomknutosť vyjadrovania v texte. V protiklade s touto tendenciou vystupuje subjektívny aspekt expedienta. Tento aspekt si vyžaduje zameranie na výraz, s čím ide ruka v ruke využívanie emocionálnych prostriedkov. Toto je jeden z dôvodov, prečo sa v publicistickej štylovej vrstve bezprostredne stretávajú nociónálne, bezpríznačkové, odborné, ako i knižné prostriedky s obraznými, emocionálno-expresívnymi a v neposlednom rade aj s hovorovými prostriedkami.

Treba však zdôrazniť aj skutočnosť, že texty publicistickej modelovej štruktúry sa líšia v závislosti od toho, či sa v nich akcentuje fakt, alebo či tento fakt je východiskom hodnotenia a interpretácie, pričom sa kladie dôraz na pragmatický aspekt. Práve komentár patrí k tým druhým spomenutým.

3 Viacslovné pomenovania v komentári ekonomickej žurnalistiky

V nasledujúcej časti príspevku budeme analyzovať viacslovné pomenovania v komentári Hospodárskych novín *Falošná spokojnosť* (HN, 2. marec 2012, s. 7). Naše úvahy ukotvíme v teoretickom podloží, ktoré sme si pripravili v predchádzajúcich častiach.

Ako sme už uviedli, lexika publicistických textov je pestrá a pohybuje sa v rozpätí pólou nociónálnosť – expresívnosť, v závislosti od nosnej informácie a zamerania textu. Základnou požiadavkou publicistického prejavu vo všeobecnosti je jeho zrozumiteľnosť. Preto sa tu ukazuje tendencia k slovám so širším obsahom významu, ako napr.: *predstavitelia únie, štáty únie*. Ako vidíme, autor nekonkretizuje ani jednotlivých predstaviteľov, ani štáty únie, čo ale „nezastiera“ sémantiku komentára.

Na druhej strane, ako uvádza J. Mistrík, sa tu tlačia aj lexikálne jednotky s úzkym rozsahom slovného významu (Mistrík, 1997, s. 462). Lexika publicistických textov je

príznačná veľkou frekvenciou tematických slov pojmovej slovnej zásoby (Findra, 2004, s. 188), ktoré majú veľmi blízko k terminologickým pomenovaniám.

Keďže náš komentár patrí do oblasti ekonomickej žurnalistiky, núdza o termíny v ňom nie je. Uvádzame niekoľko príkladov viacslovných terminologických spojení, napr.: *hrubý domáci produkt – HDP, ratifikácia zmluvy, zmluva o rozpočtovej zodpovednosti, rozpočtový pakt, rozpočtový deficit, znižovanie ratingu, návrat recesie, navrhovanie eurovalu*. Z uvedených príkladov je zrejmé, že v publicistickej štýlovej vrstve sa často vyskytujú neologizmy a slová cudzieho pôvodu, ako napríklad v prípade slov *euroval, rating, recesia, deficit* a pod.

Ide o prevzaté spojenia z iných jazykov, najmä však z angličtiny, ktoré sa vyznačujú viacerými špecifickými vlastnosťami, ktoré si tieto interlingválne motivované spojenia so sebou prinášajú z východiskového jazyka. V prípade slovného spojenia *hrubý domáci produkt* ide o domáci lexikalizovaný ekvivalent, tzv. kalk (v angličtine je náprotivok *gross domestic product*, pozn. autora), spojenia *rozpočtový deficit, rozpočtová zodpovednosť, rozpočtový pakt* sú terminologické spojenia s prevzatým atributívnym komponentom. Prípady spojení, ktoré sú morfológicky a pravopisne neadaptované (ako napr. *folk music, latin rock, one-man show*, pozn. autora) sa v našom texte neobjavujú.

Tento jav súvisí predovšetkým s prekladaním inojazyčných textov do slovenčiny. Ako hodnotí J. Mistrík (1997, s. 462), internacionalizácia slovnej zásoby je najväčšia práve v publicistickom štýle. V našom texte ide však vždy o terminologické spojenia, ktoré sa v domácom jazyku udomácnili, sú bežne používané, a preto nielen ekonomicky fundovaný percipient nemá problém s ich porozumením.

Terminologické pomenovania môžeme identifikovať aj ako jeden typ viacslovných pomenovaní, ktoré slúžia na presné vyjadrovanie odborných znalostí (Dolník, 1997, s. 37). Odborné termíny sa nepoužívajú iba pri vedeckom dorozumievaní, ale svoje miesto zastávajú aj v publicistickom štýle. Aj tu plnia svoju základnú funkciu, teda pomenúvajú.

Pre tento štýl sú ďalej charakteristické publicizmy. Tie predstavujú mikroparadigmu, ktorá zahŕňa nociónálne, stylisticky zafarbené a príznakové štýlémy. Ide predovšetkým o pojmové slová z oblasti spoločensko – politického života, ako napr. *štáty únie, írske referendum, grécky dlh, grécky problém, prepád ekonomiky, rokovacie sály, prechádzať od plánov k riešeniam*. Posledný v slede uvedených príkladov možno označiť ako tzv. muliverbizačné pomenovanie. Ide o to, že publicisti či komentátori majú tendenciu namiesto jednoslovného pomenovania použiť pomenovanie viacslovné. Práve tieto multiverbálne jednotky v jazyku často kvôli ich frekventovanému používaniu prejdú procesom lexikalizácie, a používateľ ich napokon chápe ako pomenovania konvenčného pojmu.

Publicizmy majú príznakovú frekvenciu práve v publicistických prejavoch, ale uplatňujú sa aj v iných štýloch.

Na druhej strane sa ale mnohé z publicizmov, teda frekventovaných spojení používaných v publicistických útvaroch, môžu práve pre ich vysoký výskyt považovať ako klišé. Ako ich opisuje J. Findra (2004, s. 189), ide často o „módne vychytávky“, ktoré majú vysokú frekvenciu používania, ale zároveň aj rýchlo starnú. V našom komentári sa ako klišéovité javí spojenie *grécky problém* či *grécky dlh*, čo súvisí s aktuálnymi problémami ekonomického a finančného sveta európskej únie.

Oproti procesu multiverbizácie stojí v jazyku univerbizácia. Ako konštatuje J. Mistrík (1997, s. 96), univerbizácia nie je priamym protikladom multiverbizácie. Univerbizované jednotky vznikajú v každodennej komunikácii a majú predovšetkým tendenciu k ekomómii výrazu. Ak hovoríme o tzv. ekonómii výrazu, mohli by sme spomenúť profesionalizmy, ktoré sú neterminologickými náprotivkami termínov. O tejto osobitej vrstve slovnej zásoby lingvisti často viedli polemiky. Niektorí ich nazývali profesionálny slang (Furdík, 1966, s. 159; Šalingová, 1965, s. 75), J. Mistrík (1965, s. 106) ich zaradil do kategórie vyššieho

intelektuálneho/pracovného slangu, dokonca sa o nich uvažuje aj ako o odbornom slangu (Slovník slovenského jazyka I, 1959; Šalingová, 1965, s. 34).

J. Findra (1980, s. 69 – 76) sa vo svojej štúdií venuje vymedzeniu profesionalizmov vo vrstve slovnej zásoby. Profesionalizmy označuje ako jednoslovné varianty viacslovných odborných pomenovaní, ktoré sa vytvorili v procese univerbizácie ako prostriedky na rýchlu, stručnú, no konotačne nasýtenú komunikáciu medzi profesionálmi. Z jeho koncepcie vychádza vo svojej vedeckej štúdií aj J. Klincková (1997, s. 37 – 41). Obaja autori sa zhodujú v tom, že profesionalizmy sa bezprostredne nespájajú so slangom, nakoľko medzi týmito osobitými vrstvami slovnej zásoby sú štruktúrne i funkčné rozdiely. Jedným z hlavných rozdielov je predovšetkým v stupni expresivnosti. Ako uvádza J. Findra (1979, s. 72), slangové slová vždy obsahujú prvok expresivity. Oproti tomu profesionalizmy sú nociónálne slová, pre ktoré je charakteristická jazyková stabilita a jazyková ekonómia (Klincková, 1997, s. 40). Pod jazykovou ekonómiou rozumieme proces univerbizácie z praktických príčin. Profesionalizmy sú totiž jednoslovné varianty viacslovných odborných terminologických pomenovaní, pri ktorých nedochádza k deformácii výrazu v záujme „exkluzívnosti“. Znamená to teda, že percipient pri použití profesionalizmov nechce upozorniť na samotný výraz ani na seba, preto profesionalizmy neobsahujú prvky zvýšenej expresivity. Aj keď sú to výrazy neexpresívne, sú štylisticky príznakové v zmysle ich požívania v písanej forme, predovšetkým v publicistike, kde ako spisovné slová majú svoje časté zastúpenie.

Hoci sme v našom komentári nezaznamenali vysoký počet profesionalizmov, svoje zastúpenie tu má výraz *únia* a *vláda*. V prvom prípade čitateľ jasne dešifruje, že ide o európsku úniu, a v prípade druhom je z kontextu zrejmé, že autor hovorí o vláde slovenskej. Hoci naším primárnym záujmom sú viacslovné pomenovania, nedalo nám nespomenúť aj vrstvu profesionalizmov, pretože práve tieto slová často „odľahčia“ odbornosť komentára ako publicistického textu.

Ako sme už uviedli v predchádzajúcej časti príspevku, v mnohých publicistických textoch je dôraz primárne kladený na presvedčanie a získanie si percipienta, čo sa viaže s využívaním tzv. hodnotiacej lexiky.

K hodnotiacej lexike radíme štylémy z emocionálno-expresívnej paradigmy, ale zároveň aj rôzne obrazné pomenovania. Tieto sa predovšetkým využívajú v titulkoch textov, ale majú zastúpenie aj v samotnom texte. Ako však upozorňuje J. Horecký (1993, s. 265 – 269), skutočné zvýšenie efektívnosti textu sa dá dosiahnuť iba súčasným využívaním troch kritérií známych už z antickej rétoriky: priezračnosti, čistoty a ozdobnosti. Takže poďme sa pozrieť na to, ako sa tieto kritériá podarilo naplniť autorovi nášho komentára.

O priezračnosti a čistote, okrem samotnej kultúry vyjadrovania, svedčia aj lexikálne jednotky, ktoré radíme k tematickým slovám pojmovej slovnej zásoby, a ktoré sme už analyzovali v predchádzajúcej časti. Vzhľadom na uvedené príklady môžeme konštatovať, že ich frekvencia je v texte komentára, ktorý obsahuje cca 180 slov, značne vysoká, čo v číslach predstavuje 19 terminologických spojení. Ak tieto čísla zosumarizujeme, potom cca 10 % slov v texte komentára predstavujú terminologické spojenia ako pomenovania pojmov. Tieto sa radia k nociónálnym, bezpríznakovým štylémom, ktoré slúžia predovšetkým na objektívne sprostredkovanie faktov, teda primárne na informovanie. Ako sme už uviedli v teoretickej časti, podporuje sa nimi pojmovosť, ako i zomknutosť vyjadrovania v texte.

Na druhej strane ale percipient očakáva isté „napätie“, pútavosť, či „akčnosť“, čo skúseného komentátora automaticky podnecuje k využívaniu prostriedkov, pomocou ktorých sa akcentuje výraz v texte. V tomto prípade ide už o využívanie spomínanej hodnotiacej lexiky, ktorá je predovšetkým zastúpená štylémy z emocionálno-expresívnej paradigmy.

V tejto skupine štylém môžeme vyčleniť frazeologickú lexiku, ako aj rôzne typy lexikalizovaných spojení, v ktorých je príznačná tzv. figuratívnosť (Horecký, 1993, s. 265 – 269). Tú J. Horecký chápe ako obraznosť, resp. obrazný jazyk, ktorý komentátorovi pomáha

nielen vysvetľovať a zovšeobecňovať spoločenský jav, ale zároveň mu vo veľkej miere poskytuje možnosť k nemu zaujať stanovisko a presvedčivo pôsobiť na čitateľa.

Obraznosť úzko súvisí so sémantickou zložkou viacslovných, predovšetkým lexikalizovaných spojení. Ako uvádza J. Dolník (1983, s. 135), môžeme hovoriť o tzv. motivačnej zreteľnosti lexikalizovaných spojení, (*baliaci papier, pitná voda, minerálna voda, štátny znak*), o čiastočnej motivačnej zreteľnosti, kde je transpozícia založená na mimojazykových komponentoch prívlastkového slova viazaného na význam (*cibuľový porcelán, dopravná zápcha, starý otec, počítačová gramotnosť*). Napokon môžeme vyčleniť aj skupinu spojení s motivačnou nezreteľnosťou. Tu ide predovšetkým o lexikalizované spojenia s adjektívom, ktorého transpozícia je založená na určitých symbolických hodnotách farieb (Jarošová, 2000, s. 489). Ide o spojenia typu *zlatá svadba, biely týždeň, sivá ekonomika, čierna mágia* a pod. Tento princíp sémantickej transpozície môže komentátor v prípade lexikalizovaných spojení využiť aj zámerne, s cieľom zaujať hodnotiace stanovisko.

K „figuratívnym“ lexikalizovaným spojeniam by sme preto mohli zaradiť také typy ustálených slovných spojení, v ktorých sa realizuje princíp metonymie, metafory, antonymie, synekdochy, prípadne personifikácie. Zo štylistického hľadiska mnohé z týchto obrazných spojení môžeme zaradiť k „autorským“ okazionalizmom, ako aj neologizmom.

Podme teda na základe uvedených teoretických skutočností sledovať a analyzovať viacslovné pomenovania v našom texte komentára.

Ako sa zdá, I. Szabó je skúsený komentátor, pretože už v titule textu využíva silne expresívne zafarbené spojenie *falošná spokojnosť*. Ide o kontextovú metaforu, pri ktorej autor využíva princíp antonymie, a kde už na prvý pohľad jasne rozoznávame konotačný posun. V tomto prípade je teda úspech textu zaručený. Expedient vysielala signál, percipient ho ihneď prijíma a „nedočkavo“ pokračuje v čítaní, keďže na začiatku textu ešte netuší, čo má autor na mysli uvedenou *falošnou spokojnosťou*. Hneď v ďalších vetách sa ale dozvedá, že *predstavitelia únie nešetrili sebavedomými vyhláseniami, že Európa sa upokojuje, že zmluvy sa podpisujú, že grécky problém je „vyriešený“, a že všetko vyzereá v poriadku*. Autor komentára tu znova krásne využíva princípy obraznosti, a hneď niekoľkokrát. Ide o príklady metonymie s prvkami personifikácie, a v prípade *Európy* o synekdochu typu *totum pro parte*. Metonymické spojenia typu *problémy Grécka, Potugalska a Španielska*, ako i spojenie *írske referendum, grécky problém*, môžeme v texte pociťovať ako mierne klišéovité, ale tieto klišé veľmi presne vystihujú ekonomickú situáciu dnešných dní, a preto ďalšie objasňovanie zo strany autora už nepotrebujú.

Autor veľmi zručne a „cielené“ v kontexte komentára narába s frazeologizovanými spojeniami, čo dokladáme príkladmi *hlas protestujúcej ulice v rokovacích sálach nepočuť, dlažobné kocky k nim nedoletia; doterajšie plnenie štátneho rozpočtu ukazuje na peknú sekeru; predstavitelia štátov nešetrili vyhláseniami; všetko je len na papieri; prechádzať k bolestivým riešeniam; ako dosiahnuť plán je záhadou*. Vo všetkých prípadoch ide o metaforickú obraznosť, ktorej príznačnou črtou je „nádych“ pejoratívnosti. V skutočnosti autorovi ide o opísanie súčasnej politickej a ekonomickej situácie. Túto analýzu zakončuje ďalším frazeologickým obrazným spojením *vydržať vo falošnej spokojnosti až do ďalšieho summitu eurozóny*, čím len opäť presvedčivo vyjadruje názor na vôbec nie „ružovú“ situáciu v eurozóne. Tieto obrazné spojenia sú „rukolapným“, teda jasným dôkazom toho, ako komentátor expresívnymi ozdobnými spojeniami môže vyvolať záujem u percipienta, ovplyvniť jeho mienku, a napokon aj vystupňovať pôsobivosť textu.

Medzi obrazné lexikálne jednotky v texte patria aj spojenia typu *prepad ekonomiky, armáda nezamestnaných, ekonomický rast, pokles deficitu*. Ide opäť o metaforické spojenia, ktoré sú vo sfére ekonomiky a finančníctva už ustálenými, teda lexikalizovanými spojeniami, a preto ich používateľ často nepociťuje ako príznakové. Ak sa však nad nimi zamyslíme,

jednoznačne ich môžeme opísať ako spojenia s negatívnou konotáciou, (okrem spojenia *ekonomický rast*), pretože už lexémy *prepad*, *armáda*, *pokles* nesú v sebe náboj negatívnosti.

Lexikalizované spojenie *návrat recesie* sa už tiež udomácnilo vo sfére finančníctva a ekonomiky, a preto sa ako príznakové vôbec nepociťuje. Autor ho však použil v spojení *stále reálnejší návrat recesie*. Tu sa môžeme spýtať, či takýto návrat recesie je želaným, či neželaným javom. Odpoveď je jasná práve na základe použitého spojenia, v ktorom cítiť značnú dávku irónie, ktorú komentátor dosiahol využitím protikladnej konotácie spojenia *stále reálnejší návrat*, čím evokuje pozitívny pocit u čitateľa, a lexémy s negatívnou konotáciou *recesia*.

Aj v prípade *Slovensko si cieľ znížiť deficit nedalo* ide o metaforickú obraznosť, kde lexéma *Slovensko* reprezentuje politických predstaviteľov i obyvateľov tejto krajiny. Tiež ide o klasický príklad synekdochy typu *totum pro parte*.

Mnohé zo spomenutých slovných spojení môžeme označiť ako autorské okazionalizmy, napr.: *dlažobné kocky k nim nedoletia*, či samotný názov komentára *falošná spokojnosť*. Je evidentné, že tieto spojenia sú kontextové, a komentátor ich použil účelovo. Zaručili však textu nespornú pútavosť a zároveň podnietili záujem čitateľa.

Ak naše zistenia podložíme číslami, tak autor komentára použil cca 38 rôznych slovných spojení korešpondujúcich s povahou viacslovných pomenovaní z kategórie hodnotiacej lexiky, čo pri celkovom počte slov komentára cca 180 predstavuje približne 22 %.

Záver

V úvode predkladaného príspevku sme uviedli, že našim primárnym cieľom bude priniesť komplexný pohľad na viacslovné pomenovania, ktoré sú stavebným materiálom textu komentára v ekonomickom printovom médiu. S uplatnením princípov aplikovanej a pragmatickej lingvistiky sme sa preto zamerali na jednotlivé kategórie viacslovných pomenovaní, ktoré sme v komentári sledovali a analyzovali vo funkcii štýlém. Ako nám ukázali výsledky výskumu, autor komentára *Falošná spravodlivosť* I. Szabó sa opäť predstavil ako renomovaný slovenský komentátor, pretože svoj text vystavoval dodržiavajúc základné princípy antickej rétoriky, a využívajúc jazykové jednotky v texte ekonomického printového média s cieľom pritiahnúť a presvedčiť čitateľa.

Jeho komentár naplnil všetky predpoklady profesionálne koncipovaného textu, ktorý prináleží publicistickému štýlu, a ktorý charakterizuje predovšetkým zrozumiteľnosť, vecnosť, koncíznosť, pojmovosť a stručnosť. Na naplnenie tohto cieľa komentátor využíva terminologické spojenia ako pomenovania pojmu. Tieto plnia funkciu nocionálnych štýlém, ktoré sú štylisticky bezpríznakové, a preto v texte komentára zabezpečujú faktografickosť, objektívnosť, informovanosť, ako i zomknutosť vyjadrovania.

Na strane druhej ale do povrchovej úrovne textu zároveň vstupujú viacslovné pomenovania ako štylisticky zafarbené prostriedky z emocionálno-expresívnej paradigmy, ktoré sú nositeľmi subjektívnosti. Ako sme uviedli v analytickej časti príspevku, ide predovšetkým o frazeologické spojenia a obrazné lexikalizované spojenia, ktoré sú nositeľmi subjektívnosti, ktorá ale povahe komentára prináleží, keďže ide o analytický žáner publicistiky.

Práve spomenutý protipól objektívnosti a subjektívnosti, ako jednej z charakteristických vlastností komentára, zabezpečuje jeho dynamickosť, analytickosť a pútavosť. Aj I. Szabó cielene využíva kontrast stretov štýlém z roviny bezpríznakovej, nocionálnej, a na druhej strane príznakovej, expresívnej ako zdroj esteticko-emocionálneho pôsobenia, čo jeho komentáru dalo punc novinárskej profesionality a pútavosti.

Summary

The paper studied different categories of collocations functioning as various stylistic units in the commentary text of *Hospodárske noviny* called *False Satisfaction*. As being proved the author of the commentary of the economic newspaper medium build the text using his professional skills and following all the principles of public style which is of concise, clear and understandable character and aiming to attract the attention of a reader. Collocations of terminological type support objective and informative character of the text. On the other hand collocations from emotional-expressive paradigm support the subjective character of the text. Due to both different categories of collocations we proved the analytical character of the text, which is the main specific feature of commentaries in general.

Bibliografia

1. DOLNÍK, J.: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: *Frazeologické štúdie II*. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov, 1997, s. 36 – 4.
2. DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2007. 236 s.
3. FINDRA, J.: Paradigmatické a syntagmatické zaradenie prvkov v štylistike. *Jazykovedný časopis*, 1981, roč. 32, s. 159 – 164.
4. FINDRA, J.: Profesionalizmy ako vrstva slovnej zásoby. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica*, 30. Bratislava: SPN 1980, s. 69 – 76.
5. FINDRA, J.: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta 2004. 232 s.
6. FURDÍK, J.: *Život so slovenskou slovtvorbou a lexikológiou*. Ed. M. Ološtiak, L. Gianitsová – Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2006. 472 s. ISBN 80-969447-5-4.
7. HORECKÝ, J.: Figuratívnosť v komentári. *Kultúra slova*, 1993, roč. 27, č. 9 – 10, s. 265 – 269.
8. HORECKÝ, J.: Návrh na vymedzenie frazémy. In: *Frazeologické štúdie II*. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov, 1997. s. 78 – 81.
9. JAROŠOVÁ, A.: Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení. In: *Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, s. 138 – 153.
10. JAROŠOVÁ, A.: Monokolokabilné slová v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 1995. roč. 46. č. 2, s. 83 – 98.
11. JAROŠOVÁ, A.: Problém vymedzenia kolokácií. *Jazykovedný časopis*, 2007, roč. 58, č. 2, s. 81 – 102.
12. JAROŠOVÁ, A.: Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: *Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference. Praha, 31. 10. – 1. 1. 2000*. Red. O. martinová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2000, s. 41 – 54.
13. JAROŠOVÁ, A.: Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: *Človek a jeho jazyk I. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť Jána Horeckého*. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 481 – 493.
14. KAČALA, J.: Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky. In: *Frazeologické štúdie II*. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov, 1997, s. 95 – 102.

15. KLINCKOVÁ, J.: Sociolingvistický kontext štandardných a subštandardných lexikálnych prostriedkov. In: *Jazyk – Komunikácia – Spoločnosť*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 1997, s. 37 – 41.
16. MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava: SPN 1997. 598 s. ISBN 80-08-02529-8.
17. MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN 1984. 165 s.
18. MLACEK, J.: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. 2. uprav. vyd. Bratislava: Stimul 2007, 160 s.
19. OLOŠTIAK, M.: O individualizyčnej motivácii lexikálnych jednotiek. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej*. Ed. M Šimková. Bratislava. Veda 2009, s. 67 – 84.
20. ŠALINGOVÁ, M.: *Štylistika*. Bratislava: Obzor 1965. 232 s.

Špecifiká prekladu vedecko-technických textov

Daniela Timárová

Particularities of scientific and technical texts translation

Abstract: *Present contribution is focused on the differences that we observe in the interpretation of the term 'scientific and technical text' in Slovak and Russian linguistics. We present basic characteristics of this term in the studied languages and we try to point out the correlation and differences in its interpretation. We also specify and exemplify the peculiarities of scientific and technical texts translation.*

Key words: *scientific and technical text, scientific style, classification, translation*

Contact: *Katedra rusistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovenská republika, daniela.timarova@ukf.sk*

V našom príspevku sa pokúsime poukázať na špecifiká prekladu vedecko-technických textov, pričom sa zameriame na lexikálnu, syntaktickú a morfológickú rovinu. Z aspektu adekvátnej translácie akcentujeme najmä lexikálne a syntaktické osobitosti vedecko-technických textov, keďže ich akceptácia umožňuje jasný a presný prenos komunikovanej informácie. Materiálovú bázu nášho výskumu tvorí vedecko-technický text z oblasti tepelnej energetiky.

V rámci funkčných jazykových štýlov zaraďujeme vedecko-technické texty k textom vedeckým, teda k textom odborného, resp. náučného štýlu, v ktorých sa uplatňuje výkladový a opisný slohový postup. Základné vlastnosti tohto druhu textov, t.j. písomnosť, monologickosť, presnosť, zreteľnosť a pojmovosť ovplyvňujú všetky roviny textu. J. Mistrík (1997) k špecifickým vlastnostiam náučného štýlu radí uniformovanosť, schematickosť, stereotypnosť a plánovitosť. J. Šebesta, na základe Mistríkovej teórie vyčleňuje tieto znaky odborných textov: „sémantická jednoznačnosť, a teda úplnosť výpovede; absencia expresívnosti a emocionálnosti; 'neutralita' či anonymita autora textu; monologická výpoveď; výrazové prostriedky sú menej variabilné, štylisticky chudobnejšie, frekvencia výskytu slov je vyššia; nevzniká rozpor medzi estetickým poslaním textu a spisovnou normou“ (Šebesta, 2004, s. 7 – 8). Ruskí translatológovia, napr. J. V. Pivujevová a J. V. Dvojnínová (2004, s. 180 – 181), podobne ako slovenskí lingvisti pokladajú za základné vlastnosti vedecko-technických textov informačnosť, pojmovosť, logické vyjadrovanie, presnosť, objektívnosť, zreteľnosť a pod. K špecifickým vlastnostiam zaraďujú najmä vysokú frekvenciu vedecko-technickej terminológie a odbornej lexiky. To znamená, že v definovaní základných a špecifických vlastností vedecko-technických textov sa slovenskí i ruskí lingvisti v podstate zhodujú.

Problematickejšie je zaradenie týchto komunikátov z jednotlivých vedných odborov pod pojem vedecko-technické texty. Slovenskí jazykovedci rozumejú pod pojmom vedecko-technické texty najmä texty z oblasti technických vied a okrajovo texty z vied prírodných. Texty z iných vedných oblastí radia k vedeckým textom, ktoré ďalej členia podľa jednotlivých vedných oblastí (napríklad texty jazykovedné, literárnovedné, prírodovedné, ekonomické, umenovedné, texty sociálnych a filozofických vied, a pod.). V ruskej jazykovede (translatológii) sa pojem vedecko-technický text poníma oveľa širšie. Konštatujeme, že

v ruskej teórii obsiahnu vedecko-technické texty takmer celý odborný štýl, teda i texty spoločenskovedné (filozofické, sociálne vedy), prírodovedné (chémia, biológia, medicína, fyzika), ekonomické, jazykovedné, umenovedné, texty z oblasti humanitných vied.

Ak budeme pri klasifikácii prekladaných textov prihliadať na vzájomný vzťah pojmovej (nacionálnej, poznávacej) a expresívnej (emocionálnej) zložky lexikálneho významu jazykových prostriedkov, môžeme ich rozčleniť na: 1. preklad umeleckých textov, 2. preklad vedecko-technických textov, 3. preklad žurnalisticko-informačných textov (porov. Pivvujeva-Dvojnina, 2004, s. 49).

B. Kedrov v rámci vedecko-technických textov následne vyčleňuje štyri skupiny: 1. texty filozofických vied, 2. texty prírodných a technických vied, 3. texty sociálnych vied a 4. texty politologické, ekonomické, umenovedné, lingvistické, psychologické, pedagogické a pod.

Uvedená klasifikácia sa takmer stotožňuje aj s ponímaním vedecko-technických textov ďalších ruských translatológov (napr. V. N. Komissarova, A. V. Fiodorova, N. K. Garbovského a iných). V slovenskej lingvistiky, vrátane translatológie, pojem vedecko-technický text (preklad) korešponduje len s druhým bodom tejto klasifikácie (technické a prírodné vedy).

V súlade s E. Dekanovou akcentujeme, že: „Pri skúmaní špecifiky prekladaných textov je dôležité sledovať tri faktory: 1. k akému funkčnému štýlu sa zaraďuje originál, 2. ako originál predurčuje stylistickú charakteristiku prekladu a výber jazykových prostriedkov charakteristických pre analogický funkčný štýl v cieľovom jazyku, 3. vlastné prekladateľské špecifiká súvisiace so zhodami a rozdielmi medzi jazykovými príznakmi analogických funkčných štýlov vo východiskovom a cieľovom jazyku“ (Dekanová, 2009, s. 12 – 13).

Vo všetkých textoch tohto druhu sa využívajú také jazykové prostriedky, ktoré prispievajú k optimálnej komunikácii v danej oblasti. V lexikálnej rovine je pre vedecko-technické texty charakteristické využívanie vedecko-technickej terminológie a odbornej slovnej zásoby. Najvýraznejšie sa tieto vlastnosti prejavujú v slovnodruhovom zložení lexiky textu. Prevažujú podstatné mená, najmä abstraktné a neživotné, zatiaľ čo výskyt sloves je relatívne nízky. (neurčité slovesné tvary sú v prevahe, veľmi často sa frekvencuje slovesno-menný prísudok s pomocným sponovým slovesom „byť“ v budúcom čase, menná časť prísudku je vyjadrená poväčšine vzťahovým adjektívom. Je zaujímavé, že v texte sa vyskytuje väčší počet adjektív v pomere k slovesám. Prevažujú vzťahové, tvorené adjektívizáciou prídavných slov.)

Lexiku vedecko-technických textov môžeme rozdeliť na tri základné vrstvy: 1. všeobecná lexika, 2. odborná lexika a 3. termíny. K všeobecnej lexike radíme nezpríznakové neutrálne jazykové prostriedky, ktoré umožňujú v textoch (nielen odborných) zdôrazniť objektívne vecnovýznamové zameranie vyjadrenia. Zastúpenie všeobecnej lexiky je determinované aj určením textu. Ak je text určený odborníkom v danej oblasti, výskyt všeobecnej lexiky je nižší, naopak, v prípade že je text určený širšej verejnosti, je zastúpenie tejto lexiky nižšie. Ďalšou zložkou je odborná lexika, ktorá slúži na opis vedeckých objektov a javov. Pomocou odbornej lexiky sa opisujú javy a procesy v rôznych oblastiach vedy a techniky. Majú terminologickú povahu, ale nepokladáme ich za termíny.

Vo vedecko-technických textoch sa často stretávame s problémami pri preklade tzv. pomocnej lexiky, napr. predložiek. Nesprávny preklad, resp. používanie predložiek môže v konečnom dôsledku viesť k problémom pri prenose významu, ba dokonca posunúť význam výpovede. Uvedieme príklad na takýto významový posun z našej materiálovej bázy:

- *Наружное металлическое покрытие будет нанесено на изолированные коллекторы, трубопроводы и трубы, которые находятся вне корпуса котла.*

- *Vonkajšia kovová krycia vrstva sa bude nanášať na zaizolované kolektory, potrubie a rúry, ktoré sa nachádzajú vo vnútri kotla.*

V ruskom origináli sa uvádza, že kovová krycia vrstva sa bude nachádzať na zariadeniach mimo kotla, zatiaľ čo v slovenskom preklade sa hovorí o zariadeniach, ktoré sa nachádzajú vo vnútri kotla. Adekvátny preklad bude znieť:

- *Vonkajšia kovová krycia vrstva sa bude nanášať na zaizolované kolektory, potrubie a rúry, ktoré sa nachádzajú mimo plášťa/nosnej konštrukcie kotla.*

Pre náučný štýl je príznačné aj používanie jednotného čísla vo význame množného čísla, vtedy dané podstatné mená označujú triedu objektov s ich charakteristickými črtami, alebo hromadné pojmy.

Z hľadiska syntaxe je v rusko-slovenskom kontexte veľmi dôležité sa zamerať na preklad dlhých zložených súvetí s reťazením polovetných konštrukcií a vedľajších viet. Za adekvátny prekladateľský postup pokladáme rozčlenenie daného súvetia na kratšie vetné konštrukcie. Takéto riešenie napomáha lepšie pochopenie textu. V preklade tohto druhu textov je veľmi častým prekladateľským postupom zmena slovosledu, ktorá zabezpečuje presné vyjadrenie myšlienky obsiahnutej v texte originálu. Aj napriek tomu, že sú syntaktické transformácie relatívne neutrálne z aspektu obsahovej stránky, môžu značne ovplyvniť zrozumiteľnosť cieľového textu.

Uvedieme príklad, kde aj napriek adekvátnemu prekladu participiálnej konštrukcie s činným prídavným prítomným vedľajšou vetou prívlastkovou, je zrozumiteľnosť cieľového textu sporná. Aj keď je v podstate komunikovaná informácia originálu zachovaná aj v preklade, je ťažké určiť, ako na seba jednotlivé časti súvetia nadväzujú.

- *На фланцах, арматуре и другом оборудовании, требующем постоянного техобслуживания, будут установлены изоляционные ящики, которые будут состоять из металлических листов толщиной не менее 1 мм и будут снабжены шарнирами, зажимами и крепежами, а также изоляцией необходимой толщины, чтобы сделать эти ящики безопасными для персонала.*
- *Прірубы, арматура а ďalšie зariadenia, ktoré si vyžadujú stálu údržbu, budú vybavené izolačnými debnami pozostávajúcimi z ocelových plechov o hrúbke najmenej 1 mm, klbmi, upínadlami a upevnením, ako aj izoláciou potrebnej hrúbky na to, aby boli bezpečné pre personál.*

V slovenskom preklade nie je jasné, či sa časť vety „*klbmi, upínadlami a upevnením, ako aj izoláciou potrebnej hrúbky na to, aby boli bezpečné pre personál*“ viaže na príruby, armatúru a ďalšie zariadenia alebo len na samotné izolačné debny. Potvrďuje sa naše predchádzajúce tvrdenie, že vhodnejším riešením je rozčlenenie daného súvetia na dve časti. Zároveň nepokladáme za funkčné vynechať v preklade slovné spojenie *и будут снабжены* a slovo *ящики*, tieto lexikálne jednotky sú totiž nositeľmi informácie v texte, nemožno ich stotožňovať so sémanticky redundantnými slovami. Adekvátny preklad daného súvetia bude nasledovný:

- *Na prírubách, armatúrach a ďalších zariadeniach, ktoré si vyžadujú stálu údržbu, budú umiestnené izolačné debny, pozostávajúce z ocelových plechov o hrúbke najmenej 1 mm. Tieto debny budú vybavené klbmi, upínadlami a upevnením, ako aj izoláciou potrebnej hrúbky v záujme dodržania bezpečnej obsluhy pre personál.*

V ďalšom príklade prekladateľ kopíroval slovosled originálu, ktorý v slovenčine nemožno akceptovať.

- *Модули будут соединены с многократно изогнутыми на 180° трубками из того же материала, что и сами трубки.*
- *Модуль будут prepojené s viacnásobne ohnutými o 180° rúrami z toho istého materiálu ako rúry samotné.*

Zmena slovosledu je nevyhnutná, súčasne je potrebné použiť explicitnejšiu konštrukciu so slovným spojením *budú vyrobené*. Pri slovnom spojení *viacnásobne ohnutými* je použitý predložkový inštrumentál, kým vhodnejší by bol tvar bezpredložkového inštrumentálu. Následne by preklad vyzeral takto:

- *Module budú prepojené rúrami, viacnásobne ohnutými o 180°, a budú vyrobené z toho istého materiálu ako samotné rúry.*

Pre ruské odborné texty je charakteristický častý výskyt polovetných konštrukcií (polovetné participiálne, prechodníkové, infinitívne konštrukcie, konštrukcie so slovesným podstatným menom). Na druhej strane, pre slovenčinu sú charakteristickejšie jednoduchšie a tesnejšie konštrukcie.

K výrazným transformáciám dochádza pri preklade rozvitých nekontaktných prívlastkov, ktoré sú pre ruský jazyk charakteristické. V tomto prípade dochádza k výrazným zmenám v slovoslede, napríklad *vynechanie rozvíjacieho člena*,

- *Предлагаемые нами котлы-утилизаторы изготавливаются исключительно на основе индивидуального дизайн-проекта.*
- *Рониканé kotly HRSG sa vždy vyhotovujú na základe osobitného projektového návrhu.*

alebo zmena slovosledu celej časti vety:

- *Измеренная в холодном состоянии величина состояния изоляции должна в пять раз превышать расчетную величину R_{iz} ,...*
- *За студенého stavu musí byť nameraná hodnota izolačného stavu päťnásobne vyššia ako vypočítaná hodnota R_{iz} ,...*

Z lexikálneho hľadiska je zaujímavý preklad apozičných kompozít, resp. zložených pomenovaní apozičného typu. Ide o „spojenie dvoch z formálneho hľadiska samostatných substantív, z ktorého jedno plní funkciu určovaného člena a druhé člena určujúceho. Graficky sa odlišujú tým, že sa medzi jednotlivými komponentmi píše spojovník“ (Rudincová, 2000, s. 140, preklad – DT).

Na prvom mieste zvyčajne stojí určovaný člen, ktorý označuje všeobecný pojem. Jeho význam špecifikuje určujúci člen, čím sa upresňuje aj význam spojenia ako celku. V niektorých prípadoch daných pomenovaní môže určovaný člen zaujať aj miesto druhého komponentu. Apozičné kompozitá môžu byť tvorené substantívami rovnakého, ale aj rôzneho rodu (rod kompozita je potom daný rodom určovaného komponentu). Vo vete vystupujú vo funkcii jedného vetného člena (zhoda v rode i čísle). Rôzne typy apozičných pomenovaní môžeme vyčleniť z hľadiska sémanticko-syntaktických vzťahov medzi komponentmi. Z apozičných kompozít, ktoré sa vyskytli v analyzovaných textoch môžeme k atributívnemu typu zaradiť pomenovania: *техник-испытатель*, *резервуар-приемник*, *дизайн-проект* a *котел-утилизатор*, a k agentívnemu typu môžeme zaradiť pomenovania: *завод-изготовитель* a *датчик-преобразователь*, apozičným pomenovaním, v ktorom je medzi jeho komponentmi vzťah koordinácie je napríklad pomenovanie *строительно-монтажные работы*.

V cieľovom texte sme pri preklade apozičných kompozít zaznamenali nasledujúce postupy:

a) zhodným prívlastkom

- *техник-испытатель* – nábehový technik,
- *резервуар-приемник* – prijímajúci zásobník,
- *дизайн-проект* – projektový návrh,
- *датчик-преобразователь* – konvertorový snímač,
- *строительно-монтажные работы* – stavebné a montážne práce,

b) nezhodným prívlastkom

- *котел-утилизатор* – *kotel na odpadové teplo/kotel HRSG*,

c) generalizáciou

- *завод-изготовитель* – *výrobca*.

V tejto súvislosti chceme spomenúť preklad terminologických spojení (*паровый котел-утилизатор* a *диаграмма P&I*).

Apozičné kompozitum (*паровый котел-утилизатор*) je najprv v texte preložené ako *parný kotel na odpadové teplo* s poznámkou, že ďalej sa bude uvádzať ako *kotel HRSG*.

- ...*Паровые котлы-утилизаторы – 2 комплекта...*
- ...*парные котлы на отпадové teplo (ďalej HRSG) – 2 sady...*

Dané apozičné kompozitum je teda substituované všeobecne zaužívanou anglickou skratkou *HRSG* (Heat Recovery Steam Generator), ktorá označuje *parný kotel na odpadové teplo*.

Pri preklade ďalšieho terminologického spojenia *диаграмма P&I*, sa medzinárodne zaužívaná skratka *P&I* ponecháva aj v cieľovom texte.

- *Следует сделать ссылку на диаграмму P&I, показывающую расположение клапанов.*
- *Позри diagram P&I znázorňujúci umiestnenie ventilov.*

Uvedené riešenie považujeme za adekvátne, keďže ide o interné materiály firmy. Túto anglickú skratku bežne používajú odborníci v danej oblasti v písomných i ústnych komunikátoch, aj z hľadiska ekonómie jazyka je vhodnejšia ako slovenský ekvivalent *procesná a prístrojová bloková schéma*, resp. *procesné diagramy a schémy*.

Z lexikálneho hľadiska je relevantný aj *preklad skratkových slov*. Uvedieme príklad skratkového slova, v ktorom sa prvá (adjektívna) časť skrakuje, substantívna zostáva v plnom tvare. Do cieľového textu toto skratkové slovo prechádza v podobe plného tvaru adjektíva a substantíva, pričom adjektívum je vo funkcii zhodného prívlastku.

- *С учётом параметров энергоресурсов...*
- *С прилиадnutím на параметре энергетических источников...*

Takýto druh skratkových slov nie je pre slovenčinu typický, preto sa zvyčajne nahrádza celým slovným pomenovaním (adjektívum + substantívum). Jednou z mála skratiek v skúmaných textoch, kde má adjektívna časť skrátenú podobu aj v slovenčine je napríklad *termoizolácia*.

Na záver konštatujeme, že výsledný preklad vedecko-technického textu musí byť jednoznačný, presný, komunikačne i štylisticky rovnocenný s originálom. Je však dôležité si uvedomiť, že špecifické znaky charakteristické pre vedecko-technické texty, si vyžadujú špecifické prekladateľské postupy. E. Dekanová (2009) k prekladateľským postupom špecifickým pre preklad vedeckých, resp. vedecko-technických textov z ruštiny do slovenčiny zaraďuje substitúciu termínov a terminologických spojení z domácej terminológie v príslušnom odbore (iba v krajných prípadoch by sa mal prebrať termín z východiskového jazyka, t.j. vtedy ak nemá ekvivalent v domácej terminológii). V cieľovom texte sa musí zachovať odbornosť a presnosť vedecko-technických textov, mali by sa eliminovať nadbytočné konektory (ktoré sú charakteristické pre náučný štýl ruského jazyka). Dôležité je aj dodržiavanie slovosledných noriem slovenského jazyka akceptácia žánrovo-štylistického zaradenia originálu.

Summary

In our paper we consider the specific characteristics of scientific and technical texts and particularities of their translation. We present interpretations of terms 'scientific and technical text' and 'scientific style' both in Slovak and Russian linguistics and describe the differences observed in these interpretations.

Slovak theorists understand under the term scientific and technical texts mostly just technical texts (in some cases, the texts of natural sciences) and other texts are characterized only as scientific. Russian theorists interpret the term more broadly – they also include socioscientific, economic, linguistic texts, texts of natural sciences and arts into scientific and technical texts.

We have presented a description of the different processes of scientific and technical texts translation and analyzed syntactic and lexical peculiarities of these texts. Use of scientific and technical terms and specialized vocabulary as well as high abstraction of the text are considered as lexical particularities of scientific and technical texts. Syntactic particularities consist in information richness, which determines the selection of the largest and most compact syntactic structures. We also present examples of negative shifts in translation of the analyzed texts.

Резюме

В нашей работе рассматриваются специфические признаки научно-технических текстов и особенности их перевода. В начале дается истолкование, объяснение понятий научно-технический текст и научный стиль, принятое в словацком и русском языкознании.

Мы также назвали различия, существующие между словацким и русским языкознанием, в определении научно-технических текстов. Словацкие теоретики понимают как научно-технические тексты в основном только технические тексты (в некоторых случаях тексты естественных наук) а другие тексты характеризуются только как научные. Русские теоретики интерпретируют научно-технические тексты более широко и включают в них и тексты философских, естественных, социальных наук, наук о базисе и надстройке и т.д.

Мы ввели описание разных общих процедур перевода и проанализировали синтаксические и лексические особенности научно-технических текстов. Лексические особенности перевода научно-технических текстов в основном обусловлены использованием научно-технической терминологии и специальной лексики, а также высокой абстрактностью. Синтаксические особенности заключаются в стремлении к информационной насыщенности, которая обуславливает выбор специфических особенностей крупнейших и наиболее компактных синтаксических структур. Также даются примеры негативных трансформаций, возникших в процессе перевода в анализируемых текстах.

Bibliografia

1. DEKANOVÁ, E. *Kapitoly z teórie a didaktiky prekladu odborných textov*. Nitra: FF UKF, 2009. 151s. ISBN 978-80-8094-598-5.
2. MISTRÍK, J. *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997. 598 s. ISBN 80-08-02529-8.
3. RUDINCOVÁ, B. *Typy pojmenování v současné ruštině*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta. 2000, 210 s. ISBN 80-7042-586-5.
4. ŠEBESTA, J. *Odborný preklad. Príručka pre frekventantov špecializačného kurzu odborného prekladu – anglický jazyk*. Nitra: FF UKF, 2004. 61 s.
5. ПИВВУЕВА, Ю. В. – ДВОЙНИНА, Е. В. *Пособие по теории перевода (на английском материале)*. Москва: Филоматис, 2004, 304 с., ISBN 5-98111-030-9.

K in/variantnosti slovenskej novely v 20. storočí

Adela Tkáčová

To the stability and variability of Slovak novella in the 20th century

Abstract: *From the point of view of literary research focused on a development and modification of literary genres, the 20th century in Slovak literature is very interesting period. Our paper contains general characteristic of the novella and latterly also specific analysis and interpretation of two examples of this very flexible literary genre. We present concrete variations of novella 's compositional dominants like space, time, characters, motifs and narrative perspective. Chosen texts were written in the 70s (S. Rakús – Gendúrovci, P. Vllikovský – Večne je zelený.../published in 1989/) and reflect socio-political situation using the past orientation of the story or the principle of irony.*

Key words: *novella, narrator, composition, genre, poetics, tension*

Contact: *Department of Slovak Literature and Literary Theory, Faculty of Arts, University of Prešov, 17. novembra 15, 080 01 Prešov, adela.tkacova@gmail.com*

Príspevok sa venuje poetologickým, noetickým a estetickým premenám slovenskej novely v 20. storočí. Nejde nám len o základné určenie jej genologických špecifik, ale najmä o zachytenie elasticity a flexibilitnosti tohto žánru v konkrétnych autorských modifikáciách. Poukazujúc na zmeny v sujetovom usporiadaní, naračnej perspektíve či zvolenom type postáv a prostredia u jednotlivých autorov sa zameriavame najmä na dramatismus, odlišujúci hodnotu novelistiky od hodnoty epického parataktizmu. Na základe našich interpretácií a odborných štúdií sme sa snažili o čo najpresnejšiu charakteristiku novely, teda jej konkrétnej autorskej modifikácie, ktorá potvrdzuje no čiastočne i narúša tradičné chápanie tohto epického žánru.

Priestor novely je v porovnaní s románovým priestorom výrazne užší. Keďže sa novela v tradičnom ponímaní zameriava na jeden problém, resp. na jeden „príbeh“, tak aj priestorové rozloženie textu je koncipované tak, aby sa v ňom mohol realizovať konkrétny autorský zámer. Výber priestoru je pritom priam nevyhnutne spätý s výberom postáv, ktoré s ním fungujú buď v symbióze, alebo v kontraste. Priestorovú „obmedzenosť“ novely je však možné vyrovnat' viacerými kompozičnými prvkami a postupmi, ktoré bližšie charakterizujeme v ďalších častiach príspevku.

V súvislosti so slovenskou literatúrou sa okrem priestorovej opozície naturalizácia vs. exotizácia využíva (a možno oveľa častejšie) aj opozícia vidiek – mesto; v tejto dvojici sú jednotlivé priestory nositeľmi viacerých adherentných informácií (implicitne sa cez ne naznačujú hodnoty napr.: dedina – dobro, súdržnosť/mesto – odcudzenie, zlo). Priestor sa môže v novele do značnej miery diferencovať aj v rámci postavy; a to na vnútorný a vonkajší a hranica medzi nimi nie je vždy presne definovaná. Vymedzenie a vytvorenie vnútorného priestoru, napríklad paralelného sveta ako určitej formy útočiska pred svetom vonkajším, využíva autor na zdôraznenie „skutočnosti“, ktorá protagonistovi nevyhovuje, obmedzuje ho či potláča jeho vlastnú identitu. V dvadsiatom storočí autori inklinovali aj k tomu, že z priestoru a času „súčasného“ unikajú do minulosti, ktorá nie je politicky a ideologicky zaťažaná a „politicky“ neovplyvňuje autora pri transformovaní látkovej skutočnosti na tému.

Čo sa týka naračných stratégií, nemusíme zdôrazňovať, že všetky deje sa realizujú v čase a s ohľadom naň, a tak aj postava a narátor musia túto temporálnosť istým spôsobom verbalizovať; fabulovanie, vyrozprávanie príbehu je možné len s ohľadom na čas. Ak hovoríme o próze s vertikálne organizovaným príbehom, tak je zrejmé, že dynamika dejovosti bude oslabená, no posilní sa funkcia vnútorných monológov a prehovorov postavy, ktorých vnútorné prežívanie do istej miery nahrádza dejovosť. Práve absencia dejovosti sa dá nahradiť napríklad tým, že sa čas (vnútro postavy) stáva priestorom. „Autor využíva schopnosť ľudskej mysle vnímať javy a deje v reverznom postupe. Spomienky, sny, predstavy sa tak stávajú priestorom, v ktorom je možné realizovať zložité a z časového hľadiska zdĺhavé prechody medzi jednotlivými, často roky vzdialenými „skutočnosťami a udalosťami“.¹

Prostredníctvom týchto digresíí sa dostáva do popredia postava a hoci sa čiastočne hatí dynamika textu, nenaruča to jeho dramatickosť. Do tematického popredia sa vysúva psychologická zložka a emotívne prežívanie protagonistov, čo sa rôznymi spôsobmi prejavuje aj v novelách Stanislava Rakúsa a Pavla Vilikovského, na tomto mieste je potrebné poznamenať, že kým v *Gendúrovcoch* sa postava prehĺbuje a zvyrazňuje sa jej tragickosť, v novele *Večne je zelený...* majú digresie skôr dekompozičný účinok, keďže „špión“ sa skrz ne realizuje a nerozvíja „do hĺbky“ – týmto spôsobom narátor ironizuje svoju plochosť. Použitá naračná stratégia, v ktorej sa realizujú pohľady do vnútra postavy, je spolu s častým využívaním binárnej mužsko-ženskej opozície možnosťou ako zvýšiť dramatismus textu, ktorý je invariantným znakom novelizmu.

Na základe predošlých tvrdení o rôznych spôsoboch, ktorými sa môže prejaviť, a aj sa prejavila a stále prejavuje flexibilita žánru novely budeme pristupovať aj k textom S. Rakúsa a P. Vilikovského, ktoré predstavujú výrazné autorské modifikácie v slovenskej novelistike 20. storočia, a to potvrdzovaním či popieraním tradičného vnímania novely. Pokúšame sa poukázať aj na skutočnosť, že okrem motívov či sujetového usporiadania sa na miere dramatickosti textu podieľa, a nie marginálne, aj autorom zvolená naračná stratégia. Nejde pritom len o zmenu nazerania na autentickosť výpovede či mieru komunikatívnosti textu s jeho potenciálnym príjemcom. Narátor sa stáva garantom výpovede, a to nielen z hľadiska opozícií spoľahlivosť–nespoľahlivosť, subjektívnosť – objektívnosť.

Novela *Gendúrovci* patrí k rozsahovo kratším Rakúsovým prozaickým textom. Postavy sa v ňom realizujú nielen s ohľadom na priestor ich momentálnej časovej a priestorovej situovanosti, ale aj s ohľadom na ich minulosť (retrospektívny pohľad v kooperácii s použitou naračnou stratégiou/„Er-forma“/tak z času utvára „nový, nadstavbový“ vnútrotextový priestor), takýmto spôsobom sa posilňuje a prehĺbuje vertikálne členenie textu, ktoré je taktiež istou poetologickou zmenou oproti východiskovému modelu novely.

Autorovo sústredenie sa na medziľudské konflikty, na materinský či otcovský cit, resp. jeho absenciu, baladickosť rozprávania samotných postáv zasadená do rozprávania príbehu, v ktorom dominuje ľudské dobro a zlo, deň a noc, ktoré sa odrážajú aj na postavách, rozčleňuje na viaceré roviny aj čas rozprávania. Už nejde len o komplexné vyrozprávanie príbehu *Gendúrovcov*; skrz narátora „vyrozprávajú“ zároveň aj príbehy všetkých postáv, čím sa vytvorí mozaika celého rodu. V súvislosti s časom rozprávania sa do popredia dostáva aj čas rozprávaného, na malej ploche je predstretý osud celej rodiny a udalosti, ktoré sa stali v priebehu rokov sa odrážajú aj vo vnútornom prežívaní každej z postáv, čím sa rozširuje priestor novely.

Čas sa neberie ako jednosmerný, rovnako ako u Vilikovského, neplynie priamo vpred, postavy sa vracajú do svojich vízií, snov až do takej miery, že v niektorých okamihoch už nie

¹ ŽEMBEROVÁ, V.: Poetika a stratégia dramatického princípu v prozaickom texte. In: Žemberová, V.(ed.): Teória umeleckého diela 1. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006, s. 98. ISBN 80 8068-522-3

sú schopné rozlišovať medzi „realitou“, prítomnosťou a „vymysleným“, minulosťou, resp. budúcimi plánmi. Takýto reverzný tok času síce ovplyvňuje dejovosť novely, no nijakým spôsobom neruší jej dramatizmus, práve naopak, máme pocit, že v týchto posunoch časom a priestorom sa postavy problematizujú. Zameranosť na postavu, je teda zameraním na problém.

Smrť Anninho otca – svadba – narodenie syna – smrť svokra – svadba syna – narodenie matkinho druhého dieťaťa – smrť otca – smrť Ambróza – rozklad rodiny. Asi takto by sa dal v krátkosti zhrnúť dej novely. Motivicky ide o tradičné novelové usporiadanie, základná dejová línia je nasmerovaná od smrti k smrti – od hriechu otca po rozklad rodu. V čom však spočíva „monumentálnosť“ príbehu? Aký je smer toku informácii v texte? Nadväzujú udalosti/motívy na seba len lineárne, paratakticky, alebo sa uplatňuje aj ich vertikálne navrstvovanie? Ide o chronologický, jednoliaty dej, alebo sa motívy ako jadro sémantickej štruktúry textu, podieľajú na fragmentácii celku?

Fakt, že rozprávač nechá „hovoriť“ svoje postavy len na miestach, kde ide o zásadné rozhodnutia, o verbalizovanie motívu či obrat a posuv v deji potvrdzuje, že postava je nositeľom dramatismu a narátor koncipuje svoje rozprávanie s ohľadom na ňu. No máme pocit, že s dostatočným odstupom. Autor používa rozprávača, ktorý skôr vypráva – štylizuje svoje rozprávanie tak, že v sa niektorých momentoch „dívame“ na javisko, na ktorom sa tento príbeh odohráva.

Hoci sujet nekopíruje presne fabulu, môžeme povedať, že sa od seba navzájom nevzdďaľujú, časová následnosť je v hrubých rysoch zachovaná, aj keď sa postavy často vracajú do spomienok, do významných minulých dní, v ktorých sa stalo niečo, čo ovplyvnilo ich stav v okamihu „návratov“. Takéto odbočovanie postáv je príčinou čiastočného spomalenia deja – no nie je príčinou zníženia tenzie. Akoby sa rozprávač venoval viacerým dejovým líniám (každú z nich zastupuje jedna postava), no pritom sa stále „vypráva“ príbeh jednej rodiny. Striedanie interakčných a opisných alebo úvahových motívov prispieva k vyrovnanosti textu. Časová postupnosť diela je v právomoci a kompetencii autora, ktorý pri odklone od lineárneho plynutia narúša ustálené a posúva do popredia „dôležité“ udalosti. Aj keď sa takýto prístup k času môže javiť ako narušenie prirodzenosti, autor kopíruje „ľudské časové súradnice“, človek prítomný sa vymedzuje s ohľadom na minulosť, ktorá ho determinuje a budúcnosť, ktorá ma rovnaký vplyv – seba projekcia. Ak sme v súvislosti s Rakúsovou novelou už viackrát hovorili o priestore postavy a subjektívnom vnímaní času – tak sujet funguje v kooperácii s nimi.

Rakús vo svojej novele využíva celú epickú šírku novely, jeho opisy prostredia či postáv nie sú nadbytočné, nie sú ani nepresné, nemáme pocit, že sú tam navyše. Aj keď má novela výrazne užší záber, autor spracúva látku tak, že síce vidíme len jeden dej, ale cítime pozadie, z ktorého autor vychádza. V porovnaní s postmodernou, novým románom, či niektorými epickými dielami z osemdesiatych a deväťdesiatych rokov vyznieva Rakúsov sujet, téma i postavy fádne, priam anachronicky, no ide len o prvotné zdanie. Autor sa síce venuje sociálnym témam a problémom doby, no jeho jedinečnosť spočíva v tom, ako sa stavia k ich psychike a motivácii ich konania. Nevyjadrí sa úplne, niekedy len naznačí, vytvorí náladu, zmení hlučnosť na ticho. Precíznosť a hĺbka jednotlivých kompozičných častí novely zaručuje, že čitateľ sa necíti ochudobnený. Sujetové usporiadanie, ktoré smeruje k prirodzenosti človeka – k jeho subjektívnemu vnímaniu diania okolo seba, výrazný rozprávač, tragická tonalita textov, tradičnosť motívov a prostredia, folklór a tradície. Aj to je novela Stanislava Rakúsa.

Gendúrovci sú postavy, ktoré autor vytvoril vychádzajúc zo sveta okolo (nielen z minulosti). Dej je síce hatený, k rozkladu nedospievame hneď, každá postava je špirálou či skôr kónickým svetom, ktorého hranice sa zužujú smerom k zániku. V druhom skúmanom texte *Večne je zelený...* od Pavla Vilikovského sa do naračného popredia dostáva

(ne)funkčnosť jazyka umocnená skutočnosťou, že jeho sprostredkovateľom je hlavná postava a zároveň rozprávač textu.

Typ narácie použitý v texte Pavla Vilikovského sa od tradičného „Ja“ rozprávania líši, čitateľ má od úplného začiatku pocit, že sa s ním autor zahráva, že ho preveruje, zneisťuje, skúša. Samotná edícia Žihadlice, v ktorej bola novela vydaná, zvyrazňuje satirické nazeranie textu na svet a naladenie autora i potenciálneho čitateľa. Ak sa spisovateľova noetická skepsa k možnosti objektívneho videnia sveta prejavovala aj v iných textoch (*Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch, Extrémna osamelosť, Eskalácia citu*), tak v tejto novele už nejde len o krízu poznávania a poznania, ale aj o spochybnenie samotnej existencie literárnej postavy ako bytosti (uvedomujeme si, že ide o fikciu, no narúša sa jej „reálnosť“). Jazyk novely *Večne je zelený...* je základným (de)kompozičným prvkom textu. Prostredníctvom neho sa nám približuje postava špióna, ktorý „existuje“ len vzhľadom na jazyk, ktorým „rozpráva“. Jeho telesné vymedzenie v texte aj v predstave čitateľa, je jeho jediným uchopiteľným rozmerom.

Autor práve tým, že postavu nebuduje smerom do hĺbky a nerozvíja jej psychiku, vytvára jej najhlavnejší rozmer, a to paradoxne akúsi bezrozmernosť, „je to atrapa zmontovaná z jazyka, ktorý nič neoznačuje, a predsa je reálnou silou“.² Nefunkčný jazyk a ním vyjadrená istá „dejovosť“, zdanie nadväzovania kontaktu s príjemcom textu a vlastné „heroizovanie“ konania sú v novele zdrojom tenzie. Postava/narátor určuje a prostredníctvom intertextových odkazov aj rozširuje časopriestorové hranice, v medziach ktorých sa odohráva dej i celé myslenie.

Zväčšovaním motivickej základne i priestoru a narúšaním kontinuity času „chytá“ fiktívny spisovateľ/rozprávač čitateľa/poslucháča do svojej pasce metaforicky a nakoniec aj doslovne – častými odbočkami znižuje jeho schopnosť vnímať svet okolo. Takýmto spôsobom sa síce zväčšuje „existenčný“ priestor postavy, no zapojením všetkých spomienok, fantazií a alúzií sa zároveň znižuje a relativizuje komunikatívnosť textu.

Narácia u Vilikovského je na prvý pohľad bez zjavnej „predlohy“, rozprávač pôsobí vo výpovediach chaoticky a zároveň nezmyselne premyslene, celé rozprávanie je „len“ odrazom jazyka. „Na pôdoryse senilného, nesústavného, asociatívneho rozprávania „životného príbehu“ vyslúžilého medzinárodného špióna, ktorého adresátom je, ako sa dozvieme v pointe novely, jeho dávno stratený syn, Vilikovský rozohráva jazykový karneval, v ktorom paroduje a zároveň funkčne využíva hneď viaceré sémanticky vyprázdnené ideologizované jazyky.“³

Prečo si autor vyberá postavu špióna? Ide o narážku na podobné funkcie v sedemdesiatych rokoch, keď sa ľudia zbavovali svojej identity a stávali sa agentmi? Anonymný „agent“ vo svojich misiách permanentne zlyháva, no svoje neúspechy nepocit'uje ako sklamanie. Táto neschopnosť emocionálne reagovať a komunikovať svoje pocity oslabuje tradičný vertikálny model silnej postavy v novele, ako napr. postavy Anny Mútovej v *Gendúrovcoch*. V pásme rozprávača, ktorý je garantom textu, sa so žiadnou citovou zaujatosťou (okrem sexuálnych scén) či naladením postavy nestretáme – citovosť sa realizuje v netextovom priestore na úrovni čitateľa. Zlyhávajúci špión sa nesústreďuje na neúspechy – snaží sa ich „prekryť“ svojou uvravenosťou, ktorá je však natoľko nápadná, že sa pre príjemcu text stáva problémom. Vnímame len jediný rozmer postavy, a to rozmer narátora – samotné rozprávanie je tak dôvodom tenzie, ktorú čitateľ pocit'uje – nevnímame tu tradičné zameranie novely na pointu, pointou sa stáva jazyk narácie a jej samotný priebeh.

Čitateľ si pri takejto vzťahovej disproporcii narátor/recipient začína klásť otázku motivácie jednotlivých postáv – prečo vlastne špión všetko rozpráva, prečo ho je ochotný

² MIKULA, V.: Krajnosťou k miernosti, obscénnosťou za lepšiu budúcnosť. In: Slovenské pohľady, roč. 105, 1989, č. 8, s. 41.

³ DAROVEC, P.: Pavel Vilikovský. In: Portréty slovenských spisovateľov III. Bratislava: Univerzita Komenského 2003, s. 86. ISBN 80-223-1779-9

prítomný mladý človek poslúchať (prečo čítame ten text až do konca?). Hľadanie odpovede sa stáva výzvou, prejavuje sa istý dramatizmus novely – objavuje sa ďalší problém. Ak sa počas čítania dostávame do rozličných dejových digresíí, ako je potom možné, že samotný rozprávač vidí svoje rozprávanie ako priame? Je u neho narúšané vnímanie linearitu času aj s ohľadom na vlastnú reč? Alebo sa aj takto prejavuje skepsa voči zachyteniu sveta, reality jazykom.

Jedným zo znakov postmodernity je aj rozklad času v texte – narúša sa jeho plynulosť, porušuje a prerušuje sa súdržnosť/následnosť dejov – takýto „čas“ využíva aj Vilikovský, ktorý necháva svojho rozprávača uchopovať plynulosť sveta a jeho dejín podľa jeho vlastných kritérií. Vilikovského narátor sa voči času emočne takmer nevymedzuje, správa sa ako jeho kontrolór. Tým, že sa jeho uvravenosť, prejavujúca sa aj výraznými spomienkovými návratmi, prejavuje na celej šírke textu, sa čas v diele mení rovnako rýchlo ako priestor, vzniká kontrast statické – dynamické. Aj tu sa prejavuje noetická skepsa. Čas, ktorý sa na rozširovaní epickéj šírky textu často podieľa tým, že je koncipovaný ako špirála, sa tu zaujímavo modifikuje – udalosti, motívy akcie sa síce správajú ako paratakticky radené prvky (priamočiarosť a súdržnosť deja), no ich vzájomné pripájanie je narúšané častými tematickými digresiami realizovanými intertextuálne, či dokonca metatextovo.

Nejde o špirálovitý pohyb, ide skôr o paralelné svety minulosti a prítomnosti, ktoré sa pretínajú v jazyku rozprávača. Čas sa nezužuje smerom k pointe, skôr sa rozširuje, až sa nám stráca. V najkrajnejšom význame by sme mohli povedať, že čas v tomto diele neexistuje – konanie postavy sa síce odohráva v čase, ktorý mu ona sama vymedzí, ale skutočnosť, že nedokážeme rozlíšiť medzi skutočným a vymysleným (všetko v medziach fikcie) relativizuje schopnosť literatúry zaznamenať „reálny“ čas. Tým, že sa takto v podstate jeho existencia popiera, sa zároveň svojsky zvýrazňuje existencia literárneho času – paradox. Vilikovského čas je v rozpore s tradičným novelistickým časom. Nie je organizovaný emóciami, neskracuje sa smerom k pointe, nezačína v jednom konkrétnom bode. Je časom literárnym – ktorý (ne)odráža fungovanie literárneho diela.

Motivicky je novela postavená na dobrodružstve, špionáži, vražde, výsluchu, mučení, no všetky tieto motívy, ktoré sú zvyčajne inherentne dramatické a problémové, sú zatláčané do úzadia (ak je vôbec možné o popredí a pozadí novely hovoriť). Čo je potom v popredí? Čo je hlavnou hybnou (a zároveň aj retardačnou) silou? Samotný akt rozprávania sa stáva pre čitateľa problémovým, nespôsobuje to len orientácia na množstvo zdrojov informácií, ale čitateľ podvedome cíti, že hoci by mu malo rozprávanie prinášať isté informácie (zaujímavé informácie, pôsobiace dynamicky – ide predsa o špiónove spomienky), nedochádza k uspokojovaniu tohto očakávania a práve to je zdrojom dramatizmu a tenzie.

Dej novely je síce na prvý pohľad výrazný a zložitý – no realizuje sa tak, že sa samotné dianie tým, že je vykonávané postavou, ktorá sa vymedzuje len telesne a jazykovo sa stáva nepodstatným. Vilikovského postmoderný text je v podstate popretím žánrového vymedzenia novely. Dejové zameranie na pointu sa tu realizuje len veľmi nenápadne, až druhorado, postava sa neprejavuje ako komplexný, vertikálne organizovaný obraz, je skôr plochým zrkadlom jazyka. Na základe čoho je potom toto dielo možné zaradiť medzi novely? Nazdávame sa, že podstatou je samotné zameranie na problém, aj keď to vyzerá tak, že sa autor venuje širokej látke, v podstate veľmi selektívne reaguje na jeden hlavný problém a ten je výrazný v celom texte

Zameranie na problém, hoci nie je na prvý pohľad také viditeľné, keďže sa ako odchýlka od normy javí celý text, teda jazyk textu, ktorý je zdrojom vnútorného dramatizmu v novele. Autor ponúka nový poetický i noetický pohľad na novelu i na literatúru (aj v období normalizácie) a jej funkciu. Rovnako tak sa v novom svetle javí aj jazyk ako sociálny konštrukt v literárnom diele. Do popredia/popretia sa dostáva samotný akt narácie, tvorby

literárneho diela limitovaný vonkajšími okolnosťami i nedostatkom vnútorného prežitia. Novela sa potvrdzuje svojím vlastným popretím.

Rakús vo svojej novele vytvoril pôsobivé dielo o človeku ako hriešnej bytosti, ktorá nedokáže uniknúť svojej vine. Jeho postava podlieha slabostiam a zlyháva ako rodič, ako syn, ako empatická ľudská bytosť. Jeho rozprávač podáva príbeh, ktorého vertikálna členitosť odráža zložitost' ľudskej podstaty. Na rozdiel od neho Vilikovský sa snaží tým, že novelu dekomponuje potvrdiť jej existenciu a jej šírku – samotným problémom je jazyk textu a postava, ktorá je skôr konštruktom jazyka a vyprázdneným odrazom doby, v ktorej existovala. Intertextualita je zdrojom tenzie i detenzie zároveň.

Summary

The work deals with poetical and aesthetic modifications and transformations of Slovak novella in the 20th century. This paper describes compositional dominants (character, setting, time, plot, motif) and specifics of the genre. Focusing on two concrete novellas written by Stanislav Rakús (*Gendúrovci*) and Pavel Vilikovský (*Večne je zelený...*), whose literary texts mean fundamental shift in the novella's character and composition, we also tried to name new trends and elements in Slovak prose. Existing variations in the composition and structure confirm that novella has very specific and stable position among the epic genres and she is able to respond very flexibly to different conditions in the literature and society, using for example the past setting of the story or the principle of irony.

Bibliografia

1. Darovec, P.: Pavel Vilikovský. In: Portréty slovenských spisovateľov III. Bratislava: Univerzita Komenského 2003, ISBN 80-223-1779-9, s. 82 – 94.
2. MIKULA, V.: Krajnosťou k miernosti, obscénnosťou za lepšiu budúcnosť. In: Slovenské pohľady, roč. 105, 1989, č. 8, s. 41
3. Rakús, S.: K problematike románovosti a novelizmu. In: Žemberová V.(ed.): Genologické a medziliterárne štúdie 1. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2009, ISBN 978-80-8068-996-4, s. 17 – 22.
4. Rakús, S.: Pieseň o studničnej vode. Bratislava: Smena 1979, 103 s.
5. Vilikovský, P.: Prózy. Bratislava: Kaligram a Ústav slovenskej literatúry SAV 2005. 888 s. ISBN 80-7149-800-9
6. Vilikovský, P.: Večne je zelený... Bratislava: Slovenský spisovateľ 1989. 88 s.
7. Žemberová, V.: Poetika a stratégia dramatického princípu v prozaickom texte. In: Žemberová, V.(ed.): Teória umeleckého diela 1. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006, s. 97-102 ISBN 80-8068-522-3.

Прецедентное имя «Штирлиц» в русской лингвокультуре: дискурсивная составляющая

Marcin Trendowicz

The precedent name “Stirlitz” in Russian language and culture: discursive component

Abstract: *The article is devoted to precedent name “Stirlitz” and its use in Russian language and culture. The first part presents theoretical basis for studies of precedent phenomena and the second part – analysis of using name “Stirlitz” in virtual, culinary and advertising discourse.*

Key words: *Cultural linguistics, precedent phenomenon, precedent name, Stirlitz, Seventeen moments of springs, Russian discourse*

Contact: *University of Gdansk (Poland), Faculty of Philology, Institute of East Slavonic Philology, Wita Stwosza 55, 80-952 Gdańsk, marcin.trendowicz@ug.edu.pl*

Настоящая работа вписывается в рамки современных лингвокультурных исследований, направленных на изучение ярко выраженных феноменов русской действительности советского и постсоветского периодов. Ее главным объектом является Штирлиц – герой телесериала «Семнадцать мгновений весны» режиссера Татьяны Лиозновой, снятого по одноименной книге Юлиана Семенова.

Для наших анализов применяем методiku теории прецедентных феноменов, разработанную Д. Б. Гудковым, И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. В. Багаевой и рядом других исследователей.¹ Согласно данной методике к прецедентным относятся феномены, входящие в когнитивную базу и ядро культурного пространства. Следует обозначить главные условия, которые должен выполнять исследуемый феномен, для того, чтобы причислить его к числу прецедентных. Во-первых, должен обладать широкой известностью среди представителей общества, во-вторых, характеризоваться актуальностью в когнитивном плане (т.е. в познавательном и эмоциональном аспектах) и, в-третьих, должна выступать постоянная апелляция в речи представителей общества. Следует отметить, что Штирлиц в русской лингвокультуре выполняет вышеприведенные условия, поэтому его рассмотрение в качестве прецедентного феномена, применяя для исследований данную методiku, мы считаем целесообразным и вполне оправданным.

С целью точного описания объекта исследований необходимо охарактеризовать главные свойства прецедентных феноменов и обозначить их место среди других явлений. Для выделения представлений (к которым относятся прецедентные

¹ Представленные нами в настоящей работе теоретические основы исследования прецедентных феноменов базируются на достижениях многих исследователей, которые подробно изложены в ряде работ. См., напр., *Введение: теоретические положения. Принципы описания*, [в:] *Русское культурное пространство: лингвокультурологический словарь*, под ред. И. В. Захаренко, В. В. Красных и др., Москва 2004; Д. Б. Гудков, *Прецедентное имя и проблемы прецедентности*, Москва 1999; Е. А. Нахимова, *Прецедентные имена в массовой коммуникации*, Екатеринбург 2007 и др.

феномены) от знаний и концептов нами была применена классификация по степени информативности и образности, которую иллюстрирует следующая схема:

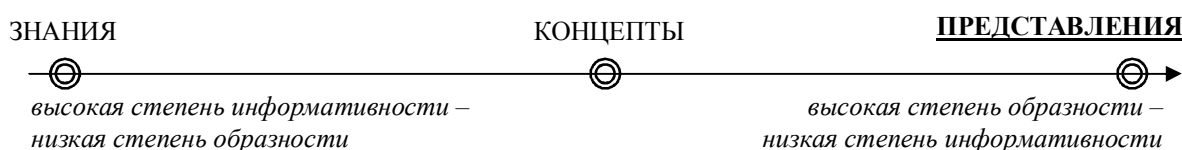

Схема № 1: Классификация по признаку информативность – образность.

Итак, как вытекает из схемы № 1, представления, в состав которых, кроме прецедентных феноменов, входят еще мифологические персонажи, стереотипы и артефакты, обладают высокой степенью образности и низкой степенью информативности. На противоположной стороне шкалы находятся знания (понятия), для которых характерной является высокая информативность и низкая образность. Зато концепты, расположенные посередине шкалы, обладают в некоторой степени информативностью и образностью, при чем следует отметить, что в зависимости от того, который из признаков преобладает в данном концепте, можно выделить концепты-понятия (с преобладанием информативности над образностью) и концепты-представления (с преобладанием образности над информативностью).

Для дальнейшего деления представлений целесообразным является применение следующей характеристики, опирающейся на два противоположных признака: во-первых, *единственность vs множественность*, и, во-вторых, *прототипичность vs отсутствие прототипичности*. При чем, следует отметить, вслед за И. В. Захаренко, В. В. Красных и др., что «прототипичность в данном случае понимается как наличие изначального «единого» визуального образа предмета».² Наличие вышеназванных признаков у разных видов представлений иллюстрирует схема № 2.

	<i>отсутствие прототипичности</i>	<i>прототипичность</i>
<i>единичность</i>	–	ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ФЕНОМЕНЫ
<i>множественность</i>	МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ПЕРСОНАЖИ	СТЕРЕОТИПЫ, АРТЕФАКТЫ

Схема № 2: Классификация представлений по признакам: единственность – множественность, прототипичность – отсутствие прототипичности.

Согласно вышеприведенной схеме, прецедентные феномены от других видов представлений отличает прототипичность (т.е. наличие изначального визуального образа) и единичность (т.е. уникальность).

Поскольку в нашем исследовании оперируем термином *прецедентное имя*, следует привести его толкование и характеристику. Итак, под этим термином, вслед за И. В. Захаренко, В. В. Красных и др., мы понимаем «индивидуальное имя, связанное или с широко известным текстом [...] или с прецедентной ситуацией [...]». Это своего рода сложный знак, при употреблении которого в коммуникации осуществляется апелляция не к собственно денотату [...], а к набору дифференциальных признаков

² Введение: теоретические положения. Принципы описания, [в:] Русское культурное пространство: лингвокультурологический словарь, под ред. И. В. Захаренко, В. В. Красных и др., Москва 2004, с. 15.

данного прецедентного имени».³ Следует отметить, что *прецедентные имена*, рядом с *прецедентными высказываниями*, являются вербальными разновидностями прецедентных феноменов, к которым относятся разнообразнейшие тексты, являющиеся продуктом речемыслительной деятельности человека.⁴ Как подчеркивает Е. А. Нахимова, прецедентные имена «это важнейшая часть национальной культуры в ее историческом развитии, тесно связанная с национальными ценностями и традициями».⁵

Поскольку в вышеприведенном толковании понятия *прецедентное имя*, рядом с лингвистическим аспектом его существования, подчеркивается культурный фактор, нами предлагаются два ракурса анализа функционирования прецедентного имени «Штирлиц» в русской лингвокультуре. Первый ракурс – лингвистический – предлагает анализ существования данного имени в текстах (в первую очередь, публицистического и художественного стилей) и выявление особенностей его употребления: во-первых, использование имени во множественном числе, что непосредственно связано с переходом из группы имен собственных в нарицательные, и, во-вторых, возможность как экстенционального, так и интенционального употребления имени (в качестве семантического предиката, второго члена метафоры). Второй ракурс анализа – названный нами дискурсивным – предлагает исследование проявленности данного прецедентного имени в русском культурном пространстве, сосредоточиваясь на его использовании в разных дискурсах и выявлении связи (ассоциации) с прототипом, которым является Штирлиц – герой телесериала «Семнадцать мгновений весны».

Необходимо подчеркнуть, что в настоящей работе – из-за ограниченного объема статьи и обширности исследуемой проблемы, будет проведен лишь второй ракурс анализа, т.е. его дискурсивная (культурная) составляющая.⁶

Практическую часть исследования начнем с краткой характеристики прототипа, т.е. героя телесериала «Семнадцать мгновений весны». Макс Отто фон Штирлиц (другой псевдоним: Максим Максимович Исаев, настоящее имя: Всеволод Владимирович Владимиров) является героем серии книг советского писателя Юлиана Семенова, однако широкую известность принесла ему экранизация романа «Семнадцать мгновений весны» (режиссер: Татьяна Лиознова), в которой главную роль сыграл Вячеслав Тихонов, – скончавшийся в 2009 году советский и русский киноактер.

Двенадцатисерийный телесериал рассказывает о судьбе советского агента, проникшего в состав нацистской разведки и работающего в Главном управлении имперской безопасности в Берлине. Действие сериала охватывает происшествия, происходящие в течение семнадцати дней (отсюда заглавие романа и телесериала) – с 12 февраля по 24 марта 1945 г. Главной задачей Штирлица является выявление, кто из высокопоставленных руководителей Третьего рейха ведет секретные переговоры с США и Великобританией.

В телесериале Штирлиц представлен как знаменитый разведчик, обладающий феноменальной памятью, аналитическими способностями и владеющий множеством иностранных языков, а при этом – верный муж и гражданин СССР, действия которого должны привести Советский союз к блестящей победе над фашистской Германией.

³ *Ibidem*, с. 17.

⁴ Не будем подробно характеризовать другие разновидности прецедентных феноменов, отметим лишь факт, что, кроме вербальных феноменов, выделяются вербализуемые феномены (в состав которых входят прецедентные ситуации и прецедентные тексты) и невербальные феномены.

⁵ Е. А. Нахимова, *Прецедентные имена в массовой коммуникации*, Екатеринбург 2007.

⁶ Подробный анализ лингвистической составляющей прецедентного имени «Штирлиц» в русской лингвокультуре (опираясь на тексты публицистического и художественного стилей) был нами проведен в отдельной статье. См.: М. Trendowicz, *Прецедентный антропоним «Штирлиц» в современном русском языке*, [в:] *Świat Słowian w języku i kulturze*, tom XIII, pod red. E. Komorowskiej, Szczecin 2012 (в печати).

Вячеслав Тихопов, сыгравший Штирлица, создал некий идеальный образ советского разведчика, который нередко сопоставляется с Джеймсом Бондом в западной культуре.

Необыкновенная популярность телесериала способствовала появлению многочисленных анекдотов про Штирлица, героем которых является комический двойник персонажа из фильма, а сам Штирлиц стал интегральной частью культуры России, как советского, так и постсоветского периодов. Согласно вышесказанному, мы считаем целесообразным исследование проявленности феномена Штирлица (рассматриваемого нами в категории прецедентного имени) в различных видах дискурса современной России.

Наш анализ начнем с виртуального пространства Интернета, которое О. В. Лутовинова⁷ именуется *виртуальным дискурсом*. В этой среде прецедентное имя «Штирлиц» служит для наименования нескольких явлений.

Среди пользователей русскоязычного Интернета («рунета») достаточно известным является компьютерный вирус, называемый «Штирлиц», которого задачей является похищение паролей, ПИН-кодов и других персональных данных пользователя компьютера и их последующая передача по заданному адресу. Ассоциация между наименованием компьютерного вируса и прототипа (Штирлица-разведчика) является достаточно ясной. Вирус, наподобие настоящего Штирлица, занимается похищением секретных сведений от пользователя компьютера и их передачей хакеру, который использует их против данного пользователя (напр. взламывая его банковские счета и т.д.). Элементом, связывающим оба объекта (т.е. вирус и прототип) является именно похищение и передача тайных данных.

Вторым примером использования прецедентного имени «Штирлиц» в рамках виртуального дискурса является наименование компьютерной программы, разработанной Всеволодом Лукьяниным, служащей расшифровке текстов, написанных в разных кодировках и в транслитерации.⁸ Связь между названием компьютерной программы и прототипом строится на основе следующей ассоциации: программа, наподобие настоящего Штирлица, занимается шифровкой, расшифровкой и перекодировкой полученной информации.

Следующий пример использования прецедентного имени «Штирлиц» в виртуальном дискурсе связан с компанией «Stirlitz Media»,⁹ которая создала программу «Stirlitz Media Logger», предназначенную для многоканальной регистрации аудио. Данной программой пользуется большинство радиостанций в Польше и многие станции в Европе и Азии. В жаргоне работников радио данный тип программы называется *шпионом*. Хотя связь между названием компании и прототипом трудно объяснить, поскольку неизвестно, почему польский предприниматель решил назвать свою фирму именем легендарного советского разведчика, однако можно подозревать, что совпадение «шпионского» характера программы и деятельности Штирлица-разведчика не является вполне случайным.

С именем легендарного разведчика в виртуальном дискурсе связаны две серии компьютерных игр, в которых, входя в роль Штирлица, можем помочь ему выполнить миссию и победить над фашистами. Первая серия игр, созданная компанией «QPlaze» в технологии JAVA, состоит из трех частей и предназначается для мобильных

⁷ См., напр., О. В. Лутовинова, *Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса*, Волгоград 2009.

⁸ В настоящее время работа над программой окончена. Последняя версия, обозначенная символом 4.01, была выпущена в 2001 г.

⁹ Отметим интересный факт, что данная компания непосредственно не связывается с Россией, поскольку она зарегистрирована в Польше (Stirlitz Media sp. z o.o.). Хотя созданная ими программа «Stirlitz Media Logger» широко известна во многих странах мира, в т.ч. – в России.

телефонов. Вторая серия, в состав которой входит пять игр, названная «ШТИрлиц», была разработанная студией «Крыша» и изданная компанией «Vuka Entertainment». Хотя данные игры рассказывают о приключениях Штирлица, их связь с прототипом остается достаточно свободной.

Второй сферой, в которой нами было обнаружено использование прецедентного имени «Штирлиц» является кулинарный дискурс. Итак, анализ Интернет-сайтов с рецептами блюд позволил выявить несколько случаев использования изучаемого нами антропонима в качестве названия блюда. При этом следует подчеркнуть, что состав (т.е. компоненты) этих блюд являются постоянными, что свидетельствует о входе данного названия и блюда в кулинарный дискурс России.

Первое блюдо, именуемое «Штирлиц», это пирог с какао и вареньем,¹⁰ второе – торт с орехами и сметанным кремом.¹¹ Встречаются еще варианты данных пирогов, однако основной набор компонентов остается неизменным. При этом интересным является факт, что данные блюда известные не только в России, о чем свидетельствует доступность торта «Штирлиц» в одной из кондитерских в Чехии. В кулинарный дискурс, связанный со Штирлицем, вписывается еще один рецепт на кофе, названное фамилией героя «Семнадцать мгновений весны», в состав которого входит мед и чеснок.¹²

Следует отметить, что определение связи, на которой строится ассоциация между представленными блюдами и прототипом, является сложным. Один из авторов рецепта кофе «Штирлиц» утверждает, что данный рецепт был найден в книге Юлиана Семенова, однако нам этот факт не удалось подтвердить.

В непосредственном отношении к кулинарному дискурсу, является третья сфера, в которой мы обнаружили использование прецедентного антропонима «Штирлиц» в качестве наименования. В современном рекламном дискурсе было нами обнаружено несколько случаев применения фамилии легендарного разведчика для названия товара или места.

В Москве работает сеть шести пивных ресторанов под общим названием «Штирлиц»,¹³ в которых в продаже находится пять фирменных сортов пива, названных именами героев «Семнадцать мгновений весны»: *Штирлиц* (светлое живое нефилтрованное пиво), *Айсман* (светлое пшеничное нефилтрованное пиво), *Борман* (светлое живое фильтрованное пиво), *Мюллер* (темное пиво) и *Исаев* (красное пиво с карамельным тоном во вкусе).

В Севастополе, в гостинице «Морской» при проспекте Октябрьской революции, работает паб под названием «Штирлиц»,¹⁴ дизайн которого связан с личностью легендарного разведчика. Заведение рекламирует свои услуги следующими лозунгами, относящимися к Штирлицу и телесериалу «Семнадцать мгновений весны»: во-первых, «Колбаски Айсмана, супы от пастора Шлага, сны профессора Плейшнера – вкусная реальность в пабе Штирлиц!», во-вторых, «Русская кухня бабушки Максима Исаева – только в пабе Штирлиц!» и, в-третьих, «Паб «Штирлиц» – почувствуй себя настоящим разведчиком!».

Кроме вышеприведенных примеров, был обнаружен отдельный случай использования облика «Штирлица» (в виде фотографии – кадра из телесериала)

¹⁰ См., напр.: <http://www.povarenok.ru/recipes/show/51723/> (дата доступа: 30. 05. 2012).

¹¹ См., напр.: <http://www.newhouse.ru/mistress/cookery/cakes/66.htm> (дата доступа: 30. 05. 2012).

¹² См., напр.: <http://www.povarenok.ru/recipes/show/5800/> (дата доступа: 30. 05. 2012).

¹³ Сайт сети пивных ресторанов «Штирлиц» в Москве: www.stirlitz.su (дата доступа: 30. 05. 2012).

¹⁴ Сайт паба «Штирлиц» при отеле «Морском» в Севастополе: <http://hotelmorskoy.com/pub.html> (дата доступа: 30. 05.2012).

в рекламе сигарет «Союзные»¹⁵ со следующим лозунгом: «ЧУВСТВО РОДИНЫ! Настоящие отечественные сигареты».

Целью применения имени Штирлица во всех вышеприведенных примерах является, в первую очередь, использование популярности героя и положительных ассоциаций с ним связанным, для увеличения числа проданных товаров (в случае рекламы сигарет) и клиентов (в случае заведений). Следует отметить, что довольно небольшое количество примеров из рекламного дискурса может связываться с защитой авторских прав, так как семьи Семеновых (которым принадлежат права к романам Ю. Семенова) и Тихоновых (которые стараются запатентовать изображение В. Тихонова в роли Штирлица) не соглашаются на использование героя в рекламных целях. Этот факт подтверждает дочь Ю. Семенова, Ольга, в биографии своего отца: [...] у «национального героя» есть автор и ему бы не понравилось, что его любимый персонаж торгует пивом или стиральным порошком. И никакие деньги ее не соблазнят – о герое надо читать, а не похабить его в безвкусных рекламах... Хотя сама тенденция радует – хитренькие коммерсанты знают: если товар предложит Штирлиц, то клиент купит, потому что Штирлицу верит, а это прекрасно...¹⁶

Подведем основные итоги работы. Целью настоящей статьи являлось представление примеров использования прецедентного имени «Штирлиц» в современном русском дискурсе. Для исследований применялась теория прецедентных феноменов, главные положения которой были изложены в теоретической части статьи. Практический анализ данного явления заключался в приведении примеров использования прецедентного имени «Штирлиц» в виртуальном, кулинарном и рекламном дискурсах, и, если это являлось возможным, попытке определения связи (ассоциации) между использованным антропонимом и прототипом (т.е. Штирлицем-разведчиком). В связи с вышеизложенным, можно констатировать, что прецедентное имя «Штирлиц» в русском лингвокультурном пространстве активно используется в различных дискурсах, а его связь с прототипом в разных случаях остается более или менее яркой.

В заключении следует отметить, что данная статья не исчерпывает темы, связанной с исследованием проявленности феномена Штирлица в лингвокультурном пространстве современной России. Дальнейшие исследования, результаты которых частично презентуются в других статьях автора, предлагают анализ серии анекдотов про Штирлица и его присутствия в произведениях других авторов (в т.ч. в художественной литературе, музыке и т.д.).

Summary

Stirlitz – the hero of the book and film “Seventeen moments of spring“ – has a special place in Russian culture. This article is an attempt to analyze functioning of Stirlitz phenomenon in the category of precedent phenomena. The theoretical part contains basic methods of research phenomena and possibility of their application to analyzed problem. The practical part of study was devoted to use of a name in the following types of discourses: virtual, culinary and advertising. The above examples show that precedent name “Stirlitz“ is actively being used in Russian discourse and its association to the prototype (depending on the example) is more or less clear.

¹⁵ См., напр., снимок рекламного плаката в московском метро: http://dcollections.oberlin.edu/cdm4/item_viewer.php?CISOROOT=/realia&CISOPTR=473 (дата доступа: 30. 05. 2012).

¹⁶ О. Семенова, *Юлиан Семенов*, серия «Жизнь замечательных людей», Москва 2006, с. 99.

Библиография

1. ГУДКОВ, Д. Б. *Прецедентное имя и проблемы прецедентности*, Москва 1999.
2. КАРАУЛОВ, Ю. Н. *Русский язык и языковая личность*, Москва 1987.
3. КРАСНЫХ, В. В. *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология*, Москва 2002.
4. ЛУТОВИНОВА, О. В. *Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса*, Волгоград 2009.
5. НАХИМОВА, Е. А. *Прецедентные имена в массовой коммуникации*, Екатеринбург 2007.
6. *Русское культурное пространство: лингвокультурологический словарь*, под ред. И. В. Захаренко, В. В. Красных и др., Москва 2004.
7. СЕМЕНОВА, О. Ю. *Юлиан Семенов*, серия «Жизнь замечательных людей», Москва 2006.
8. СЛЫШКИН, Г. Г. *Концепт фильма «Семнадцать мгновений весны» в русской лингвокультуре*, «Вестник Самарского государственного университета», Гуманитарная серия, № 1/2004, с. 179 и далее.
9. TRENDOWICZ, M. *Прецедентный антропоним «Штирлиц» в современном русском языке*, [в:] *Świat Słowian w języku i kulturze*, tom XIII, pod red. E. Komorowskiej, Szczecin 2012 (в печати).

Dobro a zlo v české a polské frazeologii

Štěpánka Velčovská

Good and evil in the Czech and Polish phraseology

Abstract: *The paper reflects the conception of good and evil in philosophy and the linguistic picture of the world established in phraseology by the past generations. We focused on the objects, phenomena and parts of nature, which in themselves contain positive and negative connotations, associated in people's sense of the human good or evil. Which plants or animals are traditionally associated with evil? How do we act when we confront with "bad people"? What do Czech and Polish proverbs suggest? On these and other questions we try to answer in the following paper.*

Key words: *idioms, good, evil, proverbs, paremilogy, Czech, Polish, philosophy, linguistic picture of the world*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Reální 5, 701 03 Ostrava, velcovska.stepanka@seznam.cz.*

Frazémy a zejména parémie odrážejí nahromaděnou lidskou moudrost a zkušenost. Jsou výsledkem pozorování mnoha generací. Takováto ustálená slovní spojení existují snad ve všech lidských kulturách, jsou tradiční moudrostí a autoritou. Odrážejí životní filosofii daného společenství. Proto není divu, že tematika dobra a zla ve frazeologii není okrajovým tématem.

Pojmy *dobro* a *zlo* jsou pojmy abstraktní a relativní. Člověk dobro nebo zlo většinou hodnotí ve vztahu k sobě – to co mu prospívá, označuje jako *dobro*, to co mu naopak škodí, pak nazývá *zlem*. Tyto dva pojmy jsou tradičně vnímány jako jevy opoziční.

Slovo *dobro* označuje nejvyšší morální hodnotu a je protikladem *zla*. Dobrem rozumíme všechno prospěšné, příznivé, hodnotné, vynikající nebo také příjemné a krásné. Otázky dobra a zla jsou častým tématem v Bibli. Pro křesťany je dobrem Bůh a vše, co stvořil. V platonismu bylo dobro považováno za nejvyšší ideu, světlo, v němž teprve můžeme vidět svět, to nejskutečnější, na čem se všechny dobré věci podílejí. Dobro bylo „slunce v říši ideí“. Postupem času se vidění dobra a názory na něj upravovaly a vyvíjely. Ve středověku bylo vidění dobra a zla mnohdy spojováno s vůlí Boží. Například skotský teolog a filosof Duns Scotus (1266 – 1308) soudil, že dobré je něco jen proto, že Bůh to tak chtěl, kdyby byl chtěl jinak, bylo by „dobré“ něco jiného. Soudil také, že lidská vůle je dobrá, když se zcela podřizuje vůli Boží. Anglický empirista John Locke (1632 – 1704) chápal dobro jako všechno to, co v nás může vyvolat radost a příjemné pocity nebo zmírnit smutek a starosti. V současnosti vycházíme při vnímání světa kolem sebe z lidských zkušeností. Dobro potřebujeme, abychom mohli hodnotit činy a situace. Nemůžeme se tedy bez představy dobra obejít.

Zlo je rys všeho, co škodí, ruší, kazí. V evropské tradici je zlo považováno za nedostatek dobra. Je ztotožňováno s agresivitou a násilím. Je morálně nebo fyzicky

nežádoucí. V Bibli se můžeme dočíst o výchovné funkci zla – kdy jsou na lidi sesílány katastrofy, aby se poučili se svých chyb. Sv. Augustýn soudil, že zlo je výtvořem svobodné lidské vůle a je výsledkem oddalování se od jediného opravdového dobra – čili Boha. Německý filosof Georg Hegel (1770 – 1831) zlu připsal pozitivní rysy, protože jen díky zlu se člověk dále rozvíjí, kdyby nebylo zla, nedostal by se z primitivního stavu a nestvořil demokracii.

Dobré a špatné jsou mravní slova, která využíváme k vyjádření mravních skutečností. Těmto slovům snadno rozumíme a předpokládáme jejich porozumění u druhých lidí.¹

Velmi důležitým prvkem k rozlišení dobra a zla je svědomí. Díky svému svědomí oddělujeme dobro od zla. Což rovněž znamená, že jednotlivé osoby mohou mít o dobru a zlu rozdílné názory. Velkou úlohu v tomto hrají kulturní a náboženské vlivy. Zlo je to, co nemůžeme racionálně ospravedlnit. Obecně předpokládáme, že každý má svědomí a tak dokáže poznat, co je dobré a co zlé.

Vnímání dobra a zla je zakořeněno v tradicích konkrétních kultur a váže se s jazykovým obrazem světa dané společnosti. Jazykový obraz světa je v daném jazyce uložená interpretace skutečnosti. Ta odráží všeobecně rozšířené názory na konkrétní jevy a situace. Jazykový obraz určité skutečnosti je často spjat s lidovými stereotypy tj. představami a názory o určitém jevu nebo předmětu, které vznikly a rozšířily se na základě lidských zkušeností a pozorování. Různá lidská společenství mohou mít o totožných věcech rozdílné představy. Někdy se ten samý jev, předmět či živá součást přírody může v lidské mysli spojovat s několika různými představami, může být nositelem různých vlastností. Zaměřme se teď pouze na ty negativní či pozitivní konotace spojené s těmito konkrétními jevy či předměty, která jsou v lidském povědomí ztotožňována s našimi představami dobra a zla.²

V lidových stereotypech odrážejících se ve frazeologii jsou se slovem **zlo** tradičně spojována zvířata jako: **vlk** („*vlk v rouše beránčím*“/„*wilk w skórce baraniej/owczej*“), **had** („*hřát si hada na prsou*“/„*chować wężę w zanadrzu*“/„*wyhodować węża na własnej piersi*“), **vrána**, **svině**, **krkavec** („*Ty jeden krkavče!*“), **ovád**, **pijavice** („*pijávka nechytá se vředu.*“/„*pijawka wrzodu się nie ima.*“), **pavouk** („*pavouk hledá jedu a včelka medu.*“), ale také **pes** („*kdo se psy léhá, s blechami vstává.*“/„*kto się kładzie z psami, ten wstaje z pchłami*“) nebo **štika** („*štika umřela, ale zuby zůstaly.*“).

Zlí lidé jsou přirovnáváni k: **červivým jablkům** („*Červivá jablka ze stromu letí.*“), **d'áblu** nebo **čertu** („*Čiň čertu dobře, peklem se ti odmění.*“).

Také některé rostliny používáme k metaforickému vyjádření zla: **bodlák** („*Bodláku nemačkej, sic ukole.*“), **plevel**, **kopřiva**, **koukol** („*Koukol se musí s kořenem vypleti.*“/„*Není pole bez koukole.*“/„*Každe pole rodzi kakole.*“). Zde je patrné, jak člověk přiřazuje rostlinám, které považuje za plevel negativní vlastnosti, jde o příklad antropocentrismu, protože lidé sami si určili, které rostliny považují za plevel, a které ne.

Ve stereotypní opozici **noc** a **den** – noc vždy vyjadřuje něco negativního. Stejně pak **slunce** je dobro a **mraky** jsou zlo („*Slunce prochází i kalné mraky, a přece se nepokálí.*“).

Rovněž **barvy** mohou symbolizovat zlo či dobro, příkladem je frazém „*černé myšlenky*“/„*czarne myśli*“. Když má někdo černé myšlenky, předpovídá, že se stane něco zlého. O významu tohoto frazému vypovídá právě přídavné jméno **černý**, které symbolizuje něco zlého, ponurého, pesimistického. Stejně tak „*černá ovce*“/„*czarna owca*“, je osoba vyznačující se špatným charakterem, nezdárný či špatný člověk. Kromě černé barvy, je negativně přijímána také barva šedá, např. „*szara godzina*“.

¹ Anzenbacher, A., 2001. s 13

² Hlavním zdrojem níže uvedeného materiálu byly klasické sbírky přísloví Františka Ladislava Čelakovského a Oskara Kolberga, a také frazeologické slovníky Františka Čermáka a Stanisława Skorupki stanovící frazeologickou normu v obou jazycích.

Někdy k vyjádření zla nebo zlých vlastností používáme přívlastky jako např. **křivé** („*křivé dříví*“) nebo **prašivá** („*prašivá ovce*“: „*Jedna prašivá ovce nakazí celé stádo.*“/“*Jedna owca parszywa całe stado zarazi.*“).

Se slovem dobro spojujeme zvířata jako **včela** nebo **beran**. Člověk může být dobrý jako **anděl** („*být dobrý jako anděl*“) nebo **dítě** („*být dobrý jako dítě*“). Můžeme rovněž „*být jako dobrá hodina*“, „*být dobrák až do morku kostí*“ nebo „*mít srdce jako ze zlata*“.

Antropocentrismus ve vnímání dobra a zla se projevuje rovněž v prostorové orientaci. Když mluvíme o dobru, vnímáme jej **nahoře a vpravo**, zatímco zlo je vždy **dole a vlevo**.³ Zde je opět vidět opozice těchto dvou jevů, které mezi sebou tradičně vedou boj („*walka dobra ze zlem*“).

Pejorativní význam pojmu zlo, které jak už jsme předestřeli je vnímáno jako pojem negativní, můžeme zdůraznit přidáním přívlastku: *najgorsze, nieodwracalne, nieuleczalne, nieuniknione, niewybaczalne, potworne, przezażające, wszystko, zgubne*.⁴ Polský frazém „*zło konieczne*“ pojmenovává nepříjemnou situaci, která je nevyhnutelná a se kterou se musíme smířit. Pro dobro však takovéto přívlastky, které by zdůrazňovaly pozitivní charakter tohoto výrazu nejsou tak četné, v polštině existuje slovní spojení „*najwyższe dobro*“, které označuje úspěch a štěstí.

Podívejme se nyní na některá česká a polská přísloví, jejichž tématem je dobro a zlo:

1. *Nikdy není tak zle, aby nebylo hůř.* = *Nigdy nie jest tak źle, żeby nie mogło być gorzej.*
2. *Nikdy nebylo/není tak zle, aby nebylo zase dobře.* = *Po nocy przychodzi dzień.*

Jedná se o dva podobné frazeologizmy, které mají stejný základ, ale opačné východisko. Oba jsou optimistické, mají za úkol uklidnit, ukonejšit. První říká: i když je nám zrovna zle, není to tak hrozné, protože může být i hůř, druhý pak: i když je nám teď zle, za chvíli bude lépe, je třeba být optimista.

Polský ekvivalent přísloví *Nikdy nebylo/není tak zle, aby nebylo zase dobře* je metaforický – **dobro** je přirovnáváno ke **dni**, **zlo** k **noci**.

3. *Každé zlo/Všechno zlé je k něčemu dobré.* = *Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło.*

Opět nám lidská zkušenost radí, abychom se upokojili, protože vše zlé, čím si musíme projít, nás obohatí a v budoucnu nám tato zkušenost bude ku prospěchu.

4. *Ze dvou zel vybírej to menší.* = *Z dwojga złego mniejsze wybieraj/wybieraj. Nebo starší podoba: Z dwojga złego, imaj się mniejszego.*

Okřídlená slova, která se připisují Sokratovi, nám doporučují, že pokud existují dvě možnosti, z nichž ani jedna není ideální, máme si vybrat pro nás tu jednodušší, abychom se vyhnuli něčemu ještě horšímu. Opět vidíme, že co je nám nepříjemné nebo je pro nás špatné je tradičně označováno jako „zlo“.

5. *Strč na svini zlatohlav, přece svini zůstane.* = *Świnia świnia, choćby na sobie złote sadło miała.*

³ Bartmiński, J., 2001, s. 125

⁴ Skorupka, S., 1989, s. 845-846

Není důležité, jak člověk vypadá, ale jakou má povahu, chování. Špatný člověk může mít sebelepší zevnějšek, ale stejně je špatný. Zlý nebo špatný člověk je přirovnáván ke **svini** stejně v české, jak i v polské verzi tohoto přísloví.

6. *Dobrého pomálu. = Nie garścią cukier jedzą.*

Dobrych věcí je vždy málo. V polském ekvivalentu je dobro přirovnáváno k **cukru**.

7. *Zlý člověk když sám hyne, rád by celý svět zahubil.
Zły człowiek rad by wszystkich zgubił, gdy sam ginie.
Kiedy złodzieja wieszają, rad by żeby z nim wszystkich powieszono.*

Ze zkušeností víme, že špatný člověk se ani s přibližujícím se koncem nezmění. S blížící se smrtí, přeje smrt i všem ostatním.

Otázkou dobra a zla se lidé zabývali od pradávna, obyčejní lidé si svá moudra předávali z generace na generaci. Jak je patrné z předešlého textu, frazémy a hlavně parémie měly za úkol objasnit, jakým způsobem postupovat, jestliže se dostaneme do špatné situace nebo se setkáme špatnými lidmi (setkáme-li se se zlem), poradit a utěšit. Nebo prostě jen konstatovaly výsledky pozorování. „*Dobrego i karczma nie zepsuje, złego i kościół nie naprawi.*“

Summary

In this paper, called *Good and evil in the Czech and Polish phraseology*, we try to show what people think about good and evil, how this problem looked from their point of view in the past and how it looks nowadays. Idioms and especially the proverbs reflect the human wisdom and experience. They have been showing philosophy of life of some community. Good and evil are terms which were always important for people. People, on the basis of their observations, ascribed some attributes to many things around. Negative connotations in Czech and Polish *linguistic picture of the world* have for instance: wolf, snake, raven, spider, nettle, black colour or night. Positive connotations have: bee, ram or day. Proverbs suggest what to do, when we are confronted with evil or how to deal with these problems.

Bibliografie

1. Anzenbacher, Arno. Úvod do etiky. Český Těšín: Akademia, 2001. ISBN 80-200-0917-5.
2. Bartmiński, Jerzy. *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. ISBN 83-227-1699-0.
3. Čelakovský, František, Ladislav. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích: připojena je též sbírka prostonárodních českých pořekadel. Praha: Lika klub, 2000. ISBN 80-86069-04-4.
4. Čermák, František a Hronek, Jiří a Machač, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Přirovnání*. Praha: Academia, 1983.
5. Čermák, František a Hronek, Jiří a Machač, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Výrazy neslovesné*. Praha: Academia, 1988.
6. Čermák, František a Hronek, Jiří a Machač, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Výrazy slovesné A-P*. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0347-9.
7. Čermák, František a Hronek, Jiří a Machač, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Výrazy slovesné R-Ž*. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0428-9.
8. Čermák, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Výrazy větné*. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-733-5219-6.

9. Dubisz, Stanisław. *Uniwersalny Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2006. ISBN 978-83-01-14689-4.
10. Kolberg, Oskar. *Przysłowia*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1977.
11. Mrhačová, Eva a Balowski, Mieczysław. *Česko-polský frazeologický slovník*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009. ISBN 978-80-7368-633-8.
12. Skorupka, Stanisław. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1989. ISBN 83-214-0432-4.
13. Sokol, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-056-5.
14. Strig, Hans, Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: ZVON, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1992. ISBN 80-7113-058-3.
15. *Ottův slovník naučný 7. díl*. Praha: J. Otto, 1893.
16. *Wielka Encyklopedia PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. ISBN 83-01-13357-0.

Interpretace povídky Tolstého „Smrt Ivana Iljiče“

Olena Vřet'onko

Translation and Interpretation of Tolstoy's novel „The Death of Ivan Ilyich“

Abstract: *The Death of Ivan Ilyich, first published in 1886, is a novella by L. N. Tolstoy, one of the masterpieces of his late fiction, written shortly after his religious conversion of the late 1870s. The novel tells the story of the death, at age 45, of a high-court judge in 19th-century Russia. Living what seems to be a good life, his dreadful relationship with his wife notwithstanding, Ivan Ilyich Golovin bangs his side while putting up curtains in a new apartment intended to reflect his family's superior status in society.*

Keywords: *L. N. Tolstoy, russian aristocracy, artistic translation, interpretation, translation process.*

Contact: *Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, katedra slavistiky, Reální 5, 701 03 Ostrava, lena.vretonko@email.cz.*

Povídka **Smrt Ivana Iljiče** spadá do období kritického realismu a popisuje životní příběh ruského úředníka druhé poloviny 19. století. Hlavním hrdinou je Ivan Iljič, soudní vyšetřovatel, manžel, otec a především „slušný a spořádaný občan“. Tolstoj provádí důkladnou analýzu jeho myšlenkových pochodů v procesu umírání, v důsledku čehož dochází k metamorfóze mravního a duchovního života hlavního hrdiny. Ivan Iljič si uvědomí nicotnost a bídu toho, jak prožil svůj život. Veškeré základy, na nichž své zdánlivé štěstí a životní uspokojení po dlouhé roky stavěl, se zhroutily během několika posledních měsíců jeho života, kdy v bolestech umírá na rakovinu a snaží se přijít na to, proč? Proč musí umřít? Kde se stala chyba?

Úvod

Smrt je prázdná, nadčasová, přichází, aniž by potřebovala prezenci smyslu a příčiny. Své oběti se jeví být nesnesitelná, nemůže ji ustát, a proto se ji člověk pokouší zpředmětnit, ztělesnit, navazuje s ní rozhovor ve formě vnitřního monologu a snaží se s ní dohadovat ohledně řešení hádanky života a smrti. A mlčení a ticho, které je smrt ochotná člověku ve své monstrózní štědrosti a velkorysosti nabídnout, představují krajní mez, kdy se iniciativa transformuje do konfrontace tělesného utrpení a působení nadpozemských sil, jež živá lidská bytost v sobě sotva tuší, a je schopná je objevit jedině prostřednictvím vlastní introspekce.

Otázka života a smrti, problematika předložena před člověka, očitnuvšího se na prahu vlastní existence, je hlavním tématem povídky Lva Nikolajeviče Tolstého **Smrt Ivana Iljiče**. Představuje složitost a protikladnost lidského života.

Dozvídáme se v ní o příběhu obyčejného jedince, nicméně z psychologického hlediska osoby velmi diverzifikované a s přirozeným sklonem k sebelitosti a kontemplativní rozjímavosti. S odstupem let leží na své smrtelné posteli a analyzuje vlastní život od útlého dětství do současnosti. S hrůzou shledává, že pouze v roli dítěte dosáhl životního vyvrcholení v podobě ryzí lásky, upřímných vztahů a čistého myšlení. Své nejkrásnější lidské období

prožil již dávno a velmi krátce, a proto teď se mučí a trestá se za vlastní krátkozrakost, domnělou životní satisfakci a prázdné mezilidské vztahy, jež ve svém životě navázal.

V průběhu svého umírání si projde třemi fázemi iniciačního procesu: *hnitím, očištěním a zrozením nového „já“*, a díky konstelaci osobních prožitků v konfrontaci se svým nejbližším okolím dosáhne vysvobozujícího okamžiku smíření se s vlastní smrtí.

Dokáže se odpoutat od profánního, a přilnout k sakrálnímu světu, byť tyto okamžiky není s to věcně pojmenovat. Předtím je v sobě nenacházel, teprve teď začaly vystupovat na povrch. Introspektivně se na sebe obrací, oslovuje vlastní mysl, mluví na smrt, jež prosakuje každou jeho buňku, hnije v něm, a na hlodavou bolest, která jej trýzní do morku kostí. Touží odhalit, dešifrovat význam svého umírání, pochopit záhadný příchod této smrti, postihnout její smysl.

Pak se obrací na Boha, přičemž sám neví, zda v něj věří. V konečné fázi přijme vlastní osud, zažije vnitřní přerod, dosáhne „duchovní proměny člověka *vnějšího ve vnitřního*“,¹ odpustí sobě a svým bližním, a umírá šťasten. Umírá totiž se zázračným prozřením, že daná zkušenost je teprve prvním krokem, jenž v sobě skrývá tajemství lidské existence. Odhází do hlubin neznámá, překročí hranici oné „věčné záhady života a smrti“, a nám nezbývá nic jiného, než tiše předpokládat, co objevil Ivan Iljič za jejím prahem.

Povídka *Smrt Ivana Iljiče* je tak svým tematickým celkem velmi blízká povídce Vladimíra Odojevského **Zpověď vládního rady**, v níž pozorovatel rovněž sleduje nebožtíka. Ten leží na smrtelné posteli a pozůstalý se s ním loučí. Náhle se před ním mrtvý zjeví jako živý, ruku si položí na břicho a ulpí na „svého hosta“ prázdnými očima: „*Pohled na mrtvého vás nutí, abyste se pozorně podívali na objekt ještě mnohem trapnější – na sebe samé, probouzí ve vás potřebu horečné činnosti, vytrhuje vás z vaší blažené lhovosti, do níž jste se jako do hladké ledové kory uzavřeli před vším pozemským*“.²

Charakteristika povídky

Povídka *Smrt Ivana Iljiče*, spadající do realistického proudu ruské literatury 19. století, retrospektivně odráží životní příběh Ivana Iljiče Golovina – obyčejného ruského úředníka. Obsahová struktura povídky se vyznačuje uměleckou vyzrálostí a autentičností. Autorovi se v ní podařilo mistrovsky odrazit sebedetailnější životní nuance ruského člověka, přičemž za pomoci jednoduchých a prostých vyjadřovacích prostředků a metod.

V rámci psychologické roviny autor odráží složitost myšlenkových pochodů hlavního hrdiny, jeho subjektivní pojetí vlastního bytí a výsledek ustavičného úsilí jedince najít své místo v prostředí ruské aristokratické společnosti spoutané konvencemi.

Po celý život se hlavní hrdina snaží sociálně a společensky vyniknout v okolí, v němž žije. V důsledku však, aniž by si to sám zavčas uvědomil, přichází o sebe sama, ztrácí svou lidskou hodnotu. V mylném utkvělém domnění, že díky vlastnímu sociálnímu a kariéernímu postupu se z něj automaticky stane kvalitní člověk, dosáhne pouze vnitřní mentální degradace. A vzhledem k tomu, že si to uvědomí příliš pozdě, svůj život promarní, a nakonec mu zbývá málo času na to, aby všechno napravil, aby dosáhl vnitřního štěstí a aby mohl umřít šťastným.

Detailní popis děsivých muk Ivana Iljiče, jimiž v průběhu nemoci prochází, odráží krutou skutečnost abstraktní pravdy řízené jakousi nadpozemskou mocností: žil jsi špatně, špatně taky umřeš. A tak proces sebezdokonalování a vlastní analýza promarněného života, i když se navenek zdál být tak etický a mravní, je stěžejním bodem, leitmotivem povídky, odehrávajícím se v poslední dny života hlavního hrdiny.

¹ M. Mikulášek, Banská Bystrica 2009, str. 150.

² V. Odojevský, *Poraněné sny*, Odeon, Praha 1974, str. 79-80.

Je těžké jednoznačně identifikovat abstraktní proud této povídky. Každá z myšlenek vyvolává u čtenáře dojem, že žije svůj vlastní svérázný život. A třebaže při čtení máme pocit, že tyto ideje jsou vyjádřeny explicitně, v průběhu jejich analýzy bude recipient vyzván, aby se pohroužil do kontemplativního rozjímání a naučil se vidět mezi řádky. Proto při čtení nesmí chybět přítomnost jisté úrovně představivosti. V opačném případě jej adresát pojme jako dílo jemu cizí a obecně nezajímavé.

Celek struktury obsahové roviny zde působí majestátně. Téma umírání a smrti v této povídce můžeme interpretovat tolika různými způsoby, že po celistvém jejím přečtení se před čtenářem najednou objeví zcela nové perspektivy. A proto je v tomto případě zaručena inovace čtenářského myšlení a celkově obecné obohacení mysli.

Samotná skutečnost, že děj příběhu začíná pohřbem, vzbuzuje přirozený zájem o původ nastalých událostí. V čem spočívá příčina takového následku? A proč je tak důležité pro čtenáře již v první kapitole být obeznámen s mrtvou podobou hlavního hrdiny? S jeho podivně vystouplým nosem, jako by navoskovaným žlutým čelem a těžkým mrtvým tělem utopeným spolu se ztuhlými údy v rakvi. Na druhou stranu jeho tvář vypovídá o dobrém konci, pokojném a šťastném. V dnešní podobě je jeho obličej krásnější a důstojnější než zaživa.

Taktéž se nelze nepovšimnout, jak záměrně je v povídce vystavena do popředí myšlenka **lidské ješitnosti, bezděčné lživosti a vykalkulovaného egoismu**, kdy přátelé, kteří se dozvědí o smrti svého bližního, pocítí namísto upřímné soustrasti sobecké zadostiučinění, že se to stalo někomu cizímu, a ne jim. Nakolik lhostejný a prázdný musí člověk být ve své podstatě, aby v sobě nenašel špetku lítosti nad ztrátou někoho, koho si myslel, že má rád? Copak opravdu musí fyzicky umírat, aby byl ochoten vstoupit do svého nitra s pokorným postojem a sebekritickou introspekcí?

Povídka se taktéž vyznačuje **popisem aristokratické ruské společnosti 19. století**, v níž se Ivan Iljič narodil, žil a zemřel. Přičemž její lživosti a zhoubnosti málem podlehl. Nehledě na to, že hlavní hrdina svým osobním cílům a ambicím, vycházejícím právě z předpokladů této společnosti, dával nesmírnou váhu, a veškeré své snahy soustředil na dodržování tzv. bytí comme il faut (tj. žít jak se sluší a jak se patří), nakonec právě tato zdánlivá slušnost a předstíraná lež se staly jeho úhlavním nepřítelem v boji mezi životem a smrtí.

Zde autor zkoumá psychologii hlavní postavy, jak se na jejím životě odrazilo zdánlivě vysoké společenské postavení, jehož dosáhla. Nezbytným v takové situaci bylo zobrazit celou síť ruského společenského světa, přátelských a rodinných vztahů, do nichž vnitřně zasahuje autor prostřednictvím nemocného Ivana Iljiče, který je dnes již ochoten připustit drsnou realitu prázdného, i když navenek úspěšného života. Zůstává totiž na své smrtelné posteli naprosto sám, dívá se smrti tváří v tvář, polemizuje s ní. Lamentuje na vlastní osamělost, na lhostejnost ze strany nejbližších, na předstíraný zájem toho, kdo jej léčí.

Vnitřní monolog, jenž prostupuje celou povídkou až do samotného jejího konce, a proud myšlenkových pochodů, které do podrobnosti rozebírají zákonitosti psychologických procesů Ivana Iljiče, dovádí nejen samotného hlavního hrdinu, ale především čtenáře, k objevování skutečných životních hodnot, mravní čistoty a návratu k Bohu.

Prostřednictvím fyzického martyria, jímž hlavní hrdina prochází, odhalí skrytou pravdu o sobě samém a o svých bližních. Vysokou sebeanalýzou dospěje k hrůzostrašnému zjištění, že způsob jeho milovaného „comme il faut“ života, na něhož byl Ivan Iljič obzvlášť pyšný, byl špatný. A tento nový retrospektivní náhled zcela změní způsob jeho pohledu na proces umírání. Najednou Ivan Iljič si uvědomí, jak intenzivně mezi sebou tyto dva abstraktní světy bojují: svět povýšenecké aristokracie, v níž žil, a svět prostého lidu s čistou duší v postavě kantýnského Gerasima.

V důsledku rychlého střídání nálad a dojmů hlavního hrdiny, dochází k neustále oscilaci nemocného v **hledání pravdy a lži**, skutečnosti a předstírání, v rozeznání mezi upřímností a záměrným pokrytectvím. Nakonec se zoufale podívá pravdě do očí a přizná si, že o svůj skutečný život již dávno přišel, a musel se vydat do daleké minulosti, aby jej znovu našel.

Spodní proudění vnitřního života jej zanechá daleko zpátky do minulosti. Ivan Iljič se **navrátí ke svému dětství**. Vzpomíná na chůvu, bratra, hračky, na dobré jídlo, které měl tak rád. Tento krok je jedním z klíčových pro vnitřní očistu hlavního hrdiny a pro jeho duševní zrání. Díky němu si uvědomí, jak prázdný a nenaplněný život měl, a jak pouze jako dítě zakusil jeho skutečnou hodnotu. A třebaže byl vždycky obklopen rodinou, přáteli a prací, dnes mu nezbyl nikdo:

„Začalo to na právní vědě. Tam Ivan Iljič dokázal vidět něco skutečně ryzího: radost, opravdové přátelství, skutečná naděje. Jakmile však postupoval dál do vyšších tříd, začalo se to pomalu tratit.“

Zůstaly mu pouze vzpomínky na to, jak byl malým hochem. Tehdy s ním byl někdo, kdo by jej pochopil, objal, podržel a ujistil:

„Toužil po tom, aby ho někdo k sobě přitulil, políbil, poplakal si nad ním – přesně tak, jako když se mazlíte s dítětem a utěšujete ho. Ivan Iljič věděl, že je váženou osobou a že už má šedivé vousy, ale přesto si to velmi přál.“

V okamžiku, kdy se Ivan Iljič bolestně loučí s vlastním životem, velmi lituje, že ho prožil prázdně a bezmyšlenkovitě. Zároveň je již připraven tuto realitu přijmout jako fakt, smířit se s novou situací, protože to tak musí být. Ivan Iljič to cítí. Musí se *odrhnout* od tohoto života. Zde již pro něj není místa. Je třeba kráčet jinam.

Vlastní čtenářské postřehy

Smrt Ivana Iljiče není jen obyčejný rodinný příběh ruské domácnosti, jejíž vzájemné vztahy a poměry, životní priority a cíle L. N. Tolstoj popisuje. Rozvíjením a postupným odhalováním nejhlubších a skrytých myšlenek jejich představitelů do popředí tohoto příběhu vystupuje určitá **litanie**, z níž plyne ponaučení pro každého jednoho z nás. Každého, kdo si v mládí vyhlédne různé ideály. Každého, kdo se snaží být něčím výjimečným a cítí se být povoláným k vyšším cílům, k lepšímu životu. Až si nakonec nedokáže vážit nikoho jiného a s pohrdavou vlídností se nad ostatní povyšuje. Lepším člověk tedy není. Z povídky vyplývá ponaučení pro každého, kdo se při jejím čtení a v jejím příběhu najde, uvidí v ní sebe samého a uvědomí si, že skutečným životním vyvrcholením není snaha se zviditelnit či vyniknout. Neboť cítit se být výjimečný umí každý. Dokázat však prožít kvalitní život každý nedokáže. Život, jenž překypuje touhou po hledání vyšších než pozemských blah. Život, v němž se nenajde místo pro sobectví, prolhaný kariérní a sociální entuziasmus, chladná lhostejnost, nenávisť.

Smrt Ivana Iljiče je **příběhem s tajemstvím**, který již od první kapitoly ve mně vyvolal zvědavé napětí a potřebu jeho následného rozuzlení, pochopení, interpretace. Napětí, jehož podstata tkví v krátkých, nicméně velmi výstižných tezí: hlavní hrdina zemřel; byl nemocný; fyzicky trpěl; jeho blízcí a známí tuto skutečnost vnímají lhostejně; koná se pohřeb. A pak se musím ptát: *skutečně si Ivan Iljič zasloužil takto odejít? A následně: zasloužíme si každý svoji smrt v takové podobě, jak přichází?*

Při čtení této povídky jsem si již od samotného začátku položila otázku, co je hlavním námětem, leitmotivem příběhu? Je to **smrt? Anebo příčina této smrti?**

V průběhu umírání se s hlavním hrdinou odehrává proces, kdy duševně ba dokonce duchovně vyzraje. Možná že objektivnost příběhu bude stěžejním bodem pro každého čtenáře, aby jeho sdělení každý pochopil tak, jak ho chápat má.

Holý fakt, jenž v první kapitole vystupuje do popředí, že smrt Ivana Iljiče je všem, kdo jej dobře znal a miloval, naprosto lhostejná, dolehl na mě jako na recipienta mrazivým závanem **kritického realismu**. Aníž bych chtěla, dostala jsem se do okamžité konfrontace, zda tato skutečnost je analogická s prostředím, v němž žiji? A zda je stejná ve mně? Musela jsem se zamyslet nad bezúhonností a ryzostí životních ambicí dnešní společnosti, a ptát se, zda i ona se vyznačuje toutéž bezděčnou apatií a chladnou odměřeností vůči ostatním?

„Jakmile se pánové, kteří se sešli v pracovně, dozvěděli, že je Ivan Iljič po smrti, první, co je napadlo, bylo, jak nastalá událost ovlivní jejich kariérní povýšení nebo pracovní postup jejich kolegů.“

Hloubka myšlenkových pochodů ve mně vyvolala úvahy nad **pomíjivostí** života, kterou si Ivan Iljič začíná v důsledku postupu nemoci stále víc uvědomovat. Daná pomíjivost úzce souvisí se společností, v níž skutečnou moc nabývají pouze pozemské věci. Tyto profánní touhy představují klíčový zájem jejich příslušníků a jeví se být jako břímě, jež dobrovolně a vědomě vleče na svých zádech. Břímě, které narostlo do obludných rozměrů a jemuž není nic posvátného.

Spojení mezi člověkem a Bohem je vlivem „konzumu“ přerušeno, a tak je Ivan Iljič nucen prostřednictvím svého osudu objevit cestu zpět a navrátit se ke **správnému životu**, svému **původnímu „já“**, navrátit se k **duchovní prapůvodní podstatě svého bytí**. Zde se Tolstoj ubírá cestou od křesťanského realismu k mikropsychoanalýze hlavního hrdiny.

Ohlédnutí bylo pro Ivana Iljiče nezbytné, jakmile se však vydal touto cestou, vsadil své vlastní „já“ na nejistou kartu. Ohlédnutí jej nečekaně ochromilo, znehybnilo všechno, čím dosud žil. Duchovní bytost Ivana Iljiče, jež byla kdysi skrytá za maskou svého profánního „já“, dnes je již připravená naslouchat svému vnitřnímu hlasu, „hlasu svědomí“, které v momentu existenciálního „nárazu“, „otřesu“ touží bytí samo sebou.³ Jakmile se musíme takto ohlédnout, vždy to pro nás představuje v určitém smyslu smrt (tělesnou, nebo duševní). A třebaže na konci ohlédnutí spatříme „světlo“ (tj. „porozumíme“, zažijeme zkušenost tzv. „miniprozření“), v konečném výsledku může být pro náš život osudovým. Ivan Iljič tedy prostřednictvím svého vnitřního hlasu naslouchá, má oči otevřené a dívá se do tmy. V duchovním naslouchání hledá odpověď, touží **porozumět**, volá, a v mlčení a tichu, které mu smrt nabízí, touží vidět, pochopit. Zápasí s její marnivou silou, hádá se s ní, nicméně proud jejího dění je mnohem silnější, než Ivan Iljič, kamsi jej unáší, a on není s to z něj vystoupit.

Zkušenost Ivana Iljiče je sice individuální, avšak právě díky autentičnosti příběhu a podrobné analýze jeho osobních prožitků, se tato zkušenost transformovala do mého myšlení a našla si v něm své nezastupitelné místo.

Týká se vnímání **pomíjivé prchavé existence**, která vzbuzuje v člověku hrůzostrašnou obavu z životní prázdnoty jako neuchopitelného plynutí, jehož podstatu může představovat cokoliv. A tak se jí snažíme veškerými prostředky zaplnit, zastřít tu propast, na níž stojíme (a nebo jednou budeme zajisté stát), a zříme, jak se v ní všechno ztrácí.

Tato nenaplněná prázdnota dovede Ivana Iljiče do krajního morálního úpadku a on zoufale pochopí, že byl vtažen do boje, a aniž by se mohl sám rozhodnout, ta nekonečná propast jeho minulosti s ním hraje krutou hru a trpělivě čeká, až se do ní Ivan Iljič propadne, nechá se vcucnout jejím bezedným jícnem a zanikne v ní.

A třebaže zpočátku na existenci Boha a Ďábla, dobra a zla a ustavičného boje mezi těmito dvěma neuchopitelnými entitami, nevěří, v důsledku vlastního marného boje o zaplnění svého nitra, zjišťuje, že představitelem zla je tady právě on, Ivan Iljič, jakožto příslušník a zastánce zlé společnosti. Trvá však dlouho, než Ivan Iljič projde tímto namáhavým procesem, a všechno si uvědomí. A za okamžik blaha, jež v těsné blízkosti své

³ Viz M. Mikulášek, Umění interpretace, „duchovní naslouchání“ str. 138 – 141.

smrti vnímá, zaplatí velmi vysokou cenu. Vzdá se sám sebe (díky čemuž odpustí! Odpustí sobě i svým bližním), vzdá se všeho, čeho kdy dosáhl a co pro něj onehdy mělo hodnotu. Prožije moment zasnění. Nicméně této ceny nelituje, umírá šťasten, vidí naději, vidí světlo:

„Ivan Iljič začal hledat někdejší pocit strachu, nyní tu ale již nebyl. Kdepak je? Jakápak smrt? Nikdy tu žádný strach nebyl a ani smrt tady nebyla. Namísto smrti bylo světlo.“

Aby se adept z této pomíjivé existence mohl nějakým způsobem osvobodit, musel si projít **znovuzrozením myslí** a **obrátit se** k duchovnímu světu. A třebaže každé *obrácení* by v sobě (zdá se) mohlo nést provázanost tělesného pokroku s pokrokem duševním a duchovním, došlo v případě Ivana Iljiče k progresu pouze toho druhého. Avšak čím víc přicházel o své fyzické tělo, tím více sílil jeho duch: měnil své myšlení, přemísťoval se na onu „druhou stranu“, a protože to gradovalo velmi pomalu a postupně, došel k duchovní proměně dřív, než tento svět opustil. Ivan Iljič „pochopil“, v čem spočívá ono „tajemství“ duchovního doteku. A tak to bylo, podle mě, správně.

Vyměnil své rozumové myšlení za cit, světské blaho a štěstí za duchovní naplnění. Iniciační čtení příběhu tak vyvstane do popředí i v okamžiku, kdy se čtenář po dočtení poslední kapitoly v rámci kruhové kompozice povídky vrátí k té první, a připomene si nebožtíkův „krásný“ a „důstojný“ obličej. Mimika jeho tváře, z níž zemřelý vydal svědectví o světě a svému vztahu k němu. Prozrazoval lehkost, s jakou opustil svůj život, a jistotu, že tentokrát udělal všechno tak, jak udělat měl:

„Jeho obličej však zůstal krásný, a dokonce nyní vypadal důstojněji než zaživa. Petr Ivanovič v jeho tváři objevil výraz, který prozrazoval, že všechno potřebné bylo uděláno, přičemž to bylo uděláno správně.“

Rovněž v něm pozorovatel (Petr Ivanovič) spatřil něco naléhavého, jakési zdánlivě výstražné gesto varování pro ty, kdo tady zůstali. Nebožtík v roli revenanta, jenž ve svém mrtvém těle **proráží do myšlenkového světa živých**, nazírá přímo do mysli pozorovatele a snažil se ho na něco upozornit. Zároveň se však rezignovaně drží zpátky, čímž vytváří „pohyblivý“ práh mezi životem a smrtí:

„Byly v něm patrné také jisté výčitky, případně varování všem živým, které se pozorovateli zdálo nemístné, nebo alespoň pro něj určitě neplatilo.“

Postura mrtvého těla Ivana Iljiče podle mě již od samotného začátku povídky vypovídá o typu příběhu. O protikladu života a smrti, dobra a zla. Ambivalence krásy mrtvé tváře a ztuhlého mrtvého těla. Protichůdnost pokoje, jež mrtvé tělo vyzařuje, a vnitřní nejistoty, již pozorovatel ve své živé mysli vnímá.

A jako poslední bych ráda zmínila „samotu“. **Samotu** a **osamělost**, již prožíval Ivan Iljič v průběhu svého umírání. Samota Ivana Iljiče totiž nese ve své podstatě hluboký smysl a význam. Existence této samoty je naprosto logická a její absence by mohla, zdá se, narušit přirozený proces lidského prozření. Dotkla se mé duše zřejmě nejvíce a odhalila v ní nové dimenze **poznání**, **prozření**, nalezení vlastního já. Poznání totiž není pouhým faktem, je to **prožitek**, ontologická zkušenost každého jedince **zvlášť**, jiným způsobem a v jinou dobu. Toto miniprozření, jež nese s sebou **úžas**, je subjektivní a natolik „vnitřní“, že je naprosto nesdělitelné, dá se pouze nastínit a poodhalit. Proto nakonec zůstává člověk sám. Je všemi opuštěný. S nikým nemůže tuto zkušenost sdílet, je opuštěný a vydaný napospas vlastnímu osudu, myšlenkám, kontemplaci a dalekému jsoucnu, jehož nepatrnou část odhalil teprve nedávno.

Subjektivní interpretace díla může mít velmi rozvrstvenou podobu. Mé osobní dojmy předčily veškerá má původní očekávání. Díky rozvrstvenému myšlenkovému schématu, jež bylo do povídky vmontováno, a díky prostým, zároveň však výstižným jazykovým prostředkům, které zde autor použil, jsem byla plně vtažena do děje, jehož součástí jsem se mohla na krátkou dobu stát.

Mohla jsem si vychutnat každé sousto nové myšlenky, ztotožnit se s ní, a když jsem jednotlivé věty překládala, měla jsem ojedinělou možnost se nad nimi zamýšlet a zkoumat jejich význam.

Poslání povídky L. N. Tolstého je velmi jednoduché. Žít správný život. Umění být opravdovým člověkem: mít hodnotného kontemplativního ducha, umět ho v sobě najít. A především: **naučit se myslet**. Hloubat ve vlastním duchu, hledat v něm to, co můžeme najít pouze my. A protože v dnešním postmoderním světě, jenž na jednu stranu klade důraz na jedince, na stranu druhou jej však paradoxně eliminuje jakožto ojedinělou samostatně myslící bytost, je číst podobná díla podle mého názoru velmi důležité a přínosné. A třebaže povídka vyšla na konci 19. století, její poselství je pro dnešní společnost více než aktuální. A kdo jej nebude číst jako iniciační dílo, přečte si tuto povídku jako příběh. Smutný příběh o předčasně smrti obyčejného člověka, příběh, jenž se může stát součástí života každého z nás.

Závěr

Poselství povídky mě zajisté inspirovalo na celý život, prohloubilo mé náboženské a filozofické myšlení, naučilo mě „myslet“, zkoumat svůj život a hledat nové příležitosti, kudy a jak v něm kráčet dál. L. N. Tolstoj jednou řekl: „*Opravdu moudrý je ten, kdo pozná sám sebe*“. A vskutku ukázal ve svém díle člověku cestu, jak toho dosáhnout. Neboť „*každý chce napravit lidstvo, ale nikoho nenapadne, že by měl začít u sebe*“.⁴

Analytické myšlení L. N. Tolstého, kontempace a hluboká introspekce vnesly nejen subjektivní zkušenost do mého duševního života, ale pomohly mi uvědomit si, na kolik různorodý je svět každého jednoho z nás. Na kolik bohatý ve své podstatě musí Bůh být, když obdařil člověka tolika vzácnými dary.

Umělecký styl L. N. Tolstého je výjimečný, ojedinělý, a tudíž naprosto neopakovatelný. Tolstoj nevytváří pouhé myšlenky, které v slovní podobě přenáší na papír, ale verbalizuje duši člověka, jeho vztah s vlastním nitrem, jeho vztah s Bohem. A toto činí jeho dílo naprosto unikátním.

Summary

The main message of this novel has certainly inspired me all my life. It has also deepened my religious and philosophical way of thinking, I also learned how to „think“ and explore my life and how to seek new opportunities in my lifecycle. L. N. Tolstoy once said: „*The one who knows himself is truly wise*“. And indeed, he showed us the way how to reach it. For „*Everyone wants to correct mankind, but no one thinks that he should start with himself*“. Tolstoy's analytical thinking, contemplation and deep introspection have brought subjective experience into my mental life. Thanks to that I realized how different is the world of every person in this world. God, he must be so rich to endow people with so many precious gifts. Tolstoy's style is absolutely unrepeatable. He doesn't create just „ideas“, Tolstoy verbalizes human soul, our mental attitude, our relationship with God. That's why his masterpiece is absolutely exceptional.

Bibliografie

1. Fišer, Zbyněk. *Překlad jako kreativní proces*. Brno: Host, 2009. ISBN 978-80-7294-343-2.
2. Hrdlička, Milan. *Literární překlad a komunikace*. Praha: DeskTop Publishing, 1997. ISBN 80-85899-22-1.

⁴ Citát L. N. Tolstého

3. Jehlička, Miloslav. *Lev Tolstoj vypravěč a vizionář*. Ústí nad Labem: Ústav slovansko-germanských studií UJEP, 1999.
4. Levý, J. *Umění překladu*. Praha: Ivo Železný, 1998. ISBN 80-237-3539-X.
5. Maurice Merleau-Ponty. *Svět vnímání. Objevování vnímaného světa*. Praha: OIKOYMENH, 2008. ISBN 978-60-7298-287-5.
6. Mikulášek, M. *Umění interpretace „Techne hermeneutiké“*. Banská Bystrica: Fakulta humanitních věd Univerzity Mateja Bela, 2009. ISBN 978-80-8083-672-6.
7. Mikulášek, M. *„Zření duchovního kosmu“ a „ars interpretandi“*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. ISBN 978-80-7368-582-9.
8. Odojevskij, V. *Poraněné sny*. Praha: Odeon, 1974.
9. Pechař, Jiří. *Interpretace a analýza literárního díla*, Praha: Filosofický ústav AV ČR, 2002. ISBN 80-7007-163-X.
10. Tolstoj, L. N. *Smrt Ivana Iljiče*. Praha: Československý spisovatel, 1959.

Slovenské jazykové poradenstvo ako súčasť slovenskej jazykovej politiky a kultúry jazyka

Robert Wilgocki

Activity of institutions of Slovak language guidance as the part of Slovak language policy and language culture

Abstract: *This paper contains the most important pieces of information about the role of language guidance in a contemporary situation in Slovak language policy and language culture as well as in the Slovak language history. It also pays attention to the phonetical, morphological and lexical problems with which Slovak language users turn to the institutions of Slovak language guidance. Analysis of these questions can help with creating a language map with the most difficult parts of Slovak orthography, grammar and vocabulary.*

Key words: *language guidance, language culture, language policy*

Contact: *Uniwersytet Jagielloński, Bydgoska 19B, 30-056 Kraków, wilgocki.robert@gmail.com*

1. Jazykové poradenstvo ako súčasť jazykovej politiky a jazykovej kultúry

Jazykové poradne a okienka ako súčasť jazykovej politiky a jazykovej kultúry plnia významné úlohy pri šírení a propagácii kodifikovanej normy spisovnej slovenčiny.

Istý problém predstavuje už samotný pojem *jazyková politika*, ktorý by podľa niektorých bádateľov mal obsahovať predovšetkým rozhodnutia prijímané štátom, orientované na výskyt, regulovanie a používanie jazyka na istom území. Cieľom týchto opatrení je zabezpečiť vývin a právne postavenie spisovnej variety národného jazyka. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky sa v tejto oblasti podnikli viaceré kroky. Už v 1. odseku *Ústavy Slovenskej republiky* slovenský jazyk sa vyhlasuje za štátny jazyk na území SR, ktorý má prednosť pred ostatnými jazykmi. V roku 1995 bol schválený *Zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky*, ktorý reguluje používanie štátneho jazyka vo všetkých oblastiach spoločenského a kultúrneho života. Viaceré neskoršie novely stanovujú sankcie v prípade porušenia jazykového zákona. V najnovšej novele z februára 2011 však bola táto možnosť ohrozená a v budúcnosti sa malo považovať o jej výlučení. Istý čas problém slovenskej jazykovej politiky predstavovalo postavenie menšinových jazykov. Táto otázka však bola vyriešená ešte pred vstupom Slovenska do Európskej únie. V roku 1999 bol prijatý *Zákon o používaní jazykov národnostných menšín* a v roku 2001 Slovensko ratifikovalo *Európsku chartu regionálnych alebo menšinových jazykov*. Špeciálne postavenie na území SR majú nasledujúce jazyky: maďarský, český, rusínsky, ukrajinský, nemecký, poľský, chorvátsky, ruský, bulharský a rómsky. Kultúra národnostných menšín sa rozvíja vydávaním tlače, sieťou štátnych divadiel, múzeí zameraných na národnostnú problematiku atď. Slovenský rozhlas a televízia vysielajú programy pre národnostné menšiny.

Na druhej strane, pri skúmaní úlohy a cieľov jazykového poradenstva z pohľadu jazykovej politiky¹ je dôležité, aby sme si uvedomili, že jazykové poradenstvo je súčasťou

¹Jazykovú politiku pre potreby tohto príspevku chápeme ako:

jazykového plánovania, ktoré definujeme ako *regulačnú činnosť v oblasti jazyka, ktorú realizuje štát prostredníctvom svojich inštitúcií, organizácií alebo isté autoritatívne subjekty* (Dolník 1999:219), a pod ktorým rozumieme kodifikačnú, propagačnú a prevenčnú činnosť týchto inštitúcií a organizácií s cieľom *formulovať predpisy, poučky, rady na používanie konkrétneho jazyka, resp. skúmať normy a vypracúvať kodifikáciu* (Horecký 1997:61). Z tohto pohľadu je úlohou jazykovej politiky rozširovať a propagovať kodifikovanú normu spisovnej variety (porov. Czerwiński 2005: 36 – 37), čo je taktiež otázkou jazykovej kultúry a najdôležitejším cieľom jazykového poradenstva. Vzhľadom na túto úlohu, opatrenia v oblasti jazykovej politiky regulujú aj právne postavenie jazykovedných pracovísk zodpovedných za vývin štátneho jazyka, vrátane jazykových poradní a jazykových okienok. Podľa *Zákona*, orgánom zodpovedným za vývin a legislatívne zabezpečenie funkcií národného jazyka sa stalo Ministerstvo kultúry SR, ktoré taktiež vyhlasuje kodifikovanú podobu štátneho jazyka na návrh odborných jazykovedných pracovísk. Slovenský národný jazyk sa skúma predovšetkým v *Jazykovednom ústave Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied*, ktorý vznikol v roku 1943. *Ústav* sa venuje základnému výskumu slovenského jazyka, tvorbe výkladových, prekladových a špecializovaných slovníkov a popularizačnej činnosti v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. V rámci *Ústavu* funguje aj najstaršia jazyková poradňa na Slovensku – *Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV*. Z pohľadu takto chápanej jazykovej politiky plnia poradne a okienka dôležité úlohy pri šírení kodifikovanej podoby slovenčiny a zvyšovaní jazykovej úrovne jej používateľov. Ako uvádza česká bádatelka L. Uhlířová:

Základní role jazykové poradny je přirozené role poradní, jak vyplývá už ze samého názvu: Kdokoli má dotaz týkající se češtiny, má možnost se obrátit na pracovníky jazykové poradny, ať už telefonicky, písemně, při osobní návštěvě nebo elektronickou cestou, a obdrží na svůj dotaz odpověď – radu. (Uhlířová 2009:202).

Týmto *jazyková poradna ovlivňuje neboli reguluje jazykové chování uživatelů* (Uhlířová 2009:202), lebo, ak môžeme predpokladať, každá osoba, ktorá sa obracia na poradňu, bude v svojich jazykových prejavoch používať odpoveď, ktorú jej poradňa poskytla. Takto sa realizuje aj úloha jazykovej kultúry – na jednej strane poradne vyhovujú potrebám používateľov jazyka, na druhej zase ovplyvňujú ich jazykové správanie a týmto zvyšujú úroveň jazykovej kultúry.

2. Dejiny jazykového poradenstva na Slovensku

Začiatok jazykového poradenstva na území Slovenska siaha až do konca 18. storočia, do prvých pokusov o kodifikáciu slovenčiny. Veľký význam mali polemiky medzi bernoľákovcami a J. I. Bajzom, v ktorých sa po prvýkrát v dejinách slovenčiny zdôvodňujú jazykové problémy týkajúce sa pravopisu a výslovnosti. K vývinu jazykového poradenstva prispeli taktiež štúrovci, ktorí jazykové otázky objasňovali prostredníctvom časopisov a listov (porov. Krajčovič, Žigo 2002: 135 – 140). Je dôležité si uvedomiť, že táto činnosť nemala inštitucionalizovaný charakter. Stalo sa tak až založením *Maticy slovenskej* v Martine v roku 1863. Ťažiskom jej činnosti bolo úsilie o celonárodné rozšírenie, konštruktívne ustálenie a zdokonaľovanie kodifikácie spisovnej slovenčiny (porov. Krajčovič, Žigo 2002:199). V dôsledku silnejúcej maďarizácie bola *Matica* zatvorená už v roku 1875. Až do roku 1919

[...] całokształt działań instytucjonalnych, zwłaszcza edukacyjnych i prawnych, których celem jest funkcjonowanie określonego języka w zaplanowanej postaci (poprawnej, wolnej od wulgaryzmów, nadmiaru zapożyczeń), promowanie jego rozwoju oraz współistnienie z innymi językami (zwłaszcza w państwach wielojęzycznych) (Zgólkowa 2001:229).

na Slovensku chýbala jazykovedná inštitúcia, zodpovedná za výskum a starostlivosť o slovenský národný jazyk.

Vzhľadom na jednotu slovenského a českého národa, ktorá bola základom prvej Československej republiky, v prvej dekáde medzivojnového obdobia slovenčina stále nevyhovovala potrebám spoločenskej komunikácie, najmä z hľadiska odborných a vedeckých termínov. Vďaka *Matici* a práci národnostne orientovaných jazykovedcov však výskum spisovnej slovenčiny mohol pokračovať. Slovenčina sa nachádzala pod neustálou hrozbou bohemizmov a germanizmov, dôsledkom čoho v roku 1932 puristicky orientovaní jazykovedci pod vedením H. Barteka začali vydávať *Slovenskú reč*, prvý časopis venovaný problémom jazykovej kultúry. V tomto časopise sa uverejňovali články, ktoré mali poukazovať na správnosť domácich výrazov, odstraňovať rozkolísanosť normy a zabraňovať nežiadúcemu prenikaniu cudzích slov do slovenskej spisovnej lexiky.

Prvá jazyková poradňa vznikla na Slovensku spolu s *Jazykovedným ústavom L. Štúra Slovenskej akadémie vied*. Táto jazyková poradňa je dodnes najväčšou a najvýznamnejšou jazykovou poradňou na území Slovenskej republiky. Každoročne sa na ňu obracia asi desaťtisíc ľudí.

Tabuľka č. 1. Počet otázok, na ktoré každoročne odpovedá Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV.

Rok	Počet listovných a elektronických otázok	Počet telefonických otázok	Spolu
2004	862	8673	9535
2005	1100	9421	10521
2006	1513	9154	10667
2007	1839	9078	10917
2008	1945	7648	9593
2009	2133	8597	10730
2010	cca 2200	6656	cca 8856

Od začiatku činnosti *Jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV* fungovala telefonická a listovná poradňa. V roku 2003 bola vzhľadom na rastúci význam elektronických médií v poskytovaní a prenose informácií, zriadená aj internetová poradňa.

Na podnet pracovníkov *Jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV* vznikla v roku 1952 *Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu*. Ako uvádza I. Jenča:

Ovplyvňovanie jazykovej kultúry prostredníctvom vysielania Slovenského rozhlasu možno hodnotiť z dvoch pohľadov – z hľadiska celkovej úrovne dodržiavania jazykových noriem vo vysielaní a z hľadiska schopnosti rozhlasu ovplyvniť jazykovú kultúru prostredníctvom konkrétnych programových útvarov s edukatívnym zameraním (jazykovými poznámkami, tematickými publicistickými besedami, umelecko-slovesnými reláciami). I keď druhá podoba ovplyvňovania jazykovej kultúry má vo vysielaní nápadnejšiu formu, jazykové povedomie verejnosti výraznejšie ovplyvňuje tá prvá, teda celková úroveň vysielania (Jenča 2009:103).

Nesmieme zabúdať, že celková úroveň vysielania, napr. prejavy hlásateľov, majú oveľa väčší vplyv na jazykovú kultúru než akýkoľvek program venovaný jazykovým otázkam. Pracovníci rozhlasovej poradne si to uvedomujú a ich činnosť sa okrem vysielania programov orientovaných na jazykovú kultúru (napr. *Slovenčina na slovičko*) zameriava aj na zvyšovanie úrovne jazykovej kultúry v moderátorských prehovoroch.

Každý redaktor *Slovenského rozhlasu* sa po nástupe musí podrobiť hlasovej a jazykovej skúške, po ktorej sa určí ďalší postup prípravy. Výkony moderátorov sa posudzujú

na základe odposluchov, ktoré robí jazyková sekcia ako poradný orgán riaditeľa. Jazyková kultúra redaktorov sa zvyšuje aj prostredníctvom celoročných seminárov a vydávaním jazykových poznámok pre internú potrebu. V roku 2001 išiel *Slovenský rozhlas* ešte ďalej a vytvoril internú jazykovú poradňu pre redaktorov, na ktorú sa môžu obracať s otázkami ohľadom slovenčiny.

3. Analýza jazykových porád

Aby sme presnejšie ukázali úlohu jazykového poradenstva na Slovensku, urobili sme analýzu činnosti *Jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV* a *Jazykového okienka* na stránach *Teletextu Slovenskej televízie*. Vzhľadom na obrovský počet otázok (pozri tab. č. 1), s ktorými sa používatelia spisovnej slovenčiny obracali e-mailom na *Jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV*, boli analyzované len porady z januára 2011, kedy bolo zaznamenaných 194 otázok a odpovedí.

Analýza prebiehala v dvoch stupňoch. V prvej časti sme sa sústredili na odosielateľov otázok, predovšetkým na ich profesiu. Nebolo to však jednoduché, pretože pýtajúci sa nemusia uvádzať svoje osobné údaje. Až 80 porád (42,3 %) neobsahovalo takéto údaje. Napriek tomu sa však ukázalo, že na *Poradňu* sa najčastejšie obracajú ľudia, ktorí by mali spisovnú podobu slovenčiny používať vo svojej práci: podnikatelia (44 otázky – 22,7 %), úradníci (24 – 12,4 %) a novinári (25 – 12,5 %). Dosť často sa na jazykovú poradňu obracali vedeckí pracovníci, tlmočníci, prekladatelia a študenti, ktorí sa pripravovali k obhajobe diplomovej práce.

Druhá časť analýzy bola zameraná na najčastejšie chyby v oblasti morfológie, pravopisu, slovnej zásoby a syntaxe. Najviac otázok sa týkalo morfológie (53 otázok, 27,3 %), ktorú sme chápali v súlade s poľskou terminológiou, čiže ako tvaroslovie (37 otázok) a slovtvorbu (16). V oblasti tvaroslovia boli najčastejšie kladené otázky zamerané na:

1. skloňovanie podstatných mien cudzieho pôvodu, napr.: *area, terminál, euro, libero, e-mail, manuál, portál, voucher, seriál*, priezviská: maď. *Erdő*, angl. *Letesto, Stoa, Murray, Day, Roy*, franc. *Dupuis*;
2. skloňovanie domácich podstatných mien: gen. sg. – *kábel : kábľa* (nie *káblu*), *Slovan : Slovana* (nie *Slovanu*), lok. sg. – *Zohor : v Zohore* (nie *v Zohori*) a nom. pl. m. r. – *dedič : dedičia* (ale správne je taktiež *dediči*); gen. pl. ž. a s. r. – *ťahadlo : ťahadiel* (nie *ťahadel*);

Najviac otázok z oblasti slovtvorby súviselo so správnym odvodzovaním prídavných mien od cudzích geografických názvov, napr. *Maui – mauijský, Kauai – kauajský, Molokai – molokajský*, odvodzovaním domácich prídavných mien, napr. *oddelenie – oddeľový*, nie *oddelenský*.

Veľa otázok (50, 25,8 %) sa týkalo pravopisu, predovšetkým:

1. používania malých a veľkých začiatkových písmen v názvoch úradov, ulíc, okresov, obcí, koncertov, zápasov, napr.:
 - a. *Kancelária prezidenta Slovenskej republiky* (nie *kancelária prezidenta Slovenskej republiky*), pokiaľ ide o samostatný úrad, ale *kancelária Ministerstva vnútra Slovenskej republiky*, keď hovoríme len o časti úradu;
 - b. *ulica Mlynské nivy* (nie *Mlynské Nivy*), *Most Apollo* (nie *most Apollo*), *Tunel Sitina* (nie *tunel Sitina*);
 - c. *obec Nitra* (nie *Obec Nitra*), *mesto Zvolen* (nie *Mesto Zvolen*);
 - d. *14. reprezentačný ples* (nie *14. Reprezentačný ples*)

- e. *Rím – Večné mesto*, lebo tento názov je všeobecne známy, ale *Detroit – hokejové mesto*.
2. pravopisu cudzích slov, najmä anglického pôvodu (napr. *softvér, manažér, debut, seriál, tím, vírus*, ale aj *online, mainstreaming, e-mail, area*) – niektoré si zachovávajú pôvodný pravopis, iné sa v procese zdomáčovania adaptujú do podoby zodpovedajúcej slovenskému pravopisu.

V oblasti lexikológie (47 otázok, 24,2 %) sa najčastejšie vyskytovali:

1. otázky týkajúce sa spisovnosti istých slov, napr. nespisovné: *dokopydávač (zošivačka); volnotrep (bedminton); vopcháčík (hot-dog)*; alebo spisovné: *vybrežiť, retrodres, technohudba; vybrať si slabšiu chvíľku, vyliať s vodou aj dieťa, odvolávací údaj, gólovo sa presadiť* alebo *bodovo sa presadiť*;
2. otázky zamerané na slovenské ekvivalenty cudzích slov
 - a. prevzatých z češtiny: *botník* – slov. *skrinka na topánky*; *vrut* – slov. *skrutka do dreva*; *sdělení* – slov. *oznámenie, informácia*; *sdílení* – slov. *šíriť*; *byť na hrane* – slov. *byť na hranici*; *chyba lávky* – slov. *veľký zásadný omyl*; *zdrezirovat* – slov. *previazať*; *sebestredný* – slov. *egocentrický*,
 - b. prevzatých z angličtiny: *špeciálne tímy* (v hokeji) – slov. *presilové formácie, formácie na oslabenie*; *situation room* – slov. *videomiestnosť*; *olajkovať* – *kliknúť na Like na portalu Facebook*.

Najmenej otázok sa týkalo syntaxe (18 otázok – 9,3 %). Problémy spôsobovalo predovšetkým správne používanie predložiek, napr. *teším sa na/pre—Teba, zoznam dokumentov na previerku/k—previerke daňového priznania, bývam v/na Myjave, rozumieť nám/nás, na/v počítači* atď.

Musíme pritom konštatovať, že veľa používateľov jazyka naďalej zle chápe úlohu a funkcie, ktoré plnia jazykové poradne. Ako uvádza S. Duchková:

Je príznačné, že často práve ľudia zaoberajúci sa slovenčinou profesionálne chápu jazykovú poradňu ako svoj servis, ktorý je poruke nielen v prípade konzultácie špecifických či problematických otázok, ale aj na poskytovanie základných pravopisných a gramatických informácií, ktoré možno nájsť v dostupných príručkách (Duchková 2003: 270).

Iní zase obracajú sa na jazykovú poradňu s prosbou o analýzu právnych dokumentov (predovšetkým zákonov) v súvislosti s postaveným čiarky v inom mieste než by to malo byť. Niektorí nie sú spokojní s tým, že mená ich detí nie sú v kalendári a vyžadujú, aby ich pracovníci poradne opäť do kalendára zaviedli, atď. Medzi otázkami sa vyskytli aj prosby o korektúru textov a žaloby obyvateľov, nespokojných s úrovňou jazykových prejavov v médiách, politike atď., ktorí vyžadovali, aby „s tým poradňa niečo urobila“.

V druhej časti sme sa venovali činnosti *Jazykového okienka* na stránach *Teletextu Slovenskej televízie*, kde sa zverejňovali najčastejšie otázky z *Jazykovej poradne Slovenského rozhlasu*. V období november 2010 – máj 2011 bolo publikovaných 40 jazykových porad, ktoré sa týkali slovnej zásoby (18), morfológie (13), pravopisu (5) a syntaxe (4). Tieto porady väčšinou súviseli s rovnakými jazykovými problémami, na aké sme poukázali pri analýze činnosti *Jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra Slovenskej akadémie vied*.

4. Záver

Z analýzy činnosti jazykových poradní a okienok na Slovensku vyplýva, že jazykové poradenstvo na území Slovenskej republiky stále plní významné funkcie z pohľadu jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Jazykové poradne a jazykové okienka uspokojujú potreby

používateľov spisovnej slovenčiny, a čím prispievajú k zvyšovaniu úrovne jazykovej kultúry na Slovensku a plnia významné úlohy pri šírení a propagácii kodifikovanej normy spisovnej slovenčiny. Slováci aj naďalej považujú takéto inštitúcie za potrebné a v prípade jazykových problémov sa na ne radi obracajú, o čom svedčí stále rastúci počet otázok, s ktorými sa na ne obracajú. Dôležité je aj to, že na jazykové poradne sa najčastejšie obracajú tí používatelia slovenčiny, ktorí by spisovnú podobu slovenčiny mali správne používať v svojej práci. Ich vplyv na úroveň jazykovej kultúry je veľmi často oveľa väčší než vplyv slovníkov a rôznorodých príručiek, a týmto aj jazykové poradne prispievajú k šíreniu spisovnej slovenčiny v mediách a spoločenskom živote. Na druhej strane, analýza otázok, s ktorými sa Slováci obracajú na jazykové poradne a jazykové okienka, nám pomohla určiť tie oblasti spisovnej slovenčiny, s ktorými majú Slováci najväčšie problémy.

Summary

This paper contains the most important pieces of information about the Slovak language guidance. Language guidance is, on one hand, a part of the language policy, which means that institutions of language planning realize the goals of national language policy. The Slovak language policy is based on The Law on the State Language of the Slovak Republic, which has been valid since 1995. Other laws and norms concerning language rights were also adopted, including the European Charter of Regional or Minority Languages. In this aspect of their activity, Slovak institutions of language guidance play important roles in pervading the standard norm of Slovak language.

On the other hand, language guidance is also a part of the language culture, which means that it has a big role in promoting the knowledge about the national language, its cultivation and non-standard variations.

There is also an analysis of language advices made by Slovak institutions of language guidance which was made from on 2 aspects. On one hand, I concentrated on senders of questions, what gave me an answer to the question about which social and professional groups of language users contact institutions of language guidance the most often? On the other hand, I was also interested on the language parts which make the most problem to the users of Slovak language.

Bibliografia

1. Czerwiński M. 2005: *Język – ideologia – naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*, Kraków.
2. Dolník J., 1999: *Základy lingvistiky*, Bratislava.
3. Duchková S., 2003: *Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV* [in:] *Kultúra slova*, 37, 5, Bratislava, s. 268 – 277.
4. Horecký J., 1997: *Ciele a metódy preskriptívnej jazykovedy* [in:] *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolingvistica Slovaca 3.*, Ed. S. Ondrejovič, Bratislava, s. 61 – 64.
5. Jenča I., 2009: *Jazyková kultúra a vysielanie Slovenského rozhlasu* [in:] *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*, Ed. M. Považaj, Bratislava, s. 103 – 110.
6. Krajčovič R., Žigo P., 2002: *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava.
7. Uhlířová L., 2009: *Jak vymezit v souvislosti s prací na internetové příručce češtiny role Jazykové poradny jakožto akademické jazykověvýchovné instituce* [in:] *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*, Ed. M. Považaj, Bratislava, s. 202 – 207.
8. Zgółkowa H.(Ed.), 2001: *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań.

Jak Milena Jesenská i Julius Fučík przyczynili się do rozwoju czeskiego dziennikarstwa? Fakty i mity

Joanna Wolska

How Milena Jesenská and Julius Fučík influenced on development of Czech journalism? Facts and myths

Abstract: *Milena Jesenská and Julius Fučík are figures who have taken important place in Czech journalism. However, Jesenská is still primarily associated with Franz Kafka. Her short and extraordinary affair with the writer put her in history as a mysterious and neurotic addressee of Kafka's letters, but much more important seems to be her role as a social activist and journalist. Jesenská from 20s of XX century have become a symbol of extravagant woman, suffragist and feminist. She wrote about 400 articles, most of them were signed pseudonyms. Julius Fučík and his communist activity is judge negatively today. The journalist left behind toms of articles and reportages. After World War II he was created on hero and patriot. The illusion of the communism and the figure of Fučík has been destroyed, but in the case of Fučík and Jesenská as well, we should look once more at the achievements of their work.*

Key words: *activity, journalism, a reportage, feminism, communism, myth, war*

Contact: *Instytut Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wieniawskiego 1, 61-712 Poznań, joa.wolska@gmail.com*

Ujęcie komparatystyczne, dotyczące działalności reporterskiej Mileny Jesenskiej i Juliusa Fučíka w dwudziestoleciu międzywojennym, a także badanie ich dorobku w kontekście dialogu etyki i estetyki, prowadzi do wniosku, iż oboje, choć wydaje się, że Jesenská w większym stopniu, przyczynili się znacznie do rozwoju czeskiego dziennikarstwa.

Sylwetka Mileny Jesenskiej jest w Polsce znana głównie z trzech biografii, przełożonych na język polski.¹ Jedną z nich jest *Moja matka Milena i Franz Kafka*, autorstwa córki Jesenskiej, Jany Černej. Tytuł oryginału, *Adresát Milena Jesenská*, konotuje fakt korespondencji Kafki z Jesenską. Kolejną pozycją są wspomnienia przyjaciółki Jesenskiej z obozu w Ravensbrück, Margarete Buber-Neumann. Trzecią biografią jest książka *Ravensbrück. O Milenie Jesenskiej*, napisana przez Steve'a Sem-Sandberga, koncentrującego się na dramatyzmie życia Jesenskiej. Oprócz pozycji biograficznych rynek wydawniczy (Wydawnictwo „Czarne“) umożliwił polskim czytelnikom zapoznanie się z pozycją *Ponad nasze siły*.² Jest to przekrojowy wybór publicystyki autorstwa Jesenskiej z lat 1937 – 1939, dokonany przez Václava Buriana oraz Leszka Engelkinga, który przełożył reportaże na język polski, a także opatrzył je przedmową. Widać, iż selekcja reportaży przeprowadzona została z myślą, aby zaprezentować twórczość Jesenskiej w wielu wymiarach. Czytamy reportaże,

¹ M. Buber-Neumann, *Milena. Ukochana Kafki*, Warszawa 2003. Por. także: Černá, *Moja matka Milena i Franz Kafka*, Katowice 1993. Por. także: M. Marková-Kotyková, *Mýtus Milena*, Praha 1993. Por. także: A. Wagnerová, *Jesenská*, Praha 1996.

² Mowa o pozycji: M. Jesenská, *Ponad nasze siły*, Wołowiec 2003.

poruszające różne tematy. Motywem przewodnim są zmagania polityczno-społeczne, jednak wśród nich Jesenská porusza wiele osobnych kwestii. Oscyluje na granicy filozofii i socjologii. Każdy reportaż jest odrębną, zwartą i symboliczną historią.

Twórczość Jesenskiej pozostaje wciąż niedoceniona przez historię literatury. O jej publicystycznej twórczości nie wiemy wiele. Jest to konsekwencja kampanii milczenia zorganizowanej przeciwko niej przez Gustę Fučíkovą.³ Jesenská jest kojarzona przede wszystkim z Franzem Kafką. Przez krótki choć niezwykle romans z pisarzem przeszła do historii jako adresatka jego listów. Jednak z punktu widzenia czeskiej kultury bardziej istotna wydaje się rola, jaką spełniła, będąc dziennikarką i społeczną aktywistką. Pierwsze próby literackie Jesenská podjęła w czasopiśmie „Naše snahy“, które ukazywało się w Minervie⁴ w latach 1911/12. Znajdujemy tam prawdopodobnie jeden z pierwszych artykułów Mileny pod tytułem *Lidé umírají – lidé mizí*, podpisany A. X. Nesseyová (dziesięć lat później Jesenská podpisywała tak swoje artykuły, wydawane w „Tribunie“). Milena w 1919 roku nawiązała kontakt z redakcją „Tribuny“. 30 grudnia 1919 roku prasy czytelnicy mogli przeczytać pierwszy artykuł Jesenskiej przesłany z Wiednia, traktujący o świętach Bożego Narodzenia, podpisany inicjałami M. P. Jesenská. Od tego momentu wysyłała artykuły co tydzień, jako M. P., M. J., oraz A. X. Zajęła się również przekładem na język czeski. Tłumaczyła Werfela, Döblina, Schulza, Tołstoja, Kafkę. Na koniec kwietnia 1920 ukazał się w „Kmenie“ jej przekład *Topiče*, pierwszego rozdziału *Ameriki* Kafki.

Jesenská z lat 20. weszła do świadomości swoich czytelniczek jako symbol modnej, wręcz ekstrawaganckiej kobiety, znanej z rubryki w gazecie. Stała się jednocześnie ikoną i jej twórcą, narracją i narratorem. Tworzyła i opisywała kulturę, która szybko stała się popularna, wśród Prażanek. Charakter i styl jej artykułów miały pozytywny i świeży wydźwięk, co z aprobatą zauważały przede wszystkim czytelniczki. Tematy, które porusza w felietonach nie były wyszukane, opisywała to, co widziała, wiedeńskie życie, wiedeńskie ulice, codzienność. Między zwyczajnymi ludźmi szukała pocieszenia i oderwania od własnej biedy. Nie było dla niej problemem znalezienie tematu. Od pierwszych felietonów zauważalny był jej indywidualny, oryginalny styl. Każdym tekstem zwracała się do czytelnika i prowadziła z nim rozmowę. Była bezpośrednia, przez co nie czuło się granicy między nią a czytelnikami. Nie była ironiczna, czasem krytyczna. Nie używała w tekstach eleganckiej gry słów, przenosiła na papier życie codzienne, refleksje, debaty z wiedeńskiej kawiarni Herrenhof oraz z innych kawiarni, z których wyniosła kulturę, gdzie nauczyła się mocy słowa. Istotny był dla niej język jako narzędzie do porozumienia międzyludzkiego. Jej styl był ekspresyjny, bezpośredni. To, co oferowała swoim czytelniczkom, nie było idyllą, przedstawiała świat złym i pięknym pokazując tragiczny wymiar życia. Pisanie odbierała jak służbę dla rzeczywistości, która musi być opisana, utrwalona, ujawniona we wszystkich wymiarach. Podchodziła do pisania ideowo, oddawała mu się całkowicie, wychodząc z założenia, że tylko przez poznanie realiów życia, można czerpać z niego siłę i radość. Twierdziła, że z samej siebie nie wydobywa wiele, ale ze świata tak. Przez pisanie nie chciała pocieszać, ale nie można oprzeć się wrażeniu, że każdy jej tekst to swoisty akt pomocy poprzez słowo. Porównywała swoje teksty do listów miłosnych. Wychodziła z pozycji starszej siostry, która wie lepiej, która chce pokazać, nauczyć jak lepiej postępować z własnym życiem, jak unikać błędów. Krytycy zarzucali, że

³ Gusta Fučíková była współwięźniarką Jesenskiej. Po wojnie stała się reprezentacyjną funkcjonariuszką komunistek, tak zwanych „statnich žen“, które z nienawiścią powtarzały nazwisko Jesenskiej, równocześnie przyczyniając się do rozbudowywania bohaterskiej legendy Juliusa Fučíka. To właśnie Fučíková rozpoczęła kampanię milczenia, ale i nienawiści wokół Jesenskiej.

⁴ Minerva – praskie żeńskie gimnazjum założone w roku 1890 przez pisarkę i działaczkę społeczną Eliškę Krásnohorską. Było pierwszym dziewczęcym gimnazjum w Środkowej Europie, które kształciło młode kobiety takim samym programem, jak w gimnazjach męskich. Od roku 1915 nosiło nazwę *Městské dívčí reálné gymnázium Minerva*.

im bardziej artykuły jej były nasycone wewnętrznym napięciem, tym ich intelektualny sens stawał się sztuczny i sentymentalny, a poetyka przewidywalna, stereotypowa i męcząca.

Indywidualna twórczość Jesenskiej z pewnością zapoczątkowała tradycję publicystycznego pisarstwa kobiecego, zwłaszcza w prasie kolorowej. Oczywiście nie dokonała tego sama, nie można zapominać o całym zespole, który stworzyła. Jesenská, z mocną pozycją praskiej felietonistki, opuściła Wiedeń w roku 1925 w trakcie szczytowych lat swojej publicystycznej działalności. W tym samym roku wydała swój pierwszy zbiór felietonów *Cesta k jednoduchosti*. Do Pragi wróciła z etykietką, niejako naklejoną przez czytelniczki za sprawą jej felietonów o modzie i trafiła w czas, w którym mogła ucieleścić to, czym wcześniej gorszyła. Praga przygotowana na nowoczesny ideał kobiecego bytu, ideał wyemancypowanej młodej kobiety, przyjął Jesenską jak marnotrawną córkę. Została redaktorką żeńskiej rubryki w „Národních listach“. Mając wsparcie Staši Jílovskiej, stworzyła zespół emancypantek, tzw. „Milenin tým“, gromadząc wokół siebie absolwentki Minervy, które pisały artykuły lub zdobywały materiał poprzez wywiady środowiskowe. Nikt nie miał wątpliwości, że zespół redakcyjny Jesenskiej to nowa czeska elita kobiet. Minervistki stopniowo oswajały czytelniczki z proponowanymi rozważaniami, wprowadzały do codziennego obiegu tematy, traktujące o filozofii codziennego życia, dzieliły się społecznymi i psychologicznymi uwagami, udzielały porad w zakresie mody i urody. Milenin tým odgrywał niezastąpioną rolę w odbudowaniu świadomości narodowej, uczestniczył w niej na większą skalę. Minervistki mówiły same za siebie, miały więcej praw, były wykształcone i samodzielne. Wspominając na życie swoich babek i matek, czuły, że osiągnęły wszystko, co może zdobyć kobieta. Dzięki pracy Minervistek równość coraz bardziej wkraczała w codzienność Prażanek.⁵ Poprzez swoje teksty Minervistki uświadamiały czytelniczkom, że rola kobiety w rodzinie i społeczeństwie może ulec zmianie. Kobieta ma być rozważna, świadoma siebie, kompetentna, otwarta na nowe, tylko kobiece doznania. Mąż stojący obok ma być przyjacielem, partnerem życiowym, ale stoi obok kobiety, nie ponad.

Jesenská pochłonięta misją, realizowała się jako propagatorka emancypacji kobiety i jej nowoczesnego stylu życia, pełnego słońca, powietrza, przestrzeni i ruchu. Wraz z współpracownikami traktowała swoją pracę jak służbę. Sukces młodego liberalnego zespołu był bezsprzeczny, głównie z powodu żywych kontaktów z czytelniczkami. Z czasem filozoficzne teksty o modzie i urodzie stały się podstawą gazety. Artykuły traktowały głównie o tym, że ubiór świadczy o duszy, że elegancja jest płodem ducha, że wyrazem emancypantki jest elegancja. To był zupełnie nowy wydźwięk „Národních listów“. Taki też był drugi zbiór felietonów Jesenskiej *Člověk děla šaty* wydany w 1927 roku. Obie książki Mileny wyszły w praskim wydawnictwie w edycji *Žena*, którą zarządzała. Od 1925 roku ukazywały się *Mileninove Recepty*, przepisy kulinarne, bardzo popularne wśród Prażanek. Jednocześnie Milena założyła i przewodniczyła redakcji *Dětská četba*, głównie tłumacząc bajki i baśnie, ale także podręczniki, jak na przykład Otto Ruhlego *Jak zacházet s dětmi*. W roku 1927 rozpoczęła roczną pracę w redakcji nowopowstałego czasopisma „Pestrý týden“ i wydała zbiór *Št'astnou cestu*, wyraźny głos, przynajmniej połowa obserwacji i rad jest jej autorstwa. W roku 1930 w Brnie wydała broszurkę *Civilizovaná žena* – podkreślenie i podsumowanie poglądów do tej pory tak solidnie budowanych. Jej publicystyczne dokonania najlepiej

⁵ Zauważyć należy, że Minervistki miały ułatwione zadanie, były dobrze sytuowane, stać je było na pomoc domową, mogły łączyć życie domowe z zawodowym, często z przewagą dla tego drugiego. Ich zaangażowanie należy postrzegać przez pryzmat ich życia, łatwiejszego niż życie czytelniczek, które na wygodę często nie mogły sobie pozwolić. Mogły jednak o tym czytać i coraz częściej tego potrzebowały. Artykuły Minervistek były adresowane właśnie do nich, do zwykłych obywaterek, które za pośrednictwem prasy i tworzonego w niej zjawiska na kształt dzisiejszej kultury popularnej mogły choć na chwilę oderwać się od szarej codzienności.

podsumował F. X. Šalda, który miał powiedzieć: „Ženská, vy jste výborná novinářka, ale Bůh vás chraň podlehnout svodům a pokoušet se o román“.⁶

W 1929 roku kontakty Mileny z redakcją „Národních listů“ stały się słabsze, w rezultacie odeszła a zespół rozpadł się. Niedługo pisała do „Lidových novin“ do rubryki *Baby*. Jej artykuły były jednak mniej wyraziste, mniej kobiece. Z dzisiejszego punktu widzenia, należy stwierdzić, że jej emancypacja zaczęła przekraczać kolejne granice. Jesenská nie chciała więcej pisać o modzie i urodzie, chciała poruszać tematy, do tej pory zarezerwowane wyłącznie dla mężczyzn. Tematy polityczne, ekonomiczne, krytyczno-literackie. Zaczęła pisać reportaże do „Tvorby“ oraz do liberalno-demokratycznego tygodnika „Přítomnost“, pod pseudonimem Marie Kubešová. Poruszając problemy drażliwe, często narażając się na niebezpieczeństwo, oddała całkowicie tragikę i aktualność tamtych czasów. Reportażami walczyła, nie obawiała się podróżować po całym kraju w celu zdobycia materiałów. W dobie wielkiego kryzysu znalazła swoje miejsce i czuła się potrzebna. Aktywnie włączała się w ataki przeciw faszyzmowi na polu literackim, dziennikarskim czy filmowym wraz z całym apolitycznym środowiskiem artystycznym. Podobnie postępowało wiele Minervistek, często osamotnionych w gospodarczym kryzysie, pośród rosnącego faszyzmu i wojny. (To cena, jaką musiało płacić wiele Minervistek za swoje pragnienie o wolnym i niezawisłym życiu kobiety.) W roku 1938 „Přítomnost“ stała się zakazana, Jesenská pisała dalej do czasopisma „V boj“, zajęła się także nielegalną dystrybucją gazet. W roku 1940 została postawiona przed sąd. Do obozu koncentracyjnego w Ravensbrück trafiła zimą 1940 roku, otrzymując numer 4714 i status więźnia politycznego. Jej światopogląd sprawił, że stała się wyobcowana wśród pozostałych więźniarek, zagorzałych komunistek, pochodzących z elit inteligenckich, które zaczęły szerzyć wobec niej nienawiść. Tuż przed śmiercią oddała swoje dzienniki jednej z dużo młodszych współwięźniarek, jednak ta zgubiła je po wojnie. Jesenská zmarła w maju 1944 roku w wieku 47 lat. Oblicza się, że napisała zgrubsza 400 prac, felietonów, reportaży, głosów; większość z nich publikowana była pod pseudonimami. Była postacią, wokół której powstało wiele mitów. W większości zebrała je i w miarę możliwości sprostowała literaturoznawczyni Marta Kotyková-Marková w publikacji *Mýtus Milena*.⁷ Dopiero w roku 1963 na konferencji naukowej poświęconej Franzowi Kafce, zaczęto ponownie rozpatrywać kwestię Jesenskiej. Jednak jeszcze wtedy wiele faktów było podawanych bez precyzji i rzetelności. Przykładem jest fantasmagoryczne wspomnienie o Milenie i jej „byteczku“ w Pradze, gdzie na Spálené ulici spotykała się z Kafką. Kotyková-Marková prostuje, że w tym okresie Jesenská spotykała się z Juliusem Fučíkiem, którego poznała poprzez swojego drugiego męża, Jaromíra Krejčara. Z Kafką spotkać się wtedy nie mogła, ponieważ w roku 1924 zmarł, ona natomiast do Pragi przeprowadziła się ostatecznie w roku 1925. Wśród innych fałszywych przekazów badaczka wymienia jej domniemane uzależnienie od narkotyków przed wojną, także wcześniejsze uzależnienie od morfiny podczas pobytu w sanatorium, czy noszenie kufrów na dworcu w Wiedniu. Podobnie było z kleptomanią, na którą Jesenská rzekomo cierpiała, co prawda kradzieże popełniane przez nią w Wiedniu spowodowane były biedą, jednak był to problem psychiczny, z którym borykała się jeszcze w Pradze, gdy żyła w dostatku. Przez wiele lat nierozzerwalnie z jej nazwiskiem wiązane były wątki dotyczące pieniędzy, niezapłaconych rachunków, jej rozrzutności, jednocześnie zapomina się o wyjątkowym czasie i życiowej sytuacji, w której znaleźli się młodzi ludzie po I wojnie światowej. Ich reakcja była często

⁶ A. Wagnerová, op. cit., s. 123.

⁷ Marta Kotyková-Marková ukończyła studia na Fakultě sociálních věd a publicistyky w Pradze na Uniwersytecie Karola, obroniwszy w roku 1971 pracę o tytule *Publicistická činnost Mileny Jesenské*. W roku 1981 wyjechała na stałe do Wiednia, gdzie nawiązała kontakty z dawnymi przyjaciółmi Jesenskiej, odnalazła w bibliotekach oraz archiwach materiały z życia i twórczości Mileny Jesenskiej, dzięki czemu mogła przybliżyć rodakom zapomnianą a ważną ikonę czeskiego feminizmu a także dziennikarstwa.

hedonistyczna, nasycona chęcią życia i przeżycia w wolnym świecie. Jesenská była w centrum tego świata, choć jej poczynania były inne, gdy jako dziewczyna walczyła przeciw sposobowi życia, jaki obserwowała u swych rodziców i inne, gdy jako dojrzała dziennikarka i matka zarabiała na chleb. Jak było naprawdę, wyznała w 1939 roku w tekście *O umění zůstat stát*. Uwagi te różnią się od krążących powszechnie opinii na temat jej dzieciństwa, jej czeskości, kontaktów z rodzicami, szczególnie z ojcem. Wiele możemy także dowiedzieć się z jej listów, które zebrała i wydała Alena Wagnerová.⁸

Przejdźmy teraz do drugiego interesującego nas dziennikarza. Julius Fučík to postać, która po drugiej wojnie światowej również uległa procesowi mitologizacji, funkcjonując jako przykład niezłomnego charakteru.⁹ Komunistyczna działalność Fučíka, oceniana jest dziś negatywnie, jednak zostawił on po sobie ogromny materiał badawczy, na który składają się tomy artykułów, reportaży, krytyk i polemik. Jego teksty, funkcjonujące na czeskim rynku literackim, nie cieszą się już dużym zainteresowaniem i jeśli są znane, to jedynie jako schematyczne formuły, afirmujące komunizm ponad wszystko. Stan ich zachowania wskazuje na to, że nieczęsto się do nich sięga. Jednak tak obszerny zasób bez wątpienia świadczy o zamyśle, jaki powstał po śmierci dziennikarza, mający ukazać Fučíka jako legendarnego bohatera komunistycznego, „żołnierza“ proletariackiej rewolucji. Nasuwa się pytanie, dlaczego nikt nie pokusił się jeszcze o napisanie książki *Mýtus Julius*. Odpowiedź wydaje się prosta – współcześni literaturoznawcy nie wykazują zainteresowania twórczością Fučíka, nadal kojarzonym z ważnymi czasopismami, które albo założył albo współredagował, takimi jak „Tvorba“, „Haló noviny“, „Kmen“, „Rudé právo“.

Od 1918 roku Fučík wysyłał swoje wiersze do satyrycznego czasopisma „Nebojsa“ pod redakcją Josefa Čapka. Z roku na rok ulegał ideologii coraz bardziej, w swoich tekstach identyfikował się z socjalizmem, kapitalizm odrzucał. Ostatecznie do decyzji, aby stanąć po komunistycznej stronie, nakłoniła go książka Lenina *Stát a revoluce*. Fučík widział rozwój komunizmu przez różowe okulary, nie dostrzegając jego wad. Przy tym nie chciał się nigdy mijać z prawdą w tym, co napisał i co powiedział. Szukał autentyzmu, szukał ludzi, którzy wzruszą go swoim losem. Teksty Fučíka świadczą o jego wierze w to, że komunizm może być lekarstwem na krzywdę ludzką. W roku 1923 zaczął publikować w „Pravdzie“. Pisał także recenzje teatralne do „Socialisty“, której redaktorem naczelnym był Borkov. „Socialista“ był pierwszym miesięcznikiem, wypłacającym Fučíkowi honorarium. Dziennikarz pisał kontrowersyjnie, żądając wolności słowa. W roku 1925 napisał kilka tekstów do gazety „Avantgarda“, formułującej, jak na ów czas, radykalny i bezkompromisowy program dla literatury. W tym samym roku F. X. Šalda założył nowe czasopismo „Tvorba“. Redaktorowi imponowała postawa Fučíka do tego stopnia, że w trakcie redakcji drugiego rocznika zaprosił go do współpracy i do rady redakcji. Rok później zaczął działać „Kmen“, czasopismo, w którego działalność zaangażowało się wielu wydawców z moderny, w tym Fučík. Tak objawiła się nowa literacka generacja. Twórcy czasopisma mieli tylko jeden zarzut w stosunku do Fučíka – był komunistą. Mimo to został przyjęty, choć już wtedy pisał do „Rudého prava“ i „Rudého večerníka“. Jego zdolności były istotniejsze niż poglądy polityczne. Stworzył ramowy program czasopisma, w którym zawarł chęć stworzenia czegoś solidnego, odnoszącego się do literatury ojczystej i zagranicznej, chcąc zainteresować czytelników, wskazywał na nowości czytelnicze, polecał tytuły, tworząc twór przypominający

⁸ Mowa o pozycji: M. Jesenská, *Dopisy*, Praha 1998.

⁹ Biograficzne pozycje, dotyczące Fučíka, publikowane były w Czechosłowacji przed rokiem 1989, nie można więc czytać ich z przeświadczeniem wiarygodności. Wśród ich autorów byli agitatorzy komunistyczni, na czele z żoną dziennikarza, którzy uczynili śmierć Fučíka bohaterską i męczeńską. Z dystansem należy traktować agitatorskie pozycje biograficzne, wydane przez Gustę Fučíkovą i współpracowników Fučíka, wśród których wylicza się Rybáka, Dostála, Kozlovą czy Rezníka). Polscy czytelnicy mają dostęp tylko do jednej, pozycji, ostatniej książki dziennikarza, napisanej w celi więziennej. Mowa o *Reportaży spod szubienicy*, który został przełożony na język polski przez Helenę Gruszczyńską-Dębską.

miejsce dla reklamy. Działalność „Kmenu“ zakończyła się wraz z jego odejściem. W 1927 roku Šalda uczynił go swoim zastępcą w redakcji „Tvorby“. Rok później Fučík został redaktorem głównym. Podtytuł czasopisma brzmiał wtedy: *Tygodnik dla literatury, polityki i sztuki*. Fučík mawiał, że „Tvorba“ ma być pomostem między „levě orientovanou inteligencí a dělnickou třídou“. Gazeta była dla Fučíka pierwszym, poważnym przedsięwzięciem, wkładając w redagowanie jej swój talent i świadomość, wciąż zastanawiał się, jak ją ulepszyć. Zaangażowany w pracę dziennikarską, kontrolował pierwsze strony gazet, rubryki, tytuły, współpracowników. Wszystkiego dopilnowywał, każdego zdjęcia, rysunku, które miały się ukazać. Był przeświadczony, że gazeta musi być aktualna, musi informować o rzeczach najnowszych, najdalej z dnia poprzedniego, dlatego wciąż pisał na ostatnią chwilę.

Rok 1929 był trudny politycznie. Cenzura wkraczała w świat publicystyczny coraz mocniej. Dziennikarze odchodzili z „Tvorby“, Fučík natomiast, poprzez działalność w gazecie, angażował się politycznie coraz bardziej. Zaczął się izolować, zwłaszcza od członków grupy Devětsil, z którymi wcześniej był zaprzyjaźniony. W roku 1930 został aresztowany i skazany na dziesięć dni więzienia za skandowanie na Václavském náměstí: „Niech żyje czerwona armia! Niech żyje czerwony Berlin!“ W tym roku również odbył podróże w delegacji do Niemiec i Rosji. Dopiero po powrocie opublikował teksty z serii *Z dziennika czeskosłowackiej delegacji do ZSRR*. W roku 1933, gdy wydawanie „Rudého práva“ znów zostało wstrzymane, Fučík wpadł na pomysł nowej gazety – dziennika. Zatrudnił redakcję „Rudého práva“ i tak powstały „Haló noviny“. Kierował nimi do wiosny 1934 roku, następnie wyjechał do ZSRR, gdzie spędził dwa lata. Nauczył się pracować w kawiarniach, w pociągach, na dworcach, potem i w celach więziennych. Miał zmysł obserwacji, rozwijał się jako reporter. Wyjazdy pokazały mu nowy świat, nieco egzotyczny, barwny. Czuł narodziny nowej, socjalistycznej epoki i zamierzał napisać o tym książkę, w połowie reportażową, w połowie beletrystyczną. Fučíkowi zależało zarówno na treści, jak i na formie, stale przekraczając granice swojego warsztatu. Oprócz codziennych tekstów publicystycznych, wydał dwie większe prace. Pierwszą z nich była napisana podczas okupacji *Božena Němcová bojující*. Drugą był zbiór reportaży ze swej pierwszej podróży do Związku Radzieckiego – *Vzemi, kde zítra již znamená včera*, którą cenzura potraktowała bezwzględnie, zabraniając publikacji wielu stron. Fučík nie przestawał jednak angażować się politycznie, emocjonował się dyskusjami i sporami, nie chciał rezygnować z żadnej demonstracji. W 1938 roku wraz z innymi dziennikarzami „Rudého práva“ wyjechał z Pragi, żeby bronić granic kraju przed faszystami. Jak mówi legenda, był człowiekiem walki, celu i myśli. Był człowiekiem utalentowanym i wszechstronnym, który mógł zostać wielkim pisarzem, wybrał jednak drogę dziennikarską, będąc przeświadczonym o potędze prasy. Powojenna propaganda komunistyczna ukazywała go jako bohatera, który stał w jednym rzędzie z robotnikami, górnikami, hutnikami, ze wszystkimi lewicowymi inteligentami, ze studentami, nauczycielami i tysiącami bezimiennych walczących w podziemiu przeciw faszyzmowi. Prawdą jest, że wyrósł z robotniczej klasy i chciał być jej głosem, lecz doczekał czasów, w których za swoje myśli, za głośne wyrażanie ich groziło więzienie, a często i śmierć. Fučík widział tragedię swojego narodu, jednak nie dostrzegał swojej. Jego artykuły były niepokorne, pełne żalu i pogardy dla wroga, jednocześnie zawierały wiele przykładów ideologicznej manipulacji. Gdyby nie poczucie opresji, możliwe, że nie miałby inspiracji. Oddawał świetnie nastroje społeczne w tekstach, które nawet po wojnie dodawały otuchy tym, którzy w nim właśnie widzieli bohatera narodowego. W ostatnich, najcięższych latach, wymagających całkowitej mobilizacji przeciw faszyzmowi, Fučík przerósł sam siebie, dlatego w socjalistycznej publicystyce jego twórczość zajmuje jedno z pierwszych miejsc, jeśli nie ze względu na jakość tekstów, to z pewnością ze względu na ich ilość.

Fučík nie był politykiem, ale wszystko, co robił, miało polityczne podłoże. Nie był literatem, ale doskonale zapisał się w historii literatury. Przez komunistyczną propagandę

był uważany za drugiego, najlepszego czeskiego dziennikarza po Nerudzie. Jednak należy mieć świadomość, że dziennikarze, tworzący w tych latach, którzy ulegali ideologii komunistycznej, mieli narzucony zarówno sposób pisania, jak i krąg tematyczny. Gazety konkretnych linii politycznych nie mogły nie realizować schematu, ustalonego politycznie. W latach 40. zaczął się prawdziwy pościg za prawdą. Za działalność opozycyjną Fučík został aresztowany 24 kwietnia 1942 roku, a następnie stracony 8 września rok później. W tym czasie, z pomocą strażnika, napisał *Reportaż spod szubienicy*, opublikowany po wojnie przez żonę dziennikarza. Dzieło, które powstało podczas II wojny światowej w celi numer 267 w Pankrackim więzieniu, wydaje się przykładem arcyciekawym ze względu na wykreowanie koncepcji bohatera i można je potraktować jak lekturę, zasługującą na interpretację egzystencjalną. Obecność bowiem filozofii w literaturze otwiera przed badaczem nowe konteksty, które warte są odczytania. Biorąc pod uwagę cały dorobek dziennikarski Fučíka, *Reportaż* jest niejako metafizycznym dopełnieniem twórczego zamysłu autora. Utwór ten nie wpisuje się w styl wypowiedzi Fučíka, rozumianych jako spójna konstrukcja literacko-publicystyczna, jest raczej specyficznym traktatem filozoficznym.

Reportaże Fučíka, to dramatyczne, często monotonne, prokomunistyczne historie. Artykuły te pełne są treści propagandowych, zawierają ideologiczne manipulacje, jednak widać w nich znamiona kunsztu literackiego. Teksty te są apelami. Podobnie jest z artykułami Jesenskiej, jednak ona wznosi subtelne pomniki godnym postawom ludzkim, każdy jej reportaż jest odrębną, zwartą i symboliczną historią. Ich wypowiedzi są modelowe, w taki sposób pisano reportaże w tamtych czasach w Czechach. Starannie i żmudnie przygotowane, dbałe o drobiazgi, na pierwszy rzut oka sprawiają wrażenie świeżych i spontanicznych. Jest w nich jednak wiele działalności perswazyjnej, zwłaszcza u Fučíka, agresywnej. Stronniczość i manipulacja obok specyficznego doboru informacji i środków językowych wyraźnie służą tekstom. Reportaże te charakteryzują się magią językową, pełne są metafor, porównań, eufemizmów, presupozycji. Nie będąc do końca krytyczni, z uznaniem spoglądamy na dorobek twórczy Fučíka i Jesenskiej, którzy pozostawili po sobie znaczący materiał literacko-publicystyczny, oddający nastroje tamtych czasów.

Summary

This article tells about a very special reportage, Czech reportage, located in a particular place and particular time, between two World Wars. These texts were written by two important Czech journalists Milena Jesenská and Julius Fučík. Both of them are figures who have taken an important place in Czech journalism. In Poland Jesenská is a figure known for her three biographies, translated into Polish. Polish readers have contact with her book, which is a collection of reportages from years 1937 – 1939. This is a selection of publicity by Jesenská made by Václav Burian and Leszek Engelking. Each reportage is a separate and symbolic history, she created many political and social separate issues. However, Jesenská is still being connected with Franz Kafka, because of their extraordinary affair. Still she is known as a mysterious and neurotic addressee of Kafka's letters, but much more important is her role as a social activist, journalist and feminist. Jesenská has become a symbol of an extravagant woman, suffragist and feminist in the 20s of the XX century. She wrote about 400 articles, most of them were signed pseudonyms because of censorship. The second journalist, Julius Fučík, is a figure, that after World War II has also been subjected by the process of mythologizing. He functioned as a hero and communist patriot because of his heroic death promoted by communist agitators and his wife as well. Today he and his communist activity is judged negatively. However the journalist left behind some of his articles and reportages. Polish readers have access only to one position, the journalist's last book *Reportáž psané na oprátce*, written in a prison cell. Fučík's articles are full of propaganda elements, including the

ideological manipulation. Articles by Jesenská and Fučík and they as well play an important role in development of journalism and the nature of writing and. We should look once more at the achievements of their work.

Bibliografia

1. M. Buber-Neumann, *Milena. Ukochana Kafki*, Warszawa 2003.
2. J. Černá, *Moja matka Milena i Franz Kafka*, Katowice 1993.
3. V. Dostál, *Směr Wolker. Literárního kritika Julia Fučíka „léta učednická“ v letech vrcholení, krize a ústupu české proletářské literatury (1921 – 1925)*, Praha 1975.
4. G. Fučíková, *Život s Juliem Fučíkem*, Praha 1971.
5. G. Fučíková, *Vzpomínky na Julia Fučíka*, Praha 1973.
6. M. Jirásková, *Stručná zpráva o trojí volbě. Milena Jesenská, Joachim von Zedtvitz a Jaroslav Nachtman v roce 1939 a v čase následujícím*, Praha 1996.
7. F. Kafka, *Listy do Mileny*, Kraków 1993.
8. D. Kozlová, *Fučíkův Kmen*, Praha 1977.
9. M. Marková-Kotyková, *Mýtus Milena*, Praha 1993.
10. J. Reznik, *Poslední bitva Julia Fučíka*, Praha 1950.
11. J. Rybák, *Vyprávění o Juliu Fučíkovi*, Praha 1983.
12. Sešity novináře, Ročník XVII. 1983 č. 3, *80 výročí narození. 40 výročí hrdinské smrti Julia Fučíka*.
13. A. Wagnerová, *Jesenská*, Praha 1996.
14. *Živý odkaz Julia Fučíka, Sborník studií*, Stěpán Vlašín a kolektiv, Praha 1983.

Ciało w twórczości poetyckiej Józefa Baki

Marcin Wągiel

Body in the poetry of Józef Baka

Abstract: *The text deals with the phenomenon of the poetry of Józef Baka, 18th century Polish Jesuit writer. Its main aim is to focus on the concept of body and its presentation in Baka's poems. The subject is analyzed in the context of late 18th century European baroque and Jesuit religious literature.*

Key words: *Baka, baroque, poetry, grotesque, body*

Contact: *Univerzita Palackého v Olomouci, Křižovského 10, 771 80 Olomouc; marcin.wagiel@upol.cz*

W Lublinie w roku 2000 nakładem wydawnictwa Test do druku złożona zostaje najnowsza edycja prawdopodobnie najdziwaczniejszej książeczki w dziejach literatury polskiej – *Uwag* księdza Baki. Wydanie to sięga do znanego z 1766 roku egzemplarza lubelskiego – dotychczas pomijanego jednego z trzech wariantów wydawniczych zbioru.¹ Taka decyzja powoduje, że na miejsce utrwalonego przez Rajmunda Korsaka w edycji z roku 1807 osławionego siekańca przywrócono długi wers. Znika „tasiemcowy tok stychiczny”² i wiersze Baki okazują się układać w zupełnie zwyczajne, regularne strofy. Tom dedykowany jest pamięci Jana Lebensteina, którego dziesięć późnych prac zamieszczono jako ilustracje do tekstu.

Kto to jest Baka? „Narodowy nasz Young”³, ale „godło głupstwa”⁴. „Epigoński mistrz”⁵, ale „wiersze à la Baka oznaczają głupie wiersze, i słusznie”⁶. „Prekursor literatury i filozofii najbardziej dzisiejszej z dzisiejszych”⁷, ale „Baka sraka”⁸. Przez ponad półtora wieku znany był jedynie poprzez drugą, groteskowo-makabryczną część swojej wydanej bezimiennie książeczki – poprzez *Uwagi śmierci niechybnej*. O istnieniu części pierwszej (poważniejszej, konwencjonalnej) i innych utworów księdza w ogóle nie miano bladego pojęcia.

¹ Do roku 1936 (więc do momentu odkrycia przez Stanisława Estreichera pierwodruku *Uwag*) Baka był znany wyłącznie za pośrednictwem Rajmunda Korsaka – z wykorzystanego lub wymyślonego (opracowania różnie to opisują) przez niego niepełnego, bo niezawierającego części pierwszej – *Uwag rzeczy ostatecznych i złości grzechowej* – wariantu wydawniczego. Egzemplarz lubelski (wydanie B) różniący się od innych edycji odmienną wersyfikacją *Uwag śmierci niechybnej* został odnaleziony dopiero niedawno. Znajduje się on w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu im. Marii Curie – Skłodowskiej. Pozostałe edycje to: znane z egzemplarza wileńskiego wydanie A (unikat w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego), którego pełny tytuł brzmi *Uwagi rzeczy ostatecznych i złości grzechowej przy nabożnych aktach, modlitwach i tekstach różnych* oraz zawierające wyłącznie teksty *Uwag śmierci niechybnej* wydanie C, z którego prawdopodobnie korzystał Korsak.

² A. Nawarecki, *Czarny karnawał. „Uwagi śmierci niechybnej” księdza Baki – poetyka tekstu i paradoksy recepcji*, Wrocław 1991, s. 115.

³ Określenie J. I. Kraszewskiego (cyt. za: W. Borowy, *O poezji polskiej w wieku XVIII*, Warszawa 1978, s. 67).

⁴ Określenie H. Rzewuskiego (cyt. za: A. Czyż i A. Nawarecki, *Postowie*, [w:] J. Baka, *Uwagi*, Lublin 2000, s. 130).

⁵ Cz. Hernas, *Barok*, Warszawa 2002, s. 563.

⁶ Określenie I. Chrzanowskiego (cyt. za: A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 338).

⁷ Określenie A. Wata (cyt. za: A. Czyż i A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 131).

⁸ Określenie L. Łętowskiego (cyt. za: A. Czyż i A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 132).

Thema regium Baki to śmierć – pierwsza z czterech nieuchronnych rzeczy ostatecznych, na które wskutek utraty pierwotnej niewinności skazany został człowiek. Mówią o tym motta zamieszczone przed rozpoczynającym cały cykl utworem *Do czytelnika*:

Postanowiono ludziom raz umrzeć, a potem sąd
ad Hebr. 9 v. 27

Śmierć królowała od Adama
ad Rom. 6 v. 14

Motta te w zachowanym egzemplarzu lubelskim z 1766 roku rozdzielone są dodatkowo dla wzmocnienia efektu ryciną przedstawiającą trupa czaszkę nad skrzyżowanymi piszczelami.⁹ W szalonym świecie *Uwag* panuje tylko jedna zasada: „prawo bezwzględnej, ostatecznej, beznadziejnej zagłady”.¹⁰ Ale jednocześnie Baka „to jest retor, kaznodzieja, perfidny manipulator”.¹¹ To „łowca dusz”,¹² zręczny znawca „poezji emocji”, która siląc się barokową reinterpretacją Arystotelesowskiej teorii afektów, za najważniejszy spośród Cyceroniańskich celów uznawała *movere*.¹³ Miało to prowadzić „do pełnego panowania nad światem wyobraźni czytelników”.¹⁴ Jezuicki ksiądz zastawia sidła. Opracowuje swój temat koronny w formie uwag, gatunku pojawiającego się w późnobarokowej literaturze religijnej a nawiązującego do znanych z siedemnastowiecznych poetyk form genologicznych: *dirae* (złorzeczenia) i *protrepticum* (upomnienie). Oba te gatunki zaliczano do poezji satyrycznej.¹⁵ *Uwagi* pomyślane są jako jedna wielka (choć niedużych rozmiarów) „homilia o śmierci”,¹⁶ na którą składają się liczne, z jednej strony niosące „duszny nastrój”¹⁷ i sączące nieprzerwanie „jad retoryczny”,¹⁸ z drugiej: pełne „ciężkiego a nieumiarkowanego rozwałkowanego konceptu”,¹⁹ „dosadności wysłowienia”²⁰ i „sarmackiej zadzierzystości”²¹ *exempla*. Jest to „homilia” dość osobliwa. Kostucha wygraża wałkiem (*Uwaga prawdy z rozrywką*), świat jawi się jako funt fig (*Uwaga nieczemności świata*), a przydomowa kuchnia okazuje się być piekielną salą tortur. *Uwagi* „ukazują śmierć w tak krzyczących kontrastach”,²² że nie podobna się przy nich nie śmiać. To bodaj najbardziej niespodziewane z czyhających w tekście na czytelnika zaskoczeń. Groza przeplata się tu z komizmem tak, że nie sposób ich rozdzielić.

Późny barok nierzadko posiłkował się groteską. Nie jest to bynajmniej pomysł Baki – ostatniego spośród tzw. „poetów eksperymentujących”. Wpływ Rudnickiego, Juniewicza, Fałęckiego, Bolesławiusza czy Baldego nie ulega wątpliwości.²³ „Poezja rzeczy ostatecznych”, którą uprawiał wileński jezuita, nawiązywała do stylistyki tomików dewocyjnych, lecz także do dosadności i humoru literatury sowizdrzalskiej, zagadek,

⁹ Przedruk drzeworytu: J. Baka, *Uwagi*, Lublin 2000, s. 103.

¹⁰ A. Czyż i A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 138.

¹¹ A. Czyż, *Józef Baka*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1992, s. 151.

¹² M. Prejs, *Poezja późnego baroku. Główne kierunki przemian*, Warszawa 1989, s. 107.

¹³ *Ibidem*, s. 104 i nast.

¹⁴ *Ibidem*, s. 69.

¹⁵ A. Czyż i A. Nawarecki, *Przypisy*, [w:] J. Baka, *Uwagi*, Lublin 2000, s. 112.

¹⁶ A. Czyż, *op. cit.*, s. 154.

¹⁷ A. Czyż, *Baka: poezja kiczu*, „Twórczość”, nr 3 (440) 1982, s. 99.

¹⁸ A. Czyż, *Józef Baka*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1992, s. 154.

¹⁹ W. Borowy, *op. cit.*, s. 67.

²⁰ *Ibidem*, s. 68.

²¹ *Ibidem*, s. 68.

²² *Ibidem*, s. 68.

²³ Por. A. Nawarecki, *Czarny karnawał. „Uwagi śmierci niechybnej” księdza Baki – poetyka tekstu i paradoksy recepcji*, Wrocław 1991, s. 25 i nast. oraz M. Prejs, *Poezja późnego baroku. Główne kierunki przemian*, Warszawa 1989, s. 67 i nast.

przysłów, porzekadeł, wyliczanek, gier, zabaw a nawet pieśni pijackiej (*Uwaga nikczemności świata* ułożona jest na wzór *Pieśni o dobry gorzałce*). *Uwagi śmierci niechybnej* kreują czarny, ale karnawałowy świat na opak. Przyjmują „formułę drapieżnej groteski”.²⁴ Są zarazem straszne i śmieszne. „Ten tekst zabija”,²⁵ ale „dość często śmiać się trzeba”.²⁶ „Nerwowy strach wszczepiający się w zdębiałe włosy”,²⁷ ale „wrażenie [...] jest jaskrawie komiczne”.²⁸ „Tyle w tym o śmierci”,²⁹ ale „śmierć stuli: Czas już luli”.³⁰

W połowie wieku XVIII przymiotnik „groteskowy” znaczył tyle co: „dziwaczny, ekscentryczny, chimeryczny, fantastyczny, gotycki”.³¹ I właśnie takie są *Uwagi śmierci niechybnej*. Przenoszą one do krainy cudacznej, poczwarnej, kuriozalnej. Pulsującej „komizmem zniszczenia”.³² Groteska, która normalnie zajmuje miejsce na obrzeżach kultury, w momencie kryzysu „przechodzi z marginesu i ramy do przestrzeni centralnej”.³³ W karnawałowym świecie Baki tabu śmierci jest nieustannie przełamywane i pośrodku zwykłych rzeczy wylania się świat chtoniczny. Rzeczywistość postrzegana dotychczas jako coś koniecznego, jedynie możliwego wywraca się na nice i ni stąd, ni zowąd znajome i swojskie przedmioty codziennego użytku stają się nagle wyszukanymi narzędziami tortur

Z kosy stali wałkiem wali,
[...] aż kości
Wylazą z urazą.

(*Uwaga prawdy z rozrywką*, w. 20 – 23)

stosunkowo niegroźne żyjątko ujawniają krwiożercze instynkty

...jak pszczołka
Śmierć wleci, kark zleci.

(*Uwaga zabawnym czy zatrudnionym chmielem głowom*, w. 86 – 87)

i nawet pokarmy okazują się być niebezpieczne

Skruszy zęby twarda bułka

(*Uwaga śmierci wszystkim stanom służąca*, w. 38)

Ale jest to mimo wszystko rzeczywistość karnawału – rzeczywistość pograżona w zabawie i zgrywie:

Świat bałamut i fiut, fiut

(*Uwaga nikczemności świata*, w. 59)

Wszyscy się bawią

Żartujem, kartujem

(*Duchownym*, w. 75)

a kto się już bawić nie może

Tobie w głowie skoki, tany,
Charty, żarty na przemiany:
Śmierć kroczy, utroczy

(*Młodym uwaga*, w. 37 – 39)

²⁴ A. Czyż, *op. cit.*, s. 153.

²⁵ *Ibidem*, s. 151.

²⁶ Określenie F. Bentowskiego (cyt. za: A. Czyż i A. Nawarecki, *Posłowie*, [w:] J. Baka, *Uwagi*, Lublin 2000, s. 132).

²⁷ Określenie M. Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej (cyt. za: W. Borowy, *op. cit.*, s. 67).

²⁸ W. Borowy, *op. cit.*, s. 68.

²⁹ Określenie M. Białoszewskiego (cyt. za: A. Czyż i A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 140).

³⁰ J. Baka, *Uwaga prawdy z rozrywką*, w. 48.

³¹ T. Gryglewicz, *Groteska w sztuce polskiej XX wieku*, Kraków 1984, s. 8.

³² A. Czyż i A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 133.

³³ T. Gryglewicz, *op. cit.*, s. 29.

tym się inni zabawią

W ślepią babkę gdy śmierć skacze,
O czy jeden młodzik płacze?

(*Młodym uwaga*, w. 41 – 42)

Język Baki to język rzeczownika. Nie ma w *Uwagach śmierci niechybnej* części mowy równie wyraźnie wyeksponowanej, równie natarczywie powtarzanej. Rzeczownik Bace służy po to, żeby zbudować kuriozalny pod względem rymu i rytmu wiersz. Bo właśnie możliwości fleksyjne i elastyczność słowotwórcza tej części mowy umożliwiły jezuickiemu pocie stworzenie wersyfikacji opartej na wersach sześciogłoskowych, ale dzielonych rymami wewnętrznymi na „cięte“ trzysylabowe cząstki, które powtarzane z uporczywą monotonią zapadają głęboko w pamięć. Rytmicznym efektem wykorzystania nagromadzonych rzeczowników jest wyraźny, niemal namacalny „groteskowy ruch”.³⁴ Ruch podobny skocznej swawoli kościotrupów płasających z żywymi w przedstawieniach ikonograficznego motywu *danse macabre*. „Wariacki taniec śmierci”³⁵ wyczuwalny już na poziomie rytmicznej organizacji tekstu. Niemniej jednak przynajmniej tak samo ważny jak efekt akustyczny jest związany z dominacją rzeczownika sposób pokazywania świata w *Uwagach śmierci niechybnej*.

Język Baki to język konretu. To „jeden nieprzerwanie płynący potok ludzi, zwierząt, rzeczy”,³⁶ który choć jest szalony, narowisty, dziki, nie jest jednak bynajmniej strumieniem nieuregulowanym. Wszystko to, co chce nam Baka pokazać, pokazuje według zasady, którą by można określić jako nieustającą prezentację.³⁷ Znajdujemy się w galerii osób i rzeczy – tyle tylko, że eksponaty Baki wprowadzane są na scenę w zawrotnym tempie:

Wy panowie, wy grandowie,
Czy krzesłowi, czy drążkowi

(*Panom uwaga*, w. 1 – 2)

I choć Baka niezmiernie rzadko sięga po prostą formułę wyliczenia (jak w przypadku powyższej apostrofy), to i tak szybkość, z jaką zmieniają się prezentowane obrazy, niemalże uniemożliwia dokładne przyjrzenie się im. Bo już się pojawiają następne.

Biedni kmiecie! To powiecie,
Że was cetnar prac dość gniecie,
Tu praca jak prasa
Lud tłoczy roboczy.

Bieda rani i dokucza,
Jak żar rybkom z siatek, z bucza

(*Nędznym tu kmieciom*, w. 1 – 6)

Trud pracy na roli okazuje się być tłocznią, ale nie ma ona nic wspólnego z motywem tłoczni mistycznej. Jest to prasa, która najdosłowniej rozgniata ludzi na miążgę. A zaraz potem kuchnia i smażenie świeżo złowionych rybek jako metafora udręki ziemskiej. Wszystko zmienia się bardzo szybko. Jak w kalejdoskopie. Obraz podawany i wycofywany pospiesznie jak dania na sarmackim stole jest sugestywny, „plastyczno-dźwiękowy i krótki jak błysnięcie flesza”.³⁸ Przyjmuje się go machinalnie, bezkrytycznie albo w całości odrzuca. Zawrotne tempo „automatycznie zakłóca, a nawet burzy powagę śmiertelnego tematu”.³⁹ Zostaje się wewnątrz „niszczącej galopady”,⁴⁰ która z najczarniejszych wizji czyni pocieszne, figlarne obrazeczki.

³⁴ *Ibidem*, s. 73.

³⁵ A. Czyż, *op. cit.*, s. 152.

³⁶ M. Prejs, *op. cit.*, Warszawa 1989, s. 121.

³⁷ A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 64.

³⁸ M. Prejs, *op. cit.*, Warszawa 1989, s. 131.

³⁹ A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 48.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 49.

Przygotował nam Baka dość osobliwy spis. Jest to spis rzeczy, które umrą. Katalog umierania. Rejestr obejmuje ludzi obu płci, każdego wieku, wszystkich stanów, rozliczne gatunki zwierząt i roślin a także najróżniejsze przedmioty. Wydaje się, że „nieustająca prezentacja“, czyli sporządzanie inwentarza, jest dla Baki znacznie ważniejsze niż uchwycenie relacji panujących pomiędzy poszczególnymi obiektami. *Uwagi śmierci niechybnej* wpisują się tym samym w długą tradycję literacką katalogowania – opisu świata za pomocą wyliczenia. W centrum tej koncepcji jest konkret. I na konkretnie zasadza się zarówno poezja Baki, jak i cały sarmacki sensualizm XVIII wieku (zauważalny choćby w portrecie trumiennym, w wielofigurowych jasełkach czy nawet w staropolskiej kuchni), którego ekstremalnym wytworem są właśnie *Uwagi*. Nie ma w poezji Baki miejsca na wieloznaczność i ciemność, niepokój i napięcie poetów wczesnobarokowych. On jest do bólu dosłowny – po prostu wylicza. Wylicza to, co umrze.

Czym zatem dla Baki jest człowiek? Czym jest ludzkie ciało? Kartezjusz mówi, że to zwyczajny (choć niezwykle skomplikowany) mechanizm, który „złożony jest z kości, nerwów, mięśni, żył, krwi oraz skóry“.⁴¹ Funkcjonuje poprzez ruch analogicznie jak urządzenia mechaniczne. Co więcej, nawet gdyby nie było w nim umysłu, to i tak mógłby on nadal działać, choć w ograniczonym zakresie. Ciało jest rzeczą rozciąglą, a tym samym podzielną, bo po obcięciu kończyny lub innej jego części nie traci swoich cech substancjalnych i dalej istnieje jako ciało. Jeżeli pominąć metafizyczne fundamenty Kartezjańskiej teorii cielesności i potraktować jej fizyczny, materialistyczny aspekt jako niezależny i samodzielny, to ciało (ludzkie czy zwierzęce) jest po prostu ruszającym się mięsem.

Antropologia Baki jest znacznie bardziej dosadna:

Nic po stroju, człek wór gnoju
(*Uwaga damom*, w. 53)

Konkluzja ta nie jest oczywiście pomysłem jezuickiego poety. W istocie przywołuje ona stosunkowo powszechny w późnym średniowieczu pogląd, że ciało ludzkie to tylko worek z łajnem.⁴² Późny barok także lubił takie efektowne naturalistyczne metafory (jak choćby w pełnym topiki wanitatywnej wierszu *Człowiek Wespazjana Kochowskiego*).

Baka zasadniczo stosuje dwa sposoby opisywania ludzkiej cielesności. Oba te sposoby nie są pozbawione zamierzonego nacechowania emocjonalnego. Pierwszy z nich to laudacja negatywna. Sytuuje ona przedmiot opisu w pozycji estetycznego antywzorca, akcentując brzydotę

Wszak zwiędniałeś, ołysiałeś
(*Bogaczom ciemnym oświecenie*, w. 17)

kalectwo

Krzywo chodzi, garb przeważa
(*Starym uwaga*, w. 65)

lub w duchu konwencji *anima et corpus* wadliwość moralną

Z oczu, z mordy opój jawny
(*Uwaga zabawnym czy zatrudnionym chmielem głowom*, w. 10)

Drugim sposobem opisywania jest laudacja ironiczna, która z sarkastyczną zajadłością nairgrawa się z kobiecości

Świetne damy, świat was w ramy
Jeszcze w życiu, w dobrym byciu
Wprawuje, szacuje
Tak wzięte jak święte.
(*Uwaga damom*, w. 1 – 4)

⁴¹ M. Drwiega, *Ciało człowieka. Studium z antropologii filozoficznej*, Kraków 2005, s. 28.

⁴² D. Ostaszewska, *Postać w literaturze. Wizerunek staropolski. Obrazy – konwencje – stereotypy*, Katowice 2001, s. 178.

młodości

Cny młodziku, migdaliku,
Czerstwy rydzu, ślepowidzu

(*Młodym uwaga*, w. 5 – 6)

czy urody

Śliczny Jasiu, mowny szpasiu,
Mój słowiku, będzie zyku.

(*Młodym uwaga*, w. 25 – 26)

Baka po prostu ma w pogardzie ciało i wszystko to, co go dotyczy. Dlaczego?

Budując swoją antropologię, sięga on do symbolicznych obrazów egzystencji znanych z literatury wczesnobarokowej. *Młodym uwaga* posiłkuje się popularnym motywem życia jako żeglugi po morzu – znanym choćby z XCVII spośród *Rymów duchownych* Sebastiana Grabowieckiego, a *Uwaga śmierci wszystkim stanom służąca* wykorzystuje z liryki Sępowej przejętą z angielskiej poezji metafizycznej militarną metaforę bytu:

Życie wojna niespokojna.
Ciało kat, świat psu brat,
A zaś bies zły to pies.

(*Uwaga śmierci wszystkim stanom służąca*, w. 22 – 24)

Jest ona jednak niesłychanie (nawet w porównaniu z niezmiernie eliptyczną poezją Sępa) skondensowana i co więcej: dojmująco uproszczona. Nikną jakiegokolwiek wątpliwości i rozterki. Rozpędzony rytm, uproszczone myśli i knajacki język służą Bace do celów perswazyjnych. Te chwytne pomysły są po to, aby czytelnik już na samym początku się poddał i przyjął wizję świata i człowieka wykładaną przez jezuickiego retora jako oczywistą i niepodważalną.⁴³ Baka potrzebuje tego, bo jego najważniejsza nauka musi zostać przyjęta jako dogmat.

Ontologia *Uwag śmierci niechybnej* eksponuje przede wszystkim dwoistość istnienia.

Ach, rozdziału duszy z ciałem
Nie zasłoni cekauz wałem!

(*Rycerzom uwaga*, w. 81 – 82)

Co więcej, to właśnie owa dwoistość niesie za sobą nieuchronność przemijania i zniszczenia. Wszystko to, co jest podzielne, co można rozdzielić, skazane jest na zagładę. Ciało człowieka umiera, bo składa się z części, które można odejmować. Ciało można rozczłonkować, więc podlega ono rozkładowi. Trwać może tylko substancja niepodzielna, której atrybutem jest jedyność.

Jedenś Boże, jeden chrzest, ofiara,
Jedna dusza, jedna musi wiara...

(*Panom dysydentom*, w. 8 – 9)

To, co jest duchowe, jest Boskie, więc niepodzielne – nie ulega śmierci. Natomiast „cielesna powłoka wedle Bakowskiej antropologii jest tylko ścierwem”⁴⁴ – ścierwem, którym karmią się inne ścierwa:

Twa mina wędlina
Dla szczurów spod murów.

(*Bogaczom ciemnym oświecenie*, w. 19 – 20)

Na fryzury głodne szczury

(*Uwaga damom*, w. 10)

Ale smaczna szczurom skórka

(*Młodym uwaga*, w. 50)

Robacy bez pracy
Otoczą, roztoczą.

(*Uwaga zabawnym czy zatrudnionym chmielem głowom*, w. 82 – 83)

⁴³ Zupełnie innym problemem jest to, do kogo taka forma retoryczna jest adresowana i kiedy jest skuteczna.

⁴⁴ A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 79.

Jak ścierwo rozerwą.

(*Starym uwaga*, w. 24)

Według Baki świat, w którym nie ma Boga (więc świat czarnego karnawału), jest krainą wszechobecnej śmierci. Jest miejscem, gdzie jedno mięso zjada drugie mięso. I tyle.

Baka zaciera różnicę pomiędzy katafalkiem a stołem i mówi, że nieuniknionym przeznaczeniem naszego ciała jest służyć za potrawę na ucztę śmierci znanej z szesnastowiecznych przedstawień grzechów głównych. Uczcie, która ma jednoznacznie kanibalistyczny charakter.

Śmierć jawna, niestrawna
Połyka, młodziaka.

(*Młodym uwaga*, w. 47 – 48)

Ciało u księdza Baki to ciało groteskowe – jest niczym zjawisko w trakcie metamorfozy, w stanie nie zakończonej jeszcze przemiany. Jezuicki misjonarz korzysta ze znanego ze sztuk plastycznych zabiegu hybrydacji, „czyli łączenia części ludzi

Sed dum caput nixum collo⁴⁵

(*Rhythmus de vanitate mundi*, w. 81)

zwierząt

Grzeszniku indyku

(*Uwaga prawdy z rozrywką*, w. 5)

roślin

Twa główka makówka

(*Młodym uwaga*, w. 35)

i martwych przedmiotów⁴⁶

Mości Panie, z gliny dzbanie

(*Bogaczom ciemnym oświecenie*, w. 29)

Efektom takiej heterosyntezy jest ciało, które wykracza poza samo siebie i podlega ciągłej zmianie. Sklecone z nieprzystających do siebie kawałków substancji rozciąglej w końcu ulega zagładzie:

Ząb pokruszy czasów twardy

(*Uwaga nikczemności świata*, w. 25 – 26)

Wiecznie nienażarty, łakomy *tempus edax* nie jest napastnikiem nieznanym, lecz przybiera postać bliskich kobiet – przewodniczek po cielesności. Czas pożerca jest i matką

Śmierć matula nas przytula

(*Uwaga prawdy z rozrywką*, w. 23)

i kochanką

Głaszcze, wabi, nim zadłabi

(*Uwaga prawdy z rozrywką*, w. 24)

Świat *Uwag* to jednocześnie przestrzeń ludyczna – aż kipi od najprzeróżniejszych gier i przypomina zatłoczony plac zabaw.⁴⁷ Hulanka ma jednak charakter złudny, bałamutny. Ponieważ wodzirejem jest śmierć, zabawa prędzej czy później staje się „grą w zabijanego“.⁴⁸

Czy pijemy, czyli jemy,

W grach, radach, brygadach

Turbują, katują.

(*Uwaga śmierci wszystkim stanom służąca*, w. 26 – 28)

Baka niczym jurodiwy, szaleniec Boży, wypływa z siebie w zawrotnym tempie pełną napomnień i pouczeń „szaloną pieśń wizjonera“.⁴⁹ Poprzez tę „makabryczną przestrożę“⁵⁰ wyklada jednoznaczną koncepcję eschatologiczną:

⁴⁵ Co Antoni Czyż tłumaczy jako: „A jak głowę szyja nosi“.

⁴⁶ T. Gryglewicz, *op. cit.*, s. 29.

⁴⁷ Zob. A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 92-108.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 92.

⁴⁹ M. Prejs, *op. cit.*, Warszawa 1989, s. 121.

Źle żyjesz, zawyjesz!

(*Bogaczom ciemnym oświecenie*, w. 59)

Ale jest przede wszystkim Baka religijnym poetą późnego baroku. Jest przede wszystkim jezuickim kaznodzieją i retorem – łowi dusze. Nie ma u niego miejsca na znane z literatury wczesnobarokowej (a zwłaszcza z angielskiej poezji metafizycznej) wątpliwości i medytacje. W świecie *Uwag śmierci niechybnej* nie może być mowy o jakichkolwiek rozterkach. „Poezja emocji“, w którą Baka wierzy jako w skuteczną broń w swojej walce o dusze i którą wyzyskuje do granic możliwości, służy konkretnym, wcześniej pomyślanym celom. Teksty zawarte w *Uwagach* są bardzo silnie zretoryzowane a ich głównym zadaniem jest perswazja. Jezuicki misjonarz podobnie jak inni „poeci eksperymentujący“ dąży do tego, aby zdobyć „panowanie nad swoim czytelnikiem już na poziomie mowy“.⁵¹ Groteskowa „anatema przeciw światu“⁵² nie pozostawia złudzeń:

Życie, zdrowie pajęczyna,
Świat sam sponie, ta przyczyna.
Tu snem szczęście, chwała marą,
Młodość, piękność lat poczwara,
Dzisiaj rozkosz i bogactwo,
Jutro ropa i robactwo.

(*Uwaga nikczemności świata*, w. 39 – 44)

Doczesność jest ulotna, chwilowa, podlega umieraniu. To, co oferuje życie ziemskie, to jedynie złoto głupców, które choć świeci, nie ma absolutnie żadnej wartości. Nic nie ma sensu, bo wszystko skazane jest na przemijanie, na śmierć. Co pozostaje?

Łaska boska grunt, grunt, grunt,
A świat cały fig funt, funt, funt.

(*Uwaga nikczemności świata*, w. 3 – 4)

Czarny karnawał, który trwa nieprzerwanie w *Uwagach śmierci niechybnej* ma pomóc Bace pokazać, że świat bez Boga byłby wyłącznie nieludzką „przestrzenią tortur“,⁵³ pozbawioną sensu machiną do zabijania, groteskowym składem siekanego na najróżniejsze sposoby mięsa. Baka nieustannymi salwami przymuszającej do śmiechu „brutalnej perswazji“⁵⁴ usilnie stara się wstrząsnąć zaleniwionym czytelnikiem. Śmiech groteskowy (absurdalny i czarny) ma zadziałać na kształt pradawnego śmiechu rytualnego. Ma zmusić do odnowienia. Do nawrócenia. Po to właśnie zamieszcza Baka pod koniec zbioru *Radę wszystkim stanom* i równie wymowną *Suplikę wszystkich stanów*.

Summary

The essay considers the body issue in the poetry of Józef Baka, 18th century Polish Jesuit writer. It was in 2000, when the newest edition of Father's Baka volume of poems titled *Uwagi* was published. There were several of the latest gouaches of Jan Lebenstein included to illustrate the texts. The essay analyzes the phenomenon of body in Baka's poetry in the context of late European baroque and 18th century religious literature that enables to trace both rhetoric conventions and grotesque poetic means that were typical for the Jesuit literary tradition. Linguistic and rhetoric analyses of Baka's style were carried out and its influence on the strategy of presenting human bodies was established. Moreover some philosophical

⁵⁰ A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 40.

⁵¹ M. Prejs, *op. cit.*, Warszawa 1989, s. 132.

⁵² A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 24.

⁵³ A. Czyż, *op. cit.*, s. 156.

⁵⁴ A. Nawarecki, *op. cit.*, s. 52.

relations with Descartes' mechanical idea of body were found as well as the connection of late baroque religious literature with the medieval culture of carnival was proposed.

Bibliografia

1. J. Baka, *Uwagi*, oprac., komentarz i posłowie A. Czyż i A. Nawarecki, Lublin 2000.
2. W. Borowy, *O poezji polskiej w wieku XVIII*, Warszawa 1978.
3. A. Czyż, *Baka: poezja kiczu*, „*Twórczość*“, nr 3 (440) 1982, s. 99 – 113.
4. Czyż, *Józef Baka*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa i Z. Goliński, Warszawa 1992.
5. M. Drwiega, *Ciało człowieka. Studium z antropologii filozoficznej*, Kraków 2005.
6. T. Gryglewicz, *Groteska w sztuce polskiej XX wieku*, Kraków 1984.
7. Cz. Hernas, *Barok*, Warszawa 2002.
8. A. Nawarecki, *Czarny karnawał. „Uwagi śmierci niechybnej“ księdza Baki – poetyka tekstu i paradoksy recepcji*, Wrocław 1991.
9. D. Ostaszewska, *Postać w literaturze. Wizerunek staropolski. Obrazy – konwencje – stereotypy*, Katowice 2001.
10. M. Prejs, *Poezja późnego baroku. Główne kierunki przemian*, Warszawa 1989.
11. M. Prejs, *Tradycje gotyckie w poezji późnego baroku*, [w:] *Wśród zagadnień polskiej literatury barokowej*, red. Z. J. Nowak, Katowice 1980.

Slang a przekład literacki (o tłumaczeniu powieści Sławomira Shutego *Zwał* na j. rosyjski)

Magdalena Zakrzewska

Slang and Literary Translation (About the Translation of the Roman *Zwał* of Sławomir Shuty into Russian)

Abstract: *The text deals with a problem of slang in literary translation on the example of the Russian translation of modern Polish roman, *Zwał* by Sławomir Shuty, performed by an old school translator, L. M. Cyv'yan. Examples from the original and translated texts are examined and compared on the basis of four technics of translating idioms, described by Krzysztof Hejwowski in his monography *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. On this ground, a couple of objections are formed against translation practice of L. M. Cyv'yan, which lead to more general conclusions and assumptions as regards translating slang and modern literature.*

Key words: *Slang, Literary Translation, Polish Literature, Sławomir Shuty, Leonid Cywjan, Idiom*

Contact: *Univerzita Palackého v Olomouci, Křižovského 10, 771 80 Olomouc, sekce polonistiky, mgd.zakrzewska@gmail.com*

Wyraz *slang* pochodzi z języka angielskiego i oznacza: *język określonej grupy społecznej lub pewnego środowiska, różniący się od języka ogólnego słownictwem*¹. Już z tej skrótowej definicji wynika, że wystąpienie slangu² w literaturze może nastęrczać tłumaczowi różnego rodzaju problemów. Rozterki, spowodowane wystąpieniem tej środowiskowej odmiany języka w przekładzie literackim, są przede wszystkim rezultatem jego nienormatywności. Taki charakter socjolektu wynika, posługując się wyjaśnieniem Aleksandra Wilkonia, z tego, że *kształtuje się [on] na zasadzie opozycji wobec [...] oficjalnego języka*.³ W artykule Karola Wiśniewskiego czytamy: *Jeszcze kilkadziesiąt lat temu można go [slang] było uznać za język ludzi (...) gorzej wykształconych i mieszkających w dzielnicach powszechnie uważanych za gorsze i bardziej niebezpieczne. Wyobcowanie mieszkańców tych rejonów zaowocowało pojawieniem się odrębnej gwary miejskiej, niezrozumiałej dla przeciętnego człowieka. W międzyczasie jednak posługiwanie się slangiem stało się elementem mody i przeniknęło do języka masowego (...). Jednocześnie slang stał się formą manifestacji indywidualności (...)*.⁴ Narrator powieści *Zwał* również wydaje się dawać wyraz temu przekonaniu – przy pomocy opozycji języka korporacyjnego i slangowego, przekazuje czytelnikowi wrażenie absurdu otaczającego go świata, wyrażającego się w języku właśnie.

¹ *Słownik wyrazów obcych i trudnych*, pod red. A. Markowskiego, R. Pawelca, Kraków 2001, s. 926. Por. także: słowniki polskiego slangu online, np.: www.vasidas.webpages.pl/, www.univ.gda.pl/slang/.

² W niniejszym artykule jako synonimy terminu slang będą również używane: socjolekt, żargon oraz środowiskowa odmiana języka, por.: *Poradnia językowa PWN* [online] <http://poradnia.pwn.pl/lista.php?id=10645>.

³ A. Wilkoń, *Typologia socjolektów*, *Socjolingwistyka VIII*, 1988, s. 84.

⁴ K. Wiśniewski, *Kategoria potoczności w komunikacji komiksowej. Analiza językowa*, s. 9.

Slang jako odmiana języka charakteryzuje się również tym, że podlega burzliwej ewolucji, dezaktualizuje się w błyskawicznym tempie. Nie istnieje jeden uniwersalny żargon, ale wiele grup społecznych wykształca swój własny sposób komunikacji. Stąd rzadka jest absolutna ekwiwalencja pomiędzy socjolektami różnych języków, nawet tak bliskich, jak polski i rosyjski. Niekiedy, jeśli już ona wystąpi, dotyczy zapożyczeń, głównie z języka angielskiego, czasem z niemieckiego, co zostanie szerzej omówione w dalszej części niniejszego artykułu.

Techniki, które wydają się stosowne do tłumaczenia slangu w literaturze, zostały opisane przez Krzysztofa Hejwowskiego w *Kognitywno-komunikacyjnej teorii przekładu* jako techniki tłumaczenia idiomu.⁵ Uznałam je za odpowiednie do analizy, mającej pojawić się w dalszej części niniejszej publikacji, ponieważ slang jest odmianą języka bazującą na wyrażeniach idiomatycznych. Autor wyróżnia cztery takie techniki:

1. Użycie „oczywistego“, nasuwającego się ekwiwalentu – idiomu, czy też jednostki slangu o bardzo podobnej formie i sensie docelowym do wyrażenia wyjściowego;
2. Użycie ekwiwalentu funkcjonalnego – zastąpienie idiomu języka wyjściowego takim idiomem czy wyrażeniem slangowym języka docelowego, którego znaczenie funkcjonalne jest podobne, choć obraz inny;
3. Syntagmatyczne przetłumaczenie idiomu [elementu slangowego] języka wyjściowego – co możliwe jest tylko w rzadkich specyficznych przypadkach, kiedy oryginalny idiom jest przejrzysty;
4. Użycie ekwiwalentu znaczeniowego nie będącego idiomem [wyrażeniem slangowym].
5. Tematem niniejszego przyczynka będzie więc przede wszystkim przeanalizowanie użycia powyższych technik na konkretnych przykładach, jak również to, jak wielkie straty należy założyć w przypadku zastosowania każdej z nich oraz, czy w którymkolwiek wypadku spotykamy się ze zjawiskiem nieprzekładalności pewnych elementów. Przykłady zostaną zaczerpnięte z powieści „Zwał“ i jej tłumaczenia na język rosyjski, autorstwa nieżyjącego już uznanego tłumacza, Leonida Michajłowicza Cywjana. Na koniec, zostaną wyciągnięte wnioski co do natury tłumaczenia socjolektu w literaturze w ogóle.

Przyjrzyjmy się najpierw praktycznemu użyciu „oczywistego“ nasuwającego się ekwiwalentu w przekładzie „Zwału“. Co prawda K. Hejwowski odnosi zastosowanie tej techniki głównie do idiomów o proveniencji klasycznej lub biblijnej, ale zostało uznane przeze mnie, że nie ma przeciwwskazań do wykorzystania jej w przypadku elementów slangowych zapożyczonych z języka angielskiego, ewentualnie niemieckiego, które zadomowiły się w slangu ze względu na ich obecność w mediach i w kulturze masowej, a więc, tak jak i elementy kultury światowej, są one obecne w wielu językach. Pojawiają się one również w żargonie pracowników międzynarodowych korporacji, w których zakorzeniły się zaadaptowane i eliptyczne wyrażenia, zaczerpnięte z języków obcych. Niekiedy są one odpowiedzią na brak profesjonalnego określenia w języku polskim na pewne zjawiska, albo też są one bardziej skrótowe, czy brzmią „lepiej“.

W powieści Shutego możemy dostrzec zastosowanie tej techniki w tłumaczeniu elementu slangowego „help“, które pochodzi od angielskiego „help desk“ – centrum serwisowe, które jednak bywa używane we współczesnej polszczyźnie częściej niż jego spolszczona (choć także mająca swe źródło w zapożyczeniu) wersja. Pojawia się ona w fragmencie: *Zadzwoń do helpa*.⁶ W wersji rosyjskiej brzmi ono: *Звони в help*.⁷ Innym przykładem oczywistego ekwiwalentu w języku docelowym może być użycie zapożyczenia

⁵ K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa 2009., ss. 108-109.

⁶ S. Shuty, *Zwał*, Warszawa 2004, s. 21.

⁷ S. Shuty, *Geroj našego vremeni*, (przekł. na j. ros) L. M. Cyv’ân, St. Peterburg 2006, s. 6.

z języka niemieckiego, występujące np. we fragmencie *Ale gut ogólnie*,⁸ które zostało przełożone jako: *Ho вообще всё gut*.⁹

W tekście powieści w ogóle występuje duże nagromadzenie zapożyczeń z języka angielskiego, które wplecione są zwłaszcza w narkotyczne wizje narratora i można je uznać za wpływ języka obecnego w środkach masowego przekazu na sposób myślenia i wypowiedzania się, który Mirek krytykuje – zarówno podczas swoich narkotycznych wizji, jak i komentarzy do rutyny korporacyjnej np. (...) *wyzuty z poczucia dobrego pubsmaku i surowej grund-zero-etykiety*,¹⁰ które w języku rosyjskim brzmi: (...) *полностью лишенный чувства хорошего пубвкуса и забывший про строгий ground-нуль-этикет*.¹¹ W niniejszym cytacie widać wyraźnie, że tłumacz nie do końca sprostał postawionemu mu zadaniu, ponieważ przetłumaczył połowę związku wyrazowego *ground zero* na rosyjski, a połowę pozostawił w języku angielsku, tworząc w ten sposób hybrydę. Powinien był on raczej zostawić oryginalny idiom lub, w najgorszym wypadku, zastąpić go zakorzenionym odpowiednikiem *этикет* (choć ten nie oddawałby całej semantyki gry językowej, wywołanej wprowadzeniem obcego elementu). Zastrzeżenie budzi również łaciński zapis angielskich zapożyczeń, które zgodnie z tradycją w języku rosyjskim zapisywane są fonetycznie alfabetem rosyjskim.

Podobna mieszanka języka rosyjskiego i angielskiego występuje w przypadku tłumaczenia nowatorskiej gry językowej *sojowa soup opera*,¹² gdzie w angojęzycznym związku frazeologicznym *soap opera*, słowo *soap* (mydło) zostało zastąpione podobnie brzmiącym – *soup* (zupa). Tłumacz przełożył ją jako *coевая soup-onepa*,¹³ gdzie wyraz *soup* został ponownie pozostawiony w alfabecie łacińskim, a *onepa* – przetransliterowany, zgodnie z rosyjskimi zasadami zapisu tego wyrazu, przez co anglojęzyczny frazeologizm w języku docelowym uległ rozbiciu.

Duże nagromadzenie zapożyczeń z języka angielskiego w opisach ekscesów bohatera i jego towarzyszy nieuchronnie nasuwa skojarzenia z *Mechaniczną pomarańczą* Anthony'ego Burgessa. Sporą stratą jest więc zagubienie niektórych z nich w procesie translacji.

Przyjrzyjmy się teraz kolejnej technice, która pod względem frekwencyjnym zyskała przewagę w tłumaczeniu powieści *Zwał* i w ogóle w praktyce translologicznej jest ona najczęściej stosowana ze względu na brak ścisłej ekwiwalencji pomiędzy dowolnymi dwoma językami, nawet tak sobie bliskimi, jak polski i rosyjski. Tą techniką jest użycie ekwiwalentu funkcjonalnego. Większość wyrażen slangowych została bowiem zastąpiona wyrażeniami nasuwającymi zbliżone asocjacje, jednak nie będącymi prostymi odpowiednikami wyjściowych obrazów językowych. Najczęściej te ekwiwalenty docelowe mają zmniejszony stopień wulgarności, co wynika ze sfery tabu, związanej z przekleństwami w języku rosyjskim, w którym przynależą one do materszczyzny, czyli języka półświatka kryminalnego. Narrator powieści Shutego nie posługuje się żargonem przestępczym, ale nadużywa wulgaryzmów i nieobcy jest mu też slang narkotykowy.

Sam tłumacz objaśnia w przypisie rosyjskojęzycznemu czytelnikowi konieczność przytoczenia przynajmniej niektórych przekleństw lub zastosowania ekwiwalentów ze względu na ich liczne występowanie w tekście oryginalnym. Żywi on przeświadczenie, że w języku polskim tabu związane z występowaniem wulgaryzmów w literaturze nie jest tak silne jak w języku rosyjskim: [...] *поляки переняли у нас [...] мат и используют его как в устной речи, так и в литературе, причем табуирование на него не*

⁸ S. Shuty, *Zwał*, s. 26.

⁹ S. Shuty, *Geroj...*, s. 8.

¹⁰ S. Shuty, *Zwał*, s.32.

¹¹ S. Shuty, *Geroj...*, s.10.

¹² S. Shuty, *Zwał*, s.32.

¹³ S. Shuty, *Geroj...*, s. 10

распространяется [...]. Текст этой книги насыщен русским матом и польской вульгарной лексикой (мата в польском языке не существует), и переводчик считал своим профессиональным долгом воспроизводить его либо давать адекватное замещение (Примеч. пер.).¹⁴ Biorąc pod uwagę teksty mniej więcej współczesne Zwałowi, wydaje się, że przeświadczenie L. M. Cywjana, a także jego słowo do czytelnika „trącą myszką“. W XXI wieku w literaturze, również rosyjskiej, „dozwolone“ jest o wiele więcej, niż wydaje się tłumaczowi starej daty. Tadeusz Klimowicz, wybitny badacz literatury rosyjskiej, pisze o stopniowym zjawisku detabuizacji kultury rosyjskiej w następujący sposób: (...) przeniesienie określonych nawyków językowych z „dołu“ do „góry“; z drugiej zaś – zjawisku temu sprzyjała moda literacka, znacznie wykraczająca poza kulturę rosyjską.¹⁵ Jako dowód wystarczy chociażby przytoczyć tu prozę takich współczesnych pisarzy rosyjskich, jak Władimir Sorokin, czy nawet twórczyni literatury kobiecej – Jeleny Szczapowej, czy Natalii Miedwediewej. Od końca lat osiemdziesiątych literatura rosyjska przestaje przestrzegać zasad puryzmu językowego i trudno uwierzyć w to, że tłumacz Zwału przeoczył ten moment.

Ta tendencja eufemizowania stosowana przez L. M. Cywjaną znajduje swój wyraz między innymi w następujących fragmentach: – *Як без ципу – mówię по cichу (...)*,¹⁶ który został przełożony eufemistycznie jako – *Как без щели между ног, – говорю я, но тихо [...]*.¹⁷ Innym przykładem może być tłumaczenie cytatu, w oryginale zawierającego trzy wulgaryzmy: *Час, тен крзыво допьердалаґы сукинсын, тым razem станґл як пала*.¹⁸ jako: *Время, этот криво хромающий сукин сын, на сей раз встал как вкопанный*.¹⁹ W tym wypadku dwa z trzech wulgaryzmów zostały zastąpione jednostkami o zabarwieniu kolokwialnym, jednakże pozbawionymi wulgarne nacechowania; przy czym imiesłów *допьердалаґы*,²⁰ zakładający, jak można wnioskować z kontekstu, raczej dużą prędkość poruszania (w przeciwieństwie do „stania“, które nie jest typowym „zachowaniem się“ czasu) na język rosyjski został przetłumaczony jako *хромающий*, czyli *kulejący*, co nie tylko jest rezygnacją z pierwotnego wulgarne zabarwienia, ale przede wszystkim zmianą semantyczną: wyraz sugerujący ruch szybki został zamieniony określającym ruch powolny.

Poprzez częste eufemizowanie wulgaryzmów, tłumacz stara się balansować na granicy tabu, jednakże grozi mu niebezpieczeństwo nadmiernego uładzenia języka powieści, która w zamierzeniu ma być obrazoburcza i przekraczająca granice dobrego smaku. Zwłaszcza, że niekiedy ekwiwalentem funkcjonalnym zastępuje również wyrażenia, które należą do slangu narkotykowego, ale nie są nacechowane wulgarnie. Z takim zjawiskiem mamy do czynienia w następującym fragmencie: (...) *в одлеглости jakieś пол гие од reszty бананового свіата*.²¹ *Гие* w tym wypadku jest metonimią grama marihuany. Tłumacz przełożył ten urywek w sposób następujący: *меньше чем в полуплевке от остального говенного мира*.²² *Гие* zostało zastąpione „połową splunięcia“. W polskim tekście nacisk zostaje położony raczej na narkotyk, który daje narratorowi wrażenie wyłączenia ze świata. W tłumaczeniu środek ciężkości został jednak przesunięty na niewielką odległość, jaka odgradza narratora od codziennej rzeczywistości, efekt narkotycznej ułudy znalazł się tu na drugim planie.

¹⁴ Tamże, s. 7.

¹⁵ T. Klimowicz, *Przewodnik po współczesnej literaturze rosyjskiej i jej okolicach (1917-1996)* [online] [dostęp: 28.05.2012r.] http://niniwa2.cba.pl/klimowicz_przewodnik.htm.

¹⁶ S. Shuty, *Zwał*, s. 16.

¹⁷ S. Shuty, *Geroj...*, s. 4.

¹⁸ S. Shuty, *Zwał*, s. 31.

¹⁹ S. Shuty, *Geroj...*, s. 10.

²⁰ Wg *Słownika języka polskiego PWN* pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1981. używa się tego słowa w następujących znaczeniach: *posp.* «pobić kogoś» (...) **3.** *posp.* «ostro skrytykować lub dociąć komuś»

²¹ S. Shuty, *Zwał*, s. 31.

²² S. Shuty, *Geroj...*, s. 4.

Jeszcze raz pragnę aby zostało podkreślone, że eufemizacja wulgaryzmów przez tłumacza nie jest najważniejszą techniką, również ze względu na przesunięcie nacechowania, jakie zostało wywołane przez taki zabieg. Tadeusz Klimowicz o materszczynie w kulturze rosyjskiej, zwłaszcza tej socjalistycznej, pisze bowiem w następujący sposób: *Mogło więc być odczytywane na przykład jako deklaracja światopoglądowa – wyzwolony język w zniewolonym społeczeństwie, o czym pisał Wiktor Kriwulin: „im wyższa była sfera (profesorowie, pisarze), tym więcej mata słyszało się w inteligenckich kuchniach“.*²³ Taki pogląd odpowiadałby zresztą kreacji bohatera w powieści *Zwał*, którym jest sfrustrowany pracownik banku, inteligent, chcący bez wątpienia zmanifestować swą odrębność mentalną od uładzonego, wciśniętego w ciasne ramy korporacyjnego światka. Dla czytelnika rosyjskojęzycznego będzie to zapewne wynikało przede wszystkim z treści, a w mniejszym stopniu, z języka, jakim posługuje się narrator.

Techniki trzecią i czwartą, a więc syntagmatyczne przetłumaczenie wyrażenia slangowego oraz użycie ekwiwalentu znaczeniowego nie będącego wyrażeniem slangowym chciałabym omówić razem, ponieważ często granica między nimi jest płynna.

Bez wątpienia należy wspomnieć w tym miejscu o przekładzie tytułu powieści *Zwał* jako *Герой нашего времени*, czyli *Bohater naszych czasów*. Można się domyślać, że za taką decyzją stały względy marketingowe i niebagatelne znaczenie miała tu asocjacja z klasycznym utworem Michaiła Lermontowa, jednakże jest to dość znacząca ingerencja w kształt utworu, mimo że nieodosobniona na dzisiejszym rynku wydawniczym.²⁴ Zostaje tu jednak utracone slangowe zabarwienie, opisujące stan „dzień po“ zażyciu narkotyków na rzecz wyrażenia kojarzącego się nieodmiennie z kulturą wysoką. Pozostaje sobie zadać pytanie, czy poprzez zmienienie tytułu z kolokwialnego, slangowego na kojarzący się z rejestrem wysokim, nie kształtuje się mylnych oczekiwań potencjalnego odbiorcy, a także, czy książka pod takim „nowym“ tytułem trafi w ręce zamierzonej grupy czytelników docelowych.

Niekiedy, co już zostało wspomniane na początku artykułu, ciężko jest znaleźć slangowy odpowiednik słowa, stąd należy go zastąpić nieslangowym, choć požądanie – o zabarwieniu potocznym. W przypadku tłumaczenia rzekomego czasopisma „Wypas“, które czyta kierowniczka oddziału banku Hamburger, problem polega na tym, że zostało ono przełożone jako „Эх, отдохнѐм!“²⁵, a semantyka tych dwóch określeń nie pokrywa się, czego najlepszym przykładem jest użycie tego idiomu w tytule pozycji *Wypasiony słownik najmłodszej polszczyzny* pod red. Bartka Chacińskiego.

Inny przypadek zastąpienia wyrażenia slangowego nieslangowym występuje w zdaniu: *Budzisz się na gigantzwale jakiego jeszcze nigdy dotąd nie zaliczyłeś.*²⁵ Na język rosyjski tłumacz przełożył je jako: *Пробудынаешься с гранд-отходняком, какогo никогда ещё не испытывал.*²⁶ Tłumacz syntagmatycznie poradził sobie z slangowym neologizmem „gigant-zwał“. Zastrzeżenia budzi jednak przełożenie „zaliczyć“ jako „испытывать“, czyli wyrażenia slangowego jako nieslangowego.

Obie te techniki – syntagmatycznego przekładu oraz tłumaczenia ekwiwalentu znaczeniowego nie będącego elementem slangowym zostały wykorzystane przez tłumacza w mniejszym stopniu, co bez wątpienia jest godne pochwały, ponieważ chroni przed zagubieniem oryginalnego zabarwienia językowego, które i tak zostało wystawione na ciężką próbę przez częstą eufemizację.

²³ T. Klimowicz, *Op. cit.*

²⁴ Por. wypowiedzi tłumaczy *Wojny polsko-ruskiej pod flagą bialo-czerwoną* D. Masłowskiej na temat niezgody wydawnictw zachodnich na pozostawienie oryginalnego tytułu przez względy marketingowe, vide: http://www.similitudo.de/Inostrannaja_literatura_2006_Nr_2.html.

²⁵ S. Shuty, *Zwał*, s.37

²⁶ S. Shuty, *Geroj...*, s. 12.

Podsumowując, nie można podważyć tego, że Leonid Cywjan to uznany tłumacz literatury polskiej, dzięki któremu czytelnik rosyjskojęzyczny miał szansę zapoznać się z takimi klasykami jak Wisława Szymborska, Konstanty Ildefons Gałczyński czy Jan Andrzej Morsztyn. Bez wątpienia posługiwał się on wszystkimi czterema technikami tłumaczeniowymi w sposób świadomy, jednakże, prawdopodobnie ze względu na hermetyczność slangu, jakim posługuje się w swojej powieści Sławomir Shuty i częste zmiany rejestrów językowych, niekiedy nie udało mu się odtworzyć tego potocznego, nasyconego złością wymierzoną w tzw. system i anarchistyczno-narkotycznego bełkotem slangu. Można mu dość często zarzucić nadmierną eufemizację, a także niezamierzoną zmianę nacechowania wypowiedzi, co zapewne należy przypisać temu, że w swej wieloletniej praktyce zajmował się on przede wszystkim tłumaczeniem literatury wysokiej, często dawnej, czy też poezji. Przekład utworu tak nowoczesnego i łamiącego wszelkie tabu, jak *Zwał* nie należał do typowego w jego dorobku. Widząc, że nawet tak wytrawny pisarz, jak L. M. Cywjan nie sprawił się z tłumaczeniem slangu, nie sposób nie mieć wrażenia, że jego przekład stanowi bardzo trudne zadanie. Wymaga wytrawnej znajomości tego socjolektu w obu językach, zaprawionego wyczuciem stylistycznym, ponieważ nietrudno o to, by brzmiał on sztucznie. Uważać również należy na eufemizację, zwłaszcza w czasach współczesnych, gdy wydaje się, że wszelkie tabu na płaszczyźnie literatury zostały złamane.

Być może translacją utworów osadzonych tak głęboko w socjolekcie młodzieżowym zajmować się powinni tłumacze współcześni ich autorom, jak to miało miejsce w przypadku *Wojny polsko-ruskiej pod flagą biało-czerwoną* i jej dwudziestoczteroletniej adaptatorki na język czeski, Barbory Gregorovej. Ale jest to już temat rozważań na inną publikację.

Summary

On the basis of the comparison of the original text of *Zwał* by Sławomir Shuty and its translation into Russian by L. M. Cyw'yan, following assumption about translating slang were made: firstly, it is such a changing kind of language, that it is very difficult to find a translator who will be able to make it sound natural and credible. It is most likely that a translator who is contemporary to the writer would be able to achieve it. It is harmful for the style of a roman, if there are a lot of euphemisms. It should be minded that vulgarism is a part of modern literature, taking under account that most of taboos nowadays are gone. Losing them in translation, the same as losing of any element of the original text has an impact on the interpretation of readers and they have right to be able to deal with a text as close to its origin as possible.

Bibliografia

1. Hejwowski, K., *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa 2009.
2. Klimowicz, T., *Przewodnik po współczesnej literaturze rosyjskiej i jej okolicach (1917 – 1996)*, 1996 [online] [dostęp: 28.05.2012 r.] http://niniwa2.cba.pl/klimowicz_przewodnik.htm
3. Poradnia językowa PWN [online] [dostęp: 31.05.2012r.] <http://poradnia.pwn.pl>.
4. Shuty, S., *Geroj našego vremeni*, (przekł. na j. ros) L. M. Cyw'ân, St. Peterburg 2006.
5. Shuty, S., *Zwał*, Warszawa 2004.
6. *Slang, neologizmy, mowa potoczna* [online] [dostęp: 29.05.2012r] <http://www.vasisdas.webpages.pl/>.
7. *Słownik polskiego slangu online*, pod red. M. Widawskiego, 1998 [online] [dostęp: 29.05.2012r.] <http://www.univ.gda.pl/slang/>.

8. *Słownik wyrazów obcych i trudnych*, pod red. A. Markowskiego, R. Pawelca, Kraków 2001.
9. *Słownika języka polskiego PWN* pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1981.
10. *Vstreča perevodčikov*, http://www.similitudo.de/Inostrannaja_literatura_2006_Nr_2.html.
11. Wilkoń, A., *Typologia socjolektów*, Socjolingwistyka VIII, 1988.
12. Wiśniewski, K., *Kategoria potoczności w komunikacji komiksowej. Analiza językowa*. [online] [dostęp: 28.05.2012r.] <http://www.zeszytykomiksowe.org/skladnica/wisniewski2006.pdf>.

„Czule słówka“ – czym naprawdę są?

Irena Żukowska

„Tender words“ – what they really are?

Abstract: *Affectonymes, that is to say sweet nothings, in this age of communication become a language public space. Like the most effective particle they change the whole context of a sentence. Accordingly chanted they attract attention. Polish is designed for sensitive words and infinite word formation in this area. By using sensitive words we invite to a specific exchange. The only dictionary of affectonymes for the Polish market is "Terms of Endearment" by Mirosław Bańko and Agnieszka Zygmunt. To check if the last few years (since first publication of the dictionary) changed affectonymes used by Poles, I conducted a survey, the results of which I present in this work.*

Key words: *tender words, Mirosław Bańko, affectonyms*

Contact: *Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Konarskiego 2, 08-110 Siedlce, ika.62@interia.pl*

Żyjemy w dobie komunikacji, w sieci i telefonii komórkowej. Zakochani rozmawiają ze sobą w tramwaju, w domu i na ulicy... Komunikują się za pośrednictwem czułych słówek, które stają się językową przestrzenią publiczną.

Afektonimy¹ są to apelatywa występujące w postaci wyrazów lub zwrotów stosowanych w sytuacjach szczególnej zażyłości, najczęściej (choć może nie wyłącznie) w stosunkach między małżonkami, narzeczonymi, kochankami oraz w relacji rodzice – dzieci. Afektonimy mieszczą się w szerszej kategorii przymiotników jako szczególny ich rodzaj, obejmuje je bowiem definicja tego zjawiska mówiąca, że są to nazwy dodatkowe (fakultatywne), wtórne (nie stanowiące nigdy jednego imienia człowieka) i zastępcze (mające zdolność przyjmowania kategorii antroponimicznych). Cechą charakterystyczną afektonimów, które można też nazwać „przymiotnikami intymnymi“, jest to, że w przeciwieństwie do przymiotników zwykłych funkcjonują w zasadzie jedynie w relacjach dwuosobowych, a nie w obrębie większej grupy, mają silniejsze nacechowanie emocjonalne (z reguły pozytywne) oraz są często mało stabilne, wręcz okazjonalne i jednorazowe (Perlin, Milewska 2000: 165).

Afektonimy, niczym najskuteczniejsza partykuła zmieniają kontekst zdania. Odpowiednio intonowane zwracają uwagę. Szeleszczące, pieszczotliwe, przesłodzone czy wyszeptane, topią serca. Takie właśnie są „czule przymiotniki“.

Język polski wykazuje zdumiewające wprost bogactwo w tej dziedzinie, jest stworzony do czułych słówek i nieskończonego w tym zakresie słowotwórstwa. Mówienie czułych słówek skraca dystans. Zbliżanie się do siebie zauroczonej pary tym się między

¹ Affectivum – forma językowa, która oprócz znaczenia przedstawieniowego (poznawczego, kognitywnego), neutralnego z punktu widzenia zabarwienia uczuciowego, wyraża taki stosunek uczuciowy mówiącego do nazwanego za jej pomocą obiektu (osoby, przedmiotu, zdarzenia). Do afektonimów należą przede wszystkim → hypokoristika – np. *Stas, konis*, ang. *Eddie* (od *Edward*), *Bob* (od *Robert*), używane w funkcji hypokoristików → deminutiva – np. włos. *fanciulletto* (od *fanriullo*) ‘chłopczyk’, hiszp. *chiquitito* (od *chiquito*) ‘ts.’, przymiotniki zabarwione emocjonalnie – np. *wspaniałe, ohydne*, oraz deminutywne formy przymiotnikowe – np. *śliczniutki*. Łac. *affectus* ‘uczucie’ (Polański, 1999: 19).

innymi charakteryzuje, że oboje mają ochotę – oraz że coraz bardziej im wolno – bawić się nadawaniem nowych imion i zdrobnień (Miller 2010: 4). Kiedy mówimy ciepłe słowa, robimy to, żeby czuć ciepło, wysyłać je i dostawać w zamian. Zapraszamy do specyficznej wymiany. Używanie sympatycznych czułych zwrotów zachęca do wzajemnego wspierania się zamiast do walki. W użyciu słówek pomaga, ale i ćwiczy się inteligencja. Ta emocjonalna i ta tradycyjna. Mamy do dyspozycji cały świat – nazw, rzeczy i pojęć. Możemy zapożyczać, przerabiać i tworzyć (Miller 2010: 5).

Twórcy jedyne go na rynku polskim słownika afektonimów *Czule słówka* – Agnieszka, Zygmunt i Mirosław Bańko, aby zebrać afektonimy, którymi raczą się Polacy, posłużyli się ankietą przeprowadzoną wśród internautów.

Fakt, iż w tytule słownika nie pojawia się słowo ‘afektonimy’, Mirosław Bańko tłumaczy w następujący sposób:

Afektonimy to termin fachowy, a takie – jeśli są obce – potrafią brzmieć groźnie, por. chrematonimy, oronimy lub, by sięgnąć do innego działu językoznawstwa, rotacyzm, spiranty, perseweracja (celowo wybieram przykłady z „warczącą“ głoską [r]). Wiele z nich ma odpowiedniki rodzime, mniej groźne, por. głoski sonorne i półotwarte.

Słowo afektonim wywodzi się z łacińskiego affectus 'uczucie', por. polskie afektacja, afektowany, oba o niekorzystnym zabarwieniu. Mając na uwadze to, że afektonim to słowo mało znane, obce, a więc potencjalnie groźne, w dodatku zaś z rodziny wyrazów o niekorzystnych skojarzeniach, PWN w tytule słownika afektonimów umieściło *Czule słówka*, a afektonimy „zdegradowało“ do podtytułu. *Czule słówka* brzmią czule, a poza tym wydają się znane i bliskie (w dużej mierze dlatego, że przywodzą na myśl znany u nas film o tym tytule).²

Pomimo, że afektonimy występują we wszystkich przypadkach gramatycznych, w słowniku cytowane są przykłady ich użycia tylko w wołacz – formie kierowanej do adresata, a więc najbardziej typowej dla afektonimów. Wyrażenia hasłowe również podawane są przede wszystkim w formie wołacza. W nielicznych przypadkach końcowa część nagłówka, po średniku, obejmuje mianowniki często używane w funkcji adresatywnej.

W języku polskim afektonimy najczęściej mają formę pojedynczych rzeczowników. Zdarzają się jednak wyjątki takie jak np.: *moje ty słonko za chmurami*. Najpopularniejsze to te z nazwami zwierząt (*misiu, niedźwiadku, kotku, koteczku, żabusi, cyraneczko*). Bardzo popularny jest afektonim *kochanie* i wszystkie słowa określające coś cennego (*skarbie, złotko, szczęście, najdroższy*). Polacy lubią też nazwy astronomiczno-meteorologiczne (*gwiazdko, promyczku, słoneczko, chmurko*). Nie mniej popularne są określenia flory (*kwiatuszek, różyczko*), nazwy potraw (*cukierczku, rogaliku, kotleciku, wafelku*), nazwy części ciała (*nosku, cipko, buziaczku, dupęńko*), nazwy istot mitycznych (*aniołku, Puchatku, ufoludku*), tytuły i godności (*księżniczko, królowno*), nazwy cech psychofizycznych (*spaślaku, głuptasku, piesszozszku, stary, młody, czarnulko, tłuscioszku*), nazwy funkcji w rodzinie (*mężusiu, moja połowo, tatuńciu*), nazwy odnoszące się do płci (*samcu przebrzydły, mój menie, mężczyzno*). Większość intymnych przezwisk stanowią zdrobnienia i spieszczenia, na co wskazuje ich charakterystyczne zakończenie: *-aczku, -eczko, -eńko, -uszku...* W afektonimach uderza duża liczba spółgłosek miękkich: *ć, dź, ś, ź, ń*. Bardzo istotnym elementem w gramatyce czułych słówek jest zaimek *mój, moja, moje*. Podkreśla on, że zakochani pragną mieć tę drugą osobę na własność, na wyłączność... (Drajewski, 2010).

²http://edukacja.gazeta.pl/edukacja/1,101856,7549847,Polakow_czule_slowka.html#ixzz1iELS47Ef 10.01.2012. Jest to słownik nietypowy, i to nie ze względu na zasób haseł. Jego artykuły hasłowe mają dość luźną strukturę i może słuszniej byłoby je nazwać mikrofelietonami. Rozwiązaniem znanym z typowych słowników są cytaty ilustrujące użycie haseł, wybrane z literatury pięknej, współczesnej i starszej, a także z blogów, forów i innych gatunków (Bańko, Zygmunt 2010: 7).

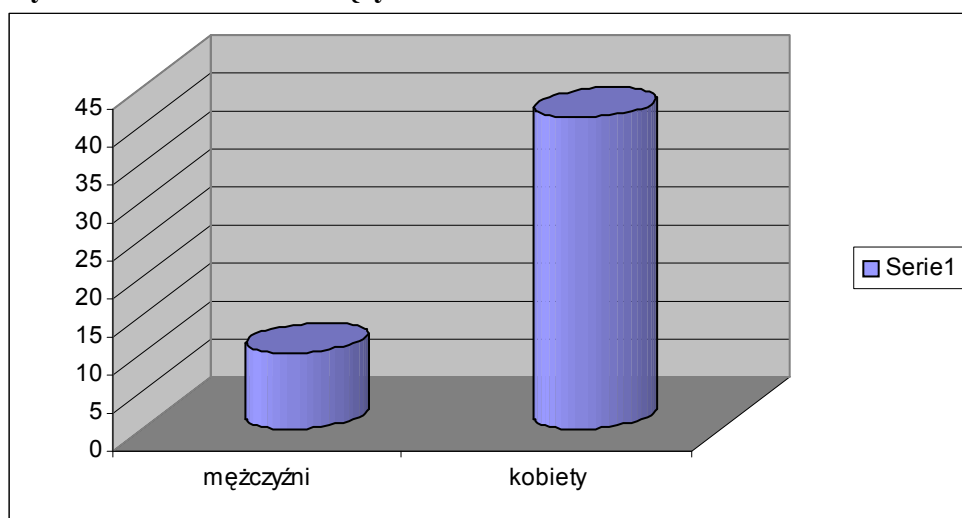
Chcąc sprawdzić, czy afektonimy używane przez Polaków zmieniły się w ciągu ostatnich kilku lat od momentu wydania słownika *Czule słowa*, przeprowadziłam ankietę w grupie pięćdziesięciu jeden osób. Grupę kontrolną stanowią zarówno kobiety jak i mężczyźni w wieku od 17 do 54 lat. Osoby te zamieszkują zarówno na wsi jak i w mieście.

Uzyskane wyniki pokazują, iż nie jest istotne miejsce zamieszkania, wiek, czy płeć respondentów. Różnice w użyciu afektonimów przez członków grupy kontrolnej są tak minimalne, że właściwie nie można mówić o wpływie powyższych czynników na rodzaj używanych czułych słówek. Można jednak stwierdzić, że w funkcji afektonimów występują przede wszystkim pojedyncze rzeczowniki (np. *rybko*, *perelko*) i przymiotniki (*milutki*, *słodziutki*) choć trafiają się bardziej rozbudowane konstrukcje (*mój koszmarze*). W zdecydowanej większości przypadków formy rzeczownikowe i przymiotnikowe mają postać zdrobniąłą (*iskierko*, *kaczusiu*). Występują na ogół w wołaczach. Główne pola semantyczne w jakich występowały w ankiecie afektonimy to, według wielkości kolejno:

- Nazwy zwierząt i ich części ciała: *misiu*, *kotku*, *myszko*, *żabko*, *ryjku*, *kaczuniu*, *pysiaczku*, *robaczku*, *rybko*, *baranku*, *łosiu*, *tygrysku*.
- Leksemy o znaczeniu ‘szczęście’, ‘kochany’: *kochanie*, *miła*, *serduszko*, *droga*.
- Leksemy o znaczeniu ‘coś cennego’: *skarbie*, *perelko*.
- Leksemy o znaczeniu astronomiczno-meteorologicznym: *gwiazdko*, *iskierko*, *promyczku*, *tęczu*.
- Nazwy cech psychofizycznych i nazwy nosicieli cech: *laleczko*, *szeryf*, *mój koszmarze*, *pajacu*, *laska*, *piękna*, *świrku*, *torbo ty moja*, *słodziutki*.
- Pieszczotliwe nazwy małych dzieci: *bejbe*, *niuniu*, *maluchu*, *bąbelku*.
- Nazwy części ciała: *dupeczko*, *cipulko*.
- Nazwy tytułów i godności: *księżniczko*.
- Nazwy z zakresu flory: *kwiatuszku*.
- Nazwy potraw: *cukiereczku*, *pączusiu*.
- Nazwy istot mitycznych, postaci bajek: *Smerfetko*, *krasnoludku*, *duszko*.
- Imiona (nazwiska): *Rambo*.

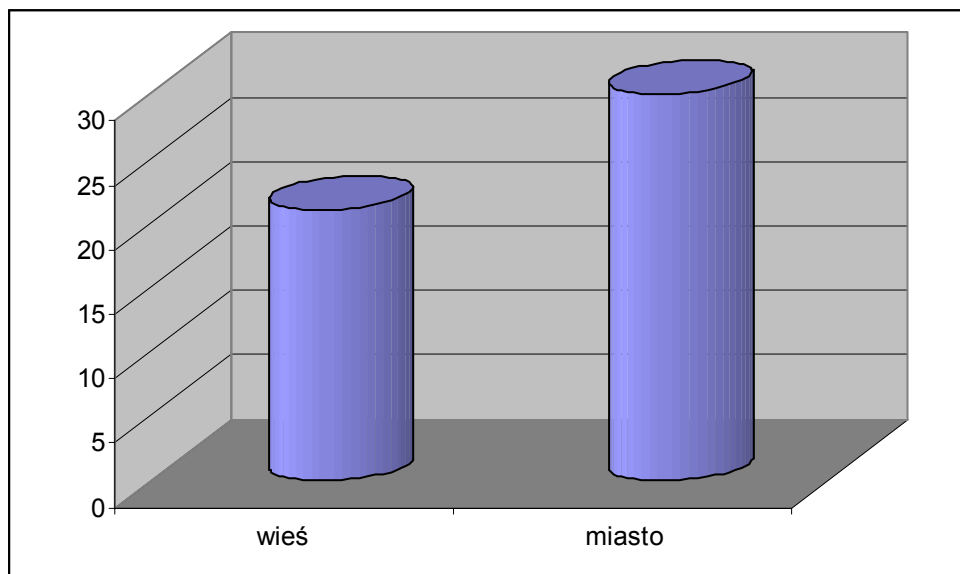
Kolejność hierarchiczna poszczególnych klas semantycznych (z wyjątkiem trzech pierwszych) z punktu widzenia częstości występowania jest bardzo niepewna. Nie ulega jednak wątpliwości wysoki stopień animalizacji polskich afektonimów. Pewna wydaje się też ranga leksemu *misiu/misio*.

Wykres 1. Ilość osób biorących udział w ankiecie

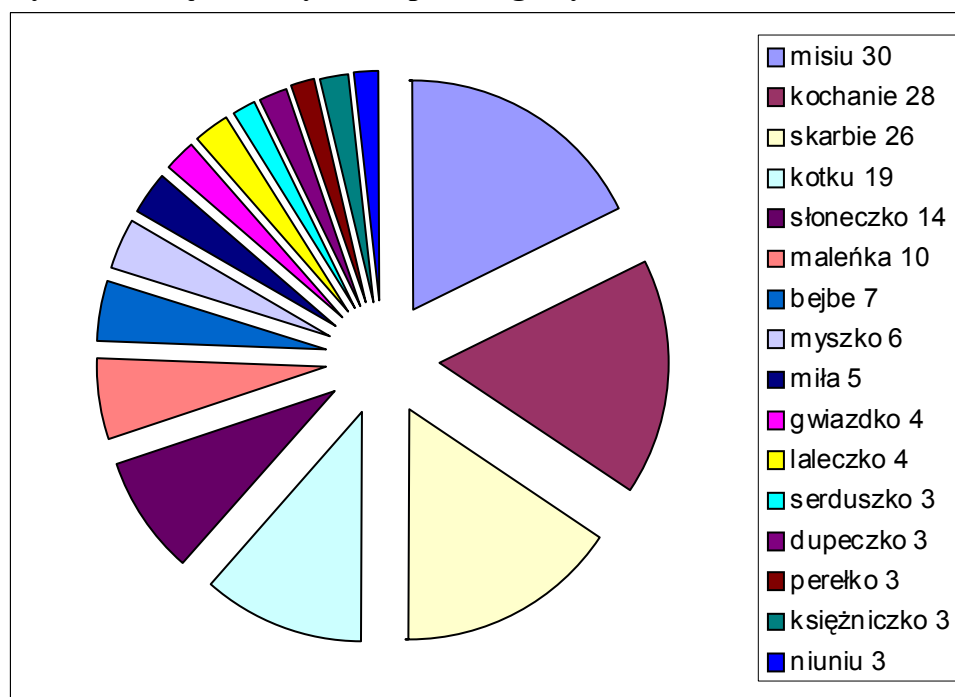
Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 2. Miejsce zamieszkania respondentów.

Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 3. Częstość używania poszczególnych afektonimów.

Źródło: Opracowanie własne.

Pozostałe afektonimy nie zostały zobrazowane na wykresie, ponieważ wystąpiły sporadycznie. Umieszczenie ich na wykresie spowodowałoby, iż wykres ten stałby się nieczytelny.

Analiza powyższych danych wyraźnie wskazuje na to, iż upływ czasu nie ma większego wpływu na to, jakich czułych słówek używają Polacy. Jak wspomniałam wcześniej zarówno wiek, płeć jak i miejsce zamieszkania nie mają na to większego wpływu. Ankieta jednoznacznie wskazała na funkcjonowanie tych samych afektonimów, które odnajdujemy w słowniku *Czułe słówka*. Potwierdziła również to, że afektonimy są konstrukcjami niezwykle indywidualnymi. Czułe słówka, którymi jedni respondenci chcieliby być nazywani, dla innych są nie do przyjęcia (wręcz ich nie znoszą).

Psychologowie uważają, że wybieramy dla naszych bliskich takie określenia, którymi sami chcielibyśmy być nazywani. Niewątpliwie afektonimy kolorują nasze wypowiedzi, pozytywnie zmieniając zabarwienie słownej interakcji. Przyjrzyjmy się więc czułym słówkom, które pojawiają się w naszym związku, ponieważ sporo mogą powiedzieć o jego dojrzałości i relacjach.

Mirosław Bańko zachęca do kreatywności i zabawy przy tworzeniu afektonimów. Językoznawca „pozwala“ tu na zupełną swobodę słowotwórczą i zapewnia o braku rygoryzmu w kwestii poprawności językowej.³

Summary

We live in the era of Internet communication and mobile phones. People in love speak in trams, homes and on the streets...

They communicate by means of tender words that become lingual public sphere. In other words people communicate using affectonyms. Affectonyms change context of a sentence, properly intonated they catch audience attention. When whispered they melt cold hearts. That is what the “tender words” are.

The authors of the only Polish dictionary of affectonyms “Tender Words”, Mirosław Bańko i Agnieszka Zygmunt, prepared Internet survey to collect affectonyms used by net users. It turned out that Polish language has extensive vocabulary in this field. It is made for tender words and endless word-formation.

Резюме

Мы живем в эпоху интернет-связи и мобильной телефонии. Влюблённые разговаривают друг с другом в трамвае, дома и на улице. Они общаются при помощи нежных слов, которые формируют публичное языковое пространство. Иначе говоря, они общаются при помощи афектонимов. Используя их, изменяется контекст сказанного, соответственная интонация притягивает внимание, ласково нашептанные – они растапливают сердца!!! Так можно охарактеризовать «нежные прозвища». Авторы единственного, существующего на польском рынке словаря афектонимов «Czułe słówka (Нежные словечки)» Мирослав Банько и Агнешка Зигмунд, чтобы собрать афектонимы, которые употребляют в общении поляки, пользовались анкетой, внедренной среди опрашиваемых. Оказалось что в польском языке их удивительно много, да и сам язык просто создан для нежных словечек, и неограниченного в этой области словообразования.

Bibliografia

1. Bańko, Zygmunt 2010: Mirosław Bańko, Agnieszka Zygmunt, *Czułe Słówka Słownik afektonimów*, Warszawa.
2. Drajewski 2010: Stefan Drajewski, *Magazyn Rodzinny*, „Głos Wielkopolski“ 13 lutego 2010.
3. Miller 2010: Katarzyna Miller, *Skąd w nas tyle czułych słówek. Przedmowa* [w:] *Czułe słówka Słownik afektonimów*. Warszawa, s. 4 – 5.
4. Perlin, Milewska 2000: Jacek Perlin, Maria Milewska, *Afektonimy w języku polskim, francuskim, hiszpańskim i niderlandzkim. Analiza morfologiczna i semantyczna*. „Język a kultura“, tom 14, Wrocław, s. 165.
5. http://edukacja.gazeta.pl/edukacja/1,101856,7549847,Polakow_czule_slowka.html#ixzz1iELS47Ef (10. 01. 2012).

³ http://edukacja.gazeta.pl/edukacja/1,101856,7549847,Polakow_czule_slowka.html#ixzz1iELS47Ef 10.01.2012

Název: SLAVICA IUVENUM XIII
Mezinárodní setkání mladých slavistů
Katedra: slavistiky
Vedoucí katedry: doc. PaedDr. Blažena Rudincová, CSc.
Vydavatel: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Ostrava
Počet stran: 376
Náklad: 120 ks
Vydání: první
Rok: 2012
Tisk: Tribun EU, s. r. o., Brno, Gorkého 41, 602 00 Brno
Ediční a redakční rada: PhDr. Jan Vorel, Ph.D.
PhDr. Jiří Muryc, Ph.D.
Mgr. Igor Jelínek, Ph.D.
Mgr. Vítězslav Vilímek, DiS., PhD.
Technická redakce: Mgr. Beata Bednářová
Mgr. Ekaterina Popova
Návrh obálky: MgA. Markéta Pačková

Za obsah a jazykovou správnost odpovídají autoři příspěvků.

ISBN 978-80-7464-188-6